579404

P. 40 —

L. B. 13904

Pferdekunde

von

Johann Nepomuk Mátyus

von Alistál und Padány

LÓTUDOMÁNY.

Szerzé

Alistáli 's padányi-Máttyus Nep. János,

királyi udvarnok.

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 SZ.
KÖNYVTÁRA

V

A NÉPKÖNYVTÁRI KÖZPONTTÓL
NEM ADHATÓ
ELI

Két részben, 20 táblával.

Pesten, 1845.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

A M. NEMZ. MUZEUM
KÖNYVTÁRÁBÓL
A M. KIR. TESTŐRSÉGNEK
KIADATOTT

FENSÉGES

ISTVÁN (FERENCZ, VICTOR)

AUSZTRIA CSÁSZÁRI, MAGYAR- ÉS CSEHORSZÁG KIRÁLYI

FŐHERCZEGÉNEK,

AZ ARANYGYAPJAS, POROSZ KIR. FEKETE ÉS VERES SAS ELSŐ OSZTÁLYU, A HANNOVERI KIR. SZ. GYÖRGY HÁZI 'S BÁDENI NAGYHERCZEGSÉGI HŰSÉG-RENDEK VITÉZE-, AZ AUSZTRIAI CSÁSZÁRI LEOPOLD, VÜRTEMBERGI KIR. KORONA, HANNOVERI GVELF, PÁRMAI KONSTANTINI SZ. GYÖRGY, TOSKÁNI NAGYHERCZ. SZ. JÓZSEF, BÁDENI NAGYHERCZ. ZAEHRINGI OROSZLÁN 'S HESSENI NAGYHERCZ. LAJOS-RENDEK, TOVÁBBÁ: CHURHESSENI ARANY OROSZLÁN, OLDENBURGI NAGYHERCZ. SZÁSZ-ERNESZTI HERCZ., ANHALTI HERCZ. MEDVE-ALBERT, BRAUNSCHWEIGI HERCZ. OROSZLÁN-HENRIK 'S WEIMARI NAGYHERCZEGI FEHÉR SÓLYOM HÁZI-RENDEK NAGYKERESZTESE-; CSEHORSZÁG FŐNÖKE-, CS. KIR. VEZÉRŐRNAGY- 'S AZ 58-dik SZÁMU GYALOG EZRED TULAJDONOSÁNAK

HÓDOLÓ 'S MÉLYSÉGES TISZTELETE ÖRÖK JELÉÜL

AZ ALÁZATOS

SZERZŐ.

Fenséges
császári, királyi Főherczeg!

Magasztas örömérzet foglalja el minden magyar legbensőbb valóját tudván, hogy nemzete nyelvét Fenséged nemcsak kitünő vonzalommal kedvelni, de dicsöitett részvéttel elömozdítni is kegyeskedik: mi gyönyörteli bizalmat gerjeszt a honfiak szivében, egy boldogabb jövendönek vezettetvén elébe.

Illy kedves remény árjai közt ringattatván e nemzet, elmeszüleménye is tisztábbra fejlödni 's tudományos pályaköre honában üdvös sikerrel téresbülni fog: mit forró kebellel én is kivánva, föleg a mezö-

gazdaságban létező összes lótani hiányt már az 1828-dik évben „*Nemzeti lovag*“ czímü zsenge munkám által valamennyire pótolni törekedtem: azonban ezt czélszerübbre átdolgozva, jelenleg „*Lótudomány*“ czím alatt hazám oltárán bemutatván, a kitüzött czélhoz olly annyira méltólag senkinek sem szentelhetem, mint Fenségednek; hódoló mélységes tiszteletem parányi részét ezzel is tanusítni ohajtván.

Fenségednek mindenki eránt kegyteli leereszkedését, szívjóságát 's legszelídebb emberszeretet szülte nagylelkü önfeláldo-

zását, mellyel 1838-dik évben a szomorú buda-pesti dunaözönkor — (míg Főherczegségednek már télszázadon át erény koszorúzta drága életét, ritka lelki erővel hazánknak leáldozó Fenséges Atyja, mélyen tisztelt Nádorunk leggyengédebb gondossággal az árviz üzte szerencsétlen lakosokat kitelhető sebesen gyámolítatni kegyeskedett), — Fenséged a rohanó jégtorlaszok, részint a romba düledezett 1000nél több épületek közt saját kedves életét már 18 éves korában lovagias rettenthetetlenséggel koczkáztatva, az inséggel, söt végveszélylyel küzdött 's mármár kétségbe

esett számtalan lakosokat örangyalkint bátorítva, szóval: mindnyájunkat becsülhetlen megjelentével vigasztalni sietett —; 's továbbá még a késö korban is dicsöitendö lelki nagyságát (mellyel szinte ez évben életveszélyeztetö körülmények közt a pusztító moldvai vízáradáskor Prágában is a szerencsétleneken segítni buzgólkodott) silány tollam eléggé magasztalni, és Fenségednek világszerte ismert egyéb nemes tulajdonait valódi méltóságukban kiemelni elégtèlen; mik közt föleg az összes tudományokat 's szépmüvészeteket körülágazó mély avatottsággal,

söt példátlan szíverövel pártolva, nagylelküen elösegélni is méltóztatik.

Határtalan leend jutalmam, ha közjóra szánt jelen munkám Fenségednek kegyelmes tetszésén 's ohajtott megelégedésén kivül némi sikert szerzend; azonban ennek kitünö szerencséjét már megalapitá Fenséged, hogy hódolva szeretett magas személyének ajálanom kegyesen megengedni méltóztatott: mi által utóbbi hivatásom pontos betöltésére uj lelki eröt nyerve, magamat hathatós kegyeibe zárni esedezvén, kiolthatlan há-

lával 's hódoló mélységes tisztelettel öröklöm

Fenséges császári, királyi Főherczegségednek

alázatos szolgája

Mátyus Nep. János

kir. udvarnok.

Tisztelt honfiak!

Ki az 1838-ki julius 1-sőjén honi hirlapok utján közölt 's két rokon hazánk hatóságainak megküldött hirdetményemet olvasni szíveskedett, emlékezhetik; hogy még az 1828-dik évben közrebocsátott „*Nemzeti lovag*" czimü zsenge munkámat javítva ismét magyar, egyszersmind német nyelven is kiadni czélom vala: de fájdalom! törekvésem hideg részvétlenség miatt ohajtott siker nélkül maradván (a nyert csak igen csekély előfizetési összeg által költségeimnek egy negyede sem födöztethetvén), ekként jelentett munkám elmaradását még az 1839-dik január 5-kén szinte sajtó utján országszerte igazolni kénytelen valék. Mindazonáltal azóta ama buzgó vágy „hogy az eddigelé létezett összes lótudományi hiányt magyar nyelven tehetségemként pótoljam," bennem mindinkább növekedett, 's főleg azon szent érzelemtől áthatva „mellynélfogva minden polgár az értelembeli társaság kimivelésében részt venni, sőt a közjóért magát feláldozni is köteles", végre elhatároztam jelen megindított vállalatomat befejezni, azon meggyőződésből indulva ki; hogy a nemzet java szétágazó viszonyaiban csak alapos ismeretekkel gyarapodhatván, az általános ipar, de főleg a lótudományt mint egyik fő emeltyüjét nem nélkülözhető mezőgazdaság legkivált a kor és nemzet szükségeinek megfelelő több rendbeli magán intézkedéseket gyámolító szellemi erővel 's nemesbült anyaggal emelkedhetik virágzóbb fokra.

Leggyengébb koromtól a lovakhoz vonzalmat 's katonapályához hajlamat érezvén, e rögös 's gyakran tüskés, de mindig nemes ösvényen 22 évet töltek, többnyire külföldön szállásolván; hol minden magyar ajku polgári társodalomtól, sőt még akkor a tudományos illető forrásoktól is megfosztva

valék: mindazáltal 's főleg mint cs. kir. 3-dik számu, Esztei-Ferdinand főherczeg huszár-ezredbeli tiszt minden ajálkozott alkalmat 's keresett tanforrásokat használva, még az 1824-ed évben feloszlott cs. k. bécs-ujhelyi hadi lovagintézetben a rendes tanfolyamat bevégezvén, az általa felállított 's az egész ausztriai lovagseregnél kezelt lóidomítás 's lovagtanitás szabályait leghívebben munkámba beigtatni, ennek pedig különféle czikkei tárgyalására a legbecsesb irókat követni, sőt még 1834-dik évben, mint kapitány jelen hivatalomba átléptem óta is a legérdekesb jegyzeteket gyüjteni iparkodtam. Azonban, ha helyesirás tekintetében (az egymástól eltérő sok igen jeles irók nézetei miatt néha nem kevessé meg is zavarodva) mindnyájok irói szabályait munkámban nem pontosíthattam össze, megbocsátand egyik másik olvasó; hogy legkivált a magyar lovagműnyelvnek eddigelé parlag állásánál fogva szigoru várakozásának nem felelhettem meg annyival kevesbbé, mert hasonló száraz tan kifejtésére valamelly fellengős irásmód úgy sem használtathatván, követelt gördülékeny szabatosság által egyszerünek lenni kellő előadásomban a kitüzött czél tévesztve leendene.

Mi az e munkámban eléforduló műszavakat illeti, ezeket még a rejtekben heverő gyökszavakban sem találhatván fel, a különféle tárgyak mivoltához szabva lehetőleg kifejtém, sőt különféle egynemü tájszavakat is felsoroltam, hogy a nyájas olvasó kedve szerint válogathasson, a sok izlésü lókedvelők közül senkit sem akarván erőtetni egyik vagy másik talán feltünőleg uj szó elfogadására: azonban nem hallgathatom el, hogy némelly műszavak alkotásában a bő ismereteinél fogva is tisztelt Stöck Ferencz, cs. kir. nyugalmazott huszár-ezredes ur; továbbá legjelesb lótenyésztőinktől különösen ismert, sőt a nemesb lótenyésztésnek honunkbani terjesztése körül fáradhatlan Heinrik János cs. kir. nyugalmazott lovagkapitány úr, a honi ménesek kivonatos leirásában, — 's végre Zlamal Vilmos ur, országos baromorvosi-intézet igazgatója a munkám I-ső része 5-dik 's 19-dik §-ben eléforduló némelly tárgyak megnevezésében segédkezet legszivesben nyujtának: kiknek becses neveit ezennel hálásan említem.

Munkám rendszere már első kiadásakor a magyar lovagezredek- 's több minden rendü szakértőktől czélszerünek ismertetvén el, pártatlan megelégedéssel fogadtatott: mellyet

azonban (jelen polgári visszavonultságomban is használván az arany időt), illető változatosságaiban a természetet hiven kisérve, előbbi hosszas gyakorlatom alatt 's azóta nyert tapasztalatimra alapított jegyzetekkel 's czélszerűbb, ha nem is remek, *de utmutatásom szerint* (honi kezekkel) gyártott rajzokban felvilágosítva, nem egyedül a lovagujonczok elméleti önkiképezésére készíték, sőt a lókedvelő 's lótartó közönségnek, a lovat 's lovazást kedvelő honhölgyeknek nemcsak kellő mindennemü ovakodására, hanem talán nem kedvetlen időtöltésére is; — átalában minden ügybarátnak mintegy vezérfonalat 's mulattató értekezést, tiszta honszeretetből ezennel átnyujtani szerencsém van.

Igaz ugyan, hogy a külnemzetek a magyar lovagnak természetes 's jeles lovonülését, ügyességét, harczias szellemét átalánosan becsülik; de sok közönséges 's magukat tudományilag kimívelni nem kivánó nyers lovagjaink engedetlen kantár-kezéről 's szabályelleni lovaglásáról is méltán beszélhetnek: kik közül sokan idegen nyelvekkel ismeretlenek, a nekik néha ajálkozó kedvező alkalmat és segédforrásokat figyelemre sem méltatják; 's noha két század óta a lovaglás lehető tökélyre emelkedik, ennek becsét sem tekintve, szabad tetszésök szerint lovazván kevés idő alatt magukat már műlovagokká váltaknak képzelik, a lovat úgy is csak gyaloghintó gyanánt használván: effélék méltán inkább lókinzóknak, sem mint lovagoknak neveztethetnének. — Miknél fogva idővel tán ismét Celták példájára kantár nélkül lovagoland a magyar, kit *Árpád* e honba nyeregben ülve vezetett.

Mind ezeket nem hiu kérkedésből, sem kedves hazám fiait róni vágyó viszketegből idézém elé; de megpendítni kénytelen vagyok, hogy enszemélyemet is érdekelve tudhassa a nyájas olvasó, miszerint nem egyedül könyvekből meritém munkámat, hanem sok év lefolyta alatt az eléadott tudományba beavattatni alkalmam lévén, jelen állásomban az időt irodalmi kimivelésére is (mennyire kitelhetett) használtam: irói nevet vadászni sem czélom, hanem ama szent igyekezet buzdítá keblemet e jelen bár költséges vállalatra, miszerint honának mindenki (mint tud) használni tartozik; 's igy, ha bár munkám divatszülte megtámadásokkal becsmérleltetnék is, szándokom tisztaságáról még az utókor előtt is igazolva leendek: mindezek mellett keleti elfogultsággal sem állítom munkámat tökéletes-

nek (mellybe a nyájas 's szakértő olvasó által könnyen megigazíthatandó hibácskák véletlenül becsúsztak), hanem főleg ezen a mezőgazdaság körül annyira hasznos, sőt némelly tekintetben nélkülözhetlen tárgynak tökéletesb kidolgozására szakértő 's működvelő honfitársaimat kivántam serkenteni.

Hogy némelly tárgyról terjedelmesen irék, ezt könnyebb megérthetés végett tenni szükségesnek véltem, a tán néha kissé hosszas előadásom alatt unatkozott olvasót oda utasíthatván; hogy e munkámban foglalt annyi meg annyi tárgyakról külnyelveken egész külön 's 20 ívet is haladó értekezések találhatók

Remélvén tehát, hogy hazánkban a miveltebb lovaglás valahára még közszenvedélylyé válván, ebben honfiaink nagyobb része a tannak eszméleti oldalát a gyakorlatival összekapcsolva magát tökéletesbíteni fogja, bemutatom kedves nemzetemnek jelen munkámat: mellyet nemes lelkü tekintettel megbirálva, kedvezőleg elfogadni hazafiui buzgó tisztelettel kérek

alistáli 's padányi-**Mátyus Nep. János,**
kir. udvarnok, budakerületi orsz. 1-ső albiztos, tek. ns Pest-, Nógrád- 's több megye, nem különben a vecsei egyházi nemesi szék táblabirája.

Pesten, Kisasszonyhava 15-kén 1845.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

A lóról általában.

Czikk.		Lap.
1. §.	A lő természete (hajlama)	1
2. §.	A ló mérsékménye (véralkat)	3
	Ösztön, lelki erő	4
3. §.	Lócsontváz (sceleton)	5
4. §.	A lő külseje	9
	Nemzőtagok	30
5 §.	Az elővégtagok megvizsgálása, izmok- 's inak munkássága	34
	Izomrendszer	36
6. §.	A vállak szabad mozgékonysága	46
7. §.	A hátsó czombok megvizsgálása	47
8. §.	A ló testaránya	50
9. §.	A lovak jósága, szépsége, használhatása	54
	Lószépség elleni hibák	55
	A lovak használatát bontó hibák, bénaságok	56
10. §.	Az idomtalan, beteg, elnyomorodott ló	58
	A ló egyéb hibái, bénaságai	60
11. §.	A lovak életkora	63
12. §.	A lovak különféle szőrszinei	77
13. §.	A különféle lófajak, fajbélyegek	89
	Ázsiai lófajak	92
	Afrikai lófajak	101
	Europai lófajak	104
	Amerikai lovak	144
	Ausztraliai lófajak	147
14 §.	Lótenyésztés	151

Czikk.		Lap.
15. §.	Lóápolás	164
	Lótartás	167
	Mérges növények	168
	Mérges gombák	170
16. §.	Némelly ló-betegségek 's külbajok orvoslása	175
	Kül-bajok	183
17. §.	Lómérés	189
18. §.	A pótlovak csapatonkénti hajtása, kifogása. megszelidítése	190
19. §.	Patkolás	201
20. §.	A lóvásárlásban előkerülő műfogások 's csalárdságok	217
21. §.	A lóeladói kezesség	227

MÁSODIK RÉSZ.

A lovaglás átalában.

Első szakasz.

1. §.	A lovaglás eredete 's utóbbi történetének előmenetele.	229
2. §.	A lovaglásnak természet-, boncz-, erőmű- 's mértannali összefüggése	236
3. §.	A kantár átalában	239
4. §.	Az orrfék	241
5. §.	Az emelő 's fejszegő-szárak	243
6. §.	A fesz-zablának különféle rúd-formái	244
7. §.	A zabla okszerü megválasztása	251
8. §.	A lószájszél érzékenysége	255
9. §.	A fesz-zablának rendes helyzete hatása 's elfogadása.	256
10. §.	A nyereg átalában	258
11. §.	A ló súlyeránya, súlyegyene	264
12. §.	A lovag terharánya	267
16. §.	A lovag testereje	—
14. §.	A ló 's lovag terhközéppontja	268
15. §.	A ló 's lovag érzékenysége	—
16. §.	A ló vékonyai érzékenysége	270
17. §.	A lovoni szabályos ülés	271
18. §.	A kantárkéz tartása	276
19. §.	A lovag tanjelei	278
20. §.	A műszavak, 's lótanoda illedelem-szabályai	281

Második szakasz.

Czikk.		Lap.
1. §.	A lóidomár szükséges tulajdonai	287
2. §.	A ló természetes járása	289
3. §.	A tanló futószáron idomítatik	290
4. §.	A lépés	295
5. §.	Az ügetés	296
6. §.	A tanlónak nyereggeli idomítása	300
7. §.	A tanlóra felülés	302
8. §.	A lovag tanlovát hátazni kezdi	304
9. §.	A tanló tartóztatása, megállítása	308
10. §.	A tanló hátraléptetik	310
11. §.	A tanló futószárral hajlatik	312
12. §.	A tanló lovagjától szabadon négyszegben hátaztatik	314
13. §.	A tanló négyszegben lovagjától tökéletesítetik	315
14. §.	A kül-kantárszár hatása	316
15. §.	Az oldalrai czombjelek, vállbejárat	319
16. §.	Az oldaljárat	324
17. §.	A fordulások	327
18. §.	A vágtatás	328
19. §.	A vágta-váltás	332
20. §.	A tanló szabad téren idomítatik	335
21. §.	A felkantározott tanló összeszedetik	337
22. §.	A lónak serénysége, bátorsága 's biztos használhatása	339
23. §.	A ló szabályos testtartása, feje- 's nyakának rendes helyzete	341
24. §.	A sebes futás	346
25. §.	A széles 's magas ugratás	347
26. §.	A lovon uszás	348
27. §.	Az idomított ló tulajdonai	349
28. §.	A ló tan-oszlopok közt idomítatik	350
29. §.	A ló műjáratai, mozdulatai 's ugrásai	355
	A fenséges műjáratok	359
30. §.	A lovagnak különös esetekbeni viselete	364

Harmadik szakasz.

1. §.	Valami az ujabb franczia ló- 's lovagidomításról	374
2. §.	A lovon vadászat átalában	378
3. §.	A britt lovazás	381
	A britt vadászat	383
4. §.	A lóverseny, 's erre a lónak divatos angol módoni elkészítése	385
5. §.	A lovagjátékok átalában	393

Czikk.		Lap.
6. §.	A hölgylovazás	397
7. §.	A hölgyparipának megválasztása, kellő minősége.	404
8. §.	A hölgyparipának kantározása	406
9. §.	A hölgyparipának különös idomítása	407
10. §.	A hölgynek paripájához közelítése	408
11. §.	Mit szükséges tudni a lovaghölgynek paripája kantározása 's nyergelése felől	409
12. §.	A hölgy lovára felülni 's leszállani tanítatik . .	410
13. §.	A hölgynek testaránya 's lován szükséges testtartása .	411
14. §.	A hölgylovag kantárkeze-, segéd- 's büntető jeleinek okszerü alkalmazása	412
15. §.	A hölgynek első oktatása, melly szerint lovaznia kell	414
16. §.	A högynek szabadbani lovazása	416
17. §.	A hölgynek sétalovazás közt mihez alkalmazása . .	419
18. §.	A lovaghölgyet kisérő úrlovagnak kellő viselete .	420

ELSŐ RÉSZ.

A LÓRÓL ÁTALÁBAN.

1. §. *A ló természete (hajlamai, Naturell).*

A ló valamint házi, úgy mezőgazdasági tekintetben is felette hasznos, sőt a világnak legszebb 's jelesb állati közé sorozthatván, lehető leggondosabb ápoltatásra méltó: okszerü fajnemesités- 's megszelidítése, nemkülönben idomítása az embernek mindennemü fáradságát helyrepótolván, művészi szorgalmát is jelesíti; kinek hatalma alatt gyakran csak igen szüken éldegélhetvén, irántai hív hajlamát tanúsitólag, sok esetben önerejét is megtagadja, csakhogy gazdájának kedvét rendesebben teljesíthesse, sőt vak engedelmességből nem ritkán életét is koczkáztatja; szóval: kitünő sok tulajdona miatt megbecsülhetlen állat 's már legrégibb időkben nagy tiszteletben tartaték; p. o. a rómaiak nyert győzelmeik után paripáikat hadistennek ajánlották fel. Nagy Sándor király az ütközetben őt gyorsan hordozta lovának (Bucephalus) emlékére egy várost épitetett; Caligula pedig bársony harával letakarva tartott paripáját ebédlő asztalához vezetteté; azt arany edényből itattatván, márványkő ólában neki elefánt csontú jászolt készitetett.

A ló természetét avagy erkölcsét külsőleg nyilvánult bizonyos hajlamai által ismerhetni meg; az rosz, jó, vagy tökéletes szokott lenni: rosz erkölcsü a rest, félénk, makacs 's gonosz ló, minővé legkivált buta 's méltatlan velebánás által válik, ollyannak mint csikó nem elletvén; azonban nem-

zőinek elrontott természetére is némileg fogékonnyá tétethetik; tökéletes 's jó indulatú ló ellenben a bátor, szelid, jámbor 's könnyen idomítható.

A csak inkább szabadon éldegélő vadnak látszó lóban jeles tulajdonokat u. m. hivséget, bátorságot, könnyü eszességet, jámbor indulatot, emberhez, szinte a társaságra nagy hajlamot, 's ez utóbbit legkivált a méneseknél vehetni észre, egyszersmind azt is; hogy rendes jámborítás- 's szelíd velebánással természetét mindenkép javíthatni; 's hogy a nemesvérü ló mindenben tökéletesb a közönséges fajúnál.

Hogy hajdan jelesb lovak voltak mint jelenkorban, kétséget sem szenved 's bizonyos; mert a nemes vérü ménesekben műjáratokra tanítatván a csődörök, hajlamaikban javultak: mi által lovagjaikhoz nagyobb engedelmességgel viseltetvén, nekiek mintegy kedvezni látszottak, 's ekként tökéletesbített természetök ivadékaikra is átszármazhatott. Ezeknélfogva jelenleg is okszerü lótenyésztésre 's czélszerűbb nevelésre általánosan nagyobb figyelmet fordítni méltó volna; holott leginkább a földmivelő néposztály kezei alatt e nemes állat napról napra sajnosan alj asodik.

A ló a fejedelmek pompáját emeli, háborúban minden tekintetben az ország védelmére szolgál; csatázó gazdáját gyámolitja, kinek életét gyakran meg is menti; végre: bőre- 's szőrével, zsirja-, patái- 's csontjaival különféle hasznot hoz.

A természet mindennemü csodálatos behatása által a lovat az állatok közt jelesbnek tünteté ki; minél fogva türelmes, bátor de mindig czélszerü tudománynyal azt az ember tökéletesbitheti. Ez okból a nemzetek már legrégibb korban méneseket tartván, a' lófajakat nem csak nemesitni, de annyira is szaporitni iparkodtanak, hogy csupán egy ménesből is egész sereget kielégíthetének; p. o. Nagy Sándor király Pella szülővárosánál 30,000 kanczát; — egy babiloni király szinte 16,000 kanczát és 800 ményt neveltetett; — egy szerecsen király (Strabo szerint) minden évben 100,000 csikót fogatott ki; különféle irók pedig azt vitatják; hogy hajdan a tatárok évenkint fejedelmöknek 100,000 szürke lovat ajándékoztak.

A ló házi emlős állatok közé tartozik; fajbélyege következő: bocskor patájú, sertés szőrü farkú; elő- alsó állcsontjában hat előre- álló-, az elő-felsőben hat kapa forma rézsut álló metsző, hátsó alsó- állkapczájában pedig alul felül, minden

oldalról hat záp foga és magányos, egymástól távul álló négy agyara van; melly utolsók hiánya által méntől különbözik a kancza: egyébiránt a ló futásában gyors, iramos és némellyik sebes mint a szél; mit több keleti 's angol pályafutókon tapasztalhatni.

2. §. *A ló mérsékménye* (*véralkat*, Temperament).

A különféle állati fajnak mérsékménye legkivált egyes lovakban mint tulajdon életindulat életvégig látszik fentartani magát; *mérsékmény* alatt tehát az egyes érzéki műszerek bizonyos tulajdonát 's különös hajlamait, vagy átalában az egész test viseletmódját érthetni; melly négy egyszerü; 's egy kevertre oszlik fel.

1 Midőn a visszatermődés (reproductio) a nyirkos rendszerben szüntelen hatalmasb, akkor a ló *tunya*, ingerhetlen, fehér-turhás *véralkatu* (phlegmaticus); ez a lónak lágy izmai- és megtágult lankadt rostaiból, felduzzadt reczés sejtszövet-'s kövérségéből mondatik eredni: egyébiránt a vastag nyak elválása, erőtlen 's lassú érverés, lustaság, az érzékmivek érzéketlensége, végre a' nemző erő fogyta vagy gyöngesége is efféle mérsékmény jelenlétét bizonyítják; melly állapotban a végtagok, vaszora és sok sejtszövettel biró egyéb részek leginkább vízdaganatoknak vetvék alá.

Illy rendbeli mérsékmény a fehér felszőrü szürkéknél található, gyakrabban a tigris- vagy tarka szőrü lovakon vehető észre, mellyek mirigybetegségekre, nyereg által hátuk feltörettetésére, szinte mokvarra szerfelett hajlandók; mitől a fekete szőrüek menttek: ellenben az arab lovaknál ezt majd átalánosan tapasztalhatni.

2. Midőn az ingerlékenység az életér rendszerében kitünőbb, akkor *vérmes*, véres mérsékményü (sangvineus) a ló: efféle véralkat a szív és üterek nagy serénységén kivül széles szügygyel, eleven vidám lélekzettel, tartós testi melegséggel, munkás érzékművekkel, könnyü de nem tartós inak és izmok mozdulásával ellátott 's rendesen termett lovon nyilvánul; különben a sárga szőrü lovaknak leginkább tulajdona, mellyeket gyuladási betegség szokott hamar megragadni: egyébiránt efféléh könnyen szoknak az emberhez, falánkok 's meghiznak.

3. Ha a felbuzdult ingerlőség mellett a' verőczér rendszerében különös munkásság mutatkozik, akkor csirára hajlandó, vagyis *epés* mérsékményü (cholericus) a ló; melly felette izgékony: többnyire makacs, néha dühös is szokott lenni. Illy vérü ló sovány 's teljes életerü; mozdulása tartós és indulatos; kemény feldúzzadt vérerecskékkel, erős 's tömött izmokkal alkatva találtatik; nemző ereje hathatósan, érzékmüvei pedig nagy serénységgel munkálkodnak, mint a pej vagy fekete szőrü, legkivált spanyol lovakon tapasztalhatni; mellyek a verőczér betegségeiben gyakran szenvednek.

4. A kevesbbé serény ujraterműdés a ló *büskomor*, *epesáros* mérsékményét (melancholicus) bizonyítja. Illy egyén közönségesen méla, kesereg, komor vagy eszelős kedvünek mondatik; félénk, bátortalan szokott lenni. Efféle mérsékményüek a legjelesb arab lovak; általában ritkán kövérek, de száraz bőrüek, ellenben éles eszüek; könnyen tanulnak 's tartós emlékezetök mellett fáradhatlanok; ritkábban emésztenek; életerök lassan ver, rest izommozdulatuak, rendkivül izmosak; ritkán betegek, és sok évig élnek.

A *kevert* mérsékmény nehezen határozható meg, mert jelenségei nem egy magánvéralkat tulajdonai; a mérsékménytan nagy tökéletlensége miatt felette nehezen különböztethetni meg, alapos tudományt 's bő ismeretet kivánván.

Ösztön, és lelki erő.

A természeti ösztön vele született (ha az állatról mondani szabad volna) eszmélet, azaz: tudtán kivüli vágy, vagy idegenkedés nyilván megvetés által mutatkozik: ez *rendes*, ha a testnek egészséges-, vagy *rendetlen*, ha nagyobb részint nyavalyás állapotjából eredő jelenségekkel vehető észre; p. rendes nősz- vagy párosodási vágy, az anya 's csikaja közti viszonhajlam, társaságkedvelés, ellenségeinek hangjok vagy szaguk általi megismerése, természeti fegyverei használása, veszedelmes táplálékok- vagy növényeknek az egészségesektőli megkülönböztetése rendes ösztönnek neveztethetnék; ellenben a rendetlenek közé számítható: az időn kivüli, és más nemmeli nőszvágy, önfiaktóli idegenkedés, más szinü lovak gyülölsége, kártékony szerekkeli élés, stb. miket ér-

zéki életmüveire beható tárgyak tekintetéből ismer a ló 's különböztetni tud, sejdít; a felfogott benyomásokról emlékezik: mind ezt összvesen *állati léleknek*-, a fennevezett, némelly ló idomításában és tökéletesbithetésében gyökerezett kitünő illy tehetségeit pedig némelly egymiknél valóban értelmességből eredőknek, azaz: közönséges nyelv szerint *lelki erőnek* mondhatni; mi (az értelmes ábrándozást t. i. csak az embernek tulajdon tökélyét kivévén) eltévesztett ábrándozó szenvedelemnek látszik;¦ például: mén elébe vezetni a kanczát, hogy ennek szép idoma csikajára átszármazzék; vagy hasonló kábaság (britt szokás szerint) a kancza elébe szinte vemhessége alatt nagy tükröt ólában felfüggeszteni, hogy az gyönyörködőleg beletekintgetvén, idoma bizonyosabban átszálljon ivadékaira.

Ezeknél ¡fogva, mi az ösztönre 's lelki erőre rendkivül behat, mint különös kedvgerjesztés, *szenvedelemnek* neveztetik, és részint tagmozdulatok, részint pedig hang által nyilvánulván, ingerlett vagy szenvedő. A vidámság, bátorság, vonzódás, harag, gyülölség, dühösség, *ingerlett*- avagy *munkás*-, az ellenkező érzékművek munkálkodásai pedig *szenvedő* érzés voltát bizonyitják. A vérmes 's epés véralkatu egyének leginkább szenvedelmesek, mellyeket okszerinti bánással mérsékelhetni ugyan, de vad tudatlansággal szenvedelmeiket még nagyobb fokra sajnosan látjuk növekedni.

3. §. *A lócsontváz (sceleton).*

*1) Az egész csontváz három főrészre oszlik: u. m. I. *fejre* (Kopf), II. *törzsök*- vagy *derékre* (Stamm), III. *végtagokra* (Gliedmaßen).

A. A lófejen megkülönböztetjük az *elő*- 's *hátsó* fejet;

A. azaz: alsó *pofákat*, *állkapczákat*, vagy *állcsontokat*.

1. Az *előfej koponyából* 's *arczból* áll.

A koponya (Schädel, *cranium*) 12 csontból foglaltatik össze, mellyek nagyobb részint a koponya alkotását illetik; ezek közt van 4 páros, és 4 páratlan: az utóbbiak közé tartozik:

2. a *felső fej* vagy *nyakszirtcsont* (Oberhauptbein, os occipitis),

*1) I. Tábl. 1. 2. 3.

3. *ék-* vagy *darázscsont* (Keilbein os sphenoideum cunciforme),
4. *sarlócsont* (Sichelbein, os falciforme),
5. *rostacsont* (Siebbein, os ethmoideum).

A 4 páratlanok közé számláltatnak:

6. a 2 *falcsont* (Scheitelbeine, ossa parietalia),
7. 2 *halántékcsont* (Schlafbeine, ossa temporum),
8. 2 *sziklacsont* (steinigen Beine, ossa petrosa),
9. 2 *homlokcsont* (Stirnbeine, ossa frontis), melly két évig kettős, utóbb összeforrván, egy csonttá válik.

Minden sziklacsontban négy hallcsontocs (Gehörknochen, ossicula auditus) találtatik, u. m.
a *pőröly* (Hammer, malleus),
üllő (Ambos, incus),
lencse- vagy *sylviuscsont* (das runde Beinchen, os orbiculare Sylvii) 's
kengyelcsont (Steigbügel, stapes).

A fenemlített kaponyacsontok különféle izülés- 's egyesüléssel, foglalványok-és varányokkal kapcsoltatnak össze.

B. A ló *képe* vagy *arcza* 17 csontot foglal magában, mellyek közül csak az *ekecsont* páratlan; azok következők:

10. a 2 *orrcsont* (Nasenbeine, ossa nasi),
11. 2 *könny-* vagy *körömcsont* (Thränenbeine, ossa ungvis lachrymalia),
12. 2 *járom-* vagy *arczcsont* (Jochbeine, ossa zygomatica),
13. 2 nagy *állkapcza*, vagy felső *állcsont* (große Kieferbeine, ossa inc siva),
14. 2 kis *állkapcza*, vagy alsó *állcsont* (Einschneidebeine, Unterkiefer, ossa incisiva, maxilla inferior),
15. 2 hátsó *orrcsiga-* vagy alsó *örvénycsont* (hintere Muschelbeine, ossa turbinata posteriora),
16. 2 *inycsont* (Gaumenbeine, ossa palatinalia),
17. 2 *szárnycsont* (Flügelbeine, ossa alaria, alae narium), mellyek az ékcsontból fejlődnek ki, és ennek részecskéi:
18. a *közfal-* vagy *ekecsont* (Pflugscharbein, os vomeris).
19. A feslő vagy nagy állcsontból hasad ki 12 *záp-*, a
20. kicsinyből ellenben 6 *metsző fog*; az alsó nagy állcsontból ismét 12 záp- 's 6 metsző fog; mellyeken kivül a kicsiny állcsontban felül, mint alul 2 *szemfog* vagy *agyar* találtatik helyezve.

A hátsó azaz; alsó állkapocs csak 1 csont, a mell

és az előfej közt a *nyelv-* vagy *szakcsont* (Zungenbein, os hyoideum) tulajdon izmokkal foglaltatik össze.

B. A törzsökön felül van a *gerinczoszlop* (Wirbelsäule, columna vertebralis, spina dorsi), elől a *mell* (*szügy*), hátul pedig a *medencze*.

A gerinczoszlop- vagy hátgerinczekhez átalánosan tartozók:

C. a 7 *ngakiz*, vagy *nyakgerincz a, b, c, d, e, f, g,* (Halswirbelbeine, vertebrae colli),

D. 18 *mell-* vagy *hátgerincz* (Rückenwirbelbeine, vertebrae dorsi), mellyek közül a 4 első legkivált a szélesb szügyü lónál kevéssé, a keskeny lónál többet takarva lapcsonttal, az 5-dik pedig fejével kiáll.

E. 6 *has-* vagy *ágyékgerincz* (Lendenwirbelbeine, vertebrae lumborum),

F. *keresztcsont* vagy *keresztcsont* (Kreuzbein, os sacrum), melly 5 egymásba forrt gerinczet foglal magában, és

G. 13—20 *farkcsontocs* vagy *farkgerincz* (Schweifwirbelbeine, vertebrae caudae).

A nyakgerinczek közül

21. első a *fejgyám, a.* (Träger, vectis colli, vertebra cervicis, atlas),

22. második *b.* a *tengely* vagy *nyakcsiga* (Die Are, axis epistropheus).

A nyak alsó részén van a *gég* vagy *nyeldeklő* (Schlund, frumen, larynx); felül pedig a *hát-* vagy *ágyékok tövis-csontjai* (Gräthenfortsätze) foglalvák.

H. A *szügyen* (Brust, thorax) felülről a hát- vagy mellgerinczek; alul a *szügycsont*; oldalt pedig *bordák* alkotvák.

A szügyet 6 csont képezi: melly

I. a *medenczén-* (Becken, pelvis),

23. *keresztcsontemen* (Kreuzbein, os sacrum, latum seu cluvium), 's

24. *első farkcsikcsontokon* (Schweifwirbelbeine, ossa coccygis) kivül, még

25. 2 *medencze-* vagy *névtelen* (Beckenknochen, ossa coxae),

26. 2 *csíp-* vagy *bélcsontból* (Hüftbeine, ossa ilea vel ilia),

27. *ül-* vagy *farkcsontból* (Sitzbein, Tragstück, os ischii) és

28. *fan-*, *fésü-* vagy *nemzőcsontból* (Schambein os pubis) foglaltatik össze.

A 18 borda (Rippen, costae) közül az első 8 vagy 9 a mell-

csontba többkevesbbé forrva lévén, *rendesnek* mondatik; jók ha boltosan hajlottak.

Az arab, vagy török lovakon néha 2 borda hiányzik, mellyeket a hosszabb töviscsontok pótolnak ki.

C. Az elő láb-vagy végtagcsontok (vordere Gliedmaßen) kövekezők:

K. *előczomb* (Vorderſchenkel), ebben foglaltatik.

a. a *lapoczka-* vagy *lapcsont*, *hónlap* (Schulterblatt, scapula)

b. *felkarkoncz* (Querbein, os brachii),

c. *sing-* vagy *könyökcsont* (Ellenbogen, ulna), melly könyökből 's *karorsóból* (Armſpindel, radius) alkottatik, és

d. felső *szárcsont*, avagy *felsípkoncz* (Oberarmbein, tibia superior).

L. Az *elő-lábtő*, avagy *térdek* (vordere Knie), 7 csontot foglalnak össze; u. m:

e. a *holdcsontot* (halbmondförmige, os lunatum),

f. *háromoldalú* vagy *képtelen* (dreieckige, triquatrum seuinforme)

g. *egyenetlen* (ungeformte, deforme),

h. *horog* (Hackenbein, unciforme).

i. kis *ék-* vagy első *ékalakú* (kleine Keilbein, cunciforme parvum)

k. nagy *ék-* vagy másod *ékalaku* (große keilförmige Bein, cunciforme magnum) és

l. a harmadik *ékalakú-* vagy *négyszegü csontot* (ungleich vierſeitiges Bein, quadrilaterale).

M. Az alsó *sípkoncz-* avagy *lábszárcsonthoz* (Schienbein, tibia inferior) tartozik:

m. a 2 *kapocscsont* (Griffelbeine, ossa stiloideis),

n. 2 *bokasarkcsontocs* (Gelenk- oder Gleichbeine, ossa articularia),

o. 2 *boka-*, alsó *szök-* avagy *csűdcsont* (Feſſelbeine, talus),

p. 2 *párta-* vagy *koronacsont* (Kronenbeine, ossa coronalia),

q. *pata-* vagy *körömcsont* (Hufbeine, ungulae) 's

r. a *nyir-* vagy *békacsont* (Schiffbeine, os cymbiforme).

N. A *hátsóláb-vagy végtagcsontok* (hintere Schenkel):

s. *czombkoncz* (Schenkel, Becken, Dickbein, os femoris).

t. *térdkalács-* vagy *forgócsont* (Kniescheibe, patela),

u. felső *koncz-*, *fel-* vagy *szárcsont* (Unterſchenkelbein, crus, os femoris inferius) 's

v. ennek *tövis-* vagy *kúlcscsontocsa* (Schenkelbeindorn, claviculus).

O. A *hátsó lábtő*, vagy térdek (Sprunggelenk, tarsus) 6 csontból alkotvák:

w. *szökcsont* (Sprung- oder Fersenbein, talus calcaneus),

x. *sark-* vagy *hengercsont* (Rollbein, os trochleare),

y. nagy *hajocsont* (das große schifförmige, os naviculare aut scaphoideum magnum),

z. kis *hajócsont* (das kleine schifförmige, os scaphoideum parvum),

ϱ *köbcsont* (Würfelbein, os cuboideum) és

ϱ. *güla-* vagy *kúpcsont* (pyramidenförmige Bein, os pyramidale).

Az első sorba tartozik a szök- és sarkcsont; a másodikba a nagy hajó- és köbcsont: ez utóbbi közösen a harmadikba is, mellybe még a kis hajó- és a kúpcsont is számítatik.

P. A *hátsó középláb*, vagy *szárcsont*, avagy *alkoncz* (Schienbein, metatarsus).

A hátsó *czombszár* vége alul vagy a *lábujjperczek* (Fußgelenke, und die Zehenglieder, phalanges, ungulae) az előczombok végéhez mindenben hasonlitnak; u. m. kapocs-, bokasark-, csűd-, pata-, párta- és békacsonthoz; a lónak tehát, mellynek 4 agyara, egy szügye van, medenczéje két névtelen, farkcsikja pedig 16 csontból áll, egész váza öszvesen 242 csontocskát foglal magában.

4. §. *A ló külseje.*

A ló *elője* vagy az *előkéz* *1).

A. A *fej*, nevezetes 's legnemesb része a lónak: különféle formákban található, miért is változó képe szembetünőbb mint más állatoké; szükséges tehát egyes részei különféle idomát előbb megtekinteni, minthogy azok szerint külön-külön formát mutat. Átalában a fej szép, ha kicsi, czinábor, és száraz annyira, hogy csontja- 's erei könnyen láthatók.

1. A *nyakszirt-*, vagy *fejtetőnek*, (a fej felrésze) a nyakkal kapcsoltatván, gerinczforma főkapcsoló csontja ne legyen lapos, se széles, se pedig rövid; ez utóbbi alakban a ló fejét rendesen nem helyezhetvén.

2. Az *üstök* ékesíti a ló fejét; azt lenyirni, vagy kiszaggatni nem ajánlatos, minthogy a ló legyek elleni védelmétől megfosztatnék; de egyébiránt haszontalan is a lócsiszárok illy csalárdsága, melylyel a lónak nemes vérből származását

*1) II. Táb. 1. 2. 3.

bélyegezni akarják; mert ha a homlokon lévő vastag szőrt mind kitépik is, sörény- 's farkuk szőréből mindazáltal a lovak külön külön faját megismerhetni.

3. A *füleknek* (mellyek a hallási életművek külső részét képezik) formája, állása 's mozgása a ló fejét nagyobbrészint ékesíti, vagy ruttá teszi.

A *fülek szépek,* *1) ha hegyesek, szorosak; nem igen hosszak, felállók; előre, hátra könnyen mozdulók; előre, hátra vagy kifelé igazodnak, 's mozgásuk által a ló természetét mutatják.

Szétálló füleknél *2) a fej felső csontnyerge púpos szokott lenni: ha effélék lefelé csüngnek, menésközben pedig billegtetve mozdulnak, *disznó-füleknek* *3) mondatnak egyébiránt a lónak nagy lomhaságát jelentik.

Szamárfülű *4) ló az, mellynek hosszú 's felálló fülei vannak; ha pedig a fülek közel összeállnak, *nyúlfülek* - *5) a rövidek *egérfüleknek* *6) mondatnak.

Füleit a serény ló átalában emelve tartja, billegteti; ellenben a lusta lelógatja: a hamis ló füleivel konyít, vagy ezeket hamar hátfelé 's oldalt mozditja, ha valaki hozzá közelít; különben a harapós ló is ekkép mozdítja füleit; ellenben a bátortalan vagy ingerlékeny azokat hátfelé fekteti.

Szép fülek azok is, mellyek nem szélesek, sem keskenyek; sem kicsinyek, sem igen nagyok, hanem gömbölyük; minden felé könnyen hajlók és finom szőrrel takarvák.

A *fülüregbeni szőröket* tövig kinyírni ártalmas, minthogy a por beleszáll; a ló nem védelmezheti magát bogarak 's legyek ellen, mellyek a fülzsírt igen kedvelik.

A rút füleket a csiszárok megszokták nyírbálni; vagy az aláhuzó izmokból egy keveset kimetszenek, minek nyoma mindig megismerhető 's a fül ez által mozgékonytalan marad.

4. A *homlok*, fülek, szemek 's orrcsont közt alkatva lévén szép, ha kondor szőrü, eléggé lapos és széles; de nem kiülő, mint a sasé; 's ha azon, kivált a sötét szőrü lovaknál csillag forma fehér folt látszik: egyébiránt domború, keskeny 's horpatt is szokott lenni.

A *szemek* (látérzék életmívei) különféle részekből, külső- és belsőkből alkotvák; az elsők közé tartozik: a *szemhéj*, *szemszőrök*, *szemserték*, *könnybibircsó*, *szempilla* és *köthártya*; a belsőt egyedül a szemgolyók képezik.

1*) III. Tábl. 2. 3.—*2) III. Tábl. 4 — *3) III. Tábl. 5. — *4) III. Táb. 3.—*5) III. Táb. 8. 9. *6) III. Táb. 6. —

A *szemboltok* a homlokcsont nyitványai által alakulnak, 's a szemüregi felső falnak legkiállóbb részei.

5. A *vakszemgödrök* a vén vagy sovány lónál mélyebbek, mint a fiataloknál; egyébiránt tapasztalásból tudhatni, hogy a vén ménektől származó csikóknak mélyebb vakszemgödrei vannak, mint a fiatal ménektől eredteknek.

6. *Szemszőröknek* neveztetnek a vakszemgödrön felül nőni szokott hosszú szőrök; a ló többféle ütésektől ezen a szem fölötti hajlott csontok körül helyzett szőrök, vagy inkább szemboltok által őriztetik; mellyek a közönséges különben is nehéz és otromba csontalkotású fejeken nagyon kiállók szoktak lenni: ellenben komor 's álnok tekintetet adván az állatnak, az efféle szemek nehezebben vizsgálhatók.

Az *ősz szemöldök* a ló nagy korát jelenti: 14 vagy 15 éves lovon csak a szőrhegyek, utóbb az egész szőr gyökig ősz; végre 20-dik év körül a lónak egész fején ősz foltok találhatók. Illy ősz szőröket a csiszárok lovaiknak egyéb testszinéhez hasonlókká szokták festeni. — A szemek fölötti hosszabb szőröket kitépni nem ajánlatos, mert az által a látinak megerőtlenítetnek.

7. A *szemhéjak*, *szempilla*, és *szemszőrök* a szemet külső sértésektől őrzik; por, gaz, legyek, bogarak, 's a nap verőfénye ellen védik.

A belső *szemszögben* néhány merő szőrrel megrakott *zsírmirigyből* a szemnek szünteleni forgása 's pillangatása által kinyomatott finom nedvesség a szemet táplálja; mi nélkül a szem kiszáradván, a ló megvakulna.

A *zsírmirigyek* (*könnybibircsók*) kicsinyek, gömbölyüek, többnyire barna vagy fekete szinüek a barna szőrü lovakon; ellenben a tarka,(bonta)vagy tigris,vagy pedig izabella fehér szőrrel ellett lovakon hússzinüek szoktak lenni.

A *felső szemhéj* szélén is apró könnymirigyek vannak, mellyek szünet nélkül,de nagy halkkal a szemgolyóra folyván, az átvilágló üveghártyát tisztítják, és szükséges puhaságot nevelnek reá.

A *szemek* (megbecsülhetlen részei a lónak) szépek ha nagyok, egyszinüek, barnák vagy feketék, elevenek, kiülők, tiszták, világosak, fénylők, 's nem büszkék; vagy csalárdok; csunyák, ellenben a szemek, ha kicsinyek; beesettek, felette húsosak, vagy üvegszinüek; végre hibásak, ha hályogos- vagy foltosak.

A *szemgolyóban*, melly részint rendetlen golyó alakú életmű, 's a látérzéknek tulajdonképi széke, *hártyák* és *nedvek*

foglaltatnak. Az elsők közé tartoznak: a *világos szarú-, tülk-, szivárvány-, eres* 's *rezgés hártya;* a nedvek pedig következők: *viznedv, jéglencse*, ennek *tokja*, és az *üvegnedv.*

Ki a szemgolyónak belső alkatmányát alaposan ismerni kívánja, annak azt szétbontani, átalában pedig tekintetbe kell vennie: 1) külső idomát, 2) nagyságát, 3) egyenlőségét, 4) tiszta voltát 's belülről világosságát, 's 5) szabad mozdulatát, miknek hiányával a ló bizonyosan keveset lát: ez oknál fogva azt ajtó vagy kapu alá vezetve fejével kifelé kell állítni, hogy szemei rendesen megvizsgáltathassanak.

8. Az ép *szemgolyón* avagy *szemtekén* folt ne látassék; mellynek fényében ha átláthatlan pontok volnának, a fekete hályog bizonyos; mint különben a fehér vagy szürke *szemfény* szürke hályogot, vagy merő vakságot jelent.

A ló szemeit elűlről, hátulról, oldalról, 's minden felől megvizsgálni szükséges; 's ha ép voltáról kételkedhetni, egyikét vagy másikát a vizsgálat alatt betakarni, vagy bekötni tanácsos lecnd.

A *fekete hályogos* szem tiszta, de látina érzéketlen; ez ekkor a' világos sugaraknak a hályogbőrre való hatását az agyba átvinni nem képes, 's a szemfény mozdulatlan; különben ha csak egyik szem van fekete hályoggal borítva, akkor a vak az egészséges szemmel néhanéha mozdulásaiban megegyez.

A vak ló magasan hordja fejét, füleit mereszti; főkép járásközben előlábait magasan emelgeti.

9. Az *orr*, mint *szaglási életmű*, vagyis érzék két részből alkatik. Az egyik a kivülről nem látható orrüreget, a másik az arczon kiülő külorrt foglalja magában: ez a homlokkal összekapcsolva képezi a fej előrészét, 's azt különféle idoma által ékesíti.

Szép az orr, ha keskeny és száraz; egyenes, vagy horgas; domború vagy horpadt; hosszú vagy rövid, és ha lukai nagyok 's nyiltak. Efféle képzésektől függ részint az orrüreg teriméje, egyszersmind a lélekzésbeli tehetség is.

10. Az *orrczimpa* mind két részről az orrcsatorna végében található, melly által a ló levegőt közöl tüdejébe.

A szélesen nyilt orrlukakat becsűlni kell, miket a nemes fajú keleti, leginkább arab lovaknál annyira nyiltan láthatni néha, hogy üregébe öt ujjat is behelyezhetni. E lovaknál a két orrluk közötti mellső hely lapos 's gyakran ránczos is szokott lenni.

11. Az orrlukakat felhasítni, (mint ezt a vándor ázsiai nemzetek, tatárok sőt még a maltaszigetiek is cselekszik)

nem ajánlatos; mert ez által az orrcsatorna meg nem tágíthatván, könnyebb leheletet sem vehet a ló.

Az *orrüregnek* belső fölületét rózsa szinü tiszta takonyhártyával befödve találhatni egészséges lovaknál; szükséges tehát a ló orrlukait, orrszárnyait, avagy örvénycsontjait megtekinteni, minthogy efféléknek halavány szine beteg állapotot bizonyít; legkivált ha a hártyán evesedések látszanak, az orrból genyforma büdös takony foly ki; mellyet azon állapottól meg kell különböztetni, mikor a lovat keh bántja, az náthás vagy száraz kehben kinlódik; miben a ló felette nagyon fú, vagy szuszog; orrczimpáját sebesebb mozdulatai miatt nagyon, vékonyait pedig szüntelen mozgatja, eszik, iszik; szája, nyelve száraz, 's tüdeje nagy forróságban van.

12. Az *előarcz* vagy *pofacsontok* idomuk szerint a fej egész formáját ékesítvén, az előfej két oldalát kapcsolják magukba, és szélességét a fej hosszához mutatják.

13. A *száj* az izlési érzék széke 's az emésztési életművek kezdete, mint a fejnek alsó része a kantározás miatt, de egyéb sok oknál fogva is jól vizsgáltassék meg; elő- 's hátsó állból, oldalt pedig pofák által képeztetik; téres üregében a nyelv, iny és a fogak helyezvék.

A száj ne legyen nagy, se kicsiny, se pedig szük; mert széles szájban a zablarúd könnyen a záp fogak felé csúszhat fel: ekkor csak bajjal parancsolhatni a lónak; ellenben a szük száj könnyen megsértetik, feltöretik, és *széle* avagy *hordásza* megkeményedik.

A szájban lévő inyhártya (*iny*) a metsző fogaktól gégeig és garátig terjed; lágy vagy kemény; egyik ezen állapotja a másikba átváltozva, az ötödik zápfogak körül található.

A kemény iny a metszőfogak fölött ujjal is összenyomható; a zápfogak közt kifeszült hártya szorosan a csonttal egyesül; fölülete közepettén, 's hosszantán egy barázda látszik, ettől pedig kezdve jobbra balra 18 széles 's görbe háránt rovatokra oszlik, nyelés közben a nyelv hozzájok nyomatván.

Az *inkárpit* (lágy vagy mozgékony iny), melly a lónak beteg állapotjában puffadt 's halavány, csak akkor szemlélhető, ha ki- és félre huzván a ló nyelvét szája eléggé kifeszítetik: midőn a ló egészséges, inye piros 's rózsaszinű szokott lenni.

A legelő lovak lágy inyére leginkább *rozsférgek* (lóbögölyök, álképek) ragadnak, mellyeket gyakran bezarábiai 's más orosz tartományokból eredő lovak segglukain is észrevehetni, leg-

kivált ha azok egy ideig már abrakon tartattak. Efféle férgek a gyomorban, epés bélben és seggben is találtatnak, fejökkel magukat a takonyhártyán keresztül furván; különféle színüek, az állatot nyugtalanítják 's az emésztést hátráltatják.

A kemény iny vagyis szájpadlás által, melly a szájüregtől az orrüreget elválasztja, kóstol, és emészt a ló 's eledelét szájában tartóztatja; hogy ki és vissza ne essék.

A *nyelv* nagyobb részint izmokból alkatik; rágás-, nyelés-, izlés- 's nyerítésre szolgál; *tövére*, *felső testére* vagy *közép részére* 's *hegyére*-, továbbá *izszömölcsökkel* rakott *lapjára* vagy is *hátára*, *hátsó lapjára*, jobb 's bal *szélére* osztatik fel; vastag vagy vékony, vagy lapos szokott lenni: minden állatnak elkerülhetlen nemes műszere.

A nagyon vagy kevéssé húsos nyelv rendes kantározásra alkalmatlan; ámbár ez, az igen alacson, amaz pedig a magas 's éles hordász hibáin javíthat.

A vékony nyelvet zabla alul ki szokta húzni a ló; illykor a hordászon csak kártékonyan fekvén a zabla, ezt *elfalni* mondatik; *nyelvöltőnek* pedig, ha nyelve hegyét oldalról, vagy alulról szájából több-kevésbbé a ló kilógatja; mit az igen kemény zablázás, vagy a nyelv erőszakos kihuzatása 's ebből származott elpetyhüdése következtet: hosszabb ideig tartván, orvoshatlan marad.

14. Az *ajkak*, külső vagyis szájrés által választatnak *elő-* (felső) nagyobbra, és *hátsókra-* (alsó), kisebbre: a lágyak igen érzékenyek 's könnyü mozgásuak: tapintásra, eledel kiválasztására 's felszedésére, ivásra 's szörpölésre, de még hangképzésre is segitőleg szolgálnak. Mindegyik ajkon különbözik egymástól a külső, belső terület, az alap 's mindkettőnek széle.

Az előajkak keményebbek az alsóknál, mozdulékonyabbak is; egészséges állapotban kemény porczogósak: rajtok gyakran kelevény támad, keh vagy bőrfene (*ajkrák*) is kiüt. Ezeken 's ritkábban az előajkon jobbról balról az *ajkvölgy* mellett oldalt hosszú szőrök, *szőrfürtök* (lószakáll) találtatnak; mellyek nagyobb ékesség kedvéért sajnosan kitépetnek, miket inkább elnyirni ajánlhatóbb.

A bonta-, tigris-, légy- vagy pisztráng szőrü lovak ajkain néha kivülről kisebb nagyobb petyegetések látszanak; efféle lovak *békaszájuaknak* mondatnak.

A felső ajk különös izom által oldalt 's felfelé mozdíttatik, melly az előpofcsonton hosszanta szolgál lefelé: némelly

tudatlan kovácsok, szerencsétlen kuruzsolók a húsos fejű lovak szemei állandó egészségfentartására fennemlített izmot kivágni, vagy kegyetlenül kiszaggatni szokták.

15. Az alsó ajak mindig szorosan az állkapocshoz zárt legyen, különben a ló élemedett állapotját mutatja, vagy valamelly betegségnek csalhatlan nyoma 's a ló fejét mindig rútítja.

A száj *inyszéle* (hordász) azaz: a hátsó állcsontnak két fog nélküli szélei a mén- 's herélt lovaknál agyartól, a kanczáknál pedig mind két oldalról a szélső metszőfogaktól alsó zápfogakig terjednek.

A hordász átalában magas vagy alacsony, éles vagy tompa; melly utóbbi hibás alakot az állgödör közepén lévő éles csontnak vonal alaku bőr alatti álltövise kipótol; az éles hordásznak pedig, melly kantározásra mindig alkalmasabb, érzékenységét neveli: ellenkező állapotját valamelly nagy ideig megelőzve folytatott durva kezü vezetés következteté.

A *foghús* a metszőfogakon 's agyarakon a' két ajkat, a zápfogakon pedig mint az iny-'s pofoknak takonyhártya-nyujtványa az állkapczába begyökerezett fogakat, nemkülönben a hordászokat 's a szájpadlást födi be, azaz: a szájnak fel- 's belső felületét: az a nagyobb korú lovak metszőinán többkevesbbé visszahuzódik 's ekkép a fogak hosszabbaknak is látszanak, mint fölebb az inyről már bővebben.

16. A *nyelvjárat nyelvszány* (szakcsont) legyen olly, tág, hogy a nyelv belőle ki ne szoritassék; ez által pedig a zablát hordászaitól ne emelgesse fel.

17. Az alsó *állcsontok, állkapczák*, vagy *pofok*

18. alsó 's felsőkre osztatnak fel; szájszeglettől felfelé terjednek; a testnek többi részeivel arányos idomzatban lévén a lófejet ékesitik: rútak ha szélesek; ha a gég felé összeszorulnak, a lovat szabad leheletében akadályozzák; miként fejét rendesen az nem helyezhetvén, sebes tartós mozdulásokra nem is igen alkalmas.

A nyelvjáratbani mirigyeket vagy ikráshúsokat igen szükséges megvizsgálni, mert ha kemény- 's fájdalom nélküliek, vagy az állcsonthoz vannak szorulva, gyanusak; egészséges állapotot ellenben 's jóféle kehet bizonyitnak, ha kiváltkép ez utósó esetben gyuladtak 's fájdalmasak.

A *fülmirigyek* a fülek alatt 's a pofoknak felrészein hosszanta vannak: keskeny pofok szorongatásával megkeményülnek.

A lófejben, minek egyes részeit megvizsgálván, az *agyrelő* (ebben az állatnak lelki tehetségei munkálódván) 's a négy érzékmív helyezve van, u. m. *hallás*, *látás*, *szaglás* és *ízlés*; azt átalánfogva szép- vagy rútra, nehéz- vagy könnyüre felosztható; 's csak idomára nézve a nyakhoz kapcsoló állását, ehez pedig szinte egész testhezi arányát szükség tekintetbe venni.

Az *egyenes fej* *1) arab és keleti, egyéb közönséges lovakon, különösen pedig mindenféle lófajban változó alakban található, lapos homlokkal 's egyenes orral képezve van: efféle legszebb és legrendesbnek tartatik.

A *kevéssé hajtott*, vagy is *félkosfej* *2) spanyol, lengyel, 's éjszaki muszka lovaknál nem ritka, csak ama különséggel; hogy az első fajuaknak helyesb pofái szoktak lenni: efféle fejek magyar lovakon is találhatók; ámbár homlokuk többnyire lapos szokott lenni.

Horgas, vagy *juhfejű* *3) lovak vannak spanyol, portugal és franczia fajokban: pofái szélesebbek mint némelly dán, vagy német lovaké.

Egész kosfejű *4) többnyire nápolyi, holstein, norman, 's keleti porosz fajtákban található: különös kos orrú, de szinte lapos homlokú fejek muszka, kirgiz, don-kozák lovak között is vannak; melly különséget több magyar, spanyol, 's olasz lovakon is vehetni észre.

A *tiszta kosfejű* lovak pompás hámban megkülönböztetve kedveltetnek: kicsin lévén koponyájuk, nagyon hajlandók agynyavalyákra.

A *nyúlfej* *5) a vastagok közé tartozik; hámba alkalmas, közönséges lovakon látható; mellyeknek domború homlokán fölül fülei mint a nyulaké hátra igazodnak: efféle nehéz, domború felső idom 's hegyesebb alsó részei mellett inkább *szamárfejnek* neveztethetnék: éjszaknémet-, és svájcz lovak közt gyakran fordul elé.

Az *ökörfej* *6) felette húsos nehéz, széles homlokú; fülei szétállók; állcsontjai széles otrombák, pofái átalánfogva nagyok, és rútak: e lófejek nem alkalmasak rendes kantározásra: gyakran német, frizlandi, és svájcz lovaknál találhatók.

---

*1) II. Tábl. 2. 3. III Tábl. 1. — *2) III. Tábl. 2. 10. — *3) III. Tábl. 7. — 4*) III. Táb. 9. 12. — *5) III. Tábl. 8. 11 — *6) III Tábl. 4.

A *csukafej* *1) sovány szokott lenni; ajkai gyakran igen vastagok; homloka széles, mint ama hires pályafutó Ecclipsé, mellyről alább többet. Muszka, baskir, 's több fajú német, és svajcz lovakon található.

A *disznófej* *2) behorpatt orral 's homlokkal, szét 's lecsüngő fülekkel, széles állcsontokkal képeztetik: efféle leghibásabb 's legrútabb idomunak tartatik: találtatnak *száraz* és *húsos* fejek is: az elsőknek izmai kemények, tömöttek, finom bőrén a vérerek nyilván láthatók; csontnyújtványaik igen kitünők, 's ennél fogva arczvonásaik élesen kinyomvák.

A száraz fejjel ellenkező idomban áll a húsos fej, melly különben is többnyire hibás szokott lenni. A fejnek rendes állásáról utóbb bővebben.

B. A *nyak*, derékkal 's szügygyel kapcsolja össze a fejet: szép ha vállak közűl felfelé gömbölyüre hajtott, mi a lónak járását is könnyíti: becsesebb ha felülről éles, alulról pedig szélesebb 's szabadon emelkedik a mellüregből: végre ha szép serénye van: azon keresztül szolgáltatnak minden tápok a test belsejébe.

A nyakban, kivévén csigáját 's 7 gerinczét *a. b. c. d e. f. g.* találhatni a géget, lélekzet 's nyelő járást: egyébiránt 3 részre oszlik fel:

1.) *felsőre*, azaz *élére*, melly *serényfésünek, tarkó-*, vagy *nyaktarajnak* neveztetik 's nyakcsigától marig terjed. Ha ott, hol a nyaktaraj marba átforr, völgyület látszik, *baltavágásnak;* ha pedig, mint a nemes vérü lovak nyaklapjain fergeteg formára kevert szőrök (szőrörvényecske) találhatók, *19. nyakgyürü-, nyakrózsa-* vagy *kalásznak* mondatik; melly vagy származási jel, vagy begyógyult fekélyt bizonyít; vagy végre természet játéka szokott lenni.

2.) *al-szélére* vagy *gégre*, melly a nyelőjárástól szegyig terjed, 's egy barázda által az oldalrészektől megkülönböztetik.

3.) *oldalaira-* vagy is két mellső lapjára; mellyek, ha igen húsosak, az izmok nyomait mozgásközben nem teendik szembetünővé.

20. A *sörény*, a legelő lovaknál többnyire két oldalról lógni, 's azokat legyek ellen védni látszik: közönséges

*1) III. Tábl. 6. — *2) III. Tábl. 5.

fajú lovakon hosszú, tömött 's vastag; nemes vérüeknél pedig finom 's ritka szokott lenni.

21. A *nyak* felső része avagy *éle* látható hosszával határozza meg önszépségét, melly különben nagyon szembetünő legkivált ha azt rövid, és ritka sörény födi.

A szép nyak, mint nemesb fajú lovakon láthatni, a szegy- 's martól mérsékletesen rézsútt emelkedik felfelé; szélességére 's vastagságára alig fogy: fejjel egyesül, hogy ez szabadon mozdulhasson: átalában a mének nyaka vastagabb 's erősb szokott lenni, mint a kanczáké.

A nyak első 's második gerinczei körül néha daganat támad, melly forró, néha hideg, gyakran evesedik, 's ekkor nagyon veszedelmes, t. i. a geny nyakgerinczek közt a gerinczvelőbe ereszkedvén utóbb a lovat végképen megrontja, 's elöli. A nyaknak e részét különben kehfutott daganat, bőrfene, sz. Antaltüz vagy tályog, gusa szokta megjárni.

A csikók nyaka eleinte szép 's karcsú, de utóbb vastagodik 's kövérré válik legkivált, ha másod vagy harmad évben a csikót ki nem herélik.

A *hattyúnyak* *1) hosszú; taraja nagyon felfelé hajlott; nemes keleti lovak tulajdona, de spanyol méneken is látható. Efféle erős nyak tetszősen forr össze marjával, mint például a nemesb kanczáknál: érzékeny kantáros kézzel könnyen hajlitható.

A *rendes nyak* 2*) magasra idomult jeles formája által becsesebb minden egyéb formájúaknál, ámbár nem olly tetszős, mint a hattyúnyak: német, franczia 's angol lovaknál közönségesebb: ez utóbbiaknál különösen hosszabb is szokott lenni.

A *szarvasnyak* *3) rövid, széles 's húsos; merő gége meghajlott 's feszesen felfelé emelkedik; a lónak nyereg alá kitüzött tanittatására felette alkalmatlan: az éjszak-ázsiai, muszka-, lengyel-, moldva-, de érdélyi lovakon is gyakran kerül elé.

A *csavartnyak* *4) a fej összekapcsolásánál igen széles, pofái szinte szélesek, és nyak gerinczétől fogva taraja hosszanta olly vonalt képez, minőt rendes nyakon alulról ta-

*1) III. Tábl. I. — *2) III. Tábl. I. IV. Tábl. 10. — *3) III. Tábl. 11. — *4) III. Tábl. 8.

lálhatni. Efféle nyakú ló nyereg alatt leendő idomításra nem alkalmas, sőt nem is ajánlható; unalmas mozdulatú: éjszakázsiai, kozák, kirgiz, és moldva lovak közt nem ritka szokott lenni.

A *közönséges nyak* *1) kevessé hajlott, szélesen kezdődik; húsos 's nehéz elejü: marja előtt parányi gömbölyödésén kivül többnyire széles, rövid, vastag; hámba igen alkalmas: német, dán, hollandi, svajcz, angol 's franczia lovakon különkülön változó alakban is gyakran fordul elé; a pompás kocsilovat épen nem ékesíti.

A *sertésnyak* *2) felső része gömbölyü, marja pedig magába elnyelve látszik: ezzel kapcsolva a lófej alant lóg, 's széles; többnyire kövér, idomtalan 's csak nagy terhhuzó lovaknál kivánatos: olasz, cseh, magyar, német, hollandi és svajcz lovakon található.

Az *igen karcsú nyak* *3) nem nagyon tetszős, 's a kantáros kéznek alkalmatlan, legkivált ha nehéz fejjel kapcsolódik össze, mellyet erőtlensége miatt a ló önmagától elégtelen rendesen fentartani.

A *szalonnás* vagy *vastag nyak* *4) igen húsos; taraja szerfelett kövér 's vastag; fennálló vagy lógó, midőn t. i. a taraj egy vagy más oldalra áthajlik; efféle csupán méneknél található, 's a test előjét nehézzé teszi. Sokan, e nem tetszős nyakidomzat elkerülésére már másod évben kiheréltetik a csikót, nem fontolván meg, hogy illy koránti herélés az egész test kifejlődését kártékonyan akadályozza.

22. A *mar*, mint a nyaktarajnak folytatványa 's a hátnak kezdete szép, ha élesen kezdődik 's széles végével lassan ereszkedőleg átforrván a hátba illőleg eltünik: 6 gerincz és 9 kiálló töviscsontból képződik, mellyek közt az 5-dik legmagasb: ettől fogva szokás mérni a ló magasságát, alapul szolgálván a marnak egyetemben e leghosszabb tövisnyujtványokra feszült *tarkószálag* avagy nyaktaraj szalaga; mellyekkel kétfelül a lapcsontok egyesülnek.

A mar rendes idomával a nyak formáját szépiti; deréknél legalább egy ujjnyira mindig magasabb legyen, mit többnyire a kanczáknál ellenkező állapotban találhatni. A szépséget bontó igen magas mar hibás, és nyereggel könnyen fel is

*1) III. Tábl. 7. — *2) III. Tábl. 5. — *3) III. Tábl. 6. — *4) III. Tábl. 2.

tőretik; azonban az alacsony marú lovat sem kell megvetni, ha egyéb különös jó tulajdonai látszanak; csak az alacsony, húsos, 's gömbölyü mar nem igen alkalmas nyereg alá rendelt lovaknál, minthogy a nyereg tartósan nem fekhetik rendes helyén, 's könnyen veszedelmes háttörést is okozhat: átalán fogva a mar idoma a *szügy terimétől*, (mellkas) részint pedig a végtagok alkotásától függ, miért is rendes magasságát meg nem határozhatni.

A *lapoczka* hegyén 's váll hegyes részén néha hideg daganat szokott támadni, mellyet a lócsiszárok lovaik sörényével eltakarnak: ez veszedelmes, mert gyakran fenévé válik. A nyereg által feltört vagy megsebesített hátu ló egyébaránt *turhósnak* mondatik, mit a nyereg hibás idoma, fekvése okozhat; vagy a lovag rendetlen, nyughatatlan ülése 's egyéb ügyetlensége következtethet.

C. A *szügy*, szegy (mell) tágasb értelemben *mellüreg*, felülről a hát-, vagy-is mellgerinczek, alulról szegycsont, oldalt pedig bordák által foglaltatik be, 's belülről a hasüregtől rekeszizommal választatik el: végtagok közt a nyak alsó végétől hasig terjed.

A szügy bőre legottan, hol az a *végtagokba* (hónal) átalforr, néha nagyon ránczos; miért is a rosz idővel oda fészkelt sár gyuladást, következetesen fájdalmas 's feszült járást okoz a lónak.

A szügyet akármelly szolgálatra választandó lónál mint főrészét nagyon méltó megtekinteni: szép, ha vállapjai vékonyak 's ösztövérek, mi különben rendes idomát is bizonyitja; ha továbbá széles, domború és kiülő, mert az *oroszlán szügyü* ló olly könnyen megrokkani nem szokott; a testnek többi részeivel arányos legyen, mert az igen széles szügy a nyerges ló előtestét szabadabb mozgásban akadályozza; azonban

A *széles*, kinyilt szügyet *1) nem csak hámos, de nyerges lóban is becsülni kell, mi által az előczombok 's a tüdő szabadabban mozdulhatnak. A nemesb fajú arab lovak, (ezek közt *„kholan el beldavi“*) nyilt széles szügygyel jeleskednek, mindazáltal szükséges megkülönböztetni a nyerges ló kivánt széles szügyét a hámban járó lóétól; mert ha az elsőnek mellürege a testnek többi részeihez aránylag nagy haránt átmérőjü,

*1) III. Tábl. 4. 10.

a hónlapok 's felkarok egymástól tágan helyezvék; húsosak: ennélfogva illy idomú ló többnyire elől alacsonyabb; előrésze aránytalanul meg levén terhelve, feszes 's nehéz mozdulatú; lovaglásra pedig épen nem alkalmas: A keskeny szügy ellenben hibásnak tekinthető, mert ez a lovat mell- 's tüdőgyuladásra teszi igen hajlandóvá.

Sólyom vagy is *sasszügyet* *1) szembetünőleg találhatni norman, angol, dán 's német lovaknál, melly idom a ló szépségét inkább bontja; azt mindazáltal erős szolgálatra alkalmassá teszi: ezen a mellcsont elővége (*hollorr*) nagyon kiáll: származási vagy nagyobb részint elsoványodásnak 's gyengeségnek eredménye.

Az *üres szügy* *2) többnyire keskeny szokott lenni; hibás, mert az előczombok gyakran igen szorosan egymáshoz állván kifelé igazodnak; a lovat rendes 's szabad testtartásában, mozdulásában 's lehelésében akadályozzák. Átalában az illy szügyü lovaknak egyes tagjai igen gyenge alkatúak; *felkarvégei* (válcsucsok) nagyon előre nyomúltak. Efféle szügy többnyire görhes, mit erőcsikart, vén, 's vállaikatlepte idült csúzban sinlődő lovakon gyakran vehetni észre.

A szügyen különféle verés, ütés 's szurás által vagy egyéb módon ejtett sebeken kivül sokféle daganat szokott támadni, p.o a sz. Antal tüz, vagy tályog; hideg, kemény vagy kóborló keh, melly csak igen lassan evesedik; és végre a fene is mutatkozik.

D. Az *elővégtagok* (előczombok), mellyekről alább bővebben, szikárok, vékonyak 's apró szőrökkel födve legyenek: ezek *nehezek*, (mintegy vállaikhoz zárvák) vagy *mozdulékonyak* 's ekkor könnyüek, rengők és gyengébbek.

Előre *3) *'s maguk alá állók* *4) az igen keskeny 's szük szegyü lovaknál; mi *elődültségnek* is mondatik. *5)

Az *előre hajlók* *6) többnyire nehezek 's mozdulatlanok: azokon a felkarcsont felső része befelé igazodik, 's alsó része a szügytől igen eláll; miért is a patahegy felé irányzik; *7) ellenben, ha ezen csont felrésze jobban kifelé áll, az első pedig szorosabban szügyhöz kapcsolódik, a ló *tánczmesternek* neveztetik *8) végre szélesen állók. *9)

---

*1) III. Tábl. 2. 10. — *2) III. Tábl. 3. — *3) III. Tábl. 12. — *4) III. Tábl. 11. — *5) III. Tábl. 3. — *6) III. Tábl. 8. — *7) III. Tábl. 10. — *8) III. Tábl. 9. — *9) III. Tábl. 4.

E. A *váll* martól vállcsúcsig terjed; lapcsonton kivül még bizonyos számú izmokkal alkatik körül, mellyek e csontnak lapjait, részint széleit fedik, 's az egészet különféle irányban mozditják.

A váll, melly rendes *1) sovány *2) vagy felette kövér *3) felsőre 's alsóra oszlik fel: az alsót a karcsontok intézik, és a felsővel különkülön szalagok, erős kötők foglalják össze olly szorosan, hogy mindkettőt szinte egy résznek vélhetni.

A vállak felkelés közben kitekeredhetnek, 's a lónak sebes fordulása által megrándulhatnak: rajtok gyakran daganatok támadnak; ütések, sértések által, vagy egyéb okból megrokkannak; vagy pedig rajtok a ló nagyon megsántul.

Efféle nyavalyák elejét vehetni, ha a sértett vállak főtt fűszeres fűvek langyos levével nap lefolyta alatt gyakran mosatnak meg, mellybe egy vagy két kalánnyi szalamint keverni ajánlatos.

A vállak rendes idomától függvén az elővégtagok, szóval: az egész lónak kellemes mozgása, azokat leginkább a pari páknál nagyságuk- mozgásuk- 's fekvésökre nézve szorosan kell megvizsgálni; miről következő §ben bővebben; azonban röviden emlitve: ne legyenek nagyon kövérek, hanem laposak és jól tövezettek.

F. Az *előkönyök*, vagy *felszár*, a könyökcsonttól veszi nevét; a lovat ékesíti kiváltkép, ha sudaras végétől felfelé szélesre nyúlik.

Azon *békavarnak* (szarúszömölcs) melly a könyök belső részén található, okát se hasznát nem tudhatni.

A *könyök hamarján* azaz: könyökön, mellyet a rövidebb könyökcsontnak nagyon 's szabadon kiálló felső vége képez, *könyökgumó*, (patkótörtdaganat) szokott támadni: ez meleg, vagy hideg; szivacsos vagy kemény, vagy bütykös.

G. Az *előrehajlott térd* *4) görbe térd nyugállapotban *kecskelábnak* mondatik; különben *csavartnak* *5) ha a horogcsontnak különös kiívelése látszik: az előtérdek tehát sem előre, sem hát-, sem pedig kifelé hajolva hanem egyenes irányban képezve találtassanak.

---

*1) I. Tábl. 2. IV. Tábl. 10. — *2) III. Tábl. 6. — *3) III. Tábl. 4. 10. 12. — *4) III. Tábl. 8. — *5) III. Tábl. 6.

A *fúros, gacsos* vagy *csámpás térdek* *1) befelé állók; a *zsineglett* avagy *szoros* térdek *2) a horogcsont alatt nagyobb kisebb mértékben kivájottak, 's nagyon hibásak annyival inkább, minthogy efféle idomban a hajtóinak viszonosan gyengék.

Az egymástól távul álló térdek szinte gyengék, rútak, 's huzamos dologra alkalmatlanok.

H. A *lábszároknak* alapul szolgálnak a hengernemü erős szárcsontok, mellyek hátulján 2 kapocs-, alsó végein pedig hátulról két egyenlitő- vagy is lencsecsont van; ezek megett 's egymás fölött három hosszú hajtó in fekszik; közülök az első a pártacsont-, a másik a patacsont; 's a harmadik, csűdcsonthoz tartozik — a negyedik in elűl szárcsont hosszanta patacsontig nyúlik le, 's ez a szár-, párta-, 's patacsontok közös nyújtó ina.

A szárt körülfogó, 's ezt olly szorosan, (hogy a hajtóinakat a szárcsonttól nyilván meglehessen különböztetni) megfekvő *bőr* a szárnak hátsó részén rövid szőrökkel takarva legyen; vastag 's hosszú szőrü szár ellenben *beaggatottnak* *3) mondatik, melly vizdaganatokra 's csüdevre hajlandó. Általában szükséges vizsgálni a szárok állását, hosszát, szélességét, vastagságát 's mozgását.

A szár előlről, szinte oldalról tekintőleg, függőlegesen igazodjék: az ettőli legcsekélyebb eltérés valamelly hibás idom eredménye.

A szárnak hossza az al-karéval arányban levén, se hosszú-, se pedig rövid ne legyen.

Minél szélesebb a szár, 's minél tetemesb- 's erősbek rajta a hajtóinak, annál idomosabb az; ellenben hiányos: legyen tehát a térdhajlástól csűdig egyenlő széles, a hajtóinak pedig mind két oldalon a csonttól egy barázdánál fogva elkülönözve éreztessenek.

A lábszár eleje 's vége előlről nézve, jóval vastagabb legyen sem mint középett; mi által az izülések kelletileg erősek is, a hajtóin ellenben térdhajlástól csüdig egyforma vastagságú és szembetünő kivántatik lenni. A rendkivüli vékony szárú lovak *orsólábuaknak* neveztetnek.

Hibátlan térdhajlással a szár mindenkor egyenes irányban hajtatik meg, 's nyujtatik ki: Ha rendkivül erősen 's kifelé

*1) III. Tábl. 3. — *2) III. Tábl. 6. — *3) III. Tábla. 5.

hajlítja lábait, *hadarászónak* mondatik a ló; ennek ellenkező mozdulásából következik a *horzsolás:* az igen csekély hajtás miatt pedig a ló könnyen botlik, lebukik 's elesik; ha pedig sebesen nyújtja lábszárait, *hajintónak* neveztetik.

A *boka*, csűdszár, 's két egyenlitő csont által közösen alkatik; hátul többnyire sürübb 's hosszabb szőrökkel takartatik, miket *fürtszőr-*, *bokasörény-*, vagy *csüdszőrnek* neveznek: ennek közepén a szaruszümölcshöz hasonló csomócska (*békavar*, *sarkantyú*) található.

A jól képezett boka a szárnál vastagabb szokott lenni; elűlről csak alig észrevehető gömbölyü, köröskörül jól kitünve, tökéletes golyókerekség nélküli legyen; melly erőtlen izülésü, ha kicsi 's ekkor, minél előbb baja támadhat. Igen közel egymáshoz álló bokákkal a ló lábait horzsolni, sőt kiverni szokta.

A hosszú bokaszőröket kitépni, vagy inkább elvágni nagyon tanácsos; mert igy a bokára sem sár, sem hó, sem pedig jég nem tapadhat, miből gyakran *csűdev* (mokvar,) támad; egyébaránt rövid lévén, a lábszárt csüddel együtt szépiti.

I. Az *egyenes csüd* *1) (bokavetemedés) bokától alá 's előre terjed; középett görgeteg aligalig vastagabbodván, pártába enyészik el: erejét nevelik a hatalmas inak, iránya-, hosszusága-'s mozgékonyságától sok függvén; miről az utóbbi §-ben.

Medvelábu *2) *túl-* vagy *áthajló csűdü*, *3) midőn a ló *ügg* (ügetés) közben majd egészen a földet illeti bokacsuklóival avagy csűdbütykőivel.

Igen hosszú, többnyire erőtlen csűd. *4)

A *pártát* (korona) csűdnek a patába átmenetele képezi: az, többkevesebb egy hüvelyknyi széles; hosszabb szőrökkel takarva; a patában köröskörül szegélyében egyesülő 's mérsékelt gömbölyü vagy domboru legyen; hátulról a sarkvánkosokba lassanként enyészik el; tapintva érzékenyebb a csüdöt befoglaló bőrnél.

Sokan a párta érzéketlenségéből, azaz: midőn ezen részére erősen akár mivel nyomatva a ló illető lábát helyéből sebesen nem emeli el, *butacsirát* gondolnak jelen lenni, de hibásan, ha csak egyéb nyomai nem mutatkoznának, miről a 10-dik §. alatt bővebben

*1) III. Tábl. 7. — *2) III. Tábl. 5. — *3) IV. Tábl. 5. — *4) III. Tábl. 6.

K. A *pata* (*lókörömˊ*) felső részével magához kapcsolja a csűdöt; három külön részből; u. m. *szarúfal-*, *szarútalp-* és *szarúnyírból* képeztetvén, mintegy tulajdon nemü tok foglalja magában a *húspártát*, *húsfalat*, *hústalpat*, *húsnyírt* 's *patacsontot* két paizsalakú porczával együtt. Ezeken kivül minden patának van: *hegye*, *két oldala*, *sarka*, *békája*, *hordásza*, *sugara*, *szegélye* vagy *párkánya*, mikről a 19-dik §. alatt bővebben.

Szép 's jó a pata, ha fekete, kerekded, szivós és nem völgyes talpú; minden része arányos; ellenben hibás, ha rendkivüli bel- vagy külső természeti egyenetlensége vagy pedig sérelme látható. *Hibás pata* az *abroncsos* vagyis rokkant; *igen nagy*, melly csak nedves és lapályos helyeken nevelt lovakon található; az *igen kicsi*, *keskeny*, *szamár pata*, *szük* vagy is *szorult*, *igen széles rövid hegyü 's hosszú oldalú*; a *ferde*, *torzsás*, *lágy porhanyós*, *töredékeny*, igen kemény, de száraz falakkal biró; mellynek gyenge 's vékony falai vannak, a *lapos* vagy is *tányéros*, mellyen gyakran sarkgyuladások támadnak, 's vérfoltok, zuzódások találtatnak; a *teljes* 's végre *egyenetlen pata*, melly nagyságára, falai irányára, erőssége, szóval idomára nézve különbözik a többitől: ide tartozik még a *pata-sömör*, azaz: szegély-szálagnak elfajulása 's *pataforradások*, pártatiprásoktól támadók.

A patának fontos hibái, sőt nyavalyái közé tartozik: a *szarurepedés*, melly ökörkörömnek is neveztezik, ha t. i. hegye közepén fala meg van repedve; egyéb nyilása pedig bel- vagy külső, oldal- vagy sark-nyilásnak mondatik: továbbá a *szarú* részút irányzott *sérülése*, *körömmméreg*, *üreges fal*, *elvált fal*; *talpvérfoltok*, midőn a patahártya alá vér ömlik ki; *nyírveszély*, *nyírrothadás*, *nyírrák*, *pataforradások*, *patasömör*, *rokkant* vagy is *abroncsos* pata; a talp-, nyír- vagy sarkon szeg, vagy más hegyes testek, faragó kés vagy tüzes patkóvali égetés által okozott *sebek*, mikről 9. 10 és 19-ik §. alatt.

L. A *hajtóin* a lábszár hátsó részén mindig függőleges vonalban igazodva legyen. A szárkapocs közt a patának szálas izmai (hajtóinai) vannak, miknek beteg állapotja miatt a' lónak lábai hibásak: különben jók és szépek is lehetnek.

A nemes faju lovak hajtóina távolabb fekvén a lábszártól, könnyebben mozdítja a lábakat, erősebbnek is látszik; ellen-

ben a gömbölyü lábszárhoz mintegy ragasztva éreztetik, 's ekkor a lovat könnyü mozdulásában akadályozza, hamar ki is fárasztja.

Az arab lovon kivül, a telivérü angol pályafutók, 's szebb hámos lovaknak, norman- és meklenburgi fajnak idomos lábszárcsontjaihoz aránylag legerősb hajtóinai vannak, mit átalában a keleti lovakon is vehetni észre.

A hajtóin külrészén 's bokacsuklón fölül gyakran gumók, hólyagok találtatnak, mellyek az íznedv elömléséből, vagy néha erőtetett dologtól erednek: t. i. a hajtóin hüvelyében az íznedv gyülvén, ez a ló inait nyomja, sőt idővel meg is sántítja, de még az inak felső vagy közép táján csoportos daganatok (*csonttetemek*) is szoktak támadni.

A boka körüli hólyagok veszedelmesek: ezeket izzó vassal megsütögetni, vagy kimetszeni nem minden embernek ajánlható, mint a fennemlítetteket, miknek elejét vehetni főtt füszeres füvek levéveli gyakor mosás által.

M. A ló *középteste*, (dereka) szép, ha egyenes, vagy csak igen kevessé hajlott; ha széles, oldalbordái kifelé gömbölyüen hajlottak, de nem horpaszok, mi a ló szabad lehelését akadályoztatja.

N. A ló *háta*, marjától ágyékaig terjed: szép, ha egyenes és széles, és majd vizirányosan van képezve; különben ha eleje élesen kezdve vége pedig szélesnek látszik; vagy midőn egyaránt erős izmokkal foglaltatik össze, mit a *farbarázda* (farán látható csatornácska) bizonyít.

Ha e, minden lovon nem található farbarázda csekély 's nem mély völgyületü, ékességéből nem veszt a ló; ellenben ha nagyon szembetünő, *1) ekkor a rendes idomtól sokat eltértnek látszik.

Hibás és rút hát a *behorpadt*, *2) vagy is *behajlott*, melly születési vagy pedig időelőtti lovaglásnak, vagy a vastag beleknek rosz táppali megtömettetésétől, a kanczáknál többszöri vemhességtől származik — vagy aggkorban az izmok gyengesége — vagy a csontszalagok elpetyhüdésének eredménye, 's ezeknél fogva nem is természetes: hibás a *magas*, azaz: az ágyék felé többkevesbbé boltosan hajlott *kecskehát*; az *éles* vagy *sovány*, hasadt, igen hosszu; ellenben az igen

*1) IV. Táb. 6. — *2) IV. Táb. 1.

rövid sem szabályszerü, mert feszessége miatt kellemetlen mozdulatot éreztet az illy idomu paripa; elölábai a hátsókhoz közel esvén, többnyire *patkójárást* (elöpatkóbai vágást) következtet: továbbá hibás a *sarlóhát* *1); az előre ereszkedő, vagy *szamárhát* *2), minőt többnyire a közönséges faju kanczáknál láthatni: az illy hát eleje többnyire keskeny, 's ha mar felé ereszkedik élesre, kellemetlen ülést okoz: észak-ázsiai, magyar, lengyel 's keleti lovakon gyakran vehető észre.

O. A *has*, elő-, közép- 's véghasra oszlik fel. A véghasnak hátsó végtagokkal határos oldalrészei *lágyéknak* mondatnak.

A jól alkatott has gömbölyü. A kanczáknál többszöri ellés után tágasb a has, sem mint a mének- vagy herélteknél: általában *szépnek* tartatik a domboru 's karcsú *3).

Rút a nagyon feszes 's vékonyaiban nagyon felszitt has, mint az *agárhas*: *4) az efféle hasú lovak többnyire makacsok, roszak, tüzesek szoktak lenni, 's nem tartósak: a *szénás* két oldalról *kiálló has* *5), 's a lágyék belső részén behorpadt csüngő *tehénhas* *6).

A bordák dongaformára 's minél gömbölyübbre kihajlók legyenek.

P. A *lágyékok* vagy *vékonyak* a hátnak ama fel- 's hátsó részét foglalják magukban, melly az ágyék, utolsó borda, 's a csipő közt van helyezve. A rövid vékonyak a hosszuknál mindig jobbak; szépitik a lovat, ha ágyékon fölül szélesen kezdődnek, 's peteformán lefelé végződnek; ellenben a vastag, vagy felszitt vékonyak azt rútitják.

A vékonyak sebesebb mozdulásából a tüdőnek egészséges állapotját vehetni észre, és a kehet is megismerhetni, mit az orrczimpa szokatlan mozdulása leginkább bizonyit — ez különben 's gyakran forró betegség vagy tüdőgyuladásnak is jelensége. Mérsékelt jártatásnál a vékonyaknak szembetünő mozgásai, tartóssága néha mell-, has- belrészei nyavalyás állapotját vagy egyéb külbajokat is tanúsit.

Q. Az *ágyék* vagy *vese*, mint a hát folytatása, 's ennek a kereszttetembe átmenete hátgerinczen alapul; mellynek ma-

*1) IV. Táb. 4. — *2) IV. Táb. 5. — *3) IV. Táb. 9 10 — *4) IV. Táb. 4. — *5) IV. Táb. 2. — *6) IV. Táb. 1.

gassága tövisnyujtványaik hosszától, szélessége pedig a hárántnyújtványok hosszuságától függ.

A jó idomú ágyékok vizirányosak; mérsékelt hosszak, szélesek 's tömött húsuak; középett barázdanélküliek, 's oldalt halkkal leereszkedők. Ha hosszak erőtlenséget mutatnak, miért e részeknek egész testhez aránylag rövideknek kell lenniök; gyengeségnek is jelei: a *kivölgyelt* (homorú) szinte a *hasadt* ágyékok tünnek fel; ellenben a *domboruak* sokkal erősbek: végre hibásak a megszakasztottak, mellyek a kereszttetembei átforrásnál a nyakon néha található baltaféle vágáshoz hasonlóképen mintegy bévágattaknak látszanak.

R. A *kereszttetem* az ágyék végétől farkig terjed, alapjául szolgálván a két medencze, keresztcsont, 's az első három vagy négy fark-gerincz: idomát különféle izmok határozzák meg.

Csipőknek a medencze csontok azon része mondatik, melly jobbról-balról többkevesbbé kiállani látszik; vagy minthogya kereszttetem különféle faju lovaknál változó, idomától legkivált a hátsó végtagoktól származó mozgás ereje, mind tartóssága, szóval: a ló haszonvehetősége függ; minek hosszát, szélességét 's irányzatát méltó különös szemügyre venni. *Hosszát* felső 's alsóra oszthatni fel: a csípcsontoktóli két belső szegletig, vagy a kereszttetem csucsától farkig nyuló része *felsőnek, alsónak* pedig mondatik a csipőtől farkcsont gumójáig terjedő.— Minél hosszabb tehát, annál rendesebb idomu a *kereszttetem:* néha, midőn a fark magasan kapcsolódik testhez, a *kereszttetem* középett jóval rövidebb mint oldalt, de azért nem hibás. Efféle idomzat legjobb keleti lovaknál fordul elő.

Szélességére nézve a kereszttetem egyik csípőtől másikig terjed. 's ez *elől* legnagyobbnak, a két czombizülések közötti *középsőnek* — a két farkcsont gumóját illető pedig *hátsónak*, legkisebb szélességünek mondatik.

A kereszttetem *irányzatát* inkább a keresztcsont, sem mint a medenczecsontok helyzete határozza meg. *Vizfektü* például, ha a keresztcsont egyenlő magasságu előrésze hátsó végével; *peteforma*, ha vége valamivel alantabb fekszik; *lejtős* pedig, ha a kereszttetem rendkivül lefelé hajlott: végre *csapott*, azaz: ha nagy mértékben kétfelé rézsut laposan képezve van; minek ellenkező idoma *gömbölyűnek* mondathatnék; ha t. i. a csípők csak kevéssé helyezvék mélyebben a keresztcsontnál.

A *keresztcsont* különféle alakban tünik elő. A rendesen képzett kereszt *1), vagyis derék legyen marjánál alacsonyabb, hosszúdad, 's közép testtel arányos, egyenes 's gömbölyü; fark körül szélesebb 's nem barázdás.

A *vizirányos*, azaz: egyenes, a csontok helyzetén alapulván, ritkább 's farkgyök körüli zsirvánkos miatt ollyannak látszik: az efféle gyenge ágyéku szokott lenni, 's rendes hosszának megfelelő ereje hiányzik.

A *peteforma* szépnek mondatik, de legjobb is, ha látszató gömbölyüségét az izmok nagysága 's tömötsége okozza; melly különben rendeshosszu- 's szélesnek találtatik.

A *rendes* vagy *gömbölyü* *2) rövid 's keskenyebb a petealakunál; oldalról inkább sem mint keresztcsont irányában gömbölyü, 's az előbbi idomzat hiányával még erőtlenebb: mindazáltal jó 's szépek közé számítható.

A *lejtes* vagy *szamár keresztcsont* *3) többnyire rövid, minden gömbölyüség nélkül alakult; alá felé ereszkedik; hát felé élesen végződik; izmos, erős 's elegendő hosszu és széles: ha nem is tetszős idomú, de tartós; farkát emelten nem hordja, mint sok spanyol ló.

A *csapott* vagy *kanfaru*, azaz: *sertéskeresztcsont* *4) rút, sovány, erőtlen, hátrafelé hajlott, oldalt igen menetes. 's mindezeknél fogva hibásnak mondathatnék: farka igen alant kapcsolódik hozzá. Efféle ló hátuljában ritkán erős, kivévén a kozák, kalmuk 's kirgiz lovakat: egyébaránt a közönséges fajuaknál illy alaku gyakran található.

A *csúcsos, púpos,* *5) mellynél a csipcsontok belső szegletei a keresztcsont nyújtványaival együtt rendkivül kiállnak, többnyire sovány: e rút forma, ha a lovat jól tartják 's húsra kaphat, elenyészik.

A *hasadt* vagy is *barázdás* *6) kereszttetemcsont vagy igen mélyen fekszik, vagy pedig tövisnyújtványai rövidek; arány szerint erőtelen; sok faj hibás idomának tulajdona, mit a köznép 's fuvarosok kedvelnek: közönséges az angol, franczia, olasz, svéd, hollandi 's svájcz hámos lovakon.

A *ferde csipejü* *7) lónak egyik vagy másik csipeje magasabbnak látszik: születési hibája, vagy csonttöréstől

---

*1) IV. Táb. 10. — *2) IV. Táb. 9. 10. — *3) IV. Táb. 5. — *4) IV. Táb. 3. 5. — *5) IV. Táb. 3. — *6) IV. Táb. 6. — *7) IV. Táb. 7.

eredő; nem akadályozza a rendes mozgást: néha még is az illy idomú ló kevéssé sántit.

Igen magas 's *túlnőtt,* *1) ha marjánál magasb: a kanczákon, (medenczéjök aránylag nagyobb teriméjétől képeztetvén), gyakoriabb, de mindig csekélyebb hiba sem mint ha méneken, vagy herélteken található: ez különben néha egész ménesekben, vagy még fajokban is közönséges.

Az *alacsony* keresztcsontem marjánál jóval alantabb fekszik; mi leginkább kajszalábuság- 's végtagok egyéb bajainak eredménye: effélét többnyire kanczáknál vehetni észre.

Ha végre, a keresztcsontemen valamelly púp látható, *sarlóhátúnak* *2) mondatik, melly a szamárháttól különbözik: az ágyékok körül háta hoszatt terjedte miatt ama szélesebb, eme pedig gömbölyűbb szokott lenni.

A *sarlóhátú ló* derekában erős, mi a paripáknál igen becsülendő, de alkalmatlan; mert kellemetlen mozdulatú; különben illy idomú háton a nyereg rendes helyéről elszokott csúszni. *Darley* arab méntől Angliában 1764-ben származott ama hires pályafutó „*Ecclipse*" ekkép vala alkatva; mindazáltal minden vágtatási ugrásában 25 lábnyi tért haladott.

Efféle szabályu lónak keresztcsontemén felette megterheltetése 's a farknak rendkivüli megfeszítése miatt farzsábos baj, vagy szélütés szokott támadni; vagy ez feltöretik.

Nemzőtagok.

A méneknél található: a *mony,* vaszora vagy *monyhüvely, töktömlő* vagy *borék,* 's a *tök;* a kanczáknál a *tölgy, csecs bimbóival* együtt 's a *szeméremtest,* vagy is *pina.*

22. A *mony-* *3) azaz: szeméremtagnak, a nyőstény vagy is kanczának nemző részeihez szükséges aránya nagy figyelemre méltó a hágatásra rendelt méneknél, mit csak meredt állapotjában láthatni; ellenben a herélteknél szükséges megvizsgálni azt is, valljon hugyozás alkalmával kellőleg kilógatják-e? — átalán fogva pedig tudni kell, hogy könnyen vagy nehezen-e? mennyit 's minőt hugyozik a ló?

A *vaszora,* bőr által képzett tág hűvelyben, t i. fekvő monynak előrésze külső sértésektől ovatik: kurta finom bőr-

*1) IV. Tábl. 3. 5. — *2) IV. Tábl. 3. 4. — *3) II. Tábl. 1. S.

rel foglaltatván körül ne legyen fonnyadt, ránczos, ellenben eléggé nagy — 's ha bár valamiben idoma a szabályostól eltérve látszatnék is, azért gyenge- vagy hibásnak nem mondható mindig, minthogy efféle természeti játék a kanczáknál is előfordul: ezeken csecshez hasonló kis bimbócskák szemlélhetők.

A vaszora néha sok ránczba van összehúzva; mi által meggyülő belső bőrében elválasztott faggyú nemü fekete ír dió nagyságra is összeszárad, 's a monynak természetes kilógását gátolja. Ekkép a monyhüvelyben hátramaradt húgy, izzadsággali vegyes por, (mi csak tisztátalan tartásnak jele,) mindenféle bajokat, gyuladást, sőt belülkivül fekélyeket is okoz.

23. A két *tök* vagy *here* *1) a *borékban* foglaltatik: A borék finom szőrü; nem fonnyadt, könnyen is összehuzódható legyen ha megtapintatik, vagy hideg vizzel meglocsoltatik.

A fajzásra rendelt mént szükséges megvizsgálni, ha két töke van-e? mellyek kézzeli megilletésnél megkeményedjenek, 's csak igen parányi nyomatásra felis szívódjanak a hasba. — Vigyázz barátom! meg ne rúgjon a tátos.

Ha nem szembetünő egyenetlen nagyságúak a tökök, nem nagy, sőt semmi hiba: azonban egyik vagy másik csak tyúktojás idomú tökkel képzett mén nemzésre alkalmatlannak tekinthető; ellenben hágásra igen is használható, bár egy töke rendkivül nagynak is látszanék, csak nőszvágya elég erővel 's tűzzel mutatkozzék.

Midőn nem *herélés*, (müvintés) által fosztatott meg egyik tökétől a ló, de az hasába van felhúzva (féltökü), hágásra minden esetre alkalmas, 's efféle *bujának* mondatik; de a munkára választott mén, nem heréltetvén ki, tökéletesen a kanczákhozi közelitésnél nőszvágya gerjesztetése végett néha veszedelmes.

A spanyolok még jelenleg is a rosszul termett méneknek csak egyik tökét szokták kivágni, nyereg alá leginkább azokat használván, tüzöket valamennyire e mütét által lecsapolandók

24. A csikót még nem szoplatott kanczának *emlője*, vagy *tölgye* *2) valamennyire kemény 's nem igen nagy: a rajta lévő

*1) II. Tábl. 1. S. — *2) II. Tábl 3. §.

csecsek, vagy is két bimbó tompa kis kuposzlophoz hasonló, de lágy, nagy és lapult legyen.

A hasas kanczának emlője kevés idővel ellés előtt (a kezdőtej-választástól fogva) megdagad, mellyből viz nemü tej csepereg ki. Ezen első tejet (*fecstejet*) a kanczától elfejni rosz szokás, ámbár némelly csikóknak hasmenést szokott okozni; miért is ártalmasnak tartják; átala a csikó bélcsatornájában nagy mennyiségü bélszuroktól mint igen szükséges eszköz átali megtisztitástól megfosztatván.

A csikó néha anyját nem szopja, mert tisztátalanul tartott tölgye valami undoritó irral bemocskoltatott. — A nem vemhes kanczák csecseiből a levegőben kisded varrá száradó nedv szivárog ki, mit igazi tejnek nem kell tartani.

A kancza emlője hibás, ha felette dagadt, gyuladt, vagy nagyon kemény, 's ha csak egy bimbója van.

25. A kancza szeméremtestéhöz vagy is a nemző részekhezi bemenetel két szeméremajakkal két szegletben záródik el.

A kancza sárlani mutatkozik, ha időről-időre szeméremajkai véresek 's dagadtak; feszesen összehuzódnak, 's ezek közt a csikló néha néha rángatódván, megmezételenülte közben nyirkos, fejéres, tulajdon 's erős szagu nedvet fecskendez ki magából, mi *sárlótakonynak*, a régiektől *lóméregnek* (hyppomenes) nevezteték.

A szeméremtest hasonló mozdulatait hugyozás után vehetni észre: abba nyáron pondrók, vagy nyüvek fészkelnek be.

Ama sok helyen divatozó csúf 's kegyetlen munkát, midőn a sárlós kancza szeméremtestét dróttal átszúrván összehúzzák, hogy a mén hozzája ne férhessen, különösen utálhatván, kiki veszedelmesnek is fogja látni.

A *fark* robarok elleni legjelesb védeszköze a lónak, a hát végén szentcsontnak folytatása; melly mozgathatása végett hüskötőkkel 's több izommal foglaltatik körül: alkatik farktorzsából, 's farkszörökből, mellyek tömöttek 's egyforma hosszak levén a lovat szépitik, legkivált ha a fark még minden felé könnyen is fordul 's finom szőrrel takarva látszik; végre, ha a kereszttetemhöz magasan kapcsolódik.

A hosszú farkszőrök erős de nem serény lovat tanúsitnak.

A farktorzsa kup alakú, 16–18 gerinczből van alkatva: *kezdete* valamennyire hengeres, t. i. *gyöke, vége* pedig tompa hegyes.

Magas állásu fark*1) az, midőn a magasan helyzett kereszttetemhez hajlás nélkül kapcsolódván, szabadon, nyugvó állásban vagy mozgásközben többkevesbbé felemelve hordatik; mi soknak véleménye szerint erős kereszttetemet, szinte eleven mérsékményt is bizonyít; 's a ló szépségei közé tartozik.

Az *alacson állásu* *2) fark többkevesbbé a farak közé mélyebben szorul be; álló helyben épen nem, mozgás sőt ügetés közben kevessé emeltetik fel; minél fogva efféle lovak az angolitásra sem alkalmasak: miről a lóvásárlásban előforduló esetekről szóló 20-dik czikk alatt bővebben.

E kegyetlen műtét az angoloktól veszi eredetét, kik már jelenleg közönséges és boldogtalan izlés szerint a lófarkot nehány porczok kivétele 's azok alatti bemetszés által felfelé 's magasb viselésre szoktatják, azt vitatván egyetemben, „hogy a rövid fark a lovat ékesitvén azzal gyorsabban is futhat", miben némi igazságuk is van; ellenben tagadhatlan marad az is, hogy hosszabb farkszőreitől, azaz: e természeti védelmétől megfosztatván a ló nyári hő időben legyek 's bogarak által irgalmatlan kinoztatásnak marad kitéve.

A nemesb arab ló farka *3) magasan látszik helyezve, tetszősen emelgeti azt szinte az angol ló is *4), mindazáltal más faju, de keleti vérből származó lovaknál is található a fentebbi tulajdon.

Rút a tövében kivülről kopasz vagy igen kevés szőrrel fedett fark, szépség elleni, *patkányfarknak* *5) mondatván; mint például gyakran a tigris szőrü lovakon látható, mellyek azonban többnyire erősek 's jók szoktak lenni. E hiba elnemződik; miért is olly farku, vagy tigris szőrü lovat tenyésztésre választani nem igen ajánlatos.

Néha tisztátalanság vagy viszketeg miatt a ló szőreit el- 's farkát kiszokta dörgölni, mellyek utánanőnek ismét, ha indokát eltávoztatják: effélét *ál-patkányfarknak* nevezhetni: dörgölés által 's egyéb okoknál fogva több bajok is támadnak rajta.

A *segg*, mint végbél nyilása, izmokkal gömbölyűre huzatván össze, fark által takartatik. Ha nagyon kiáll, végbél gyengeségét jelenti: görhes, elgyengült 's szük szegyü lovak-

---

*1) IV. Táb. 10 — V. Táb. C. — *2) Táb. IV. 1. 3. 5. 6. — *3) IV. Táb. 10. — *4) XIV. Táb. 4. — *5) IV. Táb. 5. — V. Táb. 1.

nál gyakran ki- és befelé tolódik be- 's kileheléskor; mi azonban nem mindig bizonyít száraz kehet.

A legelő 's egyéb fiatal lovaknak seggnyilásából néha zöldes szinü bögöly-állképek lógnak ki: a seggnyiláson át könnyen 's minden erőtetés nélkül kitolt gömbölyü 's elég mennyiségü ganaj egészséges természetet bizonyít.

A *csipőkről* alább bővebben, szinte a *hátsóczombokról* is röviden csak azt kell megjegyezni; hogy a *hátsóczomb*, melly az előczombnál húsosabb, feszült inú 's erősb, sok izommal körülfonva, oldalt gömbölyü 's fel-czombcsontja olly irányban legyen képezve, hogy a ló nyugállapotjában alczombcsontja összekapcsolásától kezdve a patahegy elébe függőleges vonal földig nyulva képzeltethessék: illy idomot *teljes czombnak* mondhatni *1).

A vékony vagy sovány *czombok* a ló erőtlenségét, beteges állapotján kivül néha nagy korát is jelentik; vagy hogy kicsigáztatott, 's ekkor *agár-* vagy *rókaczombúnak* *2) neveztethetnék.

Ha az érintett térdkalács irányában leereszkedő függőleges vonal a pata előtt távolabb esik; ekkor a ló hátulja magas; mozgása kellemetlenül éreztetik *3): ellenben ha e vonal a pata mögé szolgál, *lőcs-* vagy *tehénlábunak* *4) mondatik. Első esetben azt *nyúlczombúnak* tarthatni.

Az *ugró-* vagy *szökő* vagyis *csukló* nem rendes *5), ha vastag, felduzzadt *6); ha kicsiny, keskeny *7); ha görbe vagy igen hajlott *8); ha egyenes vagy kevéssé hajlott *9); ha befelé álló, (tehén térd) csajkos, hámfalábu *10) és ha járás közben *kifelé hajolnak a térdek* *11). Alsóbb 's többi részeiben a *hátsó czombok* az előczombokkal hasonló idomban alkotvák.

5. §. *Az elővégtagok* *12) *megvizsgálása, izmok- és inak munkássága. Izomrendszer* *13).

Az *elővégtag* vagy *elő-láb* több tag vagy izülések sorából áll; mellyek közül mindegyiknek egy vagy több csontok

*1) IV. Táb. 6. 9. 10. *2) IV. Táb 3. 4. 5. — *3) IV. Táb. 4. 5. — *4) IV. Tábl. 1. — *5) IV. Táb. 5. — *6) IV. Táb. 1. — *7) IV. Táb. 4. 5. — *8) IV. Táb. 8. *9) IV. Táb. 5. — *10) IV. Táb. 3. 8. — *11) IV. Táb 2. 6. — *12) I. Táb. 4. — II. Táb. 1. 2. 3. — IV. Táb. 10. — *13) II. Táb. 4.

szolgálnak alapul 's következők: a váll, föl- 's alkar; térd, csűd 's ennél alább, melly ismét magában foglalja a pártát, sarkokat, patát a belé zárt részekkel együtt: a pata-, nyír- 's pártacsont alsó részén alapul. E tagoknak egymássali összeköttetése izülésnek neveztetik.

Izom alatt a test azon része értetik, melly tulajdon lágyvereses vagy halavány edények- 's idegekkel átszőtt rostokból képeztetik: *nyujtó* vagy feszitő, *hajtó* vagy összehuzó tehetséggel bir: első vagy másod seregbelire osztatik fel.

Az első seregbeli közönségesen izomhúsból 's inból áll: szabad akaratu mozgásokat visz végbe, vagy is az akarat befolyásától függ: az agytehetséggel legszorosabb összeköttetésben van.

A második rendbeli mint az agytehetségtől független izmok munkálódásait más ösztönök okozzák; a belrészek egy részét foglalják magukban, miért is csak a mell- 's hasüregben találhatók.

A fényes 's fehér szinü *in* többnyire az első seregbeli izmok közepén, igen ritkán 's inkább végén látható; izomrostnál keményebb, merőbb, nyulékonyabb; nem olly hajlékony rostokból képeztetik; szövetére nézve az izomhústól egészen különbözik: kezdetét, se végét, se pedig egymásbai átmenetelét ki nem jelelhetni: *idegekkel* (nervi) nem bir, 's rostjai, ha hosszak 's görgetegek, *inaknak*; ha szélesek, *bőnyegeknek* (tendines) mondatnak.

Az inak mozgékonyságát könnyíteni és simán akarta megtartani a természet takonytömlők által; mellyek sárgás vagy vereses és nyulékony nedvet foglalnak magukban.

A ló izmai vagy inashúsai által csontjait rendeltetésök szerint különféle módon mozdítja, miért csak módját 's nem első okát határozók; idegek nélkül érzéketlenek.

Az izmok eredetét, különféle mivoltát a boncztudomány bővebben adja elő. Összehuzódhatnak, kiterjedhetnek, vagy meg is merevedhetnek, 's ennélfogva az izmok *hajtók, huzók, vonók* vagy *feszitők, nyujtók* vagy *emelők;* húsos vagy rezgő inas rostokból képeztetnek. A hajtók középett, a nyujtók pedig végén találhatók; hosszuságuk-, mint vastag idomukra nézve különbözvén egymástól.

A hajtó izom kiterjedésénél összehuzódik a feszitő, 's igy a legnevezetesb izmok közé tartozik a *nyakizom*, melly

a hát 's nyakgerinczek hosszán felső fejcsonttól ágyékok tőveig nyúlik.

A feszitő izom elől, térden keresztül kifelé 's hátul a csánk hosszában; a *hajtóizom*, pedig térden belöl lábszárokon végig szolgál.

Az izmok ereje rostaiknak mennyiségéhez vagy vastagságához aránylagos; mellyek helyzetéből az izmok erőiránya fejlődik ki annyira, hogy különféle mivolta szerint az erő egész összege által közönséges igazodás- 's müvelésrendszere határoztatik meg.

Minél több izom 's in mozdit egy részt, minél jobban erejök összetömül és erősebben huzódik össze, annál sebesebben mozdul a test; mit az ember leginkább öntestén megmagyarázhatlanul képes változtatni. Az eszmélő lovag tehát az erőmü- 's boncztanba alaposan beokni iparkodjék, nélkülök csak igen homályosan mehetvén elő tapasztalásaiban; ellenben e tudományokbani jártassága mellett, mindennapi gyakorlatában újabb észrevétellel gyönyörködendik, munkája pedig rendes 's sikerteljes leend.

Az izmok általános munkásságáról rendes 's szükséges fogalomszerzés végett szolgálhat az. I. Tábl. 4. szám, 's a II. Táblán 4. szám alatti kép 's a következendő rendszer, mellyből világosan feltünik; milly nagyhatással birnak a különféle izmok; például, legalantabb helyzetből a fejet legmagasb állásra felemelhetvén.

IZOMRENDSZER *1).

Fejizmok.

Szemhéj-izmok

1. szemhéj-körizom vagy szemzáró, szemhunyó-izom
2. felső szemhéjat emelő külizom.

Orrizmok

3. gúlaizom) orrlukat tágitó.
4. harántizom)

Ajkak izmai

5. kőr vagy zár izom
6. felső ajk-vonó izom

*1) II. Tábl. 4.

7. homlokizom a szájszegletet emelinti, 's az orrlukat tágitja
8. a szájszegletet 's állcsontokat felemelő, összeszoritó rág-, vagy zápfogizom.
9. szájszegletet szinte felhuzó járomcsont-izom
10. alsó ajkat levonó izom.

Hátsó állcsontok izmai

11. külső rágizom) emelik az állkapczákat 's az örlést elő-
12. halánték izom) segítik.

Fülizmok

13. előrehuzó
14. hátravonó
15. kifelé mozdító, mellyek közt a fültőmirigy vagy nyálmirigy.

Nyakizmok

16. a nagy átfont izom ina emelinti a főt 's nyakat
17. a haránt- és kis oldalizom a főt oldalt húzza
18. ina
19. a lépalaku izomnak, melly a főt 's nyakat emelinti
20. főt 's nyakat forgató nagy harántizom
21. fő-, nyak- 's karnak közizma a főt 's nyakat oldalt mozditja, a tagokat pedig előre nyújtja
22. főt levonó állcsont- 's mellizom.
23. nyelvcsontot levonó izom.

Vállap izmai

24. háromszegü felhuzó vállizom
25. nyakszírtizom a vállapot előre nyujtja, 's a nyakat emelinti
26. vállap-nyakgerinczizom feszíti 's lehuzza a vállapoczkát 's a nyakat
27. nagy fürészizom a lapcsontot mellhez köti, levonja, 's belehelésnél a bordákat emelinti.

Fel-kar izmai

28. a közös fő-, nyak-, föl-karizom a felkarcsontot nyujtja, 's ezzel előre tolja az egész végtagot.
29. lapcsont-mellizom a vállapot 's vele az egész végtagot hátramozdítja
30. mellső-tövisizom a fel-karcsontot kinyujtja
31. hátsó-tövisizom meghajtja a felkarcsontot
32. hosszu hajtóizom
33. hátizom) mindegyik a fel-karcsontot 's vele az
34. nagy mellizom) egész végtagot hátranyomja.

Alkar izmai

35. rövid hajtóizom
36. hosszu
37. vastag } nyujtóizom
38. rövid
39. befelé 's összehuzó.

Szárcsont izmai

40. kül- } hajtóizom
41. ferde }
42. bel- de a rajzon nem látható
43. nagy elő- } nyujtóizom.
44. kicsi haránt }

Láb izmai

45. csüd-, korona- 's patacsont izmai
46. átfúrtizom 's ennek ina } mindkettö a lábat meghajtja
47. átfúrtizomina }
48. nagy elő- } nyujtó izom
49. kis melső- }
50. csűdcsont hajtó izma
51. pataizom.

Bordák 's hasizmai

52. fürészizom } emelik a bordákat, mi által a mellüreget
53. bordaközti izom } belehelésnél kitágítják
54. nagy 's } mindkettő a hasüreget összeszorítja 's
55. kicsi haránt-hasizom } a bordákat belehelés közben lehuzza.

Fark izmai

56. emelizom
57. lehuzóizom
58. melsőizom a farkat le 's oldalt huzza.

Fel- 's alsó czombcsont izmai.

59. nagy } farizom; mindkettő a czombcsontot kinyujtja 's
60. közép } vele az egész végtagot hátra huzza
61. hosszu, vastag, széles }
62. kétfejü } izom az alczombot meghajtja
63. félig bőrös }
64. széles kötizom az alczombot kinyújtja
65. egyenes előizom } az alczombot szinte kinyújtja.
66. széles külizom }

A rövid behuzó izom a hátsó beloldalon fekszik.

Lábszárcsont izmai:

67. kis nyujtó
68. nagy iker feszizom, mellynek ina achill-innak neveztetik. A hajtó-in a szárcsont beloldalán fekszik.

Láb izmai:

69. átfuró hajtó izom
70. átfuró hajtóizom-in
71. elő
72. mellső } fesz- vagy nyujtóizom
73. kis
74. csűdcsont-hajtóizom
75. pataizom, mellyben 2 hajtó 's annyi feszizom létez.

Izmok mellső részei's a fej és nyakon látható vérerek:

I. halánték vérér
II. pofavérér
III. nyak- vagy torokér

Derék vérerek:

IV. külső mellér (Sporader) a hátsó belvégtagon a végér 's az elő-belvégtagon a hajtó ér
V. vaszora
VI. hajtóizom-innak a csűdcsonton kiterjedése
VII. fülmirigy

A vállak *1) 's előczombok négy fő izzel foglaltatnak össze, u. m. lap-, könyök-, térd- 's csűdboka izzel; mi izülésnek mondatik.

Az izülések átalán fogva *forgók*, azaz: szabadok; vagy *csuklóizülések*. A forgók mindenkor 's mindenfelé; a csuklók pedig csak hajtás- 's nyujtásnál engednek mozdulatokat.

A lapoczkákat, mellyek széles és lapos csontokból alkotvák, izmok, inazatok 's egyéb kötők mar felé kapcsolják együvé; alattok lapos üregségben a felkarcsont feje henger gyanánt részut szolgál keresztül. E két csontnak egybefoglalása *vállforgónak* mondatik, minek idoma szerint a váll felfelé, oldalvást, hátra, helyben 's kereken mozdul.

A felkarcsont alrésze összefüggvén az alkarcsont felrészével alkatja a könyökforgót Az al-karcsont alrésze lábszárhoz kapcsoltatván a térdforgó hét csontja által formálja a térdforgót: a lábszárcsont alsó részének csűdcsonttali össze-

*1) I. Tábl. 1. 2. 3.

foglalása határozza a bokaizet; mihez tartozik, a lábak rendes hajtására szükséges patacsont-iz, melly a körömházban külön szíjas húsok-, inazatok- 's apró csontokkal köttetik össze.

Az előczombok e négy fő izét a természet erősítette meg annyira mint a hátsókét: ezek több terhet viselvén erővel merevednek, midőn az előczombok csak különféle előre- 's felfelé művelő hajlással feszülnek ki.

Az előczombok mozdulása jó 's rendes, ha azokat a ló egyenlőképen 's természetileg emeli 's meregíti; miket előre 's hátra felfelé különféle izmok mozdítnak vagy tartóztatnak vissza. Ezt világosabban érthetni, ha az említett izmokat 's *hajtókötőket*, szóval: az izületeket *ösztönműszernek*, a csontokat pedig *emelcsőknek* képzeljük, mellyek egymásba kapcsolódnak.

Az állat mint az ember szinte bár melly részét testének öntetszése szerint akármikor mozdíthatja; miből igen nyilvános, hogy természeti műv-alkotmánya szerint a szabadon élő állat biztosságáról emlékezvén, tagjait akaratjához képest mozdítandja; midőn ellenben a ló tudatlan lovagja alatt összerogyna, ha ez e tekintettel ismeretlen egyik vagy másik czombját megerölteti; például: az jelt adván ügetésre engedelmes lovának, ennek mozdító műszereit sebesebb hatásra ösztönözi, azaz: az emelő izmok összehuzódva emelik a vállcsontot; az előre nyujtó izmok azon részét előre huzzák, 's az ellenművelő izmok illő tartós rugóerővel a mozdulást segélik elé: ha pedig a csont eléggé előre nyujtatott, 's ezt a test rendesen követte, az összehuzó izmok engednek; a csont azonban nyujtó izmok által földre ereszkedik.

Az izmok különféle munkássága, melly csak egyegy mozdulás látszik lenni, három időszakban történik meg: *elsőben*, a czomb emelődik; *másodikban*, előre nyujtódzik; *harmadikban*, ismét földre ereszkedik.

Az első sebesebb a másodiknál, mellyben még annál hosszabb az időköz, minél magasbra emelődik a czomb. A mozdulás sebessége átalában különféle járások szerint szinte lépcsőnkint is nő.

A legelő lovaknál tapasztalhatni, hogy szabadsághoz szokva, ha távolabb helyre indulnak, eleinte csendes üggel minden különös hajlósság nélkül kezdik járásukat, utóbb halk-

kali vágtával, végre sebes futással iparkodnak czéljukhoz. Efféle mozdulások mivoltát tanitatlan lovakon leginkább vehetni észre, mellyek azonnal változtatják járásukat, mihent a kantárszárak hatását csak kevessé is nem érzik.

Az eszmélő lovag tehát világosan átlátandja; hogy csak idővel 's a műjáratokbani gyakorlás által tanulja a ló magát mindenféle mozdulataiban állandóan tartani, 's azokat legnagyobb sebességgel végbe vinni.

Az izmok mint ösztönműszerek különféle mozdulásokbani használtatásuk által az izek sebes hajlósságára gyorsan hatnak be; mi saját testünkön is nyilvánul; mert például; eleinte a testi gyakorlatok felette nehezünkre esnek: igy a táncz- 's más mesterek csupán folytonos gyakorlat által tökéletesednek művészetökben. Ha tehát a ló rendes idomitás által mozdulatait 's minden járását különös 's gyors tehetséggel viszi végbe, akkor esze (emlékezete) mint ösztönműszere rendes állapotban, a csontok pedig jó 's szabályszerü arányban alkotvák; ellenben ha a lovag lovának felebb említett tulajdonit legczélszerübb tanitása mellett sem értheti el, ekkor lova valamelly részét kétség kivül hibásnak gondolhatja.

Tekintsük ama különséget, melylyel a természet alakitásukban szokta illetni a lovakat: ebből nyilván észrevehetni, hogy az a lónak termetére általában, egyes tagjaiban szinte, de elméjére nézve is változó; szükséges lenne tehát e részeket, érzéki müszereket nemcsak névszerint, de egymásra beható müvelésüket 's egymásbani összekapcsolásukat is alaposan ismerni.

Erre nézve ajálható mindenkinek, hogy egy jól termett 's minden részeiben arányos *minta* vagy *képlovat**1) tartson eszében, melly szerint minden előfordulót vizsgáljon 's összehasonlitson; mert mit használ mondani a lónak e vagy ama része legyen illy erős, olly hosszu vagy vastag; vékony vagy rövid, ha minden egyes részeinek másikhoz arányát megitélni nem tudjuk; p. egy középszerü lovat angoll ó csontjaira helyezni, vagy nehéz csontu lovon erőtlen czombjai mivoltát hibásnak nem találni egy magát lóismerőnek hitt uracsnak nagy tudatlanságát jelentené: ellenben hasonló elvből ajálhatni a tanitónak is, hogy képzelt remeklovához hasonlitván idomitandó-

*1) IV. Táb. 10.

ját; ennek termeti hibáira 's tehetségeire figyelő tekintettel viseltessék.

Az al- 's felcsontok közt található igazodás vastagsága vagy hosszuság különsége átalában hibának nem mondható, csak hogy járásközben észrevehetőleg változó, például: a rövidebb szárcsontu lovat hadi szolgálatra sokan alkalmasbnak vélik, sem mint a rövidebb karcsontut, melly utóbbi inkább iskola- azaz: műlónak termett előlábait magasbra emelheti: mi igen világos, mert a műló minden mozdulása, lépte rövid 's nyomós; térdei könyökirányig emeltetnek; rövidebb lábszáru lovak ezt majd soha sem, vagy csak legnagyobb erőtetéssel vihetvén végbe: azonban katonalóban az megbecsülhetlen tulajdonság; mert előre sebesen 's kellemetesb mozdulással lépegethet, csontjainak erősségére nézve pedig nagy különséget éreztet.

A tudatlan lóvizsgáló teljes gömbölyü czombokat; ellenben a mivelt lovag kevés hússal takarttakat, erős hajtó- 's rugó kötőkkel körülfoglalt száraz csontokat kedvel paripáján.

Húsos czombu, de erőtlen csontu lovak tartós szolgálatra nem alkalmasak; miből mindazáltal nem következtethetni; hogy csak a vékony csontuak mozdulnak gyöngén, de gyorsan és szaporán; ez azonban az izmoktól, rugó- vagy hajtó kötőktől függ, 's mindennapi tapasztalás bizonyitja, hogy némelly vastag csontu lovak is különös gyorsasággal mozdulnak. Az egyébaránt gyengének is látszó vékony csontot sem mondhatni hibásnak, mert ebben is különböznek a lófajak.

Minthogy tehát a csontok idomuk-, irányuk- 's ál ásukra nézve nem egyenlők, ezeket elől-, hátul-, mint oldalról éles szemmel megvizsgálni, az izmokat, rugó- vagy hajtó kötőket egyetemben megtekinteni szükséges; mi által különféle lovakon e részbeni határtalan eltéréseket fedezhetni fel.

Némelly felette kövér 's nehéz vállú lovakon az inazatok mélyen látszatnak helyezve; miért is lassúk 's lomhák; ellenben a lapos és sovány vállu lovak mozdulásai erő nélküliek, legkivált ha inaik eléggé nem terjedhetnek ki 's gyengék: a közönséges lovakon petyhüdtek: ezeknek rugókötői ámbár csonthoz közelfekvők, mindazáltal szabad mozdulásuak; melly hiányt rendes termetü lovakon nem tapasztalhatni: mozdulásaikban ezt nyilván észrevehetni, midőn izmaik 's inaik feldagadnak, vállaikat emelgetik ezeknek lecreszkedésénél; ellenben enged-

nek, rugókötői egyszersmind erősek 's kevés hussal födvék. Ezt leginkább a dologra szokott lovakon tapasztalhatni, melyek minden szokatlan mozdulásaikat kedvellenileg, néha makacsul is viszik végbe. Hibáznak tehát az engedelmes lovaikat egyegy leczke alatt kitanítni akarók, mert ekkép ezeket elerőtlenítvén, kevés pihenés végett is inkább akaratoskodni kénytelenítik: sőt ezeknek inai 's rugókötői sietett munka által nem erősödhetvén eléggé, előjük idő előtt megromlik, miről következőleg bővebben.

Az előczombok romlanak 's elerőtlenednek

először: ha sebesen fordíttatik a ló, 's elője azon percz alatt lovagjától nem emelíntetik, vagy súlyarány nélkül, 's épen nem igazíttatik fel, midőn hátsó czombokról az elsőkre a terh átereszkedik; minélfogva kinosan tartóztatja hátulját; mellyet azonban előre mozdít, ámbár a súly még előjén nagyobb részint nyugszik: mit, ha ülésében nem érez a lovag, a hátsó patkók előpatkókkali összeütéséből még is észre vehet: azt rövid dereku, 's erőtlen alapú lovaknál is gyakran tapasztalhatván;

másodszor: a hegyeken le- 's felfelé sokat futó vagy hajtott lovak elője is megrokkan: e hiba sok állástól is eredhet; azért a lovat mértékletesen 's csak tehetségeként kell használni;

harmadszor: megromlanak a lovak előjükön számtalan megállittatásuk által, (törökök módjára) mi nyilván észrevehető, ha az elővégtagok a hátsókkal összehasonlíttatnak, mellyek nem egy vonalban helyezvék egymásra, sőt különféle szegleteket képeznek 's ekkor földön nyugvó lábuk a reá ereszkedő tehernek enged: ellenben az előczomboknak mozdulatlanul és csontjaikban egymáson függőlegesen kell állaniok, kivevén a fennemlített egyenes vonaltól eltérő csűdcsontot. Hogy tehát a ló össze ne rogygyon 's többi csuklóiban kelletinél többet ne hajoljon, földre lefeküdni akarván, előbb hátsó czombjait előre 's középterhpontja alá rakja, hogy előtérdeit halkkal hajlíthassa.

Mind ezeknél fogva tagadhatlan, hogy erőtetett 's kemény megállitása vagy hirtelen meghökkentetése által a ló izmai 's inai megtágulnak, kifeszülnek; az izek pedig tartósságukból vesztenek; a térdek reszketnek, inognak, 's a bokacsuklók idővel előre igazodnak.

Ezen a lovakat elkerülhetlenül megnyomoritó móddal ismeretlen számtalan lovagjaink inkább nagy erőnek tulajdonítják a ló kemény megállapodását, mit hátsó czombjai hajlatlansága vagy gyengesége szokott okozni.

Sokan azt is vélik, hogy e vagy ama lónak teste erős és kemény, mert megállításánál annyira merendíti lovagját, hogy ez csak ügygyel-bajjal maradhat meg nyergében; lovának melly mozdulatát 's nyakára előrei önlöktetését az eszmélő lovag lovának hátuljára keményen ereszkedő 's rendítő megállapodásától meg fogja különböztetni; végre:

negyedszer: elnyomorittatnak a lovak hirtelen forditással; ha előjöket lovagjaik nem emelintik fel; mit ámbár többen szükségesnek sőt sikerteljesnek lenni vélnek, de hibásan. Ennek elkerülésére nagy testiügyesség, egyetemben éles itélet is kivánatos; ellentétben az efféle szerencsehősök lovaikat ügyetlen 's balga idomitás által időnek előtte elrontják, még a szegény állatot vigyáztalannak is mondandók.

Mind ezekből a lótanitó (idomár) előtt világos lehet; hogy a tökéletesen kitanitandó ló természetét 's azon részek alkotmányát, mellyek testét, *e nagy munkaművet* mozditják, alaposan ismernie, és idomitás körüli tiszta fogalmakkal felfegyverkeznie kell.

Az elővégtagoknak állását szemügyre vevén, ez akkor mondható rendesnek, midőn a test minden legkisebb erőködés nélkül az elővégtagokra helyeztetvén, már előbbi képzet szerint a függélyesen földig ereszkedő vonal a könyöktérd- 's bokacsontok közepén keresztül nyulik sarkvánkosok megé, vagy még rendesebben; ha a felkarcsont közepén által a fel és alá, leginkább minden következő izüléseket, végre a patát is kétfelé szegő vonal függélyesen irányzik.

Ritka ló ugyan kivált szilaj, melly mind két végtagjával, egyformán jól 's magától csendesen állana; többnyire egyik vagy másikát előre nyujtja: mi okból fejét nyakát feligazítva, ügyességgel azt két elővégtagjaira kell helyezni: egyébiránt orvoshatlan 's természetileg hibás a lónak állása midőn

1-ször: elől *igen szüken* egymáshoz helyezvék előczombjai, mint a szük szegyü lónál.

2-szor: ennek ellenkező idomában levő *igen tág állás,* mi ha kövérségétől eredett, valamennyire javitható.

3-szor: a *térdben szük furós térd;* egyik, vagy másik, vagy mind kettő, ha függélyes iránytól eltért a képzelt vonal.

4-szer: ha *térdben tág* az izülésekben történt nyavalyás változások által a térdek függélyes vonaltol távolítván kifelé igazodnak.

5-ször: a *szük szegyü* ló lábai hegyeivel befelé áll, ellenben.

6-szor: a *tág hegyü* sarkait befelé helyezi.

E két utóbbi hiba gyenge térdek eredménye, mi könyökizüléstől vagy csüdtől kezdődik.

Oldalról tekintvén a lovat; hibás a *nyújtott állású*; ha egyik vagy másik elővégtagja sokkal előbbre áll függélyes vonalánál: ez többnyire rokkant váló, vagy pataokozta bajú, 's ritkán gyógyitható hibájú lovat jelent.

Ellenben ha a ló hasa felette hátra húzott elővégtagjaira áll, nehéz előjü; illykor elővégtagjai rövidek 's alacsonyak: néha vállrokkanás- vagy hátsó végtagok fájdalmas bajai, vagy pedig valamelly belső nyavalyák következménye ezen úgy mondott *elődültség.*

Előre hajló állás, ha egy vagy másik, vagy mindkét térd előre hajlott; mi az inak 's izülések hibás voltán épülvén leginkább szakadatlan ingadozást okoz a kicsigázott lovakon. Ha efféle idommal születnék valamelly ló, mi felette ritkán látható, azt *mankó* vagy *kecskelábunak* nevezhetni; 's ha *térdben hátra 's túl hajlott ló* gyönge inakkal 's hiányos izüléssel van alkatva, többnyire természeti hibának mondhatni.

A csüdnek egyenes vagy függélyes helyzete *bokavetemedésnek* mondatik: ez *feldagadt* vagy *megrövidült* inak átali baj; melly miatt a ló sántít, 's nyeregalá haszonvehetlen.

Ha nagyobb mértékben sinlődőnek látszik, a csüdnek függélyes irányát mutatván, *merőlábunak* neveztetik; efféle *botor-* vagy *szurkáló* ló majd semmi szolgálatra nem alkalmas.

Az igen hosszú, igen rövid lábak, a lábait egymásra rakni hajlandóság, nem különben az alávont lábakkali fekvés (mitől leginkább *könyökgumók* támadnak,) az elővégtagok hibái közé is számitandók.

6. §. *A vállak szabad mozgékonysága.*

A hátas ló mozdulásaira vállai szabad hajlékonysága felette szükséges, mi nélkül az nyereg alá alkalmatlan. Lovagmestereink e nevezetes állapot elnyerésére sokféle leczkét találtak fel, de minthogy a vállak szabad 's rendes mozdulása meghatározhatlan, azoknak effélékről oktatásai gyakran félreértetnek.

A ló válla

1-ször: mellfelé vagy is előre, } természetesen a külön
2-szor: hát felé, avagy hátra } erre szükséges inazatok mivelésével

3-szor: be- vagy kifelé, azaz: oldalt, mesterségesen, és 4-szer: egyenesen felfelé, azaz: helyben legmesterségesben mozdul; mit egyenlő könnyüség- 's ügyességgel vigyen végbe a ló, hogy szabad 's ép vállúnak mondathassék. E végre a lovat több leczkében gyakorlani szükséges; mellynek vállai szabadságát előre, előléptetéssel; hátfelé, látható hátravételével; oldalt, lábainak oldaltrakásával; helybeni szabadságát pedig oszlop közötti leczkével szerezhetni meg; miről a II. Rész II. szakban bővebben: mi azonban a tábori lónál nem igen szükséges, ellenben az iskolai lóban elkerülhetlen tulajdon; ez magát csak rövid, tartós, egyenlő 's magasan emelkedő lépéssel jelesíthetvén; többi mozdulásban sebesen 's egyenlő időhatár alatt fenségesen emelkedik és mozdulni látszik, holott a tábori lótól kivántatik, hogy földön felül egyenlően haladjon, vagy megállittatása 's rövid fordittatása közben sebesen szedethessék össze; hosszúlépéssel, üggel 's könnyü vágtával haladjon; sebesen futni, és ugrani tudjon.

A lónak vállai szabad *előre-mozdulását*

először: egyenes vonalon ügg által,

másodszor: *oldali szabadságát,* körforma 's vállbefelé járással;

harmadszor: *a hátra-it;* azaz: *hátsó czombok hajlékonyságát* gyakori hátraléptetéssel;

negyedszer: a *helyben-it helyüggel,* azaz helybenjáró mozdulatival (*Piaffe*) nyerhetni meg; melly utólsóra testi alkotása 's egyéb tulajdonai miatt csak ritka ló alkalmas.

A lovat e jeles tulajdonságaiban csak idővel tökéletesíthetvén, ha t. i. igen engedelmes, gyengébb jelek 's lábnyo-

másokkal kantárba hajtathatik, azt bátorítva serkenteni 's vállait tetszősen magasra emeltetni lehet.

Midőn ezen felette kedvetlen 's erőtetett járásra lovát a tanító három első leczke által tökéletesen előkészítette, akkor az már lovaglásra ajánlható; rendes termete mellett helybeni léptetésre, szabad öntartásra 's egyéb felséges mozdulásra oszlopok közt gyakoroltatván: melly leczkéről *Gveriniere* franczia lovagmester, utóbb *Prizelius* és *Sind*, valamint az elsőnek német ügytársai bővebben elmélkedtek; 's erről a II-dik részben.

Hajdan pompamenetek alkalmával a hadi tisztek lovaikat osztályaik előtt e jeles mozdulásban (ügkepincz, piaffe) léptették; 's időről-időre változólag félig magasra emelkedve, *ágasgyában* (courbette) vezették elő.

A közönséges lótanitónak lova oszlopok közötti gyakorlása csak azon esetre ajálható, ha ez lomha 's érzéketlen; mellyet ugyan az oszlopok közt czélszerüleg addig serkenget ostorával, míg büntető, vagy ébresztő jeleit figyelmesen 's tüstént el nem fogadja.

Ezen esetet kivévén, a fennemlített 's más leczkék által is megnyerhetni a tábori ló hajlékonyságát, ügyes mozdulatait; miért is a paragi lónak járásábani hajlósságát szabadnak nem mondhatni, ez előjére ereszkedve járván: a tanító tehát annak előjét felemelintéssel könnyebbítni, hátuljának illőbb hajlékonyságot szerezni, 's csak utóbb és idővel azt nehezebb járásokra tanítgatni szükségesnek tapasztalandja.

7. §. *A hátsó czombok megvizsgálása**1).

E tagok legkisebb részeit testbonczolólag megismerni ohajtván a lovag, erre vezérlő munkákból azt bővebben kellene tanulnia; mert jelen sorokban csupán azon részek tulajdonságát kifejezni tüzetett ki czélul, mellyek a lónak gyakoroltatása által legtöbbet 's legerősben mozdítva használtatnak 's szenvednek.

A ló hátsó czombja négy főizzel foglaltatik össze:

I-ször: *ülő-* vagy *csipcsont-csuklóval*;

*1) I. Tábl. 1. 2. 3. 4. — II. Táb. 1. 2. 3. — IV. Táb. 10.

II-szor: *térdkalács-* vagy *forgócsont-csuklóval;*
III-szor: *térd-csuklóval,* és
IV-szer: *boka-* vagy *csűdcsuklóval,* azaz: izzel. A párta 's többi izeket ez úttal említeni szükségtelen, minthogy kifejezésök nem jelen §hez tartozik.

A *fel-czombcsontnak* felső végén az íz fejformán szolgál 's üregében játszik: ezt hajlás- vagy izkötők, szalagok tartják össze kivülről; melly egyszersmind erős inkötőkkel a csuklóserpenyőben foglaltatik, hogy t. i. belőle ki ne csúszhasson; melly alkotása szerint a csont előre, hátra, ki- 's felfelé, 's félkörösen is mozdul.

A *csipő* izében csak csekélyen ereszkedik lefelé; többi három izében pedig önmagától hajol.

A *felszár-* vagy *al-czombcsontot* a térdkalács vagy forgócsont a fel-czombcsonttal köti össze: gyakran erőtetve használtatván e csukló, felette erős izmok- 's inazatokkal körül köttetik.

Az *al-lábszárnak* felsőveli összeköttetése *ugró-* vagy *szökizben* szemlélhető; mellyen ámbár izmok nem találhatók, de erős kötők, inak és szalagok; mik többszöri erőtetett szolgálatra azonban elégtelenek.

A *bokacsont* al-lábszárhoz csűdizzel kapcsolódik, melly leggyöngébb, legkevesebbé is hajol.

E csuklók- vagy bütykökben átalában van egy *izgolyó*, mellyben az *iznedv* (sinovia) tartózkodik. A csuklók e részökön kivül minden erőtetés ellenállhatása végett még rövid hajlás-kötőkkel és szalagokkal erősen foglaltatnak össze. Midőn a ló helyben hátuljára ereszkedik, akkor térdkalácsban a térdcsukló hátra-, a bokaiz pedig alá hajol, ha czombját előre rakja: a fennevezett három iz tulajdon inazataival huzódik össze; a csűdcsukló pedig felfelé emelkedik annyira, hogy a ló szabadon léphessen.

Az izmok, hajtókötők, és iz-szalagok ellenrugó erővel hatnak; kiterjednek, össze is huzódnak, miért méltán hurokhoz hasonlíthathatnak.

E húrok hangja elenyészik, vagy elszakadnak; midőn erősen vagy sebesen megfeszülnek; miből következik, hogy az említett izmok 's kötők nem szolgálhatnak mint óratollak, hanem erőtetett hajlásukban többszöri gyakorlás által rugékony hajlékonyságot nyernek. Bizonyos tehát, hogy a lovag kantár-

kezének növekedő éreztetésével lova hátsóczombjai hajlékonyságát meghatározhatja.

E szabály ellen működő példát számtalan tudatlan, sőt ügyetlen lovag kezejárása láttat: minden a kantárbani tartózkodás, hirtelen belékapaszkodás, összerántás, 's véletlen megállitás 's a t. veszedelmesen hat be az előszámlált izekre.

A térdcsukló többi izek közt legtöbbet szenved: ez az összehajló izek közt középső levén legélesb szegletre szolgál; a test sulyával lefelé ereszkedvén, a térdizet hajlásra kinszeríti. E térdiz megleend kimélve, ha a ló rendesen hajlik térdkalácsában; szinte bokacsuklója is, melly e közös hajlásra egyszersmind hátuljának szolgál; mit jól termett lónál tapasztalhatni, csűdcsontjai sem erőtlenek, sem merevedtek levén: illykor tehát csupán a térdizek romolhatnak, ha a térdkalács forgója csűdizzel egyformán hajlatlan; ellenben azt megerőtetjük hátuljára szedvén a lovat 's leginkább e gyakoribb történet esetében.

Lovaink e mérték nélküli rendetlen összeszedetésök által nagy számmal hibásokká válnak izeikben, in- 's csúzpókokkal nyomorittatván el; különben hajtóinuk is megerőtetik, melly térdhez van kapcsolva: ellenben ha a térdizek a ló gyakori összerántása által megerőtetnek, azokon szorulás, indaganat, idegmerevedség, hólyagok 's csúzpókok származnak, vagy inacskák szakadnak, mellyekből kiömlött nedv miatt mások megszorulása által ez itten szaporodván egyesül 's megkeményedik, utóbb megcsontosodik, vagy térdhez kapcsolódik. E fennérintett csomólékok hegyes, buczkos külső fölületükön a hatóinban vagy más részecskékben fájdalmat okozván a lovat rútul megsántítják.

Ha az *impók* (tetem) térdkalács felé igazodva találtatik, a ló erőtetve kénytelen lépegetni; lába nem hajlik, megmerevedik. E hibának helyzete 's formájának mivolta határozza meg önfontosságát, minhogy néha a ló kisebb impókkal felette hibásan látszik mozdulni, ellenben pedig nagyobbal kevésbbé sajnálja lábait.

A *térdhólyag*, *csúzpók* az izgolyó kiterjedése 's csuklókötők elgyengülése által származik, a nyulós nedv az inakban kellőleg kerengő szabad folyásában akadályoztatik; ámbár e hibával megerőtetett térdek annyira nem romlanak meg, mint az impók által. Igen világos tehát; hogy a legjobb tu-

lajdonságú lovak csak a lovagok tudatlansága 's ügyetlensége miatt romlanak meg leginkább e részben.

Hajdan kétségen kivül erősb lovak voltanak, mellyekkel végetlen bátorságuk 's erejük megelőzése végett keményebben lehetett bánni mint jelenleg sok egyedekkel, midőn ezek gyakran már hibásan elletnek: különben ama időkben igaz művészetnek tartották a lóidomítást, mellyhez jelenleg olly kevesen értenek, hogy őszinte mondhatni rólok „a művészet szoros értelme szerint 's czélszerüleg tanítni, vagy lovagolni alig képesek" bocsánat! ha valaki hiuságában meg lenne sértve; ez oknál fogva őseinktől feltalált mújárásokban mostani lovainkat ritkán is gyakorolhatni: a gyengébb termetü lovak tehát rendes gyakorlás által csak alkalmas czélra 's ne használtassanak nyereg alatt testi tökéletes kifejlődésök előtt, hanem határoztassék meg tehetségök szerint a tőlök megkivánható szolgálat.

Ezt megfontolván, átlátandja kiki; hogy szelidséggel, csendes ülés- 's engedékeny kézzel kell hatni az egész lótest rendes hajlásának megnyerésére: mit észszel felfogni nem látszanak, hiányozván a szükséges tudomány: ekkép számtalan nyereg alá termett lovak látható rendeltetésök ellenére időnek előtte hámban kinoztatva béna gebékké tétetnek.

8. §. A ló testaránya.

*1) A ló határtalan hasznos tulajdonságai miatt tagadhatlanul minden állatok közt legbecsesb, mellyeket az ember birtoka alá vethet: története a nemzetek őskoráig terjed fel, kik már régtől fogva békeség mint háború idejében a lovat elkerülhetlennek példázzák; sőt sok rendbeli hasznonvehetősége végett nemét tökélyesítni hajdan is minden szorgalommal iparkodtanak.

Többi jó tulajdonságain kivül a lónak nagy értékét külső tetszős szép alakja is határozván meg, annak testi 's egyes tagjai arányát feltalálni, különös mértékkel összehasonlítni szükséges; mi nélkül nemes 's jó lovat korán sem képzelhetni.

---

*1) IV. Tábl. 10.

E tudományt a rendszeres lókedvelő feleslegnek tartani nem fogja, ki a már ős időktől fennálló lótest- kimérkélési törvényt meg sem is vetheti, ha megfontolja; hogy szinte több század előtt a lótudományban haladott külnemzetek is már a lovak külső szépségét rendszeres mérték szerint határozták meg: sokan ugyan ezt szüségtelennek vélik azt hivén, hogy a lónak hibás, ép 's jeles termete úgy is eléggé szembetünnék; azonban csak azok ítélhetnek illy helytelenül, kik alkalmasint névszerint sem ismerik még a lovakon előforduló hibákat, annyival kevésbbé azoknak eredetét vagy sajátságait.

Jelen században a lovasseregek is tudományosan palléroztodnak; miért kemény 's csikós forma lovaglással a hozzáértők nem elégedhetnek meg, ha csak a lovag illő bátorságán kivül tudományos ügyességet is nem mutat; miben különösen a magyar a többi nemzetek közt megkülönböztethetné magát.

Pinter von der-Au 1664-dik évben kiadott könyvében, *Ferron* János pedig 15-dik angol dragonyos ezredi lóorvos Londonban 1803-dik évben kibocsájtott irományaiban, szinte poroszországi rendes lóorvosi intézet igazgatója Nauman J. G. 1815-ben közzé tett oktatásában a fentebb említett lótestnek rendes arányos kimérkélését bővebben fejezi ki: ezek közül az elsőtől alapítottat, mint természetesbet 's minden lóvizsgáló szemnek legérthetőbbet előadandom; mert utóbbinak törvénye szerint a lótest arányát majd csak nem czirkalommal kellene mérni: e tehát igen mesterséges munkát kivánván majd lehetlenséggel határos 's azért czélunkhoz nem vezet.

Először a lónak hossza marjától földig érő függélyes magasságával majd egyenlő legyen BB=CC

másodszor: számítván magasságát a nyak külső legmagasb pontjától, a ló közelitőleg egy ötöd részszel magasabb legyen teste hosszánál, mellyet ismét három részre oszthatni; u. m. a nyak,- test- 's czombok magasságára.

harmadszor: a test hossza is három részre felosztható; I-ször: a szügyre, vállakra 's elővékonyakra, II-szor: egész hátra avagy derékra 's III-szor: farra; miknél fogva következő különös arány alapíttathatnék meg.

A fej hossza AD=$\frac{1}{4}$AA: ezt ismét öt részre oszthatni fel, mellynek első része leend a fülek töve alatt AE.

második része, szemek alatt EE.

harmadik része, járomcsontok alatt FF.
negyedik része, az ajkak szegletében II.
ötödik része, ezek széle alatt KK.

A fej fel- szélessége EE=2 II.
fülek hossza $=\frac{1}{5}$AD.
szemszélessége $=\frac{1}{8}$AD
nyak legkeskenyebb része EG=$\frac{1}{2}$AD.

A testhosszaság első harmada vagyis a szügy szélessége négy egyenlő részre osztathatik fel, u. m. a szügy előálló részére, avagy a szügyfejre BL: a második 's harmadik $\frac{1}{4}$ része az előkönyök legnagyobb szélességét MM.; a negyedik $\frac{1}{4}$ rész pedig a ló elővékonyait N. foglalja magában.

Az egész testhossznak utósó harmada BB. feloszlik:
hátsó vékonyokra O.
második 's harmadik $\frac{1}{4}$ részre, azaz: czombok szélességére PP, és ló farára, seggére.

Az előtérdek szélessége QQ=$\frac{1}{2}$MM.
alsó lábszárcsont GG=$\frac{1}{3}$MM.
a térd ne legyen épen czombok közepén, hanem annyival alább, mennyivel szélesebb az alsó lábszár.
pata magassága 's hossza R=QQ.
mennyire behajol a ló háta, annyira szembetünőbben találtassék hasa a vizirányú leereszkedés hosszán alul 's közepette.

A keresztcsontem derekánál magasb, 's alacsonyabb legyen marjánál legalább egy hüvelyknyivel CC=SS – 1. hüv.

Az előczomboktól hátsó czombokig látható köz egyenlő legyen a testnek hosszával TT=BB.

A rendes idomú nyak felfelé egyenesen alkatott legyen. Ama hires franczia lóorvosi iskolának előmozdítója „*Bourgelat*“ helyben hagyta ugyan a fentebbi szabályokat, de a ló fejét mint annak legfőbb részét mértékül vevén, ezt 2, 5. 9. részeken kivül még pontokra is osztá fel, nem határozván meg a fejnek közepét: mi okból az e kimérkéléstörvényt követők nagy nehezségre akadandanak.

„*Pintér*“ kimérkélés szabályait nem vitatom legrendesbnek lenni, azonban minden hozzáértő megengedendi; hogy a többek közt ő ha nem legtökéletesbet is, de legalább nem szabad 's változó tetszése szerinti törvényt közlött velünk.

„*Bourgelat*“ nyilván az iskola-ló testét, *Ferron* pedig a sebes pályafutó angol lovat mérkélte 's e szerint a lótestnek kimérkélését alapította meg; kinek törvénye igen nehéz 's bajos lévén, *Pinteré* legbecsesebb marad, az emberi testnek képiró mesterei szerint a lónak szinte fejét vevén alapmértékül.

Többire: egy egy függélyes hossz a lapoczkák hajtása előtt leeresztve a patahegy elébe szolgáljon 's legyen $=2\frac{1}{3}$AD.

Ha ez a vonal pata megé szolgál, a térd hibás 's a pata mindig hegyével előbb sem mint talpával földre ereszkedik; ellenben ha patahegytől előre távozik, a teherponttól messzebb is esik; a ló több terhet viselvén ekkép előczombjain elesésre hajlandóbb is leend.

A lábak efféle hibás állása a térdek idomjától is eredhet, miért is az illy czombú lovak sebes 's gyors futásra soha nem alkalmasak.

Hol a nyak szügygyel forr össze, az szélességével CB=AD.

A hátsó térdkalácstól látható hossz farkgyökig UV=VX, és VX=HX.

Az előczombok legnagyobb szélessége felső karon MM $=\frac{1}{2}$AD; szinte a hátsóczomboké, hol ezek seggpofákkal határosak PP$=\frac{1}{2}$AD.

A hátsókönyök szélessége hajlás közepétől ugrócsontig aa$=\frac{1}{6}$AD.

Végre a keresztcsontem közepéből levont hossz egy fél lófejnyi hosszuságra essék a hátsó paták hegye elébe; különben ha a hossz előbbre, vagy hátrább szolgál, az ugró vagy szökcsukló hibásan épült, a mozdulás pedig rendes könnyüséggel vagy erővel, se illő biztossággal nem történik meg.

Azonban mennyire tértek el a régi lóismerők egymás véleményétől, bizonyítja még 1618 dik évben maina-Frankfurtbani *Lautensak* képiró szabálya, melly szerint ő a ló testarányát következőleg alapítá meg; mint a IV. Tábl. 11 szám alatt látható.

Felosztván a ló deréktestét $\frac{9}{9}$re, az első $\frac{4}{9}$del az előtestet, a hátsó testet ismét $\frac{4}{9}$del foglalván be egy körvonalba, e két kör közt hagyott $\frac{1}{9}$nyi tért.

Az első $\frac{4}{9}$di kör közepéből vonván le egy függélyest, ennek szélét egy ponttal jegyzé meg, honnét $3\frac{1}{2}$ kör vonalt

húzván, általa a nyak hosszát határozá meg.

A fejet $\frac{3}{9}$re osztván, $\frac{1\frac{1}{2}}{9}$det számitva, ennek közepéből alul felül $\frac{1}{4}$nyi kört képezvén, a könyökhajlást jelelé ki, onnan $\frac{2\frac{1}{2}}{9}$det térdig, folytatva ismét $\frac{2\frac{1}{2}}{9}$det bokáig, $\frac{1}{9}$det pedig talpig számitván, az elővégtagok magasságát alapitá meg.

A hátsó testen vont kör középpontjából $\frac{1\frac{2}{4}}{9}$ szerint az illető rész hosszát, a 2-dik 's ettől 3-dik pontig számitá az egész hátsó test magasságát, talpig még $\frac{1}{9}$det adván hozzá.

Ekkép remekelt a boldogult müvész, mint 1818-dik évben *Vill* 's *Schváb* orvostanácsosok által Münchenben kiadatott eredetiéről a fentebb érintett lemásolt kép mutatja.

9. §. *A lovak jósága, szépsége 's használhatása.*

A félszilaj ménesbeli ló izmos testü, gyors futó, alkalmasb könnyü lovag alá, mint a szelíd, istállóban nevelt 's ekként az álláshoz szokott egyén; miért is a magyar, erdélyi, moldva, lengyel 's muszka fajú ló hadi szolgálatra haszonvehetőbb.

A lónak *jósága* alatt értetik annak nem csak nyilvánvaló de láthatlan mindennémü tulajdona is, u. m. testalkotása, erőssége, gyorsasága, tartóssága, esze, természete, 's haszonvehetősége; minél tökéletesb tehát a ló testalkotása, minél szabadabb, erősb 's tartósabb annak mozdulása, az annál jobb.

Gyakran olly ló is találtatik, melly rendes termete mellett is majd minden szolgálatra alkalmatlan; azért a lovat nem csak állásában de járásában is, és ekkor tagjai mozdulását vizsgálni szükséges: azonban találtatnak lovak, mellyek rosz 's rendetlen test-alkotásuk mellett soká is győznek: ezeknek belső tulajdonait megkell különböztetni, mellyeket ösztönöztetett állapotban legvilágosabban vehetniészre; p. o. ha a ló szőre fénylik; erei, inacskái 's izmai felduzzadnak; midőn a ló konyít; szemeit tüzesen kimereszti, kitünő jóságot bizonyít; mihez tartozik jó esze 's ennek különböztető ereje; vigyázata, könnyen taníthatósága; hivsége, azaz: engedelmessége.

E tulajdonok különkülön éghajlat alatt különféleképen is fejlődnek ki p. o. a spanyol ló kemény, tüzes 's könnyen tanul; a német ló jámbor 's kezes; a nápoli hamis és makacs; a moldvai akaratos, kötekedő, bátortalan mint a lengyel, nem különben a magyar ló is; az orosz vad, ellenben az arab ló hív, engedelmes és szelid.

A lovak szépségét határozza az embereknek iránt oki leirhatlan előitélete; azoknak megkedvelése 's különkülön használhatása A szépségsértő hibákra legkivált az erősb szolgálatra választandó lovaknál a remondázó lovag nem igen szoritkozhatik; azonban a divatos lókedvelők néha csupán a ló tetszős külseje által ragadtatván el, szabálytalan részeit figyelembe se veszik.

Lószépség elleni hibák.

1. *Aránytalanság*, szabályos idom hiánya, (Mißverhältniß)
2. *korcs*, kevert rút szőr (bizarres Haar)
3. *nagy kül jelek*, (große Abzeichen)
4. (*kevés*, igen rövid *sörény* (wenig kurze Mähnen)
   (*patkány*, (kopasz) *fark* (Ratten, kahler Schweif)
5. *nagy fej*, (großer Kopf)
6. *rút fülek*, (häßliche Ohren)
7. *mély szemgödrök*, (tiefe Augengruben)
8. *hüsos*, (disznó) *szemek* (Schweinsaugen)
9. *szemfoltocskák*, (Blümel)
10. *rövid*, (erős) *nyak* (kurzer Hals)
11. *forradások*, (Narben) *genyszalag- helyek* a vállakon vagy egyebütt (Eyterbänder-Stellen auf den Schultern oder wo immer)
12. *lőcslábak*, szorult, zsineglett térdek (Kniebohrer)
13. (*sarlóhát*, (Karpfenrücken)
    (*donga*, lapos *bordák* (flache Rippen)
14. *bordatörés*, (Rippen) Bruch
    kődöksérv, (Nabel)
15. *ártalmatlan csúszpók*, csúszhólyag (unschädliche Floßgalle)
16. erek,- kötők- 's hajló-intól távul fekvő *ártalmatlan csonttetem* (unschädliches Überbein)

17. *töktömlő-sérv*, (Hodenſackbruch) ered a bél vagy cseplezneknek tökzsacskóbai boréknak leereszkedésétől.
18. *beaggatott*, hosszú vastag szőrü csűd; (verhängte Köthen) végre a nagy túrfoltok is elrútítják a ló külsejét.

A lovak használatát bontó hibák, bénaságok.

1. *Aránytalanság*, azaz: nehéz előrész, hosszú derék, erőtlen csapott far (Mißverhältniß)
2. *rövid, gyenge nyakon* lógó *nagy nehéz fej* (kurzer Hals, ſchwerer Kopf)
3. *mankó-* (kecske) *lábak*, (ſtelzfüßig) *elődült* (überbaut)
4. *rút fejhez* kapcsolt *hosszú nyak*, (an langen Hals angeſetzter häßlicher Kopf)
5. *horpadt*, keskeny *szügy* (enge Bruſt)
6. *húsos vállak*, (fleiſchige Schultern)
7. *erőtlen konczok*, karok (ſchwache Arme)
8. csonthoz *szorult szárhajtó-inak*, (gedroſſelte Flechſen)
9. *ínakon ülő csonttetem*, holttetem, (auf den Sehnen oder Flechſen liegendes Überberbein) többnyire a lábszár bel oldalán található; nagy bajjal vagy soha se gyógyítható —
10. *csontpók*, (Spatt) *inrántás*, (Stichbein) *ősztetem*, (Rehbein) melly telve nedvvel akadályozza a szabad mozgékonyságot.
11. *erőtlen*, rövid vagy hosszú *áthajló csűdök* (ſchwache Feſſeln)
12. *bokatetem*, vagy *kapta*, ha csak félig (Schale oder Leiſt) *bokaabronts* pedig, teljes kapta (Ringbein) ha egészen körülfonta a boka csontot valamelly megkeményedett csomólék.
13. *lapos*, (platter) *széles* (breiter) *szorult pata* (zwang Huf) *pataür* (Hornkluft) *patanyilás* (Hornſpalt)
14. *alacson* (tiefer) *sovány* (magerer) *éles mar* (ſcharfer Widerriß)
15. *erőtlen* (ſchwaches) *hajlottderék* (gebogenes Kreuz)
16. *donga bordák*, első 13-dik szám alatt.
17. *széles ágyékok*, (breite Lenden) *hártya-szakadás* (Netzelbruch) *ágyéksérv* (Lendenbruch)

18. *ferde csipők*, (einhüftig) *1)
19. *béna csánkok, hibás szökizületek*, (unreine, fehlerhafte Sprunggelenke)
20. *csánkfej-dag*, vagy csapgumó, (Pipbacken)
21. *érdüzs*, érdaganat (Aderkropf) gyakran érvágás után támad; eleinte kitörő vért foglal magában, könnyen evesül, érsipolyt okoz's nehezen gógyitható; *csúzpók*, (Floßgalle) *csüdmokvar*, csüdev, békavar vizenyős csűdvar, (Maucke), *talpvérfolt*, (Steingalle) *nyírrothadás*, (Strahlfäule) *nyírrák*, nyirvész (Strahlkrebs)
22. *előhajló*, (vorbiegig) *görbe* gacsos előtérdek (krumme, durchgebogene Knie, Kniebohrer)
23. *tétovázós*, (taumler) hadarászó (ſchleiderer) *szétjáró* (bodenweit) botorkáló (ſtolperer), *szitakötő*, (Weber) *patahegyen járó*, (Zehentretter)
24. *hámfalábok*, (auswärtstretter, Tanzmeiſter)
25. keresztbenjárás (kreuzt ſich)
26. *lábfonás*, horzsolás (ſtreift ſich) *lábkalapálás;* patkóverés, bokátsértő, (haut in die Eiſen)
27. *maga alá járás*, (arbeitet unter ſich)
28. *karórágás*, ükölödés (Krippenbeißen, koppen)
29. *csökönösség*, kötekedés, makacsság (Stettigkeit)
30. (*csira*, kábaság, bolyokáság, (ſtiller Koller) (*lódüh*, agylob, (raſender Koller) *A csendes csirát* ismerhetni, ha a ló egy vagy két újjat füleibe dugni enged; keresztben helyheztetett előlábait mindjárt helyére nem rakja vissza, vagy előpatáinak pártáját egy egy perczig csizmahegygyel megnyomatni nem ellenzi; (e jelenségek vérmes lovaknál nem bizonyitván mindig) végre nehány szénaszálat hosszabb ideig szájában feledve tart.
31. *kórság*, (Fallſucht) szédülés (Schwindel)
32. *rüh*, (Schäben)
33. *bőrfene*, (fliegender Hundswurm, Schnurwurm)
34. *takony*, szopornyicza, (Rotz) gyanús mirígy, (verdächtige Drüſe)

*1) IV. Tábl. 7.

35. *fekete hályog* (ſchwarzer), *szürke* vagy *farkas hályog*, (grauer Staar), havivakság, (Monatblindheit) vagy időszaki szemlob.
36. *mokányság*, ijedőség, félénkség, (Scheu, Schiffrigkeit), *hányavetés* (Bocken)
37. *szarvastop*, szarvaskór, dermenet, (Hirſchkrankheit)
38. *fenefolt*, nyereg- vagy hámtörés által okozva, *behegedt tür, türfolt*, (Brandfleck) — néha a nagyobb fehérszőrfolt is sérti a szemet;
39. *idült pata rokkanás*, (verbälter Huff.)

A lónak fennelősorolt szépség 's használhatása elleni hibákra figyelmezvén, 's a 8-dik §. alatt kifejtett testarány szabályai szerint nyereg alá, vagy bár melly más czélra is alkalmas lovat választani könnyü leend, legkivált ha az illető lónak származása is tekintetbe vétetik: mert nagy ügyetlenséget tanusitana, ki német lovakon azt ócsárolná, mi a keletiekben jeles-, tulajdon- vagy kitünő idomnak látszik.

10. §. *Az idomtalan, beteg, elnyomorodott ló**1).

a. *csillagnéző* (Sterngucker)
b. *rút*, hosszú *fülek*, (häßliche, lange Ohren)
c. *apró szemek*, (kleine Augen)
d. *szoros orrlukak*, (enge Naſenlöcher)
e. *nyoszogó*, (Lungenpfeifer)
f. *karórágó*, (Kopper)
g. *szájür-seb*, (wunde Gaumen)
h. *szájszél-seb*, (wunde Laden)
i. *kis nyelv*, (kleine Zunge)
k. *gyanus mirigy*, (verdächtige Drüße)
l. *fül mirigy-sipoly*, (Ohrendrüßenfiſtel)
ll. *paizsmirigy*, (golyva) midőn a gég környe felduzzad, (Schildrüße)
m. *hosszu nyak*, (langer Hals), serénykosz, (Mähnengrind)
n. *érsipoly*, (Aderfiſtel)
o. *nyakszirt-dag*, (Halsbeule)

---

*1) V. Tábl. A.

p. *vastag mar,* (dicker Wiederriß) *hátszúrt-nyomás,* (Kumotdruck), *hámtörés,* (Geſchirrdruck), melly bőrkérgességet, szivacsos-, néha lobdagot, kelevényt vagy ſuvorát következtet.

q. *sarlóhát* (Karpfenrücken)

r. *lapos bordák,* (flache Rippen)

s. *felszitt* } *vékonyak,* (aufgezogene } Flancken)
t. *horpadt* } (hohle }

u. *keskeny,* (ſchmale), *igen lapos,* (ſehr flache), *görhes vállak,* (abgezehrte Schultern)

v. *merő,* rokkant, marult *vállak,* (ſteife, gebundene Schultern)

x. *bőrféreg,* bőrſene, (Wurm), bőr alatti mirigy-duzz,

y. *könyökgumó,* patkótört tömlő, (Stollbeule)

z. *merő-előlábu,* rokkant előczombu, (ſchildert)

1. *vérimpók,* vérérdag, (Blutadergeſchwulſt), t. i. a vérér szökcsuklón belőldagadva kifeszül,

2. *iztapló,* izszivacs vagy előtérd-szivacs (Glied- oder Knieſchwamm)

3. *pataür,* (Hornklufft), mellyből büdös geny foly ki; *rokkant pata,* (verbälter Huf)

4. hátsó patkó okozta *előhajtó-innak sérelme,* (Verletzung der Beugeſehne durch Einhauen der hintern Hufeiſen)

5. *hosszu csűdök,* (lange Feſſeln)

6. patahústól *elvált szaru,* (getrenter Huf von Hornfleiſche)

7. *gyenge hordászok,* (ſchwache Trachten)

8. *szamár far,* (Eſelskroupe)

9. *patkány fark,* (Rattenſchweif)

10. *piczi monyhüvely,* (kleiner Schlauch)

11. *töktömlő-sipoly,* (Hodenſackfiſtel)

12. *érduzz* (Aderkropf), *vérpók* (Blutſpat), az első nehezen gyógyítható 's vérsipolyt következtet;

13. *sovány czombok,* (dünne Schenkeln)

14. *csúzpók* (Floßgalle), *induzz* (Sehnengalle), utóbbi esetben a hajtóin erőtető munka által feldagad;

15. *térdmokvar,* (Raſpe), *térdsömör,* sömörrepedmény, térdhajlásban vizenyős bőrdag vagy *békavar* mély repedésekkel, (Schrunde in den Knieen)

16. *csontpók,* (Spat) erőtető terhhuzás vagy sebes lovaglástól ered; néha a lónak szökcsuklója belrészén lát-

ható; idétlen fordulások által támad, 's gyakran miatta sántít a ló;

17. *vékony lábszárak* (dünne Schienbeiner)
18. *botorkáló*, patahegyen járó, (stolpert Zehentretter)
19. *könyökcsap*, (Pipphacken), csapfejü dag a szökcsukló sarkán;
20. *nyúltetem* (Hasenhacke), *őzcsont* (Rehbein), a szökcsukló lágy részeinek feldagadása;
21. *csüdev*, csűdvar, békavar, csűdsömör, csűdrepedmény, (Maucke)
22. *patasűly*, porczvész, (Feigwarze)
23. *csűdsipoly*, (Fesselfistel)
24. *patarepedés*, patanyilás, (Hornspalt)
25. *ínesomólék*, (Sehnenklappe)
26. *lábszárhoz szorult ín*, (gedrosselte Flächsen)
27. *csonttetem*, holttetem, (Überbein)
28. *kődöksérv*, (Nabelbruch)

Fuvorák, csőves fekélyek kül okok által támadnak.

A ló egyéb hibái, bénaságai *1).

a. *csüngő fej*, (hängender Kopf)
b. *csapott* lógó *fülek* (Schlapohren)
c. *mély szemgödrök* (tiefe Augengruben)
d. *könnyező szemek*, (trähnende Augen)
e. *könysipoly*, (trähnenfistel)
f. homályok } *1. szemfolt*, (Augenfell) } *2. szürke*, farkas *hályog*, (grauer Staar), melly a jegecslencsét (Kristal) a szembelsejében elhomálosítja; az első pedig különféle nagyságu 's alaku többnyire mint ólom szinü vagy sárgásszürke folt a szemcsillagot elboritja,
g. *disznófej*, (Schweinskopf)
h. *vastag, széles orrhegy*, (dicke, breite Nasenspitze)
i. *pöffedt felső-ajk*, (dicke Oberlippe)
k. *orrfolyás*, (Nasenfluß)
l. *szúzott*, *sértett nyelv*, (gekwetschte Zunge)

*1) V. Tábl. B.

m. *nyelvöltés*, (zungenſtrecken)

n. *szájszél-* s *fog-sipoly*, (Laden-, Zahnfiſtel), nehezen gyógyítható

o. *lógó alsó-ajk*, (ſchlappe Unterlippen)

p. *igen husos posok*, (fleiſchige Gautaſchen)

q. *vastag posok*, (dicke Backen)

r. *fülnürigy-dag*, (Feifel-Ohren-Geſchwulſt)

s. *nyakszirt-gumó*, (Genickbeule)

t. *rövid*
u. *hajlott*
v. *csavart*
w. *szarvas*
} *nyak*, (kurzer / eingebogener / verdrehter / Hirſch } Hals)

y. *vastag már*, (dicker Wiederriß), *marsérv*, (wunder Wiederriß)

z. *völgyelt*, behorpadt, nyerges *hát*, (ſenkrückig, eingeſattelt)

1 *alacson ágyékok*; (niedrige Lenden)

2. *felszitt vékonyak*, (hohle Flancken)

3. *keh*, (Dampf)

4. *csüngő*, ereszkedett *has*, (Häng- oder Kuhbauch)

5. *hasszérv*, (Bauchbruch)

6. *ágyéksérv*, (Lendenbruch), a kitolult bél miatt a has alatt látható egy sérvtömlő,

7. *kilógó nemzőtag*, petyhüdt mony, (hängendes, ſchlappes Geſchrött)

8. *erőtlen maga alá vizelő*, (Hoſenbrunzer, ſtrahlt in Schlauch)

9. *nagyon húsos vállak*, (fleiſchige Schultern)

10. *szügy-gumó*, (Bruſtgeſchwulſt)

11. *vékony előczombok*, (dünne Vorarme)

12. *térdmokvar*, (Knieſchrunde, Raſpe)

13. *görbe, csavart előtérd*, (krumme Vorderknie)

14. *hajintó, orsó-, vékony lábszárok* (fuchtlen, ſpindelbein, dünne Schienbeiner); ellenben *orbáncz* (Rothellauf), midőn a megdagadt al-lábból gyakran nedv szivárog ki, mihez hasonló

15. a *sölyláb, lábborzany*, (Straubfuß, Igelfuß), melly repedéseket okoz, 's a vizes dagot evessé teszi; a ló külsejét rútítja, szabad mozgását akadályozza, 's egészségét bontja,

16. *mankó*, kecske *lábak*, (Stelzfüße)

17. *előtérd-pók*, (vordere Kniegalle), erőtetett vonó munkától, *iztapló*, (Kniefchwamm), pedig ütés-, eséstől ered, 's gyakran a lónak lábai gyengeségét bizonyitja;
18. *orsótetem*, (ſpindelförmiges Überbein)
19. *csülők-* vagy *csűdcsukló-pók*, csülőkiz-pók, (Köthengalle), a csukló előoldalán iznedvvel telve, a szabad mozdulást nehezíti, ritkán gyógyítható,
20. *patagyürü*, gyürüzött pata, (Ringelhuf)
21. *horpadt vékonyak*, (eingezogene Flancken)
22. *pataszarv*, (gehörnter Huf)
23. *sovány farak*, (mageres Hintertheil)
24. *hátsó térd-mokvar*, (hintere Kniefchrunden)
25. *hólyagok*, nedvpókok, (Gallen)
26. *csűdsipoly*, (Feſſelfiſtel)
27. *csűdtetem*, kapczatetem, (Schale, Ringbein)
28. *pata-sipoly*, (Huf, Hornfiſtel)
29. *in-sipoly*, (Sehnenfiſtel)
30. *csűdíz-szömölcsök*, (Köthenwarze)
31. *szarufal-ür*, szarunak' pártátóli elválása, (Trennung des Hufes von der Krone, hohle Wände) *szarurézs*, (Hornkluft)
32. *nyúltetem*, (Haſenhacke)
33. *segg* vagy *seggvéghurka-sipoly*, (After- oder Maſtdarmfiſtel).

Világosabb érthetés végett az V. Táb. C. alatti még az arra készült tompa élü 's hegyü izzó vassal angol franczia 's legkivált olaszhonban, de ritkán kivánt sikerrel 's egyébkint a ló testén orvosoltatni szokott különféle bajokat 's kötőket kijeleltem, u. m.

1. égetett érsipoly, (gebrannte Aderfiſtel)
2. dagadtmirigy-kötőlék, (drüßen Verband)
3. érvágás, (Aderlaß)
4. marseb-kötőlék, (Wiederrüß Verband)
5. rokkant vállégetés, (gefeuerte Schultern)
6. sütött térdszivacs, iztapló, (gebrannter Knie-Gliedſchwamm)
7. „ incsomólék, („ Sehnenklapp)
8. égetett kapczatetem, (gebrannte Schale)
9. „ előtérdpók, („ vord. Knie-Galle)
10. „ csonttetem, (gebranntes Überbein)
11. „ csűdpók, (gebrannte Feſſelgelenkgalle)

12. égetett rokkant derék, (gebranntes verrenktes Kreuz)
13. „ marult csipők, (gebrannte verrenkte Hüften)
14. „ rokkant térd, („ hint. Kniescheibe)
15. „ könyökcsap, („ Ellbogen)
16. „ impók, (gebrannter Spat)
17. „ szökizhólyagok, (gebrannte Sprunggelenkgalle)
18. „ szorultin, („ gedrosselte Flächsen)
19. „ sülyláb, (gebrannter Straubfuß.)

Végre a lónak jelenlévő, vagy már kifejlésnek induló beteg álapotját némileg küljelenetekből is vehetni észre; p. o. ha szokott átalános testi melegségén túl izzad, vagy feltakarója rendkivül hideg; szemei homályosak, nyelve halavány, száraz, hideg vagy forró meleg; végtagjai hidegek, patái melegek, forrók; farkát seggpofái közé behúzza, mikről 16. §. bővebben.

11. §. A lovak életkora.

A lovak életkorát mutatja I-ször a test kültekintetü idoma, II-szor az egész testen látható jelek, u. m. a pej-vagy fekete lovak ősz homloka, szemöldökei; átalában mély szemgödrök, kiálló vakszem- 's szikla csontok; beesett pofák, ránczos gég, lehajlott hát; elkopott paták, petyhüdt bőr 's t. effélék; mikminden lónak már nagy életkorát egyenlően bizonyitják: ellenben a kemény feszes bőr, magas paták, vidám járás kevés évet, fiatal kort tanusítanak. Mindezeken kivül a különféle nemüekre felosztandó fogak*1), de kivált a ló-, pót- vagy is állandó fogaknak látható minősége szerint legbizonyosabban ismerhetni meg a lovak éveit.

A *hím*, (mén) vagy herélt lónak 40; a kanczának rendesen 4 agyara hibázván, 36 foga van.

A *tej-*, legközönségesben *csikó-metszőfogak*, különféle megjelenésök szerint más fogakkal *2) váltatnak fel, u.m.*3), 3-dik évben a két vág- avagy középharapó- aa, 4ben a két mellső- bb, 5-dik évben a két szélső-csikófogak cc, annyi metsző lófogakkal cseréltetnek ki: miből nyilvánvaló,

*1) VI. Tábl. A.-G. K. M-Y. — *2) VI. Tábl. Y. — *3) VI. Tábl. V. X. Y.

hogy minden lónak 6 metszőfoga a felső- és szinte annyi van al-állcsontjába bégyökerezve *1).

A *záp-* vagy *őrlőfogakhoz* 2*) néha közel legkivált a kanczáknál megjelenő kis fogak *farkas* vagy *hamis fogaknak* neveztetnek: többnyire 8, 9 évvel ismét elhulnak; vagy ha könnyen ki nem vesznek, a' lovat evés közben gyakran fájdalmasan akadályozván kivésetnek vagy elráspoltatnak: ezeken kivül a ló fel- 's alsó állkapczájában minden oldalról 12, összvesen 24 zápfog szokott lenni.

Evés alatt a hasonnemü 's nevü átellenben álló vagy összetüző fogak egymást illetik, dörzsölik; mellyek közül a felső szájbaniak többnyire szélesbek az alsóknál.

Az agyarak a zápfogakhoz közönségesen közelebb állnak sem mint a metszőkhez, 's egymást soha vagy igen ritkán érintik.

A csikó minden metsző fog nélkül, de alsó felső állcsontjában két oldalról 3 zápfoggal elletik világra; mellyek hegyeikkel már az inyhusból látszatnak kihasadni, 14 napmulva *3), a négy harapó vagy középső, hat vagy 8 héttel *4) a négy mellső 's 8 hónappal a' négy szélső metszőfogak jelennek meg *5), 's előbbutóbb már 9 holnapra az alsó-felső állcsontban 24 fogat olvashatni, mellyek helyére 5, 6-tod évben a' *maradó* avagy lófogak törnek ki, 's ekkor 36 vagy 40 lófog szemlélhető összvesen.

A csikó elletésénél már megjelent 3 alsó *duplapárosok* vagy zápfogak változnak; a 4-dik duplapárosok, azaz: legelső maradók 9-czed hó után 's minden bizonynyal 1 éves csikónál megjelennek: az 5-dik négy *duplapárosok* 2-ik és sokszor csak 3-dik évben; a 6-dik négy *duplapárosak*, 4-dik gyakran 5-töd évben fejlődnek ki, 's többé nem változnak. —

*6) Az inkább hengerforma *agyarak*, *szem-* vagy *ebfogak* megjelenése legbizonytalanabb; mert néha már 3, $3\frac{2}{4}$, 4, 5, és gyakran 6-tod évre jelennek csak meg, 's nem változnak többé; a metszőknél jóval rövidebbek; lassan tompulnak el, nem kopnak hamar, egymást nem illethetvén; a lónak vénkorában pedig bütykös formára változnak.

---

*1) VI. Tábl. M. N. — *2) VI. Tábl. K. — *3) VI. Tábl. O. a.a. — *4) VI. Tábl. P. b. b. — *5) VI. Tábl. Q. R. S. c. c. — *6) VI. Tábl. I. Y.

Minthogy tehát a már elváltott 's ennélfogva állandó lómetszőfogakat legkönnyebben megtekinthetni, a zápfogak pedig annyi változást nem is szenvednek, az elsők által a ló éveit legbizonyosabban megismerhetni; minélfogva tekintetbe kell venni:

I-ször: a metszőfogak formáját (idomát);
II-szor: kifejlődését, változásait;
III-szor: elkopását, fogyatkozását avagy rövidebbülését;
IV-szer: utánnövését, előre nyomulását, viszpótolását;
V-ször: arányzó igazodását; *1) 's
VI-szor: rendtőli eltérését.

*2) Minden *metszőfog eldörzsölendő* felső lapját (kupáját), avagy bélyegét tehát szükséges megvizsgálni:

1-ször: melly eleinte az inyhúsból fejlődvén ki, *bűgját* (fogürét) kivéve, tőcsérforma üreges, később sima 's egyenlő idomot mutat;

II-szor: *koszorúját*; azaz: azon csontos, látható testet, melly még gyökerében nincsen elterjedve, 's a légnek szabadon van kitéve;

III-szor: *tövét* vagy *gyökerét*, melylyel tokjába fogsejttel beikelve ereszkedik 's bugjába rejtődik.

A fogak illy *hosszát* adja a dörzsölő lapnak egész gyökere végeig szolgáló hossza; *szélességét* a fogon keresztül levő inyhússal irányzó, *vastagságát* pedig a közepét kivülről befelé átmetsző hossza.

Számíthatlan leharapás vagy őrölés által a csikó-, szinte mint a lófogak testökből, azaz: állományukból (gyurma) sokat vesztenek el 's néha időnek előtte változnak, rendetlenül elkopnak; miért is vén lovaknál gyakran csak fél hüvelyknyi hosszu metszőfogat találhatni, melly a ló fiatal korában $2\frac{1}{2}$, vagy 3 hüvelyknyi is szokott lenni.

A fogak szélessége 's hosszusága idővel egyenlőképen, a csikófogak vastagsága pedig dörzsölő laptól gyökérvégig fogy; valamint annak széle: ezt a lófogaknál egyenlőkép láthatni.

A metsző lófogak vastagsága legkivált szélességével nem egyez meg; mellyek közt a harapók hosszabbak; koronájok magasabb, hajlottabbak is a többieknél; átalá-

*1) VI. Táb. M. N. — *2) VI. Táb. C. D.

ban, vastagságában dörzsölő lapjától gyökere végeig minden metszőfog annyira nő, mennyire szélességében fogy; legnagyobb szélességének legcsekélyebb vastagságával egyenlőnek, 's ekkint ellenkezőleg is kellvén lennie.

Figyelemre méltó, hogy a fiatal ló foga tövének legnagyobb vastagsága nem látható, melly később a gyökérmáz fölött ősz gyurmával fejezi ki magát; 's tompa vagy gömbölyü; vagy ezen idomból hegyesre alakul át.

A csikófog szélessége 's vastagsága hosszuságához képest fogy; magasságábani természetes eldörzsölés; vagy mesterséges elráspoltatás által rövidül.

Minden csikófog tekealaku; a szájüregben lefelé laposra nyomatik, azért különböztetni kell:

I-ször: a fog belső *párkányát*, és dörzsölését;

II-szor: külső ajkak felé gömbölyített domboru idomát; 's

III-szor: a szájüreg felé mindig benyomottabb kupáját, melly gyökerében foglaltatik össze: minél rövidebb tehát a maradó metszőfog, annál keskenyebb vastagságra nézve: de ellenben erősebbnek látszik, minél többet veszt természetes dörzsölése vagy elkopása által hosszuságából; melly egyenlőképen fogy szélességében, azonban vastagságában gyarapodik: miből látható, hogy a lófog szájfelé ivhajlatu, a csikófog pedig viszás kupforma. Általában a felső metszőfogak erősebbek, vastagabbak 's hajlottabbak az alsóknál; — később is kopnak el 3 évvel.

Azon ló-metszőfog szélességét, melly még kupájában nem dörzsöltetett el, vastagságához, azaz: 5—11 évig mint 3: 1-hez *1); ha pedig félig dörzsöltetett, vagy középett el van metszve, szélességét vastagságához: 12—18 évig *2): ellenben ha hegye körül, melly vénségre egyenlő szokott lenni, elvágatik, akkor dörzsölő lapját szélességéhez kétszer vastagabbnak találjuk, 18—30 évig *3). A nem kopott fog dörzsölő lapja petealaku *4), 's vastagságánál háromszor szélesebb; tőcsérformáju kivölgyelt, 's két éles párkánynyal foglaltatik be.

A fogak e gödrét *bélyegnek*, *billeg-jelnek* nevezhetnők; minthogy minden metszőfogban hosszat egy nádforma gyökér

*1) VII. Tábl. F. — *2) VII. Tábl. O. — *3) VIII. Tábl. F. G. — *4) VI. Tábl. O. P. b. c.

végeig szolgáló bél vagy szék *1) találtatik; melly a fogbélyeggel fel nem cserélhető.

E gödör az alsó állcsontban a fogba töve felé 4 vonalra, a felsőben 8-ra szolgál; melly bizonyos tőcsér alaku csontos fal által elválasztatik belső üregétől.

A fog külső *szegélye* karimája, koszoruja, párkánya *2), melly minden fogban egykét vonallal magasb a belsőnél, formálja a kültalp fő vonalát; a felső pedig belsejét. A csikónál ezen utóbbi karimák csak egy év elfolyása után tűznek össze szinte az egynemü fogaknál, melly ideig csak a külső karimák dörzsöltetnek el.

A csikó-metszőfogak*3) különböznek a ló-metszőfogaktól;

I-ször: hogy azok teke-, ezek ékformák;

II-szor: a csikófogak *4) középett, azaz: nyakukon összeforrva látszanak, mi a lófogakon hiányzik;

III-szor: az elsők majd félig kisebbek *5), mint kimérésök mutatja;

IV-szer: a csikófogak külső része sima 's barna vonásokkal van megjelve; midőn a lófogakon középett sárga, mocskos 's duplabarázda *6) vehető észre.

Az agyarak megjelenésökkor horogforma hengerhez hasonlítnak, teke-alaku karimában dörzsölődnek, mit csak belül láthatni.

A csikót anyjától elválasztandónak rendelni látszik a természet, midőn két szélső 's azokkal négy zápfoga jelen meg.

Ha a csikófog annyira eldörzsölődött, hogy gödre egészen eltüntnek látszik, nyaka pedig tapintható, akkor a fogváltás avagy második fogzás ideje van; mit *fogváltás-*, *fogejtésnek* nevezhetni.

A lókinzó csiszárok ezt mesterséggel is előteremtik, egy két évvel előbb a csikók fogait erőszakosan törvén ki.

A négy vág-, III-dik —

a négy mellső-, IV-dik —

a négy szélső metszők V-ik évben többnyire; a hasonnemü duplapáros zápfogak pedig közönségesen 's ugyan egy időben

*1) VI. Táb. E. — *2) VI. Tábl. F. — *3) VI. Táb. A. B. — *4) VI. Tábl. C. D. G. *5) VI. Táb. A B. F. — *6) VI. Táb. F.

— a felső párosok többnyire egykét nappal előbb fejlődnek ki, mint a hátulsók

E fogváltásnak ideje a ló fajától függvén, szerinte az év elején, közepén 's végén látszik megtörténni: úgy a nemesb arab 's ezektől származó angol, török, magyar 's lengyel lovak az év elején ejtik el többnyire fogaikat; ellenben az erdélyi, spanyol, hollandi lónál ezt később tapasztalhatni: melly hat év előtt testében nem is fejlődik ki.

A fennérintett csalárd 's mesterkélt fogváltást ismerhetni

I-ször: midőn a négy hasonnemü fog egyszerre váltatik fel vagy nem, mint ez rendesen történni szokott; 's ha a két hasonnemü felső kiváltva van, vagy ha a két alsó egynemü inog: efféle csalárdságról legbizonyosabbak lehetünk, ha az elsők előbb törtek ki 's a felsők nyaka még egészen inyökben el van rejtve;

II-szor: a már áttörni készülő lófog hegyét a kiváltott csikófog által hagyatott inyhús üregében legalább érezni kell, melly a csikófogat tokjából kinyomja;

III-szor: midőn néhány kinőtt lófog mellett a két szélső csikómetsző gödrei el nem volnának kopva, 's azokkal még az első záp-csikófogak sem;

IV-szer: midőn a kiváltott metszőfogak dörzsölő lapja a kiváltó évhez képest különféle idomot nem mutat.

A lófogak kitörésök után fél éven át nőnek, míg csak a többiekkel egyenlő magasságra nem emelkednek, 's hasonnemüekkel nem dörzsöltetnek el; miután a lófogak három év lefolyása alatt üregökben gyarapodnak, gyökér felé hosszabbodnak, felfelé pedig épülnek, az állkapcza összehuzódván, teljes beforrt gyökérrel a fogüreg megcsontosodik.

A felső metszők, mellyeknek mélyebb gödrei vannak, minden kiterjedésökben (hosszuságukat kivévén) legerősebbek. Ezek, ha a hasonnemüek egymást illetik az evésnél, egész életfolyam alatt mint a malomkövek egymást eldörzsölik; melly eldörzsölő részt *dörzsölő lapnak* nevezhetni: minek elkoszörültetése minden lónál közönségesen végbe menvén, általa, csak kevés esetet kivéve, a lónak különböző korát is kiismerhetni.

A két szélső karima néhány év után elvesz, köztök a körülzárt gödör laposodik; melly mint lapos *fölülete, kupája, teteje* a fognak, ennek említett dörzsölő lapját határozza meg.

A fogak gödrei helye sok ideig látható; ez fehér, néha barna, vagy fekete babforma folt, 's közönségesen gömbölyü vagy tojás (*pete*) forma fénylő; gyűrühez hasonló, 's a fogbélyeg nyomától különböző szokott lenni: melly fogjelek nyomai-, vagy is a szegélyek lassú eltünése által más különféle fogdörzsölő nyomokkal felváltatnak, egész élet végéig változván.

A petealaku dörzsölésnek szélessége vastagságához mint 6: 3. találtatván, megmarad míg a gödör nyoma nem tünik el; 's midőn szélessége vastagságához mint 5: 4. találtatik, azaz: ha egymással a fogak egyenlők kezdenek lenni, ekkor dörzsölő formája gömbölyödik: ellenben vastagabb része jobban eldörzsöltetvén, három szegü formát mutat a fog, melly addig tart, míg a fog szélessége vastagságához nem hasonló; a lónak életvége felé pedig a fogmaradék kétszegü szélességénél kétszer vastagabb formára dörzsöltetik, mi a lónak közönséges 's leghosszabb élete végeig maradó; ezt a természet mintegy 30 évre látszik határozni.

E rendbeli dörzsölés korábban történik meg azon fogaknál, mellyek előbb változnak.

A bécsi baromorvosi intézet igazgatója, néhai orvostanár Pessina I. a lókor ismeréséről rendszeresített tanja szerint a lovak életkorát 6 *időszakra* osztja fel; minek ellenében Erdélyi orvos és tanár 1824-dik évben kiadott munkája 142-dik oldalán azt vitatja; „hogy felvevén a fogak mérték szabta állapotbani minden évben egy vonalra határozható eldörzsöltetését 's üregjeikből ugyanannyi utánnövését, a dörzsölőtalp:

I-ső formája hatod évre eltünik, és

*1) a II-dik jelenik meg 12 évre;

III-dik 18 évre,

IV-dik 's utolsó formája pedig a 18-dik év után következő években tünik el": miért az elsőt *pete-*, másodikát *gömbölyü-*, harmadikát *háromszegü-*, negyedikét pedig *kétszegü* alakra osztja fel.

Követvén eddiggelé a lókort fogak után legtökéletesben ismertető Pessina rendszerét *2), a lóknak

I-ső *időszakába* tartoznak a változó csikófogak;

*1) VI. Táb. G. H. — *2) VI. Táb. H.

II-ba az állandó gödrös, 4, $4\frac{1}{2}$—5, 6-dik évig,
III-ba a peteforma-, 6, 7—12-;
IV-be a gömbölyödött-, 13—18, 20-;
V-be a háromszegü fogak, 19—24 évig; 's
VI-ba a kétszegüek, 25től bizonytalan évekig.

Az I-ső *időszak* számláltatik a csikófogak megjelenésétől, 's tart utolsó fogváltásig, mintegy 5-dik év végeig *1); mellytől kezdve

a II-ik ismertetik a szélesre dörzsölt gödrök-'s fogak párkányaiból; mi a hátsó állkapcza minden párjánál három éven át tart:

első évben csak a külső;
másodikban a bel- 's külső párkány;
harmadikban az e párkánytól béfoglalt gödrök köszörültetnek el; melly időre minden fog illendő hosszára kinőtt 's egész gyökerig béhéjazódott; mit az abrakos lovaknál ritkán tapasztalhatni: ellenben a szabadban legelőknél, mellyek hamarább levetkezik fogaik fekete jegyeit, *vágmetsző* fogaik dörzsölő lapja egy évvel is hamarább elköszörültetik 's laposodik; minthogy e kiépült fogak a mellső *metszők* kiváltása 's utánnövése alatt felette használtatnak: a természetes fogbélyeg ez oknál fogva a mesterkélttől különbözik annyiból, hogy ez utóbbiban természetes fénylő mázszél nem található.

A III-dik *időszak* kezdődik, midőn a gödrök eltünnek, 's a fog belső ráglapja simul; vagyis mikor szélessége vastagságához van, mint 6: 3hoz vagy 5: 4-hez.

Ezen *időszak* *2) az alsó vágmetszőknél a. a. 7 évben kezdődik 's 12-ben végződik; a mellsőknél b. b. 8-dik évben kezdődik, 's 13-ban végződik; a szélső metszőknél c. c. pedig 9-ben veszi elejét 's végét éri 14-ben, ugy, hogy átalában 6 év leforgása alatt más alakba idomulnak át az összes metszők: — mi a spanyol fajnál kifogást szenved.

A IV-dik *időszak* ismertetik, midőn a fog gömbölyüre alakul, azaz: felső lapja minden gödör nélkül látható. E változás 6 évig tart olly módon, hogy szélessége vastagságához mint 5: 4hez találtatik változni: eleinte tehát a dörzsölő lap keskenyebb, utóbb pedig egyenlő vastaggá válik.

Ezen időszak *3) a vágmetszőknél 13-dik évben kezdődik 's 18-ban végződik; a mellsőknél *4) 14-dik-; a szél-

*1) VI. Tábl. O. P. Q.—Y. — VI. Tábl. A. — *2) VI. Táb E. F. G-M — *3) VII. Táb. M-Q. VIII. Táb. A. F. — *4) VII. Táb. P. Q. VIII. Táb. A-G.

sőmetszőknél*1) 15-dik évben kezdődik, 's szinte 6 évig tartván, 19- 's 20-dik évben végződik.

Az V-dik *időszak* *2) nyilvánul háromszegü idom által; mellynek vastagsága szélességéhez van mint 5: 4-hez; szinte 19 vagy huszadik évtől kezdve 6 év lefolyása után mint 6: 3-hoz veszi végét;

a VI-dik *időszak* *3) kétszegü fogakkal kezdődik, eldörzsölt lapjai ellenkező irányzatban petealakuak; élesb szegletök befelé, a tompább pedig kifelé szolgál. Ezen egész időszak bizonytalan évekig tart; mert átalában illy vén lovak ritkasága miatt valami bizonyos szabályt felőle nem is állíthatni.

Ezen 's utóbb a felső metszőkről is olvasható tan szerint (bár egyikét sem állítom határozattan minden lónál csalhatlannak) mindenki át fogja látni; hogy szemügyre vevén a lónak egyéb kül jelenségeit, éveit legvénebb koráig is lehető legközelítőbben kiismerhetni; hibás tehát az e folyó évi *Gazdasági kis-tükörnek* 63. lapján található ama állítmány, melly szerint *„ménesbeli lovaknál 12. az istállósoknál pedig 9 év után a ló esztendeit fogairól nem ismerhetni többé,“* mit azonban az illető szerző (hinni akarom) minél előbb kiigazítand, ha az e tárgybeli külnyelvü munkákat elmellőzvén is, csak a koszorúzott Schlipf munkáját: *„Mezőgazdasági népszerü könyv“* czim alatt ez évben magyarra lefordító Manó Alajos értékezését 195. §. 323. lapon figyelmesen átolvasva; több mint tollhibájáról meg fog győződhetni.

Megengedvén, hogy a fog felső lapidoma rendesen változik, a négy bécsi vonalra nyuló mély gödröknek három év után eltünése is bizonyos; miből azonban a fogtestnek minden három évben négy vonallali megrövidülése nem következik: ennek fogytát minden évben egy vonalnál többre nem alapíthatván meg; 's azért *4) ha a természet az utánnövést nem intézné, 24 év mulva a két bécsi vonalnyi hosszu almetszőknél semmi fogállomány nem találhatnék.

A vág- vagy harapó-metszők keresztül soha, de oldalt: a négy mellső befelé, a két szélső pedig kifelé dörzsöltetnek el.

---

*1) VII. Táb. Q. — VIII. Táb. A—M. — *2) VIII. Táb. F—S. — *3) VIII. Táb. R S. — *4) VIII. Táb B. M.

Az al-szélső fogakon a többek közt legbizonyosabban ismérhetni meg az évek számát, minthogy legutóbb fejlődnek ki, 's legkésőbben is dörzsöltetnek el; legkevesbbé nyomatnak, helyzetöket nem változtatják, a karórágásnál legkevesbbé sértődnek: szükséges leend mindazonáltal a szélső fog eldörzsölt lapját a vág- 's mellsőfogak efféle lapjával összehasonlítani.

A szélső fogakon annyival bizonyosabban ismerhetjük meg a lovak korát, minthogy azokon minden időszaknak csak kezdete látszik; midőn azon hat évi időköz fele már a vágfogakon találtatik.

A felső-metszők az alsókkal majd mindenben egyenlők; csakhogy néhány nappal előbb látszanak kifejlődni. A fogak második időszakban nagyon különböznek, gödreik kétszer mélyebbek az alsókénál, miért is két annyi ideig dörzsöltetnek el: ez oknál fogva a vágók 9-dik, a mellsők 10-dik, a szélsők 11-dik évben annyira alapulnak, hogy az I-sőkön a 10-dik-, a IIkon 11dik-, a IIIkon 12dik évvel majd semmi gödör nem található.

A harmadik időszakban a felső-metszők csak 3 év leteltéig ismertetik bélyegeiket 's végzik időközüket, azaz: a szélső fogak is 14 dik évben már annyira eldörzsölvék, hogy az alsók a felsőkkel majd mindenben egyenlők; a negyedik, ötödik 's hatodik időszakban szinte minden változás- 's formára nézve; mellyek közt csak az a különség marad, hogy a felsők mint eleinte már szélesebbek, utóbb is ollyanok 's utolsó csutkáig háromszegüek maradnak: ez oknál fogva a felső metszők hatodik időszakrai átmenetelét már nehezebben ismerhetni meg.

A felső metszők, u. m. a vágók 9dik-, a mellsők 10dik-, a szélső fogak 11-dik évvel gödreik eltünése miatt legbizonyosabban ismertetik a ló korát; mellyek különben egyenlők.

A fogak eldörzsölése igen csodálatos, melly a felső szélsőknél leginkább észrevehető, 's mintegy befelémetszést mutat; mi *1) *csorbának, bevágásnak, (harapocsnak)* Krenmüller Károly orv. tanár szerint neveztethetnék E csorba a felső szélsőmetszőn 9dik év elején, az alsókon pedig 12-dik, 13ik

*1) VII. Tábl. H. I. N. — VIII. Táb. V.

év közt jelenik meg, mellyek a felsőkkel közösen betöltik a csorbát; ez ismét 16-tod évben eltünvén, a dörzsölő lap félholdforma marad.

Az agyarokon semmi jelt nem kereshetünk; minthogy áttörésök bizonytalan, mellyet azonban az ezt megelőző emelődéseken gyenge tapintattal előre megtudhatni.

Ha az agyar 5-töd évben megjelent, mit minden lónál bizonyosnak nem alapíthatni, akkor 6-tod évre kinő, 7-re csak hegye dörzsöltetik el; 8-ra részint kalánalaku párkányát, 9-dik évre pedig barnás zománczát egészen elveszti; melly a hengerforma testkifejlődésig eldörzsölődik: 12-dik évben meggömbölyödik: általában nem sokat változik, 's nem ritkán 9-czed évre makkformában láthatni azt, melly 18-, 19-czed évre egészen megtompul, fölül pedig kihegyesedik.

A természet nem látszik bizonyos törvényt alapítani a fogak eldörzsölésénél: ez csupán történetbeli erőmives állapottól függ, melly sokféleképen változik; azonban azt állíthatni általános észrevételkép, hogy a metszőfogak kiálló egész teste hosszabbodik, vagyis, a fogak láthatlan része többet nyomul elő bugaikból, semmint elkopás által fogy; minélfogva a haladott koru lovak rövid fogai természeti eltérések közé számíthatók.

Az előadott rendszerből tehát minden vizsga lókedvelő tapasztalhatandja; hogy nem csupán 8 évig biztosan, hanem hogy még 2 évtizednél vénebb lónak korát is megtudhatni.

A fogak utónövése avagy visszapótlása rendesnek mondathatik, ha megelőző éveken át lépcsőnként történik.

A fogak hosszuságát külső részökön szokás mérkelni: a fennemlített utónövés minden évben 's mindenkor egyenlően esik meg, bár ha dörzsöltetésök akárminő körülmények miatt egészen 's rendesen nem is ment volna végbe: ha tehát a metszők illő hosszuságra fejlődtek ki (mi 3 évre a második fogzás után meg szokott történni), akkor a fog megkeményedik, erősödik; az állcsontok 's fogüregek magasbra szivódott gyökér felé összehuzódnak; melly azonban üregétől távozni is kénytelenítetik. Ha tehát a lovak korát ezek szerint is bizonyosan akarjuk ismerni, szükséges tudnunk: mennyire szokott történni a lófogak visszapótoltatása külön-külön fajtáknál?

A szélső fog átalán fogva 5-; a mellső 7-; a vágmetsző 9 bécsi vonalt nő; miben a spanyol faj különbözik 's az erdélyi ló; néha kevésbbé is pótolódván vissza fogaik; minek következtében *1) azt állíthatni, hogy a négy vágmetsző 8-, a mellsők 6-, 's a szélsők 4 vonalra álljanak ki az inyből; ha tehát a dörzsöltetés akármelly okból elmaradna vagy hátráltatnék, azonban az utánnövés rendesen megtörténnék, ekkor mitsem ismerhetni azon fog szerint, melly *csukafognak* *2) neveztetik: efféle kevessé koptatván el, hosszabb marad, mi közben noha búgszélei visszahuzódnak, természeti működésében még sem akadályoztatik.

Sokan az eldörzsölés elmaradását fölötte kemény foggyurmának tulajdonítják, de hibásan; mert ebből azt következtethetnők, hogy akármelly faju légyen a ló, metszői egymást nem is illethetik néha, midőn az állkapczának idoma által idő előtt foglaltatnak és szorulnak össze 's egymást dörzsölik.

A rendkivül hosszu fogakon is megismerhetni az évek számát, t. i. azokat a dörzsölő lap formája szerint határozhatni meg, ahoz annyi évet számítván, mennyi vonallal rendes hosszuságán kivül mutat többet; melly föllebbi jegyzés után a fog minden évben annyit utána pótol 's testéből is veszt *3): a szélső, p. o. ha 6 évet mutatna, ellenben 7 vonalt mérve, 5 vonallal hosszabb lenne, sem mint kellene; akkor bizonyosan 3 évvel idősb; 12 évvel pedig vénebb, ha a fog 15 vonallal hosszabb volna. Hogy azonban számadásunkban meg ne csalódjunk, a fogak helyzetét is szükséges megtekinteni különösen a spanyol 's ettől származó fajtáknál.

A spanyol lovaknál feltehetni, hogy fogaikból csak $\frac{3}{4}$ vonal fogy le, 's ugyanannyi minden évben pótoltatik; miért is minden fogváltási szak 2 évvel hosszabbíthatik: e faju ló tehát háromszegü fogakat mutatván, 6 évvel idősb leend, mint egy ugyanazon forma fogu német ló: szinte az említett hosszu fogaknál a 3 vonalon fölüli *maradék* 4 évvel korosabb lovat jelent.

A metszők egymáshoz szorosan kapcsolvák a ló fiatal korában, egymást egyaránt is illetik; gyökereik befelé összehuzódnak 's legyező- vagy vésőformák, miknek gyökerei idő-

*1) VII. Táb. I. — *2) VIII. Tábl. X. Y. — *3) VIII. Táb. B.

vel szétnyomatván, dörzsölő lapjok egyenesre 's a ló vénhedett korában egészen kifelé 's oldalt irányozva látszik.

A metszőknek említett kifelé igazodása az alsóknál szembetünőbb, mint a felsőknél; a vágóknál 7dik-; a mellsőknél 8-dik-; a szélsőfogaknál pedig 9-dik évben veszi kezdetét.

A szélső fog csorbáját sok lónál nem is láthatni, minthogy fel- 's almetszői egyenlően nyujtóznak.

A lovak fogain előkerülő eltérés (természetjáték) p. o. ha több mint 6 metsző találtatik; vagy hogy egy csikófog két lófog közé szorult, a lókor ismerésében semmi különséget nem okoz. E természetjátékhoz tartozik az is, midőn a szemfog a szélsőmetszőhez van kapcsolva, vagy ennek helyén ül; vagy ha kanczának agyara is találtatik; a fogak rézsut állanak; vagy ha ezek elfordulva, csorbák, vagy üszögösek volnának.

Minthogy a ménesekben a csikók leginkább sz. György vagy pünkösdhóban elletnek, a lovak korát e hónapoktól van szokásban számítni.

A karórágó lovak *1) vág- 's mellső metszői különösen az ajkak lapja felé a korona előszegélyén elkopnak; miknek dörzsölő lapja különbözőleg, fogbélyege pedig igen korán tünik el, 's az idősb ló korának ismertetését kétségessé teszi.

Legelésnél a lovak, mint felebb is említém, vágóikat nagyon koptatják 's azért az illy rendü csikóknál 4-dik, 5-dik évben a fogbélyegek hamarább is tünnek el. Illir-, Olaszország némelly vidékein a lovakat kukoriczával, Arábiában árpával, Ausztriában, Csehországban a hámos lovakat rozszsal, vagy árpával, néhány országban héjas gyümölcsi veteményekkel táplálják; melly keményebb 's emészthetlenebb szereknek hathatósb befolyása van a fogak eldörzsölésére 's az egész foggyurmára; mint a zabnak és szénának: ama szerek által a fogak bélyegei előbb tünnek- 's a fogak egy év alatt egy vonalnál többre dörzsöltetnek el; 's ekkint rágó lapformája szerint a ló idősbnek is tartathatik.

Végre a VIII. táblán * 2) rajzolt al- 's felső állcsont metsző fogai állásából is vehetni észre, hogy a 8 éven alúli

*1) VIII. Tábl. T. U. *2) VIII. Táb V.

lovak fogai állásától minden idősb lovaknak szinte hasonnemü metsző fogai egymással tüzvén össze évről évre eltérnek; t. i. növekedő korral rézsutabban kifelé igazodnak, mi szinte szembetünő jelensége az idősb kornak. — Egyébaránt *1) a csuka fejü lovak előbbre álló al-állcsontjában rézsut irányzott metszőknek, mint szinte a pontyfejü lovak *2) hosszabb felső állcsontjában előbbre álló metszők iránya a fejet idomtalannak képezvén, nem egyéb, mint természet játéka.

Az előre bocsátottaknak bővebb ismertetés 's világos áttekintetéseül a következő 2 tábla szolgálhat *3).

Mind ezeken felül a lónak már leélt nagy korát bizonyítja a foghúsnak összehuzott fogyatkozása, leginkább a hátsó ajkak hosszabbodása, petyhüdt minősége, lelógó állapotja, a ránczos pofák, tágult bőr; mi legkivált csak a fogak utánnövés- és elkopása közti aránytalanságnak következése. —

A sörházakban, malmokban korpán, törkölyön nevelt lovak fogaik idomára nézve fiatalabbaknak látszanak; fogbélyegeik tartósabbak levén evés által kevesbbé is szenvednek; azonban illendő hosszuságukban még is különböznek; — kőedényből evők fogaikat majd csak nem mint a karórágók aránytalanul elkoptatják: efféle lovak fogzománcza, fehérbarnáról sárgára változik, minthogy néminémü betegségek miatt sósavaggal, vagy választószerrel orvosoltatnak.

A *mesterkélt* 's igy *hamisított fogbélyegeket,* (mikről a 20. §. alatt bővebben) ismerhetni onnan, mert a fognak természetes felső lapját környező zománczpárkány hiányzik; de egyébiránt a mutatott évek sem a fog kellő idomával, sem pedig ezzel összehangzó irányban nem egyeznek.

Ezeken kivül a *kétesfogak,* mellyek igen kevessé kopnak rendetlen állásuk miatt, bizonytalanná teszik a lóéletkor megismerését; azonban a testöknek szabály elleni hosszusága megitéléséből közelíthetni a lókor csalhatlan megállapításához.

---

*1) VIII. Tábl. Y. — *2) VIII. Táb. X. — *3) IX. X. Táb.

12. §. A lovak különféle szőrszinei.

A természet szőrrel födi be a lovat, azaz: felbőrét, hogy rosz idő ellen az által oltalmazva legyen; mivégre nyakán, derekán, farán 's felső czombjai részén a szőrök sokkal tömöttebbek is, mint vékonyain: ellenben a szemek, száj 's a nemzőtagok körül nem olly sürüek; melly utóbbi részeken a lovak szőrszinét legbizonyosabban is megkülönböztethetni.

Némelly irók a bőrt, vagy lónak közönséges takaróját 3 részből alkotva lenni vitatják; t. i. bőrhártyából, a Malpigh hálójából 's felbőrből; de mások még idom- és zsirbőrből szinte; következőleg, összesen öt rétegre osztják fel.

A *bőrhártya*, máskép *irha* a felbőrnek legalsóbb rétege, vastag, huzékony és érméczes; külső behatások ellen ója az életmüves állatot; az állat hátán és szőrfedett részein vastagabb: nyulékonysága leginkább látható a kanczák vemhességében, daganatokon, 's a ló felpuffadt állapotjában; melly a feszitő okok elháritásával ismét összehuzódik: ennek vér 's szivó edényekből alkotását, idegekből részesülő állapotját, fagygyúmirigyekkeli összeköttetését és egyéb részekből alakulását magyarázgatni a boncztanhoz tartozik; tehát itt csak a szőrről:

A szőrök hajlékonyak és érméczesek; se edényekkel, se idegekkel ellátva nincsenek 's csak lassan fosztatnak élettehetségöktől: a bőr rétegein keresztül törvén, szorosan összefoglaltatnak 's mintegy hüvelybe záródnak.

A szőrszál két részből áll: az *első* a szőrnek csöve vagy boritéka; egyik végétől ezen csőnek a másikig, t. i. felbőrnek folytatása: a *másik* rész tulajdon állománya, kitöltvén ez a csövet olly létrészszel, mellytől szine függ. Az elsőkön, mint sejtszövényen a szálak elterjedvék; ezek pedig a szőr munkásságát eszközlik: egyedül a tok bir idegekkel, innét érzi a ló fájdalmát szőre kitépetésénél; mit átvágásánál nem érez.

Bizonyos levén, hogy az elvágott üstök, serény- 's farkszőr ismét nő, de a feltakaró szőre csak egy bizonyos hosszuságra fejlődvén ki, ezt a természet minden évben tavaszkor 's őszszel változtatja; ellenben elmaradása e tüneménynek a ló beteg állapotját jelenti.

A szőrök szine különböző, mi a takonyháló szinével bizonyos összefüggésben látszik állani: élemedett korban a lovak megszoktak őszülni, a szerint mint állományuk fogy és szárad, leginkább ha rendetlenül táplálttatnak.

A lovak tulajdonságait különböző szőrszíneikből származtatni idétlenség; azonban a különböző szőrszin okát nehéz megírni, de még nehezebb az eredeti szint, mellyet egy világos 's setétes, azaz: egérfakó szinre határozhatni, minthogy a vad lovak többnyire illy szőrüek: e seregbeli lovak szőre, a lónak változó pározása, táplálása által, 's különféle éghajlat alatt sok századok folytában különféle szinekre változott.

A szőr izzadságát (miről sok tudósok vetélkednek) az úgynevezett *gubancsos serény 's fark* (Wickelmähne, Weichselzopf) látszik bizonyítni, noha ennek mivolti eredetét tisztátalanságnak nem alaptalanul tulajdoníthatni.

Ámbár a szőrnek érzékenysége hiányzik, kitépése mégis fájdalmat szerez; 's ennek oka, hogy a szőr gyökere vagy hagymája szálánál vastagabb levén a bőrből nehezen fejlődik ki, mellybe mintegy be van szőve.

A lovak szőrszinei leirásában sok hiba történvén, azoknak különféle változásait alább adandom elő.

A szőrben levő nedv 's annak minősége adja leginkább szinét, ha a szőr változik; világosabb tavaszkor mint őszkor, vagy télben, 's ekkor sokkal hosszabb is szokott lenni.

A csikó 9, 10dik hónapig borzas 's kondor, de gyapjuféle gyenge szőrü: korának 's eledelének mivoltához képest szőrét keményebb- és rövidebbre változtatja; az idősb lóé puhára simul.

Az egészséges lónak szőre sima 's gyenge; a borzas 's hosszu szőr beteg állapotot jelent; ekkor a sőzr rugékonyságát 's fényét is veszti; az életállomány közönséges fogytában a szőrgyök kiszárad; a szőrök néha maguktól is kihullnak.

Ott, hol legvastagabb a bőr, néha 's bizonyos betegségben a szőr felborzad, kivált hol hüvelyei feszülnek, hátán, fején, nyakán; mellynek olajos állománya az úgynevezett szőrnedv hüvelyében van: a szőrök egyébiránt fölületeiken simák, fényesek 's átázás ellen védik az állatot.

A felbőrnek szinét határozza a takonyhártya 's a bőrhártya, melly a feltakaró közt félig folyékony, sejtszövetes 's

hártyás. Minél több gyúszer foglaltatik az állati testben, annál setétebb a szőr, miért is a setét, vagy fekete szőrü lovak leggyulékonyabbak. A dán kir. ménesben találtatnak világos takonyhártyáju lovak fehér szőrrel, úgynevezett: fehéren született szürkék. Közönségesen, ha szőreiket szétosztjuk, a szürkéken barna takonyhártyát vehetni észre: a vasdereseken csak évek folytával változnak világosabbra a szőrök; végre szinte mint az emberek idővel megőszülnek.

Szerszám általi nyomással, dörzsöléssel megkopaszodott bőrnek helyén világosabb szőrök nőnek legkivált a setétebb szőrü lovakon: tarka 's tigris szőrü lovak setétebb foltjait világos szőrök környezik: átalában, hol eredetileg fehér szőrök látatnak a lovakon, bőrnek helyén ott világosabb is a takonyhártya.

A szőr néha a feltakarónak némelly részén kemény-, durvább 's érdesebb (ſpröd), de hosszabb is, p. o. az üstök, sörény 's fark szőre: a közönséges faju lovak felbőrén átalánosan kevesebb fényüek, vastagabb 's nem olly rugékonyak a rövidebb szőrök, mint a nemes vérü lovaknál: némelly fajbeli, p. o. norvegi-, volhiniai- 's orosz lovakat nagyon vastag 's kondor szőrök bélyegezik.

A finom fark- és serényszőr nemes fajuaknál az eredet tisztaságát mutatja, noha gyakran rendkivüli hosszuságra nő; p. o. a dresdai kir. állatseregletben látható egy kitömött zsufa ló, mellynek üstöke 5½-, sörénye 9-, farkszőre pedig 25 lábnyi hosszunak mondatik lenni.

A lónak szakáll-szőrei, ajk-, orr-, fül- és szemszőrei erősbek 's érzékenyebbek; a bogarak ellen ótalomkint szolgálnak.

Szőretlen lovak Indiában találtatnak: nálunk csak természetjáték gyanánt tünnek elő; egyébaránt betegség vagy maró (ätzend) kenetek által szőrnélkülieknek láthatjuk szinte az ezekkel illetett bőrrészeket.

A szőrök vékony, hajlékony, sőt rugalmas szálak; a bőrnek (melly mint az érzetnek életmüve némelly helyeken különösen tapinthatóbb) sejtszövetjébe bégyökerezett tokban alkotva, 's egyszersmind kövérségből erednek: szorgalmas vakarás, a pornak fel 's alá kikefélése, meleg 's pokrócz alatti tartás által simább-, rövidebb- 's finomabbá válnak; mint ezt az arab 's angol lovaknál látjuk.

A szőrnek fő változása tavaszkor esik meg: ekkor a ló felette gyenge 's izzad; de kevesbbé őszszel, midőn a tavaszi változáskor hátramaradott apró szőröket elveti.

A lovak különféle szőrszineit legjobban szinesen festett lovakon lehetne megtanulni; azonban efféle önoktatás nagy költséget 's rendkivüli fáradságot kivánván, azokat könnyebbségokáért *röviden előemlítem.* A lovak szőrét I-ször: *egyes*, IIszor: *kevert* és III-szor; *különös szinre* oszthatni fel: ámbár a házi szárnyas állatokon prizmán keresztül tört világsugár által a 7 egyszerü bőrszint legtisztább alakban vehetni észre; a többi házi állatoknál azonban, a lovakon legkivált veres, kék, sárga 's zöldet sohasem, 's csak fehéret 's feketét láthatni mint tiszta szint; miért is egyszerü szinnek egyedül a fehér 's fekete mondathatik.

A fekete szőrben találunk minden fokozatot a legnagyobb sötétségbelit szürkeségig: ide tartoznak tehát a különféle feketék.

A fehérnél szinte a legvilágosabból egész őszféle szinig változásokat vehetni észre, melly szőröket különféle tágyakkal összehasonlítván lépcsőzetileg nevezhetni el.

Vannak sötét barnás szőrrel született lovak, mellyek idővel őszszé, végre fehérré változnak: illyenek a tejszürkék ajkai, orrhegyei, szemöldökei 's nemzőtagjai: sörénye és farkszőre barnán maradván.

Az *egyes* vagy *egyszerü szinü szőrök* közé tartozik: I-ször: *a fehér*, II-szor: *a fekete*; *a kettős* vagy *kevert szőrök közé*: Iször: a *fakó*, IIszor: *sárga*, IIIszor: *pej*, és IVszer: *különféle szürkék;* a *különösek* közé pedig számítható a *tarka* (bonta)'s *tigris*, 's más nem kedvelt és szokatlan (*bizarre*) *torz*-szőrök.

Az egyszerü szőrök közé tartozik:

*1.**1) I-ször: a *hó*- vagy *hattyúszürke* (Weißſchimmel);

2. II-szor: *tejfényszürke* (Atlasſchimmel);

3. III-szor: *ezüstszürke* (Silberſchimmel).

Az egyes igazi fehér szőrt, melly többnyire gyengeséget szokott bizonyítni, csak fehéren ellett lovaknál találhatni, mellyek szemei- 's szája körül rózsaszinü szőrök látszanak, 's patái halványsárgák: azok tündöklő selyemszürkéknek neveztetnek.

Vannak fekete száju, csikozott patáju szürkék, mellyek ámbár fekete szőrrel ellettek, 2 vagy legfelebb 3 hó-

---

*1) XI. Táb. (1—3).

nap mulva tejszinre változnak, 's tejszürkéknek neveztetnek: ezek ha nemes vérből erednek, ezüstforma fényt mutatnak.

A fekete szőrrel született szürkék, mellyek szőrszine határozhatlan, lassanlassan őszülnek; vénségre megfehéredenek főkép ama részeiken, mellyeken legtöbbet izzadnak u. m. fejen, nyakon, válliakon, derekon, faron; az egész ló pedig már szinte fehér, ha lábszőrei őszre változnak.

A' *fekete szőr*, vagy roh (Rapp), keverotlen, melly között találtatik:

4.*1)I-ször: *közönséges*,

5. II-szor: *tündöklő* (Glanzrapp), ez igen fekete, varju szinü fényt mutat;

6. III-szor: *koromfekete* (Kohlrapp), minden fénynélküli;

7. IV-szer: *nyár-* vagy *pócz-* vagy *sültszőrü fekete* (Sommerrapp), téli időben leginkább setét pejhez hasonlít: effélék találtatnak spanyol, de leginkább holstájni fajban; mellyek egyébaránt gyengék, lomhák, lágypatájuak szoktak lenni, 's ingerelhetlenek többnyire; csirásbetegségre, a tüzesebbek pedig szemhályogra igen hajlandók: különben jók vagy igen rosszak — a spanyoloktól átalában nagyon kedveltetnek.

8 V-ször: *almásfekete* (geapfelter Rapp).

A *fakók* szőre fehér-sárgából van keverve.

9. I-ször: az *egérfakót* (Mausfahl), apró 's fényes szőrü nemes lovak közt *ezüstfakónak* is nevezik.

10. II-szor: az *őszfakónak* (Rehfahl) szőre halaványsárgás;

III-szor: a *szennyfakó* (Schmutzfahl), agyagsárhoz hasonló;

11. IV-szer: *világos-* vagy *szemlefakót* (Semmel- oder Gelbfahl), aranyfakónak is nevezik, ha szőre fénylő, ragyogó;

V-ször: *rőtfakó* (Rothfahl), 's

12. VI-szor: *aranyfakó* (Goldfahl) a napfényen aranynyal boritva látszik.

Majd minden fakónak háta hosszán egy fekete vonás mint a szamarakon látható; azért e forma lovat *szíjashátúnak*, *szíjazottnak* mondhatni: közönségesen az illy szőrü lovak lomhák 's csendesek szoktak lenni.

1*) XI. Tábl. 4—12.

13.[*1]) VII-szer: a *sötétfakónak* (Dunkelfahl) szőre barna, kevessé sárgás, kivévén sörényét, farkát, czombjait, mellyek néha feketék.

VIII-szor: a *közönséges fakó* (Gemeinfahl), az őzfakóval abban egyez meg, hogy szőrszine egyenlő, de szijas háta nincs;

IX-szer: *setét pejfakó* (Dunkelbraunfahl), nem egyéb mint pejszőrü fakó, mellynek sörénye, farka, félczombjai feketék és szinte szijas háta van.

X-szer: a *hölgyszinü* (*hermelin*) vagy *vizicgérszinü* lónak szőre igen halaványy: farka, sörénye sárga 's üvegszemei által a *világos zsufától*, azaz: *izabellától* különbözik.

A *sárga* szinü szőr ötféle:

I-ször: *fehér-sárgás fakó* (Blaßfuchs, Blaßiſabelle)

14. II-szor: *világos izabella* vagy *fehér fakó* (Lichtiſabelle), szőre sárgább, fényesebb; sörénye, farka fehér vagy *kenderszinü* 's *kenderfarkunak* neveztetik;

III-szor: *aranyzsúfa* (Goldiſabelle), ez fehér sörényü, farku- 's aranysárga szőrü, fénylő 's igen tündöklő;

15. IV-szer: *barna zsúfa* (glanzloſer Iſabelle mit ſchwarzen Extremitäten), aranyos-sárga, de nem tündöklő szőrü; sörénye, farka fekete;

V-ször: *sötét izabella* (dunkel Iſabelle), rókaszinhez hasonló: sörénye, farka fehér: elfélék gyakran üvegszemüek, sárga 's fekete vonalos patákkal birnak.

16. VI-szor: *egérzsúfa* (Mausiſabelle).

A *sárgák* közé számlálhatók:

I-ször: *világos-sárga* vagy *fakósárga* (Lichtfuchs), ez leghalaványabb; piros szőre fehérrel van keverve; sokszor kétséges, fakóhoz igen hasonló, 's ekkor sárgás hosszu szőre, a fakót pedig fekete szijas háta bélyegezi.

17. II-szor: *rókasárga* vagy *veres-sárga* (Rothfuchs), eredetileg rókaszinü; közönségesen barna piros;

III-szor: *ércsárga* (Metallfuchs), veres rézhez hasonló;

18. IV-szer: *aranysárga*, szőre bársony formán aranyozva tündöklik (Goldfuchs);

19. V-ször: *szenny* vagy *agyagsárga* (Schmutz- oder Lehmfuchs), ennek őszszőrrel kevert világos sárga szőre van;

---

*1) XI. Tábl. 13—19.

VI-szor: *fekete sárgának* (Schwarzfuchs) piros szőre feketéhöz hasonló, sok helyen sötétes; némelly helyen pedig világosabb 's almás: sörénye, farka fehér vagy szürke.

20.[*1]) VII-szer: *Rohsárga-* vagy a *szegsárgának* szőre világos fekete- (Kohlfuchs), 's barnapirosra fénylő.

VIII-szor: *nyusztsárga* (Zobelfuchs), szőre igen fekete, tündöklik: sörénye, farka fehér ugyan, de fekete szőrrel van keverve.

IX-szer: *sötétsárgának* (Dunkelfuchs) szőre barnás.

X-szer: *májsárga* (Leberfuchs), sötétsárga ugyan, de piroskékesbe játszó.

21. XI-szer: *tajtsárga* (Schweißfuchs), inkább a sötétek közé tartozik, mellyek szőre sárgás, sörénye, farka pedig fehér, 's alma formákkal jelelt fölbőre van; *kenderfarkunak* is neveztetik.

XII-szer: *sült-* vagy *piróksárga* (Brandfuchs), szőrhegyei mintegy pörzsölve látszanak.

XIII-szor: a *kevertércszszinü* lovak (Bronzfuchs) kevés sárgába játszó 's igen ritka sötétsárga szőrüek.

A sárgaszörü lovak többnyire vérmes véralkatuak: érzékenyebb-, izgékonyabb- 's tüzessebbek más szinüeknél; könnyen makacskodnak: átalában hamisak, vagy igen jók, vagy felette akaratosak: türelmes és okos bánás által mindenre alkalmaztathatnak; a sötétebb sárgák különös kötekedő hajlandóságot mutatnak.

A *pej szinü* szőr (Braun) piros-, sárga- 's feketéből ered: illy szőrü lovak szőrtelen részei pej szinüek, hosszabb szőrei pedig feketék; szükséges jó kedvök mellett eléggé csendesek 's igen tartósak.

22. I-ször: a *gesztenyepej* (Kastanienbraun), eredeti szín: efféle lovak lábai térdig-, sörénye 's farka feketék; nyaka, háta, oldalai gesztenye szinüek 's csak orrán és ágyékai táján fekete szőr között látható barna is; efféle szőrü ló hasonlatos a megért gesztenyéhez, melly szőrszinü ló

II-szor: *almapejnek* (geapfelter oder Spiegelbraun) mondatik, ha farán tükörforma foltok találtatnak.

23. III-szor: a *megy-pejnek* (Weichselbraun) szőre pirosrajátszó.

IV-szer: *világospej* (lichtbraun) az, mellynek sárgás szőre van.

---

*1) XI. Tábl. 20–23.

24. *1) V-ször: az *aranypej* (goldbraun) minden pejszinüek közt legszebb; aranyszínre játszó, bársonyforma felette fénylő; igen ritka, 's cak a legnemesb arab, különösen az angol lovak közt található gyakrabban.

25. VI-szor: a *feketepej*, vagy *fecskehasú*, vagy *barna* (schwarzbraun) *sült szőrü*; egész testén fekete, szája rézszinü, oldalai pedig fecskehas szinüek.

26. VII-szer: a *spanyol* vagy *setétpejnek* (dunkelbraun) orrlukai, oldalai 's alsó részei körül pej 's barna szőrök valamennyire találtatnak: hátán végig fekete vonal látszik, szijas hátúnak mondható.

VIII-szor: a *vérpej* (Blutbraun), vérszínhez hasonló.

27. IX-szer: az *őzpej* (Rehbraun) inkább őzhöz hasonlónak, mint barna szőrűnek nevezhető; mit orrán, külső száján 's vékonyain leginkább szemlélhetni — félig fekete czombok e lovakon nem ritkán láttatnak.

X-szer: a *fakópej* (Semmelbraun) felbőre fakó- 's pej szőrrel van keverve; melly hosszú fekete szőre által a derék közepén lenni szokott vonal nélkül különböztetik meg az őzpejtől.

XI-szer: *pirospej* (Rothbraun) 's a *rézderes* (fuchelhäriger Braun), mellynek hátán sok fehér szőr vegyitve látszik; végre

XII-szer: átalában a pejszőrü lovak üstöke, sörénye, farka, félczombjai egyik vagy másika fekete szokott lenni.

A kevertszőrü lovak közé valók a szürkék is, mellyek fehér fekete szőr összeelegyedésével származnak, 's

I-ször: *dereseknek* (Schimmeln) neveztetnek.

28. II-szor: *a fekete szürke*, (Schwarzschimmel); mellynek látható fekete szőre rövidebb sem mint a fehérszürkéé: azt a fehérebb sörény 's fark jobban ékesíti mint a fekete.

III-szor: *vasderes* vagy *vasszürke*, (Eisenschimmel) a vas új töréséhez hasonlít, és

IV-szer: a *világos* vagy *őszszürkének* (Lichtblauschimmel) szőrszálai sokkal fehérebbek sem mint a feketéké.

V-ször: a *kék szürke*, (Blauschimmel) mindenben hasonló, csak hogy fehér szőrei kékesek: derekán, farán, czombjain többnyire almaforma foltok látszanak, 's ekkor

29. VI-szor: *almaszürkének* (Apfelschimmel) nevezhetni, mellyek közt találtatnak ollyanok is, hogy az említett foltok egész testükön is elterjednek.

---

*1) XI. Tábl. 24—29.

30. *[1]) VII-szer: a *szepe-* vagy *légyszürkének* (Fliegenſchimmel) fehérszőrszálai közt lévő fekete pontok majd egész testén láthatók, 's gyakran életvégig maradnak.

Az almás- 's légyszürkék czombjai többnyire feketék: az elsők vénségökre egészen fehérekké változnak.

VIII-szor: *vasszürke-* vagy *seregély-légyszürkének* (Staarfliegenſchimmel) mondhatni, ha testén fekete légyforma pettyegetéseken kivül fekete szőrszálak is találtatnak.

IX-szer: *seregélyszürke* (Staarſchimmel), seregély madár tollai színéhez hasonlít.

X-szer: a *szennyszürke* (Schmutzſchimmel) színét csak téli időben sárhoz hasonló hosszabb szőre határozza, melly nyáron rövidebb szőre miatt fekete szürkét mutat.

E szürke szinü lovak (kivévén a fekete vagy varjú fejűt 's a légyszürkét) fekete szőrrel elletnek, 's vénségökre megfehéredenek.

A fehér 's barna vagy piros szőrből kevert színüek következendők:

31. I-ször: a *deres-, pirosszürke* vagy *pirosderesnek* (Rothſchimmel) feje többnyire barnás; egyébaránt fehér, ősz 's piros szőrrel kevert, melly közt a sárga gyakran tömöttebb sem mint a fehér vagy őszszőr: üstöke, sörénye, farka néha fekete vagy pejszinü: efféle lovak idővel megőszülnek, végre megfehéredenek.

A deresek, mint a piros 's feketebarna szürkék tartós lovak szoktak lenni.

II-szor: a *muskatályszürke* (Muſchkatſchimmel) testén ősz, sötétsárga-fehér 's feketéből kevert szőr van, 's szine szerecsen dióhoz hasonlít.

III-szor: a *fahéjszürke* (Zimmetſchimmel), fehér, ősz 's sárga szőrből elegyedik össze: pirosabb átalában a muskatályszürkénél.

IV-szer: a *sültszürkének* (Brandſchimmel) testén a szőr rendetlen; mintegy pörkölt 's különféle foltokat mutat: közönségesen deresnek neveztetik.

32. V-ször: a *mézszürke* (Honigſchimmel) szőre tövében sárga, hegyein pedig fehér, 's a méz színéhez hasonló: illy szőrü ló vénségére megfehéredik, mellynek üstöke, sörénye, farka úgy is fehéres szokott lenni.

---

*1) XI. Tábl. 30—32.

VI-szor: a *sötét mészszürkék* szőrében több sötétbarna, 's kevesebb sárgás- fehér szőr látszik keverve.

33.[*1]) VII-szer: a *csuka-* vagy *pisztrángszürke* (Hecht- auch Forellenſchimmel) átalában fehéres: ennek mint az előbbinek fehér szőr hegyei különféle minőségben 's nagyságban láthatók, és ezen többnyire légyforma sárgás piros vagy pejszinü pettyegetések vannak, mint a pisztrángon, mellyek nem változnak. A légy 's pisztrángszürkék többnyire perzsa lófajból erednek.

VIII-szor: a *hürosszürke* (Droſſelgrau) a hürosmadár tollszinéhez hasonló. Találtatik őszibaraczk virágszinü, fehér, barna piros, sárga szőrből összevegyitett szürkeszinü ló is, melly inkább a deresek közé számitható.

IX-szer: a *sárga's pejderes, úzos* (Stichelhärig) is a kevert szőrüek közé tartozik, 's azon szinü szőrtől neveztetik igy, melly az efféle lovakon tömöttebb levén szőrének főszinét határozza.

X-szer: a *vasderesnek* (Mohrenkopf) holló feje, úzos szőrü, teste, de fekete feje van.

34. A *bonta* vagy *tarka ló* (Scheck) szőrszinét fehér szinén kivüli kevert 's elterjedt foltok határozzák meg; minélfogva *pej, fakó, kék, barna, sárga* vagy *fekete tarka* leszen.

A *porczellántarka* (Porzellanſcheck) többnyire szép 's jó fajú ló szokott lenni: marja körül többnyire egész fehér; lapoczkái 's fara körül pedig kékrefénylő foltjai láthatók. A világos tarkáknak gyakran csóka- vagy üvegszemei vannak.

35. A *tigris* szőrü lovakon petealakú kisebb-nagyobb különféle szinü foltokat láthatni; mik szerint azok egyszerü vagy kevert szőrü tigriseknek neveztetnek, szőrszinök pedig a nagyobb foltok szinétől határoztatik meg. E szőrü lovak ajkai 's szemei körül többnyire rózsa szinü a bőr, 's majd minden tigris ló ajkán, seggén és nemzőtagjain sárgás foltok szemléltetnek.

A békaszájú tigris lovak ritkák; farkuk néha kopasz szokott lenni, miért méltán tigrisfajból származóknak mondhatni, legkivált ha ajkaik 's szemeik körüli rózsaszinü bőrön még pettyegetések is szemlélhetők; — ötfélékre I-ször: sárgás-, II-szor: kevert-, III-szor: fekete-, IV-szer: csotár- és V-ször: pejtigrisre oszthatni fel.

A tigris-, tarkafoltok vagy almás jelek minden szőrü és minden országbeli, de leginkább franczia-, német-, dán 's kü-

*1) XI. Tábl. 33—35.

lönösen cseh lovakon találtatnak, és a tarkákkal együtt *torz* vagy nem kedvelteknek (Bizarre) neveztetnek, mellyeknek szőrszinü mivolta különös jelek közé számlálható; hosszabb szőrei fehérek, őszek, kevertek vagy feketék mint a dereseknél: különben tekintetbe kell venni, valljon felbőrükön a hosszabb szőr világos e vagy fekete? van I-ször: sárgás- II-szor: barna- III-szor: fekete- IV-szer: kéktarka foltú ló, és V-ször: fakótarka.

A barna felbőrü szürkék későbben fehéredtek mint a fekete felbőrüek: a szürkék átalában jó 's jeles lovak szoktak lenni, melly igazságról a legrégiebb lóismerők is el valának hitetve: az arabok bizonyitják, hogy nemesb lófajokban a szürkék legjelesbek voltak; mint tudva is van, hogy a legnemesb perzsa lófaj majd mind szürkékből álló.

A *szokatlan ritka szőrü* lovak a fehérszinü felbőrüektől származnak, mellyeken a fekete 's barna szőr sárga vagy piros szőrrel keverve találtatik: ide tartoznak a tarkák 's tigrisek azaz: a torz szőrüek, mellyek igen közönséges lovak 's különféle betegségekre hajlandók: illy szőrü csődörök gyakran alkalmatlanok a fajzásra; azonban ezek, de leginkább a tarkák közt erős szolgálatra nagyon alkalmas lovak találtatnak.

A sokféle szőrszinek megállapitására szükséges a lónak egyéb *szőrjeleit* is tekintetbe venni, mi elkerülhetlen azon lovak leirásában, mellyeknek fehér felbőr takarója van: efféle *külön jelek* találtatnak a lónak fején, czombjain 's következők; u. m. a lónak homloka közepén fehér szőrfolt *rendes csillagnak;* ellenben *rendetlennek* neveztethetnék, ha e fehér szőrü folt egy vagy másik felé jobban terjed el.

Kevert csillag az, mellyben a lófejnek főszőrei közt fehér szőrök is keverve vannak; ha pedig e csillag közepén egy fekete pont látszanék, ezt *gyürüs csillagnak* *1) nevezhetni.

Midőn a csillag az orrhegy felé van vonva, *vonthegyü csillagnak*, *2) *hegyes csillagnak*; ha pedig ezen az orrfelé irányzott fehérvonás egész orrhosszat elterjed, *hókának* (Blasse) mondathatnék; *teljes hókának* pedig mondhatni, midőn homloktól kezdve felső ajk széleig terjed le a fehér szőr. —

Virágocskának pedig neveztethetnék, ha a homlokon néhány kevés kevert szőr látszik.

---

*1) III. Tábl. 4. a. — *2) III Tábl. 4. b.

Félcsillag az, midőn e fehér vagy kevert szőrök a homlok közepétől egyik vagy másik oldal felé jobban terjednek ki.

A csillagok megnevezése tehát formáiktól függ: ha a csillag csak a fél orrcsontot foglalja el, ekkor *halavány csillagnak*, ellenben *hókának* (mit a francziák szerfelett kedvelnek) mondatik, midőn a fenmondottakon kivül még a pofákra is elterjed.

Bocskor vagy *béka szájú ló* az, mellynek fel- 's alsóajka rózsa szinü bőrrel takartatik: erre nézve előitéletből azt tartják, hogy az illy jelü ló igen munkás 's jó kedvű, legkivált, mellynek csak felső ajka van fennemlített szinű bőrrel behéjazva.

A természetes jeleket utánozhatni p. o. a szőr gyakoriabb kitépésével, mit Angliában igen kedvelnek. — *Gverrinierre*, ama híres franczia lovagmester előadá módját, miszerint természetes csillaghoz hasonlót csinálni lehet; erről azonban bővebben 20-dik §-ben: egyébiránt a lónak felsőtestén, hátán előforduló foltok közönségesen nyeregtört sebnek gyógyítása után jelennek meg.

A lovak lábain talált szőrjelek régenten nagy becsben valának, mikből sokszor szerencsét vagy ellenkezőt jósoltak, p. o a tiszt ütközetben a világ akármelly kincséért sem ült volna fel olly lóra, mellynek csak a hátsó jobb lába vala fehér.

Effélékről Nauman, munkájának első része 65 oldalán bővebben értesit.

*1) Csekély *fehérfoltu* láb *tarkának*, vagy közönségesen *bonta-* vagy *kese lábnak* mondatik; ha bokáján vagy pártáján szinte elül hátul vagy oldalt kevés fehér szőrök láthatók.

Félbocskorlábúnak vagy *bokáig kesének* *2) (halbgestiefelt) mondathatik, ha a fehérszőrök bokán felül néha fél lábszárig is szolgálnak; *egész bocskorlábnak* vagy *térdig kesének* *3) ellenben ha a fehér vagy tarka láb térdig terjed fel. A francziák effélét, kivált a hátsó bal lábon igen kedvelnek, 's *balzan*nak nevezik: egyébaránt bizonyos; hogy ha czen fehér folt a patán is elterjed, ez betegségre igen hajlandó 's a fekete patánál sokkal puhább.

Az apró szőrök is különféleképen igazodnak, úgy a homlokon kis rózsa forma, örvénykint felborzadt helyek, foltok

*1) III. Tábl. 2. — *2) III. Tábl. 3. *3) III. Tábl. 4.

néha a ló nyakán is találtatnak: némelly lovon még római kard formán igazodvák a szőrök, honnan *római dárdának, nyakörvény-, nyakrózsácskának* (römiſche Lanzenſtich) neveztetik; mit azonban természet játékának mondhatni.

13-dik §. A különféle lófajak, fajbélyegek.

A lovak hazáját keletben mondhatnók lenni, mert China, Perzsia s Oroszország sivatag térségein sok szilaj 's elvadúlt nagy lónyájak találtatnak maiglan is.

A közönséges lófajból (Geſchlecht, Race) mellyet mindenki ismérhet, háromféle fajzat származik.

Faj vagy *fajta* nevezet alatt értetik bizonyos száma azon nemzetségnek, melly különös vidéken egy törzstől másnak vérkeverése nélkül tulajdonit fentartván, külső idoma által is bélyegzi faját.

A nemes fajú lónak jellemző (charakteriſtiſch) tulajdonai már külső idomzatán is kitűnők legkivált léles (geiſtig) működéseiben; miért is effélék tiszta párosodása által hason tulajdonú ivadékok remélhetők: ámbár a hazájoktól más távolabb tartományokba átszállított állatoknál, szinte úgy a lovaknál is a szokatlan éghajlat, változtatott táplálékok, bánás- 's tartás mód némileg az egész állatra béhatnak, még is csak alig vehetni észre törzsétől történt idővel elfajzását, mint ezt a juhtenyésztésben is tapasztalhatni.

Nemes vér, vérszem, tüzesség, lélesség, jó indulat baromorvos- 's lovagtani műnyelven majd egyértelmüek; közönséges életben pedig az állat kitünő jeles tulajdonit jelentik: mind ez a nedvek keveredéséből 's kemény részek állapotjából származik; néha egyesekben található, mellyekben az legkevesbbé sem sejdíttetik fajukra vagy külsejökre nézve.

A *vér* szó a nedvek minéműségét 's keveredését, egészséges vagy beteg vér pedig folyadékainak rendes vagy ellenkező állapotját jelenti.

Tiszta vagy *telivér* ló (reinblut, vollblut,) alatt az angol ollyant ért, melly több évi nemesités által atyai részről keverék nélkül eredt ivadék, minden jeles tulajdonai mellett a versenyfutásban is kellőleg megfelel.

Elfajzás által hasonfajak (Spielarten) származnak, mellyek ivadékain bélyegző tulajdonin kivül mások is látatnak: ezek legkivált a tenyésztőnek visszatetszvén; p. o bajúszszal, kondor szőrrel, szőrtelen lovak nem kedvesek. Angolországban találtatnak lovak, mellyek kevesebb farkporczczal elletnek, mint a természetes *kurtafarkúak* (courtand).

A nemes fajú ló párosodván más fajúval *keveréket* nemz (Bastard, Blendling).

Az elfajzás néha történetbeli: azonban a lovak nagyobb vagy kivánt idomát, okszerü szorgalmas és ismételt párosítás által *fajbélyegét* (Schlag) is nyerhetni.

A háromféle lófaj, melly közönségesből származik

I-ször: *tökéletes vad*, *szilaj* vagy *tatár*,

II-sor: *elvadult* vagy *félszilaj*, u. m. a cs. k. 's magányos földes urak méneseiben található 's

III-szor: a *jámbor faj*.

A természetvizsgálók közül sokan az állitják, hogy eredeti vad lovak már nem is léteznek, hanem csak elvadultak, mellyekre semmi gondviselés nincs.

A *vadfajú* ló átalában kicsi, rút, vastag fejü; hosszú hegyes fülü; tüzes szemü; vad 's komor tekintetü; kondor apró serényü, silány kevés rövid szőrü a farka: lábai térdtől fogva feketék, többi részeiben pedig egér- vagy setétfakó; hosszú és sürű szőrü: e lovak husával a kozák-, kalmuk-, tatár- 's baskirok mint többnyire lovas népek szoktak éldegélni; tejét is kedvelik, melly különben összefutva 's kazánon átszürve (kunisz) kábitó ital.

Minthogy e lófaj Perzsia-, Xenxi chinai tartomány leirhatlan puszta térségein, Oroszország sivatagaiban, déli Sziberiában, Mongol- 's Tatárország pusztáiban, Skoczia magasb vidékein, Tanais-, Tauria vidékein, sőt Amerikában is, különösen Paraguai 's Pattagonia tartományban leginkább nagy számmal található, hová 1535-dik évben a spanyolok által szállittatott, de idővel ott elvadult. Ez a faj felette gyors, reptes mozdulatu, de jámboríthatlan; mellynek egyes tagjai ha valamennyire megszelídítetnek is, hosszas életet nem érnek, elvesztett szabadságuk után többnyire másod évre elhalván: mit Pallas közrebocsátott utazásaiban 's *Schreber* munkája 309. oldalán bizonyit.

E vadlovak csapatonkint vándorolnak 's egy bátor méntől vezettetnek; mellyeket húsok végett a vadnemzetek felvadásznak 's nyilaikkal megöldösnek: efféle fajú lovat az orenokoi indus 's magyar csikós több mértföldnyi térséges pusztákon szőrén megnyargalva megszelidítni képes.

Az elvadított szilaj vagy tatár lovak jámbor fajból származnak, miért is könnyebben szelídíthetők: az emberi társaságtól távozván 's visszatérvén a puszta berkekbe tökélyesb tulajdon-'s hajlamaikból vesztenek; bátortalan és szinte félénkké válnak; kü'önféle szőrüek; Muszkaország europai mint ázsiai tartományaiban számosan tenyésztetnek.

Don folyó mellett, azóvi tenger körül is találtatnak illy elvadult faju lovak Azov városnak 1697-dik évben történt ostromlásától fogva, minthogy eleség szüke miatt az e városban akkor jelen volt lovak mind szét szabadon bocsátattak.

Szardinia szigetben igen makacs, gonosz, pejszőrü e fajbeli lovak vannak, mellyek csak ügygyel-bajjal 's legnagyobb mesterséggel szelídíttethetnek meg

A *félvad* vagy *félszilaj* lovak mint a jámbor fajnak szabad ivadéki néha vad erkölcsüek. Illy fajbeli délczegeket találhatni Orosz-, Lengyel- 's Magyarországban; Ukrania-, Bezarabia-, Bukovinában, Moldva-, Oláh-, Tatár- 's Cserkeszországban, mellyeket külön külön tulajdonaikra nézve, tenyésztő helyök fekte, az azon környékeni időjárás, tenyésztetés tulajdon módja, táplálás 's pározás különféleképen bélyegez.

Minhogy tehát ezen fajú lovak könnyebb testű lovagok alá alkalmasbak, igen hasznos leend, nemzői párosodásuk-'s életforgásukat, nevelésöket, szóval: efféle ménesek mivoltát tekintetbe venni annyival inkább, mert nehezebben taníttatnak is sem mint a szelidebb fajú lovak.

A vadménesek haszonvétele óta,

I-ször: a ló természetét bővebben már kiismerni alkalom lőn; ennek életmódja, párosodása, tápláló szerei, mozdulásai 's különféle hajlamai köztudomásra vannak: 's minthogy a vad fajú lovat természeti ösztön vezérli, az eszmélő tenyésztő lófajának mindennémü jobbitására, nemesbitésére nagyobb szorgalommal felügyelni iparkodjék.

II-szor: e fajbeli ló-délczegek szabad éghajlat alatt magukra hagyatván számosan 's kevés költséggel neveltethetnek.

III-szor: efféle lovak kemény természetüek; erősek, győzők, tartósak; éhség- 's szomjúsággal jámboríttathatnak; ellenben a mezőgazdaságban nagy kárt okoznak, legeltetésökre nagy terjedelmü legelők kivántatván; szabadságukban magukra hagyatván harapás, rugás, 's többféle veszedelmek közt elnyomoríttatnak; tanittatási helyökre nagy költséggel hajtatnak; számtalan bajok közt 's hosszu időn át nem szokhatnak az uj vidék éghajlatához, 's későbbi eledelükhöz: de különben is vad büszke természetök mellett míg kitaníttatnak, sok lovagot meg is törnek, elbénitnak, melly fajú jobb ménesek azzal jelesitik magukat leginkább, ha czélszerüen választott mének- 's kanczáktól származnak; miknek növendékeit szinte tenyésztésre kijelelni, téli, mint nyári táplálásukra felügyelni, nélkülözhetlen tiszta friss egészséges ivóvízről, száraz időben elkerülhetlen ólokról előre gondoskodni szükséges: mindezeken kivül egy tapasztalt lóorvosnak a ménest fáradhatlan szemmel vizsgálnia kell mindennap, ki a napról napra nemesbitendő délczegnél előforduló betegségek szorgalmas orvoslását vas türelemmel végrehajtsa 's a ménes egészsége fentartására ügyeljen.

A *jámbor* és *szelid* a vad lótól szép termete, csinos feje, hosszú serénye, farkán 's testén lévő finom rövid fényes szőrei által különbözik. E faj a vadlótól eredvén ékes testállása, nagysága, ereje, szőrszine és sok különös tulajdonai miatt becsülhetlen; mire az időjárás változásai szinte behatván, ekként a különféle égöv alatt 's külön külön tartományokban saját jeles tőfajakra találhatni.

Ázsiai lófajak.

Ázsiában legjelesb, 's mondhatni származási tisztasága miatt egész világon legnemesb az *arab* lófaj: ezen kivül van *perzsa-, cserkesz-, tatár-* 's *török*lófaj, mellyek a nevezetesbek közé tartoznak.

Az *Arab* 1*) mint legtisztább vérü lófaj nemében remek mintául méltán állíttathatik fel, minthogy egyes részeiben sőt egész testében felette arányos, 's nyereg alá minden tekintetnél fogva alkalmas.

---

*1) IV. Tábl. 10.

Ez középszerű magas, jeles, finom termetű; közönségesen karcsú levén, magasságát hosszúságával felülhaladja: magát szépforma fejével jelesítvén képzelhető szépséget határoz; homloka lapos, fülei kevéssé hosszú de rendes formában találtatnak: szeme, melly különösen nemes vérét bélyegzi, nagy kidülő 's világos, ingerlett állapotjában e ló szokatlan tüzes, miért is élesen hall s finom érzetű: orra többnyire egyenes, néha kevéssé behorpadt; orrlukai nyiltak; pofái húsosak szoktak lenni: nyaka karcsú és sugár, marjánál mintegy behorpadt, 's lándsaszurás nyoma látszik: marja gömbölyü, dereka, ágyékai erősek 's finom szőrü farka egyenes keresztcsonttetéhöz magasan van kapcsolva: czombjait száraz erős izmos inak, kötők, idegek és erek környezik: hosszú bokái nem hajolnak nagyon át: patái setét szinüek, hosszacskák 's igen kemények: csontjai átalában vékonyak, de kemény- és erősbek mint a hidegebb éghajlati lováké.

A lovak e királyfaja felette könnyü; mozdulásaiban reptes 's győző; több napig tápláló szerek nélkül dolgoz; minélfogva vadászatra 's tábori szolgálatra legalkalmasb.

1842-ki Nov. 10-kén költ Hirnök 89-dik számában olvasható „hogy Mehemed Ali egyiptomi alkirály Fülöp Vilmos franczia királynak küldött Artim Bei által 8 legnemesb vérü arab lovat, mellyek közt Ibrahim Basa Mehmed Ali fiának nevezetes csataméne is vala: ezen a Nizibi ütközetben nyargalt, melly 8 teljes óráig képes vala vágtatva futni — egy arab főnöktöl 1200 tevéért vásároltatott meg.

Az arab szerfelett kedvez lovának 's vele mint gyermekeivel szeliden bánik; házi népe közt sátorában (kalibájában) vele nyúgszik; azt nyargalásra czélszerüen tanitja; az Emir titoknoka által, mint rendes tanútól költ bizonyság levéllel faját, származását, jeles tulajdonait hitelesíti, a párosodásnál mindig több tanuk jelen lévén, 18 napig a meghágott kancza körül múlatnak, kik az elletésnél szinte megjelenvén első 7 nap alatt a bizonyítványt biróilag elkészíttetik: ekkint az arab a világ minden lakosai közt legnagyobb szorgalommal viseli lovának gondját; ezt egész nap nyereg alatt tartván, kétszer itatja: éjjel egyszer éteti, egyébiránt azt mindig harával (*Belemeh*) takarva tartja.

Arabiában, ama szerencsés tartományban, mellyben hajdan mint a paradicsomban a legnemesb teremtmény évezre-

deken át patriárchai boldogságban élt, egyedül nemződik még a természetnek őskori illy kitünő mintája, a legnemesb lófaj; mellynek deli állását 's mozgásait, rögtöni reptes ugrásait, légbei szabad emelkedéseit elég egyszer látni azon meggyőződés szerzésére, minő nagy hézag van a szerencsés természeti tulajdonok 's a fáradalmas lóiskolázás eredményei közt: midőn p. az arab lófaj egyike tigris fürgeséggel légbe rugaszkodik; másika erőteljes illedelemmel ágaskodik; harmadika váratlan 's meglepő oroszlányi rohammal 's negyedike kedvesen nyájaskodó lejtéssel gyönyörködteti a nézőt: midőn mindenike dölfvillányos ritka különös 's még is hizelgő tekintettel, sajátságos vadon szép prüszkölléssel, merész ugrással az ember felé iramodván csinos lábaival a bámészkodót mármár földre sujthatná, azonban egyszerre mintegy varázsoltan megáll, nyájaskodva csemegéért szaglalgatja annak kezeit; más fajbeli ló ellenben vad tekintetével, szilaj viseletével a legbátrabb embert is magától inkább elriasztja: ekkint a természet szelidebb gyermekeihez gyönyörtelve vonzatunk, mert a természeti szépség- 's deliségnek élőképe többszörösen szemlélhető az arab fajban; mit a magyar lovakba átolthatni kivánatos; de fájdalom választott telivér arab méneknek honunkba jutása akadályait a felszámíthatlan mostoha körülmények közt lókedvelőink csekély áldozattal legyőzni nem képesek; annyival kevésbbé lehet még a legnagyobb pénz öszvegért is eredeti telivér arab kanczákat idegen országba kiszállítni — mellyek leirhatlan sebes futásuk végett hazájokban csupán nyereg alatt használtatnak, mivel a méneket is túlhaladják: ezekről a Nevmarketi pályafutó jegyzőkönyvek bővebben tudosítnak.

Abubeere Ben al Bedr al Beithár al Nasseri-Maleknek, mint 1279 évben uralkodott egyiptomi Mamelukok hetedik Szultánjának lovászmestere a lovak betegségei- 's lovaglásról (Ramel al Sanctain) közönségesen *al Nasseri* nevezet alatt irt munkájában 10 arab fajat említ, mellyek közt a három legjelesb minden tartományban: a *Hegiaz-i* legnemesb — a *Neged-i* legbiztosb, az *Yemenei* pedig legtartósabb 's türedelmesebbnek tartatik: mikről bővebb tudósitást nyerhetni *Pennats* brittische Thiergeschichte — *Fouche d' Obsonville*, *Hatik* 's *Kailhan* munkáiban.

Arábiában háromféle lófaj találtatik: a legjelesb (*Djelfy*, *köchlani* vagy *koheil*); ez a tőfaj, mellynek eredetét két ezer

évre is vissza tudják vezetni, Nazareth, Yaffa, Stammach, Jerusalem 's Ghazach környékein nem található 's még Salamon király lóseregéből származtatják: nem felette jeles szépségü, de iramlós, bátor ügyes, okos és e miatt nagyra becsült az araboknál: e fajt leginkább a Beduinok, Basra-, Merdin-, Sziriában nevelik, hol az előkelők más lovat nem is használnak. Az egész *koheil* magsereg még több fajzatra oszlik fel. *Mosúl* környékén találhatni *Dsjulfa, Manaki, Dehalemie, Seklavi, Saade, Hamdan, Fredsje* ivadék fajokat. *Haleb* vidékén van *Toreifi; Hama* tájékán *Challani; Oerfa* körül *Daadshani*; *Damaskusban* 's nyugot Arabia részeiben *Hedsjasban* is található *koheil* fajbeli lónemzedék: megjegyzésre méltó, hogy efféle lovak leszármazási táblája az az: nemzetségi eredetnek hiteles lajstroma mindenkor a vevőnek lóval együtt átszolgáltatik.

A *Negedi* vagy *Nedsjedis* faj Arabiának legnagyobb kiterjedésü Nedj tartományában tenyésztetvén, legjelesb fajai közé számláltatik.

A félnemes fajta (*Manavih*) nemes mének 's közönséges kanczáktól származik.

A közönséges faj (*Saklaouvich*) több alábbvaló fajtákra oszlik fel u m. *Sakers, Turkmanichs* 's *Robeihans*, mellyek kevesbre is becsülvék. Találtatik ezeken kivül Arábiában *kadisi* faj, azaz ismeretlen eredetü lovak, mellyeket a bennszülöttek nem igen becsülnek 's csak teherhordásra használnak.

E fajjal rokon a *perzsa-, nubiai-, cserkesz-, georgiai-, mingreliai-, egyiptomi-, mór-* 's *török* ló, melly egész déli Afrika tengerpartján elterjedő tartományokban *Berb* név alatt ismeretes.

A legnemesb 's legtisztább vérü azaz: telivér arab lófaj közt olly sebesfutó egyének találtatnak, hogy még a strúcz madarat is megelőzik; hazájokban vadászatra leginkább használtatván, szükség idejében tevetejjel vagy pálmaszilvával tápláltatnak.

A *perzsa* ló már az arab ló előtt kitünvén, e faj után jelenleg legszebb 's legjobb. Nagy Sándor a perzsa lovat legnagyobb kincsnek tartá, melylyel csak megajándékozhatá kedvenczeit. A pártosi királyok egyedül a perzsa lovat isteneiknek leáldozni méltónak hitték. A perzsa ló egyenes feje száraz; orra hajlott; nyaka vékony, szügye keskeny, farka hegyes farából magasan kinőve találtatik: finom testszabásu,

patái hosszak 's kemények, könnyen repedeznek, vagy összehuzódnak: Perzsia sivatag térein 's *Hillah* körül igen piczi testüek láthatók.

A perzsa lovak közt sok fehér szőrü létez, miből átaláhan a mostani fehér szőrüeknek legkivált Perzsiábóli származását következtetik többen. *Ispahan* 's *Media* rónaiban legjobb egyének neveltetnek, hol hir szerint egy 4000 lóból álló magsereg lenni mondatik. A növényi takarmány Perzsiában ismeretlen lévén, lovát a perzsa közönségesen szecska közé vegyített árpával táplálja, télen nyáron takaró alatt tartja.

Chirvan 's *Mazeudaran* környékein, kaspiumi tenger körül nagyobb termetü lovak vannak, minők *Khorassan-*, *Aberbidsan-*, *Irek-* s *Farsistani* lovakkal együtt legjelesbeknek, a *kurdistaniak* pedig legszebb- 's legtartósabbaknak ismervék: tenyésztetnek azonban jeles lovak *Persapolis*, *Media*, *Aldebil* s *Derbane* rónáiban is.

A *cserkesz* ló noha arab 's perzsa lótól ered, néha ezeknél mégis kitünőbb is található közte a rablónak mondott cserkesz népnél, mellynek gazdasági 's kereskedési czikkét teszi a ló; majd minden család egy tulajdon fajjal birván; ezt már csikó korában hátsó czombjain megbélyegezve annyira őrködik fölötte, hogy mindenkit, ki egy közönséges vérü csikót nemes faju bélyegével megjelelni bátorkodik, néha halállal lakoltatja. A legnevezetesb cserkesz lófaj ujabb hirek szerint (Schaloch) Tau szultán tulajdona; nem annyira szép, mint gyors, tartóssága miatt kitünő.

A *cserkesz* ló többnyire hosszu 's magas termetü; szép-rendes fejü, tetszős nyakú: czombjai erősbek a perzsa lóénál: tiszta ép patái vannak, sokat győz 's nagy ideig él.

Kaukaz hegyek közt szép 's jeles perzsa 's cserkesz lófaj ivadéki találhatók: *Beningsen* munkájának 83 lapján 8 fajzatot említ, mellyek árukra nézve különböznek; azonban mind jeles paripák. *Kabardini* is a többek közt, de mind kitünő jeles lófajról tesz említést.

A *doni kozák ló* középszerünagy, erős 's tartós; kissé kosorrú 's széles pofáju; nyaka jól helyzett, szügye arányos, teste hosszu, dereka különös szép, 's farka magasan kapcsolva van; czombjai erősek, 's minthogy lépés alatt lábait nem igen emeli, botorkálni szokott, de üget és vágtat biztosan: patái domboruk. A kozákok vagyonossága legin-

kább sok lovaikban található, mellyekkel nagy kereskedést üzvén, gyakran kalmuk lovat is donkozák ló helyett elcsempésznek: majd minden kozáknak ménese van; a gazdagabbak nagy méneseket is tartanak; a többek közt bizonyos *Jeffremovról* az regéltetik: hogy halála után 20,000 lovat hátrahagyott légyen.

A *kalmuk ló* nem fölötte nagy; többnyire domboru homloka van, fülei kicsinyek, őznyaku, szügye keskeny, fara sovány, háta gyönge 's rút; farkát azonban emelve hordja; csipei kiállók; czombjai finomak 's szépek; bokacsontjai nem hosszak 's finom szőrrel takarvák; patái gömbölyüek 's alacsonyok; bátortalan, vad, néha gonosz, de igen könnyü mozgásaiban; efféle jó és haszonvehetővé válik, ha ötödfü előtt nem csigáztatik el.

E faju lovak közt a feketék igen ritkák; közönségesebbek a szürkék, pejek, világos sárgák 's tarkák: már csikókorukban éhségre, szomjuságra szoktatnak 's egész napon át is nélkülözhetvén a szükséges táplálékot, szolgálni győznek: tartósak, különös jó uszók, sok közülök 20, 30 mértföldnyi tért is befut egy napon: a két angol mértföldnyi széles sebes Volga folyamot kitünő könnyüséggel átuszszák; gyakran makacsok, minthogy egész év alatt szabadon a pusztákon legelnek: azonban okszerinti velök bánással engedelmességre is tanithatni őket.

A kalmukok lovaik körül különös vallásos szokást követnek: néha egyet felajánlva bálvány Istenöknek fogadásként, vagy áldozatul ajándékoznak, hogy tenyésztésöket megáldaná: e felajált ló élte folytáig ménesökben tartatik 's semmi áron nem adatik el: ha kimul, szétbonczoltatván 's részecskéi a barát- 's rokonok közt mint egy szent hús felosztatik; mellyet legjobb étvágygyal megenni szoktak. Sok ménesekben sz. Miklósnak ajált lovakat találhatni, kit a kalmukok nagyra tekintenek.

A *kirgizek* is nagyon kedvelik a lótenyésztést, de lófajuk rút 's kicsi: juhfejü, széles pofáju, szarvas nyakú, sertés testemü 's keskeny szegyü: czombjai ellenben jó idomuak; patái kemények: mind ezen szabálytalansága mellett erős és könnyü, reptes 's az orosz könnyü lovasság alá legkivált használtatik.

A fentebb nevezett fajaktól még pótlék gyanánt említeni nem fölösleg; hogy a szabadban tenyésztett lovak kemény életmódjuk következtében tábori szolgálatra felette alkalmasak, kivévén az arab-, perzsa 's cserkesz lovat; de a takony 's bőrfene bajoknak igen alávetvék: különféle mérsékeltebb éghajlatok alá szállítatván át, könnyen elvesznek vagy különféle betegségek által elnyomorítatnak.

A *tatár* ló középszerü nagy; reptes mozdulatu, erős, vidám 's okos: sok éhséget győz; kevés eledellel kielégíthető: feje kicsi, könnyü nyaka nem igen hosszú, de merő; czombjai hosszak, de erősek; farka csapott farához alant kapcsolódik; patái hosszak 's keskenyek: szügye karcsu és szoros, közönségesen sovány szokott lenni.

A tatárok meghasitják lovaik füleit, orrlukait felvágják, ekkint 's egyéb bélyegek által különböztetik meg lófajukat; a felvágott orrlukakról pedig azt tartják, hogy lovaik ez által könnyebben lehelnek, jobban úsznak; mire nézve gyakran sebes folyókon keresztül lovaikat úszni kénytelenítvén, szüntelen azokat gyakorolják.

Kis Tatárországban olly jeles lovak találtatnak, hogy az arab lovakkal is vetélkednek; minélfogva nagyon nehéz csak egyet is közülök kézre kerítni.

A *buratok* lovai kicsinyek, de helyes termetüek: legmagasb hegyekre könnyen felkapaszkodnak: csekély eledellel megelégednek.

E *baskir* ló sertés fejü, rövid nyakú, széles szegyü; erős 's izmos; serénye, farka hosszú; hámba alkalmasb sem mint nyereg alá.

A *turkmen* tatárok sok jó lovat nevelnek, mellyek azonban más éghajlat alatt elvesznek; *Beninngsen* orosz tábornagy azt állítván felőlök, hogy honukban bőven termő sóhoz igen szokva vannak.

Turkistán (déli Tatárország) régi időktől fogva jeles lovakat nevelt, minők még néha a perzsa lovakat is felülmulják; 15—16 markosak, gyorsak 's legyőzhetlenek: noha keskeny testüek, csavart nyakuak, nagy fejüek, mégis a nemes fajuak 2—300 font sterlingen vásároltatnak meg kitünő tartósságuk miatt; arab vérből származnak. Nagy útra a turmán árpadarából készitett nehány kemény golyókat, visz, mikkel magát 's lovát táplálja: ha a lovag nagyon ellankad, lovának

felvágott eréből vért ereszt 's ezt uj erőnyerés végett megiszsza — mi által lovának is használni vél. *Malcolm* azt bizonyitja, hogy *Schirasból Teheranba* egy gyors lovas 500 angol mértföldnyi távulságra 6 nap alatt, különben a turkoman kevés-erőtetéssel 100 angol mértföldet is halad lovával naponként.

A *tangusztani* ló (keleti Tibet tartományban) honában „tanguninak" neveztetik: kicsi, alig 13 markos; előre ereszkedő, azonban erős teste, zömök és igen jó czombjai vannak; miért is kimondhatlan ügyességgel a legmagasb szirtekre felmász 's teherhordásra felette becses: azonban ha szeliden vele nem bánnak, könnyen makacscsá válik 's soha többé nem javitható: legközönségesb szőrü a pej, fekete 's sárga-tarka, legfinomabb fehér alap szinnel vegyítve. A honbeliek (Butanok) olly kegyetlenek valának, hogy a szegény lovak farkát tövinél elvágták 's illy rút alakban vezették a vásárra *Rungporeba*, Bengaliába: de minthogy az angolok csak farkhordó lovakat nagyobb áron vettek, lovaikat többé illy ocsmányul nem korcsositották meg.

Brit-keletindiában többféle lófajak tenyésztetnek: a *Turky* eredetét veszi egy turkomán 's perzsa lótól — jeles termetü, délczeg mozdulatu 's tanulékony, 's noha lovagja iránt felette engedelmes, legnagyobb fokra felingerelthetik.

Az *Irau* faj magát különbözteti szabályos végtagokkal 's legkivált erős hátuljával — kevesebb tüze mellett még kelletinél hosszabb fülei vannak.

A szelid és türelmes *Cosaky* mély szegyü, izmos előczombu; noha kajla lábu, de hosszú utakra használható.

A *Mojnis* fajuak igen tüzes- és szépek, kitürők 's gyorsak; ellenben a *Tasze* ló gyengébb, horpadt derekú többnyire; mind a mellett hogy hátsó czombjait mintegy maga után húzva használja, kellemes poroczkálása miatt nagy becsben tartatik. *Hissar* közelében a kelet-indiai társaság egy nevezetes 's nagy számu lótelepitvényt tart, melly többnyire $14\frac{1}{2}$ maroknyi magas, emelt előjü 's jeles termetü. Átalában az indus lónak térdaluli csontjai nem arányosak 's idomtalan szökizüek. Ujabb időkben már arab ménekkel kevertetvén e faj, a lovasság alá alkalmas lovakat szolgáltat.

Van kelet-indiában még egy piczi lófaj is (Tattoo), legfőbb 10—12 markos, többnyire podgyász vitelre használtatván. — E fajból 1765-dik évben küldetett ajándékul III. György

britt király nejének egy 4 éves, őszszinü tökéletes idomú, de csak 7 markos ló, melly piczi fülein, tüzes szemein kviül még szép hosszú farkú 's jámbor vala — ezt hajóról a kir. palotához hintóban szállitották át.

A *hyndostan* ló *Lahor, Multán* 's *Laky-Jungly* kerületben legkivált neveltetik; hol sok homok, de viz is bőven van; a föld termékeny 's ennélfogva a lófaj is gyarapodik, ámbár a perzsa lónál alábbvaló. Legszámosb lóseregek találtatnak a *Marattoknál*, kik néha 200,000 lóval is táborba szállnak: rútul ülik meg lovaikat, térdeiket felhuzván a ló serényébe vagy a nyereg kápába kapaszkodnak, 's nyeregszerszámukat különféle pénzekkel felékesitik. *Caschemire* tartományban is jófaj található.

A *bengáli* ló (Tartu) kicsi 's közönséges. E vidéken az eladásra kijelelt lovat juhfejhús- 's füvekből készitett gombóczokkal szokták hizlalni.

A *neu-südvalesi* fajról még 1824-ben *Atkinson* azt közlé, „hogy minden szorgalom nélkül tenyészteték", idomtalan keskeny szegyü, éles hátu 's hibás czombú; ijedős 's bátortalan járásu: gazdáik által többnyire szabad ég alatt tartatik, hogy tartóssabb legyen; azonban mióta a juh 's szarvas marha a gyarmatban gyarapodni kezde, a gyarmatosok lófajuknak nemesbitéséről is gondoskodván, Indiából egy arab mént 's több jelesb lovakat szállitának az országba, legkivált mióta Angliából hozatott *Bay Cameron* mén nevezetes, de kissé nagyfejü ivadékot fajzott; már 40 font sterlingre is rugott egy egy lónak ára; sőt kitünő paripát 200 fontért is vettenek; mik közt átalában sok kötekedő van, kehtől közönségesen hosszan ostromoltatván — útazni igen alkalmas 's győz: például *Breton* ugyan egy lóval három nap egymás után mindennap 80 angol mértföldet haladott; 's e *faj* még tartósabb lenne, ha olly gyenge korában nem használtatnék.

A *vandiemenslandi* ló jó, kicsi, de erős 's becsesb az utónevezett fajnál, minthogy a kevés gyarmatosok hiányával vannak; de noha kedvelik, mégis nem bánnak okszerüleg vele, 's ha ritkán is adnak szemes tápot, ezt szalmástól etetik meg.

A *birmani* ló kicsi, tüzes, de erős, efféle csak 12 markos, igen izmos termetü a londoni állatseregletben látható.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

A *chinai, japani* 's indus lovak átalában nem nagy figyelemre valók — az elsőkről Sir Georg Stanton 1800-ban Berlinben költ munkája III-dik részének 184-dik lapján azt állitja, hogy kicsinyek 's vastag csontuak. — *Siam* tartományban kevesebb ló van sem mint *Birmanoknál:* Cochin-chinaiak aprók ugyan, de jobb idomuak, gyorsabb- 's tartóssabbak a siami lovaknál.

A *sumatra- 's javai* lovak nem nagyobbak, de haszonvehetőségre nézve nem alább valók a dél-nyugati ázsiabelieknél.

Borneo-nak kevés lovai említésre sem méltók.

Átalában a chinai ló piczi, tüznélküli, idomtalan, gyenge termetü 's elhanyagolva lenni látszik, minthogy e roppant kiterjedésü birodalomban nem is igen használtatik.

Az *örmény* ló száraz, egyenes fejü, hosszu testü, erős czombu; kemény patáju, nyulánk nyaku, könnyü reptes mozdulatu 's tartós; e fajnak legjobb egyénei a kaspiumi tenger körül találtatnak.

Anatoliában a lovak nagyobb termetüek sem mint *Örmény*-országban: az anatoli lovak finom sovány fejök, sugár testök, vékony erős csontuk, finom szőrük, nagy tüzök, tartósságuk 's jó indulatuk által tünnek ki; melly két fajból számos egyének európai Törökországba hozatván, legott török lovak gyanánt eladatnak.

Afrikai lófajak.

Az *egyiptomi* lónak (Missirs) feje sovány, finom 's kevessé hajlott: nyaka vékony 's hosszu; farka farához magasan kapcsolódik; czombjai sudarak: e fajban 16 markos lovak is találtatnak; átalában nagyon ügyesek; a nemesb egyiptomi mén 3—4000 aranyon is adatik el 's arab lovakkal vetélkedik.

A *nubiai* lovak többnyire fekete szőrüek, némellyek 16 markot is felül haladnak; jeles termetüek, erősek, 's mozdulásaikban igen gyorsak. — *Bruce*, ki a Nil folyó ereig utazni szerencsés vala, e világon legszebb 's legjelesb lovaknak tartja a nubiai lovakat.

Átalában az afrikai, de legkivált a *nubiai* lovak legnemesb faja azon öt lótól mondatik származni, mellyeken Mahomed négy követőivel Mekkából Medinába futamodott. E szép 's tiszta lófaj, keveretlen tiszta vérrel, azaz: egyenes fajzás által eddig fentartatott: testi arány-, hajlósság- 's tanulékonyságával, nagy termettel 's rendkivüli erővel jeleskedik, többnyire fekete 's sárga szőrü; *Dongola* körül 18 markos is többnyire fekete vagy szürke szőrü mondatik lenni; átalában a nubiai ló jó úszó; utazásokban igen kitünő 's nagyra becsültetik, noha hosszú gyenge végtagjai lenni látszatnak; szügye is kelletinél keskenyebb. *Bosman* a dongolai lovat a világon legtökéletesbnek lenni állitja 's azt, hogy 1816-dik évben Cairóban egy e fajbeli lovat 1000 font sterlingért eladtak.

Halfai 's *Geri* vidéken tenyésztetnek kisebb termetü, de szinte olly jeles lovak, mellyek igen tápláló köles nemüvel (Melica), (mi ottan dorának neveztetik), nem különben a Nil folyó mentében található füvek gyökereivel tartatnak.

E nevezetes fajak jeles tulajdonairól kimeritő tudományt nem könnyü szerezhetni, de még kevesbet tenyésztőikről: mondatik a többek közt, „ha *Seikh* lovára ül, ennek letérdelnie kell". Illy mostoha körülmények közt a többi afrikai lófajakról is nagyon csekély tudományunk lehet, kivévén a hő tengerparti tájékokat, hol az égető napfény miatt a ló átalában nem gyarapodhatik.

A *berb* ló nyaka rendes idomú 's erős; noha nem olly sebesfutó mint az arab, mégis könnyü, mozdulékony, tartós 's kitürő: ritkán találhatni 15 markosnál nagyobbat. Fez 's Marokko körül e fajnak legnevezetesbjei szemlélhetők; a' hegybeliek kissebbek, de szolgálatra legkivált nyereg alá igen alkalmasak; fejök az arab lóénál kissebb. Átalában a berb ló orra hajlott, nyaka hosszú és sugár; sörénye finom, vállai laposak, dereka egyenes, vékonyai rövidek, hosszú keresztcsteméhez farka magasan kapcsolódik: czombjai jól alkottak, szárazak 's nem igen szőrösek; csüdei hosszak, patái szorosak 's vérfoltokra hajlandók; igen jó úszó, minélfogva *Brovn* kapitán azt állitja, hogy egy a jóreményü fokon lakott gyarmatos egykor berb faju lován 14 embert egy törést szenvedett hajóról mentett vala meg.

A berb lovagokról többnyire az mondatik, hogy az ügetést, rövidvágtát, vagy poroczkálást a lónak leghibásb járásai

közé számitván, effélékben azt soha sem, hanem vagy lépve használják vagy sebes vágtatva hajtják, 's ennél fogva időnek előtte is elnyomorítják.

A *mór* vagy abissiniai ló piczi termetü, sebes futó 's tartós; patái kemények; jó emlékezetü, tanulékony 's szomjuságot könnyen tür; kevés eledellel táplálható: többnyire fekete 's szürke, 's legkivált Afrikának éjszaki tengerpartjai körül található.

Fez 's *Marokko* körüli lovak ritkán 15 markosak; fejök kicsi; kevés serény-, sugár nyak-, hosszú derék-, erős far-, száraz czombok 's hosszú csüdek által kölönböznek a többi afrikai fajaktól; gyakran szoros patájuak.

Saharai sivatag belsejében létez egy nemesb berb lófaj, melly *pusztai-* vagy *szélfogónak* neveztetik; többnyire strúcz- 's antilopek vadászatára használtatván, árpa vagy buzával tartatik, 's tevetejjel naphosszanti hihetetlen útakat tenni bir; azonban árpa, sőt szalmán is gyarapodik 's ha nagyon megkövéredik, gyorsaságában veszt.

Afrikának belsejében, *Bournu* királyságban található fajat még az arabnál is jelesbnek állitja *Tully*, 's azt; hogy az arab ló haszonvehetőségével a berb lónak szépsége egybekötve tünik fel rajta, mit épen megfordítva hihetni.

Afrikának nagy sivatag déli részében legkivált *Fulah* 's *Jalof* főnökeinél a kopár terület által elnyomorított arab 's berb lovak találtatnak, minők kicsinek, gyöngék, bátortalanok, 's nehezen szelidíthetők. Több útasok vallomása szerint a Fulahok 16,000 ezer lovaggal is harczra szállhatnak, sőt *Benin* királyságban tán kétszer annyival is. *Bosman* szerint e faju lovak idomtalanok 's fejöket még a szamárnál is alantabb hordják; olly kicsinyek, hogy a nagy termetü lovagok többnyire lábakkal a földet érintik: *Bosman Fidában* 6 illyfélét 24 font sterlingen megvevén, ezeken utóbb tapasztalt haszonvehetlenségök miatt túladni kényteleníttetett.

A jóreményü fokbeli ló Jávában megtelepedett hollandi gyarmatosoktól, részint átszállitott lovaknak éjszak-amerikai lovakkali párosodása által, részint pedig honbeli fajakból eredt, minőket déli Afrikának első gyarmatosai szereztenek: — ezek minden számitás 's tárgyavatotság nélküli párositásából keletkezett egy piczi, erős szabásu faj, melly leginkább kitünővé vált sanyaruságokbani kitürésével.

A fentebbi fokot később elfoglaló angolok czélszerűbben kezdék javitni e zömök lófajat 's sikerrel annyira, hogy jelenleg már a keletindiába átszállítandó könnyü lovas ezredek nagyszámu pótlovakkal, sőt egész ezredek elláttatnak szükséges paripákkal; mellyek azonban *Percivall* állitása szerint „makacsok legkivált akkor, ha szokott járásuknál keményebben meghajtatnak" — ritkán haladnak meg 14 angol markot, különben erősek és tartósak, ha nyereg alá kitanitvák. A gyarmatokban előpatájukon ritkán patkoltatnak meg; szénának majd teljes hiánya miatt rendesen répával 's kevés rozszsal tartatnak 's most már szorgalommal tisztittatnak.

A fentebbi gyarmatnak megalapitásánál vad lovak is látszottak imitt-amott, de ezek már egészen eltüntek; nincs is nyoma, hogy valaha egyik közülök elfogva megszeliditetett volna.

Afrikának keleti tenger partjai körül igen kevés ló található. — *Madagascarban* nem honos a ló, annál többet lelhetni *Asan-, Adel-,* 's *Abissiniának* déli tengerpartjai körül.

Tudni érdemes, hogy az afrikaiak legnagyobb szükségben csak hátazzák kanczalovaikat; ellenben még a majd mindig harczoló vándor arab csak kanczáját használja, azt tartván; hogy többnyire sötét éjen szomszédját megrohanván a netalán még távuli elleneitől hátazott kanczák után nyeritő mén paripája által közelitésök reménytelen perczben is elárultathatnék — 's valóban bölcsen állitva; mitől az afrikaiak kevesbbé tartanak, mert felülmuló számuknál fogva összes erejökben bizván, ekként nem ovakodnak.

Európai lófajak.

*1) A *spanyol* lófajnak legtökéletesb egyénei felső Andaluziában, *Cordova* 's *Xeres* körül találhatók; mellyek keleti, átalában arab vérből erednek, 's a spanyolok *tőfajnak* (Clima) nevezik: középszerü magas, kevély járásu, bátor 's tüzes; jámbor 's okos; feje, fülei testéhez képest nagyok; pofái keskenyek; szája kissé hegyes; nyaka széles, erős, de szabályszerü; szügye széles 's erős; kereszttetome hosszú,

*1) XV. Tábl. 1.

de rendes idomú; fara nem igen gömbölyü, mihez a tömött 's finom szőrü fark tetszősen látszik kapcsolva: üstöke, sörénye hosszú 's finom; czombjai erősek, de az előlábszárak hosszabbak mint más faju lovaknál, minélfogva járásközben előczombjait tetszősen is emelgeti: bokacsontjai hosszak; patái keskenyek, sarkai magasak 's e végett könnyen összehuzódnak: e fajbeli ló hadi szolgálatra nagyon alkalmas, mellytől a nemesb erdélyi ló tagadhatlanul ered.

A nemesb spanyol ló végnélküli belnyugtalanságok 's külháboruk következtében jobbadán már honából kiveszett; nagyon tartós, de ha 6 és 7-ted év előtt, azaz: testi tökéletes kifejlődése előtt nereg alatt használtatik, könnyen megromlik: vérrokkon tőfajának mondathatik a nápoli- és portugali ló.

A *portugali* ló nem nagy, de különös gyorsfutó: Portugaliában, (hol felette jó legelők vannak) 15 és 16-dik században jeles lovak tenésztettek, mellyek tőfaja arabok által ama országba szállítatott át: — jelenleg ottan a szamarok 's öszvérek kedveltebb tenyésztésével a régi faj majd egészen elenyészett.

A *nápoli* ló kül-testidomára 's járására nézve a spanyol lóhoz felette hasonló; nagy fáradsággal idomitathatik; többnyire makacs, hamis 's veszedelmes; arabb vérből ered: hajdan hires volt, de most ennek is jelesb fajtája számos háboruk által majd kiveszvén eltünik leginkább az által, hogy a fajt nem keleti ménekkel tökélesbítni, hanem inkább dán-, angol-, franczia 's német vérrel megkorcsositni törekszenek; 's ha ittott még egykét egyéne található is, ez jobbadán eredeti fajától főrészei- 's tulajdonaiban elütött: hajdan a lovagmesterek, sőt ujabb időkben is e fajbeli méneket iskolai járásokra nagyon kedvelték.

A cs. ausztriai ménesekben, *Kladrubban*, *Trautmansdorf* herczeg *Gitschini* ménesében még ama hires *Toscanello* nápoli fajnak ivadéki találhatók.

Toskániai főherczegnek *Caltanóban* nevezetesb lófaja tudatik.

A *szardiniai* lovak a kir. ménesek tenyésztésére használtatnak; nagyobb termetü- s vérszemüek; gyorsfutók, vidámok 's győznek.

A *korz* ló rendkivüli piczi termete 's vidorsága miatt eléggé ismeretes: hamis, ingerlékeny, de könnyen tanul.

A *polezinai* ló *Pó, Ets* folyók 's adriai tenger közt fekvő területen tenyésztetvén, Olaszországnak legjobb lovai közé számítható: tetszős idomú fejét csinos nyakával együtt helyesen fenhordja; szemei kicsinyek; mara, vállai szabályosak; bordái laposak; szügye közönségesen keskeny. Polesinának több birtokosai izmos 's igen győzös lovakat tenyésztenek; melly fajbelieket találhatni *Terra di lavoro, Otranto, Barri, Calabria* 's *Apulia* tartományokban.

Az *olasz* ló átalában erős, nehéz csontu; nem kitünő termetü; franczia közönséges hámlóhoz inkább hasonló: a' sok háborúk következtében jelen század harmad tizedében igen megfogyott.

Veronától néhány órányi távulságra, közel *Brenta* folyóhoz *Canossa* grófnak nevezetes 's nápoli fajból eredett ménese vala (talán még most is létez), melly idomára mint egyéb jó tulajdonaira nézve a polezinai lóhoz majd mindenben hasonló volt.

Említeni méltó ama társaságot, melly *Friaulában, Latisana* vidéken közönséges vérü, kondor szőrü, finom csontu; mindazáltal nehéz terhek elébe is alkalmas jó hámló-fajat bizonyos *Casizzi* felügyelése alatt 1825-dik év körül friauliai *ménekkel tenyésztetni* intézkedett; melly azonban korántsem különös szép termettel, hanem tartóssággal jeleskedett, 's ennél fogva a polezinai lóval vetélkedik, néha ezt felül is haladja.

A *velenczei* tenger környékeiben jó mezei lovak neveltetnek.

Az *ausztriai* birodalomban létező különféle ipar- 's gazdasági viszonyok, nem különben az éghajlat a lótenyésztésben különféle jótékony változatosságokat teremt elő. Az uralkodó felséges Háznak kitünő lótenyésztő intézetei vannak; számos nagyok 's egyéb birtokosok jeles méneseket tartanak: a mezei fajak, habár nem *nemes vérüek*, *azonban különféle* szolgálatra alkalmazhatók.

A kisebb birtokosok is *sz. Pölten* és *Marchfeld* körében különösen császári mének által nemesített szép lovakat tenyésztenek — 's e vidéken különféle termetüek találtatnak.

Ausztriában, átalán fogva stajer 's koront tartományok völgyeiben jó faju hámlovak léteznek, mellyek noha nagy cson-

túak, de erősek 's sebes szolgálatra is alkalmasak; az osztrák hegyekben nevelttek leginkább világos 's rókaszinü sárgák. E fajlovak *Huzard* franczia lóorvos előadása szerint *Boulogne-, Bretagne-, Franche Comtée* Departements-ben tenyésztett lovaktól csupán nagy széles csontjaikkal különböznek, mellyek közül az utóbbiak izmos testtel jeleskednek; a fentebbi fajbeliek azonban minél inkább közelednek tenyészhelyökkel Magyarországhoz, annál karcsuabbak, könnyebb csontuak 's nyereg alá alkalmasbak.

A közönséges *stajer ló* rövid testü, erős 's tartós, otromba nagy nehéz fejü; többnyire csüngő fülü, széles szegyü 's testü, vastag nehéz lábu; gyakran lúdtalpu 's inkább csak nehéz hámba használható.

Stiriában imittamott lelhetni fel méneseket, mellyek azonban nem nevezetesek. *Schwarzenberg herczegnek Mura* viz jobb partján *Murau* helységtől félórányira helyzett mintegy 180 izmos, tartós, de kevés keleti vérből eredett ménese még ezelőtt 20 évvel jeles vala.

A *koronti* ló többnyire *stájer* lóhoz hasonló tulajdonai mellett annál még szebb termetü.

Az *admonti* apátságnak is volt nevezetes ménese *Vildalpe* körében, de fájdalom! 50 év előtt már feloszlottnak mondatik.

Auersperg herczegnek *Soland* 's *Sonnek* urodalmaiban létezett ménese különös jó tulajdonai miatt méltó említésre; noha 30 évvel ez előtt feloszlatott.

Sóvári (Salzburg) tartományban igen különös termetü lovak tenyésztetnek, mellyek többnyire feketék, sötét zsufák pejek vagy kesék, 16 markosak; könnyü szekerek elébe, sebes szolgálatra vagy csatázó lovag alá épen nem alkalmasak, hanem csak nagy terhek 's hajók huzására használhatók.

Pinzgauban különös nagy, gömbölyü 's hústartó testü lovak találtatnak.

Svájcz-ország átalában kevés lovat nevel; többnyire csak hámba valót: legjobb faj tenyésztetik *Ementhali* völgyben, (*Bern Cantonban*), honnét egyénei Olasz- 's Franciaországba szállítatnak át. *Freiburgi* Cantonban is erős, tartós lovak találtatnak, mellyeket *Lyon* környékein legkivált hajóhuzásra megvásárolnak.

Az igen nagy testü, vidor 's nem ritkán gonosz *Svíz* cantoni lovak csak 5-töd év után fejlődnek haszonvehetőkké, 's azokat hámbani szolgálatra az olaszok igen kedvelik.

A *havasokon* tenyésztett lovak többnyire aprók, karcsuak, eleven vidorok, vészteli útakon biztosan járnak 's keskeny sziklákon legnagyobb bátorsággal lépegetve haladnak. *Römers* Schinz Naturgeschichte der in der Schweiz einheimischen Säugethiere Zürichben 1809-ben kiadott munka szerint „1807-dik évben történt felszámitás következtében Svájczország 10942 lónak vala birtokában".

Svájcznak könnyebb termetü lovait a franczia lovagok felette keresik, legkivált az ország nyugati részeiből valókat, p. o. *Veltelin* vidékrőlieket.

A fentebb megnevezetteken kivül a cs. kir. ausztriai birodalomban még található: I-ször: közönséges, azaz: a mezei gazdák által nevelt, II-szor: nemes faj is, melly utóbbi csak magános ménesekben tenyésztetik; azonban közte gyakran közönségesb lovak is szemlélhetők.

A legnemesb faj közé számitható a három udvari ménes, az I-sső: legnevezetesb *Lipiczán*, Illiriában,

II-dik: *Kladrubban*, Csehországban,

III-dik: *Köpcsénben*, Morva 's Ausztria határjai mellett, Holicshoz közel Magyarországban, 's a

IV-dik ménes ez előtt még az uralkodott érsekek által *Sóvárott* (Salzburg) mint egy különös faj, a hámbavalók nápoli 's toskánai ménekkel, a paripák pedig arab 's török csődörökkel párositatván, leginkább öszvérek szaporitása végett tenyésztetett: azonban Sóvár tartománynak 1809-dik évben Napoleon franczia császár hadai által történt elfoglalása előtt a fennemlitett várostol egy órányira fekvő *Rív* 's *Nonnenthal* tenyészhelyéröl *Kladrubba* átszállittatván: a cs. udvari ménes közé kevertetett; melly időtől fogva önálló ménes megszünt lenni.

Minden lókedvelő 's műértő előtt meltó megemlítenem; hogy Sóvárott három nevezetes lótanoda létez, mellyek közül a szabad ég alattinak két oldalát egy egek felé nyuló kőszikla-fal, (mellyben számos páholyforma üregek faragvák a nézők számára), harmadik óldalát a födeles tanoda képezi, hol jeles műfestvények láthatók; negyedikét pedig az utczára dülő fal keriti be.

Az ezen utóbbi lótanodával összekapcsolt mintegy 200. lóra épült pompás istálló maga nemében igen sajátságos, mellynek kül-falát 1824-dik évben, (midőn még mint Estei k. főher. Ferdinánd huszár ezredi főhadnagy e városban helyőrségül lakván, sok pótlovat legnagyobb örömmel tanítgaték) remek ecsettel festett lovak 's lovagok minden ügyismerőnek gyönyörködtetésére diszesiték; mi öszvesen eléggé tanusitja, hogy érintettem érsekek a lótenyésztésnek nagy előmozditói, a lovaglást is nagy becsben tartották vala.

Az első három cs. ménes, mellyek a cs. k. birodalomban létező ménesek törzsfajának tartatnak, külföldön 's még Angolhonban is jeles fajzatai miatt szerfelett becses; honnan különféle szolgálatra alkalmas lovak válnak; 's ott

csász. pompás hintó (Imperial Züge),

könnyebb udvari hámlovak (leichte Staatszüge, oder englische Züge),

közönséges posta szürkék,

pompás paripák, tábori- 's *vadászparipák*,

lovászparipák 's még öszvérek is tenyésztetnek. Ezekből a cs. istálló ismét szolgáltat egyéneket

I-sör: a *spanyol iskolába*, azaz: különös pompás alkalmakra tanítandó- 's szolgálandókat;

II-szor: *tábori iskolába*, mellyben a felséges császár- 's királynak, herczegeknek kedvelt paripái, udvari tisztek 's lovászok nyerges lovai taníttatnak.

III szor: hintó-lovak közé, mellyekhez tartozók a pompás angol-hám- 's csézalovak:

IV-szer: posta- 's közönséges lovak közé, 's

V-ször: gyalog hintó (Sänfte) vitelére rendelt szamár 's öszvéreket foglaló istállóba.

A köpcsényi ménesben egyedül tiszta angol-faj tenyésztetik, mellynek 1814 és 1815-dik évben jeles tagjai voltanak: u. m. szürke *Basa*; sárga *Huszein*; fakó *Sultan*; és szürke *Vezir* (ez vala Napoleon császárnak több ütközetekbeni kedvelt paripája) mind eredeti arab lovak: továbbá; *Majestoso*, spanyol; *Napolitano*, olasz; *Grimalkin*, pej, a legelső 's legnevezetesb angol telivérü mén, melly hazájából a száraz földre áthozatott; *Antonio* 's *Regent* pej mének: nevezetes kanczák pedig: *Vorthy*, *Diddler*, *Coriander*, *Lop*, *Voddbeker*,

Rosebut, *Griffin* 's *Stár*, mellyek *Grimalkin*, *Vezír* 's *Sultan* ménekkel párosíttattak.

Cseh ország Chrudimi kerületében a Kladrubi fajtól nevezetes fajták, Mezőhegyesen a cs kir. katonai — *Esztérházy herczegé* — *Hunyady grófé* — Cseh országban *Güschinben Trautmansdorf herczegé* — *Opotsnán Colloredo herczegé* származnak, mellyek közt a cs. k. ménes legjelesb: ez hámba igen alkalmas, 15 's 16 markos egyénekkel szolgál: *spanyol*, *polezinai*, *nápoli* 's köpcsényi fajzattal egyvelitetett, az utóbbi pedig angol lovakkal kevertetett; mellynek nevezetes ménlovai valának: *Bük*, *Plató*, *Favorit*, *Conversano*, *Dorado*, *Galliardo*, *Danese*, *Monacco*, *Imperatore*, *Generale*; különösen pedig szürkék és fekete szőrüek. *Pepoli*, *Principe*, *Sagramoso* 's *Toscanello*; pejek: *Superbo*, *Amico*, 1814-ben normanni, *Conquerant*, *Antonio* 's *Topper* angol csődörei; régi jelesb fajú kanczái közé számitvák, szürkék. *Italia*, *Gelosia*, *Formosa*, *Furia* 's *Palmyra*; pejek: *Arragonia*, *Pancsova*, *Reosa*; fekete: *Batalea*.

Tudni méltó, hogy a cseh lovak a cs. k. mének által annyira jobbíttatnak 's jelesbíttetnek, hogy már jelenleg némelly gazda nevezett ménektől származó ivadékait holsteini 's meklenburgi ló helyett eladhatná.

A fenemlített cs. ménesbeni, *Hollandiából* származó (*Hard-Draver*) fekete 's pej mének igen nevezetesek 's ékes piczi fejjel jeleskednek.

A *lipiczai* cs. udvari legnevezetesb, legfölebb $15\frac{1}{2}$ markos lófaj *Karst* hegyen neveltetik, melly már a romaiak alatt ismerve mint gyors, erős 's tartós tábori szólgálatra használtatott. Nevezett helyen a cs. ausztriai udvarnak legkedvesb paripái neveltetnek, mellyek *Pluto- Favori- Lip-* (német *Lippe Detmold* grófsági nemes ló) *Montedoró- Toscanelló- Majestoso*, *Napolitano*; 1815-dik évtől fogva származó angol, *Antonio-* pej- *Basa*, légyszürke arab-, *Bajan- Koheil- Mustafa- Seglavi-* 's többi tagoktól erednek; miknek növendékei tábori 's iskolai lovaglásra (Campagne und ſpaniſche Schule) használtatnak 's minden tekintetben jelesek.

A *morva ló* gyorsabb, mozdulékonyabb, könnyebb; nem olly szőrös lábu 's nem annyira hajlandó szem-, patabajokra 's csúszpókra, mint a csehló.

Herczeg Lichtenstein Jánosnak Hohenau urodalmában *Ausztriában* telivér angol ménese, melly talán az ausztriai birodalomban legjelesb közé számítható, említésre méltó: e közt *Tainiczi-Trautmansdorf* herczeg méneséből származott török tenyészlovak is voltanak: ivadékai nyereg alá igen alkalmasak, különös tulajdonaik 's tetszős termetök miatt jelesek: nevezetes vala nemkülönben *Vartensleben Ferdinand* gróf paripa-faja *Emerbergben* Ausztriában, *Németujhely-*'s *Rehhofban* Tarafeld körül, melly keleti mének-'s angol kanczákkal kevertetett, de fájdalom! e ménes 1826-dik év körül feloszlatott.

Néhány évvel ez előtt Istenben elhúnyt *Rudolf* cs. k. főherczeg; olmützi érsek- 's bibornoknak fenséges parancsára *Kremsir* vidékin *Morvaországban*, sileziai- 's cseh kanczák- 's ménekkel kevert fekete szőrü hámlovak tenyésztettek.

Csehországban. hol (*Kamenicz* 's *Teinicz* helységben *Trautmansdorf-*, *Opotschnán* pedig *Colloredo* herczegnek 's *Chlumetzban Kinszky* grófnak nevezetes ménesei vannak), szép lovak tenyésztetnek; mellyek között nagy és ügyes-, nehéz lovasság alá alkalmasak találtatnak: ezek tulajdon régi formájokból megváltoztanak lassanként, minthogy különféle külföldi mének párosodásával nem a régi faj eredeti formája tartatott fen, hanem csak magas 's alkalmas lovak tenyésztettek: minél fogva is a cseh lovak napról napra fajukban mindinkább tökéletesednek.

A közönséges *magyar ló* kemény természetü: ennek fajidoma hadi szolgálatra igen alkalmas; 14—15 markos szokott lenni: paripafajnak mintája nemesb- 's idomosabb *1).

A magyar lónak törzstanyáját *Schwartner* Magyarországról 1809-ben közrebocsátott munkájában, duna- 's tiszamenti térséges pusztákba helyezve állitja; hol jelenleg szabadon legeltetve csikósok által ménesenként őriztetik.

A magyar ló tőfajnak ivadéki már csak imitt-amott találhatók; szomorú köztapasztalás szerint némelly jelesb, jó vérü ménesek már fel is oszlattak; néhány birtokos nagyobb nyereség kedvéért inkább juhokat tenyészteni okszerübbnek vélvén. *Fajbélyege* következő: középszerü-nagy termetü; kevéssé nagyfejü; keskeny orrlukai vannak; közönségesen hosszú testü, tartós, szükölködésben győz 's erős czombú, száraz fejét tüzes szemei ékesítik: fülei kicsinyek, orrcsontja

*1) XVII. Tábl. 1. 2. 4. XVIII. Táb. I. II. IV. — XIX. Táb. 3. XX. Táb. 2. 5.

kevessé előhajolva van; gyakran szarvas nyakú, melly oldalról széles: dereka egyenes; fara gömbölyü, mihez farka magasan kapcsolódik; szügye erős; vállaiban szabadon mozdul; czombjai hajlékonyak; csánkjai inkább keskenyek 's bokái szőrtelenek. Arab, vagy más nemes vérü ménekkel párosodott magyar lovak legszebb ivadékait országszerte láthatni. A cs. k. mezőhegyesi délczegben 's e honban, szinte Erdélyországban sok nevezetes dús birtokosok méneseiben legjelesb lovak tenyésztetnek; mellyeknek legnagyobb részét alább elősorolandom, mint még 1824-től 1828-dik évig öszvejegyzém; azonban ezek közül néhány azóta feloszlatott 's hihetőleg uj ménesek is keletkeztek; miről a lókedvelő bővebben értesülhetend, 's a netalán becsúzott hibás adatokat, vagy az ótai változásokat megigazítni szíveskedendik: különben itt egyéb czélom nem lehetvén, mint csak a kedvező olvasókkal megismertetni mind azon tudtommal e honban létezett, 's nagyobb részint még fenálló méneseket 's nemes vérü lófajakat, ezeknek részletes leirásába nem bocsátkozhatom; minthogy tulajdonosaik időről időre lófajukat különféle vérrel kevertetik.

t. cz. *Eszterházy Miklós herczeg* ozorai ménese Tolna megyében mintegy 600 tagból való: keleti 's angol pályafutó ménektől eredő nagytermetü, izmos és pompás lófaja majd 120 évtől fogva fenáll: ujabb időkben angol telivér kanczákkal is nemesítetik.

t. cz. *Pálfy Antal herczegnek* Malaczkán, Detrekő-Váralján Pozsony megyében lévő ménese nemes vérből származik.

t. cz. *Hunyady József gróf* lófajára tekintve bizonyos hogy ez vérében legnemesb *Tereffi*, *Monaki*, *Montedoro*, *Zaffir*, *Gemil*, *Troiti*, *Sadir*, *Tajár* mének ivadékai által tisztán fentartatik; mellyek közül az utolsó leirhatlan jeles termete, tetszős szép formája, tehetség 's ereje miatt becsülhetlen vala. E lófajból (melly *Simongáton* Somogy megyében, *Keszin* 's *Ürményben* Nyitra megyében, császári ménekkel, keleti erdélyi vérrel is kevertetve tenyésztetett) nagy hámlovak, de különösen jeles paripák 's díjnyertes pályafutók váltak.

t. cz *Viczai gróf* ménese, melly *Iregen* Tolna megyében fájdalom! még 1836-dik évben feloszlott, e honban legnevezetesbnek mondathatott; de maga idejében legjelesbnek is becsültetett: igazi magyar fajból származván, legnemesb arab- 's telivér angol lovakkal kevert párosodás által tőfajából kivet-

kezvén a legtökéletesb ló idomát mutatva, legnemesb keleti vér bélyegét viselte; mellynek nevezetesb tenyésztő tagjai valának: *Grosvenor* világos pej-; *Griffin* setétpej- angol 's *Marbek* arab mének.

t. cz. *Szécsényi István gróf* csak 6 jeles kanczával kezdé telepíteni *Nagy-Czenken*, Soprony megyében telivér angol paripa faját, mellynek nyereg alá legkivált alkalmas 's kitünő ivadéki különféle bel 's külföldi versenyfutások alatt nevezetes díjakat már nyertenek el: mi által e faj rendkivüli jelessége eléggé bebizonyulván, nem szükség fejtegetnem azt, hogy a fennevezett gróf, mint a pesti lóverseny alapitója-, e honban a lódolgot már 1828-dik évtől fogva szilárd kitüréssel elősegítni törekedik.

t. cz. *Szécsényi Pál grófnak* keleti 's angol vérből származott közép- nagy termetü paripa- 's hámfaja jelenleg angolfajidomra átváltozik *Marczaliban*, Somogy megyében;

t. cz. *Károlyi Lajos grófnak* angol telivér faja nevezetes *Káposztás-Megyeren*, Pest megyében; *Tót-Megyeren* pedig Nyitra megyében, a fennevezett grófi családnak angol 's erdélyi vérből tenyésztett könnyü hám- 's paripa-faja egy év tizeddel ez előtt feloszlatott.

t. cz. *Károlyi György gróf* angol telivér paripa fajat tenyésztet *Nagykárolyban*, 's fél vérü magyar fajat *Szaniszlón* Szatmár megyében, hova a feloszlatott derekegyházi ménes átszállitatván, nemesbitetik;

t. cz. *Festetics László grófnak* arab eredetü ménese gyakran ezelőtt keleti telivérü ménekkel felfrissitetvén kitünő és saját testszabásu fajtának tartaték; jeles, tartós 's nyereg alá igen alkalmas lovakat szolgáltatott; most már angol vérkeverékből nemzett jeles paripákkal 's különös jó hámlovakkal bir *Keszthelyen*, Zala megyében.

t. cz. *Fechtich N. bárónak* eredeti telivér arab mének- 's *Viczay gróf* ménesbeli kanczáitól származott lófaja paripák- 's különös szép hámlovakkal jeleskedett *Lengyeltótiban*, Somogy megyében; de 1826-dik év körül feloszlatott 's jelenleg *Festetics Miklós* gróf birtokában lenni mondatik.

Somogy megyének néhány gazdag birtokosai 1835-dik év körül társaságba lépvén, a lótenyésztésnek czélszerübb kezelését 's a lódolognak általános virágzóbb fokrai emeltetését

tüzték ki törekvésök czéljául, minek ohajtott sikerét naprol napra jobban igazolja a közvélemény. E megyében jelenleg már számos részint teli- 's félvérü angol-, arab-, részint tiszta magyar törzs faju ménektől eredő 14½ egész 17 maroknyi magas kitünő nyerges- 's hámlovak találtatnak. Nevezetesb pártfogói ezen lónemesbitési társulatnak *Hunyady János* gróf, *Festetics Miklós* gróf, *Fechtig* báró, *Czindery László*, *Csapody Pál* 's többek, kiknek méneseiből nevezetes egyének már váltak: átalában a minden évi september hóban *Hetesen* tartatni szokott lóvásáron 's versenytéren már több száz nemes vérü ló áruba bocsáttatik.

A fentebbieken kivül e honban még következő 's talán még több előttem ismeretlen ménesek léteznek:

t. cz. *Hunyady János* grófnak eredeti telivér 's ½ vérü angol- 's arab ménektől származott ménesnek kocsi elibe 's lovaglásra igen használhatott 1-, 2-, 3-, 4gyedfü csikai 1834-ki augustusban eladandóknak hirdettettek ki: nemzőiknek becsét magasztalnom felesleg, minthogy ezek a bécsi, pesti, pozsonyi 's hetesi versenytéren mindig a legnevezetesb dijakat 's fogadásokat nyerték meg gazdájuknak.

t cz. nemes *Jankovics Antalnak* volt erdélyi könnyü hám- 's paripafaja, *Szőllős Györkön*, Somogy megyében;

t cz. ns. *Festetics Antal* arab 's angol eredeti paripa- 's hámfaja *Böhönyön*, Somogy- 's *Dégen* Veszprém megyében jelessé válik.

t. cz. ns. *Czindery Lászlónak* keleti 's angol telivér lófaja *Ládon*, Somogy megyében kitünő.

t. cz. ns. *Zalabéri-* 's *Sz. Györgyi-Horváth* családnak több évtöl fogva mezőhegyesi arab 's angol ménekkel párositott jeles ménese, Somogy megyében; *Baján* pedig Bács megyében erdélyi középszerü nagy termetü kocsifaja ismeretes.

t. cz. ns. *Csapody Pálnak* telivér keleti 's angol faja kitünő mellynek több versfutó egyénei bel- 's külföldön már nevezetes pályadijakat nyertenek. *Atádon*, Somogy megyében.

t. cz. *Battyhány Kazmér grófnak* ezelőtt erdélyi középszerü nagy fajtája nevezetes vala; utóbb angol vérrel keverve kitünő egyénekkel birt, *Somodoron*, Somogy megyében; de már feloszlott.

t. cz. *Battyhány Károly* grófnak igen jeles félvérü angol méntöl származó nagy faja, *Sz. Gróton*, Somogy megyében;

t. cz. *Aponyi N.* grófnak, cs. méntől eredő, középszerű-nagy hámfaja, jelenleg angol vérrel keverve jeles paripa fajra változik; *Högyészen*, Tolna megyében.

t. cs. ns. *Bezerédy Istvánnak* spanyol eredetü faja, *Hidvégen*, Tolna megyében feloszlott.

t. cz. ns. *Dőry Miklósnak*, arab vérrel nemesbített magyar paripa faja kitünő paripákkal jeleskedik, *Zombán*, Tolna megyében.

t. cz. *Eszterházy Károly* grófnak nagy hám- 's jeles telivér paripa faja, *Mátyusházán*, Veszprém megyében;

t. cz. *Eszterházy László* grófnak spanyol eredetü, középszerü nagy, többnyire fehérfakó 's hölgyszinü jeles hámfaja, *Rhédén*, Veszprém megyében;

t. cz. *Zichy Miklós* grófnak a feloszlott *Viczay* gróf- 's *Kray* báró lófajából eredt jeles arab 's angol telivér ménekkel tökéletesbített 's nagy termetü ménese *Palotán* 's *csatári pusztán* Veszprém megyében feloszlott;

t. cz. ns. *Inkey* családnak, középszerü termetü hám- 's paripa magyar tőfaja angol kanczákkal 's telivér arab ménekkel nemesbítetvén jeles fajjá vált, *Palinban*, *Iharosberényben* 's *Rétsén*, Zala megyében.

t. cz. ns. *Csüzy Pálnak* magyar 's erdély vérü törzsfaja keleti 's angol vérrel keverve nemesbül, *Becsehelyen*, Zala megyében.

t. cz, ns. *Gáál Sándornak* középszerü magyar faja nemes vérü lovakkal kevertetik, *Boronkán*, Zala megyében.

t. cz. *Festetics Imre* grófnak arab 's angol vérü lófaja, *Vraslón*, Somogy megyében felosztott.

t. cz. *Pongrácz N.* bárónak 's *Jankovics N-nek* középszerü nagy termetü faja *Hetesen* Somogy megyében.

t, cz. *Zichy* gróf testvéreknek cs. méntől származó nagy paripa- 's hámfaja keleti 's angol telivérrel nemesbítetik, *Lángon*, Fehér megyében.

t. cz. *Lamberg Rudolf* grófnak telivér angol paripa faja kitünő, *Csákberényben* 's *pákozdi pusztán*, Fehér megyében.

t cz. *Luzsénszky* bárónak középszerü nagy hámfaja feloszlott *Moorott*, Fehér megyében.

t. cz. ns. *Bezerédy Miklósnak* Sz. Jánosi pusztán telepítve volt *Bognár János* ménesbeli fajával kevert magyar vérfajtája már *Ágatán*, Fehér megyében szinte feloszlott.

t. cz. ns. *Salamon* rokonoknak középszerü hám- 's vérszemü paripa magyar tőfaja, *Alapon*, Fehér megyében feloszlottnak mondatik.

t. cz. *Czisterczitai* apátságnak magyar nagy termetü hámfaja napról napra inkább jelesbedik, *Előszálláson*, Fehér megyében.

t. cz. ns. *Latinovics Jánosnak* cs. ménesből eredő, középszerü nagy hámfaja, *Borsodon*, Bács megyében;

t. cz. *Koller N.* bárónak nemes vérrel kevert hámfaja, *Szabadka* körül, Bács megyében;

t. cz. ns. *Vojnics* rokonok középszerü nagy termetü paripa 's hámfaja, mellyből különös jó tábori lovak válnak, szinte Szabadkához mintegy 3 mértföldnyi távulságra több csapatban létez.

t. cz. néhai *Illésházy* gróf, császári méntől eredt, többnyire pej szőrü, jeles magyar faju nagy hámlovakat tenyésztetett: utósó éveiben pedig mezőhegyesi arab- 's angol ménekkel tökéletesbité lófaját; *Szarván*, Pozsony megyében: feloszlott.

t. cz *Amade* N. grófnak keleti vérből származott középszerü nagy hám- 's paripa faja; *Bősön*, Pozsony megyében feloszlott.

t. cz. *Sz. Mártonyi* fő apátságnak régi magyar vérü szép termetü hám faja: *ölbői* pusztán, Komárom megyében;

t. cz. *Erdődy János* gróf özvegyének, cs. méntől eredő, többnyire fekete szőrü, nagy termetü hámfaja, *Galgóczon*, Nyitra megyében gyarapodik;

t. cz. ns. *Sréter N.-nek* paripa- 's hámfaja feloszlott, *Szandavárott*, Nógrád megyében.

t. cz. *Orczy* báró családnak, erdélyi vérből származó, régi 's ujabb angol vérü könnyü termetü faja, *Ujszászon*, Pest megyében; *Örsön 's Hevesben*, Heves megyében; továbbá: *fegyverneki* pusztán, szinte Heves megyében a régi hires erdélyi vérü paripa-'s hámfaj, most arab 's telivér angol ménekkel nemesbítetik.

t. cz. ns. *Almásy* család keleti 's angol vérü fajtája, *Török Sz. Miklóson* Heves megyében nemesbül;

t. cz. *Baldácsy Antal* bárónak, Hunyady-, Mezőhegyesi-Ghrudimi-, Sledmaare 's Charivári angol telivérü mének után nemesített középtermetü nem annyira csontos, mint ízmos 's futni győző lófaja gyandai pusztán, és Borshalmán Heves megyében tenyésztetik; melly utóbbi hely történetileg is nevezetes,

mivel a 7. ős-vezéreink egyikének hűlt tetemeit födi: mostani épületei 'a környék dísze:

t. cz ns. *Ugray N.-nek* csekély számu magyar tőfaja, *Ugrán*, Heves megyében;

t. cz. *Jász-kún hármas kerületnek* mezőhegyesi ménekkel kevert magyar hám- 's paripa lófaja néhány év óta angol vérrel nemesbítve jelessé válik: *Pákán Félegyház* mellett; mellyből a kebelbeli 25. község szükséges méneket hágatásra használ:

t. cz. *Prónay Albert* bárónak telivér angol hám- 's paripa faja nevekedik, *Tó-Almáson*, Pest megyében:

t. cz. *Nyáry Pál* bárónak ménese telivér angol kanczákkal jelessé fejlődik ki, *Pilisen*, Pest megyében:

t. cz. *Jurenák Frigyesnek*, perzsa-, arab-, angol, 's lengyel vérkeverékből származó ménese, *sz. Lőrinczi* pusztán, Pest megyében-;

t. cz. ns. *Földváry* Gábornak magyar vérből szarmazó hámlófaja, *Tetétlenen*, Pest megyében nemesbül:

t. cz. *kalocsai* 's *egri érsek*-, 's veszprémi *püspöknek* csekélyebb számu méneseik részint feloszlattak:

t. cz. ns. *Beniczky Lajosnak lázi* pusztáján, Nógrád megyében angol 's arab telivér ménektől származó 56 darab telivér ménei, kanczái 's 1, 2, 3 éves csikai 1843-ki sept. 12-kén árverés alá bocsátattak:

t. cz. néhai *Buttler János* grófnak középtermetü nagy hámfaja, *Erdőtelken* Heves megyében, 's

Néhai *Brudern N.* bárónak arab, török 's angol vérből eredett jeles ménese feloszlott, *Kőkúton*, Heves megyében:

t. cz. *Podmaniczky* báró nemzetségnek erdélyi könnyü hám- 's paripa faja, legkivált hadi szolgálatra igen alkalmas lovakat szolgáltat *Aszódon*, Pest-, 's *Földvárott* Heves megyében, és kis Kúnságban peszéri pusztán:

t cz. *Vay Ábrahám* grófnak keleti vérü paripa- 's hámfaja már angol vérrel kevertetik, *Berkeszen*, Szabolcs megyében:

t cz. *Vay Lajos* bárónak erdélyi jeles paripa faja, *Csegéről* átszállítatott *Alsó- Zsolczára*, Borsod megyébe:

t. cz. *Almásy Alajos* grófnak, császári és angol ménektől származó nagytermetü faja jeles tábori lovakat is tenyészt, *Kétegyházán*, Békés megyében:

t. cz. *Venkheim* gróf családnak erdélyi középszerü nagy hám- 's paripa faja *Kigyóson* 's *Gyulán*, Békes megyében keleti 's angol teli vérrel nemesbítetik:

t. cz. *Venkheim N.* bárónak erdélyi 's keleti, császári 's Illésházy gróf méneitől származott középszerü nagy hám- és paripa félvad fajtája, most angol telivérrel nemesbítve, magasb idomra fejlődik *Körösladányon, fasi* pusztán, Békes megyében.

t. cz. ns. *Bogdanovics N-nek* erdélyi ménekkel kevert moldvai 's beszarábiai faja, *Tövésegyházán*, Arad megyében:

t. cz. *Andrásy György* grófnak középszerü nagy hám- 's paripa arab faja, *Hosszüréten*, Gömör megyében gyarapodik:

néhai ns. *Tököly N-nek* magyar tőfaja, *Kevermesen*, Csanád megyében;

t. cz. ns. *Kárász Benjaminnak* régi magyar jeles paripa fajtája, *Horgoson*, Csongrád megyében nemesbül:

t. cz. *Hocheker N-nek* félvad, orosz ménnel kevert nagy termetü magyar faja, *Bánhegyesen*, Csanád megyében feloszlott:

t. cz. ns. *Csernovics Péternek* Arad megyében, *Mácsa helységben*, teli- 's félvérü 50 darab angol paripa-, anyakancza- és csikói 1843-ki augustus 27-kén árverés alá bocsátattak:

néhai *Hengelmüllernek* nevezetes számú kevert fajtája, *Megyesen* Arad megyében már feloszlott 1832-d évben:

t cz. ns. *Aczél Józsefnek* eredeti magyar közönséges lófaja már nemesb vérrel jeleskedik, *Borosjenőn*, Arad megyében, hol angol faj is tenyésztetik:

t. cz. ns. *Aczél Jánosnak* angol faju ménese, *Gurbán*, szinte Arad megyében nevezetessé válik;

t. cz. ns. *Kelemen* rokonoknak erdélyi vérből származó faja, *Szerepen*, Bihar megyében;

t. cz. *Haller N.* grófnak erdélyi könnyü hámfaja, *Gezden* Bihar megyében;

t. cz. *Klobusiczky János* grófnak angol félvérü lófaja *Zetényen*, Zemplén megyében;

t. cz. *Andrásy Károly* gróf özvegyének, néhai Csáky gróf püspök feloszlott méneséből eredő fajtája *Terebesen*, Zemplén megyében:

t. cz. *Barkóczy János* bárónak keleti és angol telivérrel kevert ménese, *Palóczon*, Ung megyében;

t. cz. ns. *Semsey Lajos-'s* néhai *Jób* testvérek angol teli vérrel kevert nemes keleti vérü jeles hám-'s paripa faja, *Balmaz-Ujvároson*, Szabolcs megyében nemesbítve gyarapodik:

t. cz. ns. *Csekonics Jánosnak* mezőhegyesi cs. ménektől eredett nevezetes faja jelenleg keleti 's angol telivér lovakkal nemesbítetik *Hacsfelden*, Torontál megyében:

t. cz. *Fechtig* N. bárónak tiszta arab telivér ménese kitünőleg jeleskedik, *Lugos* körül, Krassó megyében:

t. cz. *Königszeg* gróf keleti 's angol vérrel kevert hámfaja, *Boros-Sebesen*, Arad megyében:

néhai ns. *Simonyi* ezredesnek középszerü nagy hámfaja, *Vadászon*, Arad megyében feloszlott:

néhai *Csáky gróf* püspöknek erdélyi vérrel kevert magyar fajtája, *Bereg-Böszörményben*, Bihar megyében feloszlott:

t. cz. ns. *Tisza Lajosnak* keleti vérrel nemesbített magyar faja, *Gesztesen* Bihar megyében gyarapodik:

t. cz. *Rédey Ferencz* grófnak erdélyi ménekkel kevert faja *Nagy-Várad körül* feloszlott:

t. cz. ns. *Blaskovics Bertalannak* keleti vérből származó magyar törzs ménese, *Királyhegyesen*, Csanád megyében;

Hold-Mező-Vásárhelyi községnek Csongrád megyében mintegy 16 kisebb ménesekre feloszló magyar tőfaja gyarapodik.

Szeged város körül több birtokosok nagyobb, kisebb számu magyar vérü, kitartó, vérszemü paripafaja nemesbül

t. cz. *Pejacsevich Antal* grófnak keleti 's erdélyi vérből származott könnyü hám 's paripa faja, *Rétfalun*, *Verőczén*, Verőcze megyében feloszlott:

t. cz. *Pejacsevich Péter* grófnak erdélyi, Hunyady 's Viczay grófok lófajából eredt jeles paripa- 's hámfajtája most angol telivérrel kevertetvén, nevezetes fajjá változtatott *Román*, Szerém megyében;

t. cz. ns. *Jankovics Izidornak* könnyü paripa- 's hámfaja, *Daruvárott* Pozsega megyében;

t. cz. ns. *Rogulics N-nek* mezőhegyesi méntől származott saját tartománybeli faja, *Iregen* Szerém megyében, 's

t. cz. ns *Adamovics* rokonoknak *Tényen*, *Csepinben* Verőcze megyében, Pejacsevics Péter grófnak 's tulajdon tartomány fajával kevert ménese sok kitünő lovat bir.

Az I-sö cs. k. katonai mezőhegyesi fő-magsereg Csanád megyében, a fentebb elősoroltakon kivül nagy figyelemre méltó; melly egy ideig keveretlen *tiszta faj* (Reinzucht) ma-

radt; azonban sebesebb szaporitás végett több moldvai cződörökkel párositatván, növendéki a ménesnek többi tagjaival magasságra nem egyeztek meg, noha igen jelesekké 's az erdélyi fajhoz hasonlókká váltanak; 's azért hogy a fajzatok nagyobb termetre növesztethessenek, *Hallas*, *Incitátó* spanyol-, *Spahi* perzsa ménekkel megkevertetett a ménes eleinte, melly korcs párositás által jeles 's nagy hámlovak származhattanak, ha nevendék-ménei a nehéz lovasság alá tartományonként czélzott tenyésztésre nem rendeltettek volna el: nevezetesb tőmének következők: *Generalissimo*, *Otelló*, *Incitato*, *Majestoso*, *Hallas*, *Sauvage*, *Arabs*, *Viczay*, *Montedoro* növendékei, mellyek anyalovakkal együtt külön tartatván soha nem korcsosíttatak meg. E több ezer tagnyi délczegből (melly Europában maga nemében legelső- 's legjelesbnek mondatik) évenkint a cs. k. ausztriai hadsereghez számos pótlovak (remondák), de kivált a tisztek alá szép 's jeles, többnyire már arab fajbeli tábori paripák szolgáltatnak; mik közt igen ingerlékenyek találtatnak. A múlt évtizedben Hardegg Henrik gróf cs. k. lovassági tábornagy 's az öszves lótenyésztő intézetek fő-igazgatója igen czélszerüen választott angol telivérü tagokkal e délczegnek termeti nagyságát átalánosan azon fokra neveltette, hogy 17 markon felüli magas lovak 's pedig a legrendesb 's legszebb testarányban is pompás-, mint pedig a hadseregnek minden osztályaihoz illő hám- 's nyerges lovak találtatnak: szerencsés sikerrel maiglan is folytattatván a tenyésztés, méltán neveztethetik cs. intézetnek;

a II-dik cs. k. katonai ménes *Bábolnán*, Komárom megyében létez; melly ámbár (mint a mezőhegyesi) nemes 's telivér arab lovakból áll, azonban csak olly lovakat szolgáltat a hadsereghez, mellyek tenyészlovaknak nem alkalmasak.

A bábolnai ménesben legdrágább telivér arab lovak párosítatnak, hogy a következő fajzás ideje alatt intézett *vérkeveredés* (Kreuzung) különsége észrevétethessék; melly oknál fogva a jelesb növendékek többi katonai ménesek közé osztatnak fel;

a III-dik katonai ménes *Biber*- és *Laukovitz*- (Stájer tartományban); *Ossiach* 's *Arnoldsteinban* és *Taverk* körében (Korontban) szemlélhető;

a IV-dik Bukovinában, *Radóczon* 's ehez tartozó fiókintézeti kelyeken, u. m. *Felső-Vikov-*, *Andmoladik-*, *Voytinelben*, *Mitohán*, *Vaduvladiki-*, *Tokmitura-*, *Trassin*, 's *Hardeggvölgyben* van. E lótenyésztő intézet II-dik József császár alatt 1780-dik évben *Vaskoncz* helységben Czeremos folyó mellett telepítetett, mellyben 1838-dik évben 1500 saját fajzatú ló találtatott; 60 mén- 's 350 kancza által évről évre szaporítatván. E ménes számos 's jeles termetü fajzatjai Radócztól 12 mértföldnyire fekvő (*Luczin*) kárpát hegyeken tavasz-'s nyáron át legeltetnek;

az V-dik *Nemósitz* 's *Miesitzben*, Csehországban tartatik, valamint

Ausztriában: *Bécsben*, *Schloshof-* 's *Ekartsaulban*;

Morvában: *Hatschein-*, *Brünn-*, *Olmütz-*, *Velchard-* 's *Shivitzban*.

Csehországban: *Nimburg-*, *Prága-*, *Königgrätz-*, *Pardubitz-*, *Josephstadt-*, *Theresienstadt-*, *Tábor-*, *Pesek-*, *Pilsen-*, *Poliebrad-*, *Klattau-* 's *Klumetzben*.

Gallicziában: *Drahovicze-* 's *Olhovczeben*.

Illiriában 's felső Ausztriában: *Grätz-*, *Marburg-*, *Sello-* 's *Klagenfurtban*.

Erdélyben: *Nagy Szebenben* 's

Lombard-velenczei tartományok számára, *Cremonában*.

Nem lehetvén czélom a fentebb elősorolt méneseket terjedelmesebben leirni, az ausztriai cs. k. birodalomban létező 's egyéb nemcsak külországi méneseknek, de a világnak más részeiben is található lófajak bélyegeit *1) a lókedvelők mulatságos tanulmányára (mint még 1828-dik év előtt gyüjtém) hiven előadom; mellyek azonban egymást követő tulajdonosok miatt némüleg formájokban változtatva lehetvén, ezeket mindenki megigazitni szíveskedendhetik.

A *horvát* 's *slavoniai* lovak átalában kicsinyek, könynyűek, vidorak 's tartósak.

Az *erdélyi ló* *2) többek állitása szerint VI. Károly császár alatt Spanyolhonból átszállítatott ménektől vevén inkább eredeti faj-bélyegét, ezt mintegy 150re terjedő ménesben a tehetősb birtokosok nagy áldozatok mellett még 1828ki évkörül is fentartották; azonban a létezett ménesek $\frac{5}{6}$da talán az

*1) XII. XIII. Tábl. — *2) II. Táb I.

óta feloszlatván, a czimeres szép erdélyi faj, melly kedvező éghajlata alatt kitünő sikerrel tenyésztetek 's az ausztriai birodalomban találtató lófajak közt mindig legjelesb vala, vezérlő Vesselényi Miklós báró mintegy jelenleg is már 12 telivér angol mén tulajdonosa 's egyebek által Erdélybe szállítatott angol vérü tenyészlovak keveredésével nem csak nagyobb termetre, de sajátságos délczeg idomából kivetkeztetvén, egészen másra átalakítatott; minek már szembetünő eredményét látván az egyes bérlők, zsidók, örmények 's mindenféle magányos lókedvelők, egyenkint már 6—10 jobb faju kanczákat birván 's ezeket az országban mintegy 30ra szaporodott telivér angol ménekkel 5, sőt 10 aranyért is meghágattatván, legszebb csikókat ekként nyerve 's ezeket kitelhető szorgalommal nevelve, nem csak e rendbéli erdélyi angol uj lófaj tenyésztését részletesen gyámolítva előmozditják, hanem a rendes lovasság számára évenkint már 2000 lovat is eladogatván; tán még annyit kiállíthatnának.

Ez előtt csak az arab, vagy keleti vérrel felfrissített régi erdélyi ló (kitünő hajlékonysága miatt szerfelett kellemesnek éreztetvén magát lovagja alatt) műjáratokra 's nyereg alá a spanyol faj után legalkalmasb vala; minthogy már testszabásánál fogva is a természettől különösen e czélra rendeltnek látszatik: mellyből egyébiránt pompás hámlovak is váltanak.

Már mennyire felel meg többféle czélnak idománál fogva az angol vérkeverék által keleti sajátságos fajbélyegéből kivetkezett mostani erdélyi nemes lófaj, azt mások birálatárabizom; 's ha bár a jelenleg Erdélyben létező ménesek keresett, de meg nem nyerhetett jegyzékét szükséges adatok hiánya miatt nem adandhatom elő, még is (bár mennyire hibás is lenne) az 1827-dik évben *Erdély Mihály*, bécsi lóorvosi intézetnek tanára által kiadott munkája után (Beſchreibung der einzelnen Geſtütte des Oeſtr. Kaiſerthums von Mich. Erdélyi, Doctor der Arzneikunde etc. Wien 1827.) az előtt létezett ménesek bélyegét rövid áttekintésre *1) közlöm; hogy emlékezhessék az utókor, mennyire változott a haladó szellem beható viszonyai közt Erdélyben is az állattenyésztés rendszere, róla csak átalánosan tehetvén említést.

*1) XII. Tábl.

Az előbbi 's törzs erdélyi ló középszerü magas, tetszősen hajlott fejét ékesen hordja; kevéssé hosszú fülei jól épülvék: szép és nagy szemei tüzesek 's szája hegyes; pofái keskenyek; nyaka hosszú 's erős, szügye széles, teste erős, izmos ágyékai alant alkotvák, fara hosszú 's gömbölyü; alsó elő-lábszárai hosszak, minél fogva mintegy maga alá játszó, fellengős mozdalatú szokott lenni mint V. Táb. E.

A *franczia ló* hazájának éghajlati és földterületi különsége miatt igen változékony idomzatban találtatik; közte sok szép, nyereg alá 's hámba való, erős vonó- 's teherhordó 's leginkább középszerü faju létez; melly mindenkor kitünőbb vala, kivált a véres népforradalom óta: azonban az 1806-dik évben életbe léptetett lótenyésztési rendszer a lovak hiányait pótolni 's a különféle fajtákat nemesbíteni segité.

A franczia ló átalában erős, izmos és tartós; nehéz testü 's nem jeles termetü; feje sörtésforma; csapott-, csüngő fülei vannak; nyaka vastag; szőrös vastag czombjai igen szembetünők.

Limousin-, *Auvergne-* 's *Perigordban* ezelőtt legjelesb paripák neveltettek: ezek közt termetére, jámborságára mind könnyü mozgásai- 's tartósságára nézve leginkább a limousini tünik ki; alkalmas vala hajdan tábori mint iskolai szolgálatra 's jelenleg a külföldiektől kedvelt; azonban a lótenyésztők mesterkélve idegen vérü 's középszerü ménekkel kevervén ezen jeles fajat, eredeti fajbélyegéből kivetkeztették ,s ügyetlen kezelésökkel a népforradalomkor is sokat ártottak. A való limousini ló hasonló a berb lóhoz, mert középtermetü; kis, sovány feje van; sugár nyaka néha szarvaséhoz hasonló, czombai épek és izmosok; teste rövid, könnyü; sebes mozdulatu, jámbor, tanulékony 's kevés eledellel kielégíthető: ha hat és hét év közti kifejlődéseig megkiméltetik, néha még 30. éves korában is haszonvehető.

A *normandi lófajban* (mellyben jó hám-, részint nyerges, kiváltképen vadász-, tábori 's iskolai lovak gyakran találtatnak) *Cotentin* és *Caen* sik kerületein hajdan a legnevezetesb hámlovak, többnyire csukafejüek, 's *Alecon* síkságban kitünő paripák tenyésztettek: *Auge* környékén szinte jó vérü faj található, mellynek azonban nagy feje 's nehéz csontjai szoktak lenni; minélfogva csak tehervonásra valók. A múlt század vége felé Normandiában is akarták a lófajt küföldi 's

leginkább angol mének keverésével tökélyesbíteni, de óhajtott sikere nem lőn, mint *Limousinban;* mit leginkább a népforradalom akadályozott 's majd egészen elenyésztetett: azonban a tájnak szerencsés éghajlata, földje, termesztményei, különösen pedig a normandoknak a lótenyésztés iránti vonzalma már végső enyészethez közel állott saját lófajukat lassan-lassan felsegité. A *normandi* paripák nagyobb- 's izmosabbak a limousiniaknál, 's utazásokban, háboruban haszonvehetőbbek is, hamarébb fejlődvén ki; ellenben a hámba valók nem olly nagyok, izmosak és erős csontúak mint a hollandi lovak, de épen azért tartósabbak 's könnyebb mozdulatuak: mindazáltal nem kell minden lovat norman eredetűnek hinni, mert ezek közt sok *Bretagne-* és *Poitouból* származik; hol évenkint számtalan csikó felvásároltatván, *Normandia* kies legelőire átszállítatik 's ottan felneveltetvén *normandi* ló gyanánt eladatik.

A *normandi* fajnál alábbvalónak tartatik a *bretagnei* ló, de ez is kitünik izmos- és tartóssága által.

Burgondiában a lófaj valamennyire tökélyesítetik, melly többnyire hámba alkalmas, ha a fajt arab vérrel keverik; 's akkor testi, mint természeti tulajdonaiban nemesedik, mit normandi lovon eléggé vehetni észre.

Guyenne-, Navarra-, Bearn-, Rousillonban hajdan jeles lovak tenyésztettek, mellyek különös ügyességgel mozdulván igen vérszemüek valának; hadi, mint iskolai szolgálatra mind ezek közűl a navarraiak legalkalmasabbaknak ismértettek.

Angliában a lótenyésztés jogszerüleg mondathatik a föld kerekségén legjelesbnek; mellyet ez országnak nem csak termékeny földje, szerencsés helyzete gyarapit; de legkivált e nemzetnek ismert ipara azáltal nagyobb tökélyre vitt, hogy a legtávuliabb éghajlat alatt feltalált legnemesb anyagot is saját honába átültetni, a természetnek változékony hatását kitanulva, vas türelemmel a mindinkább jobb jobb sikerrel ajálkozott rendszer mellett állhatósan intézkedni törekedett. — *Athelstan* király alatt, ki 841. évben elhalt, már jó lovakat neveltek az angolok; mit e királynak a honi lovakat külföldre kivinni tiltó törvényéből *Penant* iró kiemelt. *Roger de Belesme, schrevsburgi* gróf vala első, ki megvásárlott spanyol ménekkel *povislandi* jószágán (Valesban) lovakat tenyésztett; miknek ivadéki századokon át jó tulajdonaik, legki-

vált gyorsaságuk miatt jelesek lévén, *virágparipáknak* nevezettek: ezt leginkább Grayton Mihály *Polyalbion*-ában bizonyítja. IV-dik *Henrik* alatti törvények a lónemesitès előmozditására igen kedvezők valának; a versenyfuttatás által t. i. a lovak gyorsaságát kiismérhetvén, honi vagy kevés nemes vérü külföldi lovakkal tökélyesbitetett a belföldi faj: VII-dik és VIII-dik *Henrik* alatt azonban már több arab mén szállitatott Angliába Afrika- és Perzsiából, miknek keverékéből lassan lassan a pályafutók eredtenek; melly időtől lépcsőnkénti nemesbitésök származni mondatik, de az is: hogy már I-ső *Jakab* király 1663ban egy arab mént 500 font sterlingen azaz: 5000 pengő forinton megvásároltatott: ez, a nagy britt szigetbe szállitatván be, megalapitá az angol lótenyésztés ama korszakát, melly maiglan példa nélküli jelességében fennáll. A Németországból különféle időkben oda szállított lovak többnyire nehéz testüek valának, mellyek nagy részben a jelesb- 's nagyobb testü angol faj ős nemzőinek tekinthetők némelly grófságokban; 's igy

Az angol ló (mellynek több vagy kevesebb keleti bélyege közönségesen „*vér*" által jelentetik ki) saját mezei-, arab-, berb-, török-, frizlandi 's német fajból eredt: arab 's török lóhoz idomjára nézve nagyon hasonló, csak hogy e fajoknál nagyobb.

Az eredeti arab méntől 's kanczától, vagy tiszta keleti vérből származó lovat különség okáért „*vérfajunak*" *egész-* vagy *telivérnek* (Blood horses) nevezik; melly időről időre fennebbi módon eszközlött párositás által megkorcsositatván, önálló *tőfajnak* többé nem tekinthető.

Az angol lónak testállása felette arányos 's rendes: feje száraz, kicsi 's könnyü: fülei finom aprók 's egymáshoz közelállók; nyaka szép, nyulánk; marja magas és sovány; vállai szárazak 's könnyüek; háta egyenes, erős 's izmos; farka farához magasan kapcsolódik, mellyet felemelve hord; hátsó lábszárai az elő-szárcsontoknál rövidebbek; hátsó térdei szökcsuklóban igen szélesek; miknek csontocsai élesen kinyomvák.

Az angol faj okszerü tenyésztés tekintetéből még a csak 6. 7 évben kifejlődő keleti lónál is elsőbbséget érdemel; mert telivér fajtája már negyedfü korában fajzásra alkalmas; 's ivadékai hamarább fejlődnek ki.

Az angol lovak közt a pej és sárga szőrüek kőzönségesebbek, kényes természetüek, gyors futók; jeles ugrók; vadászatra felette alkalmasak 's gyakran 18 maroknyi magasak; mifélék *elefántnak* neveztetnek: e fajzat legkülönnemüebbje az angol lófajnak, 's nem üget, se nem vágtat; hanem csak lassúdan lépve halad.

Angliában a lófaj két főrendre osztható, t. i. I-ször: honi-, mezei-, eredetire; 's II-szor: külvérreli keverés által nyert különféle változó termetüekre (korcsfajra): átalában *teli-vérü, fél vérü, háromnegyed vérü, negyed vérü, kevés vérü* 's *nagyon sok vérü* fajzatra oszlik fel.

A honi *mezei faj* *1) közt kosfejü is található: 's nevezetes a *régi útilófaj*, melly már majd egészen kiveszett; azonban a nagy szigetnek több szorgalmas gazdái iparkodnak azt feleleventni: e fajt eredeti legrégibbnek mondhatni, ámbár többen azt vitatják, hogy okszerinti intézkedés mellett normandi-, német- 's flandri lófajból származott, eredetileg időnek előtte e vérrel kevertetvén, hogy a kisebb idomu angol lovak nagy terhek vitelére kiképeztessenek: valószinü azonban, hogy a szigetnek termékenyebb részeiben igen erős, tartós és nagy termetü lovak valának, mit *Athalstan* idejéből, a büszke, bátor nagy lovak által vontatott kaszakocsi (Sensewagen) bizonyit; mellynek szemléletére az akkori brittek is megborzadtanak, de még Caesarnak seregei is megzavarodtak. E lófajnak legrégibb eredetét bizonyitják az Angliának különféle részeiben (*Parkinson* állitása szerint) gyakran található megkövült lócsontok.

A régi angol útilónak testalkotása rendkivüli erősségre mutat; csontjai rövidek, vállai nem felette húsosak; nyaka hosszú 's többnyire erős lábai valának: magassága mintegy 15—15½ maroknyinak mondatik, 's vegyes szőrüek is találtattak.

A *clevelandi* *2) többnyire pejlovak, a pályafutókkali keveredés által eredvén, nagy ideig jeles tulajdonaik miatt becsesek voltak 's Britthonban legjobb fajú lovaknak tartattak; de ujabb időben kissé elkorcsosodtak. — *Yorkshireben* nagy számmal tenyésztetnek, a mezei bérlők e lófajnak előmozdítása- 's tökéletesitése tekintetéből igen czélszerüen intézkedvén: de keleti részen, *durham-* 's *nordhumberlandi* grófsá-

*1) XIV. Táb. 2. — *2) XIV. Táb. 3.

gokban is jeles paripák neveltetnek: gyorsaság- és tartósságra e faj felül haladhatlan: clevelandi kanczáktól, mellyek erős és izmos ménekkel párosultak, jeles vadászlovak származtanak 's újabb időben olly erős ivadéki neveltettek, hogy két igás ekét mindegyik huzamost vonni képesnek tapasztaltatott; három illy fajbeli ló pedig 60 mértföldnyire $1\frac{1}{2}$ tonna kőszént (2000 fontot) 24 óra alatt elszállít pihenés nélkül, csak 2vagy háromszor abrakoltatván meg, melly út hetenkint négyszer ismételtetik.

Suffolk környékeiben mezei gazdaságra igen alkalmas, kis termetü, vastag lovak *1) neveltetnek: becsesek *Norfolk* és *Essex* vidékein is, mellyek nem idomuk, hanem tartósságuk által legkivált jelesek; többnyire sárgák, róka szinüek, fejük vastag, orruk fehér, füleik szétállók, ajkaik szőrösek; alacsony előjük néha hosszú, de egyenes derékkal oldalt lapos, 's nagyon előre hajló vállakat képez; hátulja e lovaknak magasb előtestöknél: faruk gömbölyü, czombjaik rövidek, nagyhasuak 's ennél fogva talán nevezetesek is; mert tapasztalás szerint effélék a bevett táplálékot hosszabb ideig emésztvén meg, az éhséget tovább is türhetik el; hosszú napiszolgálatra is legalkalmasabbak. Bizonyos, hogy a fennemlített környéken a mezőgazdák nevezett lovakkal majd két annyit szántanak, mint másutt egy nap alatt, melly czélra már közönségesen más tartományokban is e fajbeli lovak kedveltetnek: (Culley on livestock 27. l.) *Culley* idejétől fogva könnyebb hámba is használni iparkodtanak e fajt 's Irhonban olly nagyra becsülik, hogy *Bereford* egy hámba való mént- *Suffolkban* 100 *Guineen* (1000 p. font) megvásároltatván- jószágára szállíttatott 's ezzel minden elébe vezetett *suffolki* kanczát ingyen meghágatott. Bár e példát követnék nemes vérü méneket biró honi dús lókedvelőink is!

A *nehéz 's nagy fekete lovak* *2) Leicesterben, Anglia belsejében jelenleg mint tiszta magán faj tenyésztetnek; nemes vérüek 's igen hasznosak; mellyeket szén-, liszt- 's más nehéz szekerek vontatására leginkább London körül mindennap láthatni befogva, mire erejök 's rendkivüli nagy testök által legalkalmasabbak; 's hogy az olvasónak világosabb fogalma legyen, röviden csak azt említem, hogy efféle lovak 4 patkója néha 30 's néhány angol fontot is nyom; a mezei bérlők ud-

*1) XIV. Tábl. 4. — *2) XIV. Táb. 5.

varaiban ritkábban találhatók; gazdasági rendszerök könnyebb termetü 's több rendbeli fáradságos szolgálatra győzőbb lovakat szükségessé tevén. A fenleirt fekete hámlófajt belgiumi, frislandi 's egyéb közönséges mén- 's kanczáktól nagyobb részint származni mondják: ámbár még sokan ez ellen vitatkoznak, helyre mind személyekre nézve (kik által szállíttattak Angliába?) különféle véleményben lévén. *Culley on Live Stok* p. 32, és *Marshals Economy of the Midland connties vol* 1. p. 306 az utóbbi előitéletből 's talán kissé korlátozott ismeretből hamisan állitván, többnyire e lovakat lapos patájuaknak, 's nagyobb ostornak mondja az országra nézve a szürke patkányoknál, mellyekkel egy idő óta a nagy sziget elözönlve van: (*vol 2. p. 164. Marshals Yorkshire*). A jelen ott változó fajzatokat inkább ama 6 kanczától származtatják, mellyeket *Chesterfield Lord* mint követ *Haagból* Angliába küldött. A kisebb termetüek hintók elébe 's lovasságalá is használtatnak; jelesebb *Leicestershire-*, *Warwickshire-*, *Staffordschire*'s *Derbishireben* tenyésztetnek: nagy részint a hires *Bakevell*-nek ivadéki.

Vallis hegyes környékeiben apró termetü lovak *1) tenyésztetnek, mellyek csak nyereg alatt használhatók; tartósak, kellemesen lépők 's e két tulajdonaikra nézve azokat angol vagy más hegybeli éjszak-europai ló nem könnyen mulja felül: az utazások mindennemü viszontagságait könnyen legyőzik 's biztosan járnak; miről (*culley observations on live Stock* p 35) azt mondja a többi közt: emlékezem egy lóra, mellyet sok évig hátaztam 's ez szabad akaratja szerint a puha útat kerülvén, inkább köves úton járt.

A *clydesdali ló* *2) soká Schottland-ban, utóbb éjszaki Brittaniában különösen kedvelt vala a mezei gazdaságnál, minden más fajbeli lóval megmérközvén. E fajnak való eredetéről különbözők a vélemények 's leginkább azért neveztetnek úgy, minthogy nem csak *Clydesdal-* vagy *Lanarkshirben* tenyésztetnek, hanem *Schottlandnak* nyugati részeiben is *Clyde* és *Gorth* közt fekvő tájon találtatnak 's *Lanark-*, *Carnvath-*, *Rutherglen-*, *Glasgovban* mint fővásár helyeken adatnak el; melly városok a nevezett kerületben vannak 's ott legtisztább vérében tartatik fenn e faj.

*1) XIV. Táb. 6. — *2) XIV. Táb. 7.

A *clydesdali* ló vallisbelinél nagyobb szokott lenni; nyaka hosszú, többnyire fekete pej, 's szürke; fején gyakran fehér folt látható, mit a benföldiek szép jelnek tartanak: szügye széles, vállai húsosak, lapoczkái marja felé magasra terjednek: patái gömbölyüek, feketék és békáikban szélesek; dereka egyenes 's széles, csipei magasak; oldalaiban rövid; farka tömött szőrü; szorosan áll 's közönséges idomu; főtulajdona azonban e fajnak, hogy igen biztos hámlovak válnak belőle 's közte makacs egyén igen ritkán található. A többi *skot* lovak többnyire aprók, de felette tartósak: hajdan legjobbaknak tartattak a *Gallovay* fajbeliek, de ezek majd egészen kivesztek, mert a mezőgazdaságbani szolgálatra nem valának használhatók; ekkint tenyésztetésök elhanyagoltatott. Az eredeti Gallovay lovakat több spanyol méntől származottaknak mondják, mellyek Gallovay partjain hajótörést szenvedett spanyol ármádából oda szakadva, honbeli kanczákkal párosíttattak. A még vérük tisztaságában eddig megmaradott *Gallovay* lovak, többnyire világos-, vagy setétpejek, fekete lábuak, finom csontuak, rövid nyaku- és kis fejüek, mikről alább a *poni* ló leirásánál.

A II-sod rendbeli fajta többnyire külországbeli lovak pározása által eredvén, foglalja magában

*1) *először:* a *telivérü pályafutókat*, mellyek tiszta keleti mének- 's telivérü angol kanczáktól, vagy megfordítva elletnek, vagy telivérü angol kanczától (Blutſtutte) 's teli vérméntől erednek; mi által olly nevezetes fajta lett már, hogy test aránya-, mozdulatai-, gyorsasága- 's megerőltetésbeni tartóssága tekintetéből többet kivánni nem is lehet; ezt számnélküli tagjai bámulásig tanusitván a különféle pálya téreken: miről azonban alább.

Az angolok e fajtát honukban azáltal nyerték, hogy valamint Europának majd minden országaiban a közönséges juhokat finom gyapju spanyol kosokkal párositák, úgy utóbb e fajbeli lovakat is nemesíteni kezdték; ekként mindenütt okszerinti tenyésztés által a gyapju mindinkább finomabbá váltóztatott, a ló pedig tökéletesbült. Az angolok hasonlóképen honbeli kanczáikat arab vagy berb ménekkel hágatván meg, az ebből származott kanczát ismét eredeti keleti ménnel párosították; igy folytatva ezeknek kancza ivadékával 's az utób-

*1) XIV. Táb. 1.

biakkal, végre a kitünő jeles tulajdonok 's eredeti bélyeg *s nemes vér a mezei honi* lófajba átszivárgott és a pályafutóknak teste lehető tökéletességig 's legszebb idomban nagyobbra fejlődött: efféléket az angol (*Bloodhorses*-nek) nevez.

A *pályafutó ló*, ha vérnemességére nézve az eredeti keleti nemesvérüt felül nem haladja is, de mozgásaiban megelőzi: *Maty* egy pályafutó angol lónak sebességét egy keleti vagy berb lóéhoz képest mint 4. 3. számit: a hires *Childers* minden ugrásában 23 lábnyi tért haladott; ellenben egy igen jeles berb ló alig képes egy egy ugrás által 18½nél többet nyerni.

A pályafutók tenyésztésére az angolok rendkivüli szorgalmat fordítnak, de még nagyobbat 's terhesb költséget tartására, melly azonban a versenyfutásokbani nagy nyereség és ugrató dijak által roppant kamatokkal visszapótoltatik; p. o. *Pantalon*, *Vernon* tulajdonosának 13 szori győzelemben 5840. Guineat — *Treutham*, *Solei* pályafutója 9 győzelemben 3960 Guineát — *Pamphlin* ugyan e tulajdonosnak 6 futásban 3400 Guineát — és *Lord Bolingbroke*-nek *Amphion* pályafutója 8-szori versenyben 2440 Guineát nyert, mit *de Lafont Paulotti nouveau régime pour les haras 56. lapon* olvashatni. Több efféle példát találhatni felsorolva *Rath Vilmos* és *Schvab* professorok munkáiban „Organisation der Gestütte, der Wettrennen und Veterinär-Schule in Frankreich. 2-te Auflage. Nürnberg 1813. Ujabb időben sok pályafutó mének keletre is, sőt Egyiptomba szállittatnak, fajukat ottan tenyésztendők.

A pályafutóknak sebességére 's reptes mozdulataira nézve már alig kivánhatni nagyobb tökélyt, p. o. *Bay Matton* pályaló *Yorkban* 4 angol mértföldet haladott 7 percz's 43 másodpercz alatt. A fentebb emlitett *Cchilders*, melly *reptes* név alatt ismeretes vala, egy másodpercz alatt 82½ angol lábnyi tért, később pedig minden vágtató ugrásban 25 lábnyit haladt; *Eclipse*, *Highflyer*, *Matchem*, *Harntletonian* mének az angol pályafutók becsét még nagyobbra emelték.

Másodszor a *vadász ló* (hunter)*1) telivér méntől 's kevésbé nemes kanczától ered: számosan található; nagyobb testével, tartósságával különbözik a pályafutótól; nem olly sebes, de a vadászatnak minden viszontagságait könnyen kiállja. Az angolok a vadászló tenyésztésére erős kanczákat használván, e fajta több

*1) XIV. Táb. 8.

vidéken nagytermetü nemesvérü kanczák- 's a régi brit utifajbeli ménektől származott, melly az arab lóval győz futni 's szerencsés párositás által olly jeles termetüvé válik mint az arab; legnagyobb könnyüséggel nagy teher alatt vészteljes akadályokon is keresztül iramlik, az üldözött nagy vadnak mindenütt közel nyomában maradván; miért is Európának minden részeiben különösen kedveltetik e jeles paripa faj.

Harmadszor: a nemesített ló *1), noha hasonló vérkeveredésből származik az előbbenivel, mégis inkább honi fajra üt: iparkodnak ugyan legközelebb a brittek legtisztább 's teli vér méneket alkalmazni e fajnak tenyésztésére, azonban ivadéki különböznek testalkotásuk- 's egyéb tulajdonaikra nézve, főkellékök levén biztos járás és sebesség; 's ennélfogva az elől jómagasan helyzett, kisfejü, középszerü hosszú nyaku, czombjain patahegy előszélére eső függélyes vonal szerint állva, térdeiben tágan 's könyökeiben kifelé képzett, szóval: hátsó testében jól idomított ló tanusítja e fajnak bélyegét; midőn ellenben a pályafutóknál kivántatik, hogy legkivált hátsó testök legyen alkotva legrendesebben.

Általában a brittek minden lovat, melly nem keleti vérből ered, nemnemes vérünek tartanak.

Háromnegyedvérü ló, mellynek egyik nemzője nemes, másik pedig félvérü.

Egynegyed vérünek egyik szülője félvérü, másik pedig nemtelen.

Kevés vérü az, melly egy nyolczadvérü mén 's nemtelen kanczától vagy megfordítva ered.

Nagyon sok vérünek egyik nemzője $\frac{15}{16}$, másik pedig $\frac{3}{4}$ vérünek tartatik.

Negyedszer: a jelesb hám ló egy vadászfaju mén 's nemesb mezei kanczától származik 's az első rendbelitől különös nagysága és testidoma által különbözik. E lófaj Yorkshireben legnagyobb iparral tenyésztetik és a külfölddel mintegy főkereskedési ágát teszi Brittaniának. Fővásárok történnek *Banbury-, Northampton-, Reading-* 's *Leicesterben.*

A fentebbi fajták eleinte korcsfajak voltanak, idővel azonban válogatott 's czélszerü párosodás 's okszerinti ne-

*2 XII. Táb. 9.

velés által önálló fajakká váltak. Az elősoroltt több rendbeli fajon kivül Angliában még

Poni 's *Gallovay* faj is tenyésztetik: az első alkalmasint Svedországból szakadt oda; nagy részint Vallis tartományban 's scot szigetekben neveltetik, hol is jutalmas gazdasági czikknek tartatik.

A *poni ló* *1) igen kicsi, vékony tagu, fáradhatlan és sok rugó erővel bir; engedelmes, tanulékony, alig 2, legfölebb 3 angol lábnyi magas; ezt hat éves gyermekek mulatság gyanánt hátozzák 's efféléken a tehetősbek lovagolni tanulnak: e faj kevés rozszsal táplálható; nagyon biztos járatu levén a nőnemtől is kedveltetik 's mindamellett, hogy apró, mégis nagyon sebes 's mozdulásai kellemesek. A *poni fajt* az angolok iparkodtak nagyobbra nevelni, t. i. a *poniment* egy hozzá alkalmas 's közönséges közép nagyságu honi nyerges kanczával párositván; melly keveredésből.

A *Gallovay**2) nagyobb termetü, de 15 markon aluli, igen kellemes mozdulatu nyerges faj származik: az élemedett potrohos bérlőktől gazdaságaik körül, de még a nőnemtől is városokon kivül séta mulatságra legkivált használtatván. E ló faj szinte sokat győz: van példa reá, hogy naponta 80 mértföldnyi tért is bejár, sőt (*G. Hering* szerint) *Corkers* Gallovay 1754. évben három nap egymás után a *Nevmarketi* téren 100 mértföldet befutott.

Ujabb időben a *vales-* 's *nev-foresti* Gallovayak inkább kedveltetnek: *Hampshiri* nemesb vérü; a *valesi* azonban a nevezetes *Merlintől* nyerte főbb jó tulajdonait. Léteznek még egymástól különböző más kisebb-nagyobb termetü *ponik* 's *gallovayak* is; ugy *Devonshirben*, hol inkább pogyász vitelre használtatnak, de *Dartmoorban* is, mellyek biztos járatuk miatt igen becsesek. Az *Exmoori* poni testidomára szebb az utóbbinál. — E faj-lovak a fennevezett kies és a mezőgazdaságot nagy sikerrel üző grófságokban, (hol ritkaság láthatni egy kereket is), többnyire ganaj, termesztmények 's egyéb terhek szállitására használtatnak.

A hegyi poni csekélyebb a gallovaynál: széles feje 's hosszú lejtős dereka van; lasan 's olly ovatosan szokott járni, hogy ingoványos vagy jéggel fedett helyekre jövén, előbb

*1) XIV. Táb. 10. — *2) XIV. Táb. 11.

megszaglalja, azután az ingoványos földet elölábaival vigyázva megpróbálja 's a jégboritékot megkoczogatja, mielőtt vigyázatlanul rálépne.

Skothon legszélsőbb éjszaki szigetein lévő poni 7—9 maroknyi magas, jeles szép termetü, igen tanulékony 's rendkivül erős: van példa, hogy 30—40 angol mértföldre is elhordja nagy hasu gazdáját.

Az *ir-honi* ló, legkivált a jó takarmányt termő *Meath* 's *Roscommoni* grófságokban nemes vérü, de hosszú testü; melly nem olly tetszős termetü 's kisebb mint az angol ló: mert feje nagyobb, hosszabb czombu, éles kiálló csipejü, azonban erős faru, széles térdü, izmos, tartós, tüzes, vidor 's kitünő ugró.

Minthogy ez országban nagy a szegénység 's csekély számmal van a ló, huzamos 's erős dologra már gyenge korában használtatik, elsatnyul 's nem is olly sebes az ir ló mint az angol; azonban jó ugró, de inkább magasra mint hosszúra szökik; miben az angol lovat megelőzi.

Ir-országnak szántóvető részeiben igen kevés lovat 's kirekesztőleg csak terh-huzásra használtakat találbatni: a gazdák többnyire csak egy lovat tartván, ezen szoktak vásárra poroczkálni, vagy két kerekü kocsijukon vontatják oda magukat, rendes hámba való ló csak *Suffolk*- 's *Leicestershire*-ben létez. Ir-hon éjszaki részeiben nehány erős hámló vásznak elszállítására használtatván, a többi közönséges terh-huzó ló nyomorék kiéhezett gebe. — *Ulsterben* láthatni tartós 's biztos járatu lovakat, mellyek közönséges termetöknél fogva sebesen haladni nem képesek.

Mindazon lovakat, mellyek nem telivérüek, a brittek *Cosktail*-nek nevezik, mert erőködési pillanatban farkukat mint a kakas felfelé emelintve hordják: ezt az angol 's más országi szobatudós lovag gyengeségnek, ellenben a való tudós lóismérők erőnek 's vidorságnak tulajdonitják.

Végre az országuton használni szokott paripát az angol *Hack*-nak nevezi; minálunk közönségesen *nyerges ló* alatt ismeretes nevezet.

A *dán* ló régi időtől fogva más fajbelinél jelesbnek tartatott: a kormány jelenleg is nagy szorgalmat fordítat a tenyésztésre. Átalában nem igen szabályos termetü: többnyire nagy testü, nehéz fejü, lapos homloku, rövid vastag nyaku;

széles szügyéhez nem arányban termett keskeny derekú; csapott-, gyakran hasított faru: különben szelíd, tanulékony 's bátor természetü; jól üget 's szépen hordja teste részeit; mozdulásaiban a nápoli lóhoz közelít, hámba legalkalmasb; tarka és tigris szőrü legközönségesebb, szürke 's fakó legritkább.

Fáró (Dániához tartozó) szigetbeli lovak piczi termetüek, azonban gyors 's biztos járatuak: vad juhok vadászatára használtatván, a legyőzött vadat, mig gazdáik ezt tökéletes birtokukba kerítik, legázolva lábaikkal biztositják.

Izland szigeten létez egy, különös tulajdonai végett említésre méltó sürü 's kemény szőrü apró, legkivált a keletizlandi *Vatua-Hestar* féle lófaj; mellynek egyéneit a folyókban imittamott létező nyilások átgázolására szokták használni: illy ló zátony- vagy homokra akadván, letérdelve sodortatja magát a viztől; ha pedig sebes folyón keresztül úsztatik, viz folyama ellen háttal oldalra fekszik, hogy lábaival könnyebben dolgozhassek: feneket érvén fel 's előre ugrik 's észrevevén a fenék veszedelmes voltát, ismét oldalra fordulván, más irányban keres feneket: mi közben lovagja magát csak szenvedőleg viselvén, sörényébe vagy farkába kapaszkodva, végre szárazra kiszállhat.

Izlandiának zordon 's terméketlen földén tenyésztett lovak többnyire norvégi lovak ivadéki, *Anderson* szerint; *Horrebov* ellenben skot eredetüeknek állítja: igen kicsinyek, felette gyors- 's tartósak; ezrenként éldegélnek kopár hegyek közt; mellyek közül szükségéhez képest a földmivelő kifog, mennyit akar, 's azokat juhszarvval maga patkolja meg: e vadon legelő faj a jeget 's havat nagy nehezen lábaival átkapálván, csak gyéren találja tápját.

A *lapp* ló piczi, gyors, engedelmes 's tüzes: télen egyedül szányban fa 's egyebek szállitására használtatik: nyáron legelőre bocsátatván, mihent a zordon téli időt közelítni érzi, magától is visszatér szokott istállójába.

Jüttland- 's *Seeland*-ban legjelesb lovak találhatók; azonban szembetegségre hajlandók, legkivált havivakságra: ezekből inkább iskola- 's pompás hámlovak válnak.

A *svéd*- 's *norvégi* ló nem jeles: átalában kicsi, de rendesebb idomú a dán lónál; eleven, serény, sebes, de mégis biztos járásu. *Oeland* szigetben található egy különös apró, de helyes faj; az ottan uralkodó zordon időjárás miatt a grönlandi faj sem fejlődhetik ki eléggé.

A *svéd* ló többnyire rozs 's zab lisztből készitett kenyérrel tartatik, mellyel gazdája is él; sőt pálinkával meglocsolva lovának adja, midőn lovát erőtetett útra akarja használni: efféle útat e piczi termetü svéd ló igen gyakran egy posta állomástól másikig vágtatva végez; mindazáltal a svéd kimélni szokta lovát, sőt megis könnyezi.

A *finn* ló az előbbinél kisebb 's alig 12 markos; szép termetü 's gyors. E faju lovak nyáron át erdőkben szabadon legelnek, télre pedig szinte mint Svédországban befogatván a svéd lovaknál könnyebben szelidülnek; egy óra alatt 12 angol mértföldet is járnak be: télen száritott halakkal tartatnak mint *Lappországban.*

A *norvégi* nagyobb a svéd- 's finn lónál; győz 's gazdájához hajlandó: honában létező köves 's rögös útakon bátran 's biztosan lépdel. E fajbeli mén, társaságában lévő kanczák elibe sietvén, az előttök gyakran megjelenő farkasokat 's medvéket megrohanva, előlábaival többnyire ügyesen levágja: azonban csatavesztve prédául esik, ha magát hátsó lábaival védelmezi.

*1) A *meklenburgi* ló törzsfaja *Rügen* szigetből származva *nedvien-i*, *meklenburg-sverini* főménesben eddigelé legtisztábban fenntartatni mondatik: a németországi lovak közt legjelesb paripafaj; egész idoma szabályszerü; szép alaku, könnyü fejü, homloka egyenes, orrlukai tágak. pofái eléggé nyiltak, miért is többnyire kevéssé rövid nyaka szabadon hajolhat; sörénye finom, szügye széles, vállai erősek 's czombjai egyenesek; patái pedig fekete fényesek 's ritkán hibásak: hasa helyes idomu, dereka egyenes, 's ha találtatik is előrehajló; izmos, erős 's vékonyaig jól gömbölyödött keresztcsonteme e hiányát kipótolja: hátsó térdei 's szökcsuklói jól alkatva szemlélhetők: könnyü mozdulatu és tartós, fáradhatlan, fara egyenes; farka farához magasan van kapcsolva; járása egyforma, lépése rendes, vágtatásban pedig lovagjával kellemes mozdulatot éreztet, czombjai izmosak: szóval: e fajnak erős testalkotása van, 's hív: kitünő jó paripák találhatók e fajban, mellyek közt az *Ivenák* ménesbeliek legnevezetesbek.

A jelen található mezei faj, melly legkivált földmivelésre használtatik, kicsi 's nem tetszős termetü; van azonban

*1) IV. Táb. 9.

szabályszerü idomu ló is közte; 's a terjedt birtokokban arab 's angol teli vérrel kevertetik.

A meklenburgi ló nem igen tüzes, azonban legkisebb jellel felháborítható; lovagjának engedelmes 's érzékeny száju levén, kantáros kézzel könnyen le is csillapítható: nagyon jámbor 's tanulékony; istállóban ritkán nyughatatlan, csak idegen fajbelit nem türhet maga mellett; miért is elővigyázó legyen minden talajdonos: bátor, a lőfegyverreli tüzelést csenddel kiállja: a német fajbeli lovak közt leggyőzőbb, de csak ha magát hatod évre kifejtheté, noha már negyed évében szép lovat képez; 's illy kimélés mellett még 20 éves korában bár mennyi viszontagságok után is erős, hiba nélküli 's járásában biztos marad. *Petersen* említ *Ludvigslustból* egy e fajbeli lovat, melly 38 éves korában ép, egészséges és teljes erőben vala.

Hajdan *Meklenburg* után a *kéthidi herczegségnek* (Zweibrücken) legjelesb lófaja vala Némethonban; ez azonban nem bel-, hanem korcsfajnak tekintetett: mult század közepén IV-ik *Keresztély* herczegtől allapítatván: 1793-dik évig virágzott. A közönséges mezei belfajból csak gazdasági lovak váltanak eleinte, azonban hihetlen gyorsasággal sikerült e fajnak nemesbitése. Nagyra valának becsülve, 's kivévén a sok paripát 's kanczát csak 150 mén szállítatott egyedül Poroszországba: közönségesen 4 lábnyi, 8—9 hüvelyknyi magasak franczia mérték szerint; azonban szabályos termetüek, finom csontuak 's tüzesek valának: ez utóbbiaknak tenyésztői voltanak dán-, meklenburgi-, norman-, angol-, spanyol-, moldvai-, török- és arab mének; angol 's normani többnyire külföldi kanczák. 1790dik év körül a belföldi jeles kanczák száma 2000-re szaporodott: legjobb ivadéki keleti és spanyol vérkeverék által származtanak 's nevezetes vadász- és iskola lovakká váltanak; az angol vérkeverékből eredők ellenben mintegy kötött válluaknak találva, csak hamar belfajra visszaváltoztattak. A franczia népforradalom e nevezetes tenyészintézetet szétrombolta, minek már csak ittott találtatik egyegy sarjadéka.

Az *anspachi* őrgróf hasonló korcs fajat alapított tartományában, melly utóbb majd elenyészvén, 1818-dik körül ismét felujitva gyarapodott.

A *keletfrizland-* 's *brabanti* lovak minden fajok közt legnagyobbak: testök erős és rendes idomu, fejök nehéz, homlokuk lapos; nyakuk rövid 's erős: e fajnak dereka 's fara széles és hasított: farka nincs magasan kapcsolva; czombjai gömbölyüek 's izmosak: szőre sürü, serénye erős: farka 's bokái hosszu szőrüek, patái nagyok és tányérformák, lúdtalpuak; hámba, pompás hintók elibe legalkalmasbak.

A *holsteini* lófaj Németországban szinte nevezetes: a holsteini ló többnyire kosfejü, nyaka hosszu és ezt magasra emeli; dereka néha ereszkedő ifjukori megeröltetése miatt: a jobb termetü lónak dereka szabályszerü, a többieknek fara csapott, szügye széles 's hátsó testhez képest nagyon is nehéz; 's noha hátsó térdei és czombjai izmosak, igen gyakran tehénállásu; csüdei hosszak 's áthajlók; patái nagyok, laposak, lúdtalpuak; nem tartós; gyenge hátu, csirára, bélgörcsre (kólika) 's pata-bajokra igen hajlandó e faj: csuklóiban gyenge, izmai és rostjai könnyen kiterjednek, kihuzódnak; többnyire magas csontu, felszitt vékonyu. *Tenneker* ama hires lóismerő a holsteini fajtát legrosszabbak közé számitja Németországban, mellynek fajából a már annyira ritka jeles meklenburgi lovat könnyen kilehetne pótolni, ha nem olly sok, de jobb ló tenyésztetnék Holsteinban; faja méltán egy helyes, de rövid idő alatt elhervadó, kevés év alatt alapvonásaiból kivetkező arczhoz hasonlítható.

A holsteini ló 3mad, 4-ed év korában jeles szép alakot képez, mellyszerint más fajbelieket itélni lehetne; azonban 10 éves korában minden bajok- és hibáknak mintája, 's leginkább czombjain és patáin mindenféle bénaságot vehetni észre; különféle betegségeknek alá van vetve; mire nem annyira a párositás és tartás, mint inkább az éghajlat, a földnek mivolta 's tápláló szerek folynak be: földje lapályos, posványos, 's ez idomtalan nagy,lágy patáinak oka: a felesleges nedvvel elárasztott növények élvezete az emésztő részeket gyengíti 's mindenféle nyavalákat következtet: sokan azt vitatják; hogy még a csira, melly a holsteini lónak mintegy fajtulajdona, az illető részek petyhüdtségéből vagy állotságból ered. A nevezett kosfejek (többektől *csirafejeknek* mondva) a nemzőktől ivadékaikra átszármaznak: 10 holsteini ló közt legalább 3 csirabeteg, vagy lábaikon könyökcsap, nyirrothadás 's más efféle baj található: agy vagy tü-

dőlobra igen hajlandó, legkivált ha rozsot eszik; miért is a keh nem ritka tulajdona, szinte mint az ükölődés.

Mi a kosorru fejalkotásnak tulajdonított csira betegséget illeti, ezt különben a kos-orru nápoli fajnál nem olly gyakran találhatni; minthogy honának szerencsésebb éghajlata, jobb földje és táplálékai is természetét testi idomával együtt jótékonyan javitják.

A holsteini ló gyakran tüzes, átalánfogva jó indulatu; sok rúgni, harapni szeret; nagy része bokros 's ezért is ágaskodni hajlandó, hogy a tárgyat, mellytől fél; elkerülhesse: nyereg alá könnyen idomítható, ha neki bátorodik: lovasság alá nem felette alkalmas, mert többnyire lovagját elragadni is iparkodik 's nagy tüze miatt mindjárt eleinte olly sebességgel neki iramlik, hogy idő előtt kifáradván, csak hamar a többi lovaktól el is marad, legkivált a lengyel paripáktól: tábori viszontagságokat nem győz 's a rendes étetés hiányát nagyon hamar megsínli; lépése nehéz, ügetésben keményen megrázza lovagját; vágtatásban türhető.

Mindenkinek figyelmébe ajálható, hogy a holsteini lónak fogait jól megvizsgálja; ennek harmad évben már fogait, mellyeket negyedfűben kiváltani szokott, a lócsiszárok kitörik; minél fogva senki e fajbeli lovat ne vegyen, ha csak ez ki nem ejtette csikófogait: mert a holsteini ló negyedfűben könnyü paripát mutat, midőn csikófogai elvesztése után egész testidoma megváltozván, otromba hám-lóvá válik.

A *németalföldi* lovak közt a legjobb faj nyugati *Frizlandban* találtatik, az ismert nagy termetü *„Hard Dravers“*: nem kicsi fejü, széles pofáju, kissé rövid nyaku, de rövid erős dereku fajzat, mellynek czombjai néha gyengék: nedves legelőkön járván patái nagyok, laposak, puhák, hibás patkolással kiszáradnak és könnyen porhanyókká válnak, legkivált köves útakon: különben e fajbeliek ügetésben minden más fajbeli lovat majd felülhaladnak és igen kedvelt hámlovak: többnyire farkukat nagyon rövidre elvágják, mi a lovat elrutitja.

A *belga* lovak többnyire nagytermetü-, nehéz testüek, rövid nyakuak, rút fejüek; szóval: nehéz terheket vonni alkalmasak, 's mint más, de lapályokban nevelt lovak, hibás patájuak, gyakran bőr-, pata- 's szembetegségeknek vetvék alá; mi leginkább petyhüdt rostjaiknak következménye.

A *flandri* lovak leggyengébbek, nagy nehezen szoknak más éghajlathoz és idegen földön különféle betegségek által elnyomorítatnak.

A *porosz* lovak közt, a közel Berlinhez *Neustadtban* lévő kir. lómagsereg nemes vérü és nevezetes: a burkus lónak rendes feje, fülei vannak; szemei tüzesek, nyaka nyulánk, de arányszerü; marja magas, dereka egyenes; oldalbordái rendesen épülvék: fara egyenes gömbölyü, farkát tetszősen tartja, könnyü vállu, magas czombu, hosszu bokái, de tartós ép patái vannak: néha nagyon tüzes járása fellengős, hatod-heted év előtt nem fejlődik ki tökéletesen; de ha ez ideig megkiméltetett, nagy ideig szolgál.

A burkus lovak közt gyakran kosfejüek találhatók 's gyenge hátuak: keskeny farukon kivül még apró szemeik vannak 's nem ritkaság köztük lőcslábuakat szemlélni.

A Poroszország különféle tartományaiban létező különkülön lófajták miatt nehéz leirni a porosz ló fajbélyegét.

Podoliában, *Drakenau*-ban a kir. magseregben használtattak ez előtt arab-, tatár-, perzsa- 's török mének; minők a császári ausztriai kladrubi ménesben is találtatnak.

Litvániának is nevezetes lófaja van, melly egyenes feje, nyulánk nyaka, magas marja, egyenes háta, gömbölyü fara és ehez magasan kapcsolt farka által jelessé mutatkozik; többnyire magas czombu, hosszu csüdü; előre hajló térdei vannak; előlábaival kifelé áll: többi tartományokban 1818-dik év körül semmi különös fajzatok nem valának; de hihető, hogy azóta a porosz kormány sokban haladván, birodalmában a lótenyésztést is tettleg elősegíté.

A *szász* országbeli lovak közt a *thüringi* érdemel figyelmet: ez nagy, hosszu, szabályos testü, erős csontu, gyakran kosfejü, nyakát magasan hordja, szügye széles, kissé emelt dereku 's teli patáju.

A *lausiczi* ló kicsi, rövid; többnyire nagy fejü, széles pofáju, összeszorult nyakú; csapott farú, erős czombú, de szoros patáju: véralkatjára nézve inkább tüzesnek mondható 's könnyü mozdulatú.

Hannovera úgynevezett pusztai ménei által erős, tömött testü és tartós fajat tenyészt.

Würtembergában a kormány mint Baden- 's Hassiában alapított jutalom által az általános jobb lótenyésztést elősegél-

vén különös figyelem 's egyéb czélszerü intézkedések mellett rendkivüli áldozatot hoz a lótenyésztésre, legkivált a kir. udvari ménesekben *Well- Klein-Hohenheim-'s Scharenhausenben* egymáshoz közel fekvő igen regényes helyeken, mellyek határát a világ legkellemetesb gazdasági intézetének mondhatni. Ez intézetekben az ügy iránt nemcsak kitünő szeretettel, de a legalaposabb tudománynyal is a mezei gazdaságnak e nélkülözhetlen ágában minden kitelhető erővel a honi ipart elősegíteni törekszik az Uralkodó; 's mondhatni méltán, hogy ott a legtisztább 's legnemesb arab vér található; hol csak eredeti telivér arab mének, (mellyek közt már 1828-ik év körül Bairaktár 's utóbb ivadéki az elsőséget kivivták) tiszta arab kanczákkal párosítatnak: azóta némi változások ugyan történtek annyiból, hogy a tiszta arab vér külön, az arab-perzsa faj külön, és az erős félvérü faj szinte külön tenyésztetik, de legnagyobb szorgalommal a fajnak nagyobb termetre nevelését is nyerhetni iparkodik az intézet. Általában szakértők ujabb időben azt állitják, hogy e jeles intézet növendékei szép járás-, tiszta csontok és inak- 's tetszős forma-, szóval: egész idomuk nemessége által kitünnek, 's hogy az említett intézetnél czélszerűbb és tökéletesbet nem is kivánhatni.

A közönséges *lengyel* ló akár mi fogyakozásban tartósabb és győzőbb a német lónál: embertől többnyire fél, bátortalan, de még egyéb rosz indulattal is különbözik más fajbeliektől. A nemes nagy testüek közt igen jók találtatnak, noha alábbvalók is vannak: a nagy közönséges lengyel lovak postáknál igen kedveltetnek.

Nevezetes ménesek valának Lengyelhonban:

Starzinszky grófé *Borkban*,

Bavarovszky grófé *Smolankán*,

Leviczky grófé *Horoczkovon*,

Zabielszky grófé 's

Koritovszky és *Dzieduszky* grófnak legközelebb 5 teli vér, 16 markos ménnel 's 3 kanczával szaporított ménesei, *Jarezovceban* tarnopoli kerületben: továbbá említetni méltó

Lubomirszky herczeg és

Dzierkovszky gróf ménese *Brzazanoi* kerületben,

Szelovszky ménese *Stanislói* kerületben,

Bronievszky — Komorszky — *Bruniczky-Uratovszky* grófok ménese *Stry* kerületben

Bavarovszky, *Duzonkovszky* 's *Balekovszky* grófoké *Przmislói* kerületben.

Lankorovszky grófé *Strusovban lembergi* kerületben,

Szipovszkyé stanislói kerületben,

Dzvonkovszkyé zombori és

Lilovszkyé czorkovi kerületben: melly ménesek felette jelesek, faizatai arab török 's angol vérből származván: fajbeli ménesek *Podolia-*, *Lithvania* és *Ukraniában* is találhatók.

A közönséges *lengyel* ló, kicsi, nem szép, de könnyü, gyors, tüzes, erős; pofáji szélesek, feje nem rút; méllyen fekvő szemei miatt nem igen ajálható: többnyire szarvas nyakú, marja magas, szügye keskeny, dereka hosszú de széles, fara csapott, farka magasra van kapcsolva; czombjai többnyire vékonyak: bokaszárai hosszak de erősek: patái tartósak, békái szorosak, összehuzódnak könnyen, legkivált ha azt ügyetlen kovács patkolja.

A *podoliai* ló rövid; nyáron sima, télen ellenben hosszú és kondor szőrü mint az uszkár 's norvégi lovak, 's *Bachmattenek* neveztetik: átalában nem szép idomú, de tartós, 's akár melly silány táplálékkal beelégszik.

Bezarábia térséges pusztáiban nevezetes lóseregek tartatnak és jó fajú lovak tenyésztetnek; mellyek termetükre nem olly jelesek, mint minden szolgálatra alkalmasak, győznek, 's tartósak: török 's muszka korcsvérből származnak: tábori szolgálatra különös haszonvehetőségök végett a cs. kir. ausztriai, porosz és bajor hadseregnél különösen kedveltetvén, nagyra becsülésöket megérdemlik.

Europai Oroszország nagyszámu ményesekkel bir, mikben nemcsak jó, de jeles fajak is tenyésztetnek: a mezei vérfaj körül is elég gondosság tanusítatik.

Az *orosz* lovak különféle éghajlatt, velők bánás-, tartás- 's párositás miatt sokféle fajtákra oszlanak: a *közönséges muszka ló* többnyire Nagy-Oroszországból származik; közép- de nem jeles termetü, erős idomú, tartós, feje nagy, homloka lapos és széles, nyaka rövid, erős hátu, czombjai vastagok, erősek, hosszu szőrrel födvék: patái laposak, tányér formák; serénye sürü, hosszú. farka vastag harasztos: melly gyakran, szinte sörénye is gubancsos, mi legkivált az éjszaki oroszlovaknak sajátsága szokott lenni; többnyire jámbor, engedelmes, könnyen tanuló; hámba legalkalmasb, miért

is legkivált az orosz pattyantuságnál használtatik: ménesekben a belfaj gyakran külföldi ménekkel, de még kanczákkal is kevertetik.

Déli Oroszországnak lovai a sok buja, de néha a posványos legelő miatt gyengébb idomuak és kicsinyek; a dúsbirtokosok lótelepitvényeiben ellenben nagy és jeles lovak találhatók.

Denep (Dniper) és *Bug* közti kerületben létezett egy különös faj, melly ez előtt 20 évvel legjobbnak mondatott Oroszhonban 's *zaporoginak* nevezteték; mellyről alább.

A *Volga* mentében fekvő *Viatka* tartományi lovak nyereg alá igen alkalmasaknak ismervék; szabályszerü- 's tetszős test-alkotásuk által tünnek ki, mint következik:

I-ször: az *estlandi* 's *lieflandi* ló, melly (Doppelfläppernek) mondatik, középszerü nagy; homloka lapos; pofái keskenyek, nyaka kevéssé széles: szügye erős, széles; teste zömök; fara gömbölyü; csontjai finomak, patái alacsonyak: általában igen jámbor 's engedelmes; minden szolgálatra alkalmas, de nem olly tartós, mint a Volga melléki.

Oesel szigeten nevelt lovak kisebbek ugyan, de egyébiránt azokhoz nagyon hasonlók.

II-szor: a *meszensky* és *onesky* ló Archangel tartományban található: az első faj kicsi, zömök, széles nyaku, gömbölyü faru; czombjai vékonyak, de tartósak; az *oneszky* faj ellenben nagyobb termetü, a fejér tenger körül fekvő Onega helységtől eredetét venni-, szinte széles nyakú- 's erősebb czombunak, és felette győzőnek lenni mondatik.

III-szor: a katarinovai tartománybeli *Bug* és *Denep* folyok közt tenyésztett lovakat Nagy-Oroszország minden fajtáji közt a könnyü lovasság alá legalkalmasabbaknak lenni állitják: nem nagyok, de szép fejüek, miáltal keleti eredetüket tanusítják: szépen helyzett füleik lévén, fejüket jól hordják: szegyük testtel arányoz: hátuk egyenes: szép, sugár csontuak 's egészséges patájuak. A tájvidéknek, mellyen e fajbeli jeles lovak nevelődnek, száraz, hegyes 's kemény földje, egyenetlen 's sok forrásokkal átmetszve van; minélfogva legjobb táplálék rajta megteremvén, a lovak egészségét neveli.

IV-szor: az *ukraini* 's *krimiai* lovak közül az első fajbeli szebb: teste könnyü; középszerü magas, szabályos ter-

metü 's a muszka fajbeli lovak közt sugár-, hosszú nyaka által magát különbözteti: feje sovány, szemei tüzesek; czombjai egyenesek 's finomak, patái jók: e fajbelieknek nemes származását finom szőreik bizonyítják: járás alatt farkukat emelten hordják; igen gyorsak, ügyesek 's tartósak: könnyen taníthatók, de emberhez nem igen hajlandók; mindenről állhatatosan emlékeznek: találtatnak azonban köztük közönségesek is, mellyeket a lócsiszárok csekély áron megvásárolván, Némethonban drágán eladogatnak: a könnyü lovasság alá igen kedveltetnek, sőt még vasas katonák alá is válogattatnak — szóval: az orosz birodalom legszebb 's legjobb lovai közé számíttatnak.

A *török ló*, melly arab-, perzsa- 's tatár lótól származik; ez utóbbival sok tekintetben hasonló: könnyü, izmos, tüzes 's mindenféle sanyaruságot tűrni képes, hosszu ideig él; a közvélemény róla azt tartván, hogy elhal a nélkül, hogy vénülne; rajta vén korában semmi testi fogyatkozás nem vehető észre.

Rumeliában legjobb török vérü lovak mondatnak lenni — ezek könnyü testüek, gyorsak, sebes 's tartósak.

A *moldva* ló középszerü, kicsi-szép fejü, néha széles pofáju, nagy tüzes szemei vannak; gyakran hamis 's makacs: nyulánk nyakát emelten hordja: szügye untig széles; legtöbbek teste kelletinél hosszabb, dereka egyenes, fara széles, farka magasan van kapcsolva; czombjai szabályosak, néha lőcslábu; erős, gömbölyü csipejü: patái erős- 's fényesek; sebesen 's ügyesen mozdul: mérsékelt véralkatú; átalában jó indulatú; mindazáltal vele csinján bánni kell, hogy gonoszszá ne váljék: meleg 's gőzős istállókat nem tűr; ezekben könnyen megvakul; idomtalan húsos szemei miatt szembetegségre felette hajlandó, mint többnyire a vad- és félvad faju ló. E fajnak közönségesb egyénei otromba fejüek, szarvas nyakuak, sarlóhátuak; bokáik hosszak 's erőtlenek; többnyire tehén állásuak: azonban e fajból ménes telepítvényre alkalmas lovakat is szemelhetni ki.

Az *oláh* ló noha kisebb a moldvainál, de szebb, kisebb, soványabb feje van; fülei hegyesek, nyaka szépen helyzett, szügye erős, dereka egyenes, kereszttteteme gömbölyü, farka magasan kapcsolt, czombjai erősek 's finomak, néha lőcsformák; csüdei kevéssé hosszuk, de nem áthajlók; patái kemé-

nyek, békái néha szorulnak; egyébiránt, könnyü, ügyes 's sebes mozdulatu, 's ez testi idomának összege; azonban bátortalan 's önakaratu szokott lenni.

Servia-, Bosznia-, Bolgár- 's a többi europai török tartományok lovai többnyire keleti vérből származók; tüzesek, gyorsak, erős csontuak, izmosak, patái kemények, biztos járatuak, 's noha nem a leggondosabban ápolva táplálvák, igen győznek 's tartósak; középszerü termetüknél fogva nyereg alá alkalmasak: de a köznépnek nem épen britt módon számító, sőt inkább közönbös tenyész rendszerénél fogva valamelly kitünő belfajzási ló ott gyéren található.

Amerikai lovak.

Az *éjszak*- mint *déli Amerikai* lovakról nem sok érdekeset mondhatni; a vadló, melly déli Amerikában 's a legtávolabb gyarmatoknál nagy csapatokban még létez, alkalmasint ivadéka az egykor gazdáiktól megszökött szelíd lovaknak — *Pampas* rónain, *Plata* folyó 's *Patagonia* közt e vadfaj ezrenként egy bátor ményt mint vezérét követni látható, természeti ösztönnél fogva bátorságát csak az egyesség- 's alárendeltetésben keresvén; mert az oroszleány, tigris 's leopard legnagyobb ellensége lévén szüntelen ostromolja: csapatban élve, bizonyos jelre összeszorulván, megtámadó vad elleneit vagy elölábaival agyon vagdossa 's széttiporja, vagy hátsó patáival védelmezi, a kanczákat csikaikkal együtt mindig középre bocsátván: illy csatarendben vezérök első szerepel; ha szükséges, ovakodva visszahuzódnak is: különös, hogy az efféle csapat megszemlélvén a szelíd lovon járó útast, mennyire csak lehet, hozzá közeledve nyeritéssel csalogatja lovát; ki ha jókor nem veszi eszre magát 's odább nem rugtat gyorsan, lova őt magáról ellökvén a vad csoport közé szegődik, onnét soha nem térendő vissza.

Déli Amerikának még inkább durva lakói lovaikkal legnyersebben bánnak: legelők hiányában, istálójuk sem levén, lovaikat éjjen át földbevert karókkal körül biztosított udvarukon (*Corral*) az ajtóhoz kötve, kukoriczával csak gyéren tartják: a kanczák soha sem használtatnak nyereg alá; ezek csikaikkal együtt szabadon éldegélnek.

Ha a fennevezett rónai lakónak (Gauchó) szüksége van lóra, vagy valamelly utasnak számára, akkor fris bőrből szorosra font $\frac{1}{2}$ hüvelknyi vastag 's 30 - 40 lábnyi hosszu árkányával (mellyet egy délamerikai vagy *chili* lakos sem nélkülözhet), a lovára ült Gauchó kirúgtat szabadba 's kifog magának egy mént; azonban, ha szüksége van több egyénekre, ekkor a *capitár* (a Gauchók legjelesbike) vezérlete alatt a többi egyesülve, egy csomó vadlovat a nagy seregtől elszakítva a legközelebbi corralba hajtván bé, a capitár biztos lován közibe nyomul 's a végén ellátott vaskarikán át hurokra készített árkányával (magyar csikósok módjára) legügyesebben a kijelelteket egymásután kifogja; mire (a segédek kötelekkel a szegény csikót ledöntvén) sebesen sörényét elnyirván, farka végéből is elvág jeléül, hogy már egyszer meghátoztatott: ez megtörténvén, egy erős kötőfék fejébe huzatván, egy darab bőr alkalmazva szájába, 's a segédek által lefülelt csikó hátára felrakott nyereg hevederrel felette nagyon hozzá szorítatván utóbbi lovagja rendkivül hosszu sarkantyúival, sebesen reá ül 's a segédektől szabadon bocsátatva azt sarkantyúival mind a mellett, hogy őt borzasztólag hányja-veti, helyből kiindítva, vágtában tovább hajtja; miként rövid idő alatt több *Gauchó* lóra ülvén, a kivánt paripák előállíttatnak. Csodálhatni a *Gauchók* ügyességét, mellyel néha egyedül maga egy *Gauchó* is szokott vadászlován a csapat közül egy vad csikót kifogván, hátsó lábaiba vetvén az árkányt, azt képes műfogásaival haza vezetni.

E fajlovak (hír szerint spanyol lovaktól eredvén) noha nem sebesek, de rendkivül győznek, 60—70 angol mértföldet is haladnak, sőt a kegyetlen sarkantyúval ébresztve 100 mértföldnyi térre is hajtatnak a nélkül, hogy lekantároztatnának; — az ügetést nem ismerik, 's ha nagyon kicsigáztatnak, ismét a vad csapatok közé szabadon bocsátatnak: — a kanczák husát nagy lakomák alkalmával jó vágygyal enni-, vérét pedig pálinkával vegyítve inni szokták az indusok.

A nevezett tájnak égető éghajlata alatt a patakvizek gyakran elenyészvén, szomjuságból egész csapat ló megdühödik: illy állapotban neki rohannak legközelebbi tónak 's ott egymást fogaikkal szétszaggatván, vagy agyon gázolván halomra dülnek; miknek ezernyi vázait találhatni, sőt többe-

ken sebnyomokat vehetni észre, mellyeket a szakonként kiáradó nagy folyókban szétuszó krokodilok rajtok ejtének.

Pouisiana nyugati részeiben léteznek nagyszámu mindenféle szinü vad csoportok, szinte spanyol lovaktól eredők; miket az indusok felvadászván, közönségesen megszoktak enni.

Éjszakamerika is bir sok lóval. — A *mexikói* lovak okszerütlen bánás által ugyan elaljasodtak, azonban az erdőkbe szabadulttak szaporodván, már *Columbia* folyó ereig, a roppant sziklás hegyekig eljutának. A későbbi indus nagyra szokta becsülni lova fajának jobbikát, mellyen bivalokat vadászni indul. Az *osagok* nagyszerüen üzik e vadászatokat. Ellenes törzsökétől, ha az indus lovát ellophatja, annyiban tartja, mint ha emberét megölte volna, 's illy ravasz ténynek kivitelében néha hihetetlen nagy tért halad a tolvaj elorzott lovával.

A *britt-amerikai, canadi* 's *nyugat-indiai* gyarmatosok többnyire szelíd lovakat használnak: a canadi ló franczia lónak ivadéka 's jó ügető.

Éjszak-amerikában télen által utazásra használtatik a ló, melly vastag bundával letakarva, zordon idő ellen ovatik lehetőségig, 's ekkor nem is vakartatik meg, de aczél srófokkal élesre patkoltatván, némellyik a jeges téren 12 óra alatt 90 angol mértföldet is halad *G. Hering* szerint; mit kötve hiszek. — Szabad Éjszak-amerikában jelenleg már arab 's angol vérkeverékből származó lovak találtatnak, 's már sok helyen, legkivált a déli tartományokban, czélszerűbb tenyésztés végett mármár a lóversenyek jöttenek divatba; 's ha szabad hinnünk G Hering állítását, ottan legjelesb arab vérü lovak találtatnak.

Nyugat-indiának lovai a gyarmat anyatartományi lovainak mintájára ütnek: a *cubai* lovak spanyol eredetre mutatnak; a *britt-gyarmati* lovak pedig angol vérü származást bélyegeznek idomukban; minek kitünőbb nyoma *Virginia-* 's *Kentukyban;* szóval: már minden tartományban elszármaztaték a jó vérü angol faj; mellynek ős nemzője ama hires *Shark* méntől legkivált *Virginiában*, *Tally-ho* pedig *Hyghffler* ivadékától származni mondatik *Jersey* lófajnak legnagyobb része.

Pensylvánia 's *Közép-statusok* sajátja a *conestoga* faj; könnyü csontu, hosszu czombu, néha 17 markos, többnyire

hámba használtatván: a kisebb 's tömöttebb termetü nyereg alá 's vadászatra is alkalmaztatik — *Rotsh Louisvilleből* azt állítja; hogy az amerikai lovak általában keményebb természetüek 's nem annyi betegségre hajlandók, mint az angol lovak: mit már a Britthonból oda szállított tenyész-lovak első másod nemzedékein is nyilvánosan vehetni észre. Ha ez áll, nem volna e most czélszerü, onnét ismét erősb természetü lófajnak terjesztésére több tenyész- lovat Angliába visszaszállítni?

Ezeket előbocsátván, az amerikai lófaj bélyegét általában nehéz meghatározhatni, de annyi bizonyos; hogy éghajlata 's földminősége kedvezvén, a lótenyésztés rendkivül nagy sikerrel üzethetnék; mert a fentebbek szerint is (tapasztalhatólag) elmondhatom, hogy az önmagára hagyott természet a nemző erőt gyarapítván, némelly jó tulajdonokat néha elenyésztet ugyan, de az éghajlat viszonyai által az állatok vérminőségéhez képest ismét jobbnál jobb uj hajlamokat termeszt elő.

Az *ausztráliai* ló a Borneo szigetbeli fajnál sokkal jobb.

A *neu-südvalesi* lovak nagyobb része Kelet-indiából 's Jóremény-fokról szállítatott át; azonban valami kitünő egyén köztük nem található.

Általában Ausztráliának lófajairól keveset tudhatni, minthogy e világrész magas hegyekkel körülfont szigetekből állván, belseje nem is igen ismeretes: azonban még is bizonyos, hogy *Lázár-*, *Sandvich- 's társasági* szigeteken szamarak 's öszvérek léteznek, minők bizonyára lakosaik által oda szállíttattak.

A lónemnek I-sső osztályába soroztatván a vad*1), elvadított, félvad 's jámbor, europai-, ázsiai-, afrikai- 's amerikai lovak 's különféle ménesfajak; a *szőrtelen* ló*2) (equus caballus pilis carens) is ezen osztályba számitandó: nem különös, és hihetőleg a jámbor házi lótól elfajzott: középszerü nagy testén se sörény, se farkszőr nem látható; felbőre egész testén fénylő sötétbarna, vagy deres szinü 's szőrtelen zsiros; az arab lótól csupán béhorpatt orrával 's hegyes szájával különbözik: észrevehetni még azt is rajta, hogy lábszárai térdtől kezdve patáival együtt szünet nélkül hidegek.

Efféle faju lovat nehány évvel ezelőtt láthatni volt *Gvera* mülovagi társaság igazgatójánál, ki Pesten müvészi elő-

*1) XV. Tábl. 2. — *2) XV. Tábl. 3.

adásait tudató néhány egyéneivel együtti körüllovaglás közben azt hátazni szokta, 's 15 markos lehetett.

A nagyhirü porosz lóorvosi-intézetben (Berlinben) vala egy illy faju, mellyet egy cs. kir. ausztriai haditiszt utolsó törökháboruban Belgrád alatt magáévá tett. Később ez a ló a versailli állatsereglet *Alpi* igazgatójától Berlinbe adatott el. *Regnin* herczeg 1793. évben a fennevezett intézetben e lovat megszemlélvén, azt vitatá; hogy több illy fajta lovakat *Krim* tartományban látott vala, minek eredeti hazája mind ekkoráig még tudva nincsen: de annyi való, hogy eſſélének külön formája 's minősége természetjátéknak mondathatnék; legvalószinübb pedig, hogy a világ ama tartományából ered e faj, mellyből a szőrtelen kutyák származnak.

II-dik osztályba való a *szamár* *1): ez állat, szinte mint a ló Középázsiából ered. Tatárországban 's Perzsia sivatag pusztáin seregenkint látszanak a szamarak, télen legkivált Perzsiába 's Indiába átmenők; e vad szamárfaj sugárabb 's nagyobb termete által különbözik a lassu, rest 's házi szamártól, melly az olvasó közönség előtt nem ismeretlen: reptes mozdulatu; minőt terjeszteni czélszerűbb lenne. Europa- és Ázsiának éjszaki részeiben nem tenyésztetik: többnyire 8 - 10 markos; háta közepén hosszanta egy fekete vonás látható, melly marján felül két vállain fölfelé húzva van: nagy türelme, (az idő minden viszontagságait 's néha legdurvább velebánást kiállván) finom érzékei 's jeles emlékezete miatt nagyon becses: lassan, de biztosan jár: képes nagy terheket vinni; nagyon megterheltetvén füleit fejével együtt lefelé lógatja, száját kitátja; 30 évet is túl él: tavaszkor rendesen sárlik 's párosodási vágyát egész majd dühödésig nyilvánítja. Legszebb, jeles 's legnagyobb szamarak találhatók Egyiptomban, Spanyol-, 's Olaszhonban, hol bátorság- 's tartósságuk miatt igen becsülvék, csekély táplálékkal p. néha bogács-kóróval 's más tövises növényekkel kielégithetők; ritkán betegeskedvén, utazásokra kedvelttebbek a lovaknál.

A szamáron, szinte az öszvéren gyakran a gyanus mirigy mutatkozván, ez hamar takonynyá válik: e két nemen a bőrfene is sebesebben elhatalmazván mint a lovakon, e bajt a lóorvosok inkább a szük orr- és gégjáratnak tulajdonítják 's ennélfogva a betegségnek sebesebb folyamát is.

---

*1) XV. Tábl. 4.

Ha a szamár lóval párosodik, korcs fajzatot nemz, melly erősség- 's tartóssága végett hasznos, de ritkán tenyészt.

Ámbár a szamár nemzőtagjai idomzatukra nézve majd a lóéhoz hasonlók, okát terméketlenségének tán csak nemző részei aránytalanságának tulajdoníthatni, vagy az erőltetésben kereshetni, mellyel a szamarat a párosulásra közönségesen kinszerítni kell: midőn p. egy kivölgyelésbe állitott lóménnek szemei beköttetvén, ez, az elébe vezetett sárlós szamár kanczának meghágására felingereltetik; a párosulás után ez tüstént körülkörül vezettetik, hogy a ménnek ondóját méhébe felvegye; 's igy a lóvali párosodás által a szamártól származik két korcsfaj, t. i. az *öszvér* 's *öszvérszamár*.

Az *öszvért* a szamármén nemzi, 's a lókancza elli; az *öszvérszamár* pedig szamárkanczának lócsődörreli párosodásfajzata.

Az *öszvér**1) (mulus) két külön törzsöknemnek szülöttje; ebben a további nemzőtehetség megszünik; barna szürke is szokott lenni; formájára hasonló a lóhoz, legkivált fülei nagyok, miről neme megismerhető: nem nyerít mint a ló, hanem ordít mint a szamár: Europa déli részeiben nagyra becsültetik, mert nagy terheket hordani legkivált hegyes útakon igen alkalmas, erős, tartós, de még nyereg alatt, sőt hámban is használható és szinte mint a szamár nagy ápolást nem kiván; a legsilányabb táplálékkal kielégíthető: — benne a természet egy határt vonni látszik talán azért, nehogy a külön törzsöknemek vegyülete által az elkorcsosodás mód nélkül szétterjedjen 's ama rendet megrontsa, mellynek az állati világban fenmaradnia kell.

Az eredeti *vadszamár**2) *Onagernek* neveztetik, mellytől a közönséges szamár ered, a törzsfaj nagyobb, karcsubb, fülei hosszak, farka szinte kopasz; hátán sárgabarnás vagy szürkecsikos vonal és hátulsó czombjain hosszant, az előczombjainál pedig mintegy fekete keresztvonás látható.

Az *öszvérszamár**3) (Hinnus) kisebb az öszvérnél, csak 4 vagy $4\frac{1}{2}$ lábnyi magas; szine rendszerint mocskosbarna; erős 's tartós mint az öszvér.

---

*1) XV. Táb. 5. — *2) XV. Táb 6. — *3) XV. Táb. 7.

Spanyol-, Franczia- 's Olaszhonban legnagyobb számmal tenyésztetnek a szamár- és öszvérfajak, hol, 's legkivált Nápolban pompás hintók előtt is jeles 's kitünő szép termetü, 15—15½ markos öszvéreket befogva láthatni, 's darabjáért 100, 150, de 200 aranyt is fizetnek.

III-ik osztályba tartozik a termetére 's nagyságára nézve majd az öszvérhez hasonló, szarvasként reptes mozdulatu *zobor**2) (Zebra); mellynek szőre fehér-veres, egyenes vonásokkal oldalt lefelé derék teste, elője és czombjai pedig keresztben csikolvák (a ménen szebben mint a kanczán), melly utóbbi elevenebb szinü. E fajnak előczombjain belől 's átalában a más lovak bokasarkain lenni szokott békavar hiányzik: csontvázát tekintvén, csupán fején a homlokalkatás különböző a lóétól, egyéb részeiben hasonló az első rendbeliekhez; miből azt következtethetni, hogy nem a szamár, de inkább a ló neméhez tartozik. Ez állatnak mindennemü sajátságai leirását a természettudományi értekezésekben olvashatni bővebben; déli Afrikában legkivált vadon él, Szerecsenországtól kezdve a Jóremény fokáig is található: *Congó*, *Angola* körében csapatonként éldegél, 's ha fiatal korában nem kerítetik kézre, az többé nehezen szelídül meg; 's ha meg szelidítetett is, lóénnel szinte korcsfajt nemz, mint a szamár.

A *Qvagga**2) sokban a zoborhoz hasonlít, erősb termetü 's megszelidíthető; kocsiba, sőt nyereg alá még a lónál is alkalmasb; mire soha sem a zobor: fülei rövidek, patái feketék; dereka gesztenye szinü, hasa 's czombjai fehéresek: feje 's elője középtestig sugár, szabályos, de egyéb teste közönséges szőrétől különböző szinü vonásokkal jelelve van. Déli Afrikában ménesenkint éldegél; a zobornál könnyebben szelídül, kevés táppal megelégszik; húsa végett a *hottentoták* szerfelett kedvelik. A *Qvagga* afrikai vadszamárnak tekinthető, hol *Kasserik* tartományban csordánként vadon legel.

IV-dik osztályba való a *Dschiggetay**3) (Equus hemionus) középfaj a ló 's szamár közt: formájára öszvérhez hasonlít: minden 4 lábuak közt leggyorsabb, szelidíthetlen; a mongolok 's tunguzi tatárok husát kedvelik 's azért vadászszák: e fajnak farka kopasz: fülei 's szemgödrei körül egy hüvelknyi hosszu gyapjuforma, sörénye szinéhez hasonló szőre van, végén

---

*1) XV. Táb. 8. — *2) XV. Táb. 9. — *3) XV. Táb 10.

gén pedig farka sertésforma szőrü. — E fajbeliek Mongolia róna pusztáiban csapatonként találtatnak: fölötte ijedősek, bátortalanok; igen gyors futók; szaglás 's hallás érzékeik rendkivüli finomak, barna szíjas hátuak, többnyire zsufa szinüek.

V-dik rendbeli a *Gvemul*, (equus bisulcus), mellynek patái hasitvák; lóhoz sokban hasonló, de nagyságára, termetére, szőrszinére nézve a szamárral könnyen elcserélhető; fülei azonban rövidek; háta nem szíjas; nyeritése egyforma hangú a lóéval. A *Gvemul* déli Amerikában, kordillar hegyei 's ezek legmeredekebb partsziklái közt éldegél; reptes mozlatu, 's rendkivüli sebessége miatt igen ritkán fogathatik el; szinte annyi foga van, mint a lónak.

14. §. Lótenyésztés.

Ha az 1829-ki lótenyésztői választmány nevében Wesselényi Miklós bárónak még az ezt megelőzött év alatt két rokonhazánkban legelőször közhirré tett lótenyésztési jelentésére tett hivatkozó felszólitását; — nem különben az 1838-ki évben „*Lóverseny körül*“ czimü munkája 131ik lapján gróf Széchenyi Istvánnak ama állitását: „*hogy csak forogjon az ügy még néhány évig, nemcsak lótenyésztő községek fognak felette olcsón jó méneket vásárolhatni, de szinte minden czélra fognak nagy részben pesti versenykor találkozni lovak, mellyeken a nagy urak ügy-szólván ingyen adandnak túl*;“ — végre a legközelebbi országgyülésen épen gr. Széchenyi Istvánnak gondos sürgetését (miszerint a nemzet már a hanyatló honi lótenyésztés felsegélésére határozott nagy pénz tőkét alapitana), a pesti lóversenyek által reménylett, de még általános, legkivált mezei lódolgunknak nem tapasztaltatott sikeres eredményével egybevetem: csak azt látom fájdalmasan, (mit még 1828-dik évben „*Nemzeti lovag*“ czimü zsenge munkámban igénytelenül sejditék); hogy a nemes grófnak buzgó 's legtisztább törekvése, hideg számolása, az ügy körüli mély tapintata 's tudománya több rokon nemes keblü vetélytársainak ez ügynek elősegélésére tett áldozatai- 's fáradozásaival együtt sem idézheté elő általános lótenyésztésünkre a kivánt sikert eddigelé; mert közönséges mezőgazdáinknál hi-

ányzik az erő (pénz) 's kellő tudomány: azonban a nemes gróf 1828-ki évben „*Lovakról*“ utóbb „*Világ*“, 's 1838ki évben „*Lóversenyről*“ irt munkáiban olly sok szépet, alaposat, bár keserü elméset, bölcsészeti tanulságot 's eszméleti tant fejtett ki a lótenyésztők 's pályafuttatók számára, hogy én minden honfit e köztárgynak bővebb megismerése végett az idézett könyvek figyelmes olvasására méltán utalhatok.

Mindazonáltal az elősorolt könyveket ritkaságuk miatt tán nem szerezhetvén meg mindenki, következő czikkben lehető legrövidebb vázlatban adandom elő az okszerü lótenyésztésnek legszükségesb alapszabályait; nem akarván a honi lótenyésztés eddigi hanyatló állapotának okait tovább taglalni, a reménylett eredmények hiusultát körülményesen birálgatni: noha gr. Széchenyi István 133 lapon említi, „*hogy az 1837ki gyepkönyv szerint már 54 telivér mén hágott pénzért mindenkinek szabad választási tetszésére* (ezt hiszem): de csak áldozzék pártatlanul jövendőben mindenki tehetségekint (ez marad keblemnek kiapadhatlan vágya 's kérelme) a különféle köz- 's e gazdasági ügynek felsegélésére, majd több siker is leend. 'S mint hogy gr. Széchenyi István „Lóverseny körüli“ munkájának 165. lapján még azt is vallja: „*hogy a pesti versenyfuttatás kezdetkor az alapitók közül egyik sem értett tökéletesen a lovak választásához 's tenyésztés- sem a versenyzéshez, 's azért hoztak sok rossz lovat Angliából 's kevés jót tenyésztének hazánkban, 's e kevésbül csak felette keveset neveltek jól*“, bátran állitom azt, hogy tanulni szükséges legkivált a mezőgazdának, *'s ha „lóverseny* (153. laponi állítása szerint) *nem is való a szegény ember kezébe,*“ de ezt legalább okszerübb lótenyésztésre kell oktatni; hogy minden öröklött előitéletek elmellőzésével, fenforgó körülményeinél fogva a lótenyésztést valamennyire tudományosan 's kivánt haszonnal üzhesse; ez által tehát a nemzeti vagyont is részletesen ápolgatván, gyámolítsa szives tanácsával 's vezesse mindenki tehetségekint a lótudományban még tán nálánál járatlanabb kedves hontársát is.

Kerek e világon nincs ország, melly szerencsés éghajlatánál, fekvése-'s termékenységénél fogva a lótenyésztés előmozditására alkalmasb magyar hazánknál: bátran elmondhatni, hogy nincs nemzet is, mellyhez a lótenyésztés jobban illik mint a magyarhoz; kinek azonban, legkivált a közönséges mezei gazdának 's lókedvelőnek e tárgyban még elméletileg sokat kell tanulni,

hogy fáradságának jutalmas sikere legyen: nem félhetvén többé, hogy csak előleges balpróbákkal káros tévedésbe kerülvén okulandhat; ha a lódologban hosszas tapasztalás által más nemzetnél igazolt azon fő elvet, „hogy az emberi ész a természeten is néminémü diadalt vivhat ki", (ámbár ennek mély titkai közt a tenyésztés ügyében a vérkeverés 's faj nemesités nem olly simán 's egyszerüen megy), okszerü alkalmazással körülményeihez képest nemcsak kalmárilag számolva, de hona javát minden kitelhető ereje szerint előmozditni törekvő, 's kivált a gazdagabb birtokosokat illető ezen nemes érzettel követni fogja. Általában csak ekként emeltethetik a lótenyésztési ügy virágzóbb fokra; Angliában p. honos közszellemü pártolás által, hol dús 's szegény, nagy 's kicsi tehetsége szerint az ügyhez járul, nyilvános kisérletek tanusitják a lovak jóságát, különös tulajdonait és igy becsöket nevelik; mit más jeles lófajt tenyésztő vidékekben p. Meklenburg-, Normandiában nem olly mesterileg üznek: azonban minden divatozó közszellem nélkül e rendbeli ipar mégis jutalmaztatik; értem legkivált a versenyfutást, melly nem minden körülmények közt vezet óhajtott általános sikerhez; p. honunkban: miről azonban alább bővebben.

Az okszerü lótenyésztésnek fő alapszabálya az; hogy néhanéha a tenyész-egyének közül egyik vagy másik megváltoztassék, e szerint külön nemesb fajták egyitessenek össze, azaz: a vér kevertessék meg: — a közeli rokonok igen ritkán, 's csak kitünő tulajdonu 's lehető legszebb idomu egyének párositassanak; miket a kedvezőbb éghajlat, czélszerü táplálás, rendes mozgás 's nevelés legkivált is gyámolitand, ha eszméletileg is a tenyésztésnek mély 's egyébkint igen szövevényes titkát felfogni képes a szenvedélyes 's tán gazdag tenyésztő.

A lótenyésztési telepvényben általában a fajt nem csak szaporitni, de sarjadékait javitni 's nemesbitni fő-feladat lévén, a nemzésre kijelelt maglovaknál különös figyelembe kell venni az anyakancza tulajdonit, és megvizsgálni szinte a tenyészmén test- 's véralkotát. A testi tulajdont mindkettőnél tekintetbe venni annyival inkább szükséges, mert a nemzés csirája csak utóbb fejlődvén ki, ivadékaira át szokott szálni. Ha a tenyészlovak erősek, csikai is tartóssak 's külső béhatásokat könnyebben legyőzendnek; ennél fogva igen ajálható mindig a jelesb ment

's kanczát megválasztani párzásra, hogy javuljon a faj 's czél érve legyen.

A *tenyész-ló testi tulajdonai* közé számítatik az egészség, és annak kora: ment légyen szépség elleni hibáktól 's származási nyavaláktól; mert tenyésztés által átszármaznak következő hibák: rút fej, szabálytalan nyak, keskeny szegy, lapos bordák, csüngő has, vékony szőrtelen farok, idomtalan vállak 's lábak, tehén térdek, hosszu 's áthajló csűdök, franczia állás; öröklött nyavalyák közé pedig valók: szemhályog, havi vakság, időnkénti szemlob, csira, nátha, száraz keh, pókok 's több effélék; mellyekről fölebb a lovak általános hibái leirásánál 's 16. §. alatt.

Az *anyalónak megválasztásánál* figyelni kell eredetére, mert ettől függ legkivált ivadékai szépsége, jósága 's becse: a lónak hámba, akár nyereg alá rendeltetése kivánja nagyságát 's csontjai idomát megtekinteni; a tenyész-kancza tehát ne legyen kicsi, hanem középnagyságu, mintegy körülbelöl 15 markos, legalább öt éves, mert csikaja is kicsi marad: legyen terjedelmes tág hasa, széles medenczéje, ép testü 's egészséges, melly 14 évig is hordhat csikót: sőt, a nemes vérü kanczák még ez utóbbi koron fölül is meghágattatnak. A jeles anyaló tartós egészsége mellett, (minthogy a beteges kanczától ellett csikók gyengék 's gyakran eldögölnek) jól fogan; ne vetéljen el, szoptasson jól; adjon sok jó tejet 's ne legyen rugós vagy harapós, mert ekkor csikajával is vadon fog bánni: a fiatal kanczának emlőit 's csöcs-bimbóit vemhessége alatt gyakran meg kell simogatni, hogy csikaját jobban megszivelje. Szőrszinre sem felesleg vigyázni, mert a kevert, tigris vagy pettegetett szőr nem mindenki előtt kedves.

A *tenyész-mén testidoma* lehetőségig szabályszerü 's tökéletes-, az anyakanczánál nemesb vérü legyen; teste, minden részeiben jelességet, illő arányt, látható erején kivül munkábani tartósságot, erős de nem nehéz csontvázat tüntessen ki; egészen kifejlődve legyen; tehát csak 5-, 6-, a spanyol-, erdélyi fajnál 7 éves bocsátassék hágásra. — Egészséges 's minden öröklött hibák vagy betegség nélkül az anya lónál nem aránytalanul nagyobb levén, derék, szép 's jó erkölcsü csikókat fog nemzeni, ha jámbor, bátor, engedelmes, nem álnok vagy gonosz: 's e végre minden tenyész-mént már csikó korában szelidítni, az ember- 's minden tárgyhoz szok-

tatni, hámba mint nyereg alá előkészitni; szóval: a lótanodában idomítni kellene, nem pedig egyik vadménesből kiválasztván a csődört, fajzás végett más ménesbeli kanczák közé bocsátani, 's igy az egyik vagy másik tenyészlónak gonosz tulajdonit, rosz erkölcsét még inkább terjeszteni; a jó, mint rosz tulajdon sarjadékokra átszármazván. A mén, ha nem időnek előtte, de tökéletes egészségben és czélszerü tartása mellett évenkint 16, 18, legfőbb 20 kanczánál többet megh ágni nem engedtetik, 14, 16 éves koráig is használható tenyésztésre: azontúl már-már erejében fogyván, erőtlen ivadékot fog nemzeni. Manó Alajos által fordított, és pályadijat nyert Schlipf mezőgazdasági népszerü kézi könyvében 333. oldalon mondatik: „hogy egy középkoru csődör 40, 50 kanczát meghágni képes": ez áll; — de meddig fogja győzni, 's minő nyomorult csikókat fog nemzeni? ez ám a fő kérdés. Ezeket előre bocsátván, megjegyzeni méltó; hogy a már valamelly fenálló ménesben divatozó szépségi, természeti hibákat, testalkotási hiányokat az utóbb czélszerüleg megválasztandó tenyész-mén által lassanlassan elenyésztetni, vagy kipótoltatni lehet, p. o. a hosszu és gyenge kancza hátát egy vele párosulandó rövid, de erős hátu mén javítni fogja, vagy ha nagy fejü kanczák hágatására kisebb fejü csődör választatik; vagy ha az egyik hosszu csűdü tenyész-ló egy másik rövidebb csűdü lóval párosítatik.

A *tenyész-lovak szőrszinét* illetőleg, ajálható; hogy ne legyenek különbözők, mert gyakran tarkák származnak; noha ezek többnyire jók, de korcs szőrüek 's tetszősek lenni nem szoktak: igy szürke 's feketéből gyakran fekete szürke-bonta nemződik: továbbá tekintetbe venni kell a kül jegyeket is, hogy, mennyire lehet, egyformák legyenek; mert néha ezekben is nagyon eltér a természet.

Ha az anyaló nyugtalankodik, gyakran nyerít, nagy étvágyat mutat, más lovak közt csendesen nem viseli magát, 's ha sárlik, párosodni kiván; kivált ha mén közelében farkát fel- 's oldalt emeli 's gyakran vizel (mi 10—14 napig szokott tartani), többnyire martius, aprilis, május hónapokban a természet megindítván e látható párosodási vágyat. Később ha mutatkozik is a párosodási ösztön a mezei lónál, azt meghágatni csak azért sem ajánlható, mivel az ellés olly időben történhetik, mellyben ez más gazdasági munkát akadályoztat-

hatna. — Általában tudni való, hogy a kancza első párosulásban nem fogan mindíg meg; hanem 8 nap mulva ismét meg kell azt hágatni, mire legalkalmasabb a reggeli 's alkonyodási idő. Ha a kancza megcsikózott, utána 9-czed napon ismét párosulni kiván azonban, ha csikaját szoptatnia kell, hogy ezt nagyra 's szépre nevelje, isméti meghágattatástól azt megkimélni tanácsos; különben még következőkre kell figyelni: t. i. ha a meghágatott kancza maga körül a ményt nem szíveli, jele hogy már vemhes; mellyet egész idő folytában nyereg alatt ugyan használni lehet, de azt nagyon meghajtani, döfni, sarkantyúzni, vele ugratni nem kell; lehet vele szántani, boronálni; könnyü terhek alatt csendes mozgásban a gazdaság körül szolgálhat; de ha csak elkerülhető, rúd mellett soha, legkivált hegynek-völgynek a vemhes kancza ne használtassék. — A szabad levegőn éldelőnek csekélyebb hasmenését nem kell mindjárt megállítani; ellése felé pedig könnyen megzabálván, mérsékelt adatokkal tápláltassék, ha istállóba köttetik: hol azt hizlalni mindig veszedelmes: vigyázni szükséges, hogy véletlenül ne ijedjen meg 's hogy tehát mindennap kellőleg mozogjon, vagy megjártassék. Mi a *tápszereket* illeti, ezekről alább; a *tenyész-ménről* pedig csak azt említem még; hogy hágatás idejében és már előtte legalább 14 nappal kettős zab-, vagy vizzel meglocsolt $1\frac{1}{2}$ árpadara adag (hat maréknyi számítatván egy adagra) szolgáltassék neki.

A vemhes kancza 11 havig 's gyakran még ezen felül 10 napig is hordani szokta csikaját. A közelgő ellés előtt, mit 8 nappal előbb a feldagadt tölgyből kiszivárgó fehér ragadós folyadék bizonyít (ez a megcsikózás előtti napokban tejjé változván) le kell szedetni a patkót, 's ha csak szabadon nem legel, szalmát alája bőven hintve, azt valamelly tág helybe állítni ajálható; mellyben ha ide 's oda mozog, nyugtalankodik, lefekszik, felkel, minduntalan vizel, vagy akar, 's maga körül félénk, már csikózni indul. Ha mutatkoznak illy jelek, azt szemmel kell tartani, hogy szükség esetében rajta segítni lehessen. A már megellett csikót gyengén megrázni, fejecskéjét felemelve, orrlukaiból a nyálkát kitisztítani kell; a magától el nem szakadt, vagy anyja által el nem harapott kődöksinór néhány ujjnyira a csikó hasa alatt vágassék el 's köttessék meg: fordítassék a csikó anyja feje felé,

hogy azt megnyalhassa; de vigyázni szükséges, hogy a sinórt ne érintse. Ha a csikó bárányburokban elletik, ezt fel kell vágni, (mert különben a csikó benne megfulhat) 's igy azt kevés idő mulva anyja tölgyéhez helyezni; mit ha szopni nem enged, kissé meg kell fejni anyját, melly azután könnyebben magához fogadja csikaját. Történetből, ha megdagad a tölgy vagy gyúlad, összetört lenmaggal vegyített 's néhány itcze vízben főtt székfüvirággal langyosan szükséges azt borongatni. Az utószülés mindjárt ellés után gyakran minden segítség nélkül megtörténik; ha azonban ezt gyengén kihúzni szükség leendene, a kanczának szájába önteni kell egy két itcze bort is, közibe vegyítvén egy kis fahéjat, ha legkivált ellés alatt különös gyengeségét mutatná: 's igen ajálható, hogy nehéz elléseknél rögtön valaki a háznál, a mezőn pedig a lópásztor az előforduló bajon valamennyire segítni, a talán hibásan helyzett 's elletni indult csikót anyja hasában kellőleg megfordítni képes legyen; mit a baromorvos tudományilag 's minden félthető veszedelem nélkül véghezvihet.

Ha valaki *tiszta fajt* tenyésztetni akar, iparkodnia kell a magáénál jelesb faju-, különös tulajdonu, nem különböző termetü 's hasonlatos lovakat párosítni 's minden idegen 's közönséges vérreli keveredést elkerülni; miből érthető: hogy *tiszta faj* nemcsak arab 's más telivér lovak által tenyésztetik, hanem akár melly országban saját termetü, kitünő tulajdonu 's még a közönséges fajtákban is tiszta saját faj tenyésztethetik, ha bizonyos elveknél fogva a párosítás mindig egy azon mód szerint történik: ekként ön-álló törzsből ön álló-faj ered, melly utóbb rokon bel-fajra eloszlik, ha t. i. a legközelebbi vérrokonok párosítatnak; azonban akár melly vérfokozati nem telivér tiszta fajt *jobbítani, nemesítni* kell 's lehet; mi ugyan mindenkinek szabad akaratjában áll, de idom- 's életmunkásság-, nem különben gazdaság tekintetéből a lehető tökéletességhez közel vinni ezt a józan ész sugalja. A rösz, ügyetlen 's nem eszmélő lókedvelő czélszerü feltétek elmellőzésével lova faját még inkább elkorcsosítni, elaljasítni fogja, semhogy lófajának ivadékait különös valamelly tulajdonaik által nemzőiknél jelesbekké nevelendhetné; p o. sebesebb mozdulásbani tartósság, szabályszerűbb idom 's szelídebb viselet által csak az okszerinti tenyésztésből nyert ivadék fogja magát megkülönböztetni.

Átalában nemesedik valamelly faj, ha belföldi közönséges ló külföldi nemesb egyénnel párosítatik: efféle I-ső párosodásnak első tagjai csak felényire birják nemzőik tulajdonait: az ekként folytatott II-dik párositás által az illető fajzat $\frac{3}{4}$, a III-dik $\frac{7}{8}$, a IV-dik $\frac{15}{16}$, az 5-dik csak $\frac{31}{32}$ részét nyeri nemzői tulajdonaiból úgy, hogy a VI-dik párosodás utáni sarjadék idomára 's egyéb tulajdonaira nézve az eredetileg használt idegen vérü ménhez, az az: törzslóhoz majd hasonlóvá válik, mellynek ősét tán nagy kora végett ekkor már más hasonló ménnel felcserélni tanácsos leend: ha illy rendszer azonban félbeszakítatik, ekkor csak felényire, vagy harmadára nemesítettnek mondhatni a fajat; utóbb tehát addig a tulajdon fajbeli ént felcserélni kell, míg végre az idegen mén- 's belföldi kancza ivadéktól származott egyéneken a legcsekélyebb különséget sem vehetni észre.

Az imint előadottakból megérthetni; hogy a vérkeveredés külföldi ménekkel a belföldi kanczáknak okszerinti párosítását feltételezi, vagy néha megfordítva; mi által a jelesb külföldi nemzőnek tulajdonaival javítatik az illető faj, nemesbre átalakíttatik, noha gyakran belhoni tenyésztők czélszerü párositásával is több rendbeli sajátságos hibák kiirtatnak p. o. egy hosszú 's áthajló csüdü mén izmos rövid csüdü kanczával párosítatván rövidebb 's erősb csüdü lovakat fog nemzeni; 's e nagy tekintetre méltó hiányt az eszmélő tenyésztő javíthatja, ha a belfaj eredeti fajbélyegétől elütött vagy elaljasodott volna: tehát a hibás vagy szabályelleni tulajdonok kiirtására külhoni mének használtassanak; azonban, hogy siker legyen, efféle párosodás által nemzett ménivadékok a belfajjali tenyésztéstől távolítassanak el, 's csak a jelesb belhoni kanczák kevertessenek meg nemesb külhoni vérrel: miszerint a 2-dik, 3-dik efféle párosodás szüleményei mármár a törzsfajhoz közelítendenek; az 5-dik, 6-dik ivadékkal azt folytatván, szinte ezeknek méncsikai már ön-álló fajnak tenyésztésére használhatók leendnek.

Az *elfajzás, elkorcsulás* a nemzőknek tökéletlenségeiből származik, melly az idomnak gyengesége 's nélkülözhetlen élettehetségnek hiányai által az ivadékokon észrevehető 's egyéb hibákkal bélyegzi magát: efféle fajú sarjadékok a különböző éghajlat behatását tűrni nem mindig képesek; minélfogva néha szemlátomást belhoni vagy eredeti nemzőiknél ha-

marább romlanak meg: tehát a fajvért felfrissítni kell, eredeti külhoni nemes vérü 's jelesb faju ménekkel hova hamarább párosítván a belföldi kanczákat. Mind ezeken kivül még felügyelni szükséges jobb tápszerekre, szelídebb bánás 's czélszerübb tartásra, a hágatásidőre, a tenyész-lovak korára, testidomára, erkölcsére; szóval: mindent mi az utóbbi fajzatra káros és előlegesen behathat, gondosan elkerülni 's azt, mi hosszas tapasztalaton épülve sikert hozó intézkedésnek elismertetett, fenforgó körülmények szerint követni ajálható.

Az istállóban tartatni szokott kanczának tág helye legyen, hogy csikaját megdöfni, tiprani vagy sebesítni ne kénytelenitessék: ennél legfontosabb a *szopás ideje*; t i. a tenyésztésre kijelelendő csikó anyját megszophatni addig engedtessék, mig fogai a tápszerek használatára tökéletesen kifejlődve nincsenek, 's keményebb tápokat az megemészteni nem képes.

A csikó első anyatejétől (colostrum) ne fosztassék meg, mi által az úgy nevezett meconium, (magzatszurok) nyulós tisztátalanság a vastag bélből kiválasztatik: némelly csikók csak fél évig, többen a télbekövetkezésig szophatnak, mit általában meghatározni nem lehet; azonban a tapasztalás igazolja, hogy minél tovább szophatja egészséges 's jól tartott anyját a csikó, ez annál erősebb 's tartósbbá válik.

A mint e széles világon, legkivált némelly kegyetlen keleti és afrikai pogányoknál létez ama zsarnok divat 's csak túlvilágon megbocsátható undok önkény „a férfi egyéneket nemző részeiktől örökre megfosztani"; sőt még sokan (alávaló, minden szelídebb 's magasztas emberi érzést nélkülöző, ocsmány pénztszomjazó czélból önkényesen 's legszabadabb akaratjokból magukat csúful csonkítatván meg) magukon ezen lélekrázó kegyetlenséget elkövettetni nem átalják, (mint Olaszhonban a számtalan dalnokok) úgy az emberek efféle irgalmatlan módot bevettek házi állataiknál is különféle tekintetekből, mellyeket tenyésztésre használni nem akarnak: mi a szegény lovakkal is történik, mellyeket ámbár hizlalni nem szokás, 3-mad. 4-ed évben kiherélnek 's csupán ama egyszerü okból, hogy tüzők kisebbítessék; mintha czélszerü idomitás által nem lehetne a ment mindennemü szolgálatra előkészitni 's használni: melylyel azonban kedves hontársaink legkevesebbé sem akarnak veszödni: 's minthogy a kiherélt lovat fáradság nélkül, néha tenyész-

tésre mutatkozott alkalmatlan volta miatt legkivált a tudatlan lókedvelők nagy seregében, könnyebb valakire rá nyomni, azért csak hamar az efféle szegény méncsikónak két tökét kivágják, összezuzzák, elcsavarják, vagy elvágják: némellyek a legvadabb csődört állva is kiherélni tudják; miféle műtételt egy orosz által minden segítség nélkül legnagyobb ügyességgel végbevinni láttam. Jaj az illy pogány művésznek, ha a ló csak egy perczig is észreveheti magát, hogy körülötte mi történendik. Miskolcz körül, Aspermont gróf jószágán lakott bizonyos orosz, Iphymoszvky János, 20 éven át legjobb sikerrel 's szerencsével mindig állva a lovakat kihcrélvén, 1819-dik évben a bécsi lóorvosi intézetben sok előkelő személyek jelenlétében 6 császári csődört herélt vala: mihez legkivált alföldi csikósaink közül is nehányan értenek, de gyakran töktömlő-sipolyt is következtetvén, e nem csekély bajt meggyógyítni nem képesek; tanácsosabb tehát nagyobb biztosság kedvéért fekve kiheréltetni a csikót.

A csikók nevelése kétféle; t. i. szabad ég alatti 's istállóbani. Honunk legkivált déli részeiben, Oroszország sok vidékein, Bezarábia terjedt pusztáiban, Oláh-, Spanyol- 's Olaszországban majd egész év alatt szabadon elletnek a lovak 's ekkint sok bajoknak kitéve mindinkább elelvadulnak, de az időnek kitürt mostoha csapásai által tartós tábori lovakká előképeztetnek; azonban kellemes évszakban megtörténni kellő legelés nemcsak hasznos, sőt szükséges a csikók testi kifejlődésére; mi által idomzó 's mozdító tehetségök helyesb váltóarányban simul át; erősödnek, izmosodnak, melly utóbbi a lónak nélkülözhetlen fő sajátja: — ellenben, ha valaki lovát az istállóban tartani kénytelen, a párosodást 's nevelést czélszerűbben intézhetvén, kevesebb fáradsággal 's őrszemmel felügyelhet, gyakran jutalmas sikert is nyerhet; mert ekként szorgalmasan ápoltatván a kancza, több tejet adhat: az udvaron is a ganaj szaporodván, a gazdaságra több haszon háramolhat, 's a talán gyengébb természetü ivadékok az idő veszedelmes behatásai ellen is megovatnak.

Minthogy tehát mindenütt csak az uralkodó körülmények határozzák leginkább a szabad, vagy az istállóbani nevelés módot, mihez a lókedvelő- vagy a gazdaembernek néha szükség szabta czélszerü intézkedési hozzájárulván a nevelést sikeresíthetik, ez a tenyésztésben eszméleti nagy figyel-

met érdemel, mert az ügyes párosításon kivül a rendszeres táplálás 's szelíd bánástól függ a csikónak testi jelesb kifejlődése 's tulajdonai javítása; általános észrevételek tehát lehetnek következők: már első hétben a csikóval jó fűszeres-, de nem iszapos-, csátés vagy kórós-, penészes szénát meg izleltetni, néha pedig zab vagy árpa szalmát kóstoltatni kell; de nem ajálható, hogy széna helyett szalma nemüekkel anyjával együtt tápláltassék, mint ezt néhány tenyész-intézetekben nem csekély bámulásomra láttam; hol nem takarmány szükéből 's tehát gazdaságból, hanem a ménestulajdonosnak elfogult saját elvéből a kanczák csikaikkal együtt ekként megkoplaltattak azon egyszerü legjobbnak lenni vélt tartási módból, hogy a csikók belei ne terjedjenek ki, karcsuak legyenek, tartós könnyü futókká váljanak.

A legelő, mellyen a kancza csikajával éldegélni kénytelenítetik, ne legyen nedves, 's jó faju, hosszú füveket növeszszen; ne iszapos, de patak vízzel néha elárasztható legyen: gondoskodni arról is méltó, hogy mostoha időben legalább éjszakról bekerített 's befedett állások-, vagy terepélyes fák árnyéka alatt a ménes magát meghúzván, a verőfénytől megmenekedhessék; melly, ha csak a körülmények engedik, soha hideg, zordon és esős időben, harmat- vagy dérrel elborított legelőre ne bocsátassék, hanem a legelő csikónak, kevés zabbal vegyítve takarmány is szolgáltassék; melly 5, 6 hónapos korában anyjától elválasztathatik: ekkor, ha a kancza tölgye megdagad, fejessék ki, mosassék hideg vízzel, 's a kancza járattassék meg csöndesen; mellytől elválasztva lévén a csikó, neki jó széna, vagy fűszeres jó takarmány-, finomra metszett zab- vagy árpaszalma, szecska 's csak igen kevés magos táp, (ha lehet) darálva adassék. — Ha ménes által a legelő nagyon megemésztetett, szarvas marhát vagy juhokat reá bocsájtani nagyon ajálható, hogy a rövid füvecskét leegyék 's ekként trágyázva azt termékenyebbé tegyék.

Mi a tápláló szereket illeti, ezek egészséges 's kivánt mennyiségben, szükséges táptartalmúak, könnyen emészthetők, bizonyos renddel 's időben szolgáltassanak a lónak korához szabva, hogy egyszersmind egészsége, tetszősb idoma, nagysága, tenyésztehetsége 's nemesbülése nagy részint elősegítessék. Többen eleinte, naponként 2. font zabot, 4, 5 font szénát, utóbb 3 font zabot, és 6, 8 font szénát szol-

gáltatnak; de megvallom, hogy e tárgyban átalános elvet követni nem tartom czélra vezethetőnek, mert csak a csikók egyénisége szerint lehet a leggyakoroltabb tenyésztőnek igazolt sikere mellett nézeteit határozottan kimondani; melly rendszert már 2-sod évben pontosabban követhetni, sőt 8 font széna helyett 10-et is adhatni. A másod és harmadfü csikónak nyáron zöld nyers *lóherét*, *luczernát*, és *baltaczímet* is (Süßklee) szolgáltathatni, melly takarmány használatában különösen vigyázni kell, hogy a csikó, vagy anyja mohón 's sok vizet reá ne igyék nyomban, mert utána alkalmasint czombjait örökre kimerevíti: ámbár minden etetés után itatni szükséges akármelly barmot is, de lóher-etetés után (míg csak lehet), meg kell szomjaztatni a csikót anyjával együtt 's inkább mindkettőt kellő lassú mozgásba hozni itatás előtt.

Mindenek előtt ellés után a kancza sok erős tápszerekkel ne tartassék, hanem növekedve szaporítassék eledele, 's csak akkor adassék neki zabon kivül még árpadarából is fél adag, ha kevés teje volna; szinte a takarmányt egyszerre változtatni sem ajálható: lassú, könnyű munkára lehet ugyan használni a kanczát 10—14 nappal ellése után, de csikaja jelenlétében, mennyiben a környülmények engedik; mert ezérti bánkódásában néha teje is fogyni szokott: minélfogva rendesen minden órában engedtessék csikajának a szopás. Sokan ugyan a gyenge csikót istállóban le tartóztatni jobbnak vélik, azonban hasznosabbnak gondolom, hogy szabad levegőben lassan járó 's huzó-vonó kancza mellett járjon, mozogjon csikaja is, miszerint ez inkább erősödik 's anyjával együtt gyarapodik: ha azonban a csikónak istállóbani elzárását elkerülni nem lehet, ezt szemmel tartani szükséges, hogy baja ne történjék, leginkább más közel lévő lovak által.

Ha a tápszerek keverve adatnak, tartalmuk kellő figyelembe vétessék; mert p. a jó széna talán ötször is több erőt nevel a fűnél, vagy lóherénél; — a gyöknövények vagy korpa sem táplálnak egyiránt a zabbal, melly minden magnemüek közt legajánlhatóbb, t. i. a *közönséges* (avena sativa): mindezekről bővebben a következő §ben.

A lócsiszárok néha csak 1 éves csikónak adnak zabot, 2-sod 3-mad évben 14, sőt több font lóherét, vagy luczerna-szénát, 2 font sárgarépát vagy pasztinákot; csak hogy tetszősebbre hizlalhassák testét.

A tiszta tartás, szalmacsutakkal szorgalmatos dörzsölés, friss vízzeli lábmosás, vakarás a csikó egészségét neveli; jámborságát pedig, ha vele 's körülötte szelíden bánnak, lábait mindennap felemelgetik 's így csendesen patkolásra előkészítik; melly emberhez szoktatván, mindinkább jobban simul hozzá és bátrabb lesz, csak ne ingereltessék.

A legelőn élő csődörcsikókat már 3-mad évben el kell választani a kancza csikóktól; 's jó, sőt szükséges már 3-mad fűben zabolázáshoz mindnyáját szoktatni, 's azért leggyöngébb korukban azokat felkötőfékezvén mindennap 2sod, 3mad évben csendes-, vén hám-ló mellé kötve, kocsizörgés-, különféle előforduló tárgyakhoz szoktatni kell; mi által szelíd munkás ló mellett mindenkép haszonvehetőbbé is válandnak, 's őket utolsó fogváltás után, mint testileg kifejledteket bármelly munkára is alkalmazhatni.

A csikóknak *istállóbani tartása* utóbbi czikkben fog tárgyaltatni, hol átalánosan a lovak egészsége fentartásáról lesend szó: azonban a szabadon járó csikóknak jó tápláló fűvet termő, tiszta folyó víznek közelében fekvő száraz legelőni tartása (hol nyáron rendkivüli hévtől, rohanó eső 's egyéb feljebb említett zordon időtől valamelly e czélra készült állás alatt megovathatik) ajálhatóbb az istállóbani nevelésnél, legkivált, hol ezen utóbbi költségek a tartást nem jutalmazzák; de még czélszerűbb annálfogva is, hogy a legelő csikó mindenkép jobban kifejlődhetik, erősödik, az idő viszontagságait lókorában jobban kiállhatandja 's patái különösen tartósak leendenek; átalában az illyen, haszonvehetőbb lóvá válik; melly bekötve neveltetvén, *különbféle betegségeknek* marad alávetve: *különös nyavalyáktól* mindazonáltal szorgalmatos mindennapi megtekintés- 's szüntelen felügyelés mellett valamennyire mégis megovathatik.

A *náthában 's kehben* szenvedő ló szomoru, köhög, néha nyöszög, étvágya nincs, orrából nyálka foly 's fején imittamott gumók, daganatok mutatkoznak 's pedig az év akármelly részében is, leginkább tavasz- 's őszkor: illy évszakban a meleg és nedves idő változtával a lovat mérsékelten használni, takaróval ellátni 's a tápszereket nem rögtön, hanem fokonként 's körülmények szerint változtatni kell.

A *bélgörcs* (kólika) gyakran meglepi a lovat 's veszedelmes; mi észrevehető, ha ez nyugtalankodik, lábaival kapál, lefekszik,

hempelyeg 's gyakran felugrik: melly bajt csak ugy kerülhetni el, ha a lónak zöld takarmány vagy szemes táp szükségen felül nem adatik; poros, penészes vagy uj széna, akármelly romlott tápszerek, mérges növények, (mellyekről alább) nem szolgáltatnak; nagy forróságban, nagy meghajtás után mindjárt jéghideg 's romlott vizet innia nem engedtetik.

A *lovak hasmenését* bizonyítja vizenyős ganajuk, mit csak romlott tápszer, zsenge füvek, sok lóherének használata, száraz takarmánynak zölddeli rögtön felcserélése, pesvedt, romlott, zavaros víznek leginkább nagy hőségbeni ivása okozhat a lónak; vagy nagy meghajtása utáni hirtelen ivás következtében, szél elleni sebes és erőtető járás, futás miatt gyakran az *megrokkan*: azért soha sem tanácsos lovaglás, vagy akármelly erőtető hámbani szolgálat után tüstént, legkivált léghuzamos, hüves istállóba felhevült állapotjában, vagy hideg vízbe vezetni a lovat; hanem szabad ég alatt körülvezetni 's harával letakarni kell.

A *rokkant ló*, melly még megzabálásból is e bajba eshetik, vállaiban szabadon nem mozoghat, térdeit 's egyéb csuklóit rendesen nem hajlíthatja, 's legkivált előczombjait nagy erőtetéssel merőn rakja előre.

A *szembetegségek* 's több rendbeli lábbajok elkerülhetnek, ha a ló alá alkonyatkor elég alom hintetik; lábai, patái tisztára megmosatnak; különben feje 's szemei fris vízzel reggeli abrakolás után leginkább ('s nem árt, ha délutáni vakarás után is), soha darócz szőrrel, hanem szivaccsal mosatnak ki: — végre, ha a fiatal lovak testi kifejlődésök előtt, soha kemény földön hajtva, erőtető munkára, hegynek, völgynek üzve nem használtatnak, hanem ott, hol lehet, sőt szükséges, czélszerüen megkiméltetnek.

A fennebbi 's egyéb betegségek orvoslásáról a 16. §. alatt bővebben.

15. §. Lóápolás.

A 9- és 10-dik §-ben elősorolt jó, szép tulajdonokat 's bajokat őrfigyelembe ajálván, az előbbi czikkben érintetteken kivül a lókedvelőnek 's mezőgazdának még tudni szükséges következőket:

Egészséges a ló átalában, ha tüdeje, gyomra, bőre, testének belrészei rendesen munkálnak 's tagjai szabadon mozognak; ha a ló sem nagyon lassan, sem hamar, hanem rendesen lehel: ha gyorsabb 's erőltető mozdulásban hamar kinem fárad, ekkor tüdeje bizonyosan egészséges: midőn jó kedvvel 's egyenlőképen eszik, minden két órában rendesen emészt, ganaja nem apró sem száraz, sem igen kemény, de lapta forma, sötétbarna, vastag nyállal vagy enyekkel behúzva látszik; gyomra, 's béle egészséges. — Rendes állapotjában izzad a ló, ha bőre nem kemény, merevedett, a levegőhez képest sem felette vagy igen kevessé meleg; szőre sem igen száraz vagy fénytelen 's ekkor bőre is egészségét bizonyítja: ha a tagok minden észrevehető fájdalom 's erőtetés nélkül rendesen mozdulnak; ha a ló bizonyos időmértékben szükséges erővel 's láthatólag fáradság nélkül dolgozik, ekkor kivánt testi miverejéről nem kételkedhetni.

Midőn önösztöne szerint a ló szabadon 's mérsékelt éghajlat alatt, vagy átalában alkalmas vidéken éldegélhet, soha vagy igen ritkán zabál-, annál ritkábban betegszik meg; mert csak egyfélével táplálkozván, hosszabb ideig is elélne, de az emberi hatalom alá kerülvén természetéből kivetkeznie, szolgálnia ugy mint tőle kivántatik, ottan laknia, hová hajtatik, ennie azt kell mit elejbe vetnek, 's ezért előbb is kimúlik: ezeknél 's a különféle tulajdonosok gyakori tudatlansága, szorgalmatlansága, sőt lovászok 's kocsisok baromisága miatt a lovon többféle nyavalyák ütnek ki; az elbénul, végre elis vesz, 's azért ajálható minden lókedvelő-, de legkivált mezőgazdának tudni, mi elkerülhetlen szükséges a ló egészsége fentartására.

Az istálló legalább 10 lábnyi magas, térséges, alja száraz, födele erős 's alkalmas helyzete, ajtaja, ablaka lovak fejénél magasbra, 's soha a ló feje előtt, de kelet vagy nyugat felé épitve legyen; hogy sem a sülyesztő déli meleg, sem pedig a kemény zordon éjszaki hideg olly szabadon az istállóba ne hasson 's a ló testét vészteljesen ne járhassa meg.

Az alja száraz, t. i. keresztben rakott tölgy deszka-hidlással ellátva, vagy apró, de nem hegyes kövekkel kirakva legyen; mit Britthonban különösen kedvelnek, de a köveket legnagyobb szorgalommal összeillesztik: e figyelemre méltó munka azonban nem ügyetlen kocsis- vagy béresre bizatik.

Az istálló szellős legyen, ellenkező esetben szem- 's más betegségek erednek, mit gyakran nedves alapzatu istállókban is tapasztalhatni; hogy a lovon takony 's bőrfene ütvén ki ezt el is öli, különben patabetegségek is fejlődnek ki: azonban az igen magas istálló is (legkivált télen) a meghajtott lónak veszedelmes; ellenben hasznos, ha az istálló több szellőző lukain a ganajgőz télen-nyáron kiszivároghat.

Az istállóban minden két ló közt, mintegy 4 lábnyira, (ha deszkával az állás elkerítve nincs), egy csüngő, a jászol-'s hátul jó mélyre leásott oszlophoz vas horoggal könnyen béakasztható-, de könnyen kiisvehető, vagy kötélen lógó sima, tompa végü *karfa* vagy *állásrúd* legyen helyezve, hogy a lovak ne rughassanak össze; 's ha csak lehet, 5 lépésnyi térség legyen minden két ló közt; mi számnélküli egyéb tekintetből is igen ajálható.

Az előről hátrafelé lejtősen épült hidlás szélén a lovak faránál egy kis csatornácska is legyen, mellyen az istállóból minden nedvesség szabadon kifolyhasson, 's az mindennap legkivált reggel tiszta vízzel leöntve, nem különben, hol e lecsapoló csatornácska hiányzanék, ott mindennap (legkivált nyáron) szorgalmasan, sőt délutáni vakarás után is a lónak akármelly anyagból készített állása lesöpörtetvén, tisztára lemosattassék.

A ló előlábai alatti hely se kővel, se deszkával beborítva ne legyen, hanem ökörvér-, hamu-, szecska- 's sóval kevert agyaggal tömettessék meg, mi a ló patáit mindig ép állapotban nevelendi.

A természet szorgalmas vizsgálói vitatják, (mit mindennap tapasztalhatni) hogy a világosság a növényekre mind az életmüszeri testekre számtalan okból hasznosan béhat: annak jótékony befolyásával 's erejével az életmüszeri testekben az elzárt meleg kiterjedvén, az élet hathatóssága elősegítetik; 's tehát már ezeknél fogva a szabad ég alatt élő testeknek, annál inkább az istállókban élőknek nélkülözhetlen a világosság.

A sötét istállókban nevelt lovak többnyire szembetegek: effélék lomha 's egészség elleni zsiradékot vesznek fel magukra; ellenben a felette nagy és tán még a napnak verőfénye által nevelt világosság átalában minden, de leginkább a beteg lónak árt, minek gyógyitására setétség 's *csendesség*

kivántatik. A nagy világosság gyakran főfájást, agylobot, szemszárazságot, szemhomályt 's több efféle betegséget következtet; miért arra különösen szükséges felvigyázni, hogy hathatós sugaraival az áldott nap se a ló fejére, se szemeire ne ereszkedjék.

A szabad égalatti levegő a lehelő állatok egészségét gyarapítja; nélküle az élet megszünik; hogy tehát az istállóban is szakadatlanul egészséges levegő legyen, a szellőző lukak olly helyen 's magasan építessenek, hogy leginkább a kedvező, vagy egyéb kemény de száraz időben is a léghuzam ne járhassa meg a ló testét, legkivált ha izzadtan vagy erőtető munkáról az istállóba beköttetik.

A lónak ganaját hosszabb ideig alatta, vagy átalában az istállóban hagyni csak azért sem ajálható, mert ennek kigőzölgése a levegőt 's ezzel a ló tüdejét, szemeit is rontja.

Tollas 's más büdös állatokat, p. o. bakkecskét az istállótól távul tartani szükséges; miben néhanéha eczetgőz által a levegőt ritkitani hasznos.

Lótartás.

Mindezeken kivül az étel 's ital az egészség fentartására legszükségesb kellék, hibázna tehát; ki csekély táppal lovát jó erő- 's egészségben tartani gondolja, de még az is, ki lovának szüntelen étel-itallal kedveskedik, mi által csak lomhaság gyökerezik a lóba; ellenben mérsékelt táplálás- 's okszerü tartása mellett attól állandóbb szolgálatot várhatni: átalában, minél erősebben dolgozik a ló, annál jobban szükséges azt táplálni.

A ló, mint minden füevő barom, egyszerü eledelt kedvel: néhány gyökeren kivül, (mellyek használatával hosszú életet nyer) a füvet, magot is szereti, melly utóbbit csak végső esetben 's mérsékelt adatként más tápláló szerekkel felcserélhetni; miből az következik, hogy a természet egyátalában külön változásokra hajlandó ugyan, de sikert csak fokonként érhetni el; p. az arabok tevetejjel vagy pálmaszilvával, az indusok czukor vagy vajban főtt borsóval, az izlandok pedig szárított halakkal táplálják lovaikat a nélkül, hogy

lófajuk szokott kifejlődésében valamelly hiányt lehetne észre venni.

A széna száraz, jó illatu füvekkel vegyítve legyen: a hegyparti táplálóbb a sarjunál: a hosszú száru, kákás (binſig), nádas (ſchilfig) nem ajálható, mert egy állat egészségét sem gyarapítja; mint átalában a zöld takarmány, vagy nyers lóher a munkás lovat inkább elerőtleníti; de azonban a félig érett *kölesmohar* (deutſches Hirſegras) zab-, árpa's buzaszalma-legkivált szénával vegyítve sikerrel táplál; ellenben a gyökmagok szalmája a lovakat néha veszedelmesen felpuffasztja, véröket rontja, a gyöknövényeket pedig a lovak nem kedvelik.

A füvek, mellyek egyenkint 's magánosan nyersen néha a lónak halálos betegséget is okoznak, sokfélék; 's mint nemes *Kubinyi Ágoston* 1842-dik évben, „*Magyarországi mérges növények*" czimü jeles munkájában előadja, legkivált a honban következő mérgesek találtatnak; szárítva azonban, széna közt vegyítve a többi elősorolandó növény-nemüekkel együtt néha legkevesbbé sem, vagy legalább nagyon nem ártanak:

Mérges növények.

Adáz (mérges), kutya petrezselem, adáz-bürök, gemeine Gleiſſe, Hundspeterſilie, kleiner Schierling, Aethusa cynapium.

Bércse (lótorma) ſteife Waldrebe, clematis erecta.

Bolonyik (mérges), békakorsóka, breitblättriger Merckt, Waſſerpaſtinack, sium latifolium.

Boroka (nehéz szagu), lócziprus, cziprusfenyü, Sadebaum, Sewenbaum, Juniperus sabina; ennek gyenge levelei legkivált tavaszkor veszedelmesek.

Boroszlán (farkas), farkashárs, gemeiner Seidelbaſt, Kellerhals, Daphne mezereum.

Bürök (büdös), nagybürök, gefleckter Schierling, Conium maculatum.

Csalmatok (bolondító), beléndek, álomfü, ördögfü, ördögszem, ſchwarzes Bilſenkraut, Hyosciamus niger.

Csikorka (réti), Gnadenkraut, Purgirkraut, Gratiola officinalis.

Csilla (tengeri), gemeine Meerzwiebel, Scilla maritima.

Csomorika (gyilkos) vizibürök, Waſſer-Schierling, giftiger Wütterich, Cicuta virosa.

Csucsor (keserédes), ebszőlő, bitterſüßer Nachtſchatten, Solanum dulcamara.

Csillár (négy levelü), Pariſü, vierblättrige Einbeere, Wolfsbeere, Paris qvadriſolia.

Dohány (közönséges), gemeiner Tabak, Nicotiana Tabacum.

Fütej (farkas), ebtej, farkas tejfü, szettyin- vagy kutyatej, Cypreſſen Wolfsmilch, Hundsmilch, Euphorbia Cyparissias.

Gödircz (czinadonia), nagy fecskefejü ebtej, großes, gemeines Schöllkraut, Chelidonium majus.

Gönye (büdös), földi tök, weiße Zaunrübe, Bryonial alba.

Gyüszü virág (piros), kerti gyüszü virág, rother Fingerhut, Digitalis purpurea.

Haramag (ostorindás), röhrige Rebendolde, Oenanthe fistulosa.

Hatkotu (koronás), császárkorona, Kaiſerkrone, Fritillaria imperialis.

Hérics (tavaszi), Frühlings-Adonis, Adonis vernalis.

Hunyor (fekete), ſchwarze Nieswurz, Chriſtwurz, Helloborus niger.

Kapotnyak (kerek), mogyoróalja, Haſelwurz, Asarum europaeum.

Kender (közönséges), gemeiner Hanf, Canabis sativa.

Kikerics (zászpa), őszike, őszi-kökörcsin, gemeine- oder Herbſtzeitloſe, Colchicum autumnale.

Kontyvirág (mocskos), kontyosfü, borjulábfü, gefleckter Aron, Zehrwurz, Arum maculatum.

Kornilla (tarka), bunte Kronwicke, Coronilla varia.

Kökörcsin (mezei), Wieſen-Küchenſchelle, Wieſen-Weidröschen, Anemone pratensis.

Mák (kerti), Garten-Mohn, Papaver somniferum.

Megy (borostyán), babércseresnye, Kirſchlorbeer, Prunus laurocerasus.

Nadragulya (maszlagos), farkas cseresnye, veszettfü, ördögbibirkó, ördögbogyó; gemeines Tollkraut, Wolfskirſche, Atropa belladonna.

Redőszirom (maszlagos), csudafa, maszlag, csattantó, pukkantó, gemeiner Stechapfel, Dornapfel, Datura stramonium.

Rozsdabura (mocsári), Sumpfporſt, Sumpfroſmarin, Ledum palustre.

Saláta (keszeg), vad saláta, disznó saláta, wilder Salat, Saufalat, Zaunlattich, Lactuca scariola.

Sarkvirág (mezei), szarkaláb, Feldritterſporn, Delphinium consolida.

Sisakvirág (katika), tetüfü, wahrer Eiſenhut, gemeiner Sturmhut, Aconitum napellus.

Szélfü (tartós), ausdauerndes Bingelkraut, Mercurialis perennis.

Szironták (torzsika), latorkoldus, viziméreg, blaſenziehender Hahnenfuß, Ranunculus sceleratus.

Szömörcze (mérges), Giftſumach, Rhus Toxicodendron.

Takta (békabogyó), gemeines Chriſtophskraut, Actaea spicata.

Tiszafa (ternyő), gemeiner Eibenbaum, Rotheibe, Taxus baccata.

Türtszirom (ligeti), disznókenyér, disznórépa, europäiſche Erdſcheibe, Schweinbrod, Cyclamen europaeum.

Vadócz (széditő), Taumelkolch, Tollkorn, Temulentum.

Zászpa (fehér), weißer Germer oder weiße Nieswurz, Deratrum album: ez a fü zölden nagyon gyulaszt, sőt fenét is következtet.

Mérges gombák,

minők néha réteken is teremnek, kiirtásra méltók:

Anyarozs, Mutterkorn, Sphacelia segetum, secale cornutum, clavus secalis.

Galócza (légyölő), Fliegenpilz, Fliegenſchwamm, Agaricus muscarius.

Tinoru (sátán), 's vereslábu *Tinoru*, Schäffer, Hexenpilz, Löcherpilz, Rothfuß, Boletus luridus, Boletus erythropus.

Vargánya (narancs szinü), orangefarber Pfefferling oder falſcher Eyerſchwamm, Cantharellus auranticus.

A fentebbieken kivül még következő növények is veszedelmesek; minők szinte e honban itt-ott találhatók; u. m.

Békavirág, kakas-száru muhar, einige Arten des Hahnenfußes, Ranunculus sceleratus aquaticus, arvensis.

Farkas maszlag, ebméreg, vasbogyó, Krähenaugen, Strychnos nux vomica.

Fekete kökörcsin, ſchwärzliche Küchenſchelle, Pulsatila nigricans.

Kardfü, kardikó, bárdacska, gelbe Schwerdtlilie, Iris pseudacorus

Leány kökörcsin, szederjes kökörcsin, lókökércz, Oſterblume, Pulsatila pratensis et vulgaris.

Ludláb, laboda, einige Arten des Gänſefußes, Chenopodium hybridum et murale.

Pipacs, Klatſchroſe, Papaver Rhoeas.

Vadhunyor, prüszentőfü, náthafü, tetüfü, falſche Nieswurz, Adonis vernalis.

Továbbá a veszedelmes szerek közé számíthatók: az őszibaraczk levelek; keserü mandolákból készített olaj; porosz-sav (Blauſäure) acidum hydrocyanicum; a különféle ásványsavanyok; érczsó nemek; maszlag avagy egérkő (arsenicum), az iró, savó szinte nagyobb mennyiségben a lovat előbb-utóbb elöli.

Igaz ugyan, hogy egyéb 's a fentebbi növények 's különféle szerek közül némellyek, orvosilag rendelve még a beteg embert néha meggyógyítók, de mind a mellett méregkint hatnak, p. a terpetin-olaj, körösbogár, salitrom nagyobb adagban 's egérkő, mellyet sok kocsis lovának zabjába kever ravaszul, hogy hust 's fényes szőrt neveljen reá; azonban legkisebb bel-nyavalyánál is nem hatván többé akár melly orvosság, ez oknál fogva nem vehető észre a való baj, 's csak hamar döggé válik a gazdájának tetszésére kihizlalt drága, szép, legkivált kedvencz hámló.

A *zab* (avena sativa), ha nem felette nyers vagy gyenge, a magnemüek közt legtáplálóbb 's könnyü megemészthetése miatt leghasznosb a lovaknak; melly nagyszemü, nehéz, por 's rosz szag nélküli tiszta sárgás legyen: ha pedig hibás 's romlott zabot étetni kénytelenítetik valaki, azt jól átmosva, napon vagy langyos meleg kemenczében átszárítva, sóval meghintve szolgáltassa a lónak.

Egy párizsi gyógyszerész (*Journer*) legkivált a fekete zab hüvelyében különös 's vaniliához hasonló kellemes illatot fedezett fel, minőt kisebb mértékben a zabszalmában is érezhetni.

Gyakorlati éltemben számtalanszor tapasztalván, hogy különféle rendü 's nemü lótartók kedvencz lovaikat egyedül (igaz, hogy vérszemet termő) zabbal felhizlalni vélik 's ezt nekik mértéken túl szolgáltatják; de számnélküli panaszt is hallván sok lókedvelők-, legkivált lótartó hölgyektől, hogy kocsisaik vagy lovászaik igy-ugy csalják az abrak dolgában, ennyi még annyi zabot követelvén az amúgy is tán hasig szénában álló lovaik tartására: nem gondolom érdektelennek, sőt szükségesnek hiszem elmondani, hogy naponként egy lónak *egyegy etetésre három itcze*, azaz: két összetett maroknyi *zabot*, tehát napjában háromszori, azaz: *reggeli-, déli- 's esti* etetésére 9 itcze zab, 's ennélfogva egy pozsonyi mérő zab egy lónak nyolcz napon általi tartására untig elég, legkivált ha csak sétalónak 10, legfőbb 12 fontnyi jó egészséges széna adat naponként szorgalmatos vakarás 's tiszta 's egyéb gondos ápolgatás mellett szolgáltatik.

Az angolok nem régen még zabkenyérrel táplálták lovaikat, de nagy veszteség mellett lovaikon észrevett annak ártalmas befolyasával e tartásmódot megváltoztatták. Franczia háboru kezdetén a Rajnán megállapodott porosz hadsereg is lovait zabkenyérrel tartotta, minthogy *Braunmüller* berlini kereskedő ezt ajálta vala, de *Ratzeburg* vegytudós, 's többször említett *Nauman* barom orvostanár bővebben megvizsgálván e tápszert, eltiltotta; nem tapasztaltatván az igért 's kivánt haszon.

Az *árpát* sokan veszedelmesnek vélik 's méltán akkor, ha ezt nem a zabnak közönséges adat nehezségéhez képest megfontolván, hanem nagyobb mértékben szolgáltatják a lovaknak: minthogy a zabnál keményebb, azt előbb beáztatni igen hasznos, mert nem lévén képes a ló azt szétőrleni fogai között, nem szereti, egészen elnyeli 's nem emésztheti meg rendesen; fogait vele nagyon koptatja, miért is vagy megdarálva, vagy nedvesen szecskával vegyítve csak mint rendkivülit a lónak adatni kell, melly átalában a lónak vérét igen gyulasztja.

Az arab 's afrikai ló árpával tartatik, mi okból e faju lovakban különös vérszemet tapasztalhatni.

Hágatás idejében már közönségesen a ménnek jászolába árpa szóratik, hogy párosodásra jobban ingereltessék.

Rozsot lónak adni igen veszedelmes, mert ez is a lovat tüzesíti, vérét süríti, rontja, fúlasztja; végre sokféle gyuladásra hajlandóvá teszi.

Búzát etetni lóval nagyon költséges, noha ez a magnemüek közt legtáplálóbb, fényes szőrt termeszt; de ezt szinte mint az árpát sem emésztheti meg tökéletesen; nagyon könynyen megzabál tőle, mert különös jó ize végett azt mohón eszi: általában veszedelmes tápszer.

A *kukoricza* a lovat hizlalja; ellenben

a *bükköny*, ha nem is ártalmas, de hasznot nem hajt a lovakra: a szárított *bükkönyszalma* a lónak száját megsérti, a lovat gyakran megkoszosítja. A zabbal vegyített bükkönyt zölden a lóval etetni hasznos.

A *bab* csak vontató lovaknak szükség esetében adható, igen táplál, legkivált ha szalmája nélkül, szárazan megtörve korpával kevertetik össze: zölden különféle bajokat okoz.

A borsó ámbár kis ideig hizlalja a lovat, nem igen ajálható, ha meg is daráltatik; mert nem emészthetvén meg, vére romlik tőle.

A *lencse*, borsóval majd egyenlő hatásu lévén, ha csak lehet, elkerültessék.

Sokan, a molnárok, pékek leginkább, *buza-'s rozskorpával* tartják lovaikat: ezt helyesleni nem lehet, mert a korpa a gyomrot elgyengíti, eléggé nem táplálja; ellenben betegségekben kül-, de legkivált belsőleg igen hasznos, minthogy a testet enyhíti, szóval: czélszerü alkalmaztatás mellett igen jótékony 's lágyító szer.

A *répát* nem igen ajálhatni, ámbár a lovon hust 's fénylő szőrt termeszt, de erőt mint a magnemüek nem ad; 's noha vértisztító szer, legkivált a vontató lovat erejében igen megfogyasztja; különben szecskával összekeverve nem lehet ártalmas. különösen a szoptató kanczának.

A földi alma, krumpli (1585-ban feltaláltatván Amerikában) csak 80 néhány év óta mint lótáp használtatik Európában, Anglia- és Izlandiában: főkép ha éretlen, elromlott vagy elfagyott állapotban adatik a lónak, vagy igen nagy magú, könnyen gyomorgörcsöt okozván a lónak, szinte mint az embernek egészségét veszélyezteti.

A szalmaszerek szecska gyanánt néha a lovaknak jó sikerrel szolgáltatnak; a gyomrot tágítják, a hast megtömik, de erőt nem nevelnek, miért is csak pót-takarmányként adatni ajálhatók. A buza-, zab-'s árpa szalmát különösen kedvelik a

lovak, legkivált ha széna közé keverten sós vízzel meglocsolva szárazon ehetik; ellenben a lencse-, bab- 's borsószalma igen ártalmas 's vérrontó.

A legkivált kevessé mozgó 's nem nehéz munkákra használt lovak napjában legalább 3 izben, 6 meg 6, legfőbb 8 meg 8 órai időközben étettessenek, utána pedig tiszta fris vízzel kináltassanak meg, megjegyezvén; hogy a legelőn 's zöld takarmánynyal éldegelő kevesebb vizet iszik, sem mint a zabon tartott ló.

A víznek sokféle nemét nem írhatván le, örök törvényül csak azt alapíthatni: „hogy a lónak mindenkor körülményekhez képest tiszta folyó- vagy kútvíz, nem pedig posványos-, halas- vagy tóvíz 's mindenkor csak tiszta edényből szolgáltassék: a víz felette hideg ne legyen, mert fogába üt 's néha halálos betegséget okoz; 's hogy a ló mohonnan ne ihassa, leginkább télen azt felülről szénával behinteni ajálható, hogy ezen keresztül felszíhassa szájába, 's egyszerre soha, legkivált nagyon szomjas lónak egy teli dézsa vizet meginni ne engedtessék, hanem közben eső perczi pihenéssel még is, (a mennyit csak kiván), szolgáltassék neki: átalában a meghajtott, izzadó ló soha vízbe ne állítassék, különben könnyen megrokkan, megmarul: az istállóban tartott, vagy erősen dolgozó 's kemény magokkal táplált ló legalább 3szor, hő napokban még gyakrabban is kináltassék meg vízzel.

Noha már fölebb is említém a szükségesb lótartási módot, még is érintenem kell ismét 's eléggé nem ajálhatom mindenkinek; hogy lovát szorgalmasan vakartassa, keféltesse, de e munka előtt szalmacsutakkal egész testét jól dörgöltesse meg; szemeit, orrát külön szivacscsal-, sörényét, farkát, nemző részeit 's seggét törlőszőrrel mindennap, tiszta fris vizzel, (ha lehet), reggel 's déli abrakolás után patáit szinte, nem különben lábait, bokáit vakarás 's kefélés után megmosattassa; néha a zab, vagy széna sós vízzel meglocsolva szolgáltassék a lónak; szóval: körülötte gazdája nagy 's szorgos felvigyázással legyen, mert régi példabeszéd szerint: „csak a gazdának szeme hizlalja a lovat", ekként néha a legközönségesb faju ló is vérszemet mutathat, vagy ellenben a legnemesb ló gebévé válhat.

Mindezekre szorgosan felügyelvén, rendes itatás és étetés után nappal legalább 1, 2-, éjjel pedig 4, 5 óráig pihentessék

meg a ló, mi legkivált erejét, húsát delire, szóval vérszemét nevelendi; tapasztaltatván, hogy a szükséges puha alomoni fekvés, test körüli tisztaság, nélkülözhetlen világossság 's mérsékelt levegő felette jótékonyan hat minden állatra.

16. §. Némelly ló-betegségek 's kül-bajok orvoslása. *) 9 és 10. §., 's V. Táb. A. B.

Szándékom nem lehetvén e czikkben, a lovaknak általános bel-betegségei orvoslásáról értekezni (ez az összes orvostannak külön ágát képezvén) csak némelly 's a közönséges lótartók előtt ismeretesb bel-bajokat röviden érintvén, ama külbajokra szoritkozom inkább, mellyek orvoslására nem olly mély tudomány kivántatik 's szükség esetében legegyszerübben is néha gyógyíthatók talán lóorvos távullétében is; ki alapos lóismeret-, hosszas tudományos előkészület 's nyert kellő gyakorlat nélkül szerencsés sikerrel a belbajokat is ritkán fogja gyógyíthatni.

Az *étvágy-hiány* (Mangel an Freßluſt), nem mindig bizonyít már jelenlévő betegséget: néha a kifejlődendőnek csak előzménye, bel-, vagy külső fájdalmas bajnak, rendes emésztésnek következménye; minek szinte különféle okai lehetnek: p. rosz tápja-, sértett nyelve- vagy szája, egyik vagy másik a többek közül hegyével kiálló üreges 's fájdalmat okozó foga miatt nem eszik, se nem ihatik a ló; 's ha mind e jelenségek elháritvák is, nem mutatkozik étvágya, ekkor a baj hihetőleg gyomrában fészkelve, rendetlen emésztéstől eredhetett; minek orvoslására hasznos,—„abrakját több napon át öt újjal felfogható tört sóval lehinteni-, vagy egy messzel fele víz 's eczet közé habart tört foghagyma-, parányi só 's maroknyi fenyőmagból készített péppel nyelvét 's szájüregét csinján megdörgölni“;— utóbb pedig csak korpával vegyített fris vizet 's következőleg csak mindig jó 's egészséges tápot szolgáltatni szükséges leend.

A *száj-kór* (Maulſeuche), legkivált legelő lovaknál mutatkozik, 's ekkor a lónak egész szájbelseje szintelen, habos 's nyála foly; nem eszik, ellenben igen szomjazik: szájürege, nyelve 's fogínye piros gyúladt, 's néha csak kevés nap mulva rajta halavány 's nedvvel telt apró persenések mutatkozván, felpattannak; a felbőr lefoszlik 's annyira, hogy az egész száj

kisebesülvén, a szegény ló nem ehetik, a kemény széna, vagy egyéb gyenge táp is fájdalmat okozván neki; melly nem annyira veszedelmes, de mint néha igen ragadós bajnak minélelőbbi meggyógyítása végett, (míg tán a távuli lóorvos rendelkezendik) ajálhatni, —„a beteg szájat gyakran következő folyadékkal kiöblintetni, vagy béfecskendeztetni, t. i. 1 lat timsót finomra törve, 8 lat mézet ugyan annyi eczet- 's 1 pint víz közé habarni kell;" azután tanácsos, füvel tartani 's korpás vízzel megkínálni a sinlődő lovat, mellynek vizébe 2—3 kalányi sót keverni 's benne lenmagpogácsát áztatni igen hasznos. —

Az alább is még felsorolandó ragadós lónyavalyáknak észre vett legkisebb jelenségénél gyorsan lóorvosi segélyt keresni minden lótartónak saját érdeke nemcsak kívánja, de minden jó polgárnak kötelessége is parancsolja; hogy legkivált a községeknél mutatkozó ragadós 's néha országszerte pusztító nyavalyákat tüstént kellő intézkedések végett az illető hatóságnak béjelentse, vagy jelentesse.

Midőn *torok-lobban* (Halsentzündung) szenved a ló, étvágya nincs, nem ihatik, fülei hidegmerők, legcsekélyebbé is nyomintva fájdalmat jelentenek: szája rendkivül meleg, nyelve száraz 's végre a ló hörög. Illy életveszélyeztető állapotban nyakán legalább 2 font vért ereszteni, azután finomra tört 8 latnyi salétrom-, $\frac{1}{2}$ font méz-, 's egy maréknyi lisztből készített írral napjában kétszer a daganatot, nem különben ennek egész környékét lenmagolajjal bekenni, a lovat langyos víz közé kevert buzakorpával megkínálni, a meghüléstől egyébiránt szorgosan megóvni kell.

A *mirigyben* (Drüse) sinlődő ló lankadt, rest, fejét lógatja, szemei zavarosak, étvágya hiányzik; többnyire láz-állapotban van: köhög, állcsontjainak szélei megett a mirigyek dagadtak 's orrából szokatlan sok takony foly ki, mellynek fehéres 's szagnélkülinek kell lenni. E bajnál hasznos eleinte babérolajjal a daganatot bekenni reggelenkint 's főtt szénapolyvával folyvást jó melegen (mennyire az embernek kezefeje kiállhatja), de szakadatlanul legalább napközben azt borítgatni, 's vigyázni főleg; hogy legkivált kemény télben a már majd egészen szőrére fagyott széna pelyva forróval ne cseréltessék fel: továbbá igen hasznos szokott lenni, legkivált ha fiatal lovon a keh megindul, ha szinte egyúttal főtt 's meleg széna

pelyva egy tarisznyában a lónak fejébe akasztatván, szája beléje dugatik, hogy ennek párolgó gőzét felszíhassa; mi mirigydaganatját lassan 's sikerrel eloszlatja: — de kérem a lovat egyforma melegen tartatni, 's legkivált télen (nem jéghideg) vize közé néhány maroknyi korpát hinteni, két kalán mézet közébe kevervén. E baj inkább a külsők közé számítható.

A *szív-dobogás* (Herzklopfen), szív-ellágyulás (Herzschlechtigkeit), nehéz lehelés, orrlukak rendkivüli kitágulása 's ágyékoknak látható erőtetett kitolulása 's beszivása által részint mutatkozik (mert ezt rendesen 's ügyes tapintattal a lónak szíve körül, életerén is vehetni észre), legkivált ha köhög, 's ekkor kehnek neveztetvén, csak rendes lóorvos segítségével, 's ha idült, ritkán gyógyítható; nehány csepnyi belladonna kivonat ivóvizébe vegyítve néha sikerrel hat a szenvedő részekre.

Tüdő-lob (Lungenentzündung) ismertetik, ha a ló szárazröviden köhög, szíve erősen ver; szomoru, étvágya nincs; szája meleg, nyelve forró 's száraz, sebesen lehelvén orrlukait tágítja 's ágyékait nagyon be-beszíjja, igen gyenge 's tántorog, de nem fekszik le. Illy jelenségeknél csak hamar nyakán eret vágni 's lóorvos után küldeni szükség.

A *lép-fene*, vértályog (Milzbrand, Karfunkelkrankheit), nemcsak ragadós, de többnyire sebes-halálos: néha előjelei ugyan mutatkoznak, 's illykor több napig tartani szokott. Gyakran a hintó vagy eke előtt vigan járó, tápját jól megemésztő ló mintegy szélütötten összerogyva pár percz mulva kimúl; néha több óráig tartó kinoktól ostromolva ideoda forog, tántorog reszkető lábait szétrakván, pillanatig csendesen 's mint egy elkábulva megállapodik; rögtön ordítva, mint egy dühösen neki iramlik 's végre elesik: néha a vértályogos ló szája habzik, sőt orrából is vérrel vegyest foly ki a hab; néha rángatódzik 's nyakát egészen elcsavarja. Igen sokszor különféle nagyságu gumócskák támadnak a lépfenés lovon, legkivált gége körül; mellyek néha meleg-forrók, néha hidegek, a ló vállain, hasán, csipején, lábain is keletkezvén, emberfő nagyságra is nőnek. Mihent a ló eldöglik, szájából 's seggéből vér folyván, hasa rendkivül felpuffad 's teste sebesen rothadásnak indul 's kiállhatlan büdös; mája ép, de lépe kiömlött fekete vérrel telve található.

E nyavala legkivált nyári hő időben kiütni szokott 's egész csordákat elpusztít, ha idején-korán nem vétetik észre;

néha sebes dolog által erőtetett, vagy távuli legelőre sebesen hajtott lovakon, 's az épen uralkodó rendkivüli levegőnek befolyásától is indítva mutatkozik; néha romlott tápszerek 's peshedt víztől ered. Bár mitől támadt légyen e néha országszerte körülharapodzó veszély, tüstént baromorvosi segélyt keresni, 's ha lehet, addig a benne kinlódó 's ritkán megmenthető barmot hüves helyen pihentetni kell; mellynek megelőzőleg (ha létez helyben), egy okos kovács által 6, 8, 10, fontnyi vérét eresztve, minden 3 órában 2 lat salamiat 's 8 lat glaubersót egy messzel vízben feloszlatva beadni lehet, mig csak hasmenése nem mutatkozik; 's ezt legkivált (ha nem ganajozhatott előbb a ló), minden fél órában két itcze vízben főtt egy maréknyi székfü-, annyi só- 's fekete szappannak keverékéből készitett langyos allövettel néha kivánt sikerrel elősegitni lehet.

Minden esetre mindenkit figyelmeztetni kötelességemnek tartom, kinek illy betegségben lova elvész, hogy ezt lehető legmélyebben böröstől elásassa, gondosan minden evő-, akár ivó eszközét lúgos forró vízzel lemosassa; az ember pedig főleg ovakodjék, hogy a vértályogos lónak nedve- vagy vérével kezeit ne piszkolja be; távul legyen, hogy saját kezét valamikép megsértvén, a nevezett ragadós anyagból legkevesebb is sebjébe beszivárogjon: mert van példa, hogy még azok is, kik a lépfenés ló seggéből a bensült ganajt kikotorták, testükön szinte vértályogos gumók támadván, pár nap mulva elhaltak; sőt ollyanok is, kiknek arczát vagy egyéb testrészét a lépfenés ló vérét szivott legyek megcsipkették, áldozatul estenek. Ezeknél fogva tehát csak kesztjüben, vagy olajjal kent kezekkel az illy beteg ló körül babrálni, az elveszett lovat hova hamarább eltakartatni tanácsos.

A *bél-lob* (Entzündung der Eingeweide) az utóbbi betegség jelenségeivel mutatkozik, kivévén, hogy ekkor nem köhög a ló, de gyakran lefekszik: rendes orvos által gyógyitható.

A *bélgörcsöt* (Darmgicht) gyaníthatni, ha elölábaival kapálgat a ló, földre le-levetvén magát, kinosan hánykolódik, 's étvágya nincs: illykor rögtön lóorvosi segélyt kivántatik; azonban 2 maréknyi székfüvirág főttet, ½ font lenmag-olaj közé vegyítve, csak igen langyosan önteni kell a lóba, mi által talán végveszélytől megmentethetik.

A *hasmenés* (Durchfall) tán mindenki előtt ismeretes: a ló szokottnál gyakrabban 's néha igen vizenyőset ganajoz; viztől, romlott táp- vagy egyéb okból keletkezvén, néha meszes falat, agyagot nyalogat, vagy még földet is evén a ló, e bajba esik, elerőtlenedik; minek megszüntetésére néha igen hasznos, vizzel meglocsolt ½ font kréta-, ½ font glaubersó-, 4 lat rapontica- 's ½ font liszt keverékből készitett pépnek felét, legkivált reggel éh gyomorra, 's másik felét este beadni a lónak; 's ha szükséges, ezt másnap ismételni. Sokan, ha meg nem szünik a hasmenés, a ló hasalján folyó sebet (Fontanelle) nyitni hasznos-, sőt sikerrel alkalmazhatónak vélik, legkivált ha a bajt meghülés-, vagy félbenszakasztott kigőzölgéstől eredtnek lenni gondolják: fő szabály marad, „efféle baju lónak kevés vizet 's semmi nyers takarmányt, vagy gyenge tápszert nem adni."

A *dugulásban* (Verſtopfung) szenvedő ló néha 2, 3 napig- sem, vagy igen kis lapta formát, keményet ganajoz, 's többnyire más bajban is sinlődik, p. bélgörcsben, kolikában, tüdő-, vese-, vagy húgyhólyaglob-, végre: lob-lázban 's máseffélékben; midőn különösen mindenek előtt dugulását kell meg szüntetni; ez okból 2 itcze lágy meleg vízben felolvasztott 8 lat glaubersó-, 12 lat lenmagolaj- 's 6 lat sappanból készített allövetet kell szolgáltatni a lónak; azonban előbb a végbélben található ganajt kézzel kitisztítni szükséges, belsőképen pedig, ha más betegséggel nincs kisérve e baj, 1 messzely vízbe 6 lat mézet, 12 lat glaubersót 's annyi lenmag-olajt összehabarva hashajtó gyanánt a lóba önteni ajálható: mindkettőt kivánt sikerig 2 három óra alatt ismételtetni, de azon közben a lovat mindég jól meg vezettetni nem árt.

A *húgyárt* (Lauterſtall) okozza néha a hirtelen áthülés, az igen romlott, vagy felette rosz minőségü zab, széna, vagy egyéb takarmány: effélektől a ló szokottnál gyakrabban igen vékony vízformát 's néha igen erős szagút hugyozik. E bajnak megszüntetésére néha hasznos a beteg lónak adni 2-, 3szor is napjában ½ lat salétrom-, ½ font fris lenmagolaj 's ugyan annyi eczetből készített vegyületet, míg e baj meg nem szünik.

Húgy-erőtetés, húgy-felakadás, (Verſtopfung des Harnes) többnyire beteg veséktől ered: illy állapotban a lovon rend-

kivüli melegséget 's lázt is vehetni észre; a ló nyughatatlan, tántorog, derekát mozgatja, 's ágyékaira tekinget; mivégre neki rögtön enyhülést kell szerezni. Sokan azt tartják, hogy a hugyozni nem tudó lovat birke-ganajra állítni sikeres; mások pedig, hogy vaszorájára egy két (tisztességgel legyen mondva) lapostetü alkalmaztassék, 's mind két rendbeli mód néha sikert hoz (ha nem használ, nem is árt): azonban városban igen nehéz, mert tán falun inkább mindkettő található. Ezeknek hiányában tanácsos a lónak 1 fontnyi lenmagolajt beönteni, vagy pedig 3 itcze vízben főtt 2 maroknyi lenmaglisztből készített langyos allövetet adni. Gyakran eláll a lónak hugya, ha munka közben nem engedtetik hugyozásra idő, folyvást hosszan szaladnia kell a nélkül, hogy kevés ideig is kifujhatná magát: illykor alája vagy derekára hideg vizet kell önteni.

Ellenben ha a ló vérrel vegyest hugyozik, mi többféle ok eredménye lehet, tanácsos egy rendes lóorvos, de nem falusi kuruzsolóhoz folyamodnia a tulajdonosnak, ha csak lovát előbb utóbb koczkáztatni nem akarja.

A *vérhügy* (Blutharn), különféle okból eredhet; lovaknál igen ritka; gyengeségtől vagy ütések okozta veséknek ingerlett álapotjától származik, vagy mérges növények által indítatik meg, 's arról, hogy vérrel vegyest hugyozik a ló, ismerhető. Sokára gyógyítását halasztani nem tanácsos, sőt minélelőbb orvosi segélyt keresni kell, miszerint körülményesen megvizsgálva a baj rendje szerint megszüntethessék, elhanyagolva néha az állatot is veszélyeztetvén.

A *szarvastop*, szarvaskór (Hirſchkrankheit, oder Starrkrampf), ismertetik a lovon, ha álcsontjait lehető legerősebben össze szorítja: eleinte üres szájával mint egy valamin rágódni látszik, de enni, sem inni nem képes; szája habzik, fogait csikorgatja, szemeit el-elforgatva mereszti; feje, nyaka izzad 's feszült, mozdulatlan; fülei merők: az izmok bárhol tapintatnak, egész testén fásulttaknak érezhetők: néha egész testen reszkedvén a ló, röviden lehel 's hörög; az izomgörcs egész testén elterjedvén, utóbb száját a ló 3mad, 5töd napra kinyitni nem képes többé, lábait szétfeszítvén legcsekélylyebbé sem bir mozdulni, 's ha előbb nem, 7-ted, 10-ed napra illy állapotban elvész

Ez élet-veszélyes nyavalya, (mellynek gyógyítása csak a legtudósabb lóorvosnak is igen gyéren sikerül), legkivált nemes vérü, tüzes lovakon hirtelen meghülés, izek, inak, idegek, paták sérelme miatt támad; néha a fark-kurtitástól is ered, 's gyakran erős léghuzam, rendkivüli időjárás szinte megindítja, mint ez évben több példa mutatkozott. Minden esetre, (míg tán távolról orvosi segitség érkezik) a beteg lónak 1 pintyi vérét ereszthetni, 's legalább minden 2 órában 1 itcze székfü-főttet $\frac{1}{2}$ lat kánforral vegyítve adni tanácsos.

A *csira* (Koller) kétféle: csendes, (ſtiller), midőn a ló elkábultan megállapodik, fejét földre lógatván, nem hall, 's bár melly tápját is szájában folyvást tartván, nem rágja meg; se ostorvágást, se sarkantyúdöfést nem érez: ez többnyire hirtelen étetés's inkább megzabálásnak következménye a keveset mozgó lovaknál, 's ennélfogva eſſélét gyakrabban jártatni kell; ellenben az agylob (raſender Koller) támad, midőn nyári hő napokban a szegény ló nagyon meghajtatik: ekkor agya meggyúl vagy belé víz ömlik; perczenkint szomoru, de egyszerre mint egy megdühödvén, hanyathomlok fejével falnak vagy bár melly vészteljes tárgynak rohan; szája forró 's száraz szokott lenni. Ha lehet, legalább 3—4 font vére eresztessék, 's míg orvos távulabbról tán megjelenhet, minden 2 órában vízben felolvasztott 2 latnyi salétrom öntessék beléje, 's szolgáltassék neki 2 itcze székfü- 's málvalevelek főttébe vegyített 2, 3 kalányi lenmag-olajból készített langyos allövet (Klyſtír): különösen ajálhatni illy beteg lovat hüves istállóba kötni, 's fejét szüntelen hideg vizes kendőkkel borítgatni. — Ha víz ömlött az agy közé, ekkor a lónak felépüléséhez többé nincs reménység.

A *takony* (Rotz- oder Steindrüſe) legveszedelmesb 's többnyire orvoshatlan betegség; csak igen ritkán a bajnak első szakában 's legkivált fiatal lovaknál sikerülhet gyógyítása: gyakran dagadt mirigyek elhanyagolásából, kellő tápok hiánya mellett erőtető munka miatt, egészségtelen levegőtől támad 's atalában ragadós: minélfogva a taknyos lovat eleinte tüstént minden állattól elválasztani kell, 's minden körülöttei bár melly babrálás után is kezeit jól megmosni mindenkinek ajálható. *Ismertető jelei* következők: a nyelvszánybani mirigyek keménydagadtak; az orrkifolyás büdös, nyálkás, néha szapora 's vérrel vegyített, többnyire csak egy orrlukon vehető észre; a rózsa szin-

ből néha fehérsárgásra változni szokott takonyhártyán kis üreges evesedések láthatók 's körül rontók. Ha efféle jelenetek már elhatalmaznak, a szegény barmot bátran leszúrva jó mélyen el kell ásatni, ne hogy az ebek belőle evén elvesszenek: továbbá a taknyos lónak minden legkisebb 's bár melly néven nevezendő szerszámát el kell égetni; minden edényét, jászolát is forró lúggal megmosatni; szóval: egész istállóját a leggondosabban kitisztítatni ajálható.

A *rokkonás* (die Reihe, das Verfangen) támad, ha a kihevült ló hirtelen hideg vízbe vezettetik, vagy effélét iszik; ha hideg levegőn, vagy léghuzamban áll: borsó-, bab-, bükköny-'s rozstól is (mint szokatlan táptól) ered. *Ismertető jele* következő: előlábain merőn áll 's jár, 's nyugvó helyen hátsó lábait kelletinél előbbre rakja a rokant ló. Efféle lovat felmelegített pálinka törkölylyel jól megmosva, szalmacsutakkal addig dörzsölni szükséges, (ha baja még nem igen régi), míg nem izzad; ekkor betakarva körül vezettetni, vagy meghátaztatni legkivált pedig reggel, midőn már a nap is jótékonyan hat, 's mind ezt több napon át ismételni tanácsos: ha már bérögzött a baj, a lónak patája laposra, vagy töltre változik, sőt néha tüdőlobot is következtet.

A *kosz-'s rühnek* (Räude, Schäbe) jele, midőn a lónak szőre imittamott fényét, színét veszti 's borzadt, kihull, vagy igen könnyen kitéphető; hol a kopasz helyek tisztátlan 's mintegy hamuval behintetteknek szemlélhetők: ezek gyakran a ló által is felharaptatván, az alatta támadt hólyagocskákból tiszta nedv szivárog ki, 's a való varforma kosz keletkezik. Az effélétől ostromolt ló magát fogai-'s lábaival szüntelen vakarja; viszketeg helyeit (hol csak lehet) dörzsöli, sőt még a földön is elel-hömpölyög, csak hogy enyhülést szerezhessen magának. A fentebbi baj legkivált homlokon, sörény alatt, nyakon, vállakon, derékon, csipőkön 's farkon mutatkozik; tisztátalanságnak 's röst ápolgatásnak következménye: ennélfogva inkább vén-, elhagyott-, kiéhezett lovakon vehető észre, 's háboruban, midőn tán hosszabb ideig a szegény kicsigázott ló rendesen nem vakartathatott meg, elharapodzik testén; különben is ragadós, melly bajnak alapos 's bel-orvoslása legkivált (néha megromlott vér 's nedvek megjavitása végett) orvosi segitséget kiván. Ha e bajok egyike vagy másika már nagyon elterjedt volna a lovon, ezt különösen

eleinte mindennap kétszer is langyos erős lúggal, (hol szappanra 's egyéb szerekre a költség hiányzik), ha lehet a napnak verő fénye alatt szorgosan rongygyal megdörzsöltetni 's aztán fris vízzel megmosva, szárazra ismét tiszta rongygyal megtörültetve, letakarva kevés ideig körül vezettetni, meleg istállóban legtisztábban 's legegészségesb táppal tartatni ajálható. E baj kellő külső orvosoltatása végett külbajok közé is sorozható.

A *férgek, gelisztak* (Würmer) legbizonyosabb jelensége, midőn a segglukon kivül bőrhöz ragadva-, vagy a ganajban láthatók: többnyire a lovat sorvasztják, elerőtlenitik, bélgörcsöt okoznak 's a végbélben fészkelnek: rosz táp- 's víztől is támadnak. Ezek ellen igen hasznos a lónak zabja közé összevagdalt sárga répát, közönséges vagy tengeri retket héjastól vegyítni; szabad levegőn tartani 's jártatni, vagy használni az efféle lovat 's ennek hashajtó szerek után gyomorerősitőt beadni.

Kül-bajok.

A *szemlob* (Augenentzündung), gyengeségnek következménye, vagy sértések által támad: illykor a szem dagadt 's könnyez; a szemgolyó héjától befedve van. Mindenek előtt okát tudni kell, mellyből a baj eredt; 's minden esetre kétszer naponta 3 latnyi glaubersó vizzel locsolt korpa közé kevertetvén, szolgáltassék tápul: a ló nem felette világos 's szellős istállóban jobbulásáig pihentetvén, többször napjában tiszta vizzel mosattassék ki a beteg szem, eleinte csak szivacsból csepegtetve reá a vizet, mellybe nehány csep gléteczet vegyítethetik: gyuladt szem mosására tisztátalan rongy- vagy daróczot használni igen káros lehet.

A *havi-vakság* (Monatblindheit) valamelly szembajnak többszöri megjelenése, melly nehezen vagy soha sem gyógyítható. — Effélének a sertés-szemü lovak többnyire alávetvék.

A *szájban*, 's pedig a felső ajk belrészén támadnak néha vizenyős evek, mellyeket felvágni 's sóval ledörgölni kell, ekkint maguktól is begyógyulván. Néha a száj-széle zablarúd által is feltöretik; illy állapotban gyógyulásig nem kell kemény

zabolát használni, míg csak víz- 's mézből vegyített folyadékkal gyakran megmosatott seb nem gyógyult meg.

A *váll-, íz-, csipő-* 's *patarokkanás* (Schulter-, Bug-, Hüft- und Huflähmung) ismertetik, midőn a ló szokottnál rövidebben nyújtja vagy mint egy kötve mozdítja előre illető test részét, vagy végtagja elsóványodik; mi azonban a patáról nem értethetik, mellyet levett patkó után mindenkép meg kell vizsgálni. — Illy esetben 2-, 3 szor, sőt 4-szer is napjában, de mindjárt eleinte főtt szénapolyva langyos levével, vagy meleg pálinka törkölylyel a szenvedő részt megmosva sikert reményleni lehet. Ha megrögzött a baj, genykutacsot (Fontanell) húzni szoktak az illő rész körül, legkivált vállon, 's hátsó czombon; azonban ez is csak ideigóráig javít, de gyökeresen ritkán gyógyítja meg a szegény sokat általa is szenvedő lovat.

A *kificzamodás, megrándulás* (Verrenkung, Verstauchung) történik, ha valamelly csont rendelt helyéből kimozdul: ezt hamis lépés, vagy külerő, hibás hirtelen felkelés, sebes fordulás okozhatja: néha ügyes kézzel helyreállítható; különben gléteczet, kánforszesz, ugyan annyi víz-rész közé keverve kivánt haszonnal alkalmazható. Csekélyebb megrándulásokat meleg szeszes, vagy füszeres borítgatásokkal is helyre állíthatni. —

A *könyöktömlő* (Stollbeule) és *csapgumó* (Zapfhaken) nem fájdalmas daganat. Eleinte hideg vizzel- vagy hóvali gyakor mosással, néha szappan-szeszszel, az idültet pedig lenmag- vagy terpetinolajjal lehet eloszlatni: ha a könyökgumó igen nagyra nőtt, veszedelem nélkül ezt elvághatja, de csak a tanult kovács: azonban mindkét állapotban a lovat csak kímélve használni 's sok almot alája szolgáltatni ajálható.

Az *íztapló* (Kniefchwamm) többnyire a ló előtérdein ütés, dőlés vagy esés által támad 's daganatként jelenik meg; mellyet míg meleg, hideg vízzel borítgatni ajálható; ha pedig már hideg állapotjában vétetik észre, ekkor körösbogár- 's euphorbium-gumiból egyegy latnyit, aranyglétből ½ latot, (mindent jól összetörve) 2 lat terpetinolaj 's 4 latnyi sertészsír közé kevert írral egyszer napjában jól bekenni kell, mindig langyos szappan vízzel előbb tisztára megmosván a daganatot 's csak megszáradt állapotjában ismételvén a bekenést.

Az *incsomolék* (Sehnenklappe) többnyire kül okok által ered; a hajtóin, t. i. hoszanta bokaüstökig megdagadva van 's meleg; megtapintását a ló fájdalmasan érzi; botorkál, 's mintegy mankón járni látszik. Míg meleg a dagadt in, addig jéghideg vízzel boritgatni hasznos, melly közé 30—40 csep olasz-utifü kivonatot (arnica) vegyitni lehet, vagy salamiasóval habart boreczettel gyakran megmosni tanácsos: késöbben már kánfor-, sappan-, salamiaszesz vagy terpetinolaj szerezhetend javulást: ha már megrögzött e baj, csak izzó vassal gyógyitható, mit csak tanult lóorvosra bizhatni.

A *csontpók* (Spat) különféle: többnyire a szökcsuklók bel-oldalán meghülés-, ütések-, hirtelen megállitás- vagy sebes fordítástól támad; melly ismertetik legkivált, midőn a ló helyből kiindítatván megerőtetett lábát, mellső ép lábával nem egyenlő időmérlet szerint használja 's mintegy rángatva maga után húzza. Illy baj nehezen gyógyítható, (mert még a német is azt tartja, hogy „für Rotz und Spat iſt ſelten Rath"): keletkeztekor a csontpókot körösbogár festetekkel (ſpaniſche Fliegentinctur) vagy málva-, kánfor-'s babérolajból készített irral legkivált reggel jól bekenni tanácsos. A legutolsó gyógyszer a tüzesvassali sütés, mellyet olasz- 's franczia honban is igen szeretnek alkalmazni.

A *pókok* (Gallen) különfélék, eleinte csak sárgás nedvvel telt hólyagként jelennek meg, utóbb megkeményednek, 's legkivált ha valamelly helyen keresztül átszolgálók, a lovat előbbutóbb megbénitják mozdulásában; mellynek elő-, mint hátsó végtagjain találhatók; többnyire erőtető munkától származván. A pókot hasznos leginkább eleinte $\frac{1}{2}$ lat babérolaj közé kevert $\frac{1}{2}$ nehezék euphorbium-gumiból készített irral megkenni.

A *csűdsömör* (Maucke) 's a vele rokon *térdmokvar* (Schrunde) nem fájdalmas, néha igen csekély daganat: az első a csűdnek-, az utóbbi pedig az előtérdnek belrészén keresztbeni bőrrepedmények közt fészkel meg: néhány nap mulva zsiros 's büdös nedv szivárogván ki belőle, a körülötte lévő szőrök felborzadván, lassan ki is hullnak.

E baj többnyire nedves istállóbani állás, tisztátalan hanyag tartás 's mozgás hianya, sőt romlott tápszerek használatától is származhatik. Eleinte a bajos rész lúggal mosattassék meg gyakran, vagy utóbb 4 lat krispánt, 12 lat mézet, 6 lat eczet

közé habarván, e keverék jól forrt, de kihült levével napjában kétszer is boritgattassék a sebesült térd, vagy csűd.

A *sülylab* (Straubfuß), *lábborczany* (Igelfuß) szinte tisztátalanságtól ered, 's különféle helyeken, fekélyekkel, és pedig az első a bokacsukló 's boka körül, az utóbbi pedig többnyire a párta körül fejlődik ki; azon helyen tüskeformán felborzadván a szőrök. E bajokat $^9/_{10}$ rész vízbe kevert $^1/_{10}$ rész gléteczettel gyakran meglocsolni hasznos, minekutána hideg vízzel tisztára megmosatván, a felborzadt szőr lekeféltetett. Néha babér ír közé 1 lat krispánt 's 3 lat gáliczkő festeteket habarva, ebből egy diónyival a beteg részt bekenni sikeres lehet.

A *patalob* (Hufentzündung) (rokkanásnak is neveztetvén) ismerhető, ha a húsfark-vánkosok gyuladtak, melegek, 's a ló csak kinosan lépeget illető lábával; mellyet (levevén a patkót róla), reggel 's este eczettel locsolt agyaggal bemázolni, minden két órában pedig hideg vízben $^1/_4$ óráig áztatni is néha hasznos. — Ha igen forró a pata, ennek talpából kevés vért ereszteni, 's ha már eves, a genyt belőle szorgalmasan kinyomni, a sebet pedig gyakran mészvizzel vagy $^3/_4$ rész vízbe kevert gléteczettel befecskendezni 's utóbb hideg tiszta vizzel megmosni tanácsos.

A *pártabajt* (Kronschaden) néha önmaga okozza a ló, midőn mellső lába patkójával patapártáját megtiporja. Ha éles sarku patkóval sértetik a párta, gyakran soká gyógyul a seb, vagy orvosolhatlan. A zúzott vagy sértett rész, melly holtnak látszik, a seb fekvése- 's mivoltához képest gléteczettel mosatik ki; vagy ha már régibb a baj, néhány vérző bemetzések után, terpetinolajba mártott kóczczal a seb reggel estve bedugatván, langyos vizzel tisztára előbb kimosattassék.

A *megnyilazást* (Vernageln des Hufes) ismerhetni, midőn a ló különben is kinosan állván sértett patájára, nemis léphet fel. Illykor levétetvén minél előbb a patkó, a sértett helyen nyilást tevén a kovács, a talán már gyűlt genyt kiszivárogtatja, vagy néhány csöpnyi vért ereszt: fris vízzel kimosatván (ha rögtön hozzá látnak), $^3/_4$ rész víz közé habart $^1/_4$ gléteczet vegyületébe mártott kóczczal a seb beköttetik, 's ez két, három napig (ha szükséges), ismételtetik, vagy pedig terpetinbe mártott kócz dugatik belé; vagy végre: hol mind ez hiányzanék, pálinkával, sós vizzel, vagy eczettel gyakran kimosassék: utóbb néhány

szeggel (elkerülvén a sértő szeglukhelyét) a patkót ismét felverethetni.

A *talp-vérfolt* (Steingalle) többnyire előpatákon 's pedig a nyirmelletti belszegleten, ennek a patkolásnál rendkivüli kifaragása által támad: jelenlétét gyaníthatni, midőn a ló sántít 's csak patahegyen jár. Illy bajnak orvoslására szükséges a patkót levenni, a szarutalpat egész hustalpig lefaragni, míg a sárgakékes, néha már eves nedv ki nem választható; melly sebet pálinkába mártott kóczczal bedugva, ha lehet, pár napig a lovat szalmán pihentetni kell; a beteg patát még agyaggal vagy tehén ganajjal beborítgatni, jövendőre pedig ügyesebb kovácscsal patkoltatni ajálható.

A *szömölcsök* (Warzen) imittamott a ló felbőrén jelennek meg. Ezeket mindenütt elvágni, vagy lesütni lehet, csak nem a szemek körül; ne hogy e csekély a ló-szépségét bontó jelek kiirtásával szemei veszélyeztessenek. Illy helyzetben egy ügyes lóorvos szükséges mütét által a lovat megszabaditni fogja.

A *sipolyok* (Fisteln) különfélék 's többnyire nyomás, ütés, szurás által, vagy roszszul orvosolt sebekből erednek. Ezeket a szoros nyiláson általi vizenyős, folytonos, néha büdös genyről 's a megtapintásnál nyilvánuló fájdalomról ismerhetni meg. Mindenek előtt, ha lehet, a sebet nagyobitni, (hogy szabadabban kifolyhasson a geny), 's a sebet mészvizzel, vagy főtt fűzfahéjnak levével reggel, este, de csinján szivacscsal tisztára kimosni tanácsos, mi közé pálinkában felolvasztott 1 nehezék kánfort 's 3 lat mézet keverni lehet, 's e keverékkel a sipolyt (ha egyébkint nem férhetni hozzá) naponta 3szor is befecskendezni ajálható. A legrövidebb 's néha legbiztosabb mód, ha a felvágott sipoly értelmes orvos által megsütögettetik; de ezt csak kuruzsoló kovácsnak véghez vinni nem szabad, ha a szegény lovat örökre elbénitni nem akarja.

A *vaszoradag* (Schlauchgeschwulst) többnyire ezen részen összegyült mocsoknak következménye; ezt tehát minden nap leapadásaig langyos vizzel, szappannal tisztára megmosni kell: ha javulni nem látszik, ekkor a lovat belsőleg kell orvosolni.

A *bőrfene* (Wurm) ragályos, igen veszedelmes 's többnyire takonnyá változván, másoktól ragad a lóra, vagy öntestéből fejlődik ki: mutatkoznak, t. i. különféle helyeken pa-

rányi tömlöcskék, mellyek kifakadván, büdös genyt szivárogtatnak. E baj a szivó erekre, orra 's tüdőre pusztitólag hat t. i. végre az öldöklő takonyt következteti, ha keletkeztekor már szorgosan nem gyógyitaték a szegény állat.

E veszedelmes külbajt, szinte a taknyot észrevevén kocsis, akár gazda (bár 1000 aranyos legyen is lova), míg el nem hatalmazik rajta, azt tüstént ügyes lóorvosra bíznia nemcsak tanácsos, hanem polgári 's felebaráti kötelesség is parancsolja, ne hogy a baj eltitkolásával 's vészteljes lovának másokkali érintetésével számtalan polgár társait megkárosítson 's annyi még annyi tán legépebb lovakat veszélyeztessen.

A *tetük* (Läuſe) is megteremnek a lovon: ezek miatt fejét a ló dörzsöli 's ide 's tova hányjaveti, végre elsoványodik: ha a ló feje, sörénye 's farka gáliczkő-vizzel kevert boreczettel vagy lúggal gyakran megmosatik, elvesznek.

A *legyek* (Fliegen, Mücken) eltávolíthathatnak a lótól, ha 2 itcze vízben 12 óráig beáztatott 's ¼ óráig főtt 3 maroknyi diófalevélnek hideg levével az egész ló megmosatik.

A *bögölyök* (Bremſen) a lónak ajkaira, nyakára, vállaira 's előtérdeire szoktak tojni. A ló e tojásokat lenyalván elnyeli, mellyek hasában kikelvén, néha a legveszedelmesben azt elkinozzák; minél fogva igen ajálatos, hogy legkivált nyári hő napokban a lónak elősorolt részei szorgosan lekeféltessenek, minekelőtte tán naphoszanti útja után istállóba vezettetnék.

Mi a hám- vagy nyereg által *tört külbajokat* illeti, ezek, ha első pillanatban észrevéve orvosoltatnak, leapaszthatók, t. i. ha eczettel vegyített agyaggal egy ujjnyi vastagságra is bekenetik a felduzzadt rész, vagy vizzel vegyes *arnicába* mártott ruhával gyakran borítgattatik, vagy pedig kiásott és vizzel meglocsolt fris gyep alsó részével reárakatván, mihent melegül, ismét frissel felcseréltetik. — Azonban ha már a túrfolt is elválasztható, ekkor ismét fél-messzely vizzel vegyes $^1/_{12}$ rész *arnicával*, vagy $\frac{1}{8}$ rész gléteczetet $\frac{7}{6}$ rész messzely vízbe keverven, a sebhely gyakran mosattassék meg. Ha már geny mutatkozik, orvosi segélyhez folyamodni ajálható.

Mind ezeket röviden elősorolám, hogy lóorvos, vagy tanult kovács hiányában néha igen kedves 's drága beteg lovát ne veszélyeztessé a falusi gazda, míg orvosi segítséget nyerhet; azonban nem ajálom, hogy mindenki e kevés, 's ügyes kézben bizonnyára nem veszedelmes szerekkel gyógyítgasson minden

elébe kerülő lovat, mert a lónak legkivált belbaját meghatározni mély tudományt, nagy ló ismeretet kiván, mi csak igen ritka embernek hosszas tapasztaláson alapuló sajátja lehet.

Végre bocsánatot kérek, hogy ezt is említém, (noha orvos nem vagyok), de elmondom bizvást némi tapasztalásom mellett; hiszem is, hogy hasonszenvileg is gyógyíthatni néhány lóbajokat: 's a nélkül, hogy ennek hosszas vitatásába ereszkedném, meggyőződésem tartja, hogy a hasonszenvi rendszer legkivált a lovak idült bajai orvoslására igen alkalmazható, sőt elfogadva külföldön, több lóorvosok által már több évvel ezelőtt szerencsés sikerrel is alkalmaztatott; kik közül Varsóban *Tratseck N.* néhai Konstantin nagyherczeg házi orvosát, *Brückner Lajost*, Saphy herczeg lóorvosát *Bialystokban*, és többeket nevezhetnék: mi végre legkivált ez utóbbinak 1829-dik évben Dresdában kibocsátott értekezését olvasni ajánlom.

17. §. Lómérés.

A középszerü, de egyenlő nagyságú lovak a hadsereget ékesítik; könnyü lovagok alá alkalmasbak, mint a magas termetűek.

A könnyű lovag alá választandó ló legalább 14½ maroknyi magasságra határozva van, melly a cs. k. ausztriai lovas seregnél divatozó megalapítás csak akkor szenved kifogást, ha ezen mérték aloli ló jeles, különös fajból ered, kitünő termetű 's már kiváltott; ellenben, ha a ló még öt évet nem haladott 's fentebb említett mértéknél egy két vagy három vonallal kissebb volna, (noha különös fajból nem származik), bátran megválasztható, nem lévén még testében tökélletesen kifejlődve.

Egy *marokra* négy *hüvelyk*, egy hüvelykre négy *vonal* számláltatik; miszerint *álló-* azaz: *ölmértékkel* (Galgenmaß) (melly legbizonyosb, ámbár vele mérni legnehezebb), vagy szalaggal (Bandmaß) a lovakat megmérni szokás; t. i. sima egyenes földön álló lónak előpata-oldala közepéhez a patkósark előtt helyheztetvén a szalagmérték egyik vége, másik vége az előczomb irányában válfelfelé a marnak ötödik, azaz legmagasb gerinczéhöz huzatván, ennek gerincztövis-csontja legfelsőbb pontjánál találhatni a megmért lónak magasságát.

A lovat fektében, vagy ha négy czombjain egyenlő egyenesen nem áll, mérni soha sem ajánlható; mert illy helyzetben lábai egyikét megmeresztvén, minden megméretésnél különböző nagyságot mutat: általában kinyujtódzva kevesebbet, természetelleni 's szoros állásban többet mér a ló: tehát azt csak egyenesen 's mind négy lábra egyenlően állítván, igazi nagyságát nyerhetni meg.

Ha valaki a lovat fektében megmérni kényteleníttetik, már fentebb említett testalkotását mindenkép tekintetbe vévén, legalább 2, 3, vagy 4- hüvelyknyivel alacsonyabbra azt határozhatja, sem mint ha rendes állásban megmérhette volna, 's ekkor következő módon vihetni véghez a mérést: „a fekvő vad lónak feje, hátafelé huzattatván fel, az egyenesre kinyujtott lábnak talpánál a földön egyik vonal, a másik marja legmagasb pontjánál ugyan azon fekvő helyen jeleltetvén fel, a remondának húsos vagy ösztövéres vállai, több kevesebbé emelkedő marja is figyelembe vétetvén," magasságát közelitőleg, de soha sem csalhatlanul nyerhetni meg.

A ló, mellynek nyaka alant épült 's rövid, és mellynek húsos vállai vannak, többet mér, sem mint mutat; ellenben a magasbnak látszó, alacsony marú, magas 's emelt nyakú kevesebbet mutat.

Nem felesleg említenem ama igaz közvéleményt, „hogy a nagy testű lovag kicsi lovon rút formát, nagy lovon pedig a rövid lábú apró ember épen nem legtetszőbbnek mutatja magát"; azért a választandó lónál tekintetbe venni kell a lovagnak is testi idomát, ha egyébként a körülmények engedendik.

A bezarábiai-, moldva- 's keleti népek különös módon mérik meg lovaikat; t. i. az ötödfünél fiatalabb csikónak bokasark kis békavarjától könyökcsont-hegyig egy sinórt húznak, mellynek feltalált hosszát a nevezett könyökcsont hamarjától a marnak ötödik gerincz-töviscsontjához helyheztetvén azt vélik, hogy a mért csikó annyit növend még testi kifejlődéseig, mennyivel a felső mérték az alsó czomb feltalált mértékénél rövidebb.

18. §. A pótlovak- csapatonkénti hajtása-, kifogása-, megszelidítése.

Minekutána a lovas seregek számára gyakran nagy távulságrol csapatonként hajtatnak a pótlovak, öntapasztalatim-

ból is merített néhány észevételekkel e czikket magyarázgatni érdektelennek nem vélem.

A szilaj remonda szokott legelő helyéről, sőt hazájától eltávoztatásánál levegő-, tápszerei-, nemkülönben az ivó víz változtatása által nagy részint meg szelídül: e változások nem csak erkölcsi hajlandóságaira, de testi alkotására is nagyon behatnak; mert az előtt szabad akaratja szerint a mezőn legelt, most kemény útakon hosszu ideig kényszerített meghajtása által megcsappan; minélfogva, kiváltképen a hajtás ideje alatt nem ritkán előkerülő veszedelmes befolyású körülményeket (mennyire csak lehet) elkerülni szükséges:

1-ször: a remondák rendesen, ha lehet, legfőbb 100 darabnyi csapatban, különösen első nap nem nagy távulságra 's igen lassan indítassanak meg:

2-szor: tápszerök 's vizök tiszta 's egészséges legyen; különben 's átalában kerültessék el minden tárgy, melly által a lovakon kár történhetnék.

Augustus 's september hónapok a hajtásra legalkalmasbak, ekkor a lovak még tarlóföldeken 's réteken kedvök szerint legelhetvén hajtatásuk közben; minélfogva a hajtást úgy intézni tanácsos, hogy a remondák október, legfőbb november hónap lefolyta előtt, (mik alatt minden ló erőtlenebb szokott lenni), rendeltetésök helyén béköttethessenek: nyári időben a bogaraktól nagyon elkinoztatván, az álló gabona 's rétek megkiméllése tekintetéből is, (mellyekbei rohanástól átalán fogva útközben a vad csapatot tartóztatni majd lehetetlen), kelletinél sebesebben hajtatván, télen pedig, néha zordon hideg miatt önmaguktól is megfutamodván, vigyázni kell, hogy egyik viszontagságból a másik végső kellemetlen helyzetbe ne vezettessenek át 's legkivált eleinte nagyon ne hajtassanak meg; minthogy legelő tanyájokon ez előtt ménesekben nyugalomhoz, szabad de kevés mozgáshoz szokva voltak: esős, förgeteg időben a csapattal inkább meg állapodni 's ezt (mennyire csak kitelhető), száraz hajlék alá hajtani ajálható, több rendbeli bajok elkerülése végett.

Az azon egy fajbeli ménes hajtása közben nagyon vigyázni kell, hogy véletlenül az megfordulván, többnyire harmad, negyed állomásról tenyészhelyére villám-sebességgel vissza ne futamodhassék, hanem útközben kényelmesen legelve

az első-, másod állomásra egy öreg hibás ló, vagy legjámborabb remonda által, (kinek nyakára egy jó nagy kolomp kötve legyen), szokott legelő tájékáról észrevehetlenül el-, 's állomásról állomásra vezettessék, 's hogy különösen valami véletlen zaj által a csapat ne rémitessék el, mert bizonyára tenyész-helyére vissza iramland.

Lószőrből vert egy árkányon 's más vastagabb öt vagy hat öl hosszu, patkolásra készült kötélen (Wurffeil) kivül négy csüdre szükséges szijgyürü, több kötőfék-, istráng egyetemben nélkülözhetlen, sőt kisebb nagyobb középszerü gyenge 's sark nélküli patkók hozzá illő szegekkel előkészitve tartassanak.

A kenderből készült árkány kevés tartóssága végett nem igen ajánlható, mert szakadván a bekövetkezhető határnélküli szerencsétlenségen kivül, vagy néha csak a legkellemetlenebb baj mellett is még jobban elvadítatván a remonda, hosszabb időre az embertől elidegeníttetik; különben a nedves kenderárkány néha a csikó nyakára szorulván, ezt megis fójthatja.

Efféle csapatoknál az elkerülhetlenebb orvosságok beszerzéséről is előgondoskodni 's sebkötő különféle szereket kéznél tartani szükséges.

A hajcsárok részint elől, részint mellesleg 's hátul figyelmesen 's minden zaj elmellőzésével kisérik a ménest: az előmenő hajcsárok mint vezetők csak csúszva-lépve mozogván haladnak, hogy a csikók szabad tetszésök szerint ballagva legelhessenek: a mellső vagy oldalról 's hátsó hajcsárok soha ne szorítsák össze a csapatot, hogy a pótlovak egy egy harapás füvel imitt amott gyönyörködhessenek, de leginkább hogy ezek egymást ne rugják-, ne tiporják-, vagy ne izzadjanak meg.

A zordon- 's keményebb időben néha szaladásnak indult pótlovak előtt tanácsos leend (körülmények szerint) néha egykettőt durrantván ostorral, azokat nyomósan ismételt (*hao, hao*) hangon megszólítani, végső esetben pedig távulról oldalaslag elejökbe vágtatni.

Az elrémült remondák zárt helyen összeszorulván, szüntelen körben szaladnak; miért szinte *haó haó hahhó* vagy más nyomóson hangoztatott jelekkel azokat lecsillapítni szükséges: ellenben, ha szabad helyen a csapat megfutamodik, soha hátulról reá nyargalni nem kell, hanem messze oldalról eleibe

vágtatva csendesítő szavakkal körülmény kivánta módon azt tartóztatni ajálható.

Ha valamelly tárgy körül a pótlovak meghökkennek, ezeket neki szorítni nem tanácsos, hanem huzósan hangoztatott szavakkal bátorítni lehet csendesen előmenvén, 's azokat illy módon talán lassanlassan neki is terelhetni; miért az elő- 's oldaltjáró hajcsárok szüntelen vizsga szemmel legyenek, hogy a legelve haladó remondák véletlenül tollas vagy négy lábú állatok-, szélmalmok-, fegyvervillogás-, ropogás-, harsogó tárgyak-, trombita-, rohanó vizeset-, füst-, tüz-, bőrök-, szamarak-, vagy más efféle szem-, vagy fülsértő tárgyak által ne rémítessenek el; nagyobb biztosság kedvéért tehát legalább 1200 lépéssel előbbre, szüntelen legébrebb őrszemmel minden legcsekélyebb zavart okozható tárgyat gondosan eltávolítnak, vagy elkerülnek, jókor még hírt adandók; hogy csendesen 's legnagyobb béketüréssel neki indítatván a remondák, halkkal, szoros útak-, árkok-, 's hidakon egy igen szelíd lótól keresztül vezettethessenek.

Minekelőtte a ménes vízhez hajtatik, a patak, vagy folyó medré', fenekét megvizsgálni, a víz természetét, abban lehető veszedelmes helyeket, örvényeket a közellévő lakosoktól már előre megtudni igen ajálható: ha csak átgázolható, a víznek ellenpartján nehány hajcsár fel-alá lovagolván, a ménest szokott jelekkel vagy szavakkal áthivogatja 's bevárja; ha pedig a folyam vagy más víznek széles- és sebessége miatt a csapatot kompon kellene átszállítani, erre az csak részenkint felosztva hajtassék; mert ettől igen félvén még néha közelítni sem akar: miért is, hogy bátrabban neki 's reá menjen, reá szálljon, azt, mind pedig a hozzá csatlott bejáró-hidtalpat szalmával vagy ganajjal, jeges időben legkivált homokkal vagy hamuval behintetni szükséges, 's minden előkészületeket jóeleve megtenni igen ajálható.

A remondáknak vetések- vagy gabonaföldekbe szokott berohanásait elkerülhetni, ha ezek közt kissé sebesebben haladni kénytelenítetnek; a hajcsárok mennyire illő, körül- 's befoglalják a csapatot, a földek széleit pedig a legközelebbi helyek lakosai elállják.

Mi a tápszereket 's remondák itatását illeti, egész réteket egyszerre azokkal nem kell elfoglalni, hanem sok oknál fogva csak részenkint tanácsos ezeket lelegeltetni.

A posvány- 's iszapos rétek egészségtelenek: ezek helyett szénával tartassanak a remondák, ha már közeliben más legelő nem találtatnék, 's illykor 15, 20 font széna elegendő; mellyet soha egyszerre elejökbe szórni nem kell, mert letapodván saját lábaival, a ló ezt csak megfujja 's nem eszi; tehát körülményekhez képest kisebb részletekben p. o. 3, 4 lóra egy 10 fontos kötet számítatván, öt-, hatszorra kiszabott szénáját naphosszant a pótlónak eleibe hinteni lehet.

A gyengébb 's fiatalabb pótlovak felfékezve más 's öreg lóhoz kötve vezettessenek 's naponként 10 font szénán kivül még eleinte legalább 2, 3 hétig fél részlet darált zabbal, utóbb ha ezt könnyen megemészteni látszatnak, egész szemü $\frac{1}{2}$, 's $\frac{1}{2}$ darált zab részlettel tápláltassanak: keményebb időben a fiatalabb- 's erőtlenebbek hosszas útakon, ('s tán nem árt) ha átalában mindnyájan több táppal tartatnak, miknek (ha lehet) sima fal vagy tüskétlen sövény mellé vékonyan szóratik elő a jó 's száraz széna.

A remondák éjjeli nyugalmára kijelelt kerített hely tág, 's ha körülmények engedik, a faluktól távol legyen; ennek hiányában a vízhez közeli legelőkön őriztessenek.

Ha folyóvíz közel nincs, a talán el nem kerülhető tóba egyszerre itatás végett behajtani nem kell a ménest, mert ekként neki rohanván, a vizet nagyon megzavarná.

Télen a folyók vagy tavak partján lévő jeget felvágni, minden meredek bejárást behúzni, a síkos helyeket pedig fövény-, hamu-, vagy szalmával behinteni szükséges. Napjában a ménest legalább háromszor (legkivált nyáron) meg kell itatni, felvigyázván; hogy elinduláskor reggel minden ló elegendő vizet igyék, mellyet télen hirtelen a hideg víznek neki hajtani nem ajálható; ez (nemcsak fogába üthetvén) más veszedelmes bajokat is következtet.

Ha a csapat kerített udvarokba beszorítatik, különösen mindennemü kárt 's veszedelmet okozható tárgyakra, u. m. szúró-, metsző eszközökre, különféle fákra, de legkivált a héjával halálos gyomorgörcsöt okozó akászra, nem különben gerendák-, kőhatárokra, cserepekre, csontok-, üvegdarabok-, kútakra, vermek-, gödrök-, nádfödelek-, 's több effélékre már előre 's folyvást (ha eltávolíthatlanok lennének) felügyeltetni kell.

Ha valamelly csikó megsántul, megtipratott vagy megrúgatott volna, azt minél előbb kifogatván, beteg állapotja szerint, (kivévén csekély sebeket, miket tán a természet maga is kigyógyít) orvosolni kell: mire nézve mint leghasznosb sebvizet, (t. i. a bajnak elején), egy messzel kútvízbe $\frac{1}{2}$ lat kámforszeszt 's $\frac{1}{4}$ rész gléteczetet vegyítve sikerrei lehet alkalmaztatni.

Nagyobb sebei miatt a remondát kézen kell vezetni, hogy biztosabban gyógyíthassék, legkivált akkor, ha mindennap a sebet kötözni, ápolgatni szükséges, 's egyéb orvoslást nem kerülhetni el. A gondos parancsnok, vagy orvos efféle lovat sebe-, vagy általánfogva betegségéhez képest, 's az ebből eredhető nagyobb baj miatt jó gondviselés alatt valamelly állomáson kigyógyításig hátrahagygya; ha pedig gyanús mirigy vagy más veszedelmes nyavalya mutatkozik egyik másik lovon, ez tüstént kifogatván, 's öreg ló mellett vezetve, a többitől elválasztassék. A fiatal lovakon kiütni szokott *keh* ellen sót, salétromot, vagy (szükség esetében) lőport is ivó vizök közé habarni igen hasznos.

A remondáknak patáit mindennap vizsga szemmel meg kell tekinteni, netalán valamelly csekély hasadék-, repedés-, törés-, vagy hegye elkoptatása által hosszas 's nagyobb baj következzék; melly jókori patkolással elkerülhető lett volna.

A hajtás első napjaiban a ménest éjszakára akolba (ha lehet) zárni kell, minthogy ekkor a remondák többnyire visszaszökni hajlandók.

Sokan azt állitják, hogy a sárló kanczák előbbi tanyájokra visszaszökni szoktak: a megfutamodott lovak legkivált hegynek 's szél ellen iparkodván, patkolatlan patáik nyoma után könnyen feltalálhatók.

Midőn valamelly pótlovat a ménesből kifogni szükséges, (akol hiányában) e végre alkalmas helyet elrekeszteni, a kemény földet szalmával behinteni 's azt két térséges bejárásra bekerítni kell; 10. 15. remondát elválasztván, ezeket csendesen egymás után kifogni tanácsos. Az árkányvetés, mint ezt ámbár nagy ügyességgel az alföldi csikósok szokták véghez vinni, nem olly bizonyos, mint ugyanezen árkánykötélnek a ló nyakába hosszú rúddali kerítése, mit irásbol meg nem tanulhatni, hanem látás után 's csak gyakorlat által; ám de csak igen csendes

móddal e munkát végrehajtani ajálható, mert ha nem vigyáz az árkányvető egyén, maga magát is legnagyobb veszélybe keritheti ügyetlen működései által.

A megárkányozott pótló felkötőfékezésére több nem csak bátor, de ügyes 's nem vakmerő erős ember szükséges, kik minden zaj nélkül közelítsenek, 's ha arczczal feléjök fordul a csikó, egyik közülök (magára vígyázván, hogy a csikó őt előlábaival lenevágja, mint ezt a muszka lovak leginkább cselekedni szokták) édesgető húzott hangon, (míg a többi azt lefüleli) fejére helyhezteti a kötőféket: mi után a kötőfék egyik szárával, jobb oldalán egy öreg csendes lónak nyakához köttetvén, másik szára, a pótlónak orrára tekertetik, hogy biztosabb lehessen vezetője, 's így lassan néha csekély pihenést, megállapodást engedvén, (ha szükséges) az öreg ló baloldalán, a lovason kivül még egy gyalog ember is rejtekezve egy-egy maroknyi szénát az öreg ló feje előtt nyújtván a kifogottnak; ez jámborító, csendes szavakkal utóbbi állás helyére el-el csalogatva vezettetik.

Ekképen a szilaj remonda utolsó szabadságát vesztvén el, 's az első velebánás elméjében legmaradandóbb lévén, azzal ezentúl csendesen kell bánni, de leginkább nagy türödelemmel körülötte mindent végbevinni szükséges, hogy lassan-lassan mintegy kecsegtető ápolás által kifogattatásáról megfelejtkezhetvén, időről időre minden tárgynak jobban neki bátorodjék.

Idő 's körülmények engedvén, a kifogott pótlovakat tüstént istállóba vezetni nem tanácsos; hanem jámbor 's öreg ló mellett, (ehez kötve maradván) megjártatni, útnak indítani, vagy pár óráig erős oszlophoz vagy sövényhez kötni kell; (hol veszedelem nélkül nyugtalankodhassék), ha kifogás után mindjárt távulabb földre vezetendő lenne: miszerint már teendő útja által is kifáradván, emberhez, részint a vezető lóhoz 's egyébb tárgyakhoz lassan szokni fog. Ha istállójába vezettetik, minden ijesztgető tárgyak előre gondosan félre takaritassanak: az öreg ló vele állásba menvén, rövid idő múlva ez hátrahuzatván, eltávoztassék a remondától, de az utóbbi csak akkor, ha csendesen áll; ha pedig a körülmények engedik, azt mellette, de nem hozzá kötve lehet hagyni, hogy társaságban minél előbb megszelidüljön, a lovász pedig körülötte bátrabban, de soha sem szeleskedve 's legnagyobb elővigyázattal forgolódhassék.

Minél vadabb a pótló, annál tágabb állásba szükséges azt kötni; hogy dühösködő gonosz ugrásai mellett is, ha kell, mindjárt bátrabban hozzá közelíthetvén, körülötte dolgozni lehessen.

Veszedelmes volna 's a csikó utóbbi erkölcsére ellenséges behatást tenne, ha eleinte tüstént erőszakkal, sötét vagy szoros istállóba benyomatnék, vagy tán még ütésekkel behajtatnék; előre tehát arról gondoskodni szükséges, hogy az semmikép ne rémítessék el, ne sértessék meg: miért is minden keletkezhető bajok elkerülése végett tanácsosabb a vadabbnak mutatkozottat első nap inkább két kötőfékszáron pár oszlophoz kötni, vagy pajtában két ágra kikötve, szemmel tartani éjjelnappal, míg emberhez növekedő bátorodása nem vehető észre; minek könnyebb megnyerhetése végett azt naponta kétszer is az öreg lóhoz kötve megjártatni-, tapasztalandó jámborodásához képest pedig mindenféle lovagló eszközökhez utóbb fokonkint szoktatni hasznos leend.

A csikók táplálásáról fentebb már említés tétetvén, ajálható; hogy a remondának első napokban 's hetekben untig szénna ne adassék, hanem közben-közben kevés zab vagy árpa szalma is hintessék elébe, hogy kevesebb szabad mozgása miatt (az időjárást is tekintetbe vévén) valamelly gyuladásba ne essék; ekként mindennémü gondját viselni ajálható: ha lehet, szabad helyen szalma csutakkal azt megdörzsölni, megvakargatni, megkefélni szükséges (mihez csak igen kevés lovász ért tökéletesen), de ha ért is, felette tunyán 's nem kellő figyelemmel viszi végbe; leginkább csak lefelé huzván a kefét, a lónak szőrét simára fektetve, nedves törlő szőrrel azt végig fényesítni, de a port a szőrök közül kikefélni nem szokták annak rendje szerint legkivált a lusta lovászok; kik, hogy az istállóban néha megjelenő gazdájukat elámítsák, a lófarához kiveretni szokott lópor helyett hamusorokat hintenek: ekként a por, (leginkább nyáron belészáradván jobban a ló bőrébe) némü-némü bőrbetegségeket is származtathat: hogy tehát a ló szőrei közül a por rendesen kivétethessék, a kefét elöször fölfelé, azután lefelé lovon végig vinni kell, ha már előre vakaróval, de nem éles fogúval (mert ezt ritka ló álja ki), különösen, 's mindenek előtt szalma csutakkal érzékenysége szerint fel-alá dörzsöltetett a ló szőre: az leghamarább erkölcste-

lenségre kap, ha illykor lovásza gorombán bánik vele, vagy az éles vakarót keményen reá szorítja.

A ló szemeit, orrlukait tiszta szivacscsal-, csüdjeit, patáit, farkát, nemző tagjait mindennap fris vízzel, többi részeit pedig külön törlő szőrrel 's nyáron még gyakran az egész lovat is megmosni, megfürészteni szükséges, sőt megúsztatni ajálható: üstöke-, sörényéből 's farkából a zsíros korpát néha lúgos vagy szappanos langyos vízzel ki kell irtani: — egyébiránt tanácsos a fiatal lovat legkeményebb hidegben is minden takaró nélkül az istállóban tartani, legkivált a tábori szolgálatra előkészítendőt; nem pedig még fülhegyeit is bepolyázni, hogy csak simán maradjon szőre: az e módon dajkált lovak időnek előtte elgyengülvén, különféle betegségekre hajlandóbbakká válnak.

Beköttetése után rövid idő múlva a remondának bőrében számtalan tetü, vagy kullancs találtatik, miktől elkinoztatik 's nyugtalansága okozta izzadásból elerőtlenítetik. A száraz időben megmosott lóbol gyakran e férgeket erős lúgba kevert büdöskővirággal kiirtani lehet.

Általában a módot 's mesterfogásokat, miszerint a remondák különböző természetöknél fogva vadságuk- 's bátortalanságuktól elszoktathatók, nem határozhatni meg; 's azért a tanítandó lónak látható természete szerint rosz erkölcse elleni szükséges bánásmódját feltalálandja az elmélkedő lovag.

A remonda megszelídítésének fortélyában gyökerezik utóbbi idomításának alapszabálya, mi nagy figyelmet érdemel; különben az ember saját egészségével, nem ritkán életével is fizeti meg szelesség- 's vakmerőségét; a fiatal ló pedig könnyen kiirthatlan rosz erkölcsre kap.

A ló bátortalanságát a szüntelen körülötte forgolódó megkülönböztesse gonoszságától, mellynek viseletéből természetét 's mérsékményét kiismerheti, természeti hajlandósága részint testalkatjából származván; 's ez a véralkat alapja, mi testi hajlandóságából nyilvánul, legkivált ha tökéletes termetü a ló; 's az, az erekbeni vér minőségéből meghatározható.

Csendes szelíd bánással a ló-mérsékményt javíthatni, ellenben durva móddal a lovat legrosszabb erkölcsre ingerelhetni; melly mindig jobb erkölcsi czimerrel jő már világra: ez utóbb emberi társaságban kifejlődvén, méltán állati léleknek nevezhető.

A lónak természetét még csikó korában, mérsékményét pedig második fogzással tökéletes testi kifejlődése után ismérhetni meg; a tanult lóban ellenben az erkölcsi czimert felkeresni 's kitanulni szükséges; 's azért felesleg nem leend tekintetbe venni,

először: hogy a remonda előbbi szabadságához vonzódása miatt eleinte igen nyughatlannak mutatkozik;

másodszor: hogy az, a ménesbeni társaságot kedvelvén, veszedelemtől, a még rajta elkövetendő erőszaktól fél, emberhez szokatlan 's sokféle helytelen velebánással ismeretlen.

A szelídítő fortélyok közt mindenek előtt a remonda termetét, öszhangzó testarányát 's ezekre nézve alkalmas mozdulásait, mérsékményét, erkölcsi hajlandóságát kiismerni, előbbi szabadságához utóbbi életmódját hasonlítni szükséges.

Igaz ugyan, hogy sok rendbeli tapasztalása után a lovag tudmánya által is elővigyázóbb, ügyességével pedig bátrabbá leend, de a ló iránti különös szeretetből csendesen 's vele türelmesen is fog bánni; ki különben a gonosz remondánál csak szünetlen 's igen ovakodó felvigyázás mellett nyerendheti egyedül fáradsága sikerét.

A szilaj lóhoz csak mindig előről közelítvén, ezt bizonyos névvel megszólítva, huzósan hangzott egyforma szóval édesgetni 's neki egy egy maréknyi szénával kedveskedni lehet, de ehez minden megszólitás nélkül hátul- vagy oldalrol közelítni csak azért sem tanácsos, mert könnyen megijedvén, az embert agyon rúghatja; (mint szomoruan saját istállómban tapasztalnom kellett szerencsétlen lovászomon); hanem mindig előről hozzá menni ajálható: melly ha már lovászához bátorodva, kezéből a szénát elfogadván eszi, ez annak homlokát, utóbb egész testét, (mint azt napról napra jobban engedendi), nyomósan reá helyzett lapos kezével simogatja, vele babrál, kezéből enni szoktatja; jóközel hozzá állván, szalma- vagy szénacsutakkal fejét, nyakát, derekát, hátulját különösen lábait, szóval: egész testét gyakran megdőrzsöli, 's ha ezt sem ellenzi, már puszta kézzel simogatván, lassan lassan lábait felemelgeti, talpát gyengéden (mennyire engedi) kezével meg-meg tapogatja, megveregeti 's így a patkolásra előkészíti; mire eleitől fogva már 's különösen arra fő-gondja legyen a lovásznak, hogy átalában a csikót minden legkisebb erőszak nélkül engedelmessé tegye: észrevévén azonban némelly részeibeni csiklan-

dóságát, körülötte gyakrabban, de mindig gyengéden munkáját ismételnie tanácsos; mit tüstént 's annyiszor félbenszakaszt, valahányszor a ló irántai idegenkedést mutat.

A remondát italra kénszerítni nem szükséges, hanem ivó vizére szénát hintve, egy öreg lovat kell melléje dézsából előre itatni, utóbb ezt eleibe is tevén. Illy itatás mód a jámbor és vén lovaknál is igen hasznos leend legkivált kemény hideg időben, midőn a jeges víz a mohón ivó lónak fogaiba üthet.

Midőn a pótló néhány nap múlva zabra kivánságát mutatja, (ha csak lehet) azt eleinte kézből kell etetni, hogy ez által minél előbb emberhez szokjék, de vigyázzon jó mindenki, hogy újjait ne veszélyeztesse.

Átalában, ha csak a lovat nyomósan előre nem szólítja meg, ne közelítsen, annál kevésbbé szaladjon hozzája; távul légyen, hogy még kezét is valaki vakmerően reá tenné, mi fölötte veszedelmes ; 's szinte nem javalható vesszőt vagy ostort emelgetni körülötte, ha hozzá menni akar: feje, nyaka alatt senki ellenoldalára ne mászszon át; közel hátuljához állni nem kell, 's csak mindenkor fejétől kezdve nyaka hosszat testén végig nyomosan huzassék a kéz, minekelőtte ezzel valaki farához közelít; állásából pedig soha senki eltávozni ne siessen, legkivált a ló hátsó részénél; hanem nagyobb biztosság kedvéért mindig hassal kifelé, belső vállal előre, szemmel, fejével a lófelé fordulva mindenki közelítsen a remondához 's hasonlóan vigyázva is távozzék előoldalától.

Ama lovak, mellyek vakarás, nyergelés közben harapni vagy egyébkint nyugtalankodni szoktak, fejökkel magasra köttessenek fel; mellyek pedig a szomszéd lovat megrúgni szokták, szalmapárnával választassanak el.

A ló farával soha más-, vagy ember felé ne állítassék, de a lónak szemébe sem kell nézni (mint sokan ezt vitatják), midőn helyből elvezettetik.

Az olly jászol marha epével megkenetik, mellyet egyik másik fiatal, vagy vén ló akar-, vagy megszokott rágni.

Illy módon, ha a csikó istállójában eléggé bátor 's kezes lett, legnagyobb vigyázattal fejére lehet húzni lassanlassan az orrkantárt; nagyobb biztosság kedvéért azt mindig öreg ló mellett, vagy ha szoros az ajtó, utánna kivezetni, ezzel együtt megjártatni, utóbbi tanodájával megismertetni, de

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

azt is egyszersmind fontolóra venni szükséges, hogy minden remondánál czélt nem érhetni egyenlőképen: miért is általában minden lónak külön külön természetét alaposan kiismerni az idomár- vagy lovagnak fő feladata legyen.

19. §. Patkolás.

Míg a lovak legelnek, homokon, vagy gyepen járnak, azokat patkolni nem szükséges, de vigyázni kell, hogy patáik kelletinél hosszabbra ne nőjjenek; mert arántalan idomuk a lovat megsántítja, vagy legalább fájdalmat okoz. — Általában, mint minden vonó állatok körmei, úgy szinte a lovak patái is, (ha kemény, vagy kavicsos útakon járnak), az ekkénti elkoptatásból] eredni szokott több rendbeli patabajok elkerülése végett szorgalmasan megpatkoltassanak: mire nézve igen kivánatos, sőt a sok rendbeli ló-elnyomorítás 's egyéb baromvesztés tekintetéből szükséges volna; hogy minden kovács-legény az országos baromorvosi intézetben legalább egy éven át nyert gyakorlati tanulmányáról szóló hiteles bizonyság levelet] felmutasson, minekelőtte mesternek felszabadíttatik, vagy önállólag valamelly helységben mesterséget üzhetne: 's e végre legkivált a *mezőgazdasági egyesület* czélszerü lépéseket tehetne, hogy a jeles *Zlamal Vilmos baromorvos-tanár* igazgatása alatt itt már fenálló intézet nagyszerübbé átalakíttatván, minél több, ezentúl rendszerileg is tekötelezendő kovácslegényt 's egyéb egyéneket kellő kiképezésre befogadhasson; azonban, noha a patkolás mestersége csak a kovácsokat illeti, ezt minden rendes lovagnak 's lókedvelőnek is alaposan érteni nem árt, sőt néha szükség; minélfogva mindenek előtt a pata természetét, bonczolását, ennek különféle betegségekrei hajlandóságát tudni ajálható; mind ezekhez felvigyázat, elmélkedés 's valóban gyakorlati tapasztalás is kivántatván: azonban, hogy a lókedvelő önmagát is oktathassa, a pata belalkotását rajzolatokból eleve 's határos részei neveit megismerni iparkodjék; mit egy *1) a *boka*, vagy *csüdcsuklótól* függélyesen helyzett- 's másik kettémetszett lábnak *2) csüd-], pata-, saru-, sark-, békacsontok-, nemkülönben *3)

*1) XVI. Tábl. 1. — *2) XVI. Tábl. 2. — *3) XVI. Tábl. 3.

ezek körüli alsó tekintetü részek rajzából világosabban érthetni fog.

A. *Szárcsont* (Röhrbein),
B. *Csűdkötők* (Feſſelbänder),
C. *Húspárta* (Fleiſchkrone),
D. *Húsfal* (Fleiſchwand),
E. *Szarutok* (Hornkapſel, Hornſchuh),
F. *Nyujtó-* vagy *fesz-in* (Streckflechſe),
G. *Hajtó-in* (Beugeſehne),
H. *Ideg* (Nerv),
I. *Ütér* (Pulsader),
K. *Vérér* (Blutader),
L. *Bokaüstök*, *csűdbojha* (Haarzotte),

a. *szarufal* (Hornwand), XVI. Tábl. 2. 3.
b. *fehér vonal* (weiße Linie), a szarufal vastagságát mutató.
c. *szarutalp* (Hornſohle), XVI. Tábl. 2. 3. 6.
d. *szarunyír*, szarubéka (Hornſtrahl), melly két szárnyból alkotva, két vánkossal végződik. XVI. Tábl. 2. 3 6. 7.
e. *hordászok* (Trachten), XVI. Tábl. 2. 3. 7.
f. *húspárta* (Fleiſchkrone),
g. *husfal* (Fleiſchwand), XVI. Tábl. 2. 3.
h. *húsnyír*, húsbéka, hústalp-sugár (Fleiſchſtrahl),
i. *szivacsos sarkok* (Zellicht, ſchwammichte Ballen), XVI. Tábl. 2. 3.
k. *hajtó-in* (Beugeſehne),
l. *nyujtó-in* (Streckflechſe),

m. *pata-szél*, szegélye, karimája, párkánya (Huſſaum), XVI. Tábl. 3.
n. *patahegy* (Zehenwand), XVI. Tábl. 4. 5.
o. *pataoldal* (Seitenwand), XVI. Tábl. 4. 6.
p. *támaszok* (Eckſtreben), talpszeglet (Schenkel) XVI. Tábl. 3. 7.
c. *hústalp* (Fleiſchſohle), XVI. Tábl. 3. 7.
h. *húsbéka*, (Fleiſchſtrahl) XVI. Tábl. 3. 6. 7.
i. *húsnyírek* húsnyír-szárok, húsnyír-vánkosok (Fleiſchballen): XVI. Tábl. 2. 3.

továbbá látható egy patkolt pata oldalról XVI. Tábl. 4dik-, előről tekintve 5dik-, hátulról 6dik- 's alulról mutatva 7-dik szám alatt.

A legelő lónak patája nő 's arányzik azon mértékben, mellyben kopik 's elhasználtatik: egyenetlen földön járván, bátorságosan egész patáira lép a ló, legkivált ha idegen testnek ártalmas behatása ellen a patkók által oltalmazvák, mellyekben állati melegség, de kevesb sem mint a czombokban létez.

A ló minden különös fájdalom nélkül puha mint kemény földön szaladni képes, a nagy rugóér által előremozdítatván sebes ugrásaiban.

Az istállóban nevelt lovak inkább patkolásra szokva lévén, patkolatlanul kemény földöni szolgálatra nem igen alkalmasak, könnyen megsántulnak; patáik megrepedeznek vagy egyébkint megromlanak; miért is a patkolás elmulasztásával néha az egész testre beható, sőt kiterjedő baj is következhet; ellenben szorgalmas patkolással a talán hibás szarutok, a lágy húsrészek, vagy a szarutalp is rendesebben nőhet: a patacsontok formájukat külsőleg lassanként vagy hibás összeköttetésüket megváltoztatják; szóval: a patabajok által a czombokra történni szokott befolyások figyelmes 's czélszerü patkolással elkerültethetnek: ekkint izmok, idegek 's inak nagyrészint megkimélve nem olly hamar erőtlenednek el.

A szabadon élő lovak patái épségben tartásáról bölcsen gondoskodott a szent természet, azoknak akármelly idő, vagy föld változásai ellen védelmet adván: ezek azonban a czombok hibás termeténél fogva egyik másik oldalon, vagy hegyükön aránytalanul elkopnak.

Az istállóbani gondviseletlenség, vagy általában tisztátalan tartás miatt a paták többnyire nyirjaikban rothadnak, vagy kiszáradnak; mi által formájuk is változik, összeszorulnak, repedeznek, kicsorbulnak, ketté nyilnak, 's e bajok végett a ló czombjait csak fájdalmasan használhatja. Az előpaták többnyire hamarább kiszáradnak sem mint a hátsók, ezek a lónak saját ganaján állván, a hugyos alomból elég nedvességet színak magukba: miért is az előpatákra nagyobb gondviselés fordítandó.

A paták bajai többnyire rendkivüli szárazságból erednek, min a tudatlan lókedvelő szeme fen nem akad, vagy csak késön veszi azt észre.

Az előczombok előtt- és alatti anyagot, (többnyire agyagot) gyakran megöntözni, vagy pedig a lónak ganaját vizzel meglocsolva elője alá sepretni kell; vakarás előtt, de leginkább délután a hidlást lemosatni, a ló patáit tisztára kimosni, 's ha kiszáradvák, agyaggal vagy tehén ganajjal bemázolni szükséges 's legkivált talpát; szóval: só-, eczet-, bor- vagy más erős szeszszel nedvesített korpával, ha igen elkeménykedtek, 's régi daganatok lehető eloszlatására bekötni, hideg vagy lágymeleg füszerü lábvizet az efféle lónak szolgáltatni ajálható.

A fennevezett mód szerinti ápolás alatt száraz istállók-, városokbani használat-, vagy hosszas kemény útakoni járás után hasznos leend olajjal, vagy más sótalan zsírral a patákat békenni.

A tiszta akár minémü olaj vagy zsír a patákat puhítja, neveli; ellenben a különféle savak vagy gyánták ártalmasak, ha olajjal vagy zsirral nem kevertetnek meg: melly vegyiték nélkül az említett szerek csupán a pata külső falát mentik meg a kiszáradástól, de beléje semmi nedv nem szivárog.

A patákat patkolás előtt előkészítni igen fontos, sőt szükséges, mellyeket természeti alkotás és tulajdonai rendes ismerete nélkül ügyesen soha nem faraghatja meg a kovács, annál kevesbbé rendesen nem illesztendheti reájok a patkót.

A paták változó 's különféle formája miatt nem határozhatni meg általában, mennyit t. i. egyik-másik sarkaiból elfaragni szükséges legyen; mit az eszmélő lovag- vagy lókedvelő is megitélni tudjon.

A patkolásnál mindenek előtt a pata természeti hosszát tekintetbe venni, 's alsó karimajából csak annyit elfaragni kell, hogy az a talp összeköttetésétől 1 vagy 2 vonalra eláljon: azt mindenfelé egyenlő laposra metszeni szükséges, hogy hordászok körül sarkánál két harmadrésszel alacsonyabb legyen sem mint hegyénél. A pata külrészét, falát megráspolni vagy azt más éles eszközzel megfaragni nem ajálható: sarkából valamit elvágni épen nem tanácsos, talpából pedig 's békájából csak annyit, mennyi elválni látszik.

A patának rosz 's rendetlen elfaragásából a ló minden részeire káros befolyás következhet, p. o. a ló bátran nem járhat, ha pataoldalai magasra hagyatnak 's talppal nem ará-

nyozvák; a pata összehuzódik, ha rendesen kifaragva nincs; szaru szorulás, patamereg, sarkrothadás, talpvérfoltok 's a t. támadnak, melly patabajokat (legkivált, ha a lovat elkerülhetlenül használni kell), leghamarább 's legbiztosabban *boritékpatkóval* (Deckeleisen) *1) hosszas útakon orvosolhatni, de meg is gyógyithatni; ellenben ha a pataoldalak nagyon lefaragtatnak, elevenére nehezkedik a ló: ekkor a patkót lapjával a pata elevenére helyezni kell, 's üregesre formálva mint a pata mivolta kivánja, azt felverhetni; minthogy a ló a föld' ellennyomása által fájdalmat érezvén ez által a pata megmérgesedik, meggyul: melly állapotban a patkószegeket is csak nem nagyon szorosan a vasba ereszthetvén, könnyen a lovat megis nyilazandja a kovács. Illy esetekben, ha már gyuladás miatt a patkót levenni, vagy egyéb baja végett a patára patkót illeszteni nem lehetne, de mégis hosszu útra a lovat vezetni-, használni szükséges leendene, a *felkötő patkó* *2) (Notheisen) inkább ajálható, sem mint a *3) allattiak, mellyeknek felveretésénél a bajos pata néha 's legkivált ügyetlen kovács által megrendittetik; azonban a ló se egyik, se másikkal meszsze nem fog ügetni, annál kevesebbé vágtatni.

A hordászok vagy sarkok 's oldalak egyenetlen lefaragása okozza, hogy a pata egyenlőképen nem terheltetik meg; miért ez nem különben a lónak mozdulása hibás leend, legkivált ha a patának hegye 's sarkai közötti hosszuság arányát tekintetbe nem veszi az ügyetlen kovács: igy p. o. a patahegy kelletinél hosszabb, a sarkok alacsonyak leendenek, 's a testnek terhe által nagyon megnyomatandnak; ellenben ha a pata hegye rövidre faragtatik, a ló botorkálva járand, legkivált ha az igen magasra nőtt sarkak illy állapotjukban hagyatnak. Első esetben a ló bokacsuklójában áthajol 's ezt megerölteti; másod esetben pedig a ló bokaszáraiban, azaz: csüdcsontjaival igen egyenesen avagy *bakformán* állván, könnyen botlani, a szarukapta rendes formájából lassan lassan kinyomódni 's a ló leginkább előczombjain minden boka 's térd hajlás nélkül, 's mintegy kötött vállakkal járni fog.

A szarut, azaz: pata kültakaróját megráspolni, éles eszközzel, üveggel levakarni, faragni veszedelmes, mert termé-

*1) XVI. Tábl. 11. — *2) XVI. Tábl. 12. a. 12. b. — *3) XVI. Tábl. 13. 14. a. 14. b.

szetes zománczától ez által megfosztatván, könnyebben kiszárad, repedez, szarutól a hús elválik; nedves időben pedig nagyon meggyengül, torzsás leend 's romlani szokott.

A paragi, néha nagyon ügyetlen, de gyakran tudatlan 's lusta kovácsok, kik a patát hozzávaló késsel rendesen még megfaragni is röstelik, csak hamar azt elráspolják, vagy izzó patkóval leégetik annyira, hogy legtöbb patabajok tán nekik tulajdoníthatók.

Ráspolylyal a patának alsó-'s külszegélyét, karimáját egyedül egyenesre, a szarutalpat pedig tökéletes simára igazítsa, a szegek közt kitöredezett patát azzal válassza el a kovács; ki csak a már elválni látszó régi szarut tisztítsa ki a talpból, 's soha azt annyira ne faragja le, hogy vérezzen. Az elváló szarut kivágni ajálható, nehogy tán a rothadni indult nyirek közé még több sár, kövecsek vagy egyéb idegen testek szorulván, a lónak hústalpát fájdalmasan érintsék: melly ártalmas munkát abból következtethetni, hogy sok lótulajdonosok, kocsisok, kovácsok a lúdtalpu patát nagy kifaragás által rendesb formára növeszteni vélvén nem gondolják meg, hogy ez által a pataoldalak tartósan nem kapcsolódhatnak össze, sőt szélesbre terjednek ki; a pata lapul, a talp gyakrabban patkó-, vagy földtől érzékenyen megnyomatik, a hústalp könnyen gyulad; a szarutalp csontocsai pedig természet ellen összenőnek; kövecsek vagy szegek által a talp könnyen megsértődhetik, 's ekként a ló hosszabb ideig haszonvehetlen marad.

A szaru békát is nagyon kifaragni ártalmas, mert ez még hamarább sértődhetik meg; sarkokkal a terhet egyenlőképen nem viselheti; magasban elál a földtől; nagy szárazságban összehuzódik; az oldalak, sarkok 's hús békák veszedelmesen kitüzesednek, tartós nedves időben, egyébkint is a sárbani járás, vagy ganajbani huzamosb állás által megrothadnak.

A sark 's hordászok elfaragása mindenek fölött legártalmasb: általa a szaru békája a talppali összeköttetésben meggyengül, ki- vagy befelé nyomatik; a terhet közösen nem viselvén könnyen megsértődhetik.

Tüzes patkóval a szarutalpnak simára égetése mindenkor ártalmas, 's elkerültessék: e simára pörköléssel a lusta kovácsok a patát ugyan azon pillanatban megpuhítják, hogy könnyebben megfaraghassák, de nem veszik fel ésszel egyszersmind, hogy utóbb a szaru e műtét által megkeménykedvén az

olajos-, vagy enyves nedvrészek a tüzes patkó reámérésével kiszivatnak; végre pedig a paták kiszáradnak, töredeznek 's ekkint rendes formájukból kinyomódnak.

A pata alkotása 's a kitüzött szolgálat, nem különben az időjárás határozza legkivált a patkók különféle formáltatását; de ezeken felül még a lovak különféle hibás állását, mozdulását, kivánt járását is tekintetbe vevén, a hibás 's beteg patát csak állapotja szerint kell patkolni: mire nézve minden lókedvelőnek, de legkivált a kovácsnak a paták természetét mindenkép ismernie kell; 's az ezen tárgygyal összeköttetésben lévő alapszabályokat megtanulnia ajálható, hogy a közönségnek haszonnal szolgálhasson.

A ferdén, kajszán 's tehát hibásan termett, de czélszerü egyszeri patkolással arányossá nem növesztethető patának magasb egyik oldalából mindig valamivel több szaru faragtassék el; a talpnak alacsonyabb oldalán pedig a patkó karja vége felé inkább vastagabb legyen, hogy ez által a haránlos rézsúti pataállás kipótoltassék, mert a pata szorult oldalán könnyen vérfoltok támadhatván, ekkint kifelé irányzó oldala a talp- 's húsoldaltól el is válhatik.

Ha a ló rövid szarunyirekkel, ellenben hosszu patahegyein járni kénytelenítetik, szaru-sarkai könnyen meggyúlnak; a hosszával aránytalan 's rövidebb patahegyek pedig oldalt 's a talpban is gyuladást okozhatnak.

A hibásan alkotott patánál szükséges arra ügyelni, hogy lefaragása 's a patkó felverése által állása, 's a tehernek reá nehezkedési aránya ne változtassék meg; miért is ajálható, hogy a hosszura nőni szokott pata gyakran veszendően hibás oldalain faragtassék meg; minek elhanyagolása hibás állását 's utónövését következtetni fogja.

A patkónak okszerü 's szabályos formája által a pata tökéletesb arányban növeszthető, úgy p. o az alacsonyabb szaruoldalak a patkónak vastagabb karjai, 's ezekhez illő sarkok által, mint szinte az igen rövid patahegy a patkó vastagabb elejével, de ehez szabályzott vékonyabb karjai-, alacsonyabb sarkaival arányosabbakra növesztethetnek, a ló ekkint alkalmazott patkóit hosszabb ideig viselendvén.

Ha patkóival bokáit a ló kiveri, a patkó belső karja kelletinél szélesb ne legyen, hanem a szaru szélével tökéletesen arányosra, sarkai pedig parányi laposra hagyatván

simára ráspoltassanak. Ha járásközben a ló előpatkóiba vág (mi többnyire aránytalan termetét vagy erőtlenségét jelenti) ekkor az előpatkók karjai rövidítessenek meg, a hátsópaták hosszura ne növesztessenek, sőt (mennyire csak czélszerű) rövidre faragtassanak le; néhaněha köztapasztalás szerint, csupán elhanyagolt régi patkolás következtetvén e hibát: egyébiránt ennek elkerülésére sark nélküli előpatkók használtatván a hátsó patkók vékonyra nyujtassanak, 's ha körülmények engedik, kivált az előpatákra *holdforma patkók* veressenek fel.

Átláthatja tehát mindenki, hogy a ló termetét, lábai netalán aránytalan állását, a paták rendetlen mivoltát 's minden ezekre történhető behatást szoros figyelembe venni szükséges, minekelőtte valamelly hibás vagy beteg pata czélszerü patkolással orvosoltathassék: gatyostérdü, tehénlábu, vagy kifelé álló lónak hibás végtagjai 's patái nem olly könnyen 's ritkán fognak kivánt sikerrel rendesb idomba hozatni.

Végre a repedt, vagy nyilt patáknál arra kell vigyázni, hogy közel nyiláshoz szeg ne veressék be: átalában szükséges figyelmezni a patkók illő nagyságára, területére, hosszára, szélesség- 's nehézségére, vastagságára, alsó-felső lapjára, külső-belső idomára, helyzetére 's a szeglukakra.

A patkó részei következők; u. m. *eleje* 's ezen lenni szokott ki- 's felfelé hajtott részecske, *kapli*; (minél fogva *nádolt* patkónak mondatik) kül- 's belső *karja; vége*; elő-, hátsó *sarka.*

A *patkó nagyságát, hosszát* 's *szélességét* határozza a pata, mellyel mindenkép arányozzék, sarkait kivévén; mellyek egy-két vonallal a patánál hosszabbak lehetnek.

A *pata, hosszával hegyétől* sarkai végeig a patkó hosszát, középett pedig egy szélétől másikig a patkó szélességét határozza meg. Egy középszerü nagy lóra 24 latos, többkevesbbé 5 hüvelyknyi hosszu patkó használható; a hámlovakra mindennapi szolgálat mellett legfőbb 4 lattal nehezebb, a nyerges lóra pedig, melly kevesbbé jár, ennyivel könnyebb patkók verethetnek fel.

A *patkó szélessége* patahegy felé egy hüvelknyi, *vastagsága* öt vonalnyi legyen; karjai vége felé vastagsága mint szélessége $\frac{1}{3}$ részszel kisebbedvén; a sarkok $\frac{1}{4}$ hüvelknyi vastagok 's magasak, $\frac{1}{2}$ hüvelknyi szélesek legyenek.

A *patkónak fel-'s alsó lapja* sima-'s egyenlőre formáltassék: a többet futó, sem mint lassan huzó, vagy patahegyeikkel földben akadozva botlani szokott lovak elő-patkói a' patahegynél $\frac{1}{4}$ hüvelknyire hajlíttassanak fel; ellenben azon lovak elő-lábaikra (mellyek nagy terheket vonnak 's lassan járnak), $\frac{1}{4}$ hüvelknyi magas, $\frac{1}{2}$ hüvelknyi vastag és $1\frac{1}{2}$ hüvelknyi széles sarku patkók verettessenek fel.

A *patkó nagysága nehézségéhez* képest 6, vagy 8 szeglük kivántatik: a két előpatahegy körüli szegek közt rendesen 2 hüvelyknyi, ezek 's a két középső szegek közt 1, a közép 's szélső lukak közt szinte 1, ezektől fogva sark végig pedig 2 hüvelyknyi távulság hagyatik meg.

A *szeg* a patkó szélétől 3, 4. vonalig távul helyeztessék, hogy a pata elevenyével arányozván, annak feje a rendes szélességü patkónak tőcsérformára idomított lukaiban egészen elnyeltnek látszassék.

A *patahegyeni felsark nádolás* (kapli) igen vékony, 3 vagy 4 vonalú széles 's magas legyen.

A *patkó alsó lapján rovat* is csináltassék, hogy a szegek minél mélyebben lukaikba süllyedhessenek 's fejökkel (mint elébb említetett), elnyelettethessenek.

A mi a patkó részeit, idomát illeti, terjedelmesben itten irni nem czélom; hanem az e fontos tárgyról, fájdalom! (csak nehányat kivéve), külnyelveken többnyire irt jeles munkákat is kellő figyelemmel olvasni legkivált a kovácsoknak ajálható.

A sark nélküli *franczia patkó* karjai vége felé vékonyabb sem mint elöl, 's békarothadás ellen sikerrel használható.

A *holdforma patkóval* a patának hegye, oldalai takartatnak el, sarkai pedig nem fedezvék; csak $\frac{1}{4}$ hüvelknyi széles 's szoros patákra alkalmazhatók, szorult, száraz szarunyireknél némineműi haszonnal szolgálnak: átalában több kárt, sem mint hasznot következtetnek.

Az angolok pálya lovaikra *1), vadász lovaikra pedig *2) forma alatti patkókat veretnek fel; ellenben a francziák sark nélküli, elöl-hátul egyenlő vastagságu patkókat használnak; közönségesen elől gömbölyüre idomítják, 's kiálló nagyobb fejü szegekkel azokat felveretvén, lovaikat ez által biztosabban léptetni vélik: melly patkolásmód nem igen ajálható, mert a

*1) XVI. Tábl. 8. — *2) Táb. XVI. 9.

szegek feje könnyen eltörik 's illy idomu patkó nem minden patára alkalmazható.

Sarkos patkóval télen legkivált, de más időben is a ló nyomósabban léphet 's tartózkodhatik; biztosabban mozdulhat, sebesebben fordulhat 's rendesebben is állhat 's nyugszik, ha t. i. $\frac{2}{3}$ részszel elől a patkó vastagabb, mint karjai vége felé.

A *török patkó* *1) a ló szarutalpát egészen eltakarja, csak közepén egy kis luk látható, 's már csak azért is használható, hogy szeg vagy más veszedelmes hegyes test a ló talpát nem sérthetí; de karimája ellenben hamar elkopván, a ló nem tartózkodhatik-, se nem kapaszkodhatik; bátran nem léphet, sem gyorsan nem is futhat; közepén helyzett lukon keresztül pedig a föld, apró kövecsek benyomódván a talpot sértik, vagy ez a beléje nyomott sár miatt rothadásnak indul: általában hosszú szolgálatra nem ajálható.

Mi az *éles patkósarkokat* illeti, szükséges a külsarkokat hegyesre, a belsőket keresztben 's külszegleteiknél tompára 's leginkább a külsőkkel egyenlő magasságra idomítatni; hogy t. i. a párta veszedelmesen ne nyomattassék meg.

Midőn tehát a patkó mindenkép a patához szabályozva van, a kovács az 1-ső szeget a belső közép-lukba, a 2kát a külső közép-lukba, (a patkót ujjai hegyével körömhez újolag arányozván), a 3-kat a körömhegy belső lukába, a 4-ket a végső kül-, az 5-ket a szélső bel-lukba, a 6kat pedig a fenmaradt üres lukba veri be 's munkáját tökéletesen befejezi hátralévő műtételével. Többet már 4dik §-ban a patákról elősoroltam.

Mikép lehessen a makacs 's dühös akaratosságával néha a körülötte dolgozóknak legveszedelmesb némelly lovat gonosz efféle erkölcséből kivetkeztetni 's azt minden baj nélkül megpatkolni, 1828-dik évben közre bocsátott munkájában Balassa Constantin cs. k. 6dik huszár ezredi kapitány ritka tárgy avatotsággal előadá; — de mennyire légyen elterjedve a közönséges életben büvös e patkolás módja, 's hogy ezer egyén közt hány legyen képes szerinte biztosan a makranczos lovat megpatkolni 's csendes viseletre szoktatni? nem czélom itt feszegetni; mert felelhet erre a köztapasztalás 's ama fontos

*1) XVI. Tábl. 10.

körülmény; hogy midőn említettem korban a nevezett kapitány az egész cs. kir. lovasságot beútazta, minden ezredben csak kevés egyén mester-patkoltatásának megtanulhatására jeleltetett ki: — 's valjon óhajtott sikerrel folytatik e mai napig? szóljanak kérem 's adjanak a közjóért bővebb utasitást az illetők: meggyőződésem szerint e módoni egyszeri patkolással ritka makacs ló leend tökéletesen megjavítva, 's utóbbi patkoltatását nem állandja meg engedelmesen.

Minthogy azonban a fenemlített, minden avatlan nézőt bámulásig elragadó patkolásmód ezer meg ezer lovak körül szerzett tapasztalás szülte alapos mély lóismeretet, vas türelemmel párosult ügyességet 's bátorságot kiván, (miknek összvege, ha polgári rendü sok lókedvelőnek tulajdona is volna) csak még is igen gyéren válalkozandnak efféle javító müpatkolók; mert tán többen polgártársaink közül, ha az e műgyakorlatra kivánt tulajdonokkal birnak is, méltóságuk alul lenni vélik azt, hogy a kovácsmühelynél sok ácsorgó nézőt összecsődítő makacs lónak szokatlan 's kitürő megpatkoltatásával bajlódjanak: 's e sajnos- 's több fel nem sorolható oknál fogva csupán gonosz bánás által sok makacsocsá vált legjobb lovak a förtelmes kalodába beékeltetvén, vérig elkinoztatnak.

Az efféle rút 's együgyü bánásmód okozta lókinzásnak elkerülésére egy igen egyszerü 's majd minden lókedvelőtől gyakorolható patkolás módot ajálhatok, mellynek végbevitelére egy ügyes kovácson kivül csak két ember szükséges: egyik t.i. A., ki a lovat fejénél tartja, ki minél nagyobb termetü, annál sikeresebben fog hatni a lóra; másik pedig B., ki a lónak lábait felfogja, ki sem igen nagy, sem piczi, de középtermetü ember legyen, különben kivánt fogásaival czélnak meg nem felelend.

Nagyobb biztosság okáért orrkantárral vezettetvén a ló a kovács mühelyhez, A. szelíd viselettel 's csendes szó közt (tán egy kis zabot vagy szénát kezében mutatván), egy üres sima falhoz azt állítni iparkodik. Midőn p. *bal lábait* *1) *patkoltatni akarja*, a lovat egész jobb oldalával hosszat a fal mellé mind négy lábaira függőlegesen állítva, ennek nyakcsigája irányában, $\frac{1}{2}$ lépésnyi távulságra, vagy eleinte

*1) XVI. Tábl. 15.

feje előtt állást vesz magának, bal kezében a lónak természeti feligazodásához képest orrát orrkantárszáron röviden fogva, de erősen 's maga felé mintegy gyengén srófolván annyira fentartja, hogy legcsekélyebb erkölcstelen mozdulatát is megelőzhesse, orrát annak azon pillanatban inkább maga felé (mennyire szükséges) fordítván, néha kevessé megrázva csak addig tartja nyomósabb megszólítás mellett, míg csak sejdített gonosz mozdulatáról felhagyott; 's ekkor ismét az A. édesden hangzó szó mellett a *lónak fejét patkolandó lába- 's maga felé* (mennyire csak szükséges) *srófonként hajlítgatván,* annak egy kis harapás zabbal jobb kezéből kedveskedik, ezt hosszanta egymáshoz szorított ujjaival kitárt jobb tenyerén a ló szájához alulról felfelé illesztvén; különben az illykor mérgeskedő ló könnyen valamelly ujját elharaphatná: 's mikor ezt megszíveli 's az előlábat felemeltetni engedi, B. jobb keze lapjával a makacs lovat derekahosszanta érzékenységéhez képest illő rányomással fara felé, 's onnét, (ha ezt is csendesen megállja) hátsó belczombját lefelé simogatván, bal keze simogató jobbját a ló belcsipeig követi: mellyre ez, egész lapjával hajlékony könyökkel támaszkodván, B. jobb saját lábát ennek párhuzamos irányában helyezi, bal lábával pedig jó fél lépéssel előbbre, t. i. háttal oldalt a ló elővékonyai felé állván, hegyével bal lába fejét a lónak hasa felé fordítja, hogy erre minél erősben nehezkedhessék, 's szükség esetében (ha a ló veszedelmesen feléje rúgna), perczileg kifeszített bal karjának 's hason keze lapjának segitségével a ló bal csipejétől előre vállai irányában magát vissza lökhesse, egyetemben jobb lábát nyilsebességgel visszarántván. — Efféle, leginkább is a hátsó lábok patkolásánál, B-nek csontjait veszélyeztető mozgásoknál mit sem félhetni, ha A. ügyes 's előrevigyázó, 's B. ennek perczileg intéseit tellyesíti, melly két egyénnek mint egy lélekből működnie kell; a kovácsnak pedig mellőzve a legcsekélyebb zajt, harsogó bőr ellenzőjét letéve, szinte csak akkor ('s mindenkor csak fejétől, vagy irányából fara felé lassan, 's soha-, általában senkinek sem szabad hátulról kerülve a ló patkolandó lábához közelíteni), ha A. őt erre inti; annak, szinte mint B-nek, akár melly kezdett lépésén megállapodni, visszalépni, vagy műtételétől perczileg felhagyni szükséges, ha A. ezt akár melly előre betanult jelekkel kivánja; különben B. vagy C. megsértethetnék. A lónak tehát növekedő

engedelmességéhez képest a munka mindig teste elejétől kezdve, simogatva ismételtessék (miközben A. jutalmul néha zabbal kedveskedik tenyerén 's jobb kezével a ló fejét, homlokát vagy nyaka bellapját simogatja); azonban a lábfelemelés addig folytatik, míg ezt legkisebb ellenkezés nélkül a ló tartatja: ekkor a csinyán járó-kelő, mozgó 's nem szeleskedő, józan 's a baromorvos tanban jártas kovács lassanlassan saját tenyerével a ló talpát tapogatja, növekedve tapingatja, mit utóbb kalapácsosal követ, 's igy erőszak nélkül legparányibb ijesztgetés, durva káromkodás vagy erőszak nélkül a patát előkészíteni igyekszik; mire, ha bár kis idő veszteséggel is, de bizonyos ohajtott siker kitürő dicséretes fáradságát koronázni fogja; A. idomárt 's B. segédjét pedig azon nemes önérzet eléggé jutalmazandja, hogy gonosz emberek bánása által néha gebévé változtatott lóba emberibb 's okszerinti tanitással szelídebb indulatot varázsolván vissza, ezt undok betegségéből felgyógyította, gazdáját nem csekély mértékben magának lekötelezendvén.

Hasonló müfogásokkal a lónak jobb lábai is patkoltathatnak meg *1) csak hogy A. 's B. ellenkező módon működik, a kovács is szinte e szerint alkalmazván magát.

Az eset, hogy a makacs lovat megpatkolni szükséges, kettő lehet, t. i vagy 1-ször: *rögtön*, 's ekkor a fentebbi módon ajált patkoltatás, kivált össze nem tanult A. 's B. 's tán ezenfelül még egy gyáva vagy szeles, együgyü kovács legénynek müködése által meghiusitatni fog; vagy pedig 2szor: hol a makacs lónak csendes megpatkoltatására több napi előkészület engedtetik, 's illykor mindenki ohajtott sikerről biztosítva leendhet.

Utóbbi esetben iparkodjék A. személyét javitandó lovával jobbanjobban megismertetni. Tanulja ki előre is (ha lehet) a lovásztól lova gonoszsága nemét 's ennek honnani eredetét: kedveskedjék érdem szerint a lónak egy darabka zöld almával, kenyér vagy retek szelettel; végre egy harapás nyers lóherével, czukorral; de ha e nyalánk falatok közül egyikét sem hajlandó elfogadni, akkor 24 óráig is előbb zab-, szénáját, vagy vizét elhuzni, és csak, midőn a javitó helyre vezettetvén távulról mutatott rendes tápszereinek megszemlélésekor magát csendes viseletével mintegy megadandónak

*1) XVI. Tábl. 16.

mutatkozik, azok közül egyikével jutalmul azt megkínálni kell, legkivált a tapasztalás szerint szomjúsággal megszelidíthetendő lovat; mellynek általában jó emlékezet tehetsége van: 's tán minden megkoplaltatás nélkül is a kevesbbé gonosz, vagy igen ingerlős, bátortalan vagy ijedős lovat több napon által egyegy óráig minden lábainak csendes 's engedelmes felemeltetéséhez szoktatván, patái körül a patkolási műtételt ugyan azon helyen, utóbb változó irányban is, p. otthon egy üres csűrbeni szabad fal mellett; végre minden oldalróli szabad, de csendes állásában próbálgatván, azt a kovács mühelyhez végre vezettetve, ekkint biztosan megpatkoltatni sikerülend, ha t. i. az illető kovács is figyelmes-, szelid- 's ügyesen teendő munkájára betaníttatott: ki legcsekéllyebb helytelen mozgása vagy balmesterfogásai által inkább a mármár megszelídülni indult lovat ujra elvadítandja, 's talán néha szándékosan is azt teendi, csak hogy szokatlan csendes 's hosszabb e rendbeli munkától megmenekedjék, vagy gonosz czélból a javító A. és B. egyénekkel kudarczot vallasson: mi természetes; mert némelly egyéb mesterségében tán ügyes, de épen az efféle patkolásban tudatlan vagy bárdolatlan kivált parragi kovácsok abban lelik gyönyörteli diadalukat, ha a nem is gonosz, de bátortalan, ijedős vagy felette ingerlős lovat *orrára alkalmazott* czigánypipával, vagy füleit fogóval kegyetlenül csipkedvén czifrázó káromkodás mellett össze-vissza verve, döfve, sőt vérezve megpatkolni birják; 's ha már efféle embertelen móddal czélt nem érhetnek, akkor jaj a szegény lónak! mert ezt, a majd minden kovácsmühely előtt falukon, de még városokban is kinzó czímer gyanánt diszelgő magas kalodába becsiptetvén, néha szíjak helyett csak kötelekkel a deszka falhoz felhúzván, lebilincselik, néha oldalbordáit is megropogtatván kécségbeesésig egypár óráig is annyira elel kinozzák, hogy nem ritkán ezen undok patkolás móddal a lóban sok vészteli bel- 's külbajokat következtetnek.

Midőn tehát a lótudománynyal alaposan megbarátkozott 's vas türelemmel felfegyverzett A. javítandó lova makacsságának eredetét kipuhatolván lehetőségig, ennek kora, neme, faja viszonyait talán belső vagy külső beteg állapotját, hibás alkotását, ura 's lovásza tulajdonait eléggé kitanulni szerencsés lőn; a bátortalan, félénk, makacs, ingerlős vagy igazán gonosz indulatu lovat szemei, fülei, 's egész testének mozgá-

sát szüntelen őrszemmel kisérvén, különböző e tulajdonai szerint azt orvosolni fogja, okszerüleg alkalmazván javító módját; szüntelen, (ha sikerét sejdíti) hízeleg 's azt a már megkezdett műtét alatt édes hangon dicsérgeti: azonban, ha e szelíd bánásmódra a ló ellenkezését gyanítatja, a javító A. emeltebb 's mindig növekedő hangon huzós, végre nyers vagy dörgő megszólítás mellett, felemelt kezének fenyegető ujjaival azt inti; mire, ha tüstént makacsságától nem szünne meg, orrkantár-szárnál felemelvén fejét, a szárt valamennyire hosszabbra bocsátván kígyóforma alakban megrázogatja, azután eleinte azt lassan egyegy lépéssel hátralépteti (ha szükséges) addig ezt folytatván, míg engedelmessé lett változását tapasztalja; efféle büntetés után pedig B. inkább szóval hizeleg: fejétől kezdve nyaklapján folytatva, dereka hosszant mindig kelletig ráfordított keze lapjával érzékenységéhez képest testét végig simogatja, 's *örökké szőrmentében*, mert ha *ezer* ekkénti *simogatás* után csak egyszer szőr ellen a lovat kezével illetendi, előbbi fáradságának jótékony hatása perczileg elenyészve, a ló tán uj gonoszságra ingereltethetnék. Általában fő gondja legyen arra mindnyájuknak, hogy soha sem erőszakkal, de mindig lépcsőnként nyert engedelmesség mellett kitüzött munkáját végezni légyen a fő feladat, 's hogy nem a makacsságbani megtörésben, hanem a gonosz indulat 's vészteljes mozgások kitörése meggátlásában 's annak szelídebbre átváltoztatásában alapul az egész javító mesterség; szilaj csikóknak rögtöni megpatkolásáról itten szó sem lehetvén: efféléket előbb istállójukban lassanlassan, szelíden a lábfelemelésre, patkolásra szoktatni szükséges, sem hogy illy próbákkal megpatkoltassanak, tán örökre is elvadítatván. Ezeket előre bocsátván, A. mindig akár a ló feje előtt, akár mellette állván, úgy álljon, hogy a ló, kinek ugy is feje befelé hajlítandó, szabadon B. és C. egyéneket 's ezeknek okszerü mozdulásaikat láthassa; minélfogva sokkal hamarább az magát megadandja. Továbbá A. javítandó lovát úgy állítsa, hogy egész teste súlya csak három függélyesen helyzett lábaira nehezkedvén, a *belső nem patkolandó* (ha elő-láb) 1 *patahosszal hátrább* *1), (ha hátsó-láb), *a mellsőnél* *2) *egy patahosszal előbbre állítva*; a patkolandó (elő-láb), pedig *3) *4, 5, hüvelknyivel hátrább*, semmint a mellső; ha pedig

*1) XVI. Táb. 16. — *2) XVI. Tábl. 15. — *3) XVI. Táb. 15.

lenne, hátsó *1) *szinte annyi hüvelknyivel* csak nyugvó állapotban előbbre helyezve lenni látszassék, hogy annál könnyebben felemeltethessék; mert ha mind négy lábaira egyformán nehezkedik a ló, akkor felemelendő lábát megmerevíthetvén, könnyebben makacskodhatik; értetvén, hogy mindig előbb a lónak előlábain végeztessenek a fogások, ha nem is lenne szükséges ezeket megpatkolni, 's ezután a hátsó egyik vagy másikkal folytattassék a hasonló munka azon megjegyzéssel; hogy B. legkivált, midőn hátsólábat emelget, kezét mindig lapjával 's soha sem élével gyenge csiklandozó tapintattal vezesse, hanem nyomósan a lónak czombját, térdét küliapján egész boka csuklóig simogassa. Sikerülvén e legnagyobb figyelmet érdemlő munka, emeltessék a láb csinján fel és hátra felé, csak ne igen magasra, *hanem mint térde iránya kívánja**2), 's sokáig, (kivált eleinte) ne tartassék fel, vagy ne huzassék hátra, mert ezt majd a legjámborabb ló is különösen ellenzi: többször ismételvén e fogást, a ló pihentessék, neki valamivel kedvezvén: végre pedig figyelmeztetnem kell, hogy a kovács minden patkóba vert szeget tüstént felhajtson, ne hogy a makacs ló önmagát, vagy B-t megsértse.

Már mi a tisztelettel említett Balassa kapitány munkájában ajált B. egyénnek lábfelemelés előtti test helyzetét illeti, megvallom nem helyeselhetem, sőt némelly tekintetben veszedelmesnek vélem, hogy t. i. B. arczával a javítandó ló feje felé álljon akkor is, midőn hátsó lábát felemelni induland: továbbá, hogy a már földtől felemelt lólábat valamennyire előre húzza: sőt én okszerüleg tanácslom 's követem is, hogy mihent földtől távoztatott a láb, ez tüstént rendeltetése felé csinján (merre kivántatik) emeltessék, 's ha legkevesbbé is ezt a ló ellenzené, B. azt nem bocsátván ki kezéből, földig meddig lehet, vissza kísérendi; általában B. mint lábfelemelőnek is okos 's mütétele körül eszmélő embernek kell lenni. Ama nagy hirü műlovag 's bűvös lóidomár de Bach Kristóf 1829. évben Dresdában kiadott munkája 115. lapján állításomat igazolja; kinek, mint maga vallja, addig titokban tartott egyszerü műpatkolás szabályai szerint én már 1827. és 1828-dik évben cs. kir. Estei Főherczeg 3-dik számu huszár ezredben, (hol mint főhadnagy akkor szolgálnom szerencsém vala), minden legkisebb

*1) XVI. Táb. 16 — *2) XVI Táb 15. a.-'s 16. b.

baj nélkül (kivéve egy hiusított próbát) számtalan makacslovat 's egyébütt is engedelmes patkoltatásra szoktattam, 's jelen állításom bizonyságául az 1828-dik évben „*Nemzeti lovag*" czím alatt kiadott munkámnak 170-dik lapján e műtételről szóló értekezést kiadni is igéritem; melly azonban (10 évvel ez előtt a cs. kir. hadseregből jelen hivatalomba átléptem óta ekkoráig elmaradván), most is terjedelme miatt az a fölötti elmélkedéseken alapuló hosszu évek során nyert tapasztalatimat csak röviden közlöm.

20 § *A lóvásárlásban előkerülő műfogások 's csalárdságok.*

A lókereskedés minden társadalmi viszonyok 's gyakorlati működések közt legtöbb gyönyörüséget, néha nyereséget, de gyakrabban veszteséget okoz, különféle viszontagság szülte alkalmatlansággal nem ritkán megcsalási vágygyal jár; szóval: koczka szerencsétől függvén, a körülöttei szükséges ovatos észrevételek mindenkinek figyelmébe ajálhatók.

Minden kalmár árúczikkeit legtetszőbb oldalról mutogatja, szinte a lóeladó vagy lócsiszár lova hibáit, rosz termetét, gonosz erkölcsét (mennyire csak lehet) eltakarván, a kinálkozó vevőnek különféle fortélyokkal feldicsérvén, azzal lovát megkedveltetni, végre nyakába kerítni törekszik; mit majd minden rangu embereknél tapasztalhatni, kik közül sokan abban lelik gyönyörüségöket, ha nemcsak nyereség kedvéért, de a lótudománybani jártassággal kérkedő 's még is tudatlan lókedvelőket igazán fellovalhatják, mit azonban a lócsiszároktól nem neheztelhetni annyira, mint ha valaki jóismerősétől, vagy tán testi-lelki barátjától megcsalattatott.

Mondja egyik másik, ki gonosz lovától megszabadulni ohajt, „hogy minden belső hibáiért, (miket tán maga az árus sem ismer) kezeskedik, külsőleg hibátlannak azt lenni vitatván": mellyekért, ha a boldogtalan vevő ismerné is, a tulajdonos bizonyára jót nem áll, ha igéri is: ezen felül az eladó, egy harmadik barátjával egyett értvén (kiben még a vevő is bizik), minden való emberség nélkül lovát felmagasztalván, a vakított kedvelőre reá nyomja.

Illy 's különféle egyéb mesterfogásokat a nagyobb lócsiszárok üzletében nem mondhatni végképeni csalárdságnak,

minthogy ezek a közönséges előítélet szerint csak minél szembetünőbben felczifrázva lovaikat, eladni remélhetik, legkivált Páris-, Nápol-, Florencza-, Milanóban, Bécs- Berlin-: Lipcse-'s Lembergben effélék találtatván, istállóikról valamit említeni felesleg nem leend.

A már kiváltságilag lókereskedést üzőnek istállója többnyire setét lenni szokott, 's csak a lovak faránál álló fal kifehérítve található, hogy a lovak rút eleje 's szemhibái könnyebben eltakartathassanak, a lomhák ostorcsattogásra (minélkül egy csiszár sem, 's csak igen ritkán megy istállóján keresztül), fejüket felkapván, füleiket merőn mozgatva tetszősb formával 's nagyobb serénységgel, a rokkant hibás lábuak pedig mind négy czombjaikra állván, a gonosz harapók 's ugrók a többek közt engedelmeseknek mutatkozzanak; 's végre hogy a lókupecz, vagy lovásza a kijelelt lónak nagy jámborság szinmutatására ennek fejét fel-felemelíntvén, ekkénti tetszősb feligazodásával ezt inkább még jobban megkedveltethesse: miféle jelek közt még a csirás ló is szelíd- és serénynek mutatkozik. Mindenek előtt, (ha az eladó büvös ostorát félre tenni hajlandó lenne), nagyobb biztosság kedvéért szükséges, „minden felébresztő jeleket, 's akár kivel is a lovakhozi közelítést elkerültetvén, ezeknek evésmódját, kövér, vagy sovány állapotját figyelembe venni 's azt, valjon a választott ló nem karórágó-e?" minő átalában nyers 's serény evéssel egészséges álapotját jelenteni szokta: továbbá, „hogy feligazodott fő- 's nyakkal rendesen megvakartatni magát-, de legkivált mind négy lábait felemeltetni engedi-e?"

A lócsiszárok lovaik farkát szabadon lógatják, de részint szalma tekercscsel hengerformára felcsaptatják, midőn a farkaláhúzó izmok négy, öt helyen kettémetszetvén, a farkból apró porczogócskák (a fark gerinczektől elválasztatván) kifejtetnek, 's e műtét „*angolitásnak*" neveztetik: illyformában mutatott lovak 10, 20, sőt több aranynyal is drágábbra tartatnak.

E mesterségesen nyert lófark feligazitása által a legerőtlenebb's legközönségesb lovat is szinre erősb 's nemesebb fajunak mutathatni, de csak az arányos lótermet alapos vizsgálásában járatlan vevő előtt; mi a régiebb lócsiszárok undok csalárd találmánya 's angoloknak javított mütéte, kik pálya-lovaik farkát azért metszetik fel és be, hogy sebesebben haladhassanak 's vadászat közben tüskebokrokon ne akadjanak fen.

A tekercsre hajlott farknak, ló hátára fel- és visszafektetése, hengerekre sinórokon felhuzása által a lónak csapott fara, de sarlóháta is eltakartatik 's alant épült farka farához magasan kapcsolva lenni látszatik: efféle lovak hátsó czombjaikkal sebesített farkukat feszítő fájdalmai miatt szélesebben járnak, 's az egyébkor gyengeségből kivert bokáikkal egymástól távulabb lépvén, tetszető erőt mutatnak: illykor a ló gömbölyübb, nagyobb 's szebb testet képezvén, a hosszu testü tömöttebbnek, a magas csipejü gömbölyübb farúnak, a felszitt vékonyu kövérebbnek látszik; melly sugártani fortély a lónak egész termetét, állását 's (érzett fájdalmai miatt) legkivált egész természetét, testi hajlandóságait ideigóráig megváltóztatja: 's ha farksebei begyógyulvák is, a fark valamelly szinlett ok végett szalma-hengerre feltekerve tartatik, csak hogy néha állapotja okozta kinjából származó bakugrásai erő-, serény- 's nemes eredetnek tulajdonitatbassanak 's a sarlóhát eltünjék; megtörténvén gyakran, hogy az efféle műtét által jelesbnek mutatkozott lovat utóbb néha saját tulajdonosa sem ismeri meg első tekintetre.

A legkivált pompásabb hámba való-, sőt a hátos lovakat is a divatos izlés- 's nem dicsérhető előszeretetből aránytalan termetök miatt megszokták angolítani vagy kurtítani, 's majd általános olly nagy szenvedélylyel, hogy már jelen időben paripának sem tartatik, ha csak nem kurta farku.

Ha effélét bár melly szolgálatra valaki akarna venni, annak javasolható; hogy az elővezetendő ló farkát (ha begyógyulva van), lebontassa, csak ekként ügyes szemmel annak termetét, erejét 's egyéb tulajdonait tisztábban megitélendhetvén.

A lóadó istállóban a lovak többnyire patkó nélkül állnak azon mentség alatt, hogy rosz patkolásban lévén, rólok a patkó levétetett: illy esetben a vevő az elővezetésnél, vagy lovag alatti mustránál figyelmetesb legyen, mert gyengesége miatt az illető ló patkóba szokott vágni, hátsó bokáit kiveri, vagy idomitás által nem igazitatván eléggé fel, merő lábbakkal járva előjére nehezkedik; melly idomtalan állapotja őtet becsében leszállitja: továbbá, a patkók fortélyos levevése által a lovak könyökein támadni szokott patkótörések elkerültetnek, a párta olly veszedelmesen nem sértődhetik meg, a ló pedig soha olly veszedelmesen nem rúghat; békarothadástól, különféle pókoktól, összeszorult pata-oldaltól 's más egyéb bajoktól megszabadulhat; miket járásközben, (ha feltünnének) csak előbbi

rosz patkolástól származottaknak állít az eladó ('s hogy ezekről meggyőződjék a néha szemes vevő), rokkant 's merevedett lábu lovának patáit inkább hústalpig le- 's kifaragtatja, vagy ebbe szándékosan szeget eresztvén ezt meggyulasztja, (a tudatlan kovácstól egy-két nappal előbb azt megnyilazottnak állítván), csak hogy tán természetes vagy gyógyíthatlan lova sántikálását elősorolt esetekből következtethesse: az illy (legkivált paripa) a patkolt lótól különbözőleg érezteti magát, t. i. járásközben szabadabb 's könnyebb, rugékony mozgásai kellemetesebbek a lovag alatt, sem mint akár milly rendesen is patkolt lóé; mit kétségeskedés nélkül elismérend, ki a pata- 's ezzel határos részek alkotmányát, bonczolását érti: miszerint a sok embertől becsültebb patkolatlan lónak említett különségét csak érezni, de tulajdonkép megírni lehetetlen, 's világos, hogy a patkolás a pataalkotás okozta erőmívi mozdulással egyéb természeti okból is ellenkező.

A csiszároknak lovaikat felczifrázó második módja az, hogy egyik-másik nemesbnek bélyegezendő lónak üstökét, sörényét e végre készült fésüvel megritkítják, kitépvén megkurtítják 's soha a nélkül, hogy vizes szivacscsal végig ne simítatnák, istállóból ki nem vezettetik; a csődökön lévő 's egyébütti hosszabb szőröket szépités kedvéért elnyirbálják.

Meklenburg- 's Angolhonban a lovak lágy finom sörényét többnyire a nyak jobb lapjára fektetik; miért is, hol csak valamelly lovat meklenburgi- vagy angolfajuhoz hasonlónak bélyegezni akarnak, a jobbra fekve nem maradó keményebb sörényt nedvesen befonva oda terhelik; különben a hosszu dereku 's farkát emelten viselő lónak sörényét rövidre nem kurtítják, se meg nem ritkítják; minthogy e fortély által leginkább a közönséges faju ló nemesebbnek bélyegeztethetik.

A lovak szőrös füleit (ezek karimáit néha tövig is kinyirván) kisebbítik, a lovat pedig ez által nemesb vérből eredőnek mondják; különben hallómüszereire ekkint behatóbb mindennémü hang által a ló mintegy felelevenedve fejét, nyakát tetszősebben viseli, 's néha talán megsértett füleinek türhetlen fájdalmai miatt felháborodván, sokkal nemesb vérünek mutatkozik.

A fejét féltő lónak efféle hibáját többnyire fülei kinyirattatásának tulajdoníthatni, gyakran ez onnét származván; hogy a ló fülei csendes kinyirbálását nagy csiklandósság miatt

nem állhatván ki, ennek végbevitelére különféleképen megkinoztatott.

A szemek körüli hosszu szőrök a szemek ártalmára kitépetnek gyökerestül, mi által a lát-inak megerőtlenítetnek. A lónak szakáll-szőrei elnyiratnak, hogy szebb- és fiatalabbnak tessék, mellyek 's egyéb bokaszőrei is (mint följebb mondám), lenyiratnak, vagy elpörzsöltetnek, hogy mindezek által könnyebb termetet 's nemesb eredetet mutasson: azonban az ajkak körüli hosszabb szőröket egyenkint kitépni, a szem körülieket pedig elnyírni épen nem ártalmas; csak hogy ez utóbbiak által a szem robarok elleni védfegyvertől megfosztatik: végre a kondor szőröket késsel vagy üveg darabbal is kurtítani szokta az otromba lovász, melly legkivált az alsó lábszőröknek különféle kurtítása az ügyes lóismerőnek figyelmét nem kerülendi el: e szépítő fortélyt talán csak egyedül az olaszok nem kedvelik.

A rövid testű 's rövid farkú lovak farkát, a nem emelve viselő rövid fark szőreit is ritkítni vagy toldani szokják; ellenben a hosszu dereku, egyenes hátu farkát emelten tartó lovak farkszőreit (az arab ló képe szerint) többkevesbbé hosszura hagyják, 's e műtét *arabizálásnak* mondatik.

Ide tartozik még, hogy az egyenes hátu, finom sörényü, farához magasan kapcsolt farku, nemes vérü lovaknak fark szőreit csak elnyirják a csiszárok; ellenben a közönséges fajú, lomha, csapott faru 's farához alant kapcsolt farku lónak e részéből több kevesb porczokat *gerinczeikkel együtt* elvágnak, 's az angolok e kegyetlen találmánya „farktorzs-elcsapás-, kurtitás-, farkvágásnak mondatik".

Midőn a csiszár lovát széjjel- 's kinyújtóztatja, annak következő hibáit, „görbe csámpás térdeit, kecske lábait, reszkető elerőtlenedett, igen használt 's hibás egész czombjait, nem különben éles, púpos, előre ereszkedő szügyét 's előtérdei visszafelé ingazodását eltakarni akarja": egyszersmind a rövid ló hosszabb testet, a rövid 's arányos csüdű pedig szabályszerübb képet mutatni fog; a tehén vagy lőcs lábu térdeivel szélesebb-, szóval: a hibás ló kiterjeszkedett állásában rendesebb idomúnak látszatandik; háta egyenesedik, csapott fara 's alant épült farka fel- 's kiemelődik, az egész ló gömbölyübb formát ölt magára: végre, midőn az eladó azt előjével magasbra állítja, szinte magasb- 's nagyobbnak is tet-

szetvén, e szinlett 's csak sugártani fortély által nyert szembetünőbb formájával azt megkedvelteti: ez okból mindenki észreveheti a csiszárok istállóiban, hogy a lovak előjökkel szokottnál sokkal magasbra állíttatnak, 's faruk megett ismét fél lábnyival is alantabbnak épülve van az istálónak kövekkel vagy deszka koczkákkal kirakott egyéb területe.

Közelítvén istálójában a csiszár kinyújtóztatott lovához, a vevőnek figyelmét mindenféle beszédjével lefoglalván, megtetszett lovának háta hosszant farig viszi kezét 's két három ujjai körmeivel annak kereszttetem csontját élesen megnyomja; melly hátagerincz oszlopát megmerevítvén farától farkát el- 's felemelinti 's ekkép csapott farát tetszősb formában tünteti elé.

Az ostor a lóárulónak ama büvös eszköze, mellyel lovában jelességet, vérszemet, szép 's könnyü mozdulatot, jeles 's nemesb idomot teremt elő, szóval: azt perczileg majd egészen átvarázsolja. Illy eszköznek a ló minden részeire ható nyilvános erejét az ügyes szem kitanulhatja eléggé, midőn a már szinte ugyan fiatalabb, de még is erőtlen legkivált kupecz-ló a rajta végbe vitt szemle után kipihenvén, csak lomhán, csúszva- mászva valódi állapotját utóbbi csendes használat alatt ismerteti meg.

A kötekedő, akaratos lovat gazdája gyakran ideig-óráig ostor segítségével engedelmességre bírja, melly iránti félelemből még a sánta, merő czombú, bajos vállu ló is rendes- 's tetszősebben jár, legkivált ha lovaglás előtt jó meghajtatott, 's sarkantyúval utóbb felébresztetvén, igen gyakran bors-, paprikával vagy más farán által serény vért ingerlő szerrel felélesztetett: ki tehát biztosabban lovat vásárlani akar, annak ajálható; hogy minden lovat először *az istállóban*, *nyugvó állásban, csendesen, minden oldalról figyelmesen vizsgálván meg, azt utóbb* gyalog, ostor 's egyéb serkentő jelek nélkül, (hosszú száron fejét mintegy szabadon eresztvén), kemény úton, legkivált rövid ügetésben, de soha valamelly emeltebb hely felé ne vezettesse elé, miszerint előbb említettem fortély által takart legtöbb hibái feltünendnek.

A ló véghurkájába bedugott bors-, vagy paprika labdacsok (*dugaszok*) fájdalmat okozván, a lónak egész mivoltát megváltoztatják; miért is meg fog csalattatni, ki a vizsgatéren mutatott ló viselete szerint ennek mérsékmény valóságát megitélni 's ekként jóságát meghatározni akarja: efféle sze-

rekkel a kötekedő, agyafúrt, csirásbeteg, béna 's merő tagú lovakat (ostor 's sarkantyuk segedelme nem hiányozván), ideig-óráig meggyógyíthatni, az az, a nevezett hibákat eltüntethetvén, ekkép megváltoztatott alakban még a gebét is alkalmasabbnak mutathatni; a lócsiszár pedig nagy haszonvehetőségét azzal is bizonyítgatni törekszik, hogy a vevőt a lónak farkát (természet ellen) magasan hordására és gyakori ganajozására ravaszul figyelmezteti.

Az eléhátazandó lovaknál a sarkantyút is tekintetbe vehetni, mellyekkel a próbalovag, és a csiszár maga ostort tartván, közösen a lovat ébresztik: de hogy a sarkantyúk szembetünők ne legyenek, többnyire rozsdások, ellenben hosszu nyakúak, éles, hegyes tarajúak, miknek számtalan már a mustra előtt történt döfési nyomait a ló oldalaiban eszrevehetni; 's így, hogy mind ezekről a vevő figyelme elvonattassék, az elévezetésre készített, szembetünő-, p. o. kék vagy veres czafrangos rojtos kötőfékkel, a kocsis-lovakat sarlangos czifra hámokkal megkedveltetik, a sarlóhátú nyerges lónak ezen 's egyéb hibás termetét kis szőnyeggel eltakarják; mi oknál fogva, ha lehetséges, a felkantározott, vagy felnyergelt ló előbb puszta szőrüen vizsgáltassék; a körülmények pedig ezt tán az istállóban történendőnek nem engedvén, kivül, minden akár melly rajta fekvő szerszámnak széles szijai alatt a ló éber figyelemmel tekintessék meg, „valjon nem takartatik e el valamelly orvosolt genyszalag, bőr- vagy hunyorgyökérnek a bőraládugásnak nyoma"?

A lócsiszár gyakran a zabolát is (erős fűszerrel ezt megkenvén, hogy a ló szája tajtékozzon) megválogatni szokta; mi szerint a lónak hibás feje-, nyaka idomát 's tartását tetszősbnek mutathassa: továbbá jól megsózott, vagy pirított kenyeret ad a lónak, hogy gyarapítandó 's utóbb sürü habbá változandó nyállal a fogak elboríttatván, rágólapjait a lókor megtudása végett szorosan megvizsgálni ne lehessen..

A czigányok lúdzsírt adnak be a lónak, hogy benne egy időre a kehet elfojtsák, mit azonban más csiszároknál is tapasztalhatni, 's hogy némellyiket öregebbnek eladhassák, csikófogait kitörik, vagy idősb korú bélyeget sütnek reá.

E nemtelen, minden emberi szelídebb érzetet lesujtó undok mester-fortélyt üzik legkivált a meklenburgi-, holsteini-, hannoverai-, burkus- 's egyéb nagy lókereskedők, lóte-

nyésztők, csak hogy számos csikaiktól minél előbb megszabadulhassanak; melly csalárdságot a vizsga szem bizonyosan felfedezend 's ama undok módot is, hogy az idősb lónak fogait fiatalabb kort mutatás végett elráspolják: illy szemtelen korhamisítás a szakértő vevőnek első tekintetre is szembe ötleni fog.

Fentebbi fortélyokon kivül, az eladó néha nyájas fecsegéssel, udvarias módjával lovának szigorú vizsgálatjáról a vevő figyelmét elvonni iparkodik; 's annak épen, ki magát jeles lovagnak-, hires lóismerő-, vagy tán még baromorvosnak is lenni hiszi, feltalált hibáit, (bár alaptalanok legyenek), valóknak jelenti: ekkint a vevőnek gyengéit kitanulván, néki mint jeles lóismerőnek hizelkedik.

A lónak szőrszinére nézve több rendbeli csalárdságok követtetnek el: p. a kitépett szőr helyét borz-zsírral; összehabart mézzel, vagy (mint hajdan Német-alföldön divat vala), dióolajba mártott 's utóbb parázson sült veres hagymával bekenvén, fehér szőrt növesztenek; vagy világospej, pirospej (veressárga) lónak testét, sós vajban megfőtt vakandokzsírral, vagy feloszlott pokolkővel, vagy chinai vízzel *barna vonásokat fekete szőrüekre* festenek: továbbá a lónak homlokán *csillagot*, vagy *fehér foltokat* előteremtenek, midőn illető helyen a szőrök kővel ledörzsöltetvén, vérző helyök mézzel bekenetve a *kijelelt csillag*, vagy *egyéb forma* tüzesvassal *beégettetik*, vagy illető helyről vérzésig kiberetválván a szőrt, e helyet gáliczkőporral behintvén, vagy belédörzsölvén ezt, végre csontvelővel vegyített két lat medvehájjal 14 napig egymás után azt beföstik. Fehér sörényt, farkat *feketére* festenek, ha ótatlan mész ezüstgléttel 's hamuzsírral vegyítve szükséges mennyiségü vízben felforraltatván, a szőröket bekenetik; — de 3. 5. percz alatt meleg vízzel lemosatják; *tüzespirosra*, ha veres bor-, dió- vagy faolajban felforrt *buzér-gyökér* nedvével; végre *aranysárgára* változtatják lovaik szőrét, ha ez előbbi kenetet *fernambuk-fa* főttébe vegyítvén, ezeket e kevert folyadékkal mossák.

Gesztenye szinü szőrt termeszteni szoktak, midőn ezüstglétet, gáliczkövet 's ótatlan meszet, (két latnyit mindegyikből) boreczetben, 4 szem (granum) választóvízzel pép formára összehabarván, a kijelelt helyet három-négyszer bekenik, 's ha ezt még többször folytatják, *feketére is* föstik; ha pedig-

a ló hamarján fekete foltot, vagy lábát feketére fösteni akarnák, akkor 6 szem tiszta ezüstöt, 2 lat választóvízben egy éjen által fel olvasztván az ezüst megemésztődéseig, e vízzel bekenik. — *Veresre* (mint a törökök szokták), vízben főtt timsóval a ló sörényét, farkát megmossák eleinte, azután 2 lat veres berzsent, 4 lat gumit, 6 lat gubó-, 's egy marok zöld dió-kopácsot 4 pint vízben főzvén (míg két pintre e folyadék beforrta magát), 3 font török festékre felöntvén az egészet jól össze gyúrják, 's az ezekből nyert írral a ló sörényét, farkát befösve, ruhával naphosszanta bekötik, azután alkonyatkor kibontván, azt dióolajjal megkenve szétfüsülik; németek módjára pedig *veresre* festik a szőrt, ha t. i. 1 font (vízben főtt) timsó levével azt megmosván, egy éjen át illy állapotban meghagyják; reggel erős boreczetben megfőtt veresberzsen levével az előbb befonva volt sörényt's farkot melegen's a verőfényen szinte kimossák 's dió olajjal szétfüsülik

Ide kapcsolom azon szerek jegyzékét, mikkel a ló farka-'s sörénye szőrei növesztethetnek: t. i. a sörény 's fark előbb gyenge lúggal, szappannal, végre tiszta vízzel kimosatván, a rövid szálak kitépetnek, a farktorzsa végre megsebesíttetik, hogy az égett vér belőle kiszivárogva kifolyhasson, azután jól megértt sörben főtt kerékrépát málva gyökér levével összehabarva, a sörény vagy a fark e folyadékkal megmosatván, csontvelővel a sörény's fark töve, vagy vége minden héten legalább egy hónapon által békenetik.

Számtalan fortélyok közt a csiszár a lószáj-szegleteken okozott, vagy támadt fekélyeket (egy maroknyi szénát szolgálván előbb a lónak), vagy szivatyos, sűlyös inyét sóval habzásig feldörzsölvén, eltakarja; lova sebes nyelvét beteg oldalán kihuzván, más oldalrol tekinteti meg annak fogait: hogy a takonyt ideig óráig eltüntesse, tisztára kimosott orrlukait feloszlatott timsóval, mészvízbe vegyített édes higannyal azokat befecskendezi; a dagadt 's keményen ülő mirigyeket való csomóknak lenni állítja; a patkótört könyököket szándékosan megevesíti, hogy más okbol származtathassa a látható bajt; a mokvart lágyító szappannal bekenvén, kötőféktörésnek, az az: abba történt hágástóli sértésnek jelenti; a pata-, vagy korona bajokat hozzá hasonló viaszkkal bemázolja; a bőrfenét érdagnak állítja; az orvosolt *csirás betegség* sebhelyét sörénybe font széles szalaggal eltakarja; a kehes lo-

vat szüntelen melegen 's pakrócz alatt tartja, nyavalyáját sebesen olvasztó, vagy elválasztó szerekkel néhány napra el-elfojtja; a ló orrába tormát dug, hogy magától is gyakrabban tüszköljön: miért is az ezerféle csalárd fogásokat 's műtéteket csak ezer annyival serénykedőbb szemmel fedezhetni fel, 's ovakodjék mindenki lehető legjobban, bár nem csiszártol veszi is lovát.

Többi fogásaik közt a lókereskedők azzal is élnek, hogy lovaikat istállójokhoz közel választott, fövénnyel csak fél lábnyira behordatott puha lágy földön elévezettetik, vagy előhátaztatják; azokat magas fehér falhoz előjökkel magasbra állítván, magasb 's szebb termetűeknek mutatják 's tetszetik: ekként a vevő mindenfelől nem közelíthetvén, a nevezetesebb hibákat, (ha csak nem igen ügyes 's éles szemmel) nem egy könnyen fedezendi fel.

Mind ezeknél fogva a megvásárlandó ló elévezettetése, utóbb előhátaztatása alatt lépésben mindkét oldalról, előről mint hátulrol egyenes vonalon, utóbb kisebb nagyobb körben léptetve, ügetve 's végre vágtatva mustráltassék: előről, hátulrol czombjai szabályos igazodását, vagy hibás idomát, mozdulásait, oldalrol szinte azoknak egyenlő ép formáját, vállaik szabad forgását, hátsó czombjaik rugékony munkásságát csalhatatlanabbul észreveheti a vevő, ha az elő-lovagló egyénnek mindennemü jeleire 's a lónak ezek iránti viseletére gyors szemmel fel ügyel.

A közönséges lóvásárokon (mik közül tán a legnevezetesbek Dombrova- 's Tarnopolban, Lipcse-, 's Debreczenben tartatnak), a legavatottabb lóismerő is megcsalattatni bizonyos lehet, minthogy az eladó különféle körülmények okozta változatossággal műfogásaiban elősegíttetik, végnélküli fecsegés közt lovait ajálván: azonkivül még különféle ismerősei, bérlett tanácsadói 's kiséröi a vevőt nyájasan lekötelezve nyughatatlanítják, ki a legtisztább becsületesség képe alatt (legkisebb ravaszságot sem sejdítvén) jelenlévő, de előre megvesztegetett 's az eladóval egyetértő alkuszok által jól részedetik, nem nyerhetvén időt a lónak járása-, vagy idomának rendes megvizsgálására: ekkint a tetszősen ugráló lovat megvevén (kinek tulajdonosát talán soha többé nem látandja), diadalosan megkárosítatik.

Röviden összefoglalván a lóvásárlásban előfordulni szokott műfogások- 's ravaszkodások iránti szükséges észrevételeket alaptörvényül mindenkinek ajálhatni, hogy a megválasztandó talán deli testü lónak fentebbi ravasz fogások által szép- 's szabályszerübbnek mutatkozott formájától el ne ragadtassa magát, mint ezt a közéletben gyakorta szomorúan tapasztalhatni; hanem a megvenni szándékolt lovat mindenkép fürge szemmel, (ha lehet) két három nap alatt is folyvást újra meg újra szemügyre vegye, 's ritkán az e végre ajálkozott álbarátnak, sőt még legjobb barátjának se adjon tökéletes hitelt; különösen pedig a megvásárlandó lónak mérését egyedül az eladóra ne bízza, hanem azt a 17-dik § szabályai szerint maga is mérje meg, mert az eladó minden lovát inkább magasbnak mondandja; 's ha a vevő az istállóban megkedvelt lónál kisebbet kivánna, eladója a nagyobbat kisebb vagy alacsonyabb gyanánt is vevőjére reá tukmálandja, ezt ezer még ezer biztositás mellett kijátszandó.

Végre, ha bár kis borravalóba is kerülend, (mert hiszen a lókereskedő lovászai 's ennek bérlett alkuszai, sőt baráti is szinte egyforma ügyességgel imposztorkodván, a vevő mint az eladó ellen, mind kétrészre megnyerhetők); fölösleg nem leend kitudni, hogy melly tápszerekkel tartja, de gyakran hizlalja az eladó vásárra készítendő lovait? melly adatokban szolgáltatnak naponként tápszereik az eladásra kijelelt lovaknak? mellyek kissé erősb szolgálat után sebesen reájok nevelt húsukat elvesztvén, gebeként 's csak erőtetve dolgoznak: miért is az ügyes lóismerő a lónak húsos teste részeinek megtapintásából erejét, egészsége tartósságát némileg megitélendheti. A fiatal, gömbölyü testü lónak húsa kemény; az élemedettebbé lágy 's ránczos-, a dara nemüekkel táplálttakké pedig igen puha 's rugékony szokott lenni.

21. §. A lóeladói kezesség.

A lovak némelly betegségeikért külföldön, legkivált német országban az eladó kezeskedni tartozik; de ezekről magyar honban ekkoráig törvény nem létezvén, csak átalában bevett szokás szerint előforduló esetekben itélet hozatik, ha már biró elébe kerül a kétségbe vont panaszolók ügye; kik leg-

inkább becsület- szót erősítő jobb kéz- szorítás, felcsapás mellett adni-venni, 's ekkint ritkán irt szerződés mellet néha legjobb barátjuknak is nyakára tolni szokják a ravasz fortélyossággal első szemléletre szebb- 's jobbnak tetszetett rosz gebéjöket: irt szerződések hiányában tehát (mik után a biró könnyen kimondhatja itéletét), az állat-gyógytan szerint, melly szinte nem minden ló kedvelőnek lehet sajátja, a szemes vevő a lovak belnyavalyáira, betegségeire, fő kül-hibáira figyelmes lehet, mellyekért az eladó bizonyos jót állási időhatár mellett kezeskedni tartozik; külföldön p. *havivakság-, szürke-* (farkas), *fekete-hályog-* (melly utóbbi szemlélhető), *csira-, takony-, nehéz-kórság-, ükölödés-,* (mi szinte észrevehető), *csonkított nyelv-,* (melly mind két oldalrol megtekintendő), *kosz-, bélrothadás-, süketség-,* (mi nagyon ritka), *mellvizkórság-, monyhüvelyiszam-* 's *lopott lóért* az eladó kezeskedik: azonban ez utóbbi esetet kivévén, csak a nem látható betegségekért, hibákért 's a két hétre legfőbb elfojtható nyavalyákért minden tulajdonosnak jót állani méltó igazság volna.

MÁSODIK RÉSZ.

A LOVAGLÁS ÁTALÁBAN.

Első Szakasz.

1. §. A lovaglás eredete, 's utóbbi történetének előmenetele.

Az emberek már világkezdettől fogva a lovakat különféle szolgálatra, szinte mulatságra használván, noha egyszerü módon, de czélt érve régente is tanogatni tudták: sok régi irományokból ez kitünvén, bizonyítja legkivált állításom valóságát, hogy több nemzetek, p. az arabok, indusok, Afrika különféle lakói, a különféle vidéken megtelepedett angolok (kik ezelőtt csak fölületesen, tán most is csak kevesen ismerik tökéletesen e műtudomány előmenetelét), lovaikat használható tulajdonaik miatt szerfelett 's méltán nagyra becsülvén, jelenleg is legszorgosb gondviseléssel ápolgatják.

Tagadhatlan marad, hogy az akár melly rendbeli mesterségek különféle okszerinti eszmék által tökéletesbülnek; ki tehát a régi időkről reánk maradt ámbár csekély 's tökéletlen irományokat vizsgálandja, átlátni fogja, hogy újabb lovagmestereink művészetüket noha minden ágaiban finomították, de a ló tanogatás feltalálását maguknak még sem tulajdoníthatják, hajdan már több nemzetek benne jártasak lévén; miről jelentést tesznek többek közt: athenai *Xenophon Simon*, az öregebb *Plinius*, 's a mezőgazdaság sok szerzői. Az első, különös munkát szerkesztvén a lovaglásról, azt állítja; hogy *Cyrus* király lovon vadászott, ha magát vagy lovát gyako-

rolni akarta: *Herodot* 3dik könyvében a lóhátoni vadászatot (főleg ajálva) említi, melly már *Darius* király idejében közönséges vala, azt állítván, hogy e király vadászatban lovárol lebukva lábát kificzamítá; negyedik könyvében pedig azt irja: hogy a vitéz lovagnők (*Amazones*) *Szarmatákkal* együtt vadásztanak; melly nemzet idejében már a lóismerés 's lovaglás a tudományok közé soroztaték: ellenben a sz. irásból tudva van, hogy az emberek legelőször Ázsia- 's Afrikában társaságba szövetkezvén, saját életök 's vagyonuk biztossága végett törvény alá vetvék magukat; azonban az akkori időkben legtöbbre becsültetett házi gazdaság közé lovaikat nem számitották, noha ezek haszonvétele által nyerték vala boldogabb sorsukat. *Moyzes* 1-ső könyvének 47-dik része szerint csak egy példa van, hogy *József* az egyiptomiaktol lovakért juhokat, kecskéket, sőt kenyeret is cserélt vala: e könyvből tudatik, (szerinte a mezőgazdaság legelőször említetvén), hogy juhok, szamarak 's tevék (*Pharao* király birtokában lévők), az egyiptomiak által pedig különösen lovak használtattanak: a lovat tehát ama ős időben (úgy látszik) azért sem foglalták a házi gazdaság közé, minthogy husát nem ették, vérét, vagy egyéb részeit a bálványoknak nem áldozták fel, 's csak fejedelmeknél, vagy más nagy uraknál találtattak nagyobb számmal. *Moyzes* II dik könyvének 11-dik része 7-dik verséből tudatik, hogy *Pharao* király 600 válogatott ló-vonta kocsikkal az izraelitákat nyomozta 's kergeté vala; 9-dik verséből pedig nyilvános, hogy e zsidó nép egyiptomi lovak- 's kocsikkal, lovagok által üldözteték, az tünvén ki, hogy akkor már a lovak hámban 's nyereg alatt szolgáltanak: miből bátran állíthatni, hogy noha a lovagmesterség feltalálás korát nem határozhatni meg, annyi azonban bizonyos; hogy már az ember ős eredetétől fogva ismervék a lovak. Több hiteles irók e tárgyban különféleképen ellenkeznek, mit csak az akkori idők körülményeiből következtethetni; sokan azon is vetélkednek, a lovaglás legyen é régibb vagy kocsizás? miknek egyikét a másikából könnyen származtathatni.

Thessalia, régi Görög ország lakói a lovak szelidítésével 's tanogatásával foglalatoskodván első lovagoknak, sőt a tudatlan népektől mintegy korcs szüleményeknek (Centaurosoknak) neveztettek: különben a fentebbi 's egyéb jelentések szerint az egyiptomiak is első lovagok közé számítatnak, kik

szinte lovaikat engedelmességre tanogaták vala: ezt a zsidók története bővebben bizonyítja, melly szerint kocsiján kivül *Pharao* lovagjai is említetnek, mi által (*le Clerc* véleménye után) e nevezett király lovasságáról szóló közönséges leirás magyaráztatik meg. *Bürdorf* egy ujabb iró (Parasch) azaz: lovas, zsidó szót másik zsidó szóból származtat, melly szúrni vagy sarkantyúzni jelent: ez az iró említi *Aben Esrát*, ki azt mondja; hogy a lovagokat azért nevezik úgy, mert sarkokon sarkantyúkat viselnek: e szó kifejezéséből kitünő hogy a sarkantyut is mint szükséges, vagy inkább segédeszközt a lovaglás tökéletesbítésére már legrégiebb időkben használtanak vala.

Ki az elősorolt adatok után is még a lovaglás régtőli származásáról kételkedik, az olvassa *Hyób pátriarka* irományait, ki többek közt azt mondja: „a strucz felemelkedik magasra 's megveti a lovat mint a lovagot": ebből nyilván érthető, hogy hajdan, mint jelen időben is, lovon vadászták e madarat: de különben is kitetszik, hogy ama országban már akkor lovagoltak, mellyben az említett szerző még *Moyzes* ideje előtt élt, 's hogy hazája lódolgában hires vala; azonban a kocsizást alig ismerték; szóval: a lovaglás eredetét a homályos ős körülmények miatt nem határozhatni meg.

Herodot az egyiptomiakat sok 's különös jó lovaikról dicséri, de lovagtudományukrol legkevesebbet sem említ.

A mórok is neveltek lovakat, kik *Xerxes* királynak görögök ellen mint lovagok szolgáltanak; az arabok ellenben azt tevéken kisérték Görögországba (*Zonaras* 18-dik könyvének 11-dik része szerint), mellyek sebes járásuk miatt hamar kifáradván nem annyira kedvelttek valának.

A görögök ellen számtalanszor kiállított *Xerxes* király seregeihez kapcsolt indus népek legrégiebb időktől fogva maiglan is használják a lovakat, kik lovon, mind kocsin hadakoztanak.

A perzsák lovaikat szerfelett szeretvén, ezek tanogatását legnagyobb mesterségnek hitték lenni: öt éves fiaikat már reájok ültették, mi azonban e honban ha bár nem bámulatos (mert közönséges divat a földmivelő osztálynál), de még is meglepő látni néha egy 4. 5. éves ficzkót a 3. 4. egymás nyakához kötött lovak közül egyikén ülve, ezeket a legelőről elnyargalva haza hajtani, de útjában még árkokon is keresztül ugratni, minek gyakran tanúja valék.

Cyrus király legfőbb gondját a lovak tenyésztés- 's nemesbitésére fordítván, nemzetének példájakint a lovakat annyira megszerette, hogy (*Herodot* vallomása szerint) külön egy törvény által gyalázatosnak billegezteté, ki lovát nem hátozta meg.

Vegetius a perzsa lovak különös 's jeles tulajdonait bőven leírja, de azt is állítja; hogy hámba 's nehéz munkára nem igen alkalmatosak: — szépségük 's gyors mozdulataik miatt régtől fogva hiresek 's ez utóbbi tekintetből honi nyelvükön (széllábuaknak) neveztetnek. — E kis jegyzet, és nehány még következő az I-sső részbeni különféle lófajak leirása közé illő helyén sorozható lenne, de isméti olvasás végett szándékosan ide beiktatott.

A *parthusok* jó lovagok válának, a perzsákat lovaglásban felülmúlták, minthogy kitünő ügyességgel lovaikat művészileg fordítani 's ezekről nyilaikkal lövöldözni értettek.

„*Parthus*" név chaldaeus nyelvből származik, melly „*lovagot*" jelent: ez utóbbi nemzet lovait (*Tacitus, Plinius* 's többek szerint), tüzes- 's könnyüék lévén, spanyol iskolaként magasra emelkedni tanogatta, de nem a legszelídebb módon p. egy 50 lépésnyi sík téren agyaggal megrakott több szekrényeket helyeztetvén; miken keresztül eleinte valahányszor botlott a ló, mind annyiszor tüstént ezt keményen megbüntette, míg többszöri gyakorlat által lábait tetszős magasságra nem emelte, lépéseit nem kisebbítette vagy nagyította; szóval: míg csak kellemes mozdulást gazdájával nem érezteték.

A tudós *Vegetius* az aprózott lépést (poroczkát) ajállani iparkodott: kedvelik ezt számtalan mostani lovagjaink is; gyönyörködnek lovaik koczogó apró lépéseikben nem ismervén a való spanyol lépés mivoltát, sem czélját, sőt okát sem fogják fel; melly szerint annak tökéletessége csak ugyan a lábok rendes kiterjedési és kitünő emelési összes tehetségétől függ.

Örményországban hajdan jeles 's a perzsa lófajhoz hasonló létezett: az örmények lovaik sörényét nyakuk jobb oldalára fektetvén különfélekép fonogatták, kitépték, el-, vagy középett kinyírták 's illy állapotban mind két oldalra lógatták le: mit a perzsák 's rómaiak utánoztanak.

Media örmény- 's *perzsaországgal* határos levén, szinte jó 's az utóbbiakkal vetélkedő lovakat nevelt.

A *Scythák* (ős eleink) egy része, lovaikhoz mutatott különös hajlandóságuk miatt hiresek 's felette jeles lovagok voltanak, miről a III-dik szakasz 6. §-je alatt bővebben; nem különben a szarmaták jó lovagoknak említetnek, 's számos nagy délczegeket tartottak vala.

Numidia-, *Mauritania-* 's *Massilia* tartományok lovai gyors mozdulásaik miatt felette hiresek, de annál jelesbek valának lakói, kik szőrén lovaikat 's minden fék nélkül csak egy veszszővel tetszősen vezetni értették.

Homer legrégiebb költő 's a pogányok történetei legelső irója a lovaglást olly körülményesen említi, hogy szerinte már a görögöknél szokásban volt e mesterséget nyilván következtethetni, kinek országába meseileg a ló isteni ajándékkint áthozatott: *Neptun* p. *Minervával* azon kötekedett, hogy közülök mellyik tudná illőbben megajándékozni az embert? mire első a lovat, utóbbi pedig az olajfát ajállotta: ez időtől fogva legrégiebb mese a lóról származván, a *Centaurok* története eredt, kikben méltán a lovagmesterséget képzelhetvén bizonyos marad, hogy ember 's ló közt különös 's még is legrendesb arány létezvén, a *Centaurok* rajzolt alakjáról a lovagot lovával egy testnek 's elválaszolhatlan műszernek tarthatni.

A *görögök* a lovagmestereket nagyra becsülték, de ezek közönségesen vitézeknek is tartattak: egy lórol másikra, lóra fel 's álá igen ügyesen ugrálni tudtak; miből következtethetni, hogy az időben a nyereg még nem használtatott: utóbb e nemzet legnagyobb pompával, divatban volt lovagjátékkal 's pályafutással ünnepelte különös tetteit; mintha főképen a rendkivüli fénynyel véghez vitt olympiai játékoktol függött volna az ország nagysága 's biztossága: miknek azonban végczélja vala, hogy a vitézek magukat erejökben gyakorolják. Értekeznek erről bővebben *Xenophon-*, *Silvius italicus-* *Seneca*, *Strabo*, *Columella* 's többen. E mulatságot idővel a romaiak is utánozták, kik szinte jeles lovagok lettenek.

Caesar német országnak egy nagy termetü, ős 's vitéz népét említi, melly lovait arra tanogatta, hogy míg egyik, vagy másik gazdája leszálván, gyalog hadakozva vissza nem tért, ezek helyökben álhatosan megmaradtanak.

A romaiak a lovaglásban már tökéletesbek lévén a görögöknél, kedvelék a poroczkálást, lépdelést; mire lovaikat különös figyelemmel is tanogatták —

A *Sparták* (*Athaeneus* szerint) *Hyacinthus* halálát vitéz lovagjátékokkal ünnepelték 's utóbb minden tekintélyes tagot eltemettetésekor efféle mutatványokkal tisztelték meg; *Virgil* pedig a trojai nép játékait verseiben feldicsérvén bizonyítja, hogy *Anchyses* halálának megünnepélése kedveért az sajátszerü különféle játékot szokásba vett.

Nagy Konstantin császár általa eredetileg felépített 's székhelyének választott Konstantinápoly városban ama híres lófuttató helyet készítetett, melly maiglan is romjairól ismerhető: — itt e mulatság, szinte mint a romai *lovárdában*, (circusban) hasonló fényes pompával történt; de továbbá az is tudva van, hogy a keleti császárok utóbb olly különös hajlammal kedvelték a lovakat, mint nyugati eldődeik.

Idővel a lovaglás különféle részeit, 's a fegyverekkeli harczias külön gyakorlást más nemzetek is szokásba vették, 's benne több századon által jeleskedtek, mint p. az olaszok 's francziák: utóbbiaknak a lovaglás kimivelését sok hiteles irók tulajdonítván, a többek közt *Nithard* azt állítja: hogy 840-dik évben a franczia kormányra emelkedett *kopasz Károlynak*, úgy nevezett *Német-Lajos* testvéréveli összejövetelekor, az elsőnek jeles kisérői kitünő ügyességök 's nemzeti bátorságuk bebizonyitása végett Strasburgban mulatságként egymással lóháton küzdtenek vala.

A *németek* már 1030-dik év körül magukat a lovagjátékban gyakorolták, minők 1149-dik évben Angolhonban *István* király idejében divatoztanak: — a *németek* idővel a francziáktol felvevén a müveltebb lovag játékokat, kettőztetett müiparral jeleskedni törekedének szinte mint a *spanyolok*; kik e nemes élvezet iránt különös tisztelettel viseltetvék: azonban a *gothok* minden nemzetek közt legnagyobb szorgalmat fordítván lovaikra kitünvék, 's e tekintetben az *angolok* sem maradtanak hátra; mit a *S. James-Park* melletti *Tik-Yard* küzdhely (Schmiedfield Piazza) 's több hasonló térek maiglan is bizonyítnak. *Bede* úr tanusága szerint az *angolok* már 631-dik év körül lovagolni kezdettek, különösen a papi rend elei, kik azon ideig gyalog szolgáltanak 's csak sürgős alkalommal szürke lovat hátozni kötelezteltek.

Az *angolok* idővel e gyönyör élvezet által buzdítva, a nemesb ló tenyésztésben fáradhatlanul működtenek 's sikerrel annyira, hogy jelen időkben az arab 's perzsa lófaj után az angol fajzat minden egyéb fajak közt legnemesb, legtisztább vérünek neveztethetik; mint már az I-ső részben bővebben elmondatott. E nemzet a mezőgazdaság fontos virágoztatása végett teljes iparerővel a tenyésztés nemesbitését kezelvén, a lovakat mindig czélszerüen használta, 's azért országa történeti leirásából világszerte tudatik, hogy az angol nagyok 's dús birtokosok a lótenyésztést kitünő szenvedélylyel 's okszerint előmozdítni versenyeztek.

Jakab angol király alatt, 16-dik század vége felé a mindennémü nehezebb felfegyverkezés megszüntével a nagyobb termetü lovak mint szükségtelenek lassan kiirtatván 's helyettök legkivált a tüzi fegyverek kitalálása után kisebb 's finomabb lovak használtatván, ez időtől fogva a könnyebb 's sebesb faj származott; 's noha a nemesb vérü lovak tenyésztésére az angolok honukban főleg kedvelt lóversenyek által ösztönöztetvén, pályanyert lovak tulajdonosai többnyire nagy kincseket gyüjtének 's gyüjtenek maiglan, 's az efféle lovak egekig magasztaltattak; a lovag-mesterség mindazáltal legottan elhomályosodott volna, ha az akkori világhirü mülovag *Nev Castle* herczeg álmélkodtató ügyességével nem tünteté ki magát a nemes lovag-müvészetben.

Jelenleg Angolhonban számos, különösen az ausztriai birodalomban több lovag-tanodák léteznek; miken kivül a főherczegek, az ország nagyjai 's tehetősb nemes birtokosok saját példájokkal legkivált a harczias magyar nemzethez illő lovagias müvészet fentartására a nemzetet serkentvén, az utóbbiak közül többen országszerte, legkivált Somogy-, szinte Zala- 's Tolna megyében a nemesb lófajnak terjesztésére nagy áldozatokkal járulnak.

Az elősorolttak szerint a görögök- 's romaiaktól származtathatni a lovag-müvészetet, kiknek idejétől fogva a különféle lovageszközök is szokásba vétettek; különösen pedig 15-dik század alatt, Nápolyban *Pignatelli* lovagmester a lótudomány szabályait rendszeresitvén, ezeket idővel bővité 's nagy szorgalommal készített, de jelenleg igen ritka munkáját közre bocsátá; az időtől fogva pedig különféle jeles mesterek alapos jegyzeteikkel kifejtvén a lovagtudományt, ez lehető tökélyre

utóbb emelve, legkivált nyugati Europában alapos szenvedélyel gyakoroltatik.

Ezeket előbocsátván, minekelőtte e részuek tárgyalásába ereszkedném, nem titkolhatom el igénytelen nézetemet, miszerint *lovagtól a lovast*, nemkülönben *lovaglástól a lovazást* szoros határozottan megkülönböztetni méltónak hiszem; mert röviden mondva: *lovag*, *lovár* mind az, ki lovát (szabályszerüen megülvén, vagy rajta állván) műtanilag vezetni képes; *lovas* ellenben, ki lóra felkapni tud, p. a paraszt-'s egyéb gyerkőczék, suhanczok: szinte úgy *lovagolni* csak az mondathatik, ki mütanilag maga is kiképezve, bár melly jól idomított lovat rendesen megülvén, minden előfordulható alkalommal okszerüleg azt vezetni képes (mi a mülovagokról is maga nemében értetik); *lovazni* ellenben lehető legnyersebben tud minden csikós, lovász, kocsis vagy egyéb kis suhancz (lóapród) is; sőt minden, ki lován kapaszkodva, ezt jártatás közben undokul zavarja, vagy ezen csak lógva (mint sok séta-lovag) a szakértők unalmára ide 's tova biczegvén el-elkinozza.

2. §. *A lovaglásnak természet-, boncz-, erőmü-'s mértannali összefüggése.*

Az eszmélő lovag átlátni fogja, hogy a fentebbi tudományok alapos ismerete nélkül rendes gyakorlatban haladni nem fog, 's elismérendi azt, hogy miveiben a természet mindenek előtt maga légyen vezér; ellenben tapasztalandja, hogy ezt a lovagok különféle nyelveken szerkeztett irományokban alapított egymástól eltérő szabályok szerint megelőzni hajlandók, 's kiki saját tanítás módját legjobbnak véli; — miken kivül azt is tapasztalhatni, hogy egyik szerző, vagy lovag a másikat müvében néha alaptalanul ócsárolja: szükséges tehát, hogy a lovag tudja 's ismerje mind azt, mi őt müvében tökéletesbíti, minden egyes véleményeket elkerüljön 's az itt-ott netalán divatozó előítéleteket legyőzzön; a lóbonczolásba beokva legyen, az embertest szétszabását is értse; mit átalában az elősorolt tudományok alapos ismerete nélkül a lovag ujonczoknak nem magyarázhatni meg; ellenben azok, kik testi ügyességgel egyedül nem elégednek meg, mindinkább jelesb lovagokká válhatnak.

Tapasztalásból meggyőződtem, hogy számtalan lovagujonczok első gyakorlataikban már rendes szabályok szerint működni ohajtanak, csak honi nyelvükön a természetet egy tudományos lovag szemével vizsgálhassák; ellenben az eszmélő lovag, mindenkép lova természetét kiismervén, hátozásrai megváltozása előtt azt szorosan megvizsgálja, természeti hajlamait megkülönböztetvén; életmódját, tagjai mivoltát, erejét, faját, különös jeleit, eredetét, országonkénti változásait figyelembe véve, egyszersmind hibáit és szépségét taglalván haszonvehetőségét meghatározza, 's illy vizsgálat mellett gyakorolja magát ama lókedvelő, ki alább kifejtett tanok segítségével értelmes, jeles 's idővel rendes műlovag kiván lenni: egyébiránt a lovag-mester nézeteiben nem fog ingadozni, csak ekkint szabályszerüen lovagjait kiképezhetvén; ezek pedig (bár mennyire is kedveljék a lovaglást), az érzékenység való's különös nemét egyedül sokszor ismételt figyelmes gyakorlat mellett kiismerendik: miknél fogva bizonyos, hogy ügyes 's finom lovaglásra nem egyedül szabályos testalkotás, hanem gyakorlaton kivül a lótudomány alapos eszméleti ismerete is megkivántatik.

A boncztudomány szerint tudjuk, miképpen az embertest alkatva van: az nyilván tanítja ennek mozdulásait, minden működéseit; szükséges tehát, hogy mindenki a ló szépségét, jóságát, természetét, mozdulásait, szabályos testállását is megitélni tudja, minekelőtte lovat tanogatni merészeljen; 's noha minden lovag a fentebbi tudományok öszvegét magáévá tenni nem képes, annyival kivánatosb, hogy a tehetősb lovagok magukat mesterségökben lehetőségig tökéletesitni iparkodjanak; mert a tudományok minden életviszonyban nélkülözhetlenek 's becsülvék: ne akadjon tehát fen egyik másik lovagmester azon, hogy ki mit vél, csak alapos rendszerével győzze meg tanitványait.

A lovaglást más tudományokkal kisértnek csak rövid idő óta tapasztalhatni, 's azt, hogy noha jelenleg sokan tanitványaikat szabályok szerint oktatják, még is értelmesen magukat kifejezni nem képesek: sok lovagoknak szembetünő ékes, azonban csak természetes testállásán, tetszetős vezetésén bámulni halljuk a többnyire tudatlan birálót, sőt azt is; hogy némellyek saját eszméjök szerint czélszerüen dolgozni elhitetvék, de fájdalom! többen nélkülözhetlen ismeretek hiányával csak ősi itéletekhez ragaszkodván, minden a lovaglást 's ebben

saját kiképezésüket elömozdító eszközöket elmellőzik az előleges oktatást nem kedvelvén: a tanitványok kevés idő alatt tudni akarnának a nélkül hogy tanultak volna, 's csak az első jósló szózatot követik, melly nekik a heverést ajálja.

Az emberitest müvészeti hatását a ló mozdulásaitól megkülönböztetni szükséges, mellyek viszont a lovagnak mozdulataira ellenhatnak: az elsőnek indokát, szinte a természet törvényét gyakran felkeresni, kifejezni nem fölösleg, minthogy a lovaknak különféle termete által valamelly különség könnyen előadhatja magát.

Ki a lovaglást érteni akarja, annak a mozdulástörvényt is ismernie kell, tapasztalhatván világosan, hogy öntestének legparányibb mozgása is lovában különféle hatást teremt elő, 's illy rendszer mellett az eszmélő lovag magát kimüvelendheti: ezek szerint tehát a két idegen testek közt a mozdulás mivoltát s különféle tekintetbeni mennyiségét vizsgálni szükséges.

Az ember puha 's merő részekből van alkotva, mellyek összeköttetése az egész állati gép nagyságát határozzák meg: saját tulajdonsága által egyik mozdítja a másikat, minélfogva mindkettőt vizsgálni nem leend felesleg.

Boncztan szerint a csontok csak az izmok csodálatos 's hatékony játéka által mozdítatnak, miknek ható erejét a természet annyiból meghatározni látszik, hogy mindenfelé nem történik; t. i. az izmok egyike hajlik, másik kiterjedni kínszerítetik: egyik közelít, másik távoz: ezekből világos, hogy a boncztan ama rejtett úttal ismertet meg, mellyen eszméletileg minden lovagnak haladnia kell.

Az embertest mozdulásait szabályszerüen meg fejteni kell, miről legalaposabban itélhetni, ha ezek egymással hasonlítatnak: erre az *erőműtan* oktat.

Az ember minden tagjai egyes, vagy összekapcsolt műszerekből alkotvák, miknek mennyire hatását a hátazott ló meghatározza: ez, mint gyenge erővel megindítható, nagy 's nehéz testnek 's legcsekélyebb ingerültetése által új erőt kifejtő állatnak ne képzeltessék; hanem testünkkeli szoros összekapcsolásánál fogva ennek ellenhatása 's legszelídebb indulata vagy legkisebb részeinek mozdulás czélja vizsgáltassék, míg okszerü mozdulásainkra legnagyobb hatást gyakorló, sőt kitünő elég gyorsasággal nem bir: e szerint a lovaglást kedvelő egyén szobájában elméletileg is mulathatja magát, ha őt gya-

korlatában valami akadályoztatná, sőt még tán valamelly e rendbeni titkot is felfedezendhet.

A *mértan* eszméleti ismerete szinte szükséges, hogy a lovaglás vizsgáló ismerete gyakorlásban alkalmazva egyesitethessék; minthogy a lovag saját erejét ugyan ismerheti, de ezt e tan elve nélkül meghatározni, vagy lova erejével egyesítni nem leend képes.

Az ember-, szinte a lótestnek remek alkotása egyedül nem vezet bennünket az aránynak megalapíthatására, mellyet két idegen test közt feltalálni szükséges, mihent ugyan ideig-óráig összekapcsolt, de egyes testeknek tartatnak; itt tehát erejét 's a test súlyját, végre a természet másolhatlan törvényét tekintetbe vévén szüntelen ezek fölött vizsgálódni méltó, az előforduló lovat pedig szerintök használni tanácsos leend: azonban az elméleti tudomány, ha általában hasznos is, nem elegendő; mert a ló tanitójának nem mindenkor engedelmes, legkivált ha ez annak testállását, erejét, hajlamait, szóval: mindennemü tulajdonait használata alatt nem veszi figyelembe; tehát annak nyilvánult akaratosságához képest erejét alkalmazni szükséges 's nem addig erőszakoskodni rajta, mig baromi természeténél fogva lovagja kivánságának ellenszegülni kénytelenítetik.

3. §. A kantár általában.

A lovaglásnak legfontosabb tárgyát, a *zablatant,* sokan fölöslegnek vélik, vagy inkább nem is értik; miről a régi műlovagok sokat elmélkedvén, különféle szabályokat állítának fel. Egyik azt vélte: „hogy a zabla a ló fejét szügyéhez viszi", azaz: igen alá kantározza; másik, hogy általa fejét a ló nagyon felemelni kénytelen; többen ez eszköznek különös emelő, vagy feszítő erőt tulajdonítnak, mellyel némelly gyenge lovag hatalmát csekély erővel is nagyobb mértékben éreztetheti; sokan pedig 's legigazabban azt vitatják, hogy a ló önesze 's vele közlött rendes jelek által intve, néha a zabla leggyengébb hatására is minden különös kinszerités nélkül vezetőjének engedelmeskedik: kik közül mindenkinek igaza lehet, ha lova termetét, tulajdonait 's mire haszonvehetőségét különös tekintetbe vévén azt szabályszerüleg felkantározza.

E vélemények különségénél fogva tehát egy rendszernek kell léteznie, melly szerint a lószájhoz választandó zablának okszerü alkalmazása meghatároztatván, az erőműtan befolyása is figyelembe vétessék.

A többek közt legkivált *Veyrother Miksa*, néhai cs. kir. udvari lovagmester a zablatanról legjobban irt, kinek e tárgyróli értekezése legajálhatóbb: lovagintézete számtalan szakértők birálata szerint legjelesbnek 's ő kitünő műlovagnak tiszteltetett.

Ázsia (minden tanok anyaföldének) lakói legelőször a lovakat befogni 's hátazni kezdették; kik, midőn vadászat vagy csatára használták, ezek szájába egy fa- vagy csont darabot helyezvén, biztosabbnak vélt e vezetés mellett, ezen móddal ismeretlen 's félénk elleneiket legyőzvén, különféle tartományokba bérohantak: idővel a *thessaliak-*, *fenicziak-* 's *assyriaktól* meggyőzetett nemzetek is az érintett lóvezetés hasznát átlátván, minden szorgalmukat a lótenyésztésre fordították; minél fogva kevés idő alatt Azsiának legtöbb nemzetei lovagokká váltanak, sőt erántai előszeretetöket jelenleg is az egyiptomiak, perzsák, különösen az arabok 's többi néptörzsökök tanusítják.

A *görögök* 's *rómaiak* az első lovagok e rendbeli találmányait tökéletesbítvén, azon időben legkivált a pompát kedvelt görögök minden lovag-eszközeiket az általuk feltalált érczből készítették.

Xenophon az akkor használt kétféle, egy könnyü 's egyszerü, 's egy kemény (kármány) zablát említ: ezeken kivül egy rostély forma eszközről ir, melly a ló orrára helyezve, belső fogai nyomósabb éreztetése által azt engedelmeskedni kínszerité.

Idővel a rómaiak elpuhulván, azonban a lovagmüvészetben tökéletesedvén a zablát 's nyerget találták fel, magukat a lóvárda- (circus) 's lófuttatásban azok által bistosítandók; de a tökéletlen zablázás 's a nyergek czél elleni formája megmaradt, míg lovakat, különösen méneket műjáratokra tanogatni nem kezdtenek. A világ- urodalmi Romának bukása után Nápolban keletkezett egy lovagtársulat, mellynek müvészetét *Grisano* igazgatója egész Olaszhonban terjeszté: ekként az olaszok különféle zablákat találván fel, *Ferráro* 's *Pignatelli* nagyhirü mülovagoknak számtalan zablaformái leg-

ismertebbek, 's ezeknél fogva a rómaiak alatt már divatozott *orrféket* (cavezzone) tökéletesbre alkották az olaszok; a lótannak pedig Franczia- 's Némethonbai átszálltával legkivált a francziák ama nem mindenkinek kezére bizható kemény eszközt (a zablát) különféle kinzó alakban készítették.

4. §. Az Orrfék.

Az *orrfék* (kapiczán) fiatal *tan-* vagy *pótlónak* (remonda) idomitása elején, műjáratokbani oktatásakor nyakát rendesb hajlíthatása-, vagy szája megkimélése végett, végre a lovag-ujoncz kezeibe alkalmazott *tanféken* vagy *fesszablán* kivül is használható; mellyet ritkábban láthatni, minthogy nem minden lovag kedvel, vagy tud finom érzetü paripát vezetni; különben a rendetlen hátozással elromlott, vagy makacs lónak szája megjavitására, vagy sebes szájnak megkimélésére főleg alkalmas, 's hatását egyedül kezei- 's egyéb jeleivel a lovag mérsékelheti a szerint, mint fejét hordja a ló; sikerét pedig legkivált a különféle lófejekre alkalmazott okszerü helyzete határozhatja meg.

Az *orrfék* sokféle alakban található: a leggyengébb két részből áll: az egyik, egy a ló orrára alkalmas, belől gömbölyü-üregesre vert, az orrszíjra illesztett 's bőrrel befedett egy hüvelknyi széles vas *1), mellynek három karikái közepettén a *futószár* (Leine, Corda, Longe), a szélsőkbe pedig a két *rendég-* vagy *kötszár* csatoltatván, ez a vas alsó széle élével a ló orrcsontjára hat: másik az orrfék *2) maga; melly két *pofa-*, egy *torok-*, *homlok-* 's *orrszíjból* (orrodzó) foglaltatik össze.

Midőn az orrféket lovával keményebben éreztetni akarja a lovag, a két szélső karika vas szarvait hosszabitatja, 's ha egyedül orrféken lovát vezeti, ennek homlokszíját nem nélkülözheti; de ha kantárral együtt használja, akkor ennek orrszíján fölül vagy épen arra csatoltatik az orrfék szíja: ellenben, ha ez a kantár-orrszíjon alul csatoltatik, a lónak feje kevésb erővel alább helyheztethetvén, ama hiba származhat, hogy az

*1) XVII. Táb. 1. — *2) XVII. Táb. 2.

orrfék-szíj szorosra csatolásával a *nyelvfék* (trensli)*1) szabad 's játszó hatása elzáratik: minden esetre ha az orrfék egyedül használtatik, az orrfék-szíj járomcsontok alá csatoltatik szorosan annyira, hogy két ujjal alá nyúlni lehessen; a nyelvszány körül azonban figyelmezni kell, hogy az véletlenül a ló orrszárny-csontjaira ne csúszhasson.

Minél súlyosb 's hosszabb a *futószár*, vagy tartósb a futószárrali ránczigálás, a lónak annál nagyobb fájdalmat okoz az orrfék, minthogy orrcsontja finomabb bőrrel befedve van: minélfogva gyakran 's szomorúan tapasztalhatni, hogy az orrféknek idétlen kezek alatti kemény használata egy percz alatt is néha orvosolhatlan kárt következtet a lóban, 's azért e veszedelmes eszközt nem mindenkire bízni tanácsos, ha bár mint öreg lovag velo czélszerüleg dolgozni elhitetve is volna.

Hajdan különféle keményebb orrfékek használtattak, mellyek éles fogakra bemetszett több vas részekből készítettek; ezek állszíjához egy karika helyeztetett a végre, hogy belé csatolt szárral a ló feligazíthassék; azonban ujabb időkben legkivált az eszmélő lovagok már az efféle mesterséges orrfékeket szükségteleneknek lenni vélik, minthogy a lónak feje- 's egyéb testének hibás tartását csak az értelmes lovagnak engedékeny keze orvosolhatja meg; ki gyengébb eszközzel is lovát czélszerüen kantározandván annak fejét rendesebben helyezendi p. *emelő-* vagy *fejszegtető* szárokkal; mikről a következő §-ben.

XIII. *Károly* svéd királynak egész lovagserege orrféken, 's jól vezeté lovait: minek használata hosszas útakon legkivált ajálható: ellenben kifáradván leginkább a hátas ló, feszitő zabla mint kimélőbb eszköz által néha még ügyes kéz alatt is nagyon megzavartatván, sokszor össze-vissza sarkantyúzva szája kegyetlen megránczigáltatását is elszenvedni kénytelen; mi által szája finomabb érzékenységét vesztvén, kivánt gyorsaságra alkalmatlanná válik 's a szájban fekvő keresztrúd által okozott nyálhab szerezte szomjjal gyötretvén, néha még hamarább ki is fárad. A muszkák ez oknál fogva utolsó háborukban lovaikat lekantározva, ezeket legnagyobb részint egyedül kötőféken vezeték.

*1) XVII. Tábl. 4. 5.

5. §. *Az emelő* (Hebe) *'s fejszegőszárak* (Schleifzügel) *1).

A különféle fajta lovak idomításában gyönyörködő, vagy szabálytalan termetü lovakkal viaskodó lovag tapasztalandja, hogy legkivált idő szükében czélját nem érendheti el, ha csak tanitásmódját 's eszközeit az előforduló körülmények szerint nem alkalmaztatja.

A lónak idomtalan termetéből, tudatlanságából vagy rosz erkölcséből néha származó makacssága nagy figyelmet érdemel, mert a több-kevesbbé nyers velebánás által legkivált a vérszemü ló könnyen ingerelhető, 's az efféle ok-szülte akaratosságnak nem veendi elejét orr- vagy tanfék használatával, sem arról könnyen nem szoktathatandja le, legkivált hánykodó, merő nyaku, széles pofáju, szóval, rosz termetü lovát; sem tanitásában nem menend elő a tán keletinél serényebb lovag, ha csak az *emelő-* vagy *fejszegő szárakat*, mint a még tapasztalatlan lovag kezeiben veszedelmes-, sőt az eszmélő lovag alatt is csak mint végső eszközt nagy ügyességét tanusitó idomára jelenlétében nem használja.

A ló tökéletes kiismeréseig használható egyszerü emelő-szárak legajálhatóbbak; két, három rőfnyi, többnyire *szíjszárból*, két *kengyelvas* *2) forma csatócskából 's egy pár *horogkapocsból* *3) állók; miknek *a.* alatti rudacskája körül egy karika forma henger forog. A *kengyelcsatok* A. két-oldalról nyakszirt szíjra, vagy a fülek tövénél pofszíjakra, vagy az ezekhez varatott két hüvelknyi hosszu csatló-szíjatskákra a lóhalánték irányában *b.* helyeztetnek; a *horogkapcsok* B. pedig a tanzabla szemeibe *c.* akasztatnak be. Az emelő-szárak egyik vége *4) *d.* a nyereg előkápán erősen álló kis vaskarikákba vagy a felsőhevederre vart (t. i. ha lovag nélkül idomitatik a ló) szinte két karikába följebb-alantabb *e.* (mint a ló termete 's munka mivolta kivánja) becsatoltatik, onnan mindkét szíj a kengyelcsaton *f.* által, pofszíj hosszanta lefelé, nem különben a horogkapcson *g.* keresztül huzatván, mindegyiknek másik *h.* *5) végét kezébe fogja a lovag: mellyekkel ő

*1) IV. Tábl. 9. d. h.— *2) IV. Tábl. 9. A. — *3) IV. Táb. 9. B. — *4) IV. Tábl. 9. d. — *5) IV. Táb. h.

lovafejét (mennyire akarja 's mennyire a ló termete kivánja) feligazíthatja: ezekkel szükséghez képest engedhet, a lónak magasan emelt fejét alább helyheztetheti 's ekkor *fejszegőknek* nevezhetni.

A vizsga lovag átlátandja, hogy az emelő-szárak okszerü használatával kezei ellenható erejét lovának korlátozhatván, azt kénye-kedveszerint kisebbíthetvén a felső 's alsó a. a. alatti csatok- 's kapcsoknál mintegy két b. c. szegben megtörheti; kinek alant tartott vezető kezei saját testöknek mint emelő gép nyugvó pontjához közelítnek legott, hol a lónak erőműve hatására nézve meghatározzák a terhet, mi ellen a ló mindig saját erejével működni hajlandó: 's ebből nyilván való, hogy az emelő-száraknak okszerü használata mellett a lovag néha egy kezével is annyira hathat lovára, mintha más eszköz mellett két kezével működnék.

Midőn már lovát az idomár felkantározásra előszoktatni készül, a fejszegő szárakat utolsó eszköz gyanánt egyedül a horog-kapcsokon keresztül húzván (mint a *vállbejárásnál*) különös sikerrel használhatni fogja.

Egyébiránt, ha az idomár lovát fejéveli hányásról, ezzeli nyugtalan viseletéről (vigyázzon, hogy véletlenül arczba ne csapassék), vagy az ágaskodásról leszoktatni-, végre: orrát az magasra nyujtván fejét érintettem szárokkal megszegtetni nem volna képes, ekkor az *orrszegő-szíj* *1) (Sprungriemen, Martingall) alkalmaztatható; melly szinte mint szügyelő az alsó hevederbe huzatván be, a ló szája alatt két ágra hasítva, a tanzabla két szélső szemeibe, m. vagy alulról az orrszíjba csatoltatván körülmények szerint néha, de csak ügyes lovag alatt sikerrel használtatik.

6. §. A fesz-zablának különféle rúd-formái.

Noha többszöri próba 's eszméleti vizsgálat után feltalálttatott ama szabály, mi szerint a zablát emeltyűnek tekinthetni; még is átalában a műlovagok ebben nem egyeznek meg: azonban *fesz-zablával* az egész lóra, de különösen hátuljára géperőkint hatván a lovag, szükséges a géptannak e tekintetbeni alap szabályait röviden ismerni.

---

*1) IV. Tábl. 9. i. k. l.

Ferraro, *la Gverinniere*, *Lohneisen*, *Raiczenstein* 's több mülovagok a zablát egykaru emeltyűnek,*1) mellynek *nyugvó pontja a. terhpontja*, *b.* az *erő* pedig *c*-nél; mások azt dupplakarunak*2) lenni állítják, mellynél a *terhpont a. nyugpont b* az *erő* pedig *c*-ben található. E tárgyról *Haug*, dán kir. udvari lovászmesternek *Abilgard* 's *Viburg* baromorvosokkali vetélkedéseit olvasni méltó.

Bár melly rendbeli emeltyühez hasonlítassék a zabla, ennek mindig három pontja van, t. i. a *terh-*, *nyug-* 's az *erőpont.*

Az a pont*3), hol a keresztrúd a ló száj szélét illeti a., az egykaru emeltyü törvénye szerint *terhpontnak*, duplakaru szerint *zabla-nyugpontnak* neveztetik, melly a terh-erőnek mintegy játéka, az illetett pontoknak változó helyzete 's az áll-láncz ellenmivelése miatt a zablaszárak meghuzásából származik: minélfogva az első rendbeli emeltyű szerint a *nyugpont, d.* az *erő* pedig b.; a másod rendbeli szerint a *terh d.*, az *erő* pedig *b.* alatt feltalálható.

A zablának, mint a bevetett állláncz támaszkénti ható ereje a szájszélrei nyomásnál csekélyebb legyen, hogy azt a ló fájdalom nélkül elfogadhassa; midőn tehát az áll-láncz az állgödröt jobban nyomja, sem mint a szájszélt a zablarúd, az első rendü emeltyü szerint a zablára ereszkedvén, orrát a ló előre nyujtja: ez okból a *terh* 's az *erő* egymás ellen működvén következő szabályok alapitvák;

I-ször: a *zablarúd* egyenlően 's érzékenyen hasson a szájszélre;

II-szor: a zablatáblák arányosan alkatva legyenek, hogy gép gyanánt szabályszerü hatást eszközöljenek;

III-szor: az áll-láncz eléggé hosszú, széles 's jól helyezve legyen, hogy a keményebben ható zablarúd ellen működhessék, egyetemben ennek mozoghatására elég szabadságot engedvén;

IV-szer: az *áll-láncz horgai* olly hosszak legyenek, hogy alsó hajlásuk a hátsó áll-csonthoz közelítvén ne gátolják az áll-láncz hatását;

---

*1) XVII. Táb. 24. I. — *2) XVII. Táb. 24. K. — *3) XVII. Tábl. 22

Vször: a zablának felső *tábla-szeme* c. úgy legyen alkatva, hogy a nyúgpont körülmények szerint a terh- 's erőtől bizonyos távolságban maradjon;

VI-ször: az alsó tábla szeme b., t. i. az erő, működésében a felső táblához képest gyengébb vagy erősb, sebesebb vagy lasubb; 's

VIIszer: az f. altáblának függélyes vonal előtti g., vagy ugyan ezeni h., vagy végre megetti i. igazodása különbözik rendes hatásában, szerinte a kéz zabla-szárakkal hegyesb vagy tompább szeget k. képezvén; azonban az egyesített kantárnak szárai egyenes szegbeni d. h. n. meghuzatása leghathatósb: hegyes szegbeni d. h. i. l. hatással a ló emelintetvén, tompa szegben d. g. m. vagy n. pedig alá kantároztatván, a zablának rúdja 's egyéb alkatrészei helyezik fejét és nyakát; mellynek hátuljára is egyúttal hatván, azt teste természeti előrebukásától hátráltatják.

Ki a ló járat- 's minden mozdulatait bővebben vizsgálja, azt (bár lábain tartózkodik), előesésre hajlandónak találandja; melly hajlamát mint növekedő terhet az előre mozdulás akarat szaporít: ezt azonban kevés erővel (géptani szabályok szerint) a lovag fentarthatja, t. i. feje megszegetvén, nyakcsiga-kötőit 's izmait a ló megfeszíti, 's ekkor a terh nyakszirt körül létezvén, a nyugpontot (hol a pofák közelítnek) a nyakrésze, az erőt pedig a száj működése határozza meg: midőn a ló nyaka hátfelé huzatik fel, ekkor a nyugpont a nyakszirten, a nyakon (hol a pofák közelítnek) a terhpont létezvén, a lovag keze az erőpontot szabja ki; de minthogy a nyakcsiga a nyugpont nyomása nélkül nem hajolhat meg, a nyak pedig csigájának megfeszülése nélkül hátfelé nem vonathatik, ebből kétféle gép hatását következtethetni.

Az egykaru emeltyühez hasonlított zablának felső táblája bár mozdulatlan, de legparányibb nyomása által nyugpontra hat az erő.

A dupla karu *emeltyühez* hasonlított zablának felső táblája mozog 's ingadoz, melly a terh- 's erőnek változó hatása által mintegy nyomva a nyugpontot illeti.

Az egykaru emeltyünél, hol az ellenható pont mozdulatlan, nemcsak keményebb 's bizonyosabb, de tartósb is a hatás; minél fogva, hogy a lónak szájszéle el ne tompuljon, könnyü 's engedékeny kézzel arra hatni szükséges annyival inkább, mint-

hogy a gyengébb lónak farára ható működését a lovag különös tekintetbe vévén a zablaszárak meghuzásával annak egész testére gyengén 's haszonnal, vagy önteste feszes tartásával keményen, sebesen 's ez okból gyakran veszedelmesen is hathat: bizonyos tehát, hogy a zabla a ló szájszélére gépkint hat, 's ereje annak annyiszor nagyobb, mennyiszer alsó táblája hosszabb a felsőnél.

Hamisan állitják többen, hogy a zabla felső táblája mozdulatlan: erre az orrszíj tágabb becsatlása legkevesbbé sem működik; mert a rendesen ható zablának felső tábla-szeme d. csüngő irányban elő hátra mozduló lévén, az csupán érzékeny kézben, rendes helyzete mellett 's reá alkalmasan függesztett áll-láncz okszerü nyomásával nyerheti sikeres hatását: ezek szerint az átalános mozdulatnak következő alapszabályai állítatnak fel;

I-ször: minden test nyugszik vagy folytatva mozdul, ha idegen erőtől nem háborgattatik;

II-szor: az ellenhatás szüntelen egyenlő 's igy ellenkezőleg a müvelés;

III-szor: a hatás mindig okával arányos;

IV-szer: minél távulabb van a terhtől az erő, annál csekélyebb erő mellett nagyobb annak a nyomása;

V-szer: minden test az erő hatása által távozik súlyegyenétől vagy arányos erővel fentartatik; ennélfogva erőnek neveztetik, mi a testet abból elmozdítja: 's midőn több rendbeli erő egymás ellen hat, ekkor ez egymást támogatja, vagy tökéletes egyenlő, 's a test nyugszik;

VI-szor: az erőpontot a támaszpont távulsága a müvelés szegben határozza.

Ezeket előbocsájtván, térek a különféle zablarúd formákra, minőket a lószájnak különféle alkotása szerint czélszerüleg választani szükséges.

A zablarudak (Mundſtück) egy-, két- vagy több darabból alkotvák.

Az első rendü *egész-* vagy *hajlatlan-* (ganzes), a második: *hajló-* vagy *törötnek* (gebrochenes), a harmadik pedig *ivesrúdu-* vagy *patkó-zablának* (Galgenmundſtück) neveztetik.

Régen *üreges-rúdu* zablákat használtanak az okból, mert nagy formájuk miatt különben igen nehezek lettek volna.

A *tan-* vagy *csikózablarúd*, angol-filét, (Billambit), *1) fiatal és gyenge lovat kantárra előkészíteni főleg alkalmas, legkivált ha azt időnek előtte felkantározva vezetni szükséges: efféléhez nehéz 's lapos *2) áll-láncz szükséges; 's az illy alaku zabla, ha sima, egyenes 's középett egészen nem hajolhat össze *3), igen ajálatos; ellenben csiptető fájdalmat okoz a lónak leginkább nyers kezü lovag alatt. Angolhonban efféle zablák vadászlovakra használtatnak.

Az *igen gyenge* zablarúd *4) az előbbi rúdhatásához közelítvén főleg alkalmas, az orrukat nagyon emelve, fenhordó lovakra formája miatt hátraesésre hajlandó.

*5) A *dessaui vadászzabla* közepettén hajló, végeitől közepe felé vékonyabbra alkattatván, vastagabb végeivel nemcsak a szájszélre hat, sőt az alsó ajkaknak is kinosan érezttethető. —

*6) A *hólagos zablarúd*, melly hengerforma karikákkal körül fonva lenni szokott, többek véleménye szerint a lónak szájaszélén szüntelen változó érzést okoz; ekként a karikák forgása miatt a zabla rendes foganata (támozat, Anlehnung) elvesz: azonban a lovag okszerü kézmozgása határozza a zabla kivánt hatását. Az említett karikák nélkül alkatott zablán az engedékeny kéz mindég rendesen fogja vezetni a lovat; ellenben a nyers 's tudatlan lovag idétlen kantárkeze jeleivel lovának szájszélén többször illetett pontokat bizonyosan elkeményíti. Néha hólyagos zablát közepetténi hajlás nélkül is használnak, de ennek hatását a ló fájdalommal érzi.

Ajálhatni a *középett mozgó 's összehajló* zablarúdat*7),melly a nyelvet szabadítván, szájszéltől az ajkat távoztatja 's egyedül a szájszélre hat: ez *postasip-rúdu* (Posthorn-Mundstück), ha pedig végénél kezdve közepe felé nem egyenlő vastag, *galambnyakú zablának* mondathatnék; melly (egy darabból állván) *8) keményebb érzékenységet termő rúd a nyelvet szabadítja; ellenben ártalmas lehet, ha a nyelvjáratnál szélesebb.

A különféle *patkós* zablák közt a dessaui *9) legkevesbbé sem ajálatos; sőt kivánatos, hogy átalában az egyenes 's középett hajló, mozgó rúdak kiirtatnának, minthogy hatásuk

---

*1) XVII. Táb. 8. 20. — *2) XVII. Táb. 21. a. — *3) XVII. Táb. 10. — *4) XVII. Táb. 11. — *5) XVII. Táb. 9. — *6) XVII. Táb. 11. — *7) XVII. Táb. 9. 10. — *8) XVII. Táb 12. 13. — *9) XVII. Táb. 17.

soha sem rendes vagy egyenlő, sőt szüntelen változó, legkivált a nyers lovag kezei alatt.

A *tan-* vagy *csikófékkel* (Schuldreuse, Wischzaum) *1) kitanított fiatal lovat 8, 9-dik formára alkotott zablarúddal felkantározhatni, mellyet idővel egész rúdu zablával *2) felcserélni tanácsos, ha ugyan azon lovat napról napra rendesebben érzékenyíti a lovag: a 7-dik szám alatti hámlovakra való.

Midőn a tört rúdu zablát lovával érezteti a lovag, az vagy többet-többet hajlik, vagy merőn hat: első esetben a rúd hatása bizonytalan, többnyire a lónak csak egyik szájszélén éreztetvén nyomása: ebből tehát világos; mennyire fogy illy eszköz mellett a rendes 's kellemetes lóvezetés, midőn a meghuzatott egyes szár a lónak egész oldalára hat: ellenben ha a mozgó rúd nem hajlik össze, ekkor hatása egyenlő az egész vagy töretlen rúdu zablával: — mire tehát a hajlós zabla rúd?

A *patkós-* vagy *kármányzabla* (Galgenmundstück) három rendbeli: az I-ső: egész darabból, II-dik: két részből álló 's mozgékony, a III-dik: mozgó 's három részből foglaltatik össze.

Az I-ső 's II-sod rendüről már följebb*3); a III-mad rendü*4), ha nagyon bojtos, nem ajálható, mert fekvése változó, 's szárai legcsekélyebb meghuzatásánál hatása bizonytalan. Illyforma zablákat majd közönségesen használtanak a porosz királyi lovagseregnél; sokan még olajbogyó forma karikákkal körülfonyatják a rúdat, mi a ló szájban csiptető 's gyakran sértő hatást okoz.

A lószáj belső alkotását különös figyelemre méltassa a lovag, ki efféle zablával vezeti lovát; ezzel felette engedékenyen 's gyengén éreztesse kezemozgását, ne hogy szájszélét eltompítsa.

Sokan azt vélik, hogy a patkós zabla a nyelv szabaditásán kivül a szájüreg belső felülete ellen (szájpadlás) annál többet hat, minél nyomósabban éreztetik azt lovaikkal.

Rottenburg a lovasság számára készített hadtanában a patkós zablát helyeslé, sőt a zablarúdnak szájpadlás elleni nyomását igen ajálja, de nagyon hibásan; mert illykor a zabla

*1) XVII. Táb. 6. — *2) XVII. Táb. 14. 15. — *3) XVII. Táb. 9. 13. — *4) XVII. Tábla 17.

hatása hamis, sőt veszedelmes is, minthogy a szájüreg felülete nagyon megsértődhetik: de különben sem egyezhetni ezen még a józan észszel is ellenkező nézetekben, ismervén már a rendes zablázás szabályait. Illy forma patkós zablarúd a szájpadlás felé igazodván már csak azért is inkább elvethető, minthogy általa okozott fájdalom miatt a ló fejét, orrát fenhordani kénytelenítetik, a zablának hátraesése pedig kivált a könnyen kétségbe eső lovagra veszedelmet is következtethet.

Bővebb vizsgálat mellett tapasztalhatni, hogy egyik vagy másik szár meghuzatására a ló nyelvét száj-szélére fére nyújtja vagy kilógatja, melly rút szokásnak orvoslására *1) ajálható, 's észrevehetni, hogy efféle zablarúd nyomása olly csekély, miszerint véletlenül elenyészik, vagy pedig tartós huzás mellett csiptető fájdalmat okoz.

A másod rendü *patkórúd* *2) jobb, mert mozogni kellő alakjával a szájpadlást fájdalmasan nem illeti, hanem csak szájszélre hat: miből kitetszik, hogy a nyelv a szájszéllel egy hajlékot képez, 's a szélek védtakaró gyanánt szolgálnak; ekkint a *csikózabla* legalkalmasb a lónak rendesb hajlítására 's gyengébb érzékenyitésére; ellenben minden a nyelvnek elég szabad mozgást nem engedő zablarúd a nyelvet mint legmagasb részt nyomván, ezt a ló félre, hátra, vagy egészen alula kihuzván, minden fájdalmas nyomást elkerülni iparkodik.

A *3) alatti kivülről patkolt táblája a zablának a nyelvlógatást akadályozván, néha erről azt elszoktatja.

Minél keményebb zablarúd alkalmaztatik a ló szájába, annál több szabadságot szükséges nyelvének adni; mert alakjától függ egyedül, minő magasra épitessék a *rúd-patkója*? minden esetre a patkó arányozzék a nyelvjárattal, különben ha szájszélre terjed, hatása nincs; ha pedig a nyelvjáratnál keskenyebb, a ló szájszélét csiptetve nyomja. A különféle alaku zablarudak közt legalkalmasb a *sima* úgy nevezett *paripa-zabla* *4) (Walachenmundstück); mellyet nem a lószájnak külső tetszős formája szerint, hanem belső idomához képest megválasztani 's mindenek előtt lehető helyzetét meghatározni szükséges; 's ez czélhoz vezet.

---

*1) XVII. Tábl. 3. 19. — *2) XVII. Tábl. 16. — *3) XVII. Tábl. 23. — *4) XVII. Tábl. 15.

Minthogy némelly lónak alantabb, másnak fönnebb fejlődött ki agyara, ettől bizonyos távulságban, 's az alsótól a zápfogak felé $\frac{2}{3}$ hüvelknyire nyugvó állapotban helyeztessék a zablarúd: azonban nem lévén rendesen a kanczáknak agyaruk, a legtanultabb műlovagok szerint a zablarúd az állgödör irányában helyeztessék a lószájába; mi által rendes foganatja leend 's az áll-láncz följebb nem emelődhetik; ellenben az olly lónál, mellynek csekély áll-gödre van, áll-csontja hasadéka szerint az szájszélére igazíttassék áll-gödre irányában.

Többféle zablarudak formáit megirni tán felesleg, mert a fenelősorolt alakokkal a természet- 's erőműtan szerint minden lóra alkalmas zablát választhatni annyival inkább, hogy a zablát soha fájdalmat szerző 's kinzó eszköznek tekinteni nem kell, hanem az mindég vezető műszerkint hasson.

Különös alakja miatt említni méltó a törökzablát *1), melly csak keleti tartományokban, Afrika 's Amerika némelly részeiben áll-láncz nélkül használtatván, az alsó állkapczára főleg veszedelmesen hat, 's néha az állcsontot meg is repeszti.

A *svédzabla* *2) közönséges patkórúdu; táblái két részből alkotvák: a felső tábla a rúddal mozdulatlanul függ össze, az alsó pedig lapos felső részével a rúdon fordul, mellynek felső része szemeiben szabad mozoghatásra beillesztetik a két horog: efféle a nyers 's kemény lovag kezeiben szinte pogány eszközzé válhat, de kegyetlenebb a törökzabla, melly nemzetéről méltán viseli jellemiségét.

7. §. *A zabla okszerü megválasztása.*

Mindenek előtt

1-ször: megméretvén a lószáj szélessége, a hat vagy hét hüvelknyi *3) T. forma 's I. szám alatti keresztvas a nyelv azon helyére helyeztetik, mellyen a zablarúd nyugodni fog; jobb vagy bal (mint tetszik) kézzel pedig a II. szám alatti rész az ajkak minden benyomása nélkül ezeknek széléhez srófoltatván, az I. szám alatti 's szájszélen nyugvó vas részen megjeleltetik a zablarúd szélessége.

*1) XVII. Tábl. 18. — *2) XVII. Tábl. 17. 25. — *3) XVII. Tábl. 26. 27. 28

II-szor: *1) a hátsó állkapcza magassága méretik, t. i. az egész mérő eszköz a ló szájába előbbi módon helyeztetvén, a III. szám alatti vas rész az I. szám alatti irányában az állgödörbe igazítva könnyen az állcsonthoz srófoltatik, 's e megjelelés szerint a zabla minősége meghatározható következőképen:

először: a száj mért szélessége adja a zablarúd hosszát; mellynek a száj-szélességnél rövidebbnek nem szabad lenni, ne hogy hibás alakja által az ajkakat szünteleni játékra 's rendetlen mozdulásra ingerelje, ekkint pedig a zabla okszerü fekvése változtassék. Ha keskenyebb a rúd, az ajkak könnyen becsipetnek, az áll-láncz az ajkat laposan nem illethetvén, csak egyes pontokon 's rendetlenül fog hatni;

másodszor: a föntebbi módon mérve nyert szájszélesség adja az áll-láncz hosszát, melly $1\frac{1}{2}$ annyira határozható.

A zabla felső táblája adja a két horog hosszát, mellyek $\frac{1}{4}$ részszel rövidebbek legyenek illető tábláiknál; e szerint az áll-láncz végén 2. 3. szem vagy karika fenmarad, minek használát minden eszmélő lovag átlátandja. Minél szorosabbra bévetve van az áll-láncz, annál sebesb 's keményebb annak hatása; ellenben minél tágabbra hagyatik, annál kellemetesbnek érzi hatását a ló.

Ha a felkantározott tanló áll-láncza mindjárt eleinte szorosra béakasztatik, ekkor a tudatlan 's még az áll-láncz kemény hatásával ismeretlen állat nemcsak a zabla engedékeny elfogadásától könnyen elidegenedik, de makacs erkölcsöt is ölthet magára; mihez szokván, annál nehezebb leend rendes érzékenységet abban előteremteni; sőt csak hosszas türelem mellett 's okszerü munkával sikerülendhet rosz erkölcséből azt kivetkeztetni.

Nem tartván méltónak a régi tüskeforma, kegyetlen hatásu áll-lánczokat megismertetni, csak kétféle formát említek. Az egyik *2) gyenge 's könnyü, a másik *3) nehéz 's kemény.

harmadszor: az állcsont mért magassága adja a nyelvjárat szélességét, melly az állcsont magasságához mint $\frac{3}{4}$: 1hez számítható; mit a holt állkapczán világosabban láthatni, 's

*1) XVII. Táb. 26. 27. III. 29.— *2) XVII. Táb. 21. b. — *3) XVII. Táb. 21. a.

ha valamelly különbség adná is elé magát, a szájszélen lévő inyhus ezt kipótolandja.

Az említett nyelvjárat szélessége adja az *ivesrúd* szélességét, 's másféle zablarúdak pontjait, mik után azok alakítandók;

negyedszer: az állcsont mért magassága a felső zablatábla magasságát adja eléggé, hogy az áll-láncz rendes fekvésénél felebb ne hasson, sem a zabla hátfelé ne essék; melly gyakran előforduló hibák egyedül a felső tábla hibás magasságától származnak: ezt azonban sokan elkerülni vélik, ha a pofszíjakat keményebb csatló-szíjjal (Strupfen) megtoldatván az orrszíjat szorosabbra csatolják; de az ebből származó nagyobb hibára nem figyelnek; illykor a zabla gyenge mozoghatása elzáródván, rendes hatása veszendőbe men; a kantárszárak éreztetését nagyobb részint a pofszíjak akadályoztatják, ezt a zablától elválasztott csatlószíjak világosan mutatván.

A felső táblának fenalapított magassága csak egyes lovat illet; közönségesen tehát az alsó állcsont mérése nélkül azt vitathatni, hogy a zabla felső táblája $\frac{1}{4}$ részszel magasb legyen a nyelvjárat szélességénél: ez $1\frac{1}{2}$ hüvelknyi szélesre, a felső tábla pedig $1\frac{3}{4}$ magasra számoltathatván.

A két horog *1) (mint fenemlítetett), a felső tábla $\frac{3}{4}$ hosszához hasonló, (mint *c* alatt *d* luknál) vizarányos, 's *e* körül kihajolva, a horogszem *c* pedig fölötte nagy ne legyen, hogy az áll-láncz fölfelé ne szálhasson.

Különös tekintetbe venni méltó, hogy a horog a felső tábla ama szemébe, mellybe a pofszíj csatoltatik, 's nem alább, valamelly külön lukba o akasztassék be; mert utóbbi mód szerint nem mozoghat szabadon; a szárak meghuzásával a természettől már kijelelt gödrére az áll-láncz mindjárt nem hathat lapjával; sőt a zabla előbb már a lószájban csekély nyomást éreztet, mi az érzékeny lóban kedv elleni 's igen rendetlen hatást teremt elé.

Az alsó táblát kétszer annyira számolhatni, mint a felsőt, miszerint az alsónak bizonyos hossza meghatározható, a zabla hatása azon szegből származván, mellyet a szárak meghuzatása az alsó táblával magában foglal: hogy tehát a zabla

---

*1) XVII. Tábl. 22. c. e.

főleg sebesen ne hasson 's a szárok kivánt erővel működjenek, a zablának kijelelt hosszát fentartani szükséges.

Átalában azt állíthatni, hogy a zabla alsó táblái a rúddal egyenlő hoszszak legyenek; mert bátor a hoszszabbak*1) erősbek, de később hatnak; a rövidebb alsó táblák *2) által pedig hamarább érzi a ló a szárak meghuzatását: ekként bár melly idomu lovára okszerü zablát alkalmaztathat a lovag, ki érzékenységéhez képest sima vagy kevessé hajlott, vagy végre íves zablával, (nyelve szélességét tekintetbe vévén) annál több szabadságot engedhet, minél czélszerűbbnek szükséges azt alakítatni; szélességét, mind magasságát a nyelv idoma határozván meg.

A közönséges zablarúd íve magasságát mérkelt szélességéhez felényire számolhatni; a vastag nyelvü, de keskeny nyelvjáratu lovaknál pedig az ív szélességét magasságához arányoztathatni, de magasbra a nevezett rúdívet alakítatni nem tanácsos, minthogy a lószáj felületét fájdalmasan érintheti, meg is sértendi, sőt nem helyzendi a ló fejét 's nyakát rendesen.

Hogy a nyelv eléggé mozoghasson, a zablarúd ivszegleteit tompára alakítatni kell, hogy a nyelvjárat szélességével arányozzék.

Hibás zablarúd volna az ennél *3) szorosabb ívü, melly miatt járatában a nyelv nem nyughatván; minden szabadság nélkül a rúd alá nyomatik, vagy az ívbe csipetik; ekként nyelvét a ló természetesen nem fektethetvén rendelt helyére, fejével hánykolódni kénytelen.

A hajlós zabla igen érzékeny 's fiatal lovak eleinteni felkantározására ajálható: ez a tanféktől semmiben sem különbözik; minélfogva, ha azt engedelmesen elfogadja a ló, szinte hovahamarább alkalmas töretlen rúdu zablával felcserélni kell; különben a ló soha fejét nyugalmasan nem tartandja.

Az efféle zablák igen- vagy nem hajlósak, midőn rendesen hatnak: *első esetben* hatásuk bizonytalan; mert a ló a zablarúd nyomását egyedül szája egyik szélén oldalt 's nem egyenesen felülről érzi.

---

*1) XVII. Táb. 22. 23. *2) XVII. Táb. 20. – *3) XVII. Tábl. 16.

Világosan átláthatni tehát, mennyire eltévesztheti illy hibás eszköz által lovának rendes vezetését a lovag, ki a zabla egyik szár meghuzásával lovának csak tulajdon ama 's egész oldalára hat: *másik esetben* a hajlós rúd hatásával megegyez: — mi tehát czélra szolgálhat a zablarúdnak közepetteni hajlása?

8. §. *A lószájszél érzékenysége.*

A rendes lovaglás tanrészei egymáshoz kapcsolvák olly szorosan, hogy egyikét másik alapos ismerete nélkül nem érthetni; azért a lószájnak belső idomzatát nem is fogja minden lókedvelő leírni; bizonyosnak állíthatván, hogy szinte ritka lovag tapasztalás után egyedül megmagyarázhatandja, melly tökélyig érzékenyíthetni a lónak száját; de még annál kevesb lovagok találtatnak, kik csak természettan szerint is gyakorolják magukat.

A zabla hatása nemcsak a száj idoma 's érzékenysége szerint, hanem részei összeköttetése 's legkivált a ló súlyegyene által határoztatik meg; miben elő-hátul az csak müjáratok által tökélyig helyezve leend.

A lószáj részei közt az alsó áll-kapocs legparányibb nyomás által is legérzékenyebben illettethetik, melly csont-hártya- 's izmokból alkatva van: érzékenységét hasonlíthatni lábszáraink érzékenységéhez, mit különféle lovakon tapasztalhatni; de minthogy a természet egyszerü testekben is változni látszik, a lovak áll-kapczáját sem mondhatni egyenlő érzékenyeknek.

Ha az áll-csont vagy szájszél éles, magas 's kevés hússal befödve van, a csonthártyának nincs erős takarója, 's ekkor a zabla legcsekélyebb nyomása fájdalmat okoz; ellenben ha az gömbölyü, alacson 's húsos, akkor e részén a ló nehezen érzékenyíthető.

A pótlovak szájszéle a koros lovakénál korántsem érzékenyebb bizonyos időben: hogy azok a zabla nyomás ellen működnek, abból következhet, mert vele ismeretlenek; mellyhez mindazáltal rendes ismétléssel hozzá szoknak; az a lovag tehát czélját elhibázandja, ki fiatal lova tüzét a zabla fájdalmas éreztetésével csilapítni, vagy ezzel azt engedelmességre bírni

törekedendik, minthogy okszerütlen hatását elkerülhetni a fiatal ló minden módon erőködni fog.

Minél több erőt vesz magára a pótló, annál szivesebben fogadja el a zabla okszerü nyomását, észrevevén, hogy engedelmesség által a fájdalmat elkerülheti, 's ha rendesen idomítatik, a zablával kedvesen játszik; mi lépcsőnkénti tökéletesítéséből következhet: ellenben igen bajos vezetni az olly lovat, mellynek állcsontja főleg éles 's ennél fogva érzékeny. Efféléknek bár kezeinek könnyü éreztetésével a lovag legnagyobb figyelem mellett is könnyebbséget nem szerezhet; miknél fogva, mind két esetben szakadatlan vizsga eszmélettel gyakorlatát folytatnia ajálható.

9. §. *A fesz-zablának rendes helyzete, hatása 's elfogadása (támozat.)*

A zabla kisebb-nagyobb fájdalmat okoz a lónak, midőn azt lovagja érezteti; bár parányi fájdalomtól az engedékeny kézzel vezetetett ló könnyen megkémélendő leend.

Midőn a zabla már nyugvó helyzetében fájdalmat okoz, azt a ló utóbb engedelmesen annál kevesbbé fogadja el, sőt a kivánt szolgálat előtt már ellenműködésre ingereltetik; szükséges tehát már eleinte leggyengébb zablát választani, melly saját súlyja után semmi fájdalmat ne okozzon a szájszéleken, 's egyenlőképen mindkettőre gyengéden hasson, nyugodjék, ide 's oda ne mozogjon, ne lógjon rendes helyén kivül; mert különben kellőleg bekövetkezhető nyomósb jeleit nem értendi a ló: mindazáltal a szájnak legérzékenyebb pontjain helyezve lennie kell, hogy czél érethessék. Ez a szabály kifogást szenved, t. i. a nagyon érzékeny lóval is valamennyire éreztethetni a zablát; mellynek azonban szájszéleit okszerüleg kimélni lehet, sőt szükséges: ezt a ló tökéletesen elfogadni látszik, ha lovagja keze működését, azaz: a szárak illő nyomásait eltüri, mire szabályos idomitással szoktathatik.

A zablán kivül ennek áll-lánczát is tekintetbe venni elkerülhetlen, mellynek fenkijelelt helyén nyugodnia kell; ide 's tova lógnia, vagy sok ártalmas következéseinél fogva szorosan bevetve lennie nem szabad; miért is a rendes kantározás alapszabályait minden idomárnak ismerni szükséges.

A zabla a rendesen idomzott lószájban érzelem-változást önmagától nem okoz, míg csak nyomása növekedő erővel nem éreztetik; mit szabályos testü 's nemesvérü lovakon tapasztalhatni: efféle ülvén gyönyörködni fog a lovag, ki ellenben a szabálytalan termetü lónak hibás járása-, vagy a zablaszárak idétlen önokozta meghuzatása által legnagyobb figyelmében is megzavartatik: a tökéletes ló szája habzik, zablájával játszik 's délczeg test-tartásával nézőinek öntetsző megelégedést mutat. Ha a zabla a ló szájszélét szorosan megfekszi, ez csak kinosan helyezheti fejét: azonban a rosz lábu, vagy beteg veséjü ló sem reméltet jó, könnyü 's kellemes mozdulást.

A súlyegyen fokozatai szerint 's rendes működés mellett minden ló több-kevésbbé engedelmesen elfogadja okszerüleg választott zabláját, kivevén az arány ama határát, mellyen a zablának minden kellemes hatása megszün; súlyegyenben e végre fentartani 's műjárati gyakorlatban a lovat erősítni szükséges. Ki lovát tökéletesen nem tanogatja, csak fölületes érzékenységét nyerheti meg: ez napról napra a zablától jobban idegenedik, legkivált ha új járatot vagy mozdulatot kell tanulnia: efféle a kiméltetés szine alatt inkább elromlik.

A ló csak annyi fájdalom mellett tanítassék zablája elfogadására, hogy ettől ne idegenítessék el; melly eszközzel tüstént engedni tanácsos, mihent a ló legparányibb mértékben is fájdalmat mutat.

A ló mérsékelt 's rendes gyakorlat által erősödik, minden hajlamaiban, sőt ügyességben is tökéletesedik; midőn tehát már önmagától engedelmeskedik, ekkor súlyegyenében marad, zablájának szájszélére nyomását elfogadja, melly előbb még sok fájdalmat okoza neki; a zabla terhét is fájdalom nélkül érzi, melly ez állapotban rendes helyén van, 's okszerü vezettetésénél legkivált a kantárszárak hatását érezvén legcsekélyebb meghuzatásukra engedelmeskedik: minélfogva vigyázva 's engedékeny kézzel azt vezetni szükséges, hogy érintettem módszerint a zablát kedvesen elfogadja, ez többi kivánt tulajdonai közt legbecsesebb lévén.

A zablának minden tekintetbeni mivoltát kifejezvén, a *tökéletes kantár* három fő részre osztatik fel; először: a *fő-* vagy *kantárfékre* (Hauptgeſtell) *1), 's a *kötfékre* (Halfter) *2);

*1) XVII. Tábl. 30. *A.*— *2) XVII. Táb. 30. *B.*

másodszor: *zablára* 's *nyelvfékre* (trenzlire *1) (czigányfék); harmadszor: *szárokra.* XVII. Táb. 30. *C.* g. f.

A kantárfék A. *2) a *homlokszíjat* A., *rószát* B. 's 2. *keresztszíjat* C., *orr-* D., 2. *pofa-* E., 2. *csatló-* F. G. 's *torokszíjat* H., a kötőfék B. pedig szinte 1. *homlok-* a., 1. *orr-* b. 2 *pofa-* c, 1 *torokszíjat-* d. 's a *fékszárt* e. foglalja magában. A 2 kantár 's f. 2 trenzli-szárt g. mindenki ismervén, a rendes zablázás főszabályai említetnek: I-ször: a *pofszíjcsat* a szemtől $\frac{1}{2}$" távul, a szemszegleten felül $\frac{1}{4}$", a keresztszíjak vége fent 1", a pofszíjtól alant pedig az orr- 's pofszíj szege alá, a szárak csatja 1", illető karikáiktól távul helyezve a felső csatlószíj 4" az alsó 4" hosszu legyen.

10. §. A nyereg általában.

Noha a legrégibb nemzetek nemcsak ügyesen lovagoltanak, sőt *nyereg* nélkül hadakoztak is, következett időben mindazáltal lovaiknak minden alkalommal állhatósabb megülhetésére 's fegyvereiknek biztosabb használhatására a nyerget feltalálni kénytelenítettek. Nem tudni ugyan pontosan e találmány korát 's eredetét, de annyi bizonyos, (*Zonaras* szerint) hogy 340-dik év körül *Constantin* császár birodalmát testvérjétől elragadni akarván, századával ettől üzőbe véve, nyergéből kiemelve földre sujtatott. Midőn ekként a következett császárok a lovakat különféle módon használni kezdették, a nyereg mindinkább megkedvelteték, mellyre utóbb *kengyelvasak* is csatoltattak fel; mik nélkül legkivált hosszas ideig lovazni nehéz 's unalmas.

*3) a *német* nyereg *tan-* vagy *iskola* nyeregnek is mondatik; több rendbeliek közt legrégibb. Ez a hajdani lovagvitézeknek fegyvergyakorlat 's egymás elleni harczolás idejétől származtathatván, jelen időben a lovagtanodákban egyedül lovag ujoncok első oktatására 's fiatal lovak biztosabb meghátozására használtatik.

A *franczia* nyereg *4) különbözik az előbbitől, hogy hátul angol nyeregkint kikerítve van 's sima: annyiból ajálható, hogy az ujoncz tan-nyeregről az angol nyeregrei átmenetelt könnyebben szokhatja meg.

Az *angol* nyeregben *5) (sima boritéka miatt) legbizonytalanabb ülés esik, mellyen a lovag egyedül a rendes súlyegyen

*1) XVII. Tábl. 4. 5. — *2) XVII. Tábl. 30. — *3) XVII. Tábl. 31. — *4) XVII. Táb. 32. — *5) XVII. Táb. 33.

fentartása- 's czombjai lovához szorosabb helyeztetése által tartózkodhatik, mindazáltal könnyebb felülés 's leszálás végett, 's hogy kemény időben a lovag testét legkevesbbé sem dörzsöli fel, a lovazó községtől különböztetve kedveltetik.

A *magyar* nyereg *1) egyszerü alkotása miatt harczolásra legalkalmasb, legolcsóbb 's legtartósb: ebben a lovag lovának mindennémü helytelen viseletében határozattan parancsolhat, ellenben bizonyos, hogy a lovag lovától távulabb helyzete miatt finom 's rendes ülési érzetben nem erősödhetik: minthogy azonban külföldön ezt divatilag faragni, javítni iparkodnak, nem vélhetem feleslegnek eme a magyar lovag seregeknél legkivált nagyobb fontosságu eszközt maga rendes állapotjában kifejteni, melly talán keleti népek által honunkban ismertetett meg, innen pedig ismerete más nemzetekhez szállott át.

A magyar nyereg részei következők:

A. nyereg táblák,
a. seggszíjkötő sinór,
B. előágas,
b. seggszíjkötő sinór,
C. hátsó ágas,
D. hátsó kápa,
E. segg-szij,
F. kengyelszíjak luka,
G. terhelő kötluk bal felül, alsó felrántó lukak,
H. pistoltok kötluka,
I. farmatring- vagy árvacsat kötlukai,
K. nyereg-előágas bojtja vagy kamarája,
L. köntös tarisznya (mantlizsák) vagy egyéb holmit kötőszíjnak rendelt luka,
M. zsákot vagy köpenyt, vagy egyéb pogyászt felkötőszíj lukai,
m. a szügyelőt felcsatló kapcsok,
N. a kengyelszíjaknak kijelelt bémetszése,
O. kivésett lukak, mellyek által az ágasok a nyeregtáblákkal összekötve erősítetnek; vagy az előágas-lapoczka, vagy a far-ágas összeillesztő lukai,
P. nyereg dereka vagy közepe,

*1) XVII. Tábl. 34.

Q. nyeregtáblák alsó szélei karimája,
R. a kengyelszíjaknak felső bemetszése,
S. nyeregtáblák felső széle,
T. nyeregtáblák elő-, hátsó szárnyai,
t. a köntöstarisznya kötlukai,
U. nyereglapoczka bojtja vagy hajlása,
V. nyereg farbojtja,
W. nyeregtáblák szánforma karimája.

A magyar nyereg kivánt különös tulajdonai közé foglaltatik,

I-ször: hogy a lovat szembetünőleg ne rontsa meg;

II-szor: hogy a lovat szabad mozdulataiban ne akadályozza;

III-szor: hogy rajta könnyen 's ügyesen lovát követhesse a lovag, rendesen vezethesse 's szükséghez képest ezt keményen megforgathassa.

A nyereg, mellynek minden alkatrészei erősen összeillesztve legyenek, bik-, nyír-, tölgy-, alma vagy körtvély fából készítve, ágasai pedig száraz 's mintegy azoknak nőtt kemény fagyökérből teremve legjobbnak tartatnak: a nyereg a ló háta közepére helyeztessék; sem hosszabb, sem rövidebb, 's a lóhátnál keskenyebb vagy szélesb ne legyen.

Ha nagyon előre helyeztetik a nyereg, a lovat (elől jobban meg terhelvén), vállai szabad mozoghatásában akadályozza; ellenben ha kelletinél hátrább fektetik, a ló veséjében megerőltetvén lovagja által, ez annak derekát veszedelmesben, mint marját megtörheti 's elő-hátsó czombjait ügyetlen vezetése által gyógyíthatlanul meg ronthatja; szóval: hibás helyzeténél fogva nem természeti könnyüséggel, sőt nagyobb erőtetéssel a terhet viselvén a ló, jobban 's érzékenyebben kicsigáztatik. Ezeknél fogva a lovag saját, de különösen lova termetét is, legkivált czombjai mívoltát szemügyre vevén, arra alkalmas nyerget választand.

A nyeregtáblák hossza $15\frac{3}{4}$ hüvelyken alul 's 17-en felül; előszélessége $3\frac{1}{2}$en alul és 4-en felül; hátsó szélessége $4\frac{1}{2}$-en alul, és 5-en felül semmi esetre ne legyen; de minden esetre a lónak háta hosszához arányozva, alsó karimáikkal szányformán a lóháta idoma szerint faragtassanak meg, ha e tekintetben reá tökéletesen nem illenének, hogy t. i. előrészökkel, ott legkivált, hol terhét a ló viseli, hátát fájdalmasan ne

illessék, mit még ezen kivül alárakott pakróczczal kipótolni, vagy hibás részét süveg- 's egyéb kóczdaróczczal megbélelni lehet.

A nyeregtáblák az előágasnál egymáshoz közelebb lévén mint a hátsóknál, a ló lapcsontja szélétől egy tenyérszélességre, a hátsó ágas boltozatja pedig a kereszttetemtől 2. 3. hüvelknyire áljon el.

A nyeregtáblák a ló oldalbordáin nagyon alá ne szolgáljanak, különben az éles hátu lónak marja vagy dereka az ágasok boltozata alatt seggszíj által feltörethetik; ellenben a nagyon szorosan egymáshoz illesztett táblák alsó karimájukkal a ló hátát elkerülhetlenül megsértendik, különben is illy állapotban a nyereg álhatósan soha sem fekhet rendelt helyén.

Minthogy némelly lónak elője hátuljához képest erősbnek, 's ellenben hátulja előjéhöz tartósabbnak termett, a nyerget arra úgy kell helyezni, hogy lovának súlyegyeni pontja megett, vagy soha sem távol előbbre a lovag saját teste terhpontjával hasson; szóval: hogy a táblák alkalmasak legyenek, szükséges, hogy ezeknek elő- mint hátsó egymástóli távolsága 's alkotása az illető lónak elője mint hátulja mivoltával arányozzék.

A táblákon bevésett kengyelszíjak lukaira különös figyelem fordítassék; mert ha ezek nagyon előre kivágatvák, a lovag kengyeleibe keményebb ereszkedése által lova marját megronthatja; vagy ha eléggé mélyen ki nem vésetvék, a ló háta feltörethetik, a lovag pedig czombjait előre nyújtani kénytelenítetvén soha biztos, sem természeti erős ülést nem vehetvén, ekként súlyarányától nagyon távozván, jeleit csak küzdve alkalmazandhatja: miknélfogva a fennevezett lukak az alsó karimáknak szánforma szélü kezdete megett 's ugyan e karimákkal párhuzamos arányban az illető táblákon vésessenek ki.

A *felrántószíj* lukai egymástól egy hüvelknyire, a kengyelszíjnál pedig $\frac{1}{2}$ hüvelknyivel magasabban a szánformán kanyarodó elő-, hátsó karimák közepe táján, szóval: ott kivésve legyenek, hol az egy sima vízirányu deszkára fektetett nyereg magától terharányára ereszkedve mutatkozik; mi okból az első heveder a kengyelszíjaktól egy hüvelknyire hátrább helyezve épen a lovag nyúgpont irányában a nyerget elől-hátul egyenlő erővel tartja: minő veszedelmes behatása különben a ló mozdu-

lataira, ellenben jótékony befolyása légyen e terhviselésre, ha a nyereg a lóhát idomához képest alkatva találtatik, vagy okszerüleg alkalmaztatik, minden eszmélő lovag átlátandja.

A nagyon keskeny, vagy sok ízzadságtol megkérgesedett, legkivált az igen szorosra húzott heveder a ló hasát fájdalmasan illetvén, nem csak belső részeit megrontja, de gyakran azt örökre is haszonvehetlenné teendheti: különösen pedig érintenem kell, hogy a heveder soha sem egyszerre, hanem bizonyos időszünet közt növekedve 's lukankint hu zassék szorosabbra; miről bővebben a lovaglásnál.

Az ágasok idoma szinte nagy figyelmet igényel: ha nagyon magasak, a lovagot rendes vezetésében akadályoztatják; ha alant alkotvák, a nyerget minden arány ellen hosszabbnak mutatják: a pogyász effélékre elöl nem olly rendesen alkalmaztatható; a ló marja könnyen feltörethetik, az igen magas hátsó ágas pedig legkivált a rövid lábu lovagnak a felülést felette nehezíti; ellenben a ló hátát fel is törheti, ha lefelé hajlott, 's alant van épülve. Átalában, ha a két ágas nagyon egyenesen felfelé áll, a seggszíjat tartósan nem kapcsolja magához; a lovag könnyen megsérülhet, természetesen nem ülhet le, 's alkalmatlan érzelemmel küzdvén hamarább kifárad: ez oknál fogva a seggszíjra is különös figyelmet fordítson a lovag, melly önczombjai 's egész termetéhez képest különböző t. i. keskeny- vagy szélesbre; hosszabb- vagy rövidebbre azaz: feszesebbre meghúzathatik.

A kövér testü embereknek igen alkalmatlan lévén a magyar nyereg, ezek alatt, hogy mint egy villában ne lógjanak, a keskenyebbre vágott seggszíj feszesebbre huzatik meg.

A gondos lovag a nyergek efféle rossz idomából következhető 's a különféle lovagok termetére néha kellemetlenül beható alkalmatlanságot, 's néha származható veszedelmet is átlátandja: p. o. a segszíjnak alanti helyzete a ló háta élét veszedelmesen feltörheti, a nagyon feszesre 's magasra szegezett pedig a lovagot lovától távolítván, rendes működésében 's jelei alkalmazásában akadályoztatja, sőt a tán akaratos lova rendetlen mozdulatai által ülésében könnyen megzavarva tőle el is lökethetik.

E szerint a kengyelszíjaknak a lovag lábai mivoltához képesti csatlása nagy figyelmet érdemel: ezek (midőn a lovag nyerge közepettén ülvén, csipeitől fogva felső czombjait jól

befelé csavarva, egész czombjaival nyújtozván sarkaiba ereszkedik, 's alsó czombjait lapjukkal lovához közelíti), felső lapjukkal (t. i. azon rész, mellyet a lovag talpközepe illet), a lovag sarkainál egy hüvelknyivel magasabbak legyenek.

Mindezeken kivül a ló háta közepettén nyugvó nyereg fekvésére 's kifejezett alkotásán felül a *pakrócz* összehajtására is különösen felügyelni szükséges: t. i. hogy a többféleképen összehajtható 's lóhátára rakott pakróczon fekvő nyeregtáblák előkarimájokkal egy tenyér szélesre a lapcsont szélétől hátrább helyezve légyenek; az előről $\frac{1}{3}$ részszel vastagabbra összerakott pakrócz a kengyelszíjaktól egy hüvelknyire, vagy háta felé jobban, sem mint a nyereg hátsó szárnyai alatt említett módon összehajtva legyen; mit azonban szorosan nem határozhatni meg; a ló termete szabta körülményekhez képest szükséges lévén a pakróczot alkalmazni; mellyet azonban háromfélekép is összerakni lehet, t. i. három-, négyrétüen 's keresztben.

A *pakrócz* melly tiszta, csomótlan 's nem kóczos vagy csávált gyapjubol készítessék, se nagy, sem felette vastag, silány vagy mészszel készítve ne legyen, mert illyen a ló hátát könnyen felégeti. — E gyári minőségén kivül a pakrócz legcsekélyebb ráncz nélkül elöl-hátul a nyeregágas ívéhez jól felcsaptatva hozzá felkötessék, 's ha jól van összerakva, $1\frac{1}{4}$-, legföljebb 2. hüvelknyi magasra igazitatván, (mint az angol vagy német nyeregnél), a ló csak annyira szoríttatik meg alsó hevevederével t. i. hogy a pakrócz ránczot ne vessen, mi által háta legkönnyebben feltöretik; 's hogy szabad leheletében ne akadályoztassék, mi különben a lovag rendetlen ülése által is megtörténhet, bátor karcsú, 's jól nyergelve is volna a ló: ez oknál fogva a nyerget a ló hátára próbálni kell akkint, hogy midőn a puszta nyereg a puszta ló dereka közepettére fektetik, előszárnyai a ló hátától legalább $\frac{1}{2}$ hüvelknyire elállanak, hátsó szárnyai pedig tökéletes laposan ne illessék a puszta hátat; ez utóbbiak hátsó élével legkivált a kövérhátú ló könnyen feltörethetvén.

Ismeretes lévén honunkban a magyar nyereg, szükségtelennek vélem ezt még bővebben körülírni, mellynek majd minden közönséges lovag is előkerülő bajait különkülön fortélylyal megorvosolni tudja.

Hogy azonban hosszas útakon biztosabban is használhassa a lovag minden körülménynél fogva a ló hátához alkalma-

zott magyar nyerget, ajálható, miszerint a keleti 's éjszaki nemzetek példájakint ennek táblái alatt a pakrócz közé, vagy ezen felül bagaria, vagy csávátlan juhbőr rakatik-, vagy ha szükséges, egy szalmapárnácska helyeztetik alá, minek varrása ugyan közönséges, de annál mezterségesbben legyen kitömve, 's a pakrócz minden esetre jól felpóczoltassék.

Végre, minthogy alább honi hölgyeink kedvéért az amazon-lovazást is érintendem, e czikben a divatos *hölgynyerget**1) sem hagyhatom említés nélkül; melly nem egyéb, mint elöl j obbrul kis-, balrul nagyobb szarvval ellátott, leggyengébb bőrrel, vagy gyakran bársonynyal befedett angol nyereg; legfinomabb gyapjuval kitömött vánkosa a néha bájoló hölgynek kényelmes alapul szolgálván.

E nyereg körül figyelemre legméltóbb az, hogy se rövid, se felette széles ne legyen, 's három széles hevederrel a lóhoz erősitessék állandóbb helyzete végett; különben a hölgynek könnyen csontja, sőt élete is, legkivált ügyetlen vagy tán szórakozott kisérők közt koczkáztathatnék. Néha nagyobb kényelem végett jobb oldalára kis tarisznya is varatik, hogy abban tán valamelly nyalánkság elrejtethessék. A nyereg alatti takaró széles 's elég hosszú legyen, nehogy a hölgy ruhája a lónak izzadsága által összepiszkoltassék.

11. §. A ló súlyaránya, súlyegyene.

Súlyarány 's *súlegyen közt* különség létezvén, test alkotásánál fogva a ló súlyarányosnak teremve lehet; ez p. a helyben álló lovon nyilvánul, de azért súlyegyeninek nem mondható; mert tudván, hogy a természet a ló előtestét feje, nyaka által jobban megterhelé, annak egész testét a lovag csak müvészi tanogatás okszerü behatásával tökéletes súlyegyenbe helyezheti, melly különben önmagától 's idegen működés nélkül illy minőségben mozogni, se járni nem fog; ellenben a lovag szabad tetszése 's főleg okszerü működése szerint saját teste súlyját kellőleg irányozván, *súlyegyenét, önterharányát* meghatározhatja 's ezt lovának súlegyeni pontjával egyeztetheti össze.

---

*1) XVII. Tábl. 35.

Minden test 's eszköz könnyebben mozdúl, ha súlyegyenbe van helyezve, mit különféle példákkal fejezhetni ki; p. fentebbi mód szerint egy (bár minő nagy), másikra keresztül fektetett gerendát egy kis gyermek is meg mozdíthatand: az a pont tehát, mellyen a felső az alsó gerendát érinti, súlyegyeni pontnak nevezhető, azonban a ló lábai, mellyekre testével mintegy négy oszlopra ereszkedik, nem viselnek egyenlő súlyt azon egy ponton; hanem egyenlő könnyüséggel 's erővel hajolnak, ha a ló súlyegyenileg mozdul.

A jelenleg inkább számban növekedő sok hibás termetü, legkivált tanulatlan 's szabadban éldegélő lovakban már csak a súlyarányt is ritkán, annál kevesebbé lelhetni fel a súlyegyent, melly hiányt lépcsőnkénti idomítás által kipótolhat az eszmélő lovag, 's ez legszükségesb; mert különben efféle lónak okszerü idomításában nem fog haladni óhajtott czéljáig.

Találtatnak lovak, minők soha felkantározva nem lévén, kézbe ereszkednek a nélkül, hogy szájuk legparányibb eszköz által is eltompítatott volna; p. a nyers pótló, melly idomítása által mozdulatait naprol napra kellemetesbnek, száját pedig finomítottabbnak érezteti: megjegyezvén, hogy egy ló könnyebb testü lévén a másiknál, szinte egy a másiknál arányosabban is termett.

A lóidomítás szabályai szerint a lónak előnehezkedni hajlandó testét fel 's hátfelé emelínteni, feligazítni szükséges, hogy elővégtagjai a hátsókkal egyenlő terhet viselvén, hátuljával közösen szolgáljon 's hátsó térdei illendően hajolván ezeken kevés ideig tartózkodni tanuljon, lovagja kezében könnyebbnek éreztesse 's ennek zablávali legcsekélyebb nyomására is vesztett súlyegyenébe testét vissza helyheztetni engedje: miknélfogva néha szája érzéketlenségét nem mindig előre nehezkedő hajlandóságának, sőt inkább elője látszató terheltetésének, — de továbbá sok lónak kantárbai ereszkedését a keményen 's szabálytalanul vezető kéznek tulajdoníthatni: kivánt sikernek elérésére tehát 's kezeinek kellő megkimélése 's könyebb működhetése végett a lovag első tanításkor lován az orrféket foganatosabban használandhatja.

Az előjével magasra emelkedő kicsi fejü lovat súlyegyenbe hozni nem nagy munkába kerül; az magától is közelitőleg súlyegyenébe helyződvén, ekkint illő helyzetébeni maradás végett annak nem csak fejére, henem egész testére a lovag legkivált kantár keze- 's egyéb jeleivel okszerüleg hat.

Teste súlyegyenébe ama lovat helyezve vélhetni, melly kantárba nem ereszkedik, kevés ideig szabad 's lógó kantárszárak mellett fejét nyakát rendes helyzetben tartja, járásait nem változtatja, a szárak legcsekélyebb megvonatására megállapodván ezeknek szinte leggyengébb jelei szerint mindenfelé engedelmesen fordulván, előjét hátuljával követi a nélkül, hogy farára nagyon nehezkednék; a lovat tehát egyforma idő mérletben (nélkülözhetlen tulajdonában) *gyakori feltartóztása* (arret), vagy egy egy perczig megállítása által tökéletesitendi az eszmélő 's ügyes kezü lovag, ki tüzes 's nemesb vérü lova kantár elleni működését a tudatlan közönséges 's lomha lónak kézbeni ereszkedésétől megkülönböztetni képes: ekként a' zablanyomást elkerülő lovat is czélszerüleg megorvosolandhatja, minő legkivált elől nem emelődvén, hátsó czombjaiban rendesen nem hajlik, fordulásokban farával elmaradni vagy ezzel kitűzött vonalárol letérni szokott.

Az elősorolt minőségénél fogva ismert súlyegyennek pontjait rendesen nem határozhatni meg, nem fontolhatván fel a ló tagjait egymással: súlyegyen tehát csak ott lenni mondhatik, hol a lovag ülvén *1) lova előjét hátfelé igazithatja fel, hátulját pedig egyenlő erővel előre serkentheti: ellenben, ha a lovag lova közepettén nem ül, ennek minden mozdulatait rendesen érezni, annál kevesbbé okszerüleg azt kormányozni fogja: midőn tehát a ló hátsó patáival az elsők nyomába lépeget, *2) a keresztben lévő lábok változtatva magukra veszik a terhet, a lónak súlyegyene meghatározható; mi közben a ló farával előjénél nem munkál többet, ellenben hátulja jobban viseltetik meg, ha hátsó lábaival előlábai nyomain keresztül előbbre lépeget; *3) melly utóbbi járását minden figyelmes lovag érezni fogja, efféle már annyira testét nem erőtetvén, sem mint lovának tanogatása kezdetén.

Ha ekként a lókedvelők lovaik súlyegyenét felkeresendők, gyakorlatuk alatt is bővebben eszmélendnek, tapasztalni fogják, hogy ez a lovaglás nélkülözhetlen alapja, melly szerint fiatal lovakat tanogatni, nem pedig azokat elválaszolhatlan e tulajdon nélkül erőszakosan farukra szöktetni tanácsos légyen.

---

*1) XVII. Tábl. A. a. b. — XVIII. Tábl. IV.a. b. 's XIX. Tábl. 5. a. b. — *2) XVIII. Tábl. IV. c. — *3) XVIII. Tábl. III.

12. §. A lovag terharánya.

A lovag testének különféle részeivel lovára hatván tartósabb erővel birand, ha teste terhközéppontját okszerüleg lova súlyarány középpontjához legközelebb helyezendi; mit végbe nem vihet, ha dereka tartós súlegyene által egyedül lován igazodik: tanult lovon a terharányt leghamarább fentarthatni; az lovagja leggyengébb mozdulását is elfogadván, engedelmeskedik, holott az akaratos ló kétszeres erővel helyéből alig indítathatik ki; mi által már nagyrészint a terharány vesz: a lovag tehát teste terharányát ne fejtse ki erejében, hanem terhében keresse fel; mellyben felső teste t. i. derék oszlopa mindíg úgy helyezve maradjon, mint eleitől fogva a lónak terhközéppontjára állítva vala: ellenben a test ereje körülményekkint veszhet 's nőhet, miből következik; „hogy a lovag feltalált terharánya határozza meg illető súlyegyenét: minthogy azonban a ló helyzete 's ellenműködése a lovagnak minden vigyázata ellenére is legkivált annak tudatlan állapotában megváltozhatik, annak súlyegyenét főleg felkeresnie kell, miszerint ez minden elékerülő esetben biztosan álhasson: e végre a lovag czombjai terhök 's kivánt erejök által hatnak, melly erő megszünhet, vagy keményebb nyomás által gyarapodhatik ha t. i. a lovag czombjait gyorsabban éreztetvén, biztosabban ezeket használja. Ebből világos, hogy a lovag czombjai a terharány fentartására sikerrel szolgálnak 's ezeknek lovához szorosabb közelitésével kerülheti el a lovag lovának felette kemény visszalökését, megczáfolhatlan maradván ama állitás „hogy csak okszerüen használt czombjaival öszhangzólag a lovag derékoszlopát is állandó tartásában támogathatja".

13. §. A lovag testereje.

A lovag ereje, kinek teste egy másod rendbéli emeltyühez hasonlítható, nem egyenlő minden lovon: annak felső teste az egyik, czombjai pedig a képzelt gépely második karját képezik; mellynek felső karja legkivált határozza háterejét.

A lovag nyugpontja ama három pontok közé esik, mellyek neki alapként szolgálnak, felső czombjai 's térdei adván

az ellenható erőt: minél hosszabb tehát a gépely karja, 's minél távulabb esnek pontjai, annál erősebben tartózkodhatik.

Minden test gyenge, puha, erős 's kemény részekből alkatva lévén, az elsők közé az izmok, a másod rendbeliek közé pedig a csontok tartoznak: ezeknél fogva hasznos, sőt szükséges nem csak a lónak, de az ember csontvázat is *1), nem könyvekből egyedül, de mindkettőnek működéseit vizsga gyakorlat által ismerni.

14. §. A ló 's lovagnak terhközéppontja.

A súlyegyeni lóban létez egy terhközéppont, mellyben minden ereje 's nehezsége öszpontosul: az egy függélyes vonalon helyzett elválaszthatlan e ponton *2) ülő lovagnak körülmény szabta működéseit arányoznia kell, különben alappontjait változtatván, csak lova egyes részeire fog hatni: minthogy tehát a ló-, mint a lovagban egy terhközéppont találtatik, melly függő vonalkint igazodik, ezt egymásra úgy szükséges helyezni, hogy a lovagnak terhközéppont-iránya saját erejével ne keveredjék össze, különben a bár lovát rendesen megülő lovag nem csak teste súlyjával, hanem izmai munkássága által is lovát kellőleg érzékenyítvén czélt téveszt: ezeknél fogva a lovagnak terhközéppont-iránya bár minémü mozdulásokban is tartassék fen, minthogy a testnek ereje különféle változásokban mutatkozik.

15. §. A ló 's lovag érzékenysége.

Az érzékek közt az érzékenység legnagyobb kerületet foglal; ez az egész testen terjed el 's a többit foglalja magában, mellyek az érzéki mívszerek illetése által egyedül hatnak.

Az érzékenység eszköze az egész testet befödő bőr, 's inacskák-, inak- 's rostokból alkotott hártya, mellynek alkatrészei mindenféleképen egymásba szövetvék.

Melly testben érzőinak vannak, abban érzékenység is létez: az érzőinak (noha páratlan számmal), mindenütt a

*1) XVII. Tábl. A. — *2) XVII. Táb. A. a. b.

testben elosztvák 's ekként az érzékenység ereje a test minden részeiben egyenlőnek nem tartható, minek tökéletes volta az állat érzőinai merevedésétől 's annak állapotától függ; mit legkivált a fáradt vagy beteges állat tanúsít, melly sokkal gyengébb érzékenységü, sem mint az ép, nyúgott 's egészséges ló — így p. a finom érzetü 's ingerlős ló csiklandos mint az ember; a csiklandozás pedig a gyönyörködés vegyes érzete, melly annak végét, szinte a fájdalom első fokát határozza, 's azt a ló soha sem kedveli, sőt több ízben magát ellene szegezni, védni, néha erőszakkal is attol menekedni iparkodik: ha ellenben a csiklandozás, vagyis a lónak idegen test általi nyilvános illetése csak parányi, ezt a ló mindjárt nem ellenzi; azonban a lovagnak minden esetre lova érzékenységét ismernie 's jeleit ekként alkalmaznia kell, de csak növekedő erővel; mert rögtöni kemény, legkivált czombjai nyers jeleivel lovának fájdalmat okozand: — mindenkor csak a körülmények szerint működő lovag gyengébb jelekkel 's szorgalmas gyakorlat mellett lovát elébb kitanogathatván ezt egyszersmind tökélletesitendi a nélkül, hogy nyúgtalanitsa.

Megrendítését (ha nincs természete ellen) a ló szívesen érzi; különféle okok 's működések az agyvelőre behatván, ebből nem olly könnyen tünnek el, mint a lélek érzékei; minélfogva eszét a ló legcsekélyebb tárgy körül ismételve erősítheti. E különböző behatások a megrengetési erő nagyságához képest tartósak is lehetnek; a ló legkivált erős 's keményebb jelekkel ösztönöztetvén, agyvelőjének nagyobb megrendülése által tüstént engedelmességre téríthető; ellenben felette kemény 's tartós megrengetését fájdalmasan érezve ezt elkerülni, söt néha ellenszegülni iparkodik, gyakran csak félelem 's szelességből egyedül engedelmeskedvén.

A lónak szükségen fölötti megrendítése néha sok rendetlenséget okoz, mit szelíd, csendes s okszerü jelekkel a lovag elkerülhet; azonban a behatások visszanyomása a ló elméjét élesítvén, azt könnyen ébresztve lelkesítheti, annak nyomai az elmében mélyebben gyökerezvén be.

Az agyvelő mennyisége 's az érzőinak kiterjedése okozza a lóban a különféle érzet megjelenését 's fenmaradását: midőn tehát az agyvelő az őt intő érzettől nyomatik, a ló kivánt munkásságát engedelmesen végzi.

Az ismételt de csak mindig okszerüleg alkalmazott egyenlő megrenditès a lovat szokásaiban erősíti, melly különben tétovázni hajlandó; ha tehát lovával új munkát ismertetni akar a lovag, azt addig rengeti okszerü jeleivel, míg ezeket eléggé mélyen felfogta agyában,: több ízben e végre fájdalom is okoztatik néki, hogy figyelmesebbé téve, a régiebb leczkére mindíg gyorsan emlékezzék.

Hogy tehát természetében a ló tökéletesítethessék, ennek természeti működéseit is bensőleg ismerni 's tanításában egy vizsga rendszert egyetemben követni kell: érzékenysége szájában 's vékonyaiban kerestessék, mikre legkivált hatni szükséges; ekkint a többféle jelekkel rendesen érzékenyitendő ló sebesebben is idomítható leend.

16. §. A ló vékonyai érzékenysége.

A ló bőre mindenütt érzékeny, de legkivált ott, hol gyenge, 's ezt inacskákkal átszőtt hártya takarja. Vékonyaiban sok ló annyira érzékeny, hogy bár minő idegen test gyenge érintését sem szívelheti meg: efféle finom vagy ingerlékeny érzékenységét a ló gyakran betegség vagy kemény használtatása által elveszthetí, mi azonban szája érzékenységétől nagyon különbözik.

Midőn a ló feltakarója sarkantyúval nyomatik, fájdalmat érez: ezen idétlenül alkalmazott jeleket a ló ellenzvén, a sarkantyúkkali jeladást minél inkább (csak végső esetet kivévén) kerülni, 's a lovat lehető legjobban kimélni számtalan tekintetnél fogva igen ajálható.

A lovag alsó czombjait közelítetvén, növekedő gyenge nyomással a ló vékonyaiban érezteti, míg az feligazodik; de egyes czomb jelével csak csiklandoztatik, kivévén az oldalt-lépésnél; azonban, kik egy czombbal szüntelen engednek, 's mint egy hintálódnak, lovaikban állandó engedelmességet 's bizonyos érzékenységet nem idéznek elé, jeles 's tartós ülést nem nyerhetnek; midőn pedig lovaikat czombjaik kemény nyomásával véletlenül megijesztik, vagy rögtön megkapkodják, azokban rendkivüli érzékenységet ébresztnek, ezzel lovagjaikat visszalökendők; miből következtethetni „hogy minden rugó toll-módoni engedelmes test gyengébben érzi 's

érezteti hatását, sem mint a nagy testre ható kemény 's merő test: hogy tehát bizonyosabban működhessék a lovag, sem igen gyenge, sem főleg kemény jelekkel ne éljen, hanem ezeket lova érzékenységéhez alkalmazva, czombjait hosszas munka után is lovához csendes 's rendes módon fektetve, okszerüleg éreztesse: mire már a czombok saját súlyja is nagy könnyebséget szolgáltat.

Lovaglás alatt a lovag czombjait csak szabályosan helyezvén sikerrel használhatja; tapasztalván, hogy a csendesen kinyújtott czombok- 's lefelé nyomott sarkokkal adott jelek hathatósabbak, sem mint az alsó czombok fölöttei engedékenységéből származók. Első esetben, a czomboknak állandó nyomása által a ló mintegy büntetést fél 's enged; másikban egy engedékeny testtől nyomatván, ritkán szegül ellen, mert az illető testrésznek hatása az ellen miveléssel vegyítve semmi fájdalmas érzékenységet nem következtet: ki tehát engedékeny jelek által lovát tanogatja, érzékenységében gyönyörködve hamarább azt tökélletesitendi.

Ezek szerint az egyes al-czombok háromféle működését vehetni észre; I-ször: azok lóhoz gyenge illetésökkel izmaikat összehuzván a mozdulást növelik; II-szor: azoknak nyomása szaporodván az egyébiránt engedelmes ló rendesben helyződik, 's III-szor: derekában a ló annál jobban hajlik, minél többet nő lovagjának czombjai nyomása: a kantáros kéznek rendes állása 's okszerü müködésén kivül tehát egyetemben azok hatását is használnia szükséges minden gondos lovagnak, kinek lova (midőn mindkét czombjait vele egyenlően érezteti) gyorsabban mozdul derekában; az alsó test minden izmai összehuzatván, a ló hátsó czombjait előbbre rakni kénytelen, a kantár-kéz egyetemben a ló utóbbi munkásságát határozván meg.

17. §. A lovoni szabályos ülés.

*1) A két test tulajdonait, mozdulásait 's működő erejét, nem különben ezek által lehető következéseit figyelembe vévén, tapasztalandja a lovag, hogy semmi főleg ő okozta moz-

*1) XVII. Táb. A. B. a. b. c.

dulást lovának nem közölhet, ha csak ennek természeti mozdulataihoz nem alkalmaztatja magát, a lovaglás bizonyos szabályai szerint a ló mint a lovag tagjai egy köztörvény alá foglaltatván.

A lovagnak lovára hatása mindig a középpont köréből kellőleg származván, ellenműködését a ló annál biztosabban közli középpontjárol lovagjának, minél közelebb fekszenek hozzá annak tagjai: a ló ellenhatása tehát kezdődik mihent lovagja terh-, vagy erejével reáhat, melly ellenműködvén előbbi állását visszanyerni iparkodik: minélfogva a ló egy egy perczig engedelmeskedni látszik, ha lovagja működése megszünik, azonban vad hajlamait a hanyag lovag alatt tüstént ismétlendi.

A lovag (egy *mozdulatlan*, ugy mint: fel-czombokra, 's *két mozduló részre*, azaz: felső testre, 's az al-czombokra) feloszlott testét lován úgy helyezze, 's vele akként működjék, hogy a ló azt ellenhatásával rendetlenségbe ne hozhassa; ennek testalkotását különös tekintetbe vévén engedelmessége felöl meg kell győződnie, miszerint minden jeleit megértvén akaratja ellen törni legkevesbbé sem mutatkozzék 's a hatás bizonyos foka következzék; minőt ember 's ló maguk közt felváltva közölhetnek.

A lovagnak lovára hatás-foka ennek erejéhez, ez utóbbinak pedig ellenhatás-foka (mint első ok) a lovag fesz-erejével arányozzék; azonban a testnek kemény tartása mindig alkalmasabb az ellenhatásra, sem mint a gyenge test hajlékonysága.

Az emberi testet nem illető mozgás viszont nem érezteti, 's a visszahatás a mozdító erő arányában állapodik meg; ha tehát ez a két egyes test a közmozgás rendszere szerint szorosan nem munkál össze, lovától a lovag könnyen elválhat.

Ha a mozgás foka közönséges nem volna, a legtöbbet mozgó test a másiktol kellőleg elválván, az egész összemunkálás megszűnendene; a lovag azonban teste terhéhez képest lova nyúgpontjára hatván 's e működés saját ereje által szaporodván, határa szerint a ló engedelmesnek mutatkozik.

Ezek szerint az eszmélő lovag elismerendi, mennyire legyen képes testét lován rendesen helyezni 's minden mozgásait lova középpontjára irányozni; kinek egyetemben álhatósan ülnie kell akár ágaskodik, kirug, vagy félreszökik lova; mellyet egész erejével sem mozdithatand meg, ha csak közép-

pontján nem ül; de lova ellenmüvelésére sem fog hivánt hatást gyakorolni, ha csak saját terhközéppontját lova súlyegyen-pontja irányában fel nem találja *1): miknél fogva a köz- terh középpont- iránya is hiányzani fog.

Mi a lovoni szabályos ülést illeti, bátran mondhatni; hogy számtalan lovagok közt mindenki legjelesb lovon-ülést tartani elhitetve van, szabad tetszése ellen lévén szabályszerü ülést általában meghatározni. Gyakran egyik lovag másikkal hasonlítatik össze; egyiknek lovon-tartása ocsároltatik, ellenben másiké dicsértetik; kit tán egyedül tetszős 's alkalmasb termete jelesit, 's már azért emennek különös lovagtudományt is tulajdonitanak, holott a másiknak rendesb ülése kitünőbb érdemet tanúsít: a tetszősen ülő lovag testtartásával elragadott birálók tehát a szép ülést a szabályos üléstől különböztessék meg, mellyben magát kiki különösen gyakorolja, lovára tökéletesen nem hathatván a tagjait szabályszererüleg nem helyező lovag: általában a legjelesb lovagmesterek azt vitatják, „hogy *a lovon természetesen, egyenesen 's minden erőtetés nélkül állhatósan ülni kell.*

Természetesen 's *minden erőtetés nélkül* az az: keresse fel a lovag ama sulyarányt, mellyben lovát minden mosdulataiban követhesse; méltó e végre a fiatal lovagra figyelmezni, ki lova legcsekélyebb félreszökésénél is sörényébe kinosan kapaszkodván, néha felrugó lova fején felül is elrepül, ha felső testét ellene 's hátra nem nyomja, vagy ülésében ingadozik.

*1) *Egyenesen*: azaz a test függő vonalként 's mindig ama helyre visszahelyeztessék (ha lova nyers mozdulásai által elemeltetett), hova ez, önsúlyja által nyúgpontjára vissza esni hajlandó; a lovának tehát nyomos jelt adni akaró lovag felső testét annyira hátra nyomja, hogy (önfejetől kezdve egy, p. sinóron lecsüngő golyónak *3) függélyes vonala megé helyezve) szabadon üljön; ekként bár mennyire is kantárszárak ellen hánykolódjék a farával legtöbbet nyúghatatlankodó 's ezzel majd minden erkölcstelen viseletét megkezdő ló, még is lovagját előre lökni képes nem leend, ha ez nyúgpontjában állhatósan 's inkább hátra nyomja testét.

E módoni rendes ülés elnyerésére felette nagy gyakorlat ajálható, miben a lovag nem kezeinek kantárba kapasz-

*1) XVII. Tábl. A. a b. — *2) és. *3) XVII Tábl. A. B. a. b.

kodásával, vagy rövid kengyel-szíjakkal térdeit felhúzván, lábainak előnyújtásával, hanem a terharányfentartás által több erővel hathat; mert e nélkül a legerősb emberek is lepotyognak lovaikról; ellenben a leggyengébbek terharányukkal jelesen tartózkodvák: nem érthetvén itt, hogy a lovag lábait előre nyújtsa vagy kifeszítse, mi közben térdeit felhúzván, felső testét hátra igazítsa, lovának pedig legparányibb mozdulására kantárba kapni kényszerítessék; hanem hogy a nyereg közepén 's nyúgpontján üljön, de fesztelen vékonyakkal, hátra helyzett fel- 's alsó czombjai közt lovát tartván vezesse; seggpofáit össze ne húzza; mert ez által térdei megmerevedvén ezeket csak erőtetve fogja nyergéhez fektethetni, ellenben természetesen széthelyzett ülőpofáival szélesb alapot 's általa állhatósb ülést nyerend.

A *felső test* *1) a lovagtest első 's mozgó része csipőkből emeltessék ki 's minden merevedés nélkül derékban huzattassék meg; a vállak szabadon nyomassanak le 's vonassanak hátfelé, hogy a mell legkevesbbé se erőtessék meg, szabad lehelésben ne akadályoztassék; végre, a test valamellyik oldalán a vállak megszegése miatt ne szorítassék össze.

A *fej* arczczal egyenesen előre, 's nyakcsigából szabadon álljon; a *felső karok* saját terhök szerint test mellett nyúgalmasan, az *alsók* szinte testhez gyengén érintve, könyökben majd egyenes vonalon a hüvelykkel irányozva, a lónak minden mozdulása alatt-, a kezek pedig egyik feljebb, másik alantabb, vagy mindkettő egyforma magasan közel a nyeregkápához bezárt ujjakkal, kevessé gömbölyödve tartassanak; ha t. i. akármelly választott szárakkal vezettetik a ló.

Hogy a lovagújoncz minél előbb terharánya fentartásában tökéletesíthessék, őt kengyelvasak nélkül, de nem magyar, hanem tan-nyergen, futó-száron egyegy ideig lovaztatni, kisebb hibáit eleinte valamennyire átnézvén csipei helyzetére 's czombjai tartására legkivált figyelmet fordítani szükséges leend.

A tanítvány, ki csipeit hátrahúzván, testét derekában nagyon megszegi, térdeit felhúzza, ellenkező módon e hibáiból kivetkezni iparkodjék: ama pedig, ki csipeit előre bocsátja, többnyire teste legnagyobb veszedelmére villában ülve, far-

*1) XVII. Tábl. B. a.

csontjait ekként a nyeregtől el- 's felemelgetvén, testét annyira 's addig hátra igazítsa, míg czombjait szabályszerüen's állhatósan tartani képes nem leend.

Vállai hátratartásával a lovag mellét szabadítsa, fejét könnyen emelve, ajakát húzza meg egyetemben, szóval: ha egyik tagját igazítja, egész testével ne nyúghatatlankodjék: *csipeit* szegje meg, de derekát soha annyira, hogy ebben vesszőformán áthajolni látszassék.

A *fel-czombok* *1) (a lovag test mozdulatlan egyik 's harmadik része) csipőkből kevessé kifordítatván, bel-lapjokkal nyereghez fektessenek; az *al-czombok* *2) pedig (mint a lovagtest másik mozgó része), tulajdon súlyjok szerint minden erőtetés nélkül térdforgóból függélyesen lóhoz közel tartassanak a nélkül, hogy ezt (ha csak nem szükséges) legkevesbbé nyugtalanítsák.

A *lábak* *3) fele talpig kengyelvason nyúgodjanak, a *sarkok* pedig, bár az egész czombok csipőktől kezdve nyújtóznak, a talpnál egy hüvelyknyivel alább nyomattassanak a nélkül, hogy a lábaknak csuklóikban szabad mozdulhatását legkevesbbé is akadályozzák.

A térdek tartása szerint határoztatik meg az egész czombok helyzete: az al-czomb lába bel-élével lóhoz inkább közelítsen, csak ekként nyerhetvén biztosabb ülést a lovag; ellenesetben az al-czomb távozván a lótol keményebb működése által a nyergen felfelé emelődik: mi okból rendes ülés nyerése végett szükséges a csipőket egyenlően, a fel-czombokat lapjokkal nyereghez, az alsókat lóhoz közel, a seggpofákat szét helyezni, hogy nagyobb alapot foglalván, saját testőknek nyugalmasb ülést adjanak.

A *térdek* csuklóikban könnyen 's szabadon forogjanak a nélkül, hogy a fel-czombok is egyszersmind mozdúljanak.

A *kengyelek* olly hosszúra 's egyenlőre csatoltassanak, hogy a lovag csendes- 's természetesen tartott al-czombjaival azokat lábaira felvehesse; mikben sebesb mozdulások alatt másod nyúgpontját találja: Ez okból hosszú (de többnyire még nem is egyforma hosszúra csatolt) kengyelekkel legtöbb lovagok nagyon hibásan lovagolnak 's annyival rútabban azok, kik csupán kengyeleikben tartózkodnak: méltán tehát azt ál-

*1)XVII. Tábl. B. b. *2) XVII. Tábl. B. c. — *3) XVII. Tábl. B. d.

líthatni, hogy ama lovag a kengyeleket rendesen használni nem tudja, ki ezek nélkül nem gyakorolta magát.

A lovagújonczot eleinte jól idomított 's kellemes járatu lóra ültetve, csendes mozdulatokban gyakorolni tanácsos, hogy haladva rendesen ülni tanuljon; idővel azonban ezt keményebb mozdulatu lovakra ültetni kell, miszerint szabályszerü ülésben erősödjék; ki lovaglásra kedvét csak hamar elvesztené, ha kezdő oktatásakor mindjárt halálig rázó lovon kellene tanulnia; ellenben kitanult 's járásait szabályszerüen végző lovon nyert maradó-'s rendes érzékenységen kivül a különféle járások rendes voltát is hamarább meg fogja ismerni.

Ezek szerint, ki a lótanodában nyert rendes ülést tán ideiglenes vagy hosszabb pihenés után elvesztené, annak szinte ajálható, hogy egy ideig kengyelvasak nélkül lovazzon, mi által előbbi rendes lovaglói érzékenységét visszanyerhetvén, a lókinzótól különbözni fog; minő mai világban igen nagy számmal található.

Általában tehát testét a lovag minden tagjaiban fesztelenül, könnyen, gyengéden 's engedelmesen tartsa; azonban erővel 's nyomósan lovára hatván, okszerüleg működjék; ki, midőn testét megmereviti, keményen hat lovára, 's ekkor ez még keményebben fog ellenhatni, sőt utóbb lovagját tetszős ülésében, vagy gyenge jeleiben is meg zavarandja.

Az eszmélő, de egyszersmind szabályszerüen magát gyakorló lovag meg fog győződni ezek valóságáról 's arról, hogy a tetszősnek képzelt vadásznyargalót 's minden műlovag előtt türhetetlen lovazást úgy is a' nézők legnagyobb része utálja.

18. §. A kantárkéz tartása.

A *kantárkéz* különféle lovagmesterek szerint különféleképp tartatik: sokan a kantérkéznek körmei lefelé tartásával a kantárszárakat legcsekélyebb meghuzatásuk által egyenlőre igazitván, egyenlő hatással éreztetik, mig a ló egyenes úton jár. Többen azt állitják; hogy a hüvelyk felül keresztben, a körmök test felé fordítva, a kéz pedig csúklójában, az az gyökerében gömbölyödten kifelé hajolva legyen, *1) miszerint a kis újj felett tartott kantárszár több-

*1) XVII. Tábl. D.

nyire hosszabbodni fog, bár eleinte mind a két szár is kiegyenlítetett, 's ez okból egyenlő éreztetésök végett egyikét mindig alkalmatlanul megrövidítni szükséges; a kantárkéz tehát kevessé hajlítva magát engedékenynek éreztesse, hogy a ló szívesen elfogadhassa, melly (a vezetendő lóra tekintőleg) csak eszköz lévén, korántsem (bár mi rendesen működjék) a lovag egész tudományát határozza meg: ezt azonban okszerü alkalmazás által finomíthatja.

Sokan lovaikat (jelesen idomítván) kitanítják, noha a kantárkéz tartásában eltérő szabályt követnek: egyik tartásmód könnyebb a másikénál, mi egyedül szokásból is származhat: ennélfogva azon módot legczélszerübbnek itélhetni, mellyben az illető kéz egyik, majd másik, vagy mind a két kantárszárt lovának értelmes-, és csendesen 's látszatlanul érezteti, eredeti nyúgpontjából nem távozván: mindazáltal a kantárkéznek egy szabályszerü helyzetet kijelelni szükséges, mellyet legkivált körülmények szerint állítni kell; mert nem mindegy, bár közel vagy távul testtől, alant vagy magasan tartassék. A tudatlan pótlovon legmagasabban 's testtől legtávulabb kell azt tartani, minthogy teste ellenkező erejével azt ide 's oda húzni kénytelenítetik a lovag; ki testéhez kezeit jobban közelíti, midőn fejét a ló szabadabban emeli: utóbb azonban (testét a ló állandóan 's rendesen tartván) kezeit alantabb 's még közelebb helyezendi testéhez.

Olly lovon, melly előnyújtott nyakkal orrát magasan hordja, a kantáros kezeket alant-, azon pedig, melly fejét, orrát szügyébe szegi (csukláz), testtöl távulabb 's magasan tartani szükséges: — ekként az egyelített kantárszárakat tartó kéz hatféle módon működhetik;

I-ször: egyenesen közel testhez, középett gömbölyüre helyezve a ló szabadságát határozza, azaz: a lovat megállítja;

II-szor: test felé fordítatván, a lovat tartóztatja;

III-szor: a kis újj jobb váll felé fordítatván, a balszár hatását ezközli;

IV-szer: a kis újj bal váll felé igazodván, a jobb szárra hat;

V-ször: a kéz valamennyire felfelé egyenesen emelődvén, a ló feje emelintetik 's

VI-szor: a kéz lefelé ereszkedik, hogy az orrát ég felé nyujtó ló fejét 's orrát lassan lassan lefelé szoktassa.

A rendes kantárkéz háromféle jó tulajdont foglal magában; 1-ször: *könnyüséget*; 2-szor: *gyenge engedékenységet*; 3-szor: *állhatóságot*, mit azonban öszvesen csendes 's szabályszerü ülés nélkül nem érhet el a lovag: mindezeken kivül legfőbb tulajdona a finom rendes érzékenység, mit szóval megmagyarázni, vagy a lovagujonczoknak olly könnyen megszerezni lehetlen, ha csak magukat szünteleni eszméléssel nem tökéletesitendik.

Átalában az alkar könyöktől fogva kézgyökerig közel testhez, a *kantárkéz* pedig kápa felett lehető közel, vagy az előtt, körülmények szerint kevessé gömbölyödve olly módon tartassék, hogy ennek első csuklói *1) a lónak nyakéle irányában, a körmök *2) pedig saját testnek közepe felé helyződjenek; a kis újj *3) különösen bezárassék, hogy a kéz is fesztelenül becsukathassék; a hüvelyk *4) lapjával a kantárszárakra könnyen fektessék, a könyök pedig szabadon, 's nem a test oldalába szegezve nyugalmasan testhez közelítve maradjon.

19. §. A lovag tanjelei.

A ló vezetését szabályozó 's azt különféle mozdulásaira serkentő, szóval: teste- mind elméjére beható benyomások *jeleknek* neveztetnek.

Illy a ló testére ható *jelek* mint szándékolt, de mindig csak okszerüen alkalmazott benyomások a lovag különféle testmozgásai által közöltetnek, t. i. ha a lovag kereszttetemét meghúzván jó előre magát nyeregbe csavarja; egyik vagy másik farcsontjára nyomósabban-, vagy kengyelekbe keményebben ereszkedvén sarkait jobban lenyomja; térdeit, vagy alczombjait lapjaikkal ('s nem mint számtalan lovagok hibásan élőkkel) növekedő nyomással-, a vesszőt csendesen, vagy keményebben-; végre sarkantyúit is érezteti: efféle jelekkel él a lovag,

I-ször: midőn lovát ébreszteni 's

II-szor: teljes vigyázatra figyelmeztetni akarja;

III-szor: bátrabb, sebes 's könnyebb mozdulásra serkenti;

IV-szer: ezt vigyázatlansága miatt következőleg büntetésre emlékezteti,

---

*1) XVII. Tábl. C. D. E. a. — *2) XVII. Tábl. C. D. E. b. — *3) XVII. Tábl. C. D. E. c. — *4) XVII. Tábl C. D. E. d.

V-ször: különböző szolgálatra inti 's

VI-szor: midőn rendetlen viseletében hátráltatni akarja.

Ha a lovag derekát megszegi 's farcsontjait összehúzza, kengyelekbe nyomósabban ereszkedik, ekkor lovát összeszedi 's egyéb működésén kivül vágtatásra előkészíti.

A kengyelekbe nyomósb ereszkedést általában csak a kitanult ló érti, miféle jellel különben is az ügyes lovag élvén, csak hosszas gyakorlat által e működés sikeres hatását nagyon tapasztalhatja.

Az idomár *szavát* (*hangját*) is különösen a tan-lónál használhatja; mit a ló szivesen hall, sőt félénkségc miatt bátorítni, kecsegtetni, 's körülményekként inteni, nyomósabban néha megszólítván mintegy fenyíteni, büntetni, vagy az őt ijesztő tárgyakhoz közelitésre okszerü hanggal is előkészítni szükséges. Egyébiránt a kitanított lovat, legkivált följebbvalói társaságban inteni, büntetni, szinte nyelvpittyentéssel bátorítni nem csak szokáson kivül van, de az illendőséget is sérti: azonban ez utóbbi jel a pót-ló idomítása alatt hébehóba alkalmazva sikert szerez.

Csendes nyelvcsattanással (Zungenſchlag) a ló ébresztetik, mellyel néha (legkivált az ingerlékeny) szükségen kivül serkentetik; rövid 's keményebb *ajkpittyentéssel* (Lippenſchlag) ösztönöztetik 's nyomósabban előre indítatik; ennek ismétlésére pedig bátrabban feligazodva, serényebben jár. E jelt ritkábban kell használni, különben hozzá szokván a ló, utóbb ezt felsem veszi: általában minden alkalommal illetlen piszegő, vagy czuppogató jeleket ne használjon a lovag.

Vessző-jellel (ezt jobb kézben hegyével felfelé, a lónak bal füle irányában tartván 's maga előtt suhogtatván) a ló bátorítatik: hegyével lefelé illetvén a ló előjét, jobb vagy balra lépni intetik; hegyével pedig azt a lovag heveder vagy nyereg megé, vagy lófarára irányozván lovát összeszedi 's hátuljával távozni kinszeríti. Egyébiránt, miként szükséges többnyire a vesszőt tartani, utóbb bővebben fog magyaráztatni. A tanodában hegyével felfelé-, séta lovazás közben lefelé-, egyelített kantár-szárakkal lovazván bal hóna alá, vagy jobb kezébe veszőjét a lovag szabad tetszése szerint helyezi.

A *czombokkali* jelek mindig növekedve adatnak 's körülményekhez alkalmaztatnak. Az *alczomb* térdnyomásokon kivül a lovat elővékonyaiban, vagy ezek megett, a heveder

felett, vagy hátsó vékonyaiban egyenesen, vagy pedig mind kettő a szerint illeti egyforma erővel a lovat, mint azt az ettől megkivánt járat vagy mozdulat követeli.

A *sarkantyú* csak lábjelek után, nem tökéletes engedelmes vagy lomha lovaknál alkalmaztatik; egyformán mindkettőt, ha lovát öszeszedni vagy ugratni-, de ha oldalt léptetni akarja, csak egyikét éreztetvén a lovag: melly jelként csak végső esetben ismertessék a lóval. Egyébiránt utálatos nézni ama lovagot, ki szüntelen sarkantyuzással lovát farkcsóválásra szoktatja; sőt illy ló becséből is sokat veszt.

A ló elméjére ható benyomások (szinte jelek) következők: *nyelvpittyentés*, *vesszővel suhintás*, lónak nyaka körüli, vagy egyéb részeinek kézzeli *simogatása*, annak egyéb jámborító szavakkali *czirogatása*, szelid hangoni *dicsérgetése*, 's még mind ama mód, mellyhez idomítatása elejétől szokott a ló. E jelek okszerü alkalmazása könnyíti a lóvezetést 's egyszersmind kedvet szerez a lónak, ha durva, riasztó erővel nem közöltetnek, mellyeket nyomósabb fokban használhatni a lomha 's tudatlan lovak körül; ellenben a tüzes 's érzekeny lovakon csak legnagyobb figyelem mellett szerzendők sikert.

A jelek okszerü alkalmazása fontos tárgya lévén a lovaglásnak, vigyázzon minden lovag, hogy lova tulajdonai-, érzékenysége- 's termetéhez képest, szóval: körülmények szerint annak idejében 's kivánt mértékben azokat használja; miben szorgalmas vizsgálat 's eszmélő gyakorlat által tökéletesíthetendi magát: ha mindazáltal kivánt szolgálatra 's engedelmességre lovát birni elégtelen volna, ekkor ezt okszerüleg büntetheti, de csak úgy, hogy büntető jeleit megértse; szerinte gyengébb (ha kivántatik), keményebb vesszővágással, az al-czomboknak erősb hozzá nyomásával, vagy végre sarkantyukkal serkenthetvén azt.

A büntető jeleket igen értelmesen kell alkalmazni, mert idétlen használatuk által sok ló makacsságra ingerelhető; nyers lovagjától érdemtelenül megsarkantyúzott, vesszővel keményen megvágott sok ló lovagját elragadja, kirúg, vagy végre kegyetlenül össze vissza rángatott szája fájdalmai miatt ágaskodni 's gazdájával együtt magát hanyatvágni kényszerítetik.

Az eszmélő lovag tapasztalandja, hogy a sarkantyút egyedül ritka, különös 's nem közönséges esetekben mint büntetést kell használni, 's hogy a vesszőt legalkalmasban heveder me-

gett, egyszer kétszer gyengéden vagy néha keményebben is vékonyaira vágva büntetés gyanyánt használni lehet: sok ló attól igen félvén, szüntelen előre iparkodik.

Minél jámborabb 's engedelmesebb a ló, annál ritkábban szabad ezt büntetni; ellenben, minél lomhább 's makacsabb, annál keményebb jelekkel tanácsos akaratosságát megelőzni.

A szelíd ló, legkivált alkalmas jelek által néha félelemből is hajlandóbbá valik gazdájához; a kötekedő lóból ellenben keményebb-, de szinte okszerü jelekkel a rosz erkölcsöt kiirthatni.

Az olly lovagok, kik lovaik különböző hajlamait lehető tökélyig kiismerni szükségtelennek vélik 's csak könnyelmüleg működnek, lovaiktól tökéletes szolgálatot soha nem várhatnak 's csak nagyon ritkán érendik el czélukat.

20. §. *A műszavak, 's ló-tanoda illedelem szabályai.*

A ló-tan (ló-tudomány) magában foglal mindennémü lónemet közvetlenül illető tudományt.

A *lovag-tan* két rendbelire; I-ször: *közönséges-*, és II-szor: *mű-lovaglásra*, azaz: fenséges járatok-, mozdulatokra oszolván fel, kapcsolja magában a lovaknak rendszeres mindennemű ismeretét 's a lótanogatásra szükséges ügyességet; minélfogva csak ama lovat mondhatni müvészileg kitanítottnak, melly az okszerü jeleket elérti, elfogadja 's tökéletes engedelmes; a lovagot pedig, ki rendszeresen nem idomít, csak természetes lovagnak nevezhetni; 's mint már e rész I-sö czikk végin érintém, „lovas az, ki lovon ülni tud, de nem minden, ki lovon lógni tud, mondathatik lovagnak", a tanított ló hátazására kivánt testi ügyesség egyedül tökéletes lovagot nem képezvén: a lovagok tehát négyfélék: *tan-lovag* (Schulreiter), *csata-lovag* (Campagnereiter), *közönséges* (Naturreiter), 's *mulató, séta-lovag* (Gesundheitsreiter).

A *ló-tanoda* (Reitbahn), *négyszeg* (Reitschule, Viereck) 30—40. lépésnyi szélességénél legalább kétszer hosszabb-, a lópatáknak megkimélése tekintetéből kavicscsal, fürészporral, vagy timárcser közé vegyített homokkal megtöltve-, fallal körülfoglalva-, *födeles* vagy *födetlen* 's karfákkal kerített-, vagy

szabad téren képzelt négyszeg legyen. Minden *ló-tanoda* két egyenlő négszegbe, 's minden négyszeg négy kicsi *körre* (volte) (Zirkel) oszlik fel, miknek egyike, átmérőjében legalább 3—4 lábnyi hosszú vonalt képezzen; a nagyobbat nem határoztathatván meg.

Ide sorozhatni még a *lovárdát* (circus) is, mellyben a *lovárok* 's *lovárnők* (Kunſtreiter) különféle jól idomított lovaikon mutatni szokott súlyegyeni test mozgások- 's ügyes ugrásokkal a nézőket néha bámulásig mulattatják; de ritka közülök egyszersmind tan-lovag.

A *tanoszlopok* (Pfäſten) *1) ölnyi magas 's 1 ölnyire egymástól távul álló két czölöp (oszlop), melly a *tanoda* szögeiben vagy közepén helyezve van; ha pedig csak egyedül egy használtatik, *műoszlopnak* (Wolfen Säule) neveztetik.

Külsőoldala a ló-, mint lovagnak az, melly a tanoda falához van fordulva: ekként kell érteni a kantárkezek, vagy egyéb tárgyak mivoltát.

A *ló testállása, helyzete* (Stellung des Pferdes) kétféle: *természetes*, midőn szabályszerüleg feligazított fejjel 's nyakkal négy czombján egyaránt áll *2), vagy mozog *3) 's *mesterséges*, ha *jobbra balra* nyaka hajlítva van *4), mi csak tanított lótól kivántathatván, egyedül a ló rendes termete szerint határozható.

Kézre változni annyit jelent, mint a tanoda egyik oldaláról másikra-, a négy szegnek túlhaladott sarkából egyenes-, keresztbeni vagy görbe vonalon szinte változtatott testállásával, vagy a tanoda közepén keresztül, vagy végre: ennek egyik sarkában a lovat ellenkézre átvezetni, vagy előbbi kézen azt hátazni.

Patkó-nyom (Hufſchlag) *5) a lótól meghaladott útat mutatja. *Egy patkónyomon* jár a ló, midőn egyenes vonalon, *két patkónyomon* pedig, mikor előczombjaival különös-, a hátsókkal szinte más-, azaz: párhuzamos vonalon halad oldalt, vagy egyéb műjáratokban.

Tartóztatás (Arret), *megállítás* (Parade), mikről a II-dik rész II-dik szakasza 9-dik §-ben bővebben) *természetes* azaz: a szárak meghúzatásával eszközlött; vagy *mesterséges* azaz: a

*1) XIX. Táb. 6. a. a. — *2) XVII. Tábl. H. d. e. g. h. — *3) XVIII. Tábl. IV. *4) XVII. Tábl. G. a. b. 's XVIII. Táb. II. a. b. c. — *5) XVIII. Tábl. A. B. a. b. 's a többi.

lovagjeleivel ösztönözött lónak hátuljára ereszkedése 's hátsó czombjai maga alá rakása.

Fél-tartóztatás, fél-megállítás alatt a ló terjedtebb járatbol rövidebbre, de lassubbra is a kantárszárak jeleivel átvezettetik.

Előjén megállíttatik a ló (Parade auf den Vordertheil) (mi a törökök 's egyéb ügyetlen lovagok alatt gyakran látható), ha gyenge 's tudatlan lévén, lusta vagy durva kezü lovagjától előbb czomb jeleivel csak kevessé szorítatván, rögtön megfeszített kantárszárakkal megállíttatik a nélkül, hogy elébb hátuljára is működött volna a lovag.

Rövid tartoztatás (Kurzer Arret) az, ha a ló fejét, nyakát a kantárszárak illő megfeszítésén kivül (lábjeleivel is egy egy perczig a lovat tartóztatván) feligazítja a lovag a nélkül, hogy járatát változtassa.

A lovagnak *czombjai* (Schenkel des Reiters) *felsők* 's *alsók*, (lábszárak) *jeleiről* (Hülfen) bővebben a II-dik rész II. szakasz 15. §-ben.

Lovat összeszedni (Pferd versammeln) lehet akármelly kézen lovagolván, midőn okszerüen megfeszített szárakkal a lovag lova előjét emelinti, czombjai jeleivel pedig maga alá lépteti hátulját, különben gerinczoszlopában az egész lovat mintegy összesrófolja, míg testterhével hátuljára ereszkedik; mire azonban csak fokonként előkészíthető.

Vonalon jár (auf der Linie) a ló, ha egyenes vonalon, de csak egy patkó-nyomon természetessen vagy mesterileg helyezve halad.

Lovát hajlítja (das Pferd stellen) a lovag, ha annak fejét nyakát szabályszerüen oldalt helyezve rendes idő mérletben vezeti, vagy álló helyben azt eszközli.

Lovát nyakában megszegteti a lovag (das Pferd beinehmen), ha alantabb helyezett kantárkezét nyomósabban érezteti annak hátulját ön czombjaival előre srófolván (nyomogatván), legkivált ha orrát fenhordani szokta.

Lovát felemelínteni, feligazítni (aufrichten) kell, ha előjére, vagy kantárba ereszkedik a nélkül, hogy járását változtatja.

Kézbe ereszkedik a ló (in die Zügel, oder in die Hand bohren), ha annak előjét a lovag mint egy súlyosan kezében érezve vezetni kénytelenítetik.

A ló *zabláját ellenzi* (ohne Anlehnung, aus der Hand gehen), midőn nyakát nagyon is megszegvén a kantárkéz jeleit elkerüli, hátuljával elmarad; vagy ha tudatlanságában ellene-, vagy fel-fel taszítja orrát.

Farát hajlítni, hátuljára szedni (das Pferd auf die Croupe setzen),*1) a lónak előjén megállítása elleni hatását a lovag részéről, ellenben a lónak ügyességét jelenti.

Lélek nélkül lovaz (ohne Zügel ohne Schenkel), ki se keze-, se lábjeleit nem érezteti lovával.

Szárak's czombok közt (Zwischen Faust und Schenkel) lovagol a kantáros kezei működéseit lábjeleivel megegyeztető lovag.

A nyers, durva, engedetlen kéz (rüde, schwere Faust), mennyire csak lehet, finomítassék; mi az előbb megszokott erős dolognak, vagy néha természetes ügyetlenségnek is következménye lehet.

Az engedékeny kéz (Leichte Hand) természetes, vagy néha 's leggyakrabban csak müvészileg azzá válik.

A ló kitör, farát félreveti (Ausfallen des Hintertheils), midőn kijelelt útjárol letér; minélfogva a ló fal felé, vagy a négyszeg közepe felé is, 's be- vagy kifarol.

Egyenes vonalon jár a ló, midőn hátsó patáival az elsők nyomaiba lép; *körvonalon* pedig halad, ha nem rendesen hajlítva, hátuljával előjét nem követvén (mint az oldalt járásban) két párhuzamos vonalon mozdul.

A ló zabláját elfogadja (das Pferd hat Anlehnung, geht am Zügel), midőn a zabla legparányibb nyomatára is engedelmes.

Súlyegyenben, súlyarányban jár (geht im Gleichgewicht) ama ló, mellynek hátulja (a 11-dik §-ben bővebben kifejtett szabályok szerint) előjével egyenlő terhre felosztva létez; az az: a testnek előnehezkedése a kantárszárak elleni hatásával hátfelé szabályos arányba hozatott. Természeténél fogva, minden szabad ló súlyarányban jár, mennyiben ez teste előmozditására szükséges, azonban lovag által az akadályoztathatik 's ez igen gyakran, legkivált a nyers lovag alatt történik; ki karjait emelő támaszokként használni nem tudván, lova elveszett súlyarányát is szabályszerüleg helyrepótolni nem képes: ellenben az eszmélő ezt minél előbb visszanyervén, súlyegyenbe is helyzendi lovát.

---

*1) XVIII. Tábl. V. XIX. Táb. I. — XX. Táb. 1. 6.

A *szabad, kerek vállu* ló (ſchulterfrei) lépve, mint ügve is terjedten, azaz: jól halad; 's

Hátuljára ereszkedik (ſetzt ſich auf die Hancken), mellynek vállai szabadságával megegyezvén vállai mozdulása, hátsó czombjait jól maga alá előre rakja.

Ismételt járatban (Reprise) a ló egyik egész állapodástól másikig mozog: az *rövid* vagy *hosszú*, minőben csak erős 's izmos lovakat használhatni.

A ló *vágásra ajálkozik* (offerirt ſich zum Galopp), midőn hátuljára ereszkedik, hogy tüstént kivághasson.

Hamisan vágtat mint XVIII. Táb. E. e.

A ló *hibásan hajlítva, helyezve van* (das Pferd iſt verbogen), midőn nemcsak pofcsontjainál, de nyakában 's egész derékoszlopában XVIII. Táb. F. G. H. I. f. g. h. i. alatt kijelelt helyzettel ellenkező 's szabálytalan állást mutat.

A ló *gyenge száju* (hat gutes friſches Maul), ha illő súlyegyenében mindenfelé könnyen vezethető, 's ekkor jó *kantárosnak* neveztethetik.

Kemény száju (hartmäulig), ha lovagját elragadja 's a szárak csekély megfeszitésére nem engedelmeskedik.

A ló *fejét, nyakát hordja* (das Pferd tragt ſich), ha önmagától feligazodva áll 's jár.

A *lovat megszegteti* (das Pferd pliiren) a lovag, ha annak fejét alantabb, nyakát pedig másod nyak-gerinczénél illően hajlítva kevéssé oldalt helyezi, míg illető szemgolyóját megpillanthatja.

A ló *alant kantározódik*, vagy közönségesen mondva: *fejét szegyébe vágja* (csuklázó)*1) (das Pferd zäumt ſich herbei oder im Excess), midőn fejét igen alá, azaz: orrát majd szegyéhez szegezi;

a *sablát pedig ellenzi* (überzäumt ſich, oder im Defect), orrát fenhordja 's nyakát megmereszti*2).

Az illendőség szabályai következők:

I-ször: minden a lovag-intézetbe (Reiteranſtalt) gyalog belépő, vagy lovon megjelenő lovag a jelenlévő legfőbb személyt illendően megüdvözleni köteles;

*1) XVII. Táb. H. c. — *2) XVII. Táb. H. b.

II-szor: felülés előtt fejével minden ló az akár melly oldalon a tanodában megállapodott legfőbb személy vagy idomár arcza felé fordítva állítassék meg;

III-szor: noha minden lótanodában jobb kézen, azaz: a bejárattól balra fordulván, jobb kézre kezdődnek a gyakorlatok; mindazáltal, ha már többen *bal-kézen*, azaz: a bejárattól jobbra lovagolnának, illőbb, hogy az utóbb érkező a már benlévőkhez csatlakozván, utánok kezdve folytassa gyakorlatát; vagy, ha mindnyájan egy kézen nem lovagolnának, az utoljára érkezettnek a négyszeg csak egyik felét kell használni, mellyen öntetszése szerint folytatva lovagolhat;

IV-szer: ha többen egymás ellen lovagolnak, ekkor egyik a másikat jó előre kikerüli, de jobbra, azaz: hogy mindegyiknek kantárkeze (bal) a másikéhoz közelebb helyezve legyen a nélkül, hogy kengyelvasakkal egymást, vagy lovaikat érintsék; tehát a szemközt jövő lovagok legalább fél lépésnyire egymást ügyesen kerüljék el, kivévén ama esetet, midőn *műjáratban* gyakorolja valaki lovát, mellyet útjáról másik közönséges 's természetes járatbani lovagnak leszorítni, vagy legkevesbbé is zavarni nem szabad; sőt az ollyant belülről jól távol elkerülni mindenkinek kötelessége marad.

V-ször: lovát középre vezesse, ki azt pihentetni akarja; mert fal mellett megállapodva a többit akadályozni illetlen 's tilos.

VI-szor: a lótanodában legnagyobb csendesség 's udvariság fentartassék, legkivált különféle czímü lovagok, vagy vendégek jelenlétében.

MÁSODIK SZAKASZ.

1. §. A lóidomár szükséges tulajdonai.

Ki az annyi részekből alkatott 's különféleképen mozgó, változó 's igazodó lovat hátazva vezetni akarja, annak bel-alkatát, arányát 's mindennemü tulajdonait ismernie; nemcsak mozgó erejét, hanem ehez szükséges állását is vizsgálnia szükséges, t. i. hogy önerejét valamelly ellenkező működéssel ne vesztegesse el, szóval: a lovag lovát mindenképen kitanulni iparkodjék 's minden akadály lehető elejét vegye; az élet bár minő viszonyaiban, vagy akármelly egyéb müvészetben is egyedül körülható vigyázattal 's rendes működés mellett remélhetvén kivánt sikert.

Az embernek kivánságát legtökélyesb ügyességgel teljesíthetvén a ló, ez legremekebb gépek közé tartozik: világos tehát, sőt ennélfogva szükséges, hogy az idomár a lovak mindennemü ismereteiben tökéletes jártas legyen: átalában, hogy fáradságát siker koronázza, az eszmélő idomárnak a lovak egymástól olly annyira különböző tulajdonait 's faj-nemességét szoros figyelmére venni kell.

Minden tulajdonaiknál fogva a közönséges vagy mezei lovakat túlhaladó nemesb vérü lovak emlékezete tartós, elméjök finom, a könnyen látható tárgyakat élesen megkülönböztetik, jót a rosztól megválasztják 's legkivált finomabb érzékeik által a parragi lovaknál jelesebbek.

Nem minden hámba termett ló alkalmas nyereg alá is, szinte a hátas lovak közt is szembetünő különség létez: p. vannak pompás-, iskola-, vadász-, tábori és másféle nyerges lovak, miknek czélszerü megválasztására gyakorlott 's a lovagmüvészethez értő szem, nem különben minden egyénnél sajátszerü idomítás kivántatik, hogy rendeltetésének megfelelhessen.

Ki lovát tökéletesen nem ismeri, annak testét alkotásához képest nem fogja helyezni; melly egyébiránt tán soha nem kötekednék, ha vesszővel, sarkantyúval vagy más ügyetlen jelekkel nem háborgattatnék; ellenben engedelmességét szelíd velebá-

nással megnyerheti a lovag, ki csak idétlen gyengeségét mutatná, ha azt ok nélkül kinozza; szükséges tehát:

I-ször: hogy az idomár rendesen termett lova véralkatját 's kitüzött szolgálatjának megfelelő jóságát ismerje, ki

II-szor: idomítandó lova korához 's erejéhez képest tanitását alkalmazván,

III-szor: különös jó, érzékeny, azaz: finom 's engedékeny keze, azon felül nyugalmas ülése lévén,

IV-szer: jeleit idejében, okszerüen 's a ló érzékenysége szerint használja, vagy azt büntesse;

V-ször: bátor, de ellenben kitürő legyen; mi minden lovagot különösen jelesit.

E szabályok szerint magát vizsgálván a lovag, átfogja látni, mennyire alkalmas különféle lovakat idomítni. Sokan azt vélik, hogy bátorságukban 's híres lovaglói erdemeikben becsmérleltetni fognak, ha minden lóra, minőt csak elejökbe vezetnek, nem ülnek fel rögtön: effélék magukkal elhitetvén, hogy kemény 's biztos ülésökben őket bár melly kötekedő ló sem rendítheti meg; melly hibát sokan egyedül tudatlanságból is követnek el, legkevesebb veszedelmet sem sejdítvén.

Ha illy vakmerő lovagok megitélnék, hogy a fiatal lóvali szelíd és okszerü első bánás utóbbi viseletére, sőt egész éltére érdekteli befolyást veszen, bizonyára okszerübben működnének körülötte; ennél fogva tehát a félénk 's bátortalan lovat szelídítni, jámborítni, látszató erkölcséhez képest tanogatni szükséges; mert a ló felvett hibás viseletével nem olly könnyen hágy fel: ellenben szelíd idomítás mellett bátorságát, kitartó engedelmességét lépcsőnként nyerhetni meg.

Olly lovat, mellyet már más lovas elóhátozott, az idomár is bátrabban megülhet, ha t. i. félelmét, nyugtalanságát már a megelőző valamennyire lecsillapította volna: de azon lóval, mellyen tán régtől óta senki sem ült (megvásárlásánál) kettőztetett elővigyázattal bánni szükséges; mert hihető, hogy előbbi tulajdonosa, lovásza, vagy a lócsiszár valamit vele próbált; de ohajtott sikere hiusultát tapasztalván, túladni rajta akar.

A meghátazandó lónak (már hozzá közelítésnél is) jó, vagy rosz erkölcsének nagyobb részét az ügyes szemü lovag kiismerendi; mellyet, ha felülésnél nyugtalankodnék, míg csak

engedelmessé nem válik, előbb futószáron mindennap hátazva megügetni szükséges. Ezeknél fogva a fiatal ló körül egy előre gondos felvigyázás 's okszerü bánás nem ajálható eléggé, minthogy a könnyelmü lovag egy perczi elmulasztással legkivált a nyers lóba néha kimulásaig veszélyes erkölcsöt gyökereztethet.

2. §. *A ló természetes járása.*

A vad, azaz: szabadon élő 's nyers ló járása háromféle: *lépés*, *üg* (ügetés), 's *vágta* (vágtatás); többi mozdulásai, legkivált az idomított már nem természetesek, minőkre müvészet által tanítatik; azonban hibás járatok is látszatnak, miket a ló rosz szokásból, vagy kicsigázott czombjai miatt felvenni kénytelenítetik.

A lovat természetes járásában éles szemmel megtekinteni kell, miből a lovazásra mutatkozó haszonvehetőségének kezdő szabályait határozhatni meg: nyughelyében p. testét a ló előre lógatván, előczombjait hátra 's maga alá helyezi annyira, hogy azt ismét négy czombjaira (mint négy oszlopra) rendesen állani csak hosszu fáradsággal birhatja a lovag, (hátsó czombjai csontosabbak 's több hússal takarva-, az elsőknél terheltebbek is lévén), ha egyetemben az elő czomboknál fejét, nyakát tekintetbe nem vészi: mellyek nyilványos előnyújtózásuknál fogva többet megviseltetnek; ezt a lónak járásában legvilágosabban észrevehetvén; ez épség hiánya onnét származik, hogy az előczombok a test terhét fentartván, ezt a hátsók csak váltózva előre nyomják; az előczombok pedig azt ekként hordván, a ló csipejében magasan jár, 's (a hátsók*1) csekély hajlással messze előre nyújtózván) a testet előmozdítja, mik szerint a ló elője alacsonyítva inkább előesésre válik hajlandóvá.

Ha mindezek ellenére elől alacsonyabbnak termett a ló, vagy nagy feje vastag nyakával nehéz húsos vállaihoz kapcsolódik, ekkor bizonyos; hogy elője minden összehasonlítás nélkül jobban terhelve szenved 's illy ló nyereg alá csak igen ritkán alkalmas.

Az előczombokon csekélyebb hajlósságot vehetni észre; a ló ezeket merően előre nyujtván, vállaiban csupán közel földhez emelgeti, velök az előre hajlandó test ellen támasz-

*1) XVIII. Tábl. 1.

kodván; melly természeti testalkat 's hájlandóság miatt a lovak legnagyobb száma inkább alkalmasabb hámba; minthogy saját testök előnehezkedése által a terhhuzásra legnagyobb könnyüséggel működhetnek.

Tudatlan nyers lovára visszatekintvén, természetes mozdulataiban nagy akadályra bukkan a lovag; azt utóbb nyereg alá tanogatván (hátuljánál nehezebb előjét kivéve), szájába helyezvén a zablát, ezen azt vezeti; miszerint a lovaglás első 's legfőbb szabálya mutatkozik: ez eszközzel az elől nehezebb csontúnak terhét fel- 's hátrább igazítván, mindenek előtt ezt súlyegyenbe helyezni iparkodik; e végre fejét, nyakát fel- 's hátra emelínti, míg azt magától is könnyen 's szabályosan viselni látszatik: mi nélkül hasznos-, sem biztosan nem járhat.

Idétlen ama kifogás, miszerint sok nyers, azaz: müveszileg nem idomított ló igen biztosan jár (mint ezt a mezei rögös útakon, hegyen-völgyen legelő lovaknál vehetni észre), a lovaglás szabályait nem másítja meg; mert valóban illy útakon nem ritkán, öt hat éves gyermekektől hátazott lovak (kötfék száron egyedül vezetve) szabadjárásaikban legkevesbbé sem akadályoztatván, czombjaiknak, mint annyi műszerek egymásutáni előremozgására elég időt nyerhetnek; mellyeket hasonló állapotban összeszedni, vagy azokkal sebes fordulásokat végbevitetni felette veszedelmes lenne.

3. §. A tanló futószáron idomítatik.

A lovagujoncz megelőző czikkekben a lótudomány vizsgáló ismerete szerint tanítatván, ezentúl a lóidomítással összefüggő tannal kellőleg megismérkedendhetik.

A vad ló bátor 's engedelmes (mi legbecsesb tulajdona) soha nem leend, ha csak az egész életmódjára legérdekesb befolyásu 's ennélfogva legtovább maradó első tanításában idomárja gyenge 's okszerü vele bánásmódot nem követel: az tudatlanságból, félelem-, gyakran erőtlenségből is kötekedik, melly rosz erkölcsét már eleitől fogva rendes velebánás által elkerülni méltó, egyedül ez által bátorrá 's engedelmessé válhatván, tehát kezdetkor mindjárt négyszegben 's futószáron, körben gyakoroltatik; mi által egyenlő hatalomban tartatván, szünteleni fordulásokban lovagjának engedelmeskedni, akarat-

ját teljesítni, a futószár hatását pedig ismerni tanítatván, ekként kantárrali vezettetéshez utóbb közelítvén, bátorságát legkivált az istállóban megnyerhetni; midőn t. i. szűnet nélkül egy okos lovász, vagy idomár vele foglalkozik, minden előrüli hozzá közelítésnél harapás szénával, vagy zabbal kedveskedik, azt mindég előbb megszólítván simogatja; mit összvesen (legkivált a tüzes lovak körül eléggé nem ajálhatván) a lótanodában gyakran ismételni szükséges. — A futó-szárrali gyakorlást szorgalmasan folytatni kell 's szükséges, hogy a tanló az orrféket, nem különben egy hevedert minél előbb magára rakni engedjen: az elsőt úgy helyezvén, hogy eleinte keményen ne hasson, nagyon magasra, sem szorosra, sem olly tágra csatolni nem tanácsos, hogy helyzetét minduntalan változtassa, mint már a II-dik rész, I-ső szak. 4. §-ben említetett.

A *heveder* eleinte szinte gyengéden 's csak lépcsőnként huzatik szorosabbra, mert különben a fiatal ló felfuvalkodni, vagy még magát földre is verni ingereltetik: ha továbbá a pótló a tanféket is beveszi szájába, annak szárai olly hosszura köttetnek ki, hogy a lovat járásában legkevesbbé se akadályozzák. E kikötésnél a lovag lova bal oldalán jobb kezét, jobb oldalán pedig bal kezét (huzósan: *haó-hahhó* szóval megszólítván) annak homlokára rakja, onnan édesgető hangú rövid szavak mellett nyakát végig csendesen simogatván hevederhez közelít; másik kezét egyetemben teste mellett nyugalmasan tartván, lova csendes vagy nyughatatlan állásához képest homlokától kezdve nyakán végig, vagy teste mellett ismét hevederhez közelítvén az illető szárt kiköti, azonban az idomár vagy segédje, vagy utóbb a szárakat kikötő egyén a lónak abrakkal kedveskedik: 's midőn ekként a ló a tanoda, közepén előkészítetett, az ostoros minden hadarázás nélkül eszközét hóna alatt elrejtvén, szinte a lónak zabbal kedveskedik, magát közelebbről ismertetvén, utóbb oldalt hátra lépve, illő távulságban megállapodik.

Ki az orrfék középső karikájába kellőleg becsatolt futószárt tartja, arczával áll a tanlóhoz annyira, hogy hajlott jobb kezével e szárral orrára könnyen jelt adhasson, mellynek zabbal, végre szóval hizeleg, hangját legkivált vele ismertetvén meg. Ki továbbá a lovat *köt-* vagy *vendég-szárnál* fogva körülvezeti, az merő bal kezével a jobb szárt tartván, ennek csatpeczke megé hüvelykét helyezi, azon szár végét jobb kezére

tekervén, a tanlovat nyughelyéből elindítja 's nehány kerület után az idomár hangos *elég!* szavára a tanoda közepére vezeti, neki abrakkal kedveskedvén; a kezében tartott szárt vigyázva felköti 's előről másik oldalra kerülvén, a másik szárt ellenkező kézfogásokkal, de előbbi módon kezébe fogván annak vezetésére elkészül.

Az ostoros ez idő alatt előről másik oldalra átmenvén, távulról adandó, de a lovat orrféknél gyengén előre huzó idomárnak jelével összhangzó ostorjellel azt előre 's helyéből kiindítja, balról mint jobbról az idomár segédjétől eleinte lehető legnagyobb körben körül vezettetvén; minthogy a szokatlan tanló kisebb körben nagyobb erőtetéssel hajolni 's inkább befelé tartani kénytelenítetnék: miről legkivált a fiatal lovat nehezen elszoktathatni.

Ekként természetesen léphetvén a tanló, nyughelyében feje előtt egy lépésnyire távul áll az idomár, hogy bár melly esetben lovának mestere lehessen; az ostoros ellenben a tanló fara irányában, a tüzesebbnél távulabb 's hátrább mintegy közepe felé tartozkodik olly formán, hogy annak minden beloldali részeit szabadon 's gyorsan láthassa; huzós hangon azt megszólítván, az ostort hátulról feléje fej 's nyak közti irányában halkkal emelve földre lassan előre ejti, 's azt előlépésre bátorítva megindítja.

Midőn a tanló bal kézre annyiszor körülvezettetett, középre intetik, t. i. az idomára a futószárt (annak minden hozzá közelítő lépésénél gyengéden ezt meghuzván) mindinkább rövidíti, hátra lépeget, 's a már közeledett lovat utolsó lépésben rövidre fogván, futószárral fejét növekedő erővel felemelinti, megállítja 's kevés abrakkal kedvez; az ostoros egyszersmind előről a tanító háta megé vonul, a hátrálni akaró lovat intendő; melly kötekedés nélkül véghez vitt gyakorlat után haza vezettetik. E szabály szerint a tanlónak idomítását addig folytatni szükséges, mig lecsendesedését nyilván nem vehetni észre: idővel az idomár azt ügye is, mind két kézen körben 's változtatva lépésben, csak röviden vezetvén, egy harapás abrakkali kedvezés után haza küldi.

Ha körbeni járatban futószár- 's ostorjelekkel jobban-jobban megismerkedett a tanló, ezen az orrfékszárak is kiköttetnek: a ló eleinte körben körül vezettetik, de lassan 's véletlenül vezetőjétől szabadon bocsátatván, noha még nehány lé-

pésnyire azt vezetve kiséri, tőle észrevehetlenül elmaradván az idomár megé vonul, hogy t i. az ostorost ne akadályozza, ki e pillanatban ugyan kettőztetett figyelemmel a lovat előre serkengeti.

A szabadságát észrevett 's nehányszor körülügetett tanló (ha már a csintalanabb ki is ugrálta volna magát) futószáron orra felé irányzott hullám forma mozdulásaival, nyomós hang közt lépésre intetik, az ostorostól ez időközben nem ösztönöztetvén; mellyet azonban középre, azaz: befelé menni-, szaladni vágyától az utóbbi czélszerü ostor jellel akadályoztat; nehány körfordulatok után ismét *elég* szóval középre intetvén, zabbal neki kedvezve, haza vezettetik.

A futószáron gyakorlott tanlovat eleinte mindjárt bizonyos 's tulajdonkép húzott 's hangos szóra kell szoktatni középrei intésnél, ne hogy csillapítására utóbb használt minden hangnál be 's középfelé iparkodjék: 's így egy kézről másikra, végre jobb kézre vezettetvén át, egy maréknyi abrak kedvezésül szolgáltatván neki, szokott vezetője által haza kisértetik.

Minden *tan-ismétlet* (Reprise), különös okot kivéve, jobb kézen kezdődvén (ha lehet), ezen is végződjék a tanodákban bevett 's közönséges szokás szerint; mert ezen kivül is bizonyos, hogy a jobb, de egyúttal szabad kéz a csatázó lovagnak megfejthetlen hasznot hajt 's gyakran életét menti.

Az idomár nem azon kézen, mellyen a tanló jár, de az ellenkezőn tartván a futószárt, ezt annyira átcsúztatja, hogy soha földet ne érjen; mellyel azonban a ló feje előtt természeti magasságával irányozva, azt mozdulásában csillapítja, fejét, nyakát szüntelen engedékeny jelekkel emelíntvén, a szárt nyugalmasan érezteti.

Midőn a tanló eleinte a futószárral kijelelt körvonalról be- vagy kitér, ez rögtön változó röviden vont jelekkel befelé huzatik, vagy szükséghez képest kifelé intetik, soha nagyideig e jel nem használtatván; különben szárba ereszkedni, vagy ezen tartózkodni tanul.

Az idomár a kör közepén arczczal lova felé kül-vállát előre tartván, bel-sarkán fordulva működik; ki, ha lova befelé, vagy egyenesen reá szalad, ügyesen 's villám sebességgel a szárt megrövidítvén kifelé inti, az ostoros egyetemben nyomósan ellene, sőt feléje lépvén, annak vállai felé ostorát,

irányozván (ha szükséges), alulról felfelé a heveder körül gyengéden (vagy mint kivántatik), érzékenyebben is azt megcsapkodván rendelt útjára visszatéríti.

Az ostoros nem a ló beloldali, de ellen-kezében tartván eszközét, annak vállainál egy lépéssel hátrább jár, hogy azt legparányibb meghökkenésénél is előre hajthassa; eleitől fogva tehát már a tanlóval ismertessék meg az ostor, melly soha idétlenül ne alkalmaztassék, t. i. eleinte az ostoros bátran előrelépvén ezt emelgetni kezdi, ismét (de korántsem csapkodva) földre ereszti, lépcsőnként a ló felé irányozva, mindig (ha szükséges) nyomósabban földre ejti, növekedő erővel a lófeje felé lebocsátván; végre, körülmények szerint a lóhoz érteti, de ovakodva; tehát vállai felé (távul légyen szeme vagy feje elejbe) ejtve, különben ettől örökre rettegni fogna.

Midőn a szelíd módon idomított tanló ismételt gyakorlat mellett bátorodik, az, egyedül általa futószáron eleinte lépésben 's ugyan szorosabb körben körülvezettetik; mellyből a lassan-lassan hosszabbra bocsátott futószár hullám forma jeleivel intve, önmagától is terjedtebb körben távozik a középponttól legkivált, ha idomárjával az ostoros ügyesen 's okszerüleg összemunkál.

Illy jelek közt szelíden húzott's bátorító hang mellett lépve halad a ló, mit idomárjának jelei ellenére változtatni nem szabad: mihent neki-neki rugazkodnék, vagy nyugtalanságra hajlamát mutatná, tüstént nyomosb jelekkel lecsillapítatik; azonban illy csekély hibája miatt azt mindjárt büntetni tanácsos nem lenne, minek okát fontolóra venni 's mindenkor jól megitélni méltó, valljon nem kinszerítetett e terjedt ügből vágtatni; de ha nem is, tán vérszeme változtatta járásában nehány körön általi szabadságot neki engedni hasznos is lehet.

A tanlovat lépésből rögtön ügetésre serkengetni veszedelmes már annál fogva is, hogy előczombjait jól maga alá rakni elmulasztván, magán könnyen kárt teendhet; mellyen, (ha egyébként is tapasztalt engedelmessége mellett tanítójának akaratja szerint a kijelelt kört rendesen 's időmérve kijárja, az embert pedig mindkét oldalról magához közelíteni engedi), a *csikófék-szárak* is kevessé feszesebben kiköttetnek, hogy ezeket gyengén érezni tanulja a nélkül, hogy fejét oldalt helyezze. E' szárakat eleinte hosszabbra, de napról napra jobban rövidíteni szükséges, mellyek közül a *belső*, ha

bátor előmenését a ló tapasztaltatja, rövidebbre csatoltatik, hogy körben járva, testével befelé hajolván, belrészeiben kevessé összeszorulva, hátsó küllábával jól előre maga alá lépjen.

A külszár rövidítése az okból, hogy a tanló a körvonalról le ne térjen, kettős kárt okozhat; *először:* a ló fejét, nyakát hamisan hajlítandja, a rövidebb külszár orrát kifelé húzván; válla azonban befelé szorulván, az egész ló természetelleni körmozdulásban helyezve leendene, mi által *másodszor:* a külváll- 's hátsóczomb szabad mozdulatában akadályoztatnék; melly részeknek, nagyobb körön járván a ló, többet mozogni, sőt nagyobb terhet viselni kell.

Midőn a fiatal ló ezek szerint futószáron előkészítetett, egyéniségére figyelmezvén meg kell ítélni, valljon testalkotása-, járása- vagy felvett rosz szokásából származik-e tökéletlensége? Végre a természeti járásokat, u. m. *lépést, ügetést* 's *vágtatást* fokonként 's rendes időmérlet szerint, 's ezek mindennemü mivoltát ismervén, tanitását okszerüleg intézni szükséges.

4. §. A lépés.

A lépés, mint legkönnyebb előhaladó mozdulást 's legtermészetesb járás négy perczből áll*1); az *elsőben:* az előczombok egyike emeltetik 's a mellső merőn nyugvó czomb mellett előre rakatik; *másodikban:* a keresztbeni hátsóczomb emelődvén a test alatt előre nyujtódzik; *harmadikban:* a másik előczomb az első mellett hasonlóképen előre-, szinte *negyedikben:* a másik hátsóczomb teste alól előre lép, mellynek földre leereszkedésével ismét az *első perczi* mozdulás kezdődik. Némelly spanyol délczeg járatu lovak (de igen ritkán) ebben különböznek.

A lépésnek érintettem perczei addig ismételtetnek, mig a ló e rendbeli járásában mozog, mellynek megvizsgált nyughelyből kezdetéből láthatni, mikép készül előindulni, 's mimódon teste súlyját négy czombjain, fejét, nyakát, szegyét előczombjain, derekát, hátulját pedig két hátsóczombjain előlódítván, czombjait különben kajács görbén hajlottan használja.

*1) V. Táb. E. XVIII. Tábl. 1. 1. 2. 3. 4. – A. a. 1. 2. 3. 4.

Az első egyik előczomb emelődik, midőn fejét a ló fel- 's hátraveti, melly az előre nyujtódzott nyakra emeltyüként hat; az emelendő czomb minden terhtől megszabadulván, előre nyujtatik, a fej előre vitetik, minthogy a keresztbeni hátsóczomb a test súlyját előlépésével előmozdítja, általa az előlépett czomb ujjolag megterheltetvén, a mellső előczomb emelődik; melly a fej súlyjától feljebb megfejtett elővitele által szabadulván ismét azon perczben terheltetik, midőn a hátsó kereszthteni czomb előlép.

A természetesen lépdelő, bátran 's egyetemben nyomósan mozduló lónak feje emelésénél legvilágosabban láthatni az előczombok egyenkénti szabadulását 's ugyan a fejnek előrevitelével ezek megterheltetését, mit legkivált a hátsóczombok eszközölnek: ezek szök-izeikkel a testet azon módon emelik az előczombokra, mint járásában az ember önsarkaival működni szokott.

A lépés bővebb megvizsgálásából érthetni, hogy a test czombjaival nem egyszerre mozdul, hanem változtatva egyik vagy másik mozdul, vagy rendesen nyugszik; 's hogy a testnek czombjaira hajlandó nehezkedése szinte a czombok mozdulása által viszont változik.

5. §. *Az ügetés.*

A lónak másod rendbéli előre mozdulása, az ügetés (üg) különbözik *1) a lépéstől abban, hogy csak két perczben történik meg, azaz: a keresztben lévő czombok egyszerre emelődnek 's párosan együtt ereszkednek földre szüntelen váltván fel egymást. E járatban a test tartása, mozdulata maradó mint a lépésben ama különséggel, hogy utóbbi haladás alatt a keresztben lévő czombok egymást olly sebesen 's röviden követik, hogy egyszerre emelődni 's leereszkedni a lépésnek első-, másod-, szinte harmad perczében, negyedikben pedig egyesülni látszatnak.

Üg közben a nyugvó 's erősen álló czombok (míg csak a test terhe reájok nehezül), rendesebb függő irányban maradnak, sem mint lépésben.

---

*1) XVIII. Tábl. III. IV. 1. 2. 3. 4. B. b.

Ügye a ló előczombjait ugyan előrakja, mint lépve, hátsó czombjai pedig testét előlódítják; két perczben mindazáltal esik meg ezen előremozdítás, legkivált a tüzes 's erősb lovaknál; mellyek olly fellengősen emelkednek, hogy rövid pillanatig mind négy czombjai a levegőben lenni látszatnak, mit egyik hátsóczomb mozdulásánál, mielőtt a másik leereszkednék, éles szemmel vehetni észre: melly mozdulás egyenlő a lónak testét vágtató mozdulásában külhátsó czombján fentartó működéssel.

A ló első 's második természetes járásmódját ismervén, a vágtatást t. i. harmadikát csak utóbb fejezhetni ki, minthogy az első kettőben test alkatása szerint előbb tökéletesítni szükséges a lovat; ezeknél fogva a lépés- 's ügnek fontosságát megmagyarázandom.

A természetes lépés- 's ügben az egymást követve felváltó czombok mozdulását semmiképen nem szabad változtatni a lónak; általában e két járásban a lovak egyes tagjait hajlékonyabbítani szükséges: a tökéletes mozgás tehát nem alapulhat egyes lovagok tetszés szerinti itéletén, hanem a közönséges állati erőmü szabályai által a haladó egész test- vagy részei mozdulataiban határoztatik meg, minőket minden lovagnak ismerni szükséges, 's megalapított időmérlet szerint a hibás járásokat a rendesektől különböztetvén, egyes lovakban javítnia kell.

Mozdulásait könnyebben 's biztosabban, nagyobb tartósággal 's kevesb erővel véghez viendi a súlyegyenbe helyzett ló, melly annál ingadozóbb mozdulásaiban, minél többet távozik súlyarányától. A lovaglás e fő törvényét nem fejezték ki eléggé több műlovagok, kik különböző leczkék által a lótestet legtökéletesb súlyegyenbe helyezni iparkodtanak: erről már az I. Szakasz 11., 12., 14-ik §ben, mikszerint a ló terhközéppontját mintegy 11dik és 12dik oldal csontjai (bordái) közt *1) 's ezek közt földre ereszkedő vonalon a lótest súlegyenét képzelhetni.

A gépekről eszméletből származó erőműtan szerint a ló erejével hat, legkivált egyenes vonalon képzelt emeltyűivel, minők egy nyugpont körül forognak, hol erő erő ellen működik.

---

*1) XVII. Táb. A. a. b. XVIII. Táb. IV. a. b. XIX. Táb. 5. a. b.

Ha az erő a talp két részén mivel, *első rendü támasz*, azaz: *dupla karu gép* *1) *származik* (mellyről már az I. szakasz 6. §-ben), mint a közönséges bolti mérlegnél láthatni; ellenben ha csak egyik részén az emeltyűnek az alap, másik felén pedig erőelleni arányban annak terhe találtatik, melly mind egy részre súlegyen nélkül egészen leereszkedik, akkor *másod rendü emeltyűnek* *2), azaz: *egy karu gépnek* neveztethető: minővel nagy testeket félrehajtani, emelgetni, sőt messze is mozdítni szokás.

Az első rendü nem egyenes, sőt a talpnál szögben összeelegyedett karu gép, *töröttnek* mondatik.

A gép körül nemcsak az erő nagysága, hanem a segéd támaszpont távulsága is hat. Ha a támaszponttól egy függő vonal az erő irányára, vagy távulabbi pontjára huzatik, irányköze határoztatik meg; ezeknél fogva a lóidomár számára következő géptani változhatlan alapszabályok állíttatnak fel;

I-ször: bár milly rendü gépnek ható erő-igazodása, ha egyenlő, csekélyebb erővel is a nagyobb terh aránya fentartható, legkivált, ha ez a nyugponttól annyival távulabb esik, minél kisebb az erő a terhnél: ezt láthatni a közönséges egyrúdu mérlegnél, mellyen egy bizonyos súly valamelly terhhel arányzik, t. i. a háromszor kisebb súly háromszor nagyobb távulságban e terh egyenlőségét fentartani fogja;

II-szor: az erő legnyomósban hat egy pontnál, ha iránya az emeltyűvel két egyenlő szeget képez; vagy az annál csekélyebb, minél többet távozik az egyenes szegtől; vagy mindig halad, akár melly oldalán az iránynak találtassék a hegyes szeg, mellynek nagysága a hatást különbözteti;

III-szor: ha az egyszegü emeltyűnek egyik ág-alapja állandó nyugvó, másik ága súlyja annyival kisebbedik, minél többet közelít ez a rúd vízfektében a függőhöz; szükséges tehát, hogy az idomár lova ama részeit mindenkép ismerje, mellyekre ő legtöbbet hat, ennek legkivált csontvázát tekintetbe vévén. Egyébiránt nem elegendő, hogy ő csak a lótest három részre felosztását értse, hanem a boncztanon kivül lovának nyaka, háta, kereszttteteme forgócsontjaihoz gépkénti hasonlítását, czombjait, talpát, mint közép-terhpontját hozzá

*1) XVII. Tábl. 24. K. b. — *2) Táb. XVII. 24. I. b.

számolván is, alaposan ismernie felette szükséges. E részek alapos megvizsgálásából azt következtethetni, hogy az első rendü gépnek súlyaránya közelíthetésére a fej 's nyak feligazodása mindenek előtt legszükségesb lévén, általa az előczombok szabadabban mozdulhatnak; a hátsó czombok pedig a hátulsó emeltyü aránya által szabadabban működnek.

Midőn ezen első 's hátsó emelő karok egyenlő vízirányu vonalban vannak, leghasznosabbak; ellenben járásközben annál bizonytalanabbak 's merőbben működnek, minél többet távoznak ez állapottól: tapasztalhatni ezt a hajlott, vagy marjánál magasb dereku, szamár vagy csapott faru lovaknál, mellyek közül az elsők ágyékára, az utóbbiaknak pedig kereszttetemére irányzik a hatás, effélék erőtetés nélkül hátsóczombjaikat nem hajlíthatván meg: 's noha a csapott farú ló hátsó czombjaival az előczombokon keresztül előre lép (ritkán lévén tartós), előpatkóiba vág 's legkivált hátuljában előbb romlik meg.

Az emelő karok virányu fekvése (mint a nemesb faju erős lovaknál láthatni) legjobb, p. az angol pályalovaknál; ellenben helyeselhető azon kifogás, „hogy néha a legidomtalanabb lovak a legrendesben termetteket is jóságban felülmulják," noha ez utóbbiak szabályos alkotásuak, nagy 's különös erejüek 's nem közönséges vérből eredők.

E két rendü csontváznak dupla karu gépi felosztásából következik, hogy a fej 's nyak-feligazitása a lovat súlyegyenbe helyezi 's egyedül az előczombok szabadságát okozza; azonban a fej 's nyaknak igen magasra emeltetése a hátsó czombok szabad mozgását akadályozza: minél fogva minden ló előjét csak tulajdon testalkotása 's nem egy közönséges szabály szerint igazíthatni fel.

Mi a hátsó karokat illeti (mikről már az I. rész 7. §ben bővebben), azoknak súlyegyenét hajlosságuk által leghamarább elérhetni, minthogy legtöbb lovak elől alacsonyabbak: effélèket tehát a lovagok farra szöktetni 's hátsó czombjaikban jól meghajlatni iparkodjanak.

A feligazított fejü 's nyaku lónak ágyékai leereszkednek *1), mi által a ló háta kevessé egyenesedik, de e mun-

*1) XVIII. Táb. I.—VI.

kásság csak addig nőhet, mig a forgócsontok jobban összeszorulnak.

A hátsó czombokon látni három egymás ellen irányzó szeget*1), mellyek közül ketteje kifelé, egyike pedig befelé igazodik. A befelé irányzót, u. m. *elsőt*, csípcsonttal a felső czombcsont képezi; a *másik* előigazodót a felső- 's alsó czombcsont egybekapcsolja; a *harmadikat* pedig alkotja az alczombcsonttal a lábszárcsont.

Ezen egyes csontok összefüggése mindenfelé kivánt mozdulásra alkalmas annyira, hogy a három szegek összeszorulhatnak, ha a fennevezett csontok egymáshoz közelítnek; mi által a csontok magassága változik, a ló hátulja alacsonyodván hátforgó-csontjai egyszersmind kiegyenesednek.

A lovagmesterek a lónak említettem tulajdonát *farhajlosságnak* 's a lóidomítás másod szabályának nevezik, mit különösen minden idomár lovában megnyerhetni iparkodjék.

6. §. *A tanlónak nyereggeli idomitása.*

Midőn a szemlátomást jámborodó lovat fejétől faráig bátran simogathatni, 's ez a pakróczot türelmesen magára csatoltatja, már ideje leend azt felnyergelni: első felnyergelését azonban legnagyobb csenddel 's vigyázattal végbe vinni tanácsos.

A tanlónak eleinte csak távulról kell mutatni a nyerget: megszólítván azt lassan-lassan ezzel hozzá közelít 's zabbal kedvez az idomár, vagy ügyes lovász; mellyet megszagoltatván, ismét e felett abrakot nyujt vigyázva, ne hogy valamelly szíj- vagy kengyelvas lecsüngve, vagy hozzája érve azt megijessze: a nyerget csinnyán reá rakja, melly eleinte csak aligalig hevederrel hátára szoríttatik, nehogy felfuvásra, vagy egyéb gonoszságra ingereltessék: rövid idő mulva (de csak halkkal), a heveder egy lukkal ismét szorosabbra huzatván meg, ekként a tanló félóráig még nyereg alatt áll; végre: azon helyen rendesen felnyergeltetik, a lovász pedig édesgető szavak közt egy maréknyi zabot szolgál. Megjegyzendő, hogy e munkát mindjárt a nyerget mutató első napon

*1) I. Táb. 4. — XIV. Táb. I. — XVIII. Táb. VI. 1. 2. 3.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

tökélyig véghez vinni nem tanácsos, hanem a lónak nyerge iránti látszató türelmes viseletéhez alkalmazva, működéseiben csak nehány nap mulva halad az idomár, kinek csak fokonkint azt felnyergelnie ajálható.

A többször felnyergelt tanló négyszegben, rövidített futószáron lépve körülvezettetik, mit nehány napig folytatni kell; azonban, ha már a nyerget bátran megszíveli, a kengyelvasak csüngőre le bocsátatnak: a tanodában csendesen viselvén magát, röviden lépve, utóbb lassan ügettetik, ismét lépve középre vezettetik, hol más kézre változván előbbi módon röviden gyakoroltatik, hasonlóan közepe felé vezetve, vagy intetvén megállíttatik: dicsérő szavak közt haza vezettetvén, kevés idő mulva lenyergeltetik.

A már nyergét is megszokott tanlónak termetét, állását legkivált tekintetbe venni ajálható: t. i. ebben ne talán hiányát javítni, járására 's minden mozdulataira hatni szükséges lévén, különösen ereje is figyelembe véve, tanfék- vagy vendégszárai napról napra feszesebben kiköttetnek; e módon előjével magasabb- 's szabadabbra emelődvén, az egyes szárak hatása által is hátulját gyorsabban használni tanulandja. E czélnak könnyebb elérhetésére az idomár lova fejét futószárral gyakrabban fel-felemelinti, midőn egyetemben az ostoros ennek hátulját gyengéden előre 's előjének utánna hajtja, mellyel legkivált a tanló ezer okból elmaradni hajlandó: ekként vállaiból szabadulván, előtestében felfelé emelt fejével 's nyakával ágyékai- 's hátsó-czombjaiban többé nem igen fog hajolni: — 's így figyelembe vévén a fentebb elősoroltakat, a lónak a szárak rendes kikötése okozta tagjai szabadulása következő szabályokon alapul.

Minden meghuzott egyes szár (míg a másik nem hat ellene), csak fej 's nyakra, utóbbi esetekben pedig azon egész oldalra, legkivált azon hátsó-czombra hat, mellynek oldalán lévő szár feszülttebb: mi által a hátgerinczek összeszorulnak: midőn tehát a belszár ugy köttetik ki, hogy a tanló szabadon mozgó belczombjával 's ekként előjével befelé helyződik, a külszár pedig ellene hat, ekkor a ló, körvonalon haladván, terhét leginkább hátsó belczombján hosszabb ideig viselni 's ezt meghajlítni kénytelenítetik; mire az ostoros különösen felügyeljen jeleivel, hogy a tanló említett czombjait rendesen jól maga alá 's előre rakja. E szerint fiatal lovának előjére eresz-

kedését a gondos idomár annál bizonyosabban elkerülendi, ha azt kézről kézre változva, egyenlő szabályok szerint gyakorolja.

Az illy módon előjével feligazított tanló nyersen, nyomóson, de szabad vállal ügetvén, hátsó czombjait nem húzva, de gyorsan maga alá 's kelletinél tán előbbre is rakja*1): az ember 's tanító eszközeihez eléggé bátorodva, mindenre engedelmesbnek mutatkozik; miért is édesden húzott szavakkal hozzája közelítvén lovagja, ez utóbb is magát jobban ismerteti, 's (ha nem szégyenli) maga is jutalmul haza vezeti.

7. §. *A tanlóra felülés.*

Midőn a tanló futószár 's az ostor jeleire engedelmeskedik, a tanféket is türelmesen elfogadja, előjével szabadon mozogván csendesen jár, se ember-, se nyergétől többé nem idegenkedik, az mindig ismételt utósó leczke után, utóbbi lovagjának felvevésére eleinte szoktatandó leend.

A lovag tanlovát (előről közelítve) megszólítja, fejét nyakát simogatván nyeregfelé lép; ezt lassan megtapogatván a bal kengyelvasat lebocsátja; (ha már előbb futtatás közben nem oldatott volna le); miközben a ló jobb oldalán álló segéd a szinte lebocsátott jobb kengyelszíjat közel a nyereg csatlólukhoz bal kezével megmarkolván, jobb kezével a tanfék jobb pofa szíjnál lehető legközelebb az illető zabla karikán felül, vagy (mint körülmények szerint az idomár parancsolja), szájnál fogva is a ló fejét csendesen tartja; ez után a lovag bár minő fékszárakat egyelítve 's ezek fölött egy maréknyi sörényt bal kezébe fogván, bal lábát gyengéden féltalpig a kengyelvasba rakja 's alig alig nehezkedik reá; mit a ló csendesen megálván, testével a lovag emelkedik 's jobb lábával tüstént földre vissza ereszkedve, ezt többször ismételvén, végre egészen feláll a kengyelbe: az idomár azonban a ló feje előtt állván, ezt futószáron olly magasra tartja, hogy neki nyomósan parancsolhasson, egyszersmind csendes viselete miatt jobb tenyerén mutatott egykét szem zabbal dicsérve hízeleg. — Az ostoros oldalt hátulról áll, miszerint farával a ló félre ne szökhessék, vagy hátra ne mászszon, két biztos segéd ezt azonkivül (ha épen szükséges lenne) orrfék-száraknál fogva tartja, hogy a lovag

*1) XVIII. Táb. III.

annál biztosabban működhessék. Ezek közül az egyik, mint feljebb érintém, a ló jobb oldalán a kengyelszíjat lefelé huzza, hogy a nyereg legkevesbbé se mozdulhasson; a másik pedig (kit majd átalában nélkülözhetni) az orrfék balszárát jobb kezével fogván, balkezével az idomárnak néhanéha jobb kezébe kevés zabot szolgáltat észrevehetlenül.

A tanló figyelmes lovagjának bal kengyelbeni megállapodását rövid ideig megszívelvén, ez jobb lábát merőn 's csendesen annak farán átviszi, nyeregbe ereszkedik, onnét ismét vissza emelkedik balra, ujolag nyeregbe ül, testét onnan másodszor is nyergen át vissza hozván, bal kengyelben megállapodik, csendesen leszálván a ló fejéhez lép, neki abrakot adván, megsimogatva haza vezetteti; elébb azonban orrszíját 's hevedereit, legkivált az alsót megeresztvén.

Vigyázzon kérem! mindenki, hogy tanlováról első leszálásnál bal lába hegyével véletlenül annak oldalát érintve örökre azt el ne rémítse; (mert mondhatom tapasztalásból), 's erről volt fegyver társaim közül többen, (legkivált Erdélyi János akkori tizedes, 's segédem, utóbb főhadnagy) tanuságot tehetnek, hogy néhai ns Salamon Andortól Alapon 1827ben megvett, de már csikósa által keményen meghátazva elrémített (*Bubri*) remondám, valahányszor (pedig még egy évi szabályszerü idomítása után is) róla leszállottam, mindig azon perczben, midőn bal lábomat a kengyelvasból kivevém, életemet is veszélyeztetve, nyilsebességgel felém farolva testem felé rugott; miről minekelőtte a legszelidebb bánás mellett is leszoktathattam volna, e gonosz természetü, egyébbkint igen arányosan termett 's ügyes paripámon tuladnom kelle.

A felülésnél tehát, szinte mint a leszállásnál is arra vigyázni szükséges, hogy a lovag jobb lábával lova farát, 's (mint föllebb mondám) legkivált bal lába hegyével annak oldalát ijesztőleg ne érintse; melly hibát majd közönségesen, legkivált a rövid lábu lovagok elkövetnek.

Az idomár ismételt e gyakorlás után a tanlovat futószár növekedő jeleivel hátra lépteti*1) ezt általa hajlóssabbá tevén, hátuljában, legkivált, hogy futószár jeleire tüstént engedelmeskedjék; miknek alkalmazásában (magát mérsékelve) vigyázzon, hogy a ló hátra ne másszon, 's néha mintegy sza-

*1) XVIII. Táb. V. VI.

ladni akarva idomárjától szabadulni ne törekedjék, noha az ostoros hátulról ellene működik.

8. §. A lovag tanlovát hátazni kezdi.

Előbbi leczke által a *tanló* lehető engedelmességre 's lovagjának csendes 's bátor felvételére szoktattatván, már lassan meghátazható leend; a lovag tehát a kantár szárakat kis ujjával rendesen megválasztván, az orr- vagy tanfék szárakat végeivel egymás ellen (egy maréknyi sörény alatt) bal kezébe helyezi; az eddig bal hóna alatt hegyével lefelé tartott vesszőt töviben jobbkézzel, égfelé igazított körmökkel bal vállánál megfogva (teste mellett közel), oldalt hegyével lova fara felé fordítva, bal markába rakja; ezt bezárván fölebbi módon felül. Felülés után a lovag a tanfék-szárakat kis ujja alá, az orrfék-szárakat pedig kis ujja fölé helyezvén, ezeket a lapjával reájok gyengéden fektetett hüvelyk alatt kifelé lógatja*1); kezeit egy ökölnyire a testtől, jól gömbölyítve a nyereg felett távol tartja, hogy ezeket a ló legcsekélyebb akaratosságánál nyomósb hatással emelhesse, de engedhessen is a nélkül, hogy fel-teste rendes tartásából kilökettethessék: ez gyakran megtörténvén, a ló kelletinél rövidebb szárakkal vezettetik, a lovag ez által karjait előre nyujtani kénytelenítve teste állandó tartását elveszti, ha még olly csekélyen is orrát a ló előre 's felüti; melly erkölcstelenségét megelőzheti, ha kezeit jól gömbölyítve egymáshoz közel tartja.

Igen magasan tartott kantár kezekkel, vagy nagyon hosszú szárakkal lovazni hiba; illykor a lovag kellő erővel nem működhetvén, már felső teste is hamarább előre rántatik: mihent tehát a lovag nyeregbe ereszkedett, vesszőjét jobb kezébe fogván, ezt nyughelyen, mint szinte lova járásai alatt végével lova balfüle felé irányozza; a kezek gömbölyítetnek, 's bezáratván ezeknek kis ujjai tulajdon csipejök előtt illető mellök felé fordítatnak.

A lovag (nagyobb biztossága miatt) eleinte felülésénél följebb érintettem mód szerint tartatván tanlovát, járásközben is két emberrel körül- vagy kijelelt utján vezetteti, minthogy a tudatlan tanló eleinte egyedül orrfék-szárak 's ostornak csekély jeleivel helyből előre indítatván, minden egyéb jelek nél-

*1) XVII. Táb. C. D. E.

kül a rajta mozdulatlanul ülő lovagjától útnak bocsátatik; ez néhány lépés után megállíttatik, neki abrakkal kedveskedvén ismét útnak előre indíttatik, több körfordulatok után ujra egy harapás zabbal jutalmaztatván 's lovagja róla leszállván, haza vezettetik: ez iránt növekedő engedelmességét tapasztaltatván, utóbb följebbi módon ügve is gyakoroltathatik; végre pedig egyedül futószáron idomárjától körülvezettetvén, terhviselésére lovagjától nyugalmas testtartása mellett ügve is szoktatható 's korántsem büntetendő, ha egyedül csak virgoncz ugrásai által lovagjától megszabadulni nem törekszik.

A lovaknak természetes járásai magyarázatában feljebb érintém, hogy minden szabad 's tanulatlan ló előre nyujtott fejjel, nyakkal előjére ereszkedve jár; minélfogva ezt feligazítni legszükségesb, ennek elérhetésére legkivált a feszítő zabla, mint keményebb eszköz a ló hátuljára hatólag szolgálván; midőn ellenben a tanfék a ló alsó ajkát, szájszélét kedvesebben érzékenyítvén, inkább előjére hat; okszerűbb leend tehát a fiatal lovat gyengébb eszközzel, t. i. tanzablán tanogatni, mellyet a bár leggyengébbre bevetett áll-lánczczal is ellátott feszítő zablán nem lehet olly szabályszerüen kipallérozni.

A bár mennyire is rendesen, de időnek előtte használt fesz-zablával feligazított előjét a ló magától nem fogja arányosan hordani, hanem kantárjába ereszkedni tanuland, valamennyire megkímélt szájszéle egészen elkeménykedvén; mit eleitől fogva már elkerülni igen ajálható, legkivált, ha az idomárnak ügyetlen 's nyers kezü lovaggal bajlódni kell: ki azonban olly szoros körülmény által tanlovát minél hamarább felkantározni nem kénytelenítetik.

A tanló természet- 's idomához képest (szemügyre vevén, erejét 's hátulját) leggyengébb eszközzel súlyegyenbe hozható; mellynek mivolta szerint előjét magasbra helyezni 's hiányos állapotját is némileg javíthatni.

Olly ló, melly hajlatlan hátulja miatt előjére nehezkedve jár, jobban felmeresztessék, sem mint a gyengesége miatt előjére ereszkedő erőtlen faru. A piczi, könnyü fejü 's nyaku ló magasabbra emeltethetik, mint a rövid merő nyaku; mik szerint idomitására nézve ama közszabály alapítatik, hogy abban csak akként tökéletesedjék, mint hozzá szoktatott a ló: sietett tanítatása által egyenlően sem mozdulni, annál kevesbbé testét rendesen helyezni nem fogandván, sem zabláját kedvesen nem tü-

rendvén, hátuljában merő 's nyers mozdulatú marad; végre, kötekedő, csökönös is leendhet: eleinte tehát a száraknak egymást röviden követő, változó jeleivel a lovat (testallásához képest) kantáros kis ujjainak be- 's felfelé sróf-módoni szinte változó fordításával 's tő-csuklóban jól gömbölyített kezekkel emelgetvén, keményen egyszersmind a nyeregben leülvén, felső testét hátra nyomintja a lovag; ki eleinte két kezeit egyszerre nem érezteti, különben a szárakba ereszkedő lova felső testét nemcsak megrendítené, de ezt előre is rántaná; mit szorgalmasan elkerülnie kellene, ha lovának csak egyes oldalára, vagy részére hatnia szükséges volna: azonban 's továbbá kezeit változólag engedelmesen billegtetvén 's az idomártól futószárrali jelek által támogattatván, az ostoros a ló hátulját jobban 's jobban utána serkenti, míg csak hajlósabbnak nem mutatkozik.

A *segéd* czélja elérésére ostorát a ló fara felé ejtegeti, vagy bátrabban a ló felé előre lépeget, vagy eszközét nyomósabban földre csapkodja, 's ha e jelek sem hatnának, ostorát heveder megett a ló elővékonyaihoz gyengéden felfelé lódítja.

Az ostoros iparkodjék a tanlovat hátuljával nyomósan egyenlő mozdulásban maga alá léptetni, az idomár futószárral tartóztatólag ellene működvén, nehogy a fiatal ló járásában szeleskedjék: ennek előjét tehát lépcsőnként 's fejét, nyakát annyira feligazitni kell, hogy legkivált előjével szabadon 's tartósan mozdulva bátran haladhasson. E gyakorlat által annak háta jobban kiegyenesedvén, (noha hátsó czombjait tökéletes hajlósággal maga alá előbbre rakja), azt a lovag (az ostoros egyező jeleivel támogatva), két czombjával növekedőleg előre nyomkodja; miként az ostor minden mozgásait elértvén a ló, ennek oldalaihoz függő irányban czombjait jobban-jobban közelítve, szárakkal enged, hogy szabadon előre mehessen; 's minden egyéb a lónak feje, nyaka különös hajlása nélkül azt lépve, ügve, kör-vonalon gyakorolja; a külszárt nyomósabban éreztetvén a ló külvállát magasbra emelínti, a külszár ellenhatása által pedig a futószárral hathatósban működik: a lovat utóbb a kör közepéből lépve más kézre átváltván, belkezét alantabb, a külsőt felebb emeli 's bel-farcsontjára nyomósban leereszkedik.

Gyakorolván illy módon tanlovát, a lovag idomárának állj! szavára azt több izben megállítva változólag kezeit nyomósabban érezteti, míg a ló megállapodott; mire egyszersmind az idomárral egyetértőleg az ostoros, futószárral az első, az utóbbi pedig eszközével következő *indulj*-ra jelt ad: e perczben a lovag két czombjait lovához érzékenyebben nyomkodván, szárakkal engedve, azt előbbre serkenti lábjeleit növekedőleg ismertetvén vele; noha e rendbeli jeleit napról-napra kevesbbé alkalmaznia kell, hogy t. i. idővel a leggyengébb lábintéssel is bátran helyből 's előinduljon.

Midőn a lovag ügetésközben lovát megállítni akarja, előbb ezt okszerüleg tartóztatván lépésre visszahozza; szinte lépcsőnként lépésből előnyomkodja, ha ügetésre átalvezetni akarja: csendes ügből apródonként 's gyengéden ama módszerint, mint lépésben, azt tartóztatja, 's ha már a szárak hatályosb nyomásait engedőleg elfogadja, a czombok jeleit pedig elérti, érzékenyebben is megállítja, megállapodása után tüstént növekedő jelekkel ügre előserkentvén *1).

E megállításnál arra legkivált ügyelni kell, hogy a ló nyakát előre ne nyujtsa 's szárakba keményen ne ereszkedjék; mire hajlandóságát látszólag is éreztetvén,azonnal futószárral felemelintetik; ha pedig ennek jeleire nem igazodnék fel, (elébb megvizsgálván, valjon nem a lovag kemény nyers keze-e azaz: a száraknak rögtöni megfeszítése, vagy a ló erőtlensége okozta légyen ennek engedetlenségét?) ezt néha okszerüleg büntetni is czélszerü.

A még félig-meddig vad tanló gyakran előindítatásánál farával elmaradván hátra mász, miért is eszközével az ostoros ellene működvén, e rosz erkölcsét megelőzni iparkodjék.

Egyébiránt. hogy a lovag ezentúl az idomár- 's ostorosnak gyérebb segítségével a tanodában körülhátazandó lovát a szárak-, nemkülönben czombjeleivel jobban-jobban megismertesse, ezt a négyszeg egyik oldalától a másikhoz egyenes vonalon keresztül, egyedül szárak 's czombjai közt érzékenyítve, lehető figyelemmel csendesen átvezeti; miközben lovát egyenesre helyezve a szegleteket jól elvágván, lovának minden szabályelleni testállását, hajlását végképen elkerülendi; melly egyszer felvett rosz szokás legmaradóbb: különben a tanlovat szoros időben, egy csendes öreg lóhoz kötve hátazván ok-

*1) XVIII. Táb. III. IV. V. VI.

szerüleg 's legkivált rendeltetése kivánta körülményekkint idomíthatni, mit az 1813. és 1814-diki háborúkban tapasztalni elég alkalom vala.

9. §. A tanló tartóztatása (arret), *megállítása* (*parade.*)

Minekutána a tanló a szárak megfeszitésével 's lovagjának nyomósabb czombjeleire rövidebben ügve 's összedetten már hátulját is rendesben maga alá rakja *1), azt megállapodásra is előkészitni lehet.

Az erőműtan szabályai szerint a ló hátsó czombjai legkivált tollrugó mozdulásaik által előmenésre működnek, az előlépésnél legnagyobb terhet viselvén; meghajlítva ismét 's térdei kinyújtóztatván azt előczombokra átmozdítják: miből következtethetni, hogy minél merőbbek a hátsó czombok, annál többet terhelődnek az előczombok 's annál többet jár a ló saját előjén, annyival többet is távozván súlyegyenétől; mi ellenkezőleg is bizonyos.

A hátsó czombok hajlósságát 's mennyirei terhviselését első rendü járásokban, u. m. lépés- 's ügben változólag vehetni észre 's azt is, hogy teste nyugvó részeit a ló hátizmai megmeresztésével 's az előczombok változó emelésével lovagja alatt, mint a nélkül is pihenő hátsó-czombjaira szökteti, midőn egyik czombja a másikát a terhviselésben felváltja: e végre nagy ügyesség kivántatik, mellyel a lovag egyenlően lovát kimélve, mozdulásait véghez vinni segítse; midőn saját terhét lova nehézségével elegyítve az egyik szár hatásával azon oldali pihenő czombjaira irányozza, a másik szár nyomásával pedig a nyugodott másik hátsó czomb mozdulását az előmenésben korlátozza, mi előbbi gyakorlat nélkül végbe nem vihető; erre igen finom 's rendes érzékenység kivántatván: ebből az a haszon ered, hogy a ló a szárak jeleit engedelmesen elfogadván, az egyes szárak legparányibb meghuzására is lovagja akaratját mindenkép annak idején teljesíti, ha egyúttal azt czombjaival nyomintja és segíti.

Midőn a ló jobb hátsó czombján megállapodván, bal czombját emeli, jobb szárral lovagja neki nyomósabb jelt ad, jobb csipejét keményebben megszegvén: minek hatására a ló nyugvó

*1) XVIII. Tábl. IV. VI.

hátsó czombján többet terheltetvén, jobban hajlani kénytelenítetik, a lovag pedig ugyanazon perczben lova balczombját serkenti, hogy teste alá előbbre lépjen; mellynek földrei ereszkedésénél előbbi módon szinte annak jobb czombját illető szárral tartóztatván, befelé nyomintja (óvja) (Schenkel verwahren) 's egyetemben előizgatja: e működést *tartóztatásnak*, azaz: *fél-megállapodásnak* (demi-arret) nevezhetni; mellyből az *egész*, tökéletes *megállapodás* (parade) származik.

Tartóztatásra nem kivántatik a lónak tökéletes engedelmessége, azonban rendes elérésére szükséges, hogy finom érzetü lovával egyetértőleg az eszmélő lovag jeleit közölje; miben magát gyakorolni kivétel nélkül minden lovagnak ajálható, sőt szükséges. A nyers lovag is működhetik fennebbi mód szerint, ha kantárszárait tanitójának okszerü magyarázata után felváltva lovával érezteti, egyszersmind két czombjai közt ezt rendesen serkentvén azon oldali szárral inkább enged, mellynek hátsó czombja hátrább marad, ezt a lovag illető saját czombjával előre izgatandó; másik szár parányi megfeszitésével pedig a ló másik hátsó czombját kellőleg de látatlanul tartóztatja: e két rendbeli hatásnak ugyan azon egy percz alatt történni kell.

Midőn a ló e tartóztatásra engedelmeskedni magát hajlandónak érezteti, hátuljára is rendesen ereszkedve egész teste szabályos 's állandó tartásában már eléggé erősödöttnek mutatkozik; ekkor hátuljának növekedő hajlékonyságát megelőző előjének rendes feligazodásából szükségkép a lónak megállapodása származik, azaz: a ló, lovagjának mint saját teste terhét hátuljára bocsátván, ezt jól maga alá szedi, mire szükséges;

I-ször: hogy ennek elője fel 's jól hátfelé emelintessék;

II-szor: hogy ez csipeit fesztelenül tartván, hátsó térdeit teste alá 's jól előre rakja;

III-szor: hogy egyes csipeje előre ne igazodjék, mert ez megromolhatna, sőt eléggé erős sem lenne azon része, mellyre az egyelitett súly nyomódnék; végre

IV-szer: hogy soha fordulásában, hanem mindig egyenes vonalon állítassék meg; különben e közben csak hátsó czombján nyugodván, ez jobban megterhelve könnyen meg is erőltethetnék.

Az eddig idomított fiatal ló rendesen még nem állapodhatván meg, hátsó térdeit még tökéletesen használni nem tudja, mit rövid nyomos ügetés, vágtatás-, hátramenet 's váll-bejárat által ezentúl rendesben tanulandhat meg, csak lépcsőnként e járatokban erősödhetvén; tekintetbe véve termetét 's erejét, lovagja a szárnak utolsó nyomásával az előnyujtott hátsóczombjára azon perczben hat, midőn ez a nyugvó czomb irányában á'l.

Többszöri ismétlet (reprise) után szárait rövidítvén a lovag, ezek növekedő megfeszitését úgy alkalmaztatja, hogy a ló e működését mintegy egyenlített huzásnak érezze; különben hátuljának rögtöni megterheltetését felette fájlalván, kantárba ereszkedni fog, fejével ellennyomulván, lovagját rendes test-tartásában megrendítve erősb ellenthatással ezt előre 's nyergéből ki is lökhetendi.

10. §. A tanló hátraléptetik.

A hátralépés elleni természetes idegenségét nyilván mutatja minden ló, önnagától soha sem menvén hátra, akár hogy megszorulva vagy elrémülve legyen, hanem inkább a legszorosb helyeken (bár mi kínosan is) megfordul; minek okát testalkotásában feltalálhatván, azt kettőztetett kimélettel 's annál okszerűbben gyakorolni szükséges, ha gazdája tökéletes hasznát kivánja venni.

Hátralépés által a ló hátulja hajlékonyabbá válik, mi sok alkalomban különös hasznot hajt; — minélfogva e járás módját többi járásaival gyakorlatilag összekapcsolni szükséges, hogy súlyegyen fentartásában 's hátulja hajlósságában legkivált tökéletesbedjék; a hátralépésre alkalmas voltát, vagy némi természetes hajlamát tehát a lovag jól megitélje 's eleinte kevéssel is elégedjék meg, különben erre erőtetése által a ló csak igen hamar akaratosságra ingereltethetnék.

Sokan megelégednek, ha lovaik hamar hátramásznak 's e járástól irtózván mintegy hátra szaladnak, e közben semmi egyenlő időmértéket nem tartván; fejüket előnyujtván, nyakukat megmerevítik 's a szárak erre intő fájdalmas hatását mindenkép elkerülni iparkodnak: keresse fel tehát az eszmélő lovag ama fortélyt, melly által a szárakkal lova fejét bátran

befelé *1) helyezhesse, lovát tüstént csak néha fél lépésre is előre nyomintván, mihent legkevesbbé is akaratja ellen szegülvén hátra szaladni indul; ellenben jó kedvü lovát elébb összeszedetten gyakran megállítja*2) 's csinján, lassan, röviden hátra lépteti, mire eleinte két szárral egyszerre, kezei engedékenyen működvén jelt ad, utána tüstént felváltott 's ugyan a belső szár lehető rövid meghuzatásával először is a hátra lépő egyes hátsó czombjára hat.

A vad ló e jeleket mindjárt elérteni nem fogja, hanem nyakát keményen ellene feszítve, oldalt menvén, tán még ágaskodni is készül: e rosz 's gyakran veszélyteli viselete megelőzésére tehát az idomár 1. 2. vagy 3 lépésre előtte megállapodván, futó-szárral a hátra-lépésre jelt ad, egyetemben lovagja is azt okszerü jeleivel arra inti: mit, ha a ló elérteni nem akarna, ekkor szegyéhez, vagy előczombjaihoz vesszőjét érteti a lovag, míg hátra nem indul, az ostoros egyetemben azon iparkodván, hogy az engedelmesb lovat csak ostora emelésével, vagy földre csapásával oldalról czélszerü jelei mellett egyenes vonalon lépve tartsa, azaz: farának egy vagy más oldalra kitörését hátráltassa.

A *hátramenet* haszna következő;

I-ször: a ló hátsó czombjait ez által rendesben használni tanulja, felváltva egyik másikra ereszkedik 's e rend szerint rajtok nyugszik;

II-szor: a ló azokat jól maga alá előrakván, farával nem törhet ki;

III-szor: derekában, hátuljában 's hátsó czombjaiban hajlósabb leend;

IV-szer: e járat által tanítás közben büntetésként is élhetni, t. i. a lovag kötekedő lovát keményebb szár-jelekkel gyorsabban, de csak nehány lépésre hátraveszi, semmi esetre azt hátramászni nem engedvén; minek óhajtott sikeresitésére kezei engedékeny működéséhez czombjeleit, szinte az ostoros is eszközét okszerüleg alkalmazza.

Az erőtlenebb lovat a hátramenettől (mennyire lehet) megkiméln szükséges, legkivált ama munkásságtól is átalában, mellyben egyes hátsó-czombjaira többet terheltetik; azonban azokat is figyelemre méltatni szükséges, mellyek testök hátsó

*1) XVIII. Táb. II V. VI. — *2) XVIII. Tábl. VI.

részét mintegy utánok huzván csüdeikben igen áthajlanak, vagy hátsó térdeikben nagyon gyengék: ekként a hajlós ló hátsó-czombjainak látható szegei *1) egyenlően összeszorulnak: ha tehát a szökcsuklóhoz közeli szeg a többivel együtt összeszorult, akkor ezek többet használtatva előbb is megromlanak, nagyobb nyomással viseltetvén meg; azon lovak ellenben, mellyeknek hátsó czombjai merők 's inkább egyenes vonalhoz közelítve alkottaknak látszatnak, olly hajlósak nem lehetvén, e hiány miatt hátra szaladnak, vagy néha mind négy lábaikkal magukat megfeszítve ellenműködvén, kötekedni hajlandók.

A gyenge dereku 's faru ló nagyon fel ne emelintessék elől, midőn hátra vezettetik: test-idomát szemügyre vévén lovagja, azt csak mérsékelten léptesse hátra, különben erőtetve az mindenkép hátra-léptetésével okozandó fájdalmát jó eleve elkerülendi.

Az ostoros teste rendes állásával 's ostora okszerü hatásával nagy hasznot fordíthat legkivált az előindulásnál, mialatt figyelmesben is eszközével működjék, hogy a lovat véletlenül meg ne ijeszsze.

Hátralépés-közben a ló szinte négy percz alatt földre rakja czombjait ama különséggel, hogy e járatra legelől hátsó-lábával indulván meg, egyenlő idő-mérletben, mint az előlépésnél emelgeti czombjait: azonban, ha e járatban is elég engedelmességgel párosult ügyességet mutat a ló, ezt futó szár nélkül is lovagja hátravezetni kezdi.

11. §. A tanló futószárral hajlatik.

Ki tanlovában ügyességén kivül egyéb jó tulajdont nyerni 's azt sikerrel idomítni akarja, annak ajálható; hogy istállóban 's a tanodában lovagja nélkül is minél gyakrabban, de mindig rendesen mind két oldalán, 's következőleg a szárak 's lovag czombjai közt bátran már előmenő fiatal lovát járatai közben, végre nyughelyében *2) is eleinte csinján nyakában hajlítsa, p. o. pihentetvén egyik vagy másik szár huzatára engedő feje nyakkal együtt termetéhez képest hajlatik.

*1) XVIII. Táb. V. VI. 1. 2. 3. *2) XVIII. Tábl. II.

A ló fejét azon félre, mellyen jár, vagy állapodott, belkeze kis ujját *1) válla-'s felfelé mozdítván, azt apró szünteleni huzatokkal befelé inti; azonban engedvén külső szárral annyira, hogy a ló nyakának fejéveli összefüggésénél vagy közepén hamis hajlást fel ne vegyen, marjától kezdve egész nyaka feje felé vesszőformán *2) hajolva helyződjék, melly hajlás eleinte csekély légyen, idővel, 's végre a lónak orrát, sőt fejét is vállához közelíthetvén, a lovag ellenműködő bel-czombjával annak előjét a befelé mozdulásra akadályoztatja, egyetemben nyaka bel-lapját húzott édesgető szavak mellett külkezével simogatván, idomárja azonközben kevés zabbal kedveskedik; ki lovagját futószár gyenge jeleivel lova e hajlás elnyerésére támogatván, eléggé nem hathat egyedül; mi szerint a tanló járatközben is egyes szárnak engedni tanul, növekedő hajlásban erősödik, nem különben feligazított fejjel minden utóbbi fordulatokra alkalmasb lévén; a bal-szárt külsőnek ellenhatásával pedig napról napra többet a lóval éreztetvén, mindkettőnek egyúttali huzatával azt feligazítni szükséges leend.

A befelé helyzett lovat lovagja bel-czombja ellenhatásával 's bel-szárral hosszan tartja, az ostoros egyszersmind a tán hátra huzakodó lovat előre serkentvén: a lovag jól hátra fektetett kül-czombjával annak farát 's kül részeit előre nyomintván, kül-szárral kifelé tartóztatja.

Az idomár futószárrali jeleit csak akkor használja lovának feje 's nyaka befelé helyzetére, midőn ez hátsó czombjait emelte; ekkor könnyebben befelé hajolhatván, farával sem fog olly hamar a rendelt vonalról kitörni 's említett czombjára igazodván rendesben is forduland: e leczkét egy-egy kézen hosszasan folytatni nem ajálható, hanem benne más kézen is gyakoroltassék a ló; melly, ha egyik oldalán merőbbnek is éreztetné magát, ezen addig hajlítatik, míg ellenoldalán nem igazodnék 's tökéletes-egyenlően nem hajlanék.

Ismervén már a tanló e munkásságra nélkülözhetlen oktatását, vele a külszár is nyomósabban éreztetik, hogy t. i. jobban összeszedethessék: ekként utóbb rendesebben járván, ha még az egyes szár- 's czombjelre kivánt engedelmességét tapasztaltatná, ügve körben körül 's más kézre át vezettetik 's leg-

*1) XVIII. Tábl. II. b. — *2) XVII. Táb. G. a. b.

kivált, ha nem fordulna tüstént, a lovagot az idomár 's ostoros segítik, a belszárt a lovag csak néha játszva 's szüntelen gyenge huzatokkal éreztetvén; azonban a külsőt nem elébb, mint a lónak egyenes- vagy körvonaltóli távozásakor használja: ekkor a lovag felvett új útját éles szemmel szorosan követvén, kézre-változásnál mindenek előtt a gömbölyödött kezek kis ujjainak tulajdon vállai felé srófmódoni emelésével mind a két szár közt feligazítván, ezt utóbb bel-szárral a befelé menetre inti, midőn egyszersmind farát külczombjával 's külszárral tartóztatja: ekként a fordulat nagyságát határozván meg, szükséges leend eleinte mind két czombbal a lovat uj utjára nyomogatni; de mihent forduland, bel-lábával a lovag a lovától engedékenyen távolított kengyelvasba nyomósabban lépvén, külsővel együtt annak farát óvja, míg egészen nem fordult meg; mellyet a négyszeg sarkain is keresztül vezetvén, szabad hátazásra ekként elkészíti, tökéletes engedelmessége csak szünteleni gyakorlattal nyerethetvén meg.

12. §. A tan-ló lovagjától szabadon négyszegben hátaztatik.

Ama bizodalommal, hogy a tanló előrebocsátott leczkék által a kantárszárak-, lovag czombjai 's az ostor jeleit tökéletes engedelmesen már elfogadja, ezt lovagja szabadon, azaz: futószár nélkül a tanodában meghátazhatja; de eleinte 's több napon át egyedül lépésben, az idomár- mint az ostorostól azonban kisértetvén, a tulajdon lovag pedig csak gyenge jeleivel segítve azt ösztönözi előre.

A bátortalan lovat eleinte mind két kézen körben körül vezetni szükséges, mellyre utóbb gyalog-vezetőjétől szabadon elbocsátatván, lovagjának vigyázni kell, nehogy siessen vagy szaladásnak induljon, hanem rendes 's fesztelen lépéssel járjon: mi okból az eleinte figyelmesen vezettetik, nehogy saját akaratja szerint uj útat válaszszon magának, mellyen a négyszeg sarkaiba befurakodván, csak csúszva-mászva viendi lovagját; mellyet körben tanusított legcsekélyebb akaratosságáért is czélszerüen büntetend azzal, hogy azt ismét egész tanoda-hosszanta gyakorolja: ekkép olly hamar nem fáradhatván ki, nem fordulván olly gyakran, nem is terheltetik

annyira mint körben, ebben szünet nélkül egy oldalán is többet hajlani kénytelenítetvén: mit eddig tudatlansága miatt megtagadhatott.

Efféle lovat nem leend tanácsos mindjárt eleinte hosszú ideig, vagy tán még *váll-bejárattal* kinozni, míg csak a szárak's lovag czombjeleire tökéletesen nem enged; minélfogva súlyegyene elnyerésére 's hátuljának hajlására nézve egész tanoda-hosszanta, azaz: a négyszeg falai mellett jobban azt kímélhetni annyival inkább, minthogy ennek egyik hosszu oldalától a másikhoz kézről kézre hátazva átvezethetni.

13. §. A tanló négyszegben lovagjától tökéletesítetik.

A fentebbi gyakorlat után ideje leend már a tanlovat a zabla rendes elfogadására szoktatni, miről a lovag csak akkor győződhetik meg, ha az a szárak legcsekélyebb's láthatlan nyomására engedelmesnek mutatkozik: melly állapot érzékeny 's jó kantáros kezet, de egyszersmind félig tanult lovat bizonyít; ez, bár minő eszközzel is szájára ható kéznek legcsekélyebb működését türelmesen elfogadván, azt sem el nem kerüli, sem reá nem ereszkedik, vagy hátra nem marad, hanem a szárak jeleire tüstént lovagjának akaratját tökéletesen kielégíti, mit műnyelven *zablafogadásnak* (zabla-*támozatnak*) nevezhetni; ebből következvén:

I-ször: a lónak legrendesb súlyegyenben lenni kell, hogy a kantárt illően elfogadhassa;

II-szor: hogy csak a súlyegyenben lévő ló hajlásában legrendesben tartózkodhatik.

E két feltét mellett nyerhetni egyedül a lónak szája rendes mivoltát, ezt fentebbi szabály szerint többet-többet négyszegben gyakorolván; mi módon 's nem körben első engedelmességét nyervén, a lovag nemcsak egyes részeire hatni iparkodjék, hanem mindkét szár hatása által illő súlyegyenét 's hajlósságát felkeresvén, ezekben azt szilárdítja: összeszedetten t. i. szabadon bátor lépésben vezeti, teste helyzetére 's mozdulataira figyelvén, czombjai 's vesszője alkalmas jeleivel vagy pittyel azt serkenti.

Illy bátor lépésből a ló örömest ügetend, melly gyengén huzott kantárszárak közt a lovagnak csekély, de növekedő czombjelei által többet-többet intetvén, testét 's bátor járását állandóan fentartja.

Midőn már a tanló ügve is mindennémü jelt engedelmesen elfogad, ekkor lovagja gyakran rövidítvén szárait, nyomósabb czombjelekkel 's növekedő erővel azt izgatja, melly hátsó czombjait jól maga alá rakván rendesen hajlani fog, tán szokott csúszó-mászó mozdulását is elhagyandja, legkivált, ha a lovagot ügyesen segítendi az ostoros.

A tanló két kézeni idomitása által helyesebben 's bátrabban fogván járni, hosszabb 's kiterjedtebb ügetésre*1) bocsátassék egy-két kerület után, ismét rövidebb ügetésre *2) vezettetvén vissza, jól figyelvén arra, hogy terjedtebb ügben nagyon széjjel ne járjon; hátulját t. i. csúszva maga után ne húzza, czombjainak egymástóli távulabb mozgása által a terhet nagyobb erővel viselvén: ekkint hamarább kifárad, lovagja pedig nyeregbe visszaesését keményebben érezvén, leginkább az erőtlen ló bátor előlépésben 's hátsó czombjainak szabad előre maga alá rakásában akadályoztatik.

E kétféle ügben a fiatal ló járása mivoltához képest eleinte a négyszeg sarkain által rövid, de mérsékeltebb mozgásban, czombok közt illetőleg, legkivált külsővel serkentve, keresztben hosszant, idővel az egész tanoda közepén átal, végre pedig kisebb körben is kézről kézre váltva hátaztatik; mellyet körben röviden, de gyakran rendes helyzetben gyakorlani szükséges: ez által minden mozdulásai közt ágyékában leghajlékonyabbá válhatván.

14. §. A kül-kantárszár hatása.

Némellyek ama balvéleménye (miszerint a tanló csak belszárral, a közönséges- 's hadló pedig külsővel fordítassék), legkivált az utóbbira nézve helyben nem hagyható, bár a közönséges lovagoknál azt tapasztalhatni, hogy ők fordulatoknál egyedül külkantárszárt használnak: ez 's egyéb okból tehát mind két szárról értekezni szükséges.

---

*1) XVIII. Tábl. III. — *2) XVIII. Táb. IV.

Ha a zabla két táblái egymás közt tökéletes egyformák, 's ha a két szár egyenlő erővel hat, ekkor az egész kantár illő arányban lévén, fejét a ló egyenesre tartani kénytelenítetik; mihent pedig egyik szár a másiknál nyomósban hat, az említettem arány eltünik, 's engedvén, fejét a ló a feszesebb szár jelére helyezvén, utját követi, míg csak ellenhatást nem érez; különben testét feje után hajlítja.

Az egyes kantárszárnak, különben is a szárak legcsekélyebb nyomását is engedelmesen elfogadó lóra szolgáló használát eléggé nem magyarázhatni meg; azonban, a bár lovagja czombjelei nélkül rendesen nem forduló, de szárak jeleire mindazáltal engedelmes lónál világosabban fejthetni meg e tárgyat.

Midőn a külszár egészen enged, huzattassék meg a belszár, 's ekkor fejét a ló befelé helyezendi, nyakát marjánál befelé hajlítja, de válla hátra marad, szabályellenileg hajolva körben; utóbb álló helyben is fordul, ha lovagja őt belczombjával kifelé nem tartóztatja.

E gyakorlat nyilván mutatja, hogy bár egyes szár nyomatára is megfordul a ló czombjaival, ama vonalon, mellyen fordulnia kell, rövid fordulatokban még is a lovag azt vezetni képtelen a külszárnak elkerülhetlen egyúttali hatása nélkül, 's tehát rendesen nem fordulhat a ló: minélfogva a belszárnak a külső szüntelen ellentartatva éreztessék a lóval, hogy tetszős test-tartással a kijelelt vonalon járhasson, mellynek külszárral a lovag annyira enged, hogy a belsőt nyomósabban érezhesse; azonban külsővel szünet nélkül ellenműködik, hogy útján maradván a ló, fejét nyakát illő tartósággal helyezhesse; a fordulat ereje pedig a ló vállaira mint egész testére hatván, külső szárral forduló oldalára működvén azt fordulatra serkenthesse: ennélfogva minden eszmélő lovag világosan elértheti, hogy a belszár a lovat fordulásra intvén, a külszár a fordulat nagyságát, kerületét, sebességét határozván meg, a ló előjét egyszersmind fentartván, ennek hátuljára nyomósan hat kivülről, a lónak fara kivetését pedig hátráltatja: kitünő használt azonban az orr- 's tanfék-szárak hatásánál tapasztalhatni, mikkel eleitől fogva a lovat tanogatván, súlyegyenét 's illőbb hajlósságát is megszerzendi a lovag.

A lónak e két rendbeli tulajdonaiban alapulván idomításának legfőbb szabálya, az elsőből könnyü mozdulása, gyorsasága, a másikból ügyessége 's legkivált engedelmessége származtatható; melly utóbbinak elnyerésére a kantár eleinte igen alkalmatlan, sőt nyers kézben veszedelmes eszköz lenne, a fiatal lovat lépcsőnként óhajtott haszonvételére előképezhetvén; ellenben a kantár felette sebes 's kemény hatása azt eleinte inkább ellenszegülésre ingerelhetné, 's czél tévesztve leendene.

Midőn tehát egyező czombjelei mellett a lovag a bel- 's külszár hatását tanlovával eléggé megismertette, ezt utóbb két kézre választott, később egyelített 's csupán balkézben fogandó kantárszárakkal, czombjai szinte egyező jeleivel (mindenkép felügyelvén) lovát esze foghatóságához képest okszerüleg vezetni fogja.

Tagadni nem lehet, hogy a hadló fordításánál a külkantárszár kitünő hasznot hajt, midőn a csatázó lovag jobb kézben fegyverét tartván, sok alkalomban csendes 's szabályszerü ülését nem tarthatván meg, kantáros keze mozgásait az által véletlenül is változtatni kénytelenítetik.

A figyelmes, könnyü 's engedelmes ló egyedül a külkantárszár nyomására is fordul, legkivált ha még eléggé érzékeny: azonban a lónak egyes szárrali fordítása nem bámulásra méltó, mert már őseleink is kantárszár nélkül küzdeni tudtanak; különben a parragi lovasok egy kötfékszáron is hosszu úton ellovazván, tanusítják ez állítás valóságát: azonban azt láthatni, hogy efféle nyers lovagok gyakran lovaik sörényébe, vagy legkivált a városi divatlovagok tüstént a belszárba is kapkodnak, ha lovaik legkevesbbé is fordítatásuk alatt kötekednek. Mind ezek után nem kételkedhetni, hogy a ló a belszár nyomatát elfogadni hajlandóbb, semmint a külsőét; mellyel már eleitől fogva vezettetett.

A lónak tulajdonai 's mozdulatai különös összehangzásából 's nem egyedül a különféle zablák rúdformáiból következtethetni e czikk alapját, melly felől az eszmélő lovag gyakorlatilag eléggé meggyőződhetik.

15. §. Az oldalrai czombjelek, váll-bejárat.

Növekedő ügyessége mellett a tanlovat *váll-bejárattal**1) 's nem mint azt sokan hibásan vélik, *fej-be* 's *far-kifelé**2) helyzetével *oldalt-nyomó czombjelek* elfogadására szoktatni kell: melly utóbbi épen nem ajálható, vállaira nagyon ereszkedvén a ló; ellenben általa lovagja czombjeleire hamarább tavozni tanul.

A váll-bejáratra nem minden ló alkalmas, de legkivált a hadló, melly ritkán tökéletes szabású 's többnyire közönséges faju szokott lenni; e leczke azonban ajálható olly esetben, midőn azt a ló szabályszerü termete engedi, csak hogy minden idomár sem képes olly tökélylyel erre tanogatni lovát, mint ezt rendes lovagintézetben láthatni.

E műjáratban a tanló eleinte csak futó-száron egész tanoda-hosszat gyakoroltassék; az ostoros egyetemben a lovagot ügyesen segítvén, legkivált az idomár jelt adván, a ló fejét futószárral befelé inti, midőn hátsó czombjaival földre ereszkedik; mi által lovának szárakba ereszkedését hátráltatja. Ekként az eszmélő lovag lova termetét 's leginkább erejét figyelembe vevén, azt csak okszerü czombjelekkel mérsékelten, 's nem kifáradásig gyakorlandja, sem e járatot legnagyobb pontossággal eleinte nem követelendi, hanem kevéssel megelégedvén hamarább azt következő leczkékre engedelmes 's alkalmasnak tapasztalandja. E járatbani gyakoroltatását mint közönséges tanitó módot nem ajálhatni, minthogy csak olly lovag általa sikerrel működhetik, ki ügyességet tanusitó megérett itélete mellett lovát utóbbi 's két *patkó-nyomoni* járatokra keresztben-, vagy *oldal-járatra* előkészitni képes akkor, ha tökéletes súlyegyenbe helyezve, kantárszárak 's czombjelek közt rendes időmérletben bátran 's engedelmesen lép 's üget; melly különben lovagjának tán soha egész erejével nem szolgálhatna.

A váll-bejárat ismeretét egyedül Gveriniere-nek köszönhetni, ki mind azt, mit a legnevezetesb műlavagok különösen Nevcastle herczeg 's Brove feltaláltak, egymással hasonlitván össze, bővebben kifejtette; minthogy ez utóbbiak, legkivált a körbeni gyakorlatot kedvelvén, ez által ügyetlen lovaiknak kerek, azaz: szabadabb mozgékonyságot szerezhetni alaptala-

*1) XVIII. Táb. F. f. XIX. Táb. 2. — *2) XIX. Tábl. 3.

nul vélték vala. Gveriniere a lovak idomitásában különféle akadályon megütközvén, a *váll-bejárat* kitalálása által a lovagvilág előtt érdemileg halhatlan nevet vívott ki, kinek e rendbeli oktatását szóról szóra 's tulajdonképen megirni hosszas leendvén, róla tehát csak lehető röviden.

A *váll-bejáratnak* (mellyben tudatlan 's még rendesen előre sem lépő lovakat sokan hibásan gyakorolnak), jótékony czélja az, hogy (a ló vállaiban szabadulva hátuljában hajlékonyabbá leendvén,) annak testét mintegy megtörve az *oldalmenésre* előkészitse; végre rendes testtartásában, mozdulásaiban szilárditsa.

Míg a szabad ló testét nem helyezi rendesen, vagy szabályszerü testtartásban tartósnak nem mutatja magát, addig fesztelenül mozdulni sem fog; ez oknál fogva a jelen keserü leczke által nyert állhatós testtartása a lovat minden utóbbi műjáratokra is alkalmassá teendi; mellyben a ló eleinte kedvetlenül jár egész testét fárasztván.

Emlékezni szükséges, hogy a ló vállait különfelé előre-, hátra-, oldalt-, felfelé mozdító 's lefelé huzó izmok körülfonják; minők használtatásuk által csak rugékony erejökben gyorsabban szilárdulnak.

A ló *előnyujtó*- mint leggyakoroltabb izmait természeténél fogva már használni tanulja, ezek kiterjedt üg által erősödvén; ellenben emelő izmait kevesbbé használja, mit szabad lovakon vehetni észre, mellyek, ha csak valamelly tárgyon keresztül menni, vagy szökni nem kénytelenek, czombjaikat természetes járásukban igen kevessé hajlítják; ezek csak szoros 's összeszedett üg által erősödve, gyorsabban munkálódván a vállakkal együtt sebesen 's magasbra emelődnek.

Természetes járatában a ló soha oldalt nem menvén, oldalt mozdító izmai eddig gyakorlatlanok valának, ámbár néha valamelly czombját oldalt is rakja véletlenül *1); minélfogva a vállai szabadítására ható gyakorlatát legkeservesbnek érzi; azon rendbeli járásai tehát, mellyekben czombjait egymáson keresztül rakja (legnehezebb műjáratai közé számítatván) nem egyedül a hátas-, de a hám-lónak is nélkülözhetlen 's felette becses tulajdona; legkivált ha azokat engedelmesen végzi.

A legszorosabb körben fordulni 's különféle kellő ügyességgel oldalt járni tudó tanló idomitása felől *Gveriniere* azt

*1) V. Tábl. D.

állítja; „hogy csak az mondathatik tanított 's ügyes lónak, melly czombjait magasan, kitünőleg szépen 's ügyesen egymáson átrakni tudja.“ A lovagra nézve e járat fortélyos, de leghasznosb, midőn lovát benne szabályszerüen vezeti; ellenben legveszedelmesb, ha lova hibás testhelyzetét javítni nem iparkodik, sőt tán rendetlen viseletét 's hamis mozdulatait megelőzni késik.

A lónak hibás testhelyzete az, midőn feje, nyaka igen befelé, sőt annyira húzatik, hogy marjánál hajolván, vállait kifelé szorítja; az elő-belczomb kevéssé, a hátsó épen semmit sem lépvén keresztül, a ló czél nélkül oldalt siet 's gyakran súlyegyenét vesztvén, lovagját mintegy falhoz is ragasztja.

A lónak másik, sőt közönségesb hibás testállása az, ha bár vállai befelé hajlítva, feje 's nyaka rendesen helyezve, azaz: orra kifelé útjára igazodva van, az még is nyakszirt-forgójában hibásan hajlik, nyakát megmeresztvén a nagyobb hajlást elkerülni akarja; ekként hátra mász, vállaira ereszkedvén, farát kiveti, hátul szétterpeszkedik 's hátsó külczombjával előlép; belczombjait a külsőkön csúszva keresztül rakván, azokat földtől alig-alig emelgeti fel; térdei összefonódván önmagát gyakran meg is tiporja: hasznos leend tehát köröni járat által a tanlovat e leczkére előkészítni, mellyre, ha magát ügyességgel ajálja 's engedelmeskedik, a tanodának hosszabb fala mellett is felváltva ezentúl gyakoroltatható.

A váll-bejárat 's a lónak körbeni egyéb mozdulatai közt szembe ötlő a különség; mert ezekben szüntelen fordulván, egyszersmind elő is lépeget, abban egyenes vonalon oldalt járván előjével, mint hátuljával külön-külön vonalon azaz: két patkó-nyomon járva vezettetik a ló; beloldalán tehát szabályszerüleg, kivülről pedig fejétől faráig vessző formán hajolva látszassék, mellynek arányos testállásából rendes járását különböztetheti meg lovagja, ki érzékenységében nem bizakodván el, okszerüleg működendik.

Megengedvén, hogy a ló első lépéseit lassan-lassan 's négy patkó nyomon végbe vivén, kül-válla a faltól elvezetve, az kül-szárral tartóztatik, de egyetemben előre is nyomintatik, hogy farával el ne maradjon, noha bel-vállával 's czombjával keresztben jár; de midőn hátuljával sietne, annak válla kevéssé kifelé vezettetik, sőt, ha lovagjának kézjeleit elkerülné 's vállaira ereszkedve hátra mász, azt a lovag két czombjával

előre serkenti; milly összeszedetése nélkül ez állásában nem maradand: ekként tehát egykét lábnyira lovát egyenes vonalon befelé helyezvén, két párhuzamos vonal közt külválla 's fara tartóztatásával annak tartós állását az idomár határozandja meg, azt kantárbai legcsekélyebb ereszkedésénél tüstént rendesen feligazítván, csánkjaiban hajlítani kinszeríti: hogy pedig hátsó bel-czombjával könnyen előre keresztbe léphessen, mindenkor egyenlő kantárszárak- 's czombjelekkel vezetendi, miknek tökéletes egymássali öszhangzása nélkül lova idétlenül megzavartatnék.

Érezvén eleinte a lovag, hogy a gyakorlat lovának felette nehezére esik, ekkor csak néhány lépéssel elégedjék meg idővel tökéletesbülvén; félfordulatokban, eleinte a négyszeg sarkain élesen bé nem szorítatván, mintegy srófolva vállai jól befelé igazítatván, mérsékelt körön azt átvezeti, midőn legkivált ennek farát küllábával óvja, azt illykor a ló leginkább kivetvén: e módon eleinte egyenes vonalon vezetvén, egy kézről másikra lehet változtatni, de ugyan ellenkező jelekkel 's móddal, mit utóbb ismét visszaválthatni.

Mi a lovagot illeti, belső keze alantabb, a külső pedig följebb a lónak feje, nyaka hajlósságához képest 's termete szerint tartassék: mindkettőnek test felfelé nyomása mintegy gömbölyödött tartásával gyengéden, a lovag nehezsége pedig befelé éreztessék; mire szükséges, hogy a lovag jól befelé ülvén, bel-kengyelbe nyomósabban lépve, küllábát lovától ne feszítse el, hanem bel-csipeivel bel-vállát jól hátravevén, ezt egyszersmind szegje meg; ki idővel lovát jobban serkentvén, ezt ügben is követeli tőle, t. i. hogy két átelleni czombját egyszerre felemelvén 's földre rakván, csak két patkó nyomon haladjon.

A lónak e rendbeli járatára, mellyből azt fentartott feje-, nyaka-, sőt egész teste rendes helyzetével röviden más kézre átvezetni lehet, egy másik igen tetszős mű-járat *farkanyar* avagy *fej 's far kifelé* (renvers) *1) következik, mellyről alább bővebben. Ebben a lovag felügyeljen 's egyenlő időmérletben járassa lovát, miben bár lovát vezetni nehezebb mint lépésben, de különben rendes ülést nem csak fentartani 's testét elő nem lógatni, hanem keményen 's nyúgal-

*1) XVIII Tábl. G. g. XIX. Tábl. 5.

masan ülve teste belrészeit jól hátra véve önfarában lovának minden változó legcsekélyebb mozgását is iparkodjék előre éreztetni.

A lovat efféle járatban bár folytonos gyakorlat mellett sikeresen csak rövid ügben erősíthetni, ellenben azt feligazítván 's terharánya segítségével hátulját meghajlítván, fejét, nyakát egyenes-, mint körvonalon rendesen helyezvén ügyesíthetni; azonban (ha kötekednék) hátraléptetik, vagy mint a leczke előtt, mindenkor (ha szükséges), keményen megügetik. Ez a lónak ama különös járása, mellyben másfelé tekint semmint jár; miért is a tanló ezt neheztelvén, eleinte akaratoskodva magának könnyebbséget szerezni törekszik: melly, mihent engedelmeskedni kezd, alkalmas szabad téren gyakoroltassék, a lovag pedig jobban figyelmezve, kitüzött útja vonalát élesb szemmel fentarthatni igyekezzék.

Mi a ló feje bevételét 's nyaka hajlását illeti, ezt lovagja csak akkor iparkodjék legrendesben megnyerni, midőn az már fejét 's nyakát önmagától is emelintve viseli: ekkor tehát minden műjáratokban gyakorolhatni azt legkivált pihenés alatt, vagy a lovag leszállván róla, fejét 's nyakát be- 's minden felé mindennap mintegy játszó vonatokkal többet-többet hajlítja, a megrövidített bel-szárnak a külsőt ellenéreztetvén, kül-kézzel pedig a nyaknak bel-lapját simogatván, édesgető húzott szavakkal lovát dicséri, abrakkal neki kedvezve lassanként fejét, nyakát visszahelyezi; melly újolag előbbi kedvező módon lovagjától megszabadítva, tanhelyéről haza vezettetik.

A tanló többnyire, 's leginkább a tudatlanabb lovag alatt fejét lelógatja, midőn ezt befelé helyezni akarja: mit azonban utóbbi gyakorlat alatt a kéz növekedő nyomásával feljebb emelintsen bármelly lovag is 's annyira, mint mikor azt a ló szabadságában magától is előre 's fenhordja; melly működés a nyakcsigában különös hajlékonyságot termeszt elé.

Hátramászó vagy farával kitörő lovát eleinte a lovag egyéb szükséges jelein kivül két czombja közt érzékenységéhez képest mintegy előre srófolja, vagy hátulját külczombjával takarja, mellynek tán utóbbi makacs viselete meggátlására leghasznosb leend azt a tanoda hosszú vonalán gyakorlani; egyébiránt a ló nyaka, 's egész termete is különös szemügyre vétessék, minthogy a rövid, széles 's vastag nyaku ló e műjáratra nem alkalmas annyira, mint a szabályosan termett;

's ennél fogva a rövid testü sem hajolhat olly rendesen, mint a hosszu derekú.

A fennebbi műjárat különös haszna tehát az, hogy a ló vállait szabadítja; ezek könnyebben mozdulván a ló hátuljában jobban hajlik, testét tetszősben helyezendvén, lovagjának lábjeleit is rendesebben kiismerendi; szóval: ez a többi műjáratok alapja, mire tanogatása előtt a ló termete, ereje, de különösen hátulja okszerüleg megitéltessék, ezen legkivált váltva tartózkodván a ló.

Az idomár eleinte futó-szárral 's a segéd ostorjeleivel segíti a lovagot, ki különféle saját jelei alkalmazásával türelmesen ösztönözvén lovát, ezt okszerüleg vezeti.

16. §. *Az oldal-járat* (travers).

Az *oldaljárat**1) által csak a keresztbeni lépést értvén, ha egyszersmind a lovag lovának testhelyzetét 's mozdulatait tekintetbe nem veendené, szükségtelen lenne annak előbbi fáradalmas idomítása; mert nem képzelhetni csak egy közönséges talyiga lovat is, melly oldalt menni ne tudna: ezen állításomat a köztapasztalás igazolván, az *oldalt-járó ló*

I-ször: fejét, nyakát kijelelendő útja felé helyzendi;

II-szor: vállai új útjára előre igazodva lévén,

III-szor: bel-bordáiban mintegy üregesen hajlik; mellynek

IV-szer: szárak 's lovagja czombjai közt maradni,

V-ször: vállait 's czombjait sebesen emelni 's ezeket egymás után a rokon tagokon keresztül előre rakni, 's

VI-szor: szoros röviden ügve hasonnemileg mozdulni kell; mire *váll-bejárat* által 's csak ama különséggel tanítatik, hogy feje 's egyéb teste ekkor másképen helyezve 's változó mozdulása is mutatkozván, különbözőleg éreztetik; a lónak feje, nyaka 's vállai t. i. ama kézre irányoztatnak, mellyen a lovag oldalt járni fog, azon-közben annak külczombjai a belsőkön keresztül előre léptetnek, vagyis az oldalt menő ló jobb oldala *belsőnek*, bal oldala pedig *külsőnek* neveztetik; 's igy viszont a lovag lábaira 's kantárszárakra illeszthető a fennebbi szabály.

---

*1) XVIII. Tábl. H. h. — XIX. Tábl. 4.

Az oldal-lépésnél (V. Tábla D.) legnagyobb különséget láthatni, noha a ló a váll-bejáratban természete ellen hajlani kínszerítetik; mindazonáltal a keresztül-átlépésnél a külső vállat az átlépő bel-vállnak eleibe rakja; minélfogva olly messzire oldalt nem nyújtózhatik, de annál magasbra emelheti lábait, 's előre mint oldalt nyomósabban járhat, a keresztben lépésnél pedig a vállak azon oldalra helyződnek, mellyen a ló jár, 's annyival távulabb esnek; a kül-váll egyszersmind lábával oldalt messzebb ér, ha az oldalt-járatnál a bel-vállat 's lábát követni akarja.

Egyenes vonalon eleinte illy tökéletes járást nem kívánhatni, ámbár a ló körön- 's váll-bejáratbani gyakorlat által egyik vállával a másikon átlépett; tanogatása kezdetén tehát (a tanló fejét kevessé befelé tartván) vállait lábai átellenében helyezni kell, t. i. vállait a faltól elvezetve külczombjával szinte farát is izgatja a lovag, vigyázván, hogy előjével, se hátuljával el ne maradjon 's hogy hátuljával csak annyit lépjen utána előjének, mennyit ezzel távozott: néhány illy lépés után a ló megállítatván, neki az idomár abrakkal kedvez; újra négyszeg sarkig vezettetvén ellen-kézre váltva ama helyre oldalt visszaléptetik, mellyről elvezettetett: legott megállítván ezt lovagja, egy harapás zabbal jutalmazza, róla leszáll 's haza vezetteti.

E járatot a ló engedelmesen véghez viendi, ha előbb váll-bejáratban ügyesítetett, melly tulajdonnál fogva

először: azt szabályszerüen gyakorlani 's termetét különös tekintetbe venni szükséges, minthogy a rövid nyaku ló fejét 's egyéb részeit soha rendesen nem hajlíthatja;

másodszor: a rendes időre is felvigyázni kell, mi közben útját a lónak eljárni szükséges; mindazáltal egy ló másiknál könnyebb 's nyomósabb járásával magát különbözteti:

harmadszor: a ló vállai szabadon előre bocsátassanak, hátulja pedig egyenlő nyomósan összeszedetve utána ösztönöztessék: a ló feje tehát azon oldalra, mellyen neki oldalt járni kell, bel-válla pedig egy lépéssel előbbre t. i. oldalt helyeztessék, hogy hátsó kül-lábát a hátsó belsőnek átellenében előre rakhassa.

A lovag azon oldalra nehezkedik, mellyen lovát vezeti, kengyelbe nyomósabban lépvén; ki midőn két czombjával a mozdulás kezdetén jelt adott, bel-alczombjától lovát szabadítja; heve-

der megé pedig helyezett kül-alczombjával lova hátulját utána nyomintja, 's bel-csipejével bel-vállát hátra igazítván, nyomósabban a bel-farcsontra ereszkedik.

Ez alkalommal szükséges leend elejét venni mind azon hibáknak, miket tán a ló váll-bejáratnál felvett volna; ajálható ennélfogva, hogy a lovag befelé ne lógjon, bel czombját merőn lovától el ne feszítse 's hogy a külsőt sarkantyúval lova oldalába mozdulatlanul ne szegezze, sem pedig hogy ezzel (nyugtalanul a ló oldálát döfve) czimbalmozzon; hanem hogy az oldalra, mellyen a ló fordul, ennek testével egyesülve öntestét mindenkép láthatlanul irányozza, mindenek felett igen hajlós 's engedékeny érzettel működvén. Az e járatban növekedő ügyességével haladó lovat idővel ügve is gyakorolhatni, melly a négy-szeg sarkain át-, legkivált nagy vigyázattal vezettessék, hol legtöbb hibák követtetnek el. A lovag e járatban lefinomabb vezetést tüntethetven ki, lovának előjét a négyszeg sarkába vagy igen beszorítja, 's ekkor abban fenakadván azt hátra húzni kénytelenítetik, vagy időnek előtti fordítása által a négyszeg másik oldalától nagyon eltávozik lovával; midőn tehát a lovag a sarkhoz közelít, két czombját növekedő erővel éreztetvén felébreszti lovát, előjét emelintvén azt izgatja, hátulját ellenben tartóztatja, útját éles szemmel méri, mellyen a ló hátuljával előjéhez képest járván, előczombjaival nagyobbat lép.

Ekként a ló elvágván a négyszeg sarkát, lovagja annak belvállát belszárral tartóztatja 's midőn illőnek véli, belszárral nyomósabban azt megállitja, kedvez és simogatja; más kézre, de ellen-szabálylyal visszalépteti, a sarkon át visszavezetvén megállítja; pihentetvén neki kedvez 's az előbbi oldalon ismét néhány lépésig gyakorolván, azt újolag megmegállítván, leszáll, zabbal kedvez 's haza vezetteti.

A váll-bejárat kitünő hasznát tapasztalhatni, ha a ló négyszeg sarkon által, azaz: fordulásokban oldalt léptetik; mit oldalai kivánt hajlóssága nélkül rendesen nem vihet véghez; erre azonban magát kötni nem kell, p. hogy a ló szüntelen a fal mellett oldalt lépjen; lehet azt a négyszeg hosszú oldalán, vagy közepén keresztül 's szabad tetszés szerint kézről kézre változtatni, csakhogy szabályszerüen állítva egyenlően járjon; mellytől eleinte szoros fordulatokat sem kivánhatni, hogy agyafurt indulatot ne öltsön magára: ellenben nyert nagyobb

ügyessége 's tökéletesb engedelmessége mellet idővel azt kisebb körön is oldalt léptethetni, sőt kézről kézre is változtathatni, minden körülményeket fontolóra vevén.

A *fej be- 's far kijárattal* *1) (croupe au mur) vagy *visszás körben,* (volte renverse) szinte keresztben oldalt léptethetni a lovat; miről *Guerriniere's Prizelius* sokat küzdének.

E müjárat (csak ügyes lovag hajlékony lovával végbe vitethetvén) különbözik a rendes oldaljárástól I-szőr: mert farával a ló ki- 's fal felé áll; II-szor: hátuljával nagyobbat lép, az az: előbbi módon, 's a lovag egyszersmind a kantár szárakkal ellenkezőleg hat lova vállait szabadítván rajtok fordul, 's noha ezekre nehezkedik, emelinti: minthogy tehát hátuljával a ló nagyobbat lép, nem ajálható e *müjárat,* legkivált a közönséges lovagnak előleges gyakorlat nélkül, mire általában csak ügyes lovag 's engedelmes ló leend alkalmas: — ebben, mint a fennebi leczkében szükséges a lovat ismét egyenes vonalon megügetni 's előjét szabad helyzetre fel-felemelinteni.

19. §. A fordulások.

A mint rendetlenül forduló 's fordítatásukban engedetlen sok lovat, szinte úgy számtalan lovagot láthatni, kik lovaikat rendesen fordítni nem képesek.

Az ügyetlen lótól az idomított különbözik, melly rendesen és sebesen fordul; mi legfőbb tulajdonát határozza. A ló előjén, közép testén (mi legrendesb) 's hátulján fordul, mi általában nyilvánul, midőn e részei egyik vagy másikára legnagyobb terhével nehezkedik: a középtesteni fordulásban mindenkép súlyarányosan dolgozik; hátulja csak annyira követi előjét, mennyire ez nyúghelyéről mozdult, mellyet eleinte lehető nagyobb fordulásokra oktatván, idővel szorosabb 's rövidebb vonalon, végre álló helyben is fordíthatni. 3-dik 's 5-dik §-ben említém, mikép szegletekben a lovat fordítni kell; itt tehát egyedül azt fejtendem meg, mi módon fordítassék álló helyében.

Az oldalon, mellyre lovát fordítandja, keményebben lépvén a lovag kengyelvasba, midőn két czombja növekedő jelei-

*1) XVIII. Táb. I. i. — XIX. Tábl. 3.

vel lovát összeszedetten serkenti, belső al-czombját annyira távoztatja, hogy bel-vállával szabadon fordulhasson, a heveder megé helyezett kül-alczomb lapjával pedig lova farát takarja; melylyet, ha elmaradna, körülmények szerint a heveder előtt vagy fölötte, vagy megette ösztönöz.

Szétosztott szárakkal vezetvén lovát, mindkettővel lova előjét felemelinti a lovag, ki gömbölyített bel- keze kis ujját tulajdon válla felé felsrófolván, a lovat ugyan bel-szárral fordúlásra inti; a kül-kéz viszont a belsőnek ellenműködvén, külszárral a fordulás mivoltát, nagyságát határozza meg, a ló farát takarván 's azt nyakához illesztvén; fejét, nyakát szabályszerüen helyezi: ha ellenben egy kézbe fogott szárakkal vezettetik a ló, ekkor szinte fennebbi mód szerint hatnak ezek, csak hogy a kantár-kéz kis ujja a test közepe előtt gömbölyödve az ellen-váll felé fordítva szinte srófmódon működvén, rendesen helyzett fejével, orrával fordul a ló; mellyet, ha előre sietne vagy hátra mászna, lovagja fel-feligazítván előre vagy hátra kiszabott helyére két czombja közt nyomintva vezeti.

18. §. A vágtatás.

Midőn a ló rendes, súlyegyenileg, rövid, összeszedett ügben 's egyenlő nyomósan jár, azt vágtatásra előkészíthetni, előbb azonban minden lónak testalkotását éles szemügyre venni szükséges.

A vágta, vágtatás *1) szakadatlan ugrásokból állván, két, három, vagy négy perczben megkülönböztethető. — A kiterjedt *vágtát*, azaz: *sebes futást* az erős lovak két percz alatt, a *közönségest* a legerősbek, szinte mint a leggyengébbek három-, négy percz alatt pedig csak a rendkivül erősek, de finom módon tanult lovak viszik véghez.

A másod rendbeli vágtára legtöbb lovak alkalmasak, miért is ezt különösen megmagyarázni méltó.

Ha a ló jobbra vágtat *2) *első* perczben jobb elő-czombját; *másodikban* a bal- elő- 's jobb hátsó-czombját egyszerre, *harmadikban* pedig a bal-hátsót emeli 's legelsőbb is vele, azután pedig a bal-elő- 's jobb-hátsóval, végre a jobb

*1) XVIII Tábl. C. c. — *2) XVIII. Tábl. C. — XIX. Tábl. 1.

előczombbal földre ereszkedik 's a vágta-ugrást végzi; mire leginkább bal hátsó-czombján 's különösen minden szökizeivel emelődik, mellyek az ugrást eszközölvén a testnek minden terhét kevés ideig magukra átveszik.

A négy egyenlő perczbeni vágta a másod rendbelitől különbözik annyiból, hogy ebben a test a hátsó külczombon kevesebb ideig nyúgszik, mind a két hátsó czombon, rövid ideig egyszerre tartózkodván: az elő-bal 's hátsó jobb czomb emelése közt pedig egy bizonyos időpont hallatik.

Nem érthetni ez által ama négy pillanati vágtát, mellynél a ló (gyengesége okozta) négy patkójának földre esését sebesen egymás után hallhatni, hanem hogy a ló egyenlő rendes 's tartós ugrásokkal földre ereszkedjék, midőn a vágtát tökéletesnek mondani akarjuk: egyébiránt noha a test terhe hátsó czombra visszavitetik, az ugró mozdulás mindazáltal két hátsó czombbal eszközöltetvén, a vágtát méltán *szökmozdulatnak* nevezhetni.

Lovát felemelintve serkentvén a lovag, két egyenlő lábjellel inti, egyszersmind nyomósabban lépvén a bel-kengyelbe, bel-alczombját a ló beloldalától távoztatván, kül-farcsontjára nyomósabban ereszkedve, ugyanazon perczben a kis ujj ellenválla felé irányzott felemelintésével, 's midőn hátsó-külczombjára nehezkedett volna, kül-alczombját egyetemben heveder megett lova oldalában éreztetvén, azt ugrásra indítja; mellynek első ugrását eszközlő első emelintésekor szükséges, hogy a lovag testét kevessé hátra nyomja; azaz: vele hátfelé nehezkedjék, hogy előjével a ló annál szabadabban kivághasson; minélfogva a lovag jobb- mint balrai vágtára ellenjelekkel működhetik.

Az e rendbeli járatra oktatandó pótlovat eleinte futó-szárral, kör-vonalon gyakorolni kell, ekképen a több erővel működő lovagot okszerübben segíthetvén az idomár 's az ostoros: lépésből t. i. csendesen rövid ügre 's ebből vágtára indítatik a ló, mellynek mozdulásában hátuljára jobban terhelt hátsó czombjai hajlósabbakká 's ekként az ugrásra is alkalmasbakká válnak; miközben ennek két lába mindig emelve lévén, a lovag könnyebben működhetik 's lova hátsó küllábára különösen hatni fog: az idomárnak tehát, nem különben a lovagnak első gondja legyen, hogy hátuljára ereszkedvén lova, rövid összeszedett ügben rendesen helyezve járjon, melly csak fokonként indítassék vágtatásra; azonban a vágta-

tási első mozdulatra, azaz a kivágásra a tanló esze foghatóságához jeleit a lovaggal együtt az ostoros okszerüleg alkalmazza; 's midőn már ügyesen üget a ló, 's ennek a lovag saját rendes ülése fentartása mellett kül-czombjával 's illető kezével (ha választott szárakkal vezeti) a vágtára jelt adni akar, annak külvállát külszárral tartóztatja a nélkül, hogy feje kifelé csavarodjék; az ostoros igen ügyesen hasson eszközével épen ama perczben, midőn a ló hátsó külczombjára nehezkedett, az idomár pedig azon pillanatban rövid jellel, vagy egy betanult betűvel tudatja meg az ebben tapasztalatlan lovagjával azt, hogy egyesült jeleivel lovát kivágásra serkentse. Ezen szemmunkálati perczcnek kitalálásában minden lovagnak magát lehető tökélyig gyakorolni szükséges; hogy élesen megkülönböztethesse lovának melly lábbali kellő vágtáját.

Eleinte a ló farát ugyan kevéssé befelé állítni ajálható, ez által a ló könnyebben kivághatván, de e módot idővel szinte elkerülni is tanácsos, a ló ekként hátsó- kül-czombját jól előre teste alá nem rakhatván, farát pedig a lovag bel-lábával kitartani kénytelen lévén.

Az *akármelly okból* hamisan kivágott tanló tüstént rövid ügre intessék, a lovag pedig, szinte az idomár is szelíd kitűréssel ügyeljen, hogy a ló ismét gyenge jelekkel előkészítve kivághasson; mellyet (ha tán csak lovagjának ügyetlensége miatt újolag hibázott volna) mindjárt büntetni vagy keményen megzavarni minden részről nagy idétlenséget jelentene: más esetben a lusta lovat bátorítni kell, *harmadikban* pedig a ló néha a vele közlött hamis jelek miatt terjedtebb ügben haladni iparkodik, a kül-kantárszár kül-vállát 's külczombját nem tartóztatván eléggé: a ló tehát eleinte előjével hamisan helyezve lehető legrövidebb ügből kivágni tanítassék.

Vágta-közben a lovag lovának érzékenysége 's ügyességéhez alkalmazván jeleit azt folytatja, hogy t. i. az kivánt módon 's egyenlően járjon, mire lovagja kül-czombjával szüntelen ösztönözi 's csak addig gyakorolja e járatban, míg ereje 's termete engedi, hogy jó kedvvel járjon, ki ne fáradjon, czombjai pedig idővel meg ne erőtessenek: e végre a lovat többször folytonos lépés által pihentetni, megállitva hajlítni, vagy kevéssé hátra menetni 's ismét előléptetvén vele megállapodni, e változó működések közt pedig neki abrakkal kedvezni igen ajálható.

A lovat vágtából csak gyengéden tartóztatván, lassan e mozdulásban azt csillapítva, rövid ügre 's ebből lépésre viszsza vezesse a lovag, mellyet növekedő ügyességével utóbb lépésből is megállíthat.

Midőn a ló a *jobbra-vágta* jeleit tökéletesen ismervén engedelmesen el is fogadja 's egyedül a lovag jeleire az idomár vagy ostoros minden jelei nélkül kivág, az *balra* is gyakoroltatható, hogy czombjai egyenlően használtassanak; különben a szüntelen *jobbra-vágta* által hátratartott balválla egészen megmerevedvén, hátsó balczombja elgyengülne 's megromlanék: minélfogva majd közönségesen minden idomított hátas lónak e czombján merevenséget, inpókot, vagy egyéb bénaságot vehetni észre.

A bal-vágtára szolgáló jelek mindenkép hasonnemüek a jobb-vágtára valókkal, csak hogy ellenkezőleg működve ellen-oldalon közöltetnek, minthogy ellenben a ló czombjai is ellenkező rend szerint mozdúlnak; a tanlovat tehát bal kézen is változva addig gyakorolni szükséges, míg mind két kézre egyenlően nem vágtat, mellynek annál rendesebb tartása is leend, minél többet hátuljára ereszkedik 's elője szabadabban mozdulandván egyforma tartós mozdulataiban a 3. patkó nyomást hallatván, növekedő tökélyét tanusítni fogja.

Vágtában a ló szüntelen hátuljára ereszkedvén (noha általa hajlósságát nyeri) minden *ismétlet* után mértékletesen egy-egy perczig hátra léptetve tüstént előre indítassék ugyan lépésben, hogy hátsó czombjai meg ne merevedjenek, tekintetbe vévén különösen, hogy minden ló tökéletes vágtával nem szolgálhat.

Mind ezeken kivül birjon a lovag (tisztelettel mondva) farában egy finom bizonyos érzettel, mellyel mindennémü mozdulás 's járások rendes mivoltát vagy rendetlen állapotját határozottan megkülönböztethesse; igy p. a szabály ellenies lépést vagy ügetést lovának igen sebesen, vagy nem egyenlően mozduló lábai nyomata szerint ismerheti meg, de nem olly könnyen a hamis, vagy hibás vágtát *1) veendi észre a szeles 's ügyetlen lovag; mellyben a ló jobb kézen vezetve balra vághat, vagy ellenkezőleg, mit észrevehet, ha lova belvállát gyors szemmel élesen megtekinti, melly rendes mivoltában mindig a külsőnél magasbra emelkedik.

*1) XVIII. Tábl. E. e.

A nemcsak *hamis*, de hibás *keresztbeni vágtát* *1) a lovag ülésében annál inkább is veheti észre, minthogy ezalatt lova mozdulását nem olly kedvesen érzi, sőt minden ugrásnál inkább oldalt löketvén megrendítetik.

A harmadik rendbeli *hamis vágta* az, midőn a ló elől vágva hátuljával üget: ez esetben a lovag ugyan a szárakkal jelt adott, de czombjaival lovát eléggé nem szedvén össze, czombjeleivel elkésvén, okszerüleg azt nem ösztönözé; miből következik, hogy érzékenységéhez képest lovát szüntelen külczombjával izgatván, összehangzó minden jeleivel az efféle járatra czélszerüen serkentse.

Az efféle jelekkel ismeretes lovát a lovag minden segítség nélkül körben jobbra, balra, utóbb egyenes vonalon és látszató tulajdon ügyessége szerint rövid szoros ügből, idővel lépésből 's ha ebben szilárdult, állóhelyből is idomárja felvigyázása alatt vágtára indíthatja: később futó-szártól is felszabadítván, fennebbi módon érintett járatban váltva azt szabályszerüleg gyakorolandhatja.

19. §. A vágta-váltás.

A lovazást kedvelők többnyire azt kivánják, hogy lovaik mindíg jobb lábon vágtassanak, 's erre legkivált is tanítassanak, azok önmagoktól is gyakran örömest változván, mi által csak unalmas érzetet okoznak. Ez igen helytelen kivánság, mert ha a ló jobbra vágva balra fordítatnék, könnyen elesnék, t. i. ha ekkor két bal-lábát előre nem rakná, mit a szabad lónál világosan láthatni, melly vágtában lábait már természeti ösztönnél fogva jobbra, majd balra váltja fel, hogy biztosabban járhasson; ekként tehát lovagját számtalanszor az eleséstől megmenti, melly jó szándékáért mindazáltal gyakran kegyetlenül megzavartatik: szükséges tehát azt kézről kézre váltva vágtatni, hogy bal-lábai 's válla legkivált meg ne merevedjenek, melly bénult állapotja miatt többi mozdulatait egyenlően 's rendesen soha többé nem viendi véghez.

Midőn a tanló lépésből is már ügyesen kivág, azt más lábra is váltva vágtatni lehet, sőt szükséges: *2) eleinte tehát szegszegőleg (diagonaliter) a tanodában mintegy 3. vagy 4.

1*) XVIII. Tábl. D. d. — *2) XVIII. Táb. E. e.

lépéssel az ellenszeglet előtt kevessé összeszedetten ugyanazon pillanatban, mellyben a falhoz közelít, a vágtára neki illő jelek adatván, a váltott kézen vágva egyszer vagy kétszer körülhátaztatik 's ismét másik lábra előbbi módon, de ellenjelekkel a vágtát változni intetik; utóbbi lépésre visszavezettetvén, ebből lassan-lassan megállíttatik, hogy magát kipihenhesse; az idomár egyszersmind zabbal kedveskedvén, idővel a négyszeg közepén által is ellenoldalához érvén azt kézről kézre vágva változtatja, növekedő ügyességét tapasztalván, utóbb röviden a fal mellett ezt ismétlendi.

Eleinte a lovagnak ama perczre gyorsan felügyelni kell, midőn lova a négyszeg egyik oldalától másik oldaláig jelenleg *belső*, utóbb *külső* vállával közelít: ő mostani bel-czombjával lova farát kifelé nyomván, ama perczben utóbbi kül-czombjával többi jeleivel egyezve végre jelt ad, szóval: a *leczke* kezdetén lova előjét kevessé kifelé, farát pedig befelé helyezi, hogy szabadabban kivághasson; a lovat azonban termete szerint eleinte fokonkint oldalt rézsut helyezi, hogy bel-vállával előbbre igazodva, könnyebben is ezt előre mozgathatván szabadabban kivághasson.

A lovat utóbb annál egyenesebbre 's fejét nyakával többet be-, sem mint kifelé helyezni ajálható, minél az magát ügyesebbnek mutatja; melly idővel négy lábával ama vonalon álljon, mellyen kivágnia kell; illy helyzetben előjét hátuljával együtt nagyobb erővel is előre lökhetvén.

A lónak önkényes vágta- visszaváltása többnyire következik, ha a lovag kantárszárai jeleit szinte rendesen 's ügyesen nem változtatja 's a leendett bel-szárt keze fordításával serényen nem rövidíti, a külsővel egyetemben nem engedvén: a ló tehát illető lábával elmaradván, több erővel előre izgattatni kiván 's többnyire fejével mintegy hibás kifelé hajlást veszen fel.

Az egyelített kantárszárakat a jobb kéz segítségével, a bal hüvelyken fölül közel testhez, de gyengén illesztett jobb al-karral mintegy takarva rövidítni kell; mit különös ügyességgel 's felette finom érzettel végbe vihetni bal hüvelykkel 's kis ujjal: ebben tehát magát gyakorlani igen ajálható, minthogy a szárak rövid 's rendes változó használata a ló mozdulásaira nézve más járatokban is szükséges.

Hünersdorfer, szinte *Prizelius* egy módot említ, miszerint a kantár-kezeknek fordítása által egyedül 's a szárak megröviditése nélkül a lovat vágtában ellenlábra váltani lehet. Az elsőnek fortélyát helyben nem hagyhatni, ha mindjárt a kantárkkéz tövében is engedhetne, ámbár a ló fordul; de minthogy a bal-szár röviditésével legkivált a bal-kéz természete ellen állítatván nem engedhet, azzal a lovag lovát a zabla gyenge elfogadására 's teste rendes hajlékonyságára nem intheti.

Az utóbbinak módja annyival inkább helyben nem hagyható, mert a közönséges szabály szerinti kantár-kéz mozdulásával ellenkezik: a ló nehezen 's erőtetve fordul 's mintegy béna állást mutat.

Vannak lovak, mellyek egyik lábbal sebesebben vágtatnak mint a másikkal: ezeknél többnyire a rendes gyakorlat 's szabályos hajlósság hiányzik, 's a czombjelek nekik ügyetlenül adatnak: illykor a ló igen siet, t. i. lovagjának czombjeleire időnek előtte vágtáját változtatván; melly előtt tehát azt *kevéssé* tartóztatván, egyik mint más kézrei vágtában erősítni, egyenlő időmérletben pedig járatni szükséges, midőn egyúttal a lovag lova rendetlen járását jól meg küiönböztesse; az különben különféle lovat idomítni soha alkalmas nem leendvén.

Némelly ló gyakran szelességből is váltja a vágtát: effélét csillapítni, gyakran megállítni, hátra léptetve újolag vágtára előkészítvén megindítni kell.

A bátortalan, bokros, szóval: nyers lovak szabad helyen gyakran váltva vágtatnak, minthogy rosz erkölcsük 's szilaj természetöknél fogva gyakran félre szöknek; ennélfogva az illy lovat mindennémü tárgygyal gondosan ismertetni szükséges, mellyet néha-néha ügyesen hasa alá helyzett 's idejében egy pár vesszővágással illő vigyázatra visszatéríthetni, vagy pedig a lovag czombjaival megkapván gyorsan kivágni kinszeríti.

A hibás 's gyenge farú lovak a fordulásoknál vagy tartóztatásuk alatt gyakran vágtát váltanak, legkivált ha keményen összeszedetnek; miért is a lovag körülmények szerint 's okszerüen működjék.

A ló akkor is szeret vágtát váltani, midőn lovagja már előre a fordulásnál más kézre változtatja a szárakat, de gyakran

a lovagnak nyúgtalan, sőt rendetlen ülése miatt is vágtában a ló gyakran lábait felválja.

Ez oknál fogva a lovat idővel vágtatva, azonban eleinte nagy köröni gyakorlattal fordítani szükséges; mellyet növekedő ügyességével jobban összeszedve rövidebben is fordíthatni, vagy vágtából rögtön, de nem összerántva, hanem kellő engedékenységgel megállíthatni, ha ügyessége erre is tapasztaltatik.

20. §. *A tanló szabad téren idomítatik.*

Fennebbi leczkék által előkészítvén a lovat, szabadban is meghátaztatni, hol minden felé tekintetni fog: eleinte egyenlő, (ha nem is alkalmas lépésben) de kissé bátorító jelekkel vezetve, szárakkal gyengéden azt tartóztatni szükséges; hogy t. i. (a fiatal lónak tulajdona lenni szokott) jó kedvéből ez ne változtassa járása minőségét: azt hosszan, sem messze hátazni nem kell, hogy mindjárt első e rendbeli gyakorlatánál útját ne únja meg.

A zablaszárak egyenlő éreztetésére különösen felügyeljen a lovag; különben, természeti hajlamánál fogva majd minden fiatal ló balra tartván fejét, hibásan hajlítni fogja nyakát: lovagja tehát minden úton, parton vagy hegy felfelé szükséges szabadságot engedve, völgynek tartóztatván, ugarokon keresztül-kosul, csatornák- 's barázdáknál, kis gödröknél kevéssé ismét megállapodván azt neki bátorítja 's ha e tárgyakat kikerülni, vagy félni ezektől tapasztaltatnék, (ezt édesgető szavakkal 's gyenge jelekkel neki nyomogatván) lovagja ezeken átvezeti.

A ló serénységét figyelme is szilárdítja; miért különféle tárgyakkal ismertessék meg. Veszedelmes volna mindjárt eleinte a tanlovat olly helyre vezetni, mellyen bátran nem lép át, sőt tudatlansága 's az előforduló tárgy körüli ismeretlensége miatt járásában tétovázna; azt e végett mindjárt sarkantyúval döfni, vesszővel vagy egyéb eszközzel büntetni csak a lovag együgyüségét mutatná: hidakra, malmokhoz, harsogó vízesetekhez szoktatni, félénkségét, vagy látszató bátortalanságát kitanulni, 's a szerint idomítását meghatározni kell; olly helyen pedig, minőt végképen elkerülni vagy tőle

távozni, sőt szaladni iparkodnék, körülötte hosszabb megállapodással bűntetni ajálható.

Nem felesleg ama észrevétel; hogy minél gyorsabb 's serényebb ló kivántatik a csatázó lovag alá, annál csendesebb 's jámborabb legyen a gyalog tiszt alá választandó paripa; mellynek okszerü idomitásmódja kivánt különös tulajdonaihoz képest alkalmaztassék.

Fiatal lovát növekedő engedelmességével a lovag a fordulásokban is gyakorolja ama mód szerint, mint a zárt négyszegben szabályszerü leczkékkel: helyből kivágtára lehető tökélyig gyakoroltassék, 's mivoltához képest a lovag végre sarkantyúját (ha szükséges) vele éreztesse; mellynek tökéletes engedelmessége serénységét határozza, ezt noha szilaj természetéből nem vetkeztethetvén ki mindig idomárja; azonban rajta sokat javíthat, ha czélszerü tanítására elég idő engedtetik.

Miként lehessen a kötekedő, csökönös, makacs 's agyafúrt lovakat engedelmességre 's serénységre visszatéritni, azt tökéletesen szóval kifejteni lehetetlen; mert érintettem rosz erkölcsnek orvoslására a lovag részéről alapos lóismeret, hosszas tapasztalás, hideg eszmélet 's testi ügyesség is kivántatik.

Ha a tanló szabályszerüleg idomitatván, hajlamai, nem különben termete figyelembe véve tökéletes engedelmessé vált, ez bátran mindenféle járatokban egymás ellen vezettetvén, minden ellenkezés nélkül egymást elhagyni is fogja; de szükséges, hogy lovagja azt mindenkép kiismerje: ellenben, ha legcsekélyebb kötekedését is tapasztalná, jókor ellene működvén, czélszerü módon rosz indulatját kiirtani iparkodjék.

A gyakorlott ügyes lovag czélját könnyen elérendi, az újoncz pedig minden kigondolható módot kövessen el azon eszmélvén, hogy lovát hovahamarább engedelmessé téve, ügyesítse; az e végre szolgáló leczkéket, nehéz felosztani: az idomár tehát tanítandó lovát mindenkép szemügyre vevén, korát, testalkatát, erejét, testminőségét, hajlamait, különös tulajdonait 's milly szolgálatrai rendeltetését tekintvén idomitásmódját ezek szerint, tökéletes kitanitásaig pedig a kivánt leczkéket okszerüleg alkalmazandja.

21. §. *A felkantározott tanló összeszedetik.*

A fennebbi szabályok szerint idomított ló vállaiban már szabadabban mozogván, fejét nyakát önmagától rendesen hordva szár-jelekre hajlani, lovagja czombjeleire engedelmeskedni, sőt legtökéletesb súlyegyenben járatait 's minden mozdulásait véghez fogandja vinni; minélfogva már ideje leend, hogy alkalmas zablával felkantározva összeszedessék; melly kizáró tulajdona nélkül soha sem válik használhatóvá.

A felkantározott tanlovat kézbe igazítni (kézre tanítni) annyit jelent, hogy zablája jeleit tökéletesen elfogadván, az, az egyes kéz mozdulására sebesen mindenkép forduljon, könnyen helyheztesse magát,, egyszersmind egész erejével dolgozzék, feje szegyével egyenszegü (rectangularis) vonalban legyen feligazodva, alkalmas tartásával előre, mind maga körül minden tárgyat megláthatván; melly, midőn hibás termete miatt a zablát nem fogadja el, rendesen nem helyződik, ekkor az idomár öntapasztalása 's a zablázat szabályai szerint minden gondját arra fordítandja, hogy azt zablájával érzékenyítse (zablába hajtsa), kis újja megfeszítette szárral annak orrát maga- 's lefelé, vagy viszont felfelé nyomintsa, mit okszerüleg megitélnie szükséges; ellenben elkerülhetlenül megkivántatik, a kantáros kéznek e munka 2-dik része I-sö szakaszának 18, §ben kifejtett tulajdonsága; mire nézve mindenek előtt ajánlható a lovagnak, miszerint kantár-kezével úgy működjék, hogy mozgásai szembetünők ne legyenek.

Midőn a tanló egyenlített kantárszárakkal idomítatik, akkor a nyelvfék-szárak kis ujjon fölül, a kantár-szárak pedig kis újjon alul-, szinte a csikózabla-szárak alul, az orrfék-szárak pedig kis újjon felül (ezekkel ellátva lévén) helyheztetnek; különben a fiatal ló valamelly rosz erkölcsre ingereltethetnék, mellyet (a zabla hatását még nem ismervén) eleinte futószáron az ostoros segitségével minél nagyobb körön gyakorolni kell, az orrfék-szíj a kantár orrsziján felül csatoltatván be, hogy a zablának szükséges, de leggyengébb hatása se zárassék el.

Az áll-láncz igen gyengére akasztatván be 's első napokban a ló csak hajlamához képest lépve gyakoroltassék, a szárakat kevessé jobban éreztetvén kezeit a lovag nyúgalma-

san tartsa, czombjaival lovát előbb-előbbre nyomintván, egy két nyelvpittyel vagy csattanással, vagy végre vesszősuhogtatással együtt (ha szükséges leendene) azt felfel ébreszsze.

A csikófékről a fesz-zablárai átmenetelnél különösen ajálhatni, hogy az idomár, ostoros, nem különben a lovag lehelő legnagyobb béketüréssel felfegyverkezvén eleinte mindjárt lovával erősen ne bánjék, ha ez a zabla nyomását elkerülni akarván hátramaradna, vagy zablájára ereszkednék, vagy más rosz erkölcscsel ellenhatni akarna.

A felkantározott tanlovat akkor mondhatni gyors 's ügyesnek, midőn ez minden járásokra 's fordulatokra alkalmas; melly eleitől fogva mindjárt nagyobb biztosság kedveért futó-száron fokonként tanítatván, utóbb ettől felszabadítva meghátaztatik, noha minden rendes idomítása mellett is gyakran nem igazodik fel; minek különféle oka lehet: termetét vizsgálván, szilaj járatait okszerü idomitása által javíthatni, 's így alkotása tekintetéből kantárral lehető legalkalmasb helyzetét lovagja kitalálandhatja.

A lónak legrendesebb testtartását szabadon járó lovon képzelhetni, melly hozzá járuló lelkesítés mellett magát egész való szépségben tünteti ki; emelt 's tetszősen hajlott nyakkal 's magasan hordott fejjel járván, tagjait szabadon emelgeti 's legrendesb súlyegyenben mozdul, mellynek illy mód szerint képzelt tökéletes állásától távozó testviselésében *1) (min sokat javíthatni) háromféle testtartás határozható;

I-ször: a ló fejét, nyakát előre nyújtja 's előjén jár *2),

II-szor: orrát magasra emelvén nyakát szarvas módon csavarva viseli *3) és

III-szor: a hattyú-nyakú ló orrát majd csak nem szegyébe szegezi *4).

Az *első* hibás állást többnyire a vad 's tanulatlan lovakon vehetni észre; a *második* az elsőnél jobb valamivel, mert noha a ló elője nem terheltetik annyira, az illy termetü ló derekában 's hátuljában még is felette merő; miért is a kantárszárak az effélével gyengébben éreztessenek, különben erős vonatokkal feje még magasbra emeltetvén, nyaka egész visszásra kifordul. Illy fajú lovaknál sikerrel használható az orr-szegszíj, melly soha feszesen az orr-szijba ne csatoltassék be.

*1) XVII. Tábl. H. d. e. — *2) XVII. Tábl. H. a. — *3) XVII. Tábl. H. b. — *4) XVII Tábl. H. c.

A harmadik rendbeli testállás épen olly veszedelmesen hat a ló súlyegyenére, mint az első kettő: ebben tehát a lovat, mint az elsőben javítva kiképezni kell; midőn t. i. az idomár, szinte maga a lovag józanul megitéli, valjon termete engedi-e előjének rendesb helyheztetését?

Első 's második esetben *1) *g.* alatt előre igazodó, a harmadikban pedig a zablának hátra álló alsó táblája *i.* alatti rajzban nagy hasznot hajtand.

22. §. *A lónak serénysége, bátorsága 's biztos használhatása.*

A ló serénynek mondathatik, ha nem szilaj, sem bátortalan, sem félénk, hanem a fegyverharsogást, ágyúropogást, dobszót bátran megállván, egyéb tárgyakhoz is minden oldalról bátran közelit.

Lovat idomítni 's lovat serénnyé tenni nagy különség; mit változóképen tapasztalhatni. A legszilajabb lovat a fennebbi tárgyakhoz eleinte csak okszerüleg és fokonként szoktatván, lassan neki bátoríthatni a nélkül, hogy mozdulásában megzavarodjék.

Sokan erre lovaikat tanogatni nagyon ügyesek, de ezek járásait javítva tökéletesbítni nem képesek; efféle idétlenségöket azonban ügyetlen béketüréssel takarni iparkodnak p. a lovat akkor is simogatván neki kedveznek, midőn tán büntetést érdemelne; azt jámborítják, csendesítik, egyszersmind elálmosítják; melly azonban nem remélett perczben felébredvén, öntetszése szerint akaratját követni iparkodik.

A lónak való serénységét engedelmessége határozza meg, mellyben természetéhez alkalmazott velebánás 's okszerü idomítás által szilárdulván, minden természetes 's nyers mozdulatiból kivetkezvén müvészileg tökéletesíthető.

A lovagnak józan itéletétől függ lovát fennevezett tárgyakhoz okszerűleg szoktatni 's bátorítni, csendes móddal 's lovának (hajlamait tekintetbe vévén) indulatához alkalmazva eleinte legtávulabb minden előtte idegen tárgyat szenvedhetővé mutatni, körülötte más nyúghatlan lovat nem engedvén, ehez

*1) XVII. Tábl. 22.

közel járatni kell a jelenlévőkre is vigyázván, kik legnagyobb csendességgel viseltessenek. Efféle tanogatásnál (a ló épen csak lovagja czombjaival gyöngéden előre nyomatván), a nyelv vagy vesszőnek jelei (mennyire lehet) szorgalmasan kerültessenek el, mert ezektől a ló ijedni szokott.

A fegyver 's lövéshez szoktatásnál ezerannyi vigyázattal légyen a tanító, mert ha ezek által egyszer véletlenül elrémül lova, ezt nem olly könnyen, de tán soha sem csillapítandja le, annál kevesbbé fogandja hozzájok szoktatni. A lőfegyver eleinte nagyon ne töltessék meg, 's mindig csak fokonként; először távulról mutattatik, jobban inkább vele közelítvén (míg csak a ló megszívelni láttatik), feléje fordítatik, azon felül egy kevés zab nyujtatván, az idomár visszalép, a serpenyőről szükségszabta távolságban, idővel közelebbről is egy kevés lőpor fellobbantatik, t. i. ha már a lőfegyver szerszáma elcsattanását legcsendesebben megállaná; azonban édesgető szavak közt egy kevés zabbal már tapasztalt türelmes viselete miatt jutalmaztatván, néha, legkivált eleinte tüstént haza vezettetik.

A fegyvergyakorlattal soha ne siessen az idomár, ha csak lova előbbi minden próbát tökéletes bátorsággal nem állott meg: miért is érzékenységéhez 's idomítása közben viseletéhez képest eleinte futószáron napról napra jobban kiképeztetik, legkivált ha jámbornak 's az ember iránt hajlandóbátornak mutatkozik.

Sok ló még csak a lőpor szagát sem szokhatja meg: más a tűz villámlásától ijed, retteg; sok felette ingerlős; mik közül, ha a fegyverrel tüzelést egyes egyének meg is állják, számosabb társaságban 's zajban még is nagyon nyúghatatlanok: találtatnak mindazáltal ollyanok is, minők noha a lövést megállván, igen finom hallásszereik miatt a nagy csattogást még sem türhetik 's végre felháborodnak.

Illy módon a fegyverhez szoktatott, de ettől mindig ijedő, vagy bármelly okozat által elrémült lovat kellő bátorságra visszatéritni igen nehéz: e végre a már tökéletesen engedelmeskedő ló újolag miden vigyázattal, csendes 's fortélyos velebánással sok édesgető kedvezés közt, czélszerü jelek- 's intéseknek csendes idején megismertetésében gyakoroltassék, melly mint legjelesebb e leczkében 's a hadlónak e legszükségesebb tulajdonában minél jobban szilárdítassék.

23. §. *A ló szabályos testtartása-, feje- 's nyakának rendes helyzete.*

Természeti hajlamánál fogva minden ló *1) gyengébb, vagy erőtetett részeit könnyebbítni iparkodik, mi által a súlyegyen fentartására, nem különben lovagja iránti tökéletes engedelmességre testében minden erejét egyesíti: azonban bonctan szerint azt természetéhez képest okszerüleg állítni kell.

A ló fejét idoma szerint hordja: ennél kezdvén iparkodjék a lovag is azt rendesen helyezni, mit sem a kellemes érzékenység, sem pedig a könnyen megcsalható szemmérték nem határozhat meg; ez oknál fogva a lovagnak ama hasznos 's végrehajtó móddal foglalatoskodni nagyon is méltó, melly által az átalános természeti hatás, alkalmas 's minden egyes részeinek foganatos ereje elémozdítatik; a lónak feje helyzetét tehát négyfélére oszthatni fel.

I-ször: midőn a ló szabadon minden tartózkodás nélkül vállaira ereszkedik, nyakát előre 's annyira kinyújtja, hogy ezt tartósan nem viselheti;

II-szor: mikor a ló orrát felfelé tartván, nyakát kinyújtja, lovagjával magát keményen érezteti, testét merevíti 's feje felső részét háta felé veti.

III-szor: ha nyakát gömbölyüre meghajtván, ennek felső részét, mind fejét lefelé lógatva szegyére szegezi állát majd egészen szegyéhez ragasztván; hátulján pedig épen nem tartózkodik, mit különösen a kötekedő vagy hánykolódó lónál vehetni észre; 's

IV-szer: önmagától felháborodván vérszemü szépségét tünteti elő, a mint teljes szabadban minden jól termett ló magát ekként viselni szemlélhető. E rendbeli legtöbbnyire csak mütanilag nyert helyzet legalkalmasb, minthogy ebben a ló súlyegyenét fentartja.

Megvizsgálván közelebbről a ló-csontalkotványnak minden forgóit, (ekként minden tagjai természetes mozdulásait ismerhetvén világosabban) tapasztalandja az eszmélő lovag, hogy a ló-czombcsontjainak arányos igazodásán kivül esésre hajlandó, melly arány kétség nélkül a csontok külrészeire (hatólag) eresz-

*1) XVII. Tábl. H. a. b. c. d. e.

kedik; mindazáltal e minőség a pihenő 's nyakát előre nyujtó szabad lónál nem teljesedik.

Ha az elő-czombcsontok közepén egy függőleges vonal *1) mint támaszpont képzőleg lebocsátatnék, ekkor a lónak kinyújtott nyaka 's terhe elő-lábaitól felette távul esvén, ezeket rendesen nem is használhatná: minél távulabb esik tehát e függő vonaltól a fejnek terhe, ez annál nagyobb; a lábak pedig a fej e rendetlen helyzeténél fogva függőleg talpra nem állhatván, a test alá igazodnak, mi szerint a lónak nyaka, szegye 's vállai az illető vonalon kivül találtatnak.

Ama ló, melly fejét szegyére szegezi, többnyire kantárba ereszkedvén, lovagja kezébe nyomúl, igen szabad csipőkkel jár, 's nem lévén a test súlya rendesen elosztva, ezt egészen előre löki; mit, minduntalan elesni hajlandó lévén, annyival inkább növel, az őtet vezetni elégtelen lovagot pedig kötekedése által működésében megzavarja, működő erejétől megfosztva útját nem látván, a zabla hatását sem érzi; minthogy a természet törvénye szerint testének sem egyik része, sem a vezető eszköz nincs maga helyén: illy merő lónak tagjai szabadon nem mozdúlnak, az szüntelen vállain jár, 's elője ekként jobban megterheltetvén időnek előtte megromlik. Ha ellenben a ló orrát felcsapván, nyakát előnyújtja, noha vállai 's elő-lábai terhelve nem látszatnak, ezeket még is kifárasztja, minthogy a fej- 's nyaknak e módoni tartása azokat se nem könnyebbíti, se szabadabban ezeket nem emelheti; mi a gerincz-oszlop vizsgálatánál bővebben kiviláglik.

A lónak e formán tartott fejét orr-szegszijjal be- 's le-felé lehet szoktatni, egyébiránt merevedést 's gyengeséget tanúsít; azért is csak fokonként érhetni el ezen eszköz sikeres használát.

Rendes gyakorlat alatt néha szándékosan a lónak feje, orra emelintetik, hogy ez által nyújtózva nagyobbnak, tetszős- 's mintegy délczegnek mutatkozzék 's hogy testében mindenkép szabad tartást vegyen fel, midőn lábait legkivált rendesen használnia szükséges: czélját azonban elhibázná ama lovag, ki szüntelen kézzel-lábbal izgatná lovát, az ekként helyezett fejü 's nyakú ló legnagyobb erővel birván, tökéletes

*1) XVII. Tábl. II. o. f.

könnyen mozdulni fog; azért nyugalmasan állván, feje, nyaka tartására nézve testrészeit egyenkint megvizsgálhatni.

A vállak 's előlábaknak minden csontjai egymást támogatják; az előlábok egyenesen 's egész talpon nyúgszanak *1) ugy hogy a pata hegyétől huzott vonal a fültő szélével határos legyen *2). a kereszttetem 's derék nem emelkedik, a hátsó czombok a kereszttetemtől felette távul nem esvén, a lefelé eresztett függélyes a seggpofák hátsó szélétől egyedül a térd kül-pontját éri.

Ha valaki azt állítaná, hogy a lónak illy helyzete csipejét nagyon terheli, vagy azt fárasztja, nagyon hibázna; mert minden ló annyi erővel bir hátuljában, hogy vállait szabadon mozdíthassa: miszerint annak elője fokonként 's látatlanul emelíntetik 's vele a kantár sem fájdalmasan, sem nyomósan, hanem erejéhez és testalkatásához képest éreztetik. Illy szabály szerint a ló bátrabban dolgozik, tehetségeként rendes 's tetszős testállást mutat, legkivált ha ennek termetét tekintőleg működik a lovag; mellyet alkalmas jeleivel rendes tartásában erősíthet, különben természetes járásához aránylag kapcsolt fejének 's nyaka lelógatási hajlama szerint e részeit nem birja fentartani (mit a szabadon 's hosszú szárakkal vezetett ló nyilván mutat), ha csak magát ekként elhagyván tüstént nem ébresztetik fel.

A csikó-zablával 's orr-kantárral a ló fejét, nyakát fel- 's hát-felé igazíthatni; de hogy ez nyakát illő hajlással, fejét is rendesen megszegvén magához helyezhesse, ezt egyedül a zabla nyomásával eszközölhetni: mi végre kezei- 's czombjainak jeleit egyeztetve, a fennebbi eszköz hatásával szabályszerüen helyheztessék a ló.

A régi lovagmesterek noha különkülön zabla formákat használtanak (minők ujabb időkben kisebb számra méltán szoritattak), azonban azokat csak okszerü alkalmazás mellett mintegy e végre ható eszközt használták vala: ha tehát a lovag lovát kezébe igazítni, helyezni kezdi, akkor ezt fokonként 's gyengéden czombjaival kantárba nyomintja; miknek ellenére kantáros keze gyenge nyomásaival annyira működik, hogy a ló járását változtatni kénytelen ne legyen: e gyenge, de szünteleni összeszedetésénél fejét, nyakát rendesen vise-

*1) XVII. Táb. H. e f. — *2) XVII. Táb. H. g. h.

lendi ha egyébiránt vállaiban szabadon mozog 's hátuljában hajlós, midőn a lovag enged; hogy a ló zablájával szinte szabadon játszhassék; midőn pedig testhelyzetét változtatja, előbbi jelek ismételve alkalmaztatnak, míg csak magától feje nyaka szabad helyzetében nem marad meg állandóan.

Az első rendbeli lovat helyezni felette nehéz, fejét nem szeghetvén meg, nyaka többnyire minden hajlósság nélkül merő marad, ennélfogva az illy ló mindenek előtt körben gyakoroltatván (mennyire lehet) hajlítassék, gyakran félig félig tartóztassék, feligazítva egészen megállítassék 's hátra is vezettessék, melly kemény zablával makacsságra ingereltethetnék: ezeknél fogva termete szerint fejét fokonként megszegtetni 's testterhét hátra igazítni ajálható.

A II-sod rendbeli lovat egyedül műtanilag lehet rendesen kantározni: ha a lónak szarvas-nyaka hosszú, ezt alább vagy lefelé helyezni lehet feszitő szárakkal*1), mellyek (a heveder- vagy a nyeregoldal közepén, vagy elől a nyereg szárnyaihoz csatoltatván) a csikózabla vagy orrfék szemein keresztül huzatnak, másik végét*2) kézben fogván a lovag, lova fejét lefelé helyezi, azaz: ezt valamennyire megszegteti. E szárak igen gyengéden huzassanak meg, mert erőtetett vonatukra a ló fejét még magasabbra emelendi; ezekkel tehát a lónak fejét lefelé, utóbb testéhez közelebb hajlítni iparkodjék a lovag, mi azonban a rövid nyaku lovaknál sikeretlen marad.

A III-dik rendbeli ló fejét előbb magához szegtetni, azután pedig azt annyira felfelé emelínteni kell, hogy szabad előre mozdulása kitünjék: illy lovat feje 's nyaka fellebb vitelénél sokat, de csak fokonként czombjaival a lovag ösztönözvén bátoríthat, ki soha czélját nem érendi el, ha időnek előtte 's illy hibás lónak fejét nyakát rendesen helyezni erőködnék; sőt nem is remélhetné, hogy lova e kínszerített helyzetében állhatós maradand.

Illy szabály szerint a zablát alkalmazhatja a lovag, ki azonban nagy hibát követne el, ha ezt többször ugyanazon lován változtatná; mert ezt következő új zablával szinte újra meg ismertetnie kellene, melly egyetemben mozdulásait és egész test-tartását is okvetlenül megvátoztatná.

---

*1) IV. Tábl. 9. d. — IV. Táb. 9. h.

A lónak különös 's jeles termete fő tulajdonai közé tartozik, főleg ha nyaka tetszősen szegyéből emelve kinőtt: az e nélkül alkotott ló bár melly szolgálatra alkalmas lehet, ha egyéb részeiben szabályosan termett 's ha súlyegyenben jár; melly nem olly tetszős, mindazáltal ügyes 's könnyü mozdulatu lehet.

Számtalan előkerülő akadályok miatt noha felkantározásra alkalmas lovak találtatnak, de mindnyájan testöket állandó-rendesen tartani nem képesek: efféle akadályokat az eszmélő lovag szorosan megkülönböztetvén, lovától soha lehetlenséget ne kivánjon; sőt azt, hol csak lehet, megkiméInie kell.

A lónak feje rendes helyzeténél legkivált arra kell vigyázni, hogy azt csendesen tartsa; mert a mellett, hogy illy lovat hátazni nemcsak nagyon unalmas 's kellemetlen, az mozdulásait is szüntelen változtatni fogja, fejét felfelé kapkodván, emelt lábát földhöz csak közel csúsztatván félig lépeget, mintegy sántikálván vigyáztalan előre hajló lovagját néha arczba is üti, egyébiránt járásában is felette veszedelmes; minő hibákat a ló ügyetlen 's figyelmetlen lovagja alatt könnyen felveend, minthogy magára hagyatván más tárgyakkal foglalatoskodik 's gazdájára ügyelni nem kénytelen. Efféle hibákra a fiatal, az igen gyenge, szinte a felette tüzes ló nagyon hajlandó, kivált ha lassan járni kénytelenítetik; melly ebből következett nyugtalansága miatt fejét sebesen fel-alá- 's mindenfelé csapkodja. E rút hiba elmellőzésére lovát a lovag két alczombja egyenlő nyomásával kantárba hajtsa, nyugalmasan alant tartott kantárkezével lassan-lassan tartóztatván ügyeljen, hogy valamelly rosz erkölcsre ne kapjon.

Találhatni sok lovat, mellyek fejöknek nyugtalan viselete ellen a lovagjaiktól intézett működéseket nagyon kedvetlenül fogadják; azonban efféle hibák tehetetlenségök miatt szánakozásra méltó fiatal lovaknál könnyen kiirtathatók, mire azonban vastürelem ajálható.

A fejnek fenemlített rendes helyzetéhez még a nyaknak oldalrai hajlóssága*1), a fejnek jobb- vagy balrai tartása is számítható, melly annyiszor változzék, hányszor a lovag lovát kézről kézre váltja.

---

*1) XVII. Táb. G. a. b.

Midőn lovát az egyenes vonalon*1) előre vezeti, a lovag azt tetszése szerint fejével akármelly kézre, azaz: oldalra helyheztetheti; de midőn azt négyszegben, vagy valamelly fal mellett jobbra vezetve hátazza, fejét annyira befelé 's jobbra állítsa*2), hogy testének minden félre vagy befelé hajlása nélkül belső szemgolyóját láthassa 's ekként ellenszabályok mellett bal kézen működhessék.

24. §. *A sebes futás.*

A sebes futás a lónak kiterjedt vágtatása, mellyben egész testének közönséges vágta alatt három perczi mozdulása kettőben egyesül; midőn t. i. terhét a ló két elő-lábával hátra, hátsó-lábokkal pedig előre löki; mint ezt a sebten helyből eliramló pálya-lónál nyilván vehetni észre: mindazáltal a ló futását közönséges három időmérlet alatt viszi véghez, miből azt következtethetni, hogy a futás nem egyéb mint a lónak lehető legsebesb vágtája; mire, mint szinte a közönséges vágtára 's körülmények szerint mindig növekedő erővel eleinte ösztönző jelt adni szükséges, ellenműködése a lónak mindig keményebb lévén: mi alatt a lovag rendes testtartására felügyelvén, a vezetést csak annyiból változtatja, hogy lovának elterjeszkedésére szükséges szabadságot adván, soha tökéletesen neki bocsátott szárakkal ne járhasson, különben első vágtató meglódulásában is könnyen felbukhatnék.

Illy futásból a lovat röviden 's főleg egyszerre megállítni nem lehet,se nem tanácsos, minthogy hirtelen megállítatása hátsólábjaira veszedelmes lehet; minélfogva azt mérsékelt vágtára visszavezetve felső öntestét a lovag kevessé hátra nyomván, azaz: derekában jól megszegvén azt megállítja; ki különben nagyon megrendítetnék, 's lovától előre is lökethetnék: ez okból ismét csipeit jól hátra helyezvén lovának sebes 's rendítő mozdulataira nyomósan ellenhatni fog, kantáros keze kis ujját maga és felfelé hátra fordítván 's vállait megszegvén, kengyeleibe nyomósabban lép a nélkül, hogy lábait lovától elfeszítse, különben még keményebben megrendítetnék; lovát tehát érzékenységéhez képest szüntelen csak lapos alczombjaival nyomo-

*1) XVII. Táb. F. a. b. — *2) XVIII. Táb. H. a. b. c.

gatja, midőn már a futásra elég bátorságot 's kedvet mutat. Erre, mint a többi járatokra váltva 's eleinte csak röviden tanogatja paripáját a lovag; kinek ajálható, hogy hanyathomlok minden tárgynak neki ne futtassa lovát.

A lónak e rendbéli járatából átláthatja az eszmélő lovag, hogy sebesen futó lovát sebesen fordítni lehetlen, 's hogy a tanló csak többszöri gyakorlat által ebben, szinte a tartós 's győző lehelésben szilárdulhat; mit a pályára idomítás untig bizonyít.

25. §. *A széles 's magas ugratás.*

A fiatal 's tudatlan ló eleinte csendesen a földön fekvő szalmával körül font rúdhoz lépve vezettetvén, előtte megállítatik; bátorítatván kevés zabbal jutalmaztatik, oldalt az idomár vagy az ostoros a lovagot segítvén, ettől azon általvezettetik; neki ismét kedveztetvén, nehány lépés után a rúdon keresztül vissza léptetik, míg csak elegendő 's e munkásságára szükséges bátorságot nem tanusít. Meg kell jegyezni, hogy minden esetre a tan-lovat előbb lovagja nélkül az ugró rúddal kell megismertetni; mire nézve legczélszerűbben azt mindennapi idomítása után a négyszeg közepén (leszállván róla a lovag), onnét haza vezettetésekor a tanoda kapuja előtt földön keresztben fekvő rúdon átlépetni ajálható.

Az ugró rúd eleinte igen alacsonyra, idővel 's a lónak látszatólag növekedő ügyességével magasbra tartatván, ezt átugratja a lovag figyelembe vévén, hogy a gyengébb faru ló olly magasra nem ugorhatik, mint az izmos 's erős alkatu; melly néha álló helyből is, 's utóbb könnyen keresztül vetődik a rúdon: eleinte tehát a ló vágtatva, utóbb ügve, továbbá lépve neki vezettetvén, a kemény faru ló pedig végre álló helyéből is a rúdon átugratik.

Az idomár lova termetéhez képest fogja meghatározhatni annak milly magasrai ugratását 's hogy meddig azt gyakorolni szükséges legyen.

Minthogy a vágta szünteleni ugrásokból áll, a lovat eleinte ebben gyakorolni kell, megvizsgálván különösen hátsólábainak azokbani működését 's egész testének lovagjára

érezhető ellenhatását: azt tehát hátuljára szedve a lovag saját teste nehézségét hátra 's lova farára irányozván nyergében nyomósan leül, 's a szárak illő éreztetésén kivül egyszersmind czombjai rendes jeleivel azt az ugrásra inti: ama perczben t. i. mellyben lova a földtől emelkedett, heveder megett czombjaival azt megkapván kezével enged, míg az ugrást nem teljesíté, neki annál nyomósabb jelt adván, minél magasbra ugratja, 's illykor ezt már korábban is összeszedi.

Eleinte az ostoros eszközével hasznosan működhetik legkivált arra ügyelvén, hogy a ló ostor elleni félelem miatt ne szeleskedjék: az a *széles*-, mint a *magas ugrás* rendes végbezvitelére ugyanazon jeleit, de gyengébb fokban 's értelmesebben az emelésre alkalmaztatja.

26. §. A lovon uszás.

Illy veszedelmes körülményekben a lovag különös bátorsága kivántatik, elméjének jelenléte szükségesb lévén mint művészi tudománya: mi közben csak a lónak természeti tulajdonai 's ereje által elé fordulható veszedelemtől menekedhetik meg, ha t. i. lovát a szárakbai félénk kapaszkodással, vagy azoknak okszerűtlen használatával nem akadályoztatja: legtanácsosb tehát uszás közben a zabla-szárakat tökéletesen elbocsátván, alczombjait jól hátra szedve, a lónak legkivált vállaiban egész szabadságot engedni, egy maréknyi sörénynyel magát egyenlő csendesen tartani; vagy pedig, hogy a ragadó 's széles folyókon biztosabban átvergődhessék a lovag, előbb lováról leszállván ennek sörényébe, vagy a nyeregkápába 's legsikeresebben farka végébe kapaszkodván, vele együtt általuszni, vagy az uszásban netaláni gyakorlatlansága miatt magát a folyón általvonatni.

Ez utolsó uszásmód nem mindenkinek ajálható, noha illy helyzetben a ló könnyebben úszik, de a különféle veszedelmes partokoni kimenetelnél lovát a lovag néha semmikép sem segíthetvén, hatalmában sem birja 's ezen felül még mindkettő vészteljesen megkárosodhatik.

27. §. *Az idomított ló tulajdonai.*

Lovat kitanítni sokan csekélységnek tartják: bővebben ez valósul, látván szomorúan sok fiatal lovat olly tudatlan 's nyers lovagokra bízva, kik minden eszmélet nélkül csak a puszta gyakorlati idomítást kedvelik: Illy esetben sem az, ki tudatlan idomárnak átadja lovát, sem pedig az olly lovag, ki alapos tudomány nélkül ezt magára vállalja, egy szabálytalanul, az az: csikósok módjára megtanított paripát a rendesen idomított lótól megkülönböztetni vagy megbirálni nem tudand. Sokan lovagmestereknek, vagy jeles idomároknak hiszik magukat, mert p. o. tetszősen lovon ülvén, mindennap különféle lovakat hátazván, ezeket az engedelmesség szine alatt hébehóba jól megzavarván, különféle tárgyaknak keményen neki szorítni olly képesek lettek, hogy már kegyetlen jelek közt bátran mennek 's magukat tartóztatni engedik: efféle lovagok kitünő tulajdont lovaikban gerjesztve vélnek, sőt művészetökben meg is bámultatnak, ha még mindezeken felül lovaik a dobszót, zászlóvali hadarázást, fegyverropogást megállják, 's mindenféle tárgyaknak neki menvén nem kötekednek; — de lehet, hogy tán csak egyedül alattuk. — Illy tekintetből a lovaglás igen együgyü foglalatosságnak tartathatik, minthogy kevés lovász (ha csak nem felette együgyü) találtatik, ki szelíd indulatu lovát tetszősen ugratva nem tudná meghátazni, vagy jól meg is zavarni: azok tehát, kik a lovaglásról ekként itélnek, igen ritkán vagy soha sem ültek szabályszerűleg tanogatott lovon, minőt meghátazni sem érdemlenek egyik vagy másikon okvetlenül megzavarodván.

Az idomított hátas lónak tehát legfőbb tulajdonai következők:

I-ször: hogy magát lovagja kezében fesztelennek érezztesse 's súlyegyenben járjon;

II-szor: a reáható jelek mindennemü növekedő vagy fogyó lépcsőzetét sebesen és bizonyosan elértse;

III-szor: minden rendbeli járatait előre, hátra 's oldalt jó kedvvel vigye véghez;

IV-szer: gyors futásában sebesen is megállíthassék, sebesen 's biztosan legszorosb helyeken megfordulni tudjon;

V-ször: tökéletes engedelmes 's bátor, alkalmas termetü is legyen, mit némi hiányában valamennyire az eszmélő lovag müvészileg pótolandhat; a tudatlan lovag alatt pedig a lónak minden jó erkölcse napról-napra kisebbedni fog: miknél fogva minden, ki egy tanított 's e végett becsülhetlen lóra szert tehet, az e körül tett fáradság 's utóbbi mulatság 's biztosság kedvéért eme aranykincscsel vetekedő baj- 's örömtársát lehető legjobban kímélje meg.

28. §. *A ló tan-oszlopok közt idomitatik.*

A lónak oszlopok közt *1) idomítását *Pluvinel*-nek, első kitalálójának (ki XIII. Lajos franczia királyt lovagolni tanitá), mások pedig Pluvinel tanitója *Pignatelli János*-nak, nápoli főnemes- 's azon században legjelesb műlovagnak tulajdonitják; miről *Prizelius* (vollſtändige Pferdwiſſenſchaft Leipzig 1777.) kételkedik: 's noha *Nevcastle* herczeg az elsőt kitalálójának elismeri, azonban tanitásmódját különféle fontos okból nem helyeselhetni.

Gveriniere az efféle leczkéket mind azoknak ellenére bőven kifejté, *Prizelius* pedig legértelmesben 's czélszerűbb fortélyokra alapitva adá át önértekezéseit.

Nevcastle herczeg a többi közt azt vitatja, hogy oszlopok közt a ló időnek előtte elromlik, sőt kinoztatik is, hogy előjével emelődve hátuljára ereszkedjék, 's hogy e keserü munka miatt az oszlopok közti járástól a lovak irtóznak; különben pedig, hogy noha a súlyegyennek fentartására hátsó-lábait előre nem rakván csánkjaira nehezkedik, előjével mindazáltal az orr-fékbe ereszkedvén gyakran oldalt is tartózkodik.

Sokan csak azért is oszlopok közt nógatják lovaikat, hogy előjüket lehető legrövidebb idő alatt felemelínthessék, minekelőtte még délczeg lépésre azokat tanogatták volna; de korántsem, vagy igen ritkán érnek czélt; mert a helyett, hogy a ló előjével kevélyen dolgoznék, csak ugrálni (vagy mi rosszabb, sőt néha veszedelmesebb), ágaskodni tanul: hogy tehát

*1) XIX. Tábl. 6. XX. Táb 2.

illy erkölcstelenségre ne ingereltessék a ló, ha izmos termeténél fogva erre mindenkép alkalmas is volna (mit azonban ritka közönséges, sőt még kevés hadi lónál is tapasztalhatni); veszedelmes következései miatt is közönségesen az erre tanítás-módot elkerülni, de eleinte mindjárt délczeg lépésben a lovat idomítani ajálható, melly fokonként az oszlopok közt hamarább fejét, nyakát tetszősebben tartani, vállaiban szabadabb-kereken, hátuljában pedig hajlósabban, mindenkép bátrabban, tetszetett kevélyebben mozdulva járni fog.

Nem csoda, ha e leczke türelem, alapos tudomány 's gyakorlati tapasztalás nélkül több kárt, semmint hasznot hajt, legkivált akkor, midőn nem a délczeg lépés megtanulására, hanem egyéb végre, 's különösen az élesre patkolt ló általa megzavartatik: ekkor magamagát könnyen megtiporhatván, könnyen örökre bénává is válhatik.

E műleczke által a ló felébresztetvén, fellengős mozdulásokban tartózkodni tanul; a tüzes 's főleg akaratos indulatában javul 's csillapodik: ez által ereje, gyorsasága, jelessége szilárdul 's természeti hajlama nemesbedik; ellenben ügyetlen idomár keze alatt makacsságra ingereltethetvén, időnek előtte hátulján megerőtlenedik, rendetlen mozdulás-'s utálatos koczogásra tanítatik, legkivált, ha termeténél fogva sem hajlama, sem alkalmas volta nem mutatkozik.

Midőn lovagjának kezejárását a ló elérti 's a csikózabla hatását ismerve mindennémü jeleket elfogad, már oszlopok közé kiköttethetik tekintetbe vévén testalkotását, mennyire t. i. ez müvészileg tökéletesbre kiképezhető volna: azaz: milly magasra köttessék ki; mire sinórmértékül szolgálhat következő szabály: a lószájban helyzett csikózabla karikái az oszlopokhoz csatolt vagy kötött szárakkal vizfektü irányban legyenek, a ló pedig oszlopok közt egyenlő hosszú szárakkal, fejével az oszlopokon kivül előbbre helyheztessék.

Illy módon a ló sem hátra nem mászhat, sem előre nem szökhetik, miért is szája szélén önmagától kárt nem tehet, fejét feljebb nem emelheti, sem ezt le nem lógathatja, vagy nem ereszkedhetik előre 's nem faralhat a szárak alá; mi gyakran legveszedelmesebb lehet.

E gyakorlat czélja az, hogy vállait a ló kereken mozditsa, fejét öntetszése szerint emelgetvén állandóan tartsa, minél

fogva egyenes vonalon tartatván, ügetési mozdulatra lovagjától nógatik, egyetemben idomárja az ostort jobb kezében, a vesszőt pedig balban fogván, vagy visszont a ló faia megé állván annyira, hogy tőle meg ne rugattassék, egyik, majd másik oldalra léptetik, míg csak a vessző- vagy ostor jeleit eléggé félni nem látszatik: ezeket elértvén előre indítatik, mitől megszüntetvén, néha zabbal neki kedvezve értésére adatik, hogy csak e helybeni mozdulása kivántatott eleinte.

A tüzes 's akaratos lovak e műleczke kezdetén mindenfélekép kötekedni 's erkölcstelenkedni fognak 's az erre adott jeleket teljességgel elérteni nem hajlandók: sokan csak koczogni, ugrani, előre szökni, kirugni, visszamászni, oldalthuzódni, lábaikat megfeszítvén elterpeszkedni, vagy pedig oszlopokhoz düledezni szoktak; azonban effélékkel mérsékeltebben bánni ajálható, mert a lónak makacsságát hihetőleg az idomárnak türelmetlensége, vagy okszerütlen szeles tanogatása okozta: ennél fogva megelégedni méltó, ha a ló az oldalt-, vagy az előre indulásra alkalmazott ostorjeleket pár nap mulva elfogadja.

Midőn a lónak fara megett állván az idomár, hosszu ostorával a földet jobban-jobban megcsapkodja 's e jellel azt oldalt indítván kezében tartott vesszejével a visszalépésre jelt ad, kezeiben eszközeit változtatván jeleit is felváltja, a lónak kedvez, hébehóba ostorával gyengéden azt érinti, legkivált, ha engedelmeskedni nem akar, arra vigyázván főleg, hogy ne rúgjon ki: 's ha csak kevessé is jeleit elértette, édesgető szavakkal efféle rendes mozdulásávali megelégedését zabbal ismét kedvezve értésére adja; mellyet, ha gyakrabban az oszlopokhoz támaszkodnék, vagy kivánságát lovagjának semmikép teljesítni nem akarná, tüstént ostorral büntetni lovagjának nagy idétlenségét jelentené, azt okszerüleg 's mindig csak természeti hajlamánál fogva mindenre tanogatni szükséges levén.

Gveriniere azt állítja, hogy ama lovat kell kirugásra ingerelni, mellynek hátulja igen merő, 's hogy érzőinai csak e szerint nyújtóznak ki; azonban azt nem értheti, hogy mindjárt eleitől fogva ekként tanítassék a ló, melly utóbb a rendes jeleket sem értendené el.

Ha a ló mozdulásaiban gyorsabb 's bátran kantárba men, jeleit sebesebben éreztesse lovagja; vesszővel, ostorral azt egyik oldalról másikra lépni kinszerítse, mellynek növekedő

engedelmessége- 's észfoghatóságához képest utóbb olly hamar mozogni kell, hogy oldal-lépésre ideje sem levén, lábait lehető sebesen oda rakja le, honnan elemelte; csak ekkint lassan közelíthetvén ohajtott czélhoz.

A fenemlített kirugásra ingereltetést (mennyire csak lehet) elkerülni szükséges, különben nagy fáradsággal, vagy tán sehogy sem szoktathatni le e rosz erkölcsről a lovat; mit azonban megorvosolhatni, ha már hátuljában rendesen hajolván, vesszővel megvágatik annyiszor, (de szorosan azon perczben) valahányszor idomárja felé kirúg. Midőn tehát e szabály szerint a ló már oszlopok közt előre lép, ezt következőleg nyelv 's ostor jelekkel apró ügetési mozdulatra lassan nógatni kell; melly (ha tökéletesen mutatkozik), *délczeg lépésnek* neveztetik, t. i. midőn a ló egyenlő időmérletben ügetve mozog.

Minekutána a ló nehány napig, de mindig csak rövid ideig ebben gyakoroltatván iránta engedelmességét, sőt kedvét is tapasztaltatja, az hosszabbra 's annyira kiköttethetik, hogy lapoczkái az oszlopokkal irányozván, bátrabban léphessen, hátuljában hajolhasson; melly azonban hosszan ne kinoztassék: idővel növekedő kedve-, ereje-, lélekzete 's minden egyéb tulajdonaihoz képest, végre ostor nélkül idomíttassék olly módon, hogy a fara megett álló idomár tüstént ostorát hozzá értesse, mihent az magától ekkép mozogni megszünne; melly előbbi járását az ostor elleni félelemből addig fogja folytatni, míg csak idomárja fara megett tartózkodik; ki ezt megállítni szándékozván (nyomósan ejtett *holla* vagy *elég* szóra szoktatva) farától távozik, csillapítja, egyúttal zabbal kedvezvén haza vezetteti.

A ló érzékenysége szerint 's indulatához képest tehát jeleit alkalmaztassa az idomár 's segéde is: sok ló a vesszősuhanásra; más ostorcsattogásra, nyelvpittyentésre, csattanásra, vagy ajkpittyenre inkább felbátorodik: a lusta ostorral ébresztetik a nélkül, hogy ellene akaratoskodni látszatnék: de bár milly véralkatu legyen is, gyakran pihentessék, 's ekkor, nemkülönben végén a leczkének az idomár vesszejének vastag végét csinnyán a nyeregre csapja, nehogy lehajolván azzal a lótestét érvén azt nyugtalanítsa; melly inkább bátorodva engedelmességében is szilárduljon: azonban szükséges leend gyakran az ostorral is durrogatni, mire 's több efféle őtet harsogva

nógató, vagy őt nem illető 's mégis rémítő jelekre a ló meg se mozduljon, magát az által tüntetvén ki legkivált, ha tüstént helyben egyenlő ügbeli mozdulatait kezdi, mihent idomárja fara megé jár, vagy ott megállapodott: szárai idővel hosszabbra csatoltatván, egy karikával egyszersmind hosszabbra 's csak annyira is köttetnek ki, hogy vállaira nem ereszkedhetvén, hevedereivel az oszlopok irányában lenni látszassék; mi közben az oszlopok mellett álló segéd a lovat az oszlop karikáiban szabadon csúszó más két vendégszárral csinján emelintve serkenti, mihent fejét lelógatná.

E mű-leczkének becsülhetlen haszna igen nyilvános, minthogy általa magát a ló szabályosan délczegen tartani, vállaiból szabadulni, egyenlő nyomósan 's tetszőleg mozdulva járni, hátuljában rendesben hajlani 's zablájával játszani, ezt 's legkivált a szárak jeleit is lovagja alatt engedelmesen elfogadni tanulja; ki ekként idomított lovának kellemes szolgálatján eléggé gyönyörködendik, ha eleinte mindjárt hosszú gyakorlattal azt nem untatja meg: ellenben e *műleczke* főleg veszedelmes is, kiváltképen, ha a ló ágaskodni hajlandó; általa efféle rosz erkölcsében még inkább erősödnék, emelő-izmai pedig működésökben nem tökéletesedhetvén, a ló sem vállaiban nem szabaduland, sem pedig merő hátuljában hajlékonyabb nem leend; miknél fogva a már tán termeténél fogva is szabad vállu 's önként farára ereszkedő lovat ebben kelletinél túl kínozni nem volna ajálható.

A már helyben is előre egyenlőképen mozduló, minden kiköttetése nélkül oszlopok közt lovagjának jeleire már ügető ló (mellyre tökéletes engedelmessége előtt felülni senkinek sem volna tanácsos) utóbb lovagja alatt is azon szabály szerint, mint eleitől fogva szüntelen egyenes vonalon oszlopok közt a nélkül tanítassék; nagyobb ügyesség elnyerésére idővel feje 's nyaka balra, vagy jobbra is helyheztetvén.

A spanyolok illy járatu lovat főleg nagyra becsülnek 's *Pissadores*-nek nevezik. E leczkében a gyenge faru lovakat idomítni nem ajálható, mert ezek egyenlő nyomós mozdulatban sokáig nem tartózkodhatván a zabla nyomatait elkerülni, hátukat összehúzni, végre ostor- vagy egyéb jellel nógattatván, erőtlenségök miatt ellenszegülni is kénytelenítetnek: igen veszedelmes volna tehát a nem szabályosan termett lovat osz-

lopok közé fogni; annyival inkább ollyant, melly kivánt engedelmességgel még a tanzablát sem fogadja el.

Atalában tapasztalhatni, hogy az erősebb ló a kantár nyomatait gyakran elkerülvén nyakát megszegi, fejét előre nyujtván vállain koczog: illyent ostorral néha jól megtapogathatni, míg csak hátsó lábait előre 's maga alá nem rakja; melly ha kirugástól nem szünnék meg, az oszlopok mellett álló segédtől szárainál fogva emelintetik 's egyszersmind az előtérdek hajlásában, vagy a lábszárak megett vesszővel okszerüleg illetve büntettetik, míg csak hátulját rendesen nem használja, azaz: nem szedi jól maga alá, felügyelvén mindazáltal, hogy bár mellyik pihenő elő-lábán mindig fügélyesen álljon.

Végre emliteni szükségesnek tartom; hogy az oszlopok közt idomitandó ló pihentetése közben dobszó-, fegyvervillongás-, mindennémü zaj-, hadarázott zászlóhoz 's lövéshöz okszerüleg felváltva, 's ekkor legalkalmasban orrfék használata mellett szoktattassék.

a) *orrfék.* b) *futószár.* c) *hosszu ostor.* d) *vesszö.* e) *zászlók.* f) *dob.* g) *zabtartó szekrényke**1).

29. §. *A ló műjáratai, mozdulatai 's ugrásai.*

A lónak természet elleni hibás, 's őt fárasztó járása a *poroczka* vagy kepinczélés (Paß), azaz: sietö lépés, mellyben lábait nem emelvén eléggé, sem előre nem rakván, mintegy földhöz közel mászkál 's súlyegyen nélkül egyik, hol másik oldali lábait változtatva mozditja.

A *félporoczka* vagy koczogás (halber Paß) a lónak másik hibás járása, melly lépés- 's előbbi járásból eredő mozdulása szinte nem természetes, 's ehez a *koczogó vágtatás* (Mittelgalopp) tartozik, midőn t. i. előjével a ló vágtat, hátuljával pedig üget.

A lónak *iskola-járatai* közé számláltatnak a rendes és szabályszerü, 's mü-járatai: ezek *alanti*, azaz: *földszinti-* (földközeliek-, niedere) 's *emelt-* azaz: *fenségesekre* (fellengősek, erhabene) oszlanak fel.

Az első rendbeliekben a ló mindig változó lábaival, az utóbbiakban pedig két elő-, hol két hátsó, vagy mind

*1) XIX. Tábl. 6.

négy lábaival emelkedve, vagy egyedül előjét magasbra emelve, vagy pedig egész teste ugróféle mozdulataival a földtől távozik.

Az *alanti* járatok közé tartoznak;

1-ször: a *váll-bejárat* (Schulter einwärts, epaule endedans);

2-szor: a *fej-be-* 's *far-kijárat* (Schulterpassiren, plüren, croupe au mur);

3-szor: *oldal-járat* (travers);

4-szer: a *deli-forgás*, vagy szoros 's tág *kéz-körválta* (passade); XIX. Táb. A. B. C F. 1. b. c. e.

5-ször: *farkanyar*, 's vagy *fej-far kifelé* (renvers), 's *visszás farkanyar, körforga* (volte renverse);

6-szor: *délczeg* (spanyol) *lépés* (passage);

7-szer: *kevély ügy*, vagy *helyügy*, avagy *ügkepincs* (piaffe);

8-szor: *forgany, körde* vagy *körforga* (pirouette);

9-szer: *délczeg* vagy *földközeli vágta* (terre a terre).

A *fenséges*, *emelt* vagy *fellengős* mozdulatok 's műjáratok közé valók:

I-ször: *félszökeny* vagy *szökőfél* (pesade);

II-szor: *ágasgya* (courbette);

III-szor: *fél-ágasgya* (mezaire);

IV-szer: a *szökugra* (lancade);

V-ször: *oldal-vágta* (redop);

VI-szor: *szökeny*, *szökdeny* (croupade);

VII-szer: *nyujtott szökeny* (balotade);

VIII-szor: *bakugrás* (capriole);

XI-szer: *ágas-ugra* (le pas et le saut);

X-szer: *kaczér-vágta* (gallop gaillard).

Az elősorolt műjárat- 's mozdulatok neveit legelőször is a francziák vették kölcsön a lovaglást megelőzőleg pallérozott nemzettől; kiket azonban a német, de még a magyar iskolai lovagok is mármár kitünő ügyességgel felül múlnak: azonban magyar nyelven 's tulajdonkép e leczkéket megnevezni eddigelé még senki sem tartván érdemesnek, sőt még a rendes lovagközség közt sem lévén sajátszerü megnevezésök megalapítva, ezeket egyszersmind idegen nyelven is közleni kénytelenítetem.

Mű- vagy *iskolalónak* ollyan választathatik, mellynek hátulja erős, legkivált műmozdulásokban ereszkedvén arra: továbbá olly egyén, melly lábait látható ereje mellett tetszőleg, könnyen 's magasra emeli 's nyomósan rakja földre.

1. A *váll-bejárat**1), II. szak. 15. §ben bőven meg fog magyaráztatni.

2. A *fej-be-* 's *far kifelé járatban* *2) testhosszához képest a ló két párhuzamos körön 's két patkó nyomon fejével befelé, belső lábait a külsőkön keresztül rakván lépeget olly móddal, hogy fülei közt az eljárandó kör középpontjához a lovag saját szemeitől fogva egy vonalt képzelhessen; jobb kézen fejét a ló kevéssé jobbra, balon pedig balra helyezve farával annyira elmarad, hogy elő-lábát belvonalon a hátsóval nem takarja tökéletesen.

Ujabb lovag-mestereink e műjáratot nem kedvelik, mert noha engedelmességben a ló erősödik, de veszedelmes is reá nézve, könnyen maga magát károsan megtiporhatván.

3. Az *oldal-járat* II-dik szakasz 16-dik §. alatt kifejtetett *3).

4. *Kéz-körváltában* a ló leginkább a szeglet felé indítatván 's keresztbeni szabályos lépéssel azt valamennyire elvágván, előbbi vonalon más kézre röviden vezettetik lovagjától; mit a tanoda bár melly oldalán, egyenes úton, vagy egyébütt is vihet végbe. Ez a lónak csak keresztbeni járása lévén, a műmozdulatok közé tökéletesen nem számítható; mert ebben a farával közönségesen elmaradó lovat csak előre nyomogatni szükséges, 's midőn már szabályszerüen oldalt lépni tud, ezt zárt körökben, utóbb szabad téren is lépve, ügve, végre vágtatva is abban gyakorolni ajánlható.

5. A *farkanyar*, *4) nem egyéb, hanem a váll-bejáratban feje 's nyaka előbbi hajlásával a lónak változtatott mozdulása; midőn t. i nyakával befelé hajolva, fejével 's farával kifelé igazodva két párhuzamos vonalon 's csak két patkó nyomon jár, oda tekintvén, hová vezettetik; egyszersmind bel-lábait a külsőkön keresztül rakván, nyakával 's testével mindig az ellenoldalra hajolva van: ebben a ló hátul-

*1) XIX. Táb. 2. — *2) XIX. Táb. 3. — *3) XIX. Táb 4. — *4) XIX. Tábl. 5.

jával a szegben más kézrei változtatásban, vagy egész körben nagyobbat lép; czombjai közt rendesen serkentvén, előjét tartóztatja a lovag, hogy annak bel-válla szabad mozdulatában mintegy megkötve, járását kedvetlenül végezze: ez lónak, mint a lovagnak nehéz működése lévén, legkivált a lovag különös ügyességét, éles megitélését, kéz- 's czombjeleknek rendes 's összehangzó alkalmazását tanusítja akkor, ha a ló ezeket tökéletesen elfogadja.

6. *Délczeg lépés* az, midőn a ló tetszősen hajlott nyakkal 's magasra emelkedő elő-lábaival, szóval: délczeg testtel egy, vagy párhuzamos egyenes vonalon jár, feje nyaka kevéssé oldalra helyeztetvén; mire azonban csak igen erős, engedelmes 's idomított lovak alkalmasak, utóbb az ebből származó ügkepinczben (piaffe) tökéletes kipallérozásig oszlopok közt tanítathatván ki: egyébiránt oldallépéssel a tanoda szegmetsző vonalán kézről kézre átvezettethetnek.

7. A *kevély helyüg* *1) az, midőn a ló helyben 's ügve mozdul; mire nem minden ló alkalmas, mert főleg fárasztó 's kínos, nagy erőt feltételez.

8. A *forganyban* *2) a ló hátsó bel-lábán tartózkodván (reá nehezkedve) 's hátsó kül-lábát földhöz közel emelvén fellengős előjével két, három vagy négy rövid időszak alatt szoros körformán fordul; melly körnek átmérője a ló hosszával lehető egyenlő legyen: mert ritkán találhatni lovat, melly illy szabályos módón 's álló helyben mozdulatlan hátsó bel-lábán megfordulni tud. Illy leczke táborinak neveztetik; mert nemcsak hasznos a csatázó lovagnak, hanem elkerülhetlen is: mire azonban csak az igen erős faru ló alkalmas, legkivált ha lovagjának keze 's czombjai jeleit elfogadván, hátuljában is rendesen hajlik.

A *forganyban* eleinte lépve, idővel ügve, növekedő ügyességével utóbb vágtatva is, főleg szegletekben gyakoroltatik a ló, hogy fordulás közben t. i. hátsó bel-lábával helyben maradjon; végre a tanoda közepén 's szabad helyen is mind két kézen idomítatik

Fél-forgany vagy *fél-körde* az, midőn a' ló csak félkörig fordul:

---

*1) XIX. Tábl. 6. — *3) XX. Tábl. 1.

9. *Délczeg vágta* az, ha a ló két időszak alatt, két vonalon előlábait földtől alig emelvén, hátuljával szinte e rendet követve vágtat ugyan, de kevessé előre ugrik. E műjárat a lő ügyességét, a lovagnak pedig művezetését tanusítja; mire azonban csak a kivánt tulajdonu 's arra nyilvános hajlandósággal biró ló tanogathatik.

A lónak e járatbani löktető mozdulata miatt a lovag kénytelen erős- 's csendesen ülni, hogy nyughatatlan öntartásával lovát szabályos mozdulásaiban ne akadályoztassa; melly eleinte fejjel ki- 's oldalt helyezve röviden, egyenes vonalon, utóbb körben is gyakoroltathatik legkivált, ha lovagja czombjeleit engedelmesen elfogadja: vigyázni kell azonban, hogy hátra ne mászszon, előjét magasra ne emelgesse, vagy hátulját utána ne húzza, a lovag pedig kantáros kezét jól alant helyezvén eleinte hosszan azt ne gyakorolja, ne kinozza; mert csak igen kevés lovat kivéve, legkivált erre 's átalában egyéb műjáratokra a serényebb lovak, ha csak nem igen izmosak, nem is alkalmasak.

A fenséges műjáratok.

A fenséges műjáratokra vidor, izmos 's tömött testü lovak alkalmasak: ezekben a ló előjével emelkedve, vagy különféleképpen lovagja alatt, vagy nélküle ugrál, vagy mozog; mire legkivált szabályos leczkék által tanogathatik, erő 's ügyességében ekként tökéletesedvén.

A lónak rendes ugrásait a tanodában 's kivüle az ügyes lovag akaratja határozza meg, annak erejét 's ügyességét szinte tekintetbe vévén; melly valamelly magas, vagy széles tárgyon keresztül-ugrása előtt már az illető tárgy megszemlélését előzőleg inkább ösztönöztetik, sem mint egyedül lovagja jelei által minden az ugrásra kínszerítő vagy előforduló tárgy nélkül.

A fenséges járatok- 's mozdulatokban a ló egyenes- 's rendesen fejét előre tartván, izmos 's ép hátuljával a test egész terhét arra véve ezt magasra löki; miknél fogva a széles csánkú 's tollrugó csűdü tömött testü ló igen jó ugró; ellenben műjáratokra nem alkalmas a gyenge dereku, hibás csánkú, erőtlen csűdü, szabálytalan termetü, hámfa- vagy póklá-

bú; végre az egyenesre, ki- vagy beálló hátsó czombu ló; továbbá az is, melly rendesen nem kantározható; ágyékaiban, derekában nem hajlékony 's hátuljára nem ereszkedik, bár még olly jó kedvü 's könnyen tanuló volna is: minekelőtte tehát fenséges járatokban valamelly épen a kellő tulajdonokkal nem biró ló gyakoroltatnék, azt látható hibáitól lehető legjobban megorvosolni szükséges; miken kivül nemcsak tökéletes ló, de rendesen tanult 's ügyes lovag is kivántatik; annyival kevesbbé tehát czélt érend a lovag-ujjoncz egy művelt lovag, vagy tanító nélkül; ki csak csendes ülés 's engedékeny vezetés mellett érintettem leczkékbeni gyakorlatával a következőkre készülhet elő:

*1) I-ször: *fél-szökeny* az, midőn a ló előjével magasra emelkedve, előlábszárait könyökei alá felhuzván hátuljára ereszkedik 's ezzel helyből nem mozdul: ez a fenséges műmozdulatok alapja; mikre olly lovat soha választani nem kell. melly önként is ágaskodni hajlandó.

A fél-szökenyre eleinte a ló lépcsőnként csak oszlopok közt-, növekedő engedelmessége 's látható tanulékonysága szerint pedig idővel szabad téren is gyakoroltathatik; lovát t. i. emelkedésre kinszeríti a lovag, midőn a vágtatást kezdetni vagy végeztetni akarja; vagy pompás járatok alkalmával a délczeg lépést, vagy ügkepinczet mintegy ékesebbnek mutatván összekapcsolja. Ha a lovag ezzel kezdi a vágtatást, lovát keményen farára szökteti, hogy előjét hátsó lábain tartván farát ezekkel utána szedje; ekkint azon pillanatban, midőn a ló előjével földre ereszkedik, lovagja jelt ad a vágtára, 's ha más kényelmesb járattal ezt felváltani akarná, ismét rendes jelekkel keményen hátuljára szöktetvén, előjét emelve egy úttal a vágtára serkenti *2). E műmozdulat alatt gyakran a ló orrát vagy előre nyujtja, vagy némellyik fejét szegyébe vágja, hogy a talán nem eléggé engedékeny kantáros kéz fájdalmas nyomatait elkerülje: továbbá sok ló ágyékai- 's hátsó lábaiban merőnek érezteti magát; mit az eszmélő lovag rendes jelei- 's ülésével megelőzhet.

II-szor: az *ágasgyában* *3) a ló előjét emelvén, előtérdeit (mint csak lehet) hajlítja, előjével a levegőben, lábszárait fölkarjai alá felhuzván, hátuljával előre lé-

*1) XX. Tábl. 2 — *2) XX. Táb. 3. — *3) XX. Tábl. 4.

peget, 's előjét segítve kíséri, terhközéppontja két hátsó lábai közé esvén. E műjáratban a hátsó lábak kissé megerőltetnek 's sokkal jobban hajlani kényszerítetnek sem mint a *fél-szökenyben*; mellyhez majd hasonló az *ágasgya*; kivévén, hogy az első 40-, az utóbbi pedig 60dik fok alatt történik.

A műlovagok a vágtát inkább ágasgyával kezdik, noha erre erősb ló kivántatik: ezen kivül szükséges; hogy a lovag jeleit keményebben éreztesse, lovát pedig tökéletesen hátuljára szöktesse: miszerint előjét néhány perczig szabadon a levegőben tartván, hátuljával ezt rövid ugrásokban gyámolítsa.

III-szor: a *fél-ágasgya* csak tökéletlen *ágasgyának* tekinthető; 's világos, hogy a ló reá nem alkalmas, ha előjét kivánt magasságra emelni nem birja, hátuljával pedig sokkal rövidebb időben végzi ugrásait.

A *fél-ágasgyára* szinte olly jeleket használ a lovag, mint az előbbi műjáratra; azonban vigyázzon, hogy a ló testtulajdonaihoz képest azokat mérsékelje, különben legkivált ágaskodni induló lovát könnyen veszedelmes makacsságra ingerlendi; mellynek erre, vagy az előbbi két műjáratra alkalmasabb voltát 's természetes hajlandóságát legkivált oszlopok közti idomítása alatt kitanulhatni: mindazáltal, hogy a ló e három utóbbi műjáratra intő lovagjának jeleit elértse, ezeket czélszerüen éreztetni kell.

IV-szer: *szökugrával* halad a ló, midőn hátuljára eresz-, kedvén, emelt előjével előre 's magasra löki testét elannyirab hogy az úgy is földhez közel maradó hátsó lábaival előb érinti a földet. Efféle ugrással, ha a ló rendesen idomítatik, a többi fellengős műjáratokra előkészítetik; melly különben, ha szabadon éldegél, az előforduló tárgyakon csak illy ugrással szokta testét átlökni. Illy előzményekből világos; hogy minél szélesebbre ugrik a ló, annál magasbra emelkednie 's nagyobb erővel szöknie kell: miről bővebben a széles 's magas ugratásnál 25-dik §. alatt.

V-ször: *oldal-vágta* az, midőn a ló párhuzamos két vonalon *ágasgyál*; ágasgyákban pedig oldalvágtat, ha oldalt gyorsan vágtatva halad.

VI-szor: *szökeny* *1) az, ha mind négy lábát maga alá

*1) XX. Tábl. 5.

felhuzva, derekát vízfektüen tartván a ló, tollrugó erővel magasra 's nem előre ugrik: ez a mű-ugrások közül első, mellyben a ló súlyegyenileg mind négy lábával szökvén felfelé, helyére leereszkedik: mi által a *bakugrástól* különbözvén, a ló, mint lovagjának pedig különös ügyességét tanusítja.

Effélére a ló oszlopok közt tanogatik: t. i. szárai hoszabbra 's annyira kiköttetnek, hogy farára keményen ereszkedvén, előjével minél szabadabban emelődhessék 's ugrását ekként könnyen végezhesse; mire fenemlített módon a lovag czombnyomások, vagy ha szükséges, nyelvjelek által is lovát serkengetvén, ennek hátulját vesszővel, vagy pedig a gyalog idomár ostorral ösztönözi szabályos ugrásra: — erre csak izmos, könnyü testü 's ugrásra kedvmutató serény lovak alkalmasak lévén, már első leczkékben a három műugrások iránti különös hajlamukat mutatva egyik vagy másikban, abban egyedül idomítassanak.

A fentebbi műugrásnál csak azon pillanatban kell hátulján, azaz: farán a lovat ostorral ugrásra inteni nyelvnek gyenge vagy keményebb csattanásával egyetemben, midőn előjével emelkedett: ha továbbá a ló szabadon is e műugrást engedelmesen véghez viszi, akkor azt lovagja alatt szinte idomítni szükséges; ki e végre orrfékkel alkalmasban működhetik, legkivált ha nyelvcsattanással 's gyalog tanítója jeleivel magáét egyesítvén, azt ugrásra ösztönözi.

VII-szer: *nyujtott szökeny* az *1), midőn a ló négy lábát maga alá felhuzván magasra elugrik, 's midőn egyetemben nyujtózni 's kirugni akar, hátsó patkóit látatja: erre (különös hajlamát tapasztalván) azt oktathatni; ellenben a fentebbi ugrásokra kivánt testi tulajdonok 's hajlamok hiányában a legrendesb lovag is minden erőködése mellett lovánál soha nem érendi el czélját.

Az igen jámbor, lomha 's magát szinte kimélő ló többnyire *nyújtva szökdenyez*, midőn *bakugrásra* ösztönöztetik.

VIII-szor: a *bakugrás* minden ugrások közt legmagasb 's legfellengősb: ebben a ló előjét lehetőségig emelvén, elő-lábszárait felkarjai alá közel felhúzva, farát olly magasra helyezi, hogy háta vizfektü irányában 's egyszersmind hátsó lábai visszafelé kinyujtva patkói tökéletesen, csüdei

*1) XX. Tábl. 6.

pedig térdek irányában helyezve látszatnak. Ez az ugrás az előbbitől különbözik annyiból, hogy a ló helyére vissza nem ereszkedik, hanem egy, két, sőt több lábnyi távolságra előbbre szökik; mire azt azon módon, mint a *szökeny* vagy *nyujtott szökenyben* az oszlopok közt, de csak akkor, ha ezeket rendesen viszi végbe, tanogathatik t. i. valamelly nyomós csattanással, vagy egyéb nyomós ösztönjellel azon perczben eleinte oszlopok közt ingerli lovát az idomár, midőn egyszersmind a segéd futó-szárral feje előtt néhány lábnyira állván, a lovat előugrástól tartóztatja; mellyet utóbb növekedő ügyessége mellett minden segéd nélkül hátazva, a *bakugrásra* ösztönöz lovagja 's jobb hóna alatt hegyével hátfelé fordított vesszőjével azon perczben illeti farát, midőn ugrásközben a levegőben létez.

Ha az egyéb műmozdulatok- 's ugrásokban idomított lovát lovagja ez utóbbira is tanogatni akarja, ezt vágtatásra indítja; miben lépcsőnként 's fogyasztólag tartóztatván *ágasgyára* 's ebből végre *bakugrásra* ösztönözi: mikben, ha engedelmesnek érezteté magát, megállítatik; a lovag leszáll 's szokott kedvezések közt előbb kissé körül-, utóbb istállójába vezetteti.

A lónak nagy könnyebbségére szolgál, ha eleinte szabadon a fal mellett ugratik; a lovagnak pedig tanácsolható, hogy tannyeregben magát 's lovát ez ugrásban gyakorolja; különben könnyen a ló nyakára bukhatik, vagy ugrás közben lovától sérelmesen el is válhat.

Minthogy e műugrásra a lónak nagy ereje kivántatik, ezt csak rövid ideig kell ügve 's vágtatva gyakorolni, minekelőtte a *bakugrást* végbe viendi, különben könnyen történhet, hogy eleve 's már e műugrás előtt kifárasztva ellenszegülni fog. Ebben, mint az előbbiben a ló kevesbbé hátuljára helyeztessék; miért is az igen hajlós faru lovak a többi fenséges mozdulatokra 's műjáratokra alkalmasabbak, sem mint e három utolsóra: tekintetbe vétessék azonban az is, hogy egy-két leczke alatt egyik vagy másik műjárat vagy ugrásra alkalmasb voltát 's kitünőbb hajlamát meghatározni nem lehet minden lónál, mellynek azonban kedve, ereje 's ügyessége okszerü idomítás mellett néha bámulásig növekedve javulni is látszik. Megjegyzendő, hogy *bakugrásra* alkalmas lovat legritkábban találhatni, minő legkivált oszlopok közt, ha rövid testü, tökéletesíthetik; 's igen

ügyes lovagot kiván, ki szabályos jelekkel a lovat e keserü munkájában gyámolítsa.

IX-szer: Az *ágasugra* hármas, t i. délczegvágta-, *ágasgyá-* és *bakugrásból* egyenlitett műjárat: midőn párhuzamos vonaloni vágtával indul 's halad a ló, tüstént *ágasgyál*; műjáratát pedig *bakugrással* végzi: mire egy, minden műmozdulatokban jól idomított, de erejében már fogyott ló alkalmas: illyen a *bakugrásra* ösztönöztetvén, csendes vágtatva emelkedik 's ugrik.

Efféle járatra lovat nem igen oktathatni, mert a délczegvágta két párhuzamos, a *bakugrás* pedig egy vonalon vitetik véghez; minélfogva az *ágasugrát földközelinek* mondani nem lehet. Ezt világosabban is megmagyarázhatni, t. i. az *ugró* ló (Springer), ha megvénült, erőtlensége miatt koczogni kezd, midőn *bakugrásra* kintetik: illy mozgásában külön módon emelődni iparkodik, hogy hátuljával földtől távozván kirúghasson; hogy pedig ez neki sikerüljön, hátsó lábait jól maga alá előre helyezi, mit *ágasgyának* nevezhetni.

E mozdulatot különös szabályos ugrásnak nem mondhatni; mert a ló gyengesége miatt két elsőhez folyamodik, hogy valamikép a *bakugrást* véghez vihesse, szóval: szabálytalan leczke lévén, ezt legkivált a gyenge fiatal lóval elkerültetni ajálható.

X-szer: a *kaczérvágta* az, mikor néha-néha vágta közben a ló jó kedvéből egyett előre szökik, vagy arra lovagjától rendes jelei által ösztönöztetik.

30. §. A lovagnak különös esetekbeni viselete.

Minthogy az idomitás közben előfordulható minden eseményeket a tanitványoknak mestereik felsorolni nem képesek, szükségesnek vélem a közönségesebb 's véletlenből is előgördülhetőket, nem különben a lovagnak egyéb esetekben kellő viseletét előjegyeznem, melly eddig kifejtett szabályos oktatás egyedül a tanitónak közvetlen jelenlétében történni kellő tanitványok lovazását foglalja magában: hogy tehát mestere távullétében a lovagujoncz, vagy egyéb ügyesb lovag fel ne akadjon, szorosan ügyelni mindenkinek kell azon előfigyel-

meztetésre, hogy az a lovag, ki szilaj lovat megszelidítni 's idomítni nem képes (bár mennyire is bátor 's kemény lovas légyen), nyers, szilaj lóra felülni ne bátorkodjék, ha csak azt örökre szándékosan elrontani nem akarja; 's azért a még ki nem képezett lovag csak olly lovakat hátazzon, minőknek értelmes önviseletével 's bátorságával mindenkép mestere lehet.

Az illy rendü 's idomíthatlan lónak használata alatt, a lovagnak bármilly rendes viselete ellenére is csak a külsőleg is okozott kellemetlen eseteken kivül, még következők is figyelmében tartandók; u. m. a ló *szilajsága, félénksége, rettegése*, a folytatandó járatokat *akadályozó behatások*; 's végre a lónak *megkímélése.*

A lovag akkor, midőn magát nem okozhatván, tán csak lovának rendetlen viseletéből következtetheti kellemetlen tapasztalását, ne mulaszsza el gyors szemmel megvizsgálni; valjon nem hibás kantározás, rosz sietett nyergelés, rendetlen önülése, szeles vezetése, vagy figyelem nélküli tartatása okozta légyen-e az előfordult néha nagyon is kedvetlen eseményt?

A divatszülte udvariság szabályain kivül (a társaságban mindenkit a lovag rangja szerint illőleg megtisztelvén), különös elővigyázat 's ama kellő figyelem szükséges, hogy minden a szomszéd lovagnak vagy többi jelenlévők lovait nyughatatlanító hangos jelek szorgalmasan elkerültessenek, p. o. nyelv vagy ajk-jelek, vessző suhogás 's a t.: ezek helyett a ló a kantár-szárak gyenge megrázásával, rövid meghuzatalával, vagy felső-, alsó-czombok, vagy sarkoknak nyomintásával czélszerüen intethetik.

A lónak *félénksége, rettegése* többnyire a neki különösen szembetünő tárgyak miatt ered; miket elkerülni 's mintegy előlük elröpülve távozni iparkodik: illy veszedelmes tulajdonuak legkivált a sivatag pusztákban, erdőkben nevelt, komor, vagy beteg hibás szemü lovak; vagy ollyanok, minők felneveltetésök vagy idomítatásuk alatt, t. i. rendetlen velökbánás miatt semmiképen emberhez nem bátorodnak: miknél fogva igen ajálható, hogy a nyers ló szelíd módon okszerüleg 's rendesen jámborítassék, 's mindennémi tárgyakkal csak fokonként ismertessék meg. Eleinte két czombja közt a lovag lova hátulját nyomósan tartván, ezt oldalt helyzett fejével az ijesz-

tő tárgy mellett elhátazván e leczkéjét addig ujítja, míg csak a ló ama tárgyat bátran meg nem szemléli, mellyhez idővel szorosabban közelítessék: ha mindazáltal fennebbi szelíd módon elkövetett okszerü tanogatása daczára is a neki idegeneknek tetsző tárgyakhoz bátorodni nem akarna, sőt inkább falhoz düléssel, hátrálás-, kirugás-, ágaskodás- vagy elszaladással is magát ellenszegezné (mi csak gonosz indulat szüleménye), ekkor bár keményen, de mindig értelmesen azt büntetni tanácsos leend.

A félelemből mintegy mászva hátráló paripa még jókor előre srófolva nógattassék, vagy ha szükséges, sarkantyúval előre serkentessék, egyszersmind előjét kantárszárak közt lovagja előre nyomintsa; ha pedig czélszerüen alkalmazott sarkantyújelre kirugna (mire az erőtlen, lomha, érzéketlen 's ostoba lovak igen is hajlandók); vagy ha e rosz erkölcsétől csak tartani is kellene, ekkor hátulját vesszővel utána izgatja 's minden kötekedő hibájáért okszerüleg azt lovagja bünteti; melly, ha még mindezek ellenére is hátrálását folytatná, ekkor a lovag azt megfordítván hátra lépteti, míg csak a féltett tárgyon túl nem haladott, vagy érdemlett büntetését elértve meg nem unta.

Ha falhoz, vagy sövényhez dörzsöli, vagy szegezi magát a ló, ekkor a lovag illető önczombja megkimélésére 's lovának büntetésére még azon oldali vállának falhoz szorulása előtt fejét is keményen felfelé huzza.

Akaratja 's jelei ellenére megforduló lovát a lovag mindig ama oldalra fordítsa, 's ha lehet, eltávozott utjára vezesse vissza. Igen veszedelmes a lónak félelméből eredő rosz erkölcse az, midőn p. a neki még idegen tárgy előtt ágaskodik: illy esetben a lovag ne kapaszkodjék a kantárszárakba, nehogy vele magát lova hanyatt vágni kénytelenítessék; hanem egész czombjaival a ló testét átfonván erősen tartózkodjék, vagy végső esetben (míg szükséges) 's mi még legajálhatóbb, lova nyakát átkarolván, felső testével előre hajol, földre vissza ereszkedő lovát tüstént egy pár jól alkalmazott sarkantyúdöféssel, vagy hátsó vékonyaiban helyzett kemény vesszővágással büntetve előre inditni iparkodjék.

Kivévén a nyers lovazás által összezavart lovat, vagy szilaj remondákat, minők csak értelmes lovagok által engedelmességre birathatnak, nem czélom emliteni itt azok-

nak kivánt külön tudománynyali megjavitását, megszelídítését, vagy ollyanokat, minők még senkitől sem valának meghátazva, hanem egyedül azt érintem, hogy többnyire csak az igen erős 's tüzes lovak tapasztaltatják efféle rosz erkölcsüket.

Ama ló, melly idegen tárgy elől szelesen elszaladni akar a nélkül, hogy lovagja neki szabta utjától távozna, 's azt tehát el nem ragadja, szelíd édesgető móddal 's mindenféle kedvezés mellett ama tárgyhoz vezettessék vissza 's bátorítassék neki; ha ellenben lovagját elragadná, figyelmezzen ez, hogy lovát olly útra téríthesse. mellyen fel ne bukjék, vagy össze ne rogyjon; néha mindkettő is szomorúan ez által megkárosodhatván. Efféle makacs ló, ha erőtlen, vagy ha kifáradva nem volna még akkor is, midőn már magától megszünne szaladni, büntetésül mindenkép keményen, de okszerüleg futni kinszerítetvén, lassan lassan a szárak illő behatásával csillapítassék; ez azonban talán ajkaival vagy fogaival a zablát megfogván, vagy nyomatát nem érezvén, vagy helytelen kantározta-tása végett a zablát ellenezvén a nyelvfék-szárak változó vonataival, végre ha másképen nem, erősebben is mintegy hegedülve tartóztassék; ha pedig még ekként, 's fejét semmi módon lovagja nem dolgozhatná fel, közelítvén a netaláni végveszélyhez, gyorsan bal kezével annak sörényét megkapván, jobbjával a nyereg előkápán tartózkodva, ügyesen róla leugrik inkább, sem hogy vele együtt valamelly mélységben tán elkerülhetlenül nyakát szegje.

Vegye figyelembe a lovag mindig, hogy a félelemből neki rugaszkodott ló néha egyedül szelességből 's tán minden gonosz hajlam nélkül megfutamodott, midőn édesden vont szavakkal azt csendesítve bátorítni felette hasznos lehet; melly keményebb bánással nemcsak jobban elvadítatik, sőt következőleg ámbár gyorsabb lenni, de mindig félénk szokott maradni.

Ha a ló ragadó futásában fejét balra helyezi, útját pedig jobbra követi, fejét annak ügyesen szinte jobbra hajlítva, jobb válla akadályoztatván, lehető legjobban csillapítassék: ez okból minden ló jobbra is hajlítassék többet, 's ugarokon, homokos vagy kemény téren meghátaztatásával szájszéle okszerűleg érzékenyítessék.

Veszedelmes helyeken p o. örvények- vagy meredek mélységeknél, hol a lovag életét koczkáztathatja, legtanácsosb

lóról leszállván ezt gyalog vezetni; melly, ha még ekként sem akarná a tárgyat meghaladni, bekötött szemeivel (de csak végső esetben) a féltett helyen keresztül vezettessék.

A gonosz indulatu, azonban valamennyire megszelídített ló nem félvén lovagjától, könnyen a véletlen okozta félénkségből rosz erkölcsre kaphat; mellyet még idején okszerüleg alkalmazott büntetéssel, néha keményebb móddal is helyre hozhatni: végre, ha ez sem sikerülne, édesgető türelemmel, vagy valamelly műfortélylyal azt megnyerni iparkodjék; vagy a különben is nem szerencsés lovag más lovakra is üljön, hogy efféle gebéjét tökéletesen el ne rontsa.

A különféle járatokra beható akadályok az út- vagy időnek mivoltából, vagy pedig önállapotjából erednek: két első esetben kavicsos, mocsáros, posványos vidék, hidak, gyaloghidacskák, meredek hegyek, erdők, sövények, árkok, vizek, zivataros idő, hó fergeteg, köd 's a sötét éj a sebesebb lovazást akadályoztathatják, mik közben a legszelídebb lovát is legcsendesebben vezető lovagnak kettőztetett elővigyázattal lenni ajálható.

Egyenetlen, sikos, kavícsos földön a sebes lovazás a lovat tagjaiban vagy csuklóiban megtörténhető összerogyás, vagy elesés által bizonyosan megkárosítandja; ez oknál fogva az eszmélő lovag a különféle lukakat, vagy köveket szorgalmasan elkerüli lovával.

Posványos helyeken legtanácsosb a tájat előbb gyalog megvizsgálni, valjon valamelly biztos útnak nyoma nem találtathatnék-e? ekkor annál nagyobb vigyázattal szükséges lenni, minthogy a ló az emberi lábnyomnál kisebb patatalpával, ellenben nagyobb terhével könnyebben elsülyedhet: illy mocsáros helyeken tehát lovazni annál veszedelmesb, minél tüzesebb 's erősb a ló, minthogy a bár erőtlen 's lusta ló sülyedő állapotban csendesebben viseli magát, mégis könnyebben kikapaszkodhatik a posványból: végső esetben a lesülyedt ló körülötte rakott szalmával, náddal, ágabogával, vagy fával megmentethetik.

Az ingoványokon keresztül csapott útakon is igen figyelmezve csendesen lovazni ajálható, hogy a ló czombjait halkkal felszedni időt nyerjen; ez által pedig az inrántások, rokkanások elkerültessenek, vagy legalább a patkók ne maradjanak el.

A közbátorság szabályai azt rendelvén, hogy gyalog- vagy egyéb hidakon, szoros útakon, utczákon, népes városokban, vagy akár hol egyébütt sebesen soha ne lovagoltassék; ez már a társadalmi illendőségből, de különösen embertársaink iránt köteles kimélés tekintetéből is e nagyobb miveltséget mindenkitől igénylő korban szigorúan fentartassék: különben elporhadt hidakon a sebes lovazás annál veszedelmesb lehet, minél ügyetlenebb a lovag, ki megtörténhető leszakadás esetében lovával együtt könnyen lábait eltörendheti; azon esetben tehát, 's egyedül csak akkor, midőn a hidhoz olly tárgyat közelítni lát a lovag, mellytől lova félni szokott, a hidon sebesebben átlovagolhat; ne talán épen a hidon azzal összeütközve legott lovával viaskodván még nagyobb veszedelembe kerüljön: — legtanácsosb, ha jókor vehetné észre a tán szemközt haladó tárgyat, a hidon kivül félre állni, ekként tán azt szerencsésen elkerülhetvén.

Ha a gyalog-, átalában keskeny 's gyengén épült hidacskákon kellő átlovazást nem kerülhetni el, noha lova tartós járásában 's csendes viseletében bizakodhatik a lovag: még is bölcs előfigyelemből inkább leszállván azt gyalog vezeti át: ekként nagyobb veszedelemtől könnyebben megmenekedhetvén.

A meredek helyekre fellovazás a lónak páráját elfogván, azt mintegy elfojtja; miért is csendesen 's gyakrabban pihentetve fölfelé, de annál lassabban völgynek vezettessék a ló: utóbbi esetben (nógatása által könnyen felbukhatván), inkább leszállani tanácsos, legkivált, ha hibás 's gyenge előjü a ló; különben, ha már meredek völgynek haladván, rajta ülve maradni a szükség parancsolja, a ló mindig kantárszárak 's czombok közt összehangzólag érzékenyítve hegylefelé soha sem egyenes, de (ha lehet) harántos vonalon hátaztassék.

Erdőkben különös vigyázattal kell lovazni; minden fenálló törzsökök, ágak (hol lehet) elkerültessenek; hol pedig szükséges, a lovag lova nyakához oldalaslag lehajolván (ne talán fejével lova őt véletlenül arczba üsse), utját is e mód szerint jobban megszemlélhetvén, osztott kantárszárakkal illy esetben azt annál biztosabban vezethetendi.

Midőn sövényeket a lovag átugratni kénytelen, csak a legalantabb helyet válaszsza ki e végre, különösen felügyelvén; hogy ne talán a sövényen túli földnek egyenetlensége vagy sáros mivolta miatt lerogygyon: azonban, ha időt

nyerhet, 's nem kénytelen, inkább leszállván lovát addig megkötve, az ugrással meghaladhatlan sövényen nyilást csinál; 's ha sövényrostélyra, vagy egyébnemü kapura akadna, effélét lóháton (ha csak felette csendes nem volna) felnyitni sem tanácsolhatja a józan ész.

Árkok, gödrök partjait jól megtekintse a lovag; ezeken kevesebb veszedelemmel átszöktetheti lovát, sem mint sövényeken, vagy kerítéseken; különben, ha nem nagyon szélesek, vagy igen nem partosak az árkok, egyéb veszély nélkül csendesen belé ereszkedvén, a lovag lovát oldalasan le- 's fel-, vagy átvezetheti.

Ha széles vízen átcsapni szükséges (az izzadt 's tajtos ló elébb mindig kevessé megpihentetve), mihent gázolni kezd, összeszedetten kellő vigyázattal vezettessék; vagy mint sok ló szokta, lovagjával le feküdni ne engedtessék: midőn úszni kell, akkor soha sem a víz folyama ellen, hanem mindig víz folytában 's rézsutosan vezettessékát; ezen (ha gázolás közben a lovag a nyergen feltérdelt vagy lábait felhúzta volna) úszni kezdvén lova, tüstént lábait lebocsátván nyergébe üljön; legkivált illykor lábai terhe a vízben fogyván, a ló annyival is könnyebben úszhatandik. Hogy következőleg a viz meg ne ártson a lónak, a folyóból kiúszás után kevessé gyorsabban meglovagoltassék, míg csak mérsékelten nem melegszik ki; testét a víz megszíván felélesztí, erősíti: végre, a nagyon hideg, útközben előforduló más vizek mindig ne kerültessenek el.

Éjen át 's setét időben a lovazás senkinek sem ajálható; 's annak, ki ezt könnyen elkerülheti, vagy legkivált ha teendő útját nem ismeri, annál inkább sebesen lovazni, sőt a lovat zavarni (midőn meghökkenvén megállana) nem ajálható; mert a ló sötétben előbb 's élesebben pillantja meg a veszélyt, sem mint az ember: végre az egészség megkimélése tekintetéből, 's néha az életveszély elkerülés végett is zivatar, fergeteg, havas, ködös 's bár milly rendkivüli időben lovazni nem tanácsos.

A sebesebb lovazást 's néha oknélküli nyargalást gyakran a lónak hibás termete, vagy egyéb állapotja is különféle oknál fogva, (bár a legjobb úton is) akadályoztatja; az igen fiatal, élemedett, hibás vagy gyenge lovak tartós 's sebes futásra nem alkalmasak: effélék hosszabb utazásokban csak csendesen járva használtassanak.

A gonosz, akaratos, csiklandós ló gyakran lovagját felvenni nem akarván mindenkép ellene szegül: lovagja felé szájával kapkodván azt megharapni akarja; feléje kirúg vagy vág, mi legveszedelmesb: effélének, ha csak nyúgtalanságból oldalra tánczolgat, senki azonban segítségül nem lenne, sörényét balkezével lovagja megmarkolván, gyorsan felkap nyergébe, legkivált ha ágaskodásától tartania nem kell; különben egy szelet kenyérrel, vagy darabka czukorral csendes felvételére szoktassa, 's ekkép lovának kedvét megnyerni iparkodjék a lovag.

A tüzes ló efféle erkölcstelenségéről ritkán fog lehagyni: ez oknál fogva a gonosz ló szorgalmasan jámboritassék, 's ha csak lehet, soha reá ne üljön lovagja, míg tökéletes-csendesen nem állapodott meg. Sokan az illy természetes lónak bal szemét betartani, vagy jobb előlábát felvetetni szokták, míg felülnek; vagy farával lovukat sarkba állítják; vagy teendő utjokról lefordulván felülnek.

A beteg, különösen a kehes 's csirás ló legkivált hő időben igen csendesen hátaztassék; ez a hámlovakról is figyelmeztetésül szolgálván: mert efféle bajai a lónak végóráját elősiettethetik, sőt a lovagot is nagy veszélybe dönthetik. — Ha lépésben a ló fennebbi kórságától elragadtatik, ekkor lovagja hamar róla leugorván, legalább ön baját elkerülheti: efféle lovat különben kiütött nyavalyája alatt semmi orvossággal nem gyógyíthatván meg, távul attól, hogy durva ütés-veréssel, kegyetlen bánással (mint ezt legkivált terhvontató kocsisoknál szomoruan tapasztalhatni), megszüntetni képes leendhetne.

A sántikáló ló talpa tekintessék meg, valjon nem szorult-e beléje valamelly kavics, szeg, üveg, vagy cserépdarab: leszállván erről, megkíméltessék, mígcsak (hibás része megvizsgáltatván) baján segítve nem leend.

A vérfoltos talpu ló kövecses vagy kemény útakon sántikálván, talpának kifaragtatásával bajától megszabadulásáig soha ne hátaztassék; szinte a megrokkant, megsántult, vagy kificzamodott lábu paripa jövendő gyógyhelyeig vezettessék gyalog.

Midőn a ló előpatkóiba vág, gyengeségét jelenti; vagy hogy súlyegyen nélkül előjére nehezkedve jár 's feligazodva nincs: illy ló csendesen hátaztassék meg, vagy elője emelín-

tessék fel; ellenben e hibája lomhaságából származván, keményen szárak 's lovag czombjai közt ébresztessék fel.

A keskeny szegyü 's erőtlen ló többnyire tartós használat miatt térdeit összefonván bokáit kiveri: az illyen megkíméltessék, termete szerint megpatkoltatván jó szerekkel tápláltassék 's bokáira bélelt bőrgyürük csatoltassanak fel.

A jól termett 's eléggé táplált ló izmai 's inai petyhüdtsége, igen használt elő-lábai-, rendetlen patkoltatása-, vagy végre ügyetlen vezettetése miatt botlik; miken körülmények szerint okszerüleg segíteni kell: különben a lustaságból csötlő paripa sarkantyúkkal vagy vesszővel felébresztessék.

Ha vigyázatlanságból, vagy erőtlensége miatt összerogyott lovát lovagja idejében feligazítni képes nem lenne, ekkor egy kézbe fogván kantárszárait, utóbbi veszélytől magát megmenteni iparkodjék; ki egyébiránt lovának nyereggeli háttörését észrevevén, ezt gyalog nyughelyeig vezesse; hosszabb útakon gyakran megállítsa, hogy vizelhessen, mire sok ló önmegállapodásával is vigyáztalan lovagjának néha szükségét jelenti.

Hirtelen megbetegedése miatt gyakran a ló megállapodik; ha lehet, orvosoltatása helyéig sietve az mindenkép megkíméltessék.

A *lovaknak megkímélése*, mire emberi szelídebb érzeténél fogva mindenki köteleztetik, nagy figyelmet érdemel; mi olly gyakran a lovak használatában legnagyobb mértékben hiányzik, legkivált a lovagnak lova iránti türelme.

Általában minden ló kövecses, rosz téren istállójától csendesen hátaztassék el; mert ha eleinte mindjárt sebes nyargalva elvezettetnék, magát veszedelmesen megerőtethetné: ki tehát kövecses útakon, utczákon sebesen lovagol, vagy hajt, lovának tartozó kímélését 's szeretetét is megtagadván, legkivált népes városokban a társadalmi illedelem ellen vétkezve, kárhozatos neveletlenségének annál nagyobb jeleit adandja; a tisztes lakókat porral sárral behányatván végre még valakit véletlenül agyon is gázolhat.

Haza felé, közel már istállójához a ló hámban vagy nyereg alatt sebesen ne hajtassék; vagy legkivált a leszállás után jól vezettessék meg; különben a meghevült ló hideg istállójábani hirtelen bevezettetése által könnyen megmerevedhetvén, megrokkan; vagy egyébkép is elnyomorodhatik.

Kemény, zordon, hideg, szeles vagy nedves időben tanácsos mindjárt a lovaglás után, a mérsékelt légü száraz, de minden léghuzat nélküli istállóba vezetett lovat bekötve szalmacsutakkal, 's leginkább végtagjait, testét hosszant jól meg dörzsölni, míg a rajta látszatott verejték nem száradott le.

Hosszas útakon a ló könnyebbségére igen hasznos (gyakran róla leszá lván), kis távulságra azt gyalog elvezetni; hogy időközben szokott terhétől megszabadulva legkivált völgynek elője, partnak pedig hátulja megkíméltessék; sőt ez eseten kivül is, legkivált ha sebesen valakinek lován haladni kell, falukon által. rossz útakon, hegynek völgynek, az léptetve megpihentessék. Efféle sebesebb utazások nyári délkor elkerültessenek; a ló azonban hüves, legyek 's kinzó bogaraktól ment helyre (ha lehet) beköttetvén, útközben pedig kis ágacskával (mennyire lehet) mardosó elleneitől szabaditassék meg.

Jégsikos útakon, 's havas időben biztosabb járás végett a ló élesre patkoltassék; miről az I-ső rész 18-dik 's 19-dik §-ben.

Végre azt is említeni szükséges, hogy ki szabályos testü lovát hosszú utazásában megkimélni akarja, négy, öt, legfőbb hat óránál tovább huzamosan ne hátazza azt, 's pedig lépésben értve; 's minden negyed napon (ha lehet) megpihentesse; mert ennél hosszabb használtatása a lónak egészségét zavarná, ez kicsigáztatnék, ha különösen termete 's főleg jelen egészség állapotja szoros figyelembe nem vétetnék.

A gyönyörködtető séta-, vagy egészség-lovazásra használt paripák (bár hibásak is) több évig minőségökben megmaradnak, ha minden másod nap csak mérsékelten megjáratnak: s lépve két, legfőbb három óránál, közben-közben ügve fél óránál, vágtatva pedig egy óranegyednél tovább folyvást nem használtatnak: ellenben a mindenféle szolgálatra rendelt lónak izmaira 's testerejére ártalmasan béhat; ha több napig állván egyszerre valamelly őt erőtető szolgálatra alkalmaztatik; vagy ha hosszú utazás, kemény's erősebb használtatása után ismét több napon át istállójában szabad levegőnek élvezete nélkül heverve megkíméltetik.

HARMADIK SZAKASZ.

1. §. Valami az újabb franczia ló- 's lovagidomításról.

F. Baucher franczia lovas kapitány *„Új elvek utáni lovaglásmód“* czim alatt franczia nyelven honában közrebocsátott munkájának németre lefordított szerkezetében mindjárt I-ső lapon azt olvasám, „hogy, ki biztosan 's kellemesen akar lovagolni, annak tökéletes mesternek lenni, ügyes 's engedelmes lovat hátazni kell“; mikre ő lehető legrövidebb idő alatt 's legbiztosabban oktatni képes.

A francziák e tanrendszerből nagy csodát űznek; melly azonban a ló- 's lovagidomártól nem igényel egyéb tulajdont, mint hogy tökéletes lóismereten kivűl szabályszerűen kiképzett lovag legyen.

Második lapon állítatik „hogy eddig semmi lovagmesternek még csak közelítőleg sem sikerült előadni módját; miszerint lehessen ügyes-s engedelmessé tenni a lovat“: — hiszem, ezt tán a munka lefordítója csak a francziákrél akarja mondani, kik (az egész mivelt lovag-közönség előtt elfeledhetlen Gverrinierre idejétől fogva) a műtani lovaglásban a többi europai nemzeteket nem múlhatták felül.

E munkában *Baucher* mondatik elsőnek, ki a lovagtant (természetes 's következetes rendszerbe foglalva) ez újabb korban a legegyszerűbben 's természetes módon eléadja; fő elvei lévén, hogy a ló tökéletes engedelmes 's minden részeiben hajlékony legyen; minden járásnemet sebesen 's kitartó engedelmességgel véghezvivén, lovagját értse 's okszerinti jeleit bátorsággal fogadja el; eme pedig lovának egész valóját alaposan ismerje, hogy czélt érhessen: ez által semmi újat nem tanít. Vitatja tovább, hogy a gyalog idomítás a lovas tanítványnak szemét élesíti; ki világosabban látandja „melly lónak nyaka hajlósabb 's melly pofák engedékenyebbek; mire főleg ügyelvén, mindenki rövid idő alatt haszonvehetővé teendheti lovát: ennek ellenére azonban a mun-

ka lefordítója (kit valamennyire lovasnak lenni hiszek) azt vallja; a hogy *Baucher* által kiszabott csekély határidőt átalában kielégitőnek nem vélheti; sőt ajánlja a lovagújonczoknak, hogy rendesen ülni, testöket szabályszerüen tartani, jó akarattal párosult engedelmesség mellett igaz lovaglói érzetet nyerni iparkodjanak: mik után nagy ügyesség, igaz itélet 's finom érzet hiányával soha szabályszerü lovagokká nem válandhatnak.

E munka szerint *Villisen* alezredes 's 7-dik vasas ezrednek parancsnoka szinte azt bizonyítja; hogy *Baucher* rendszerének fő kelléke „alaposan ismerni a lovat 's természetét" (ekként a rosszúl termett lovat is ügyessé 's alkalmassá tehetni): továbbá, hogy a ló 's lovag egymást kitanulván, ez utóbbi lovától csak azt követelje, mire az előkészítve van. Ez, igen is áll, mit más eszmélő lovagtanárok is régen elmondottak: azt is állítja „hogy bár mi alaposan is megvizsgálva, rendesen hátazza meg lovát valaki, ez igen könnyen engedetlen lehetne, ha szabályszerüleg és súlyegyenbe helyezve nincs".

Baucher tehát mindenek előtt gyalog 's csak állóhelyben tanítja a lovat, „kéznek engedni, fejét, nyakcsigáját 's nyakát hajlítva helyezni, mit utóbb a lovag alatt ismétel": ez által sok akadályok 's fej-nyakkali ellenműködések kikerülthetvén, a felkantározott lovat idővel czombjelek közt is gyakorolja: végre hátulját lovának elője körül fordítni kezdi (mi tán elmaradhatna), 's hátulját hajlékonynyá teszi; hogy ezt előjével összehangzólag működve alkalmazhassa.

Feltalálván ekként a leghatályosb módot, legcsekélyebb erőtetés nélkül 's értelmes jelekkel biztosan megindítván lovát, csak addig járatja, míg egyéb mozdulataiban is elég engedelmesnek mutatkozik; mi által lovát rendesen vezetvén, ez kantár-kéz- 's czombjeleit kiismervén, enged; a lovag pedig természetes módoni engedelmessége által szabályos testtartást nyervén, lovának feje- 's hátuljára eszközlött rendes behatásával teste előforduló feszességeit legyőzhetendvén, illy módon azt kevés idő alatt kitaníthatni igéri: azonban megjegyzi; hogy helyből indulásra, vagy mozgásból megállapodásra lovát bírni akarván, ennek terhpontját változtatnia kell; mit önerejével a lovag csak annak súlyegyenében találhat fel, de lova természetét alaposan nem ismervén soha

nem nyerend meg; sőt engedetlenségre ingerelvén legjobb lovát is elrontha ja. *Baucher* ezeken fölül fő kelléknek állítja „a lovagnak finom lovaglói összes érzetét.“

E tannak öszvege tehát oda mutat, hogy a ló-idomárnak értelmes ember- 's lóismerőnek, és rendes lovagnak is kell lenni; mit minden, bár minő nyelven költ lovaglói rendszer hasonló elvek szerint tanít: de *Baucher*-nak e tanából csak az nem áll, hogy minden idomtalan lovat (bármilly szabálytalan helyzetü legyen is feje vagy nyaka) ügyes paripává alakíthatni át.

Baucher főleg 45 napot tüz ki, bizonyosabb siker nyerhetése végett; mi ezelőtt csak évek lefolyta alatt érethetett el: azonban lóidomítása módjának csak eszméleti megtanulására nem csak határozhatlan idő szükséges, de tökéletes alapos gyakorlat is kivántatik. Mindkettőt egyedül *Baucher* által tehetvén a lovag öntulajdonává, *Baucher* maga azt vallja, „hogy 20. évi gondolkozás után a lovagtant nagyobb tökélyre emelte“; ki többi közt igy okoskodik: „hogy a lónak ostor, a szamárnak fék, a bolondnak vessző való“: azonban ez sem áll mindig, bár miként értelmezze is szavait; mert sok lovat, mint embert is jóval, szelíden tanítható; esze, emlékezete lévén, minden roszabb hajlamait okszerű velebánással ostor nélkül is javíthatni

Baucher azt is állítja, hogy senki, bármilly lovag legyen is, tanító módját nem fogja magyarázhatni, ha csak iskoláját azaz: idomító szabályait előbb gyakorlatilag nem tanulta meg; mellyekről (a német lefordítás után itélvén) olly világosan irt, hogy joggal önmesterének csak ő tartathatik: 's hogy *Breves* gróf 's *Miramont* marchal vallomásuk után, Német-, Porosz- 's Magyarországot összeutazván, sehol sem találták tanításmódjának nyomát. Valóban sajnos is lenne, ha a magyaroknak, vagy az ausztriai lovas seregnek a lovaglást a francziáktól kellene tanulni; kik e tekintetben az ausztriai lovasságnál sokkal hátrább állanak.

Baucher kérkedik, „hogy a sok jóból semmit sem titkolt el (mit egyébként a nagy mesterek tenni szoktak); csak hogy félig-meddig az olvasó homályban maradjon“: igy okoskodik lefordított munkájának 7-dik lapján: nagyon hánykolódik, pedig mind azt, mit előad, már mások régebben is tanítá; csak hogy ő új szabást ada köntösének, azaz: új szavakba önté rendszerét, czifra műszavakat fonván belé: egész mun-

kája sujtásos öndicséretekkel telve, következő fő-elvekre alapul; t. i.

I-ször: hogy kell hajlékonnyá tenni a lovat? előteste 's állcsontjának hajlítása; a nyak hajlítása; a nyaknak oldalt hajlása lovag nélkül; lovag alatt; a rendes fő- 's nyakhajlítások; egész test helyeztetése; ló szája érzékenysége 's a kantár.

II-szor: a hajlítás következései, a hátsó test hajlóssága 's mozdulékonysága. 51-dik lapon azt is jegyzi meg, „hogy hátulját lovának elője körül járatván, ez engedelmesebb leend: 8 napi mérsékelt gyakorlat után kevesebb fáradsággal oldalt is járand 's olly könnyüséggel, minőt ezelőtt csak 2, 3 évi különféle kisérletek következésében nyert el". — Ez minden állitásai közt legfurcsább. — Megengedem, hogy a törökök, kik úgy is lovaikat előjükön fordítni 's legsebesebb futásokban megállítni szokták, e szabályát vakbuzgóan helyesleni fogják; ha jól értettem munkájának német lefordítását.

E czikkben legkivált czombjelekről szól; hiszen minden rendes lótanodában ezeket egyik fő kelléknek magyarázzák: hátramenésről, 's a t.

Egész rendszerén át különös nevezetek alatt csak a számos lovagtanároktól már felállított alap elvek új meg új modorban tárgyaltatnak: végre

Baucher azt állítja, „hogy a sarkantyú hathatós 's nélkülözhetlen eszköz: részint van is igaza, de ellenben a tapasztalás azt is bizonyítja, hogy vérmes lovaknál felette veszedelmes is lehet, 's ennek csak egyszeri idétlen használata, vagy véletlen éreztetése a legjámborabb lovat is felháborítván, nagy időre elronthatja.

Ezeket röviden elősorolván, legtávulabb sincs czélom *Baucher*-nak lovak körüli munkáját 's bő ismeretét becsmérelni (kit maga nemében nagy mesternek lenni engedek); de szinte két évtizeden át szerzett hasonló tárgybani tapasztalásim után 's ez összes munkámnak foglalatja szerint a ló- 's lovagidomítás felől világos 's alapos fogalmam lévén, közvetlenül nem simulhatok sietett idomitás-módjához: mert általában a természet különféle viszonyaiban 's változékonyságaiban határozott 's rendszerétől eltérő ugrásokat nem szenvedvén, a lóidomítás- 's lovaglásban egyedül ama megczáfolhatlan fő elv, „minden lovat csak egyénisége szerint, rendeltetéséhez képest lépcsőnként, 's általában okszerüleg idomítni" vezethet

kivánt sikerhez. Kivánom azonban, hogy *Bauchern*ek e tárgy körüli dicséretes fáradsága az összes lovag-világban óhajtott gyümölcsöt teremjen elé.

2. §. *A lovon-vadászat általában.*

Minél keményebb mozgásokban gyakorolja az ember testét, annál jobban erősödnek tagjai, 's szilárdul egész valója: különösen a férfi gyalog fegyvervivással edzi karjait, lovazással pedig növeli bátorságát, 's e harczias öszveg emelvén szellemi nagyságát, jellemzi bajnoki rendeltetését.

Léteznek ugyan honunkban vivótanodák, nem különben itt-ott vadászlovas-társulatok is; sőt hinni akarom, hogy egyenként is számtalanok gyönyörködnek a lovazás e nemében: de ez tapasztalás szerint egy nemzetnél mind kevés az általános rendes lovaglás iránti kedv emelésére. Más részről megvallom, hogy kivánnám; miszerint tehetős ifju hontársaink egyike se indulna előbb agarai, vagy egyéb vadász-ebei által felhajtott nyúlak, rókák 's legkivált nagyobb vadak után, míg csak tanodában legalább félig is szabályos lovaggá nem képeztetett ki, 's nem szerezte meg magának eleve minden a lovazásra nélkülözhetlen előismereteket: ekkor azután (Isten nevében) szállja meg tátos kedvenczét akárki, s hajtson szarvas vagy nyúl után; irtsa ki határában lévő rókáit; csak kérem ne nyargaljon hanyatthomlok minden gödör- 's ároknak: mert vannak példák, hogy a vigyázatlan 's ügyetlenül rohanó lovagok néha egyenes téren is szerencsétlenül nyakukat szegék. Minden esetre, a lovas vadász vizsgálja meg lovának kantározását; áll-lánczát ne vesse be nagyon feszesre; a nyerget legalább két hevederrel 's ha van, hárommal is szorítsa le paripájának dereka közepére; és soha ne használjon vadászatra ismeretlen természetű kemény száju lovat; mire nézve, 's mindenkor csak hideg vérrel 's messze elővigyázattal párosult okszerü vezetés ajálható: válaszszon mindenki inkább korosabb, ha bár nem is pályadijnyert lovat, sem mint bátortalan, ügyetlen csikót; melly se tökéletes kantáros, se pedig elég engedelmes nem lévén, urán akármikor kifogván, ezt cserben hagyja; szóval: tökéletesen kiképzett bátor 's engedelmes, izmos czombú, kitartó paripának termett jó ugró legyen a vadászatra választott ló; mire legalkalmasb az an-

gol vadász fajta, keleti nemesb vérü, lengyel, magyar, orosz vérü; melly utóbbiak, ha nem is olly sebes futók mint az arabok, de legalább futni győznek. Általában a vadászat kezdetén nagyon megkímélni tanácsos, nem pedig időnek előtte kifárasztani a lovat: 's mindenkor a felhajtott vad után (bármelly fajtabeli legyen is a paripa) azt mindjárt eleinte teljes erejéből utána szorítani 's álló helyéből vagy lépésből a legsebesebb futásra ösztönözni nem kell; hanem növekedő gyorsasággal a vadat üzőbe vévén, ezt mindig (ha távulabbról is) éles szemmel kisérni czélszerü; melly, legkivált legelső rémülésében lehető legsebesebben neki rugaszkodik.

A vadászatra használandó lovat czélszerü táplálékkal is előkészitni ajálható; mire derczét, rozskorpával kevert paszulyt adni hasznos; de vadászat előtti reggelen kevés étel 's ital szolgáltassék neki: különben nagyon megterheltetvén gyomra, könnyen kiálland a vadász-pályáról.

Az angolok (hogy lovaik néha egész napon át tartó vadászatban futni, ugrani 's repve a legveszélyesb helyeken átszökni győzzenek) egy különös keverékkel mintegy új életerőt vélnek előidézni; t. i. egy font *fügét*, 4. lat *nádmézgyökeret, édes kömény-, ánizs-'s vérgyökeret* 5 latot mindegyikből; *kénvirág-, bakszarvu fümag-, édes- 's örménygyökeret*, mindegyikből 4. latot finom porrá összetörve; továbbá *izsóp* 's *mortilapuból* egy maréknyit összekeverve, erre 1. *messzely viz* 's annyi *fehér bor* öntetvén fel, még *édesgyökér* levével, 4. lat folyó *nádméz* 's közönséges *tiszta mézzel* vegyítve, az egész keverék tiszta serpenyőben lassú tüzön olvasztatván fel, még két lat *ánizsolajjal* szaporítva, *rozslisztte*l lehető keményre összegyuratik 's tiszta mázos, vagy más edényben mintegy 4. fontnyi jó *faolaj* közt a penész 's megromlástól megóvatva tartatik; míg a vadászat, vagy más tartós nyargalás reggelén egy tyúk tojásnyi adag az illető lónak (eleinte alkalmasint ellenére is), nyelvét félre huzván, egy erre készített lapos fakalán segitségével jó mélyen szájába tolatik: mit később örömest is elfogad, legkivált ha a büdös olaj kivülről letörültetvén, mézzel körülkenetik. Efféle adaggal az igen kihajtott lónak ismételve 's harmad ízben is kedveskedhetik lovagja 's jó sikerrel; mert tapasztalandja, hogy a nap sanyaruságát étetés 's itatás nélkül is lehető jó erőben kiállandja.

Megvallom, hogy saját tapasztalásból nem ajálhatom; de sokan azt vitatják, hogy útközben nem találván gyógyszertárt, vagy baromorvost (pedig ez utóbbi hazánkban vajmi ritka a szónak szoros értelmében) igen ajálható a betegnek mutatkozó 's enni nem akaró lónak 1 messzely meleg *borba*, 3 *szekfü* kövecset 's 1 összetört *szerecsen diót*, 2 lat *terjék* közé vegyítve jól összehabartan beadni; melly kevés ideig csendesen körülvezettetvén, bár miféle harával betakarva az istállóban nyugodni engedtetik.

Vannak, kik lovaikat legalább 24 óráig minden étetés 's itatás nélkül használni kivánván, ½ font faolajba öntött 1 evőkalánnyi *ként* öntnek torkába; de ez nem ajálható, mert a lovat ez nemcsak felette ingerli, de könnyen döggé is teheti: remélett, de néha tán hölgyének, vagy nejének kedve nyerhetése végett csak huszasokon megszerezhetett vadprédáját (lehet hogy kis süldő nyulacskát) még e fölött könnyen kedvencz tátosa vesztével is fizetendi meg.

Midőn a vadász állatkinzó mulatságát befejezvén, kicsigázott lováról leszáll, vigyázzon, hogy az tüstént istállóba ne köttessék be, hanem ezt az időjáráshoz képest néha fél óráig is körülvezettesse: e közben kifujván magát a ló, nyugh elyére beköttethetik, hol eleinte hevederei (már előbb, 's orrszíja hosszabbra csatoltatván) soha hideg vizzel ne mosassék, vagy inni ne kínáltassék; hanem szalma csutakkal fejétől kezdve egész teste nagyjából dörzsöltessék meg, nyerge pedig (csak midőn szőre a lónak tökéletesen megszáradva 's teste minden rendkivüli melegség nélkülinek tapintható) levétetvén, alája jó magas alom szóratik szalmából: 's igy, már tán 2 óráig tartott meghülése után, 1 lat *kénvirág*, 3, 4 latnyi *méz* 1½ lat *piskolczczal* korpás vízben összehabarva igen langyosan, vagy ha nem lehet, fölibe szénát hintve italul szolgáltatik a szegény tán össze-vissza döfött, 's uriásan kiizzasztott kedvencz tátosnak; mellynek belrészei ekként felmelegedvén, a tán megakadt nyálka felolvasztatik: kis idő mulva kevés széna, 's utána kis adag zab szolgáltatván elibe, csak 2 óra után itassék meg.

Ki e szabályt felfogta, megitélendi azt, hogy mosás 's itatás végett a kiizzasztott vadászlovat valamelly folyóba vezetni felette veszedelmes, sőt még azt az istállóban is ártalmas mindjárt hideg vizzel megmosni: ajálatos azonban langyos vízzel megmosott patáit 1 font *vaj*, ½ font *királyr*, ½ font

földolaj-, 's összeolvasztott ½ font *terpetinből* összevegyített (de hideg) írral bekenve, talpait pedig korpa-pép hiányában marhaganajjal becsapkodni; másnap pedig 's következőleg mindennap csendesen lépve legalább 1 óráig gyalog megvezetni, 's inait borsöprüvel megmosni.

Ki egyébiránt a különféle vadászatok fortélyaival ismerkedni 's átalánosan terjedelmes tanába közelebbről 's elméletileg beavattatni kiván, az Pák Dénesnek 1829. évben „*Vadász tudomány*" czím alatt irt igen érdekes munkáját olvasni ne terheltessék.

A lovon-vadászat néha ismétletét egyedül testgyakorlati tekintetből helyeselhetvén, de mint az emberi kebelnek gyengédtelen érzetét, sőt az ártatlan állatokat kiirtani vágyó vad hajlamát tanusító mulatságot korántsem ajálhatván, ennek szabályait jelen soraimban fejtegetni nem vala szándokom; miket a fenálló társulatok alapszabályaiból is mindenki megtanulhat: hanem csak oda terjed igénytelen tanácsom, hogy a lovon-vadászatot kedvelő ifju lovasok alaposabb ismeret 's örömtelibb élvezet megszerezhetése végett tapasztalt öreg lovagokhoz csatlakozzanak: — kivánom pedig legbensőbb szivemből, hogy mindenkit ohajtott vad prédájával ellátva, őrnemtője szerencsésen övéi közé haza kisérjen

3. §. *A britt lovazás.*

Mi az angol módoni lovazást illeti, látván közönséges helyeinken e szerinti lovagokat, azt itélhetnők: hogy Britthonban is rútul lovaznak, sőt szabályszerüen nem is tudnak lovat hátazni: azonban máskép birálandja meg az angol lovagokat, ki őket honukban szemlélheti, vagy legalább hiteles irományokból szerze magának felőlök ismeretet.

A lépésben lovagló angolt látni türhető, de szárazföldi lótanodáinkban alapított szabályok szerint ülése mindig hibás, mert rövid kengyeleiben czombjait nem helyezi rendesen: annál szemsértőbb ütést veszen az angol módoni lovas, ügetvén lovát, legkivált szurkáló paripáján, midőn felső testével jól előre hajolván, kengyeleibe állván fel, bár szorosan térdeit nyereghez kapcsolja, alfelét (tisztességgel mondva) ettől egy arasznyira is el-elemelgetvén, néha két karját a legutálatosban is légben lebegteti. — Az

efféle lovasok ugyan azt vitatják (van is igazuk), hogy testüknek csak ekkénti tartása által kerülhetvén el a lélekrázó ügetési lökéseket, hosszabb ideig nyargalni győzhetnek; azonban lovazzon kiki kénye-kedve szerint, csak ne tolja senki illy alaptalan véleményét másra, t. i. hogy e lovazásmód a lovaglástannak rendszerét mindenkép kielégíti; miről sokat lehetne ellenvitatni: azonban szükségesnek nem vélem, minthogy e munkának II-dik része I-ső szakasza 12. 13. 14. 15. 19 §.'s a II. szak. 30dik 's több §ben elég terjedelmesen ki lön fejtve a lovagnak kellő test-tartása, 's azonszerinti rendes müködhetése.

Mi az Angliában lehető legnagyobb szenvedélylyel üzött lovon-vadászatokat illeti, ez országban létező vadászati intézetek a nemzetre szembetünőleg jótékonyan hatának; mert ez, vadászati folytonos gyakorlat által férfiui erősb természetet öltvén magára, a befolyó különféle érdekeknél fogva nemcsak vagyonosságát gyarapítá, hanem a minden puhább nemzetet sírjához vezető elaljasodástól is felmentve tartja; minek sikerteljes befolyását a lovazásnak szárazföldöni leghőbb barátjai ekkoráig elismerni nem igen hajlandók; ámbár mindent lovagias szellemben előmozdítni közvágy mutatkozik.

Nem a bajnoki öltöny, gyilok-'s lőfegyverrel megrakott öv, vagy az annyira divatos, sok férfiat igen kitünőnek jellemző nagy szakáll, vagy alföldiesen kipödrött bajusz teszi az embert rémületessé, gyámolítja férfiúi erejét; hanem a lovaglás által válhatik az bátrabbá: mi ellen jelen korban átalában nagy idegenkedést tapasztalhatni. Azonban megczáfolhatlan igaz marad, hogy a lovaglásnak nemcsak testünkre, de erkölcsi tehetségeinkre, szellemi hajlamainkra is nagy befolyása van. Ki háborúkban 's más nyomorító veszélyek közt másokat szemlélt, tanusíthatja, mennyire megzavarodhatik a legizmosabb ember is bátorsághiányában; ellenben természetében is erősödhetvén lovaglás által, az bizonyára nem fog olly könnyen egy árok előtt meghökkenni, mellyen egy tán sokkal gyengébb testü, de kimivelt lovag tartózkodás nélkül lomha lován átreppen; 's ekként történhetik egy tán nehány év előtt még hiresnek ismert lovaggal is, ki gyakorlatát félbeszakasztván, alkalmasint egyik másik tárgy körül tapasztalandhatja ez állításom valósultát.

A britt vadászat.

Britaniában a földbirtokosok kerteik- 's vetéseiken keresztül-kosul a sok nemü vadászatokat legkevesbbé sem ellenzik; mellyek többféleképen helyre pótolják a nagyobbkisebb károkat; sőt az angolok kebelbeli rókáikat még szorgalmasan is táplálják. Hosszas is volna elészámlálni a vadászatnak mind azon hasznos behatását Britthonnak gazdasági állapotjára, mellyet legkivált már ujabb időben rendszerileg előteremt: hogy tehát a nyájas olvasó e sorok által is megitélhesse, melly jeles bár nem szabályszerü 's vakmerő lovas az angol, 's mennyivel jelesb paripa kivántatik az angol vadászatra, előadandom ama majd mindenkit bámulásra ragadó akadályokat; mellyekkel honában az angol lovasvadásznak küzdeni kell.

A vadászati területen gyakran ingovány árkok léteznek; mellyeken csak legnagyobb veszedelem közt 's a legbátrabb lovas, de egyszersmind csak legügyesb lovon ugrathat keresztül; mellyet, hogy a néha sikamló területen annál biztosabban forgolódni 's a meghaladott árkok túlpartjain kapaszkodni képes legyen, egy már az I-ső rész 19. §ben említett patkót veret fel.

Blackbirdfences-ben közönségesen széles tövis-sövény, 's széles árkok befoglalják a vetőföldet; leginkább sok gróf-ságban.

Surry részben, hol róka-ebek hajtanak, semmi ösvény nem látható: az egész vadon benőtt vidéknek némelly helyein a ló hasig sülyed le; 's mindezek ellenére illy helyeken *Huntsman ruffy is stone* jelesen üli iramló lovát, 20 évi berekben sem zavartatván meg.

E vidék lakói némelly hibás sövényeiket uj tüske-bokrokkal összefonván, kifótozgatják; miket a ló eszre nem vevén, belérogy, hátsó lábával megakadván.

Scot 's Britthon több mocsáros részeiben minden tartózkodás nélkül vadásznak.

Hol *East-lothian-ebek* hajtanak, gyakran kettős tövissövényre akad a vadász, minők több éven át nem nyiratvák meg; nem különben fennebbi módon befoglalt mély árkok is vannak; de mind ezek közt legveszedelmesb gátot képez a

kettős tövissövénynyel befoglalt dupla árok, mellyek közt még egy tüskebokor fölülről a lovat átröptében gyakran megakasztja 's ennek legrémítőbb elestét következteti.

Leicestershire-ben az úgy nevezett *Oxfences* nem egyéb, hanem egy széles árkot beszegő buja erős kökény-sövény; mellytől 6 lábnyira egy 4 lábnyi széles sövény létezven, mindkettőt, bár melly oldalról közelítvén, a lovas vadásznak egy szökéssel át kell ugratni.

Rutland, *Nordhamptonshire*- 's *Leicester*-nek összevissza felsánczolt vidékein a tüskék elől csak alig lehet megszabadulni: mellyeknek ellenoldalán mély kerékvágás, vagy álló víz veszélyezteti a lovas vadászt.

Leicestershire-ben sok csermelyviz, vagy patak van mindazáltal 20 lovas közül alig bukik belé egy.

Cheshire-ben a vetőföldek szinte erős tövis-sövényt két részről befoglaló széles árokkal beszegvék.

Northamptonshire-ben könnyü testü ember nem is vadászhat: mert az ott létező sürü sövényeken csak nagy testi súlylyal 's erővel törhetni keresztül.

Montgommeryshire-ben sok vadsziklás helyeken vadászván, több rendbeli akadályokkal küzdenek.

Irhonban 's több britt grófságban nem ritkán 5 lábnyi széles kőfal-keritések találhatók.

Nev-Forest-ben fekete mámorka, hangával (Heidekraut) elborított lukak 's ingoványos helyek a legügyesb lovat legszemesb lovagjával együtt legnagyobb veszélylyel fenyegetik: de mind e röviden elősorolt életveszélyeztető nehézségek mellett kimondhatlan sebességgel 's lehető hosszú ideig tartatnak a legnagyobb szenvedélyig kedvelt lovon-vadászatok: minek rövid vázlatát következőkben láthatni, u. m.

egy angol mértföld = 848 pozsonyi ölhez
egy pozsonyi öl = 1 bécsi ölhez
egy Stone vagy 14 augsburgi font = $11^{33}/_{100}$ bécsi fonthoz hasonló 's ezek szerint 1823ik évben 60 lovag 30 angol mértföldnyi tért 3 óra 's 20 percz alatt bevadászván, a vadnak megöletésen csak 11 lovag vala jelen.

Devonshire-ben 1824-ki febr. 24-kén számtalan lovag 26. mértföldnyi tért 3 óra 's 24 percz alatt vadászva meghaladván, végig csak 4 lovas győzött.

1834-ki febr. 1-sőjén 800 lovas kezdvén meg az 1 óráig 's 20 perczig tartott vadászatot, közülök csak nehány állotta ki végig a mulatságot.

Derbylord-nál ugyan azon évi mart. 2-kán szarvas-ebek hajtván $3\frac{3}{4}$ óráig, 100 lovas közül csak 9 győzött végig, kik között vala a 70 éves Mr. Cochrane.

4. §. A lóverseny, 's erre a lónak divatos angol módoni elkészítése.

A pályafutást Europának majd minden nemzetei nagy szenvedélylyel üzik. Britthonban sokan csak a lóverseny kedvéért nevelnek lovakat, mi által a telivér faj nagy áldozatok mellett fentartatik: a kormány a *newmarketi* lóversenyre nagy sommát ajándékozván, példáját az ország nagyjai 's dús birtokosai követik, sőt ez ügyet még a hölgyek is (egyik-egyik 1000 arany betétele mellett) a nordhamptoni lóverseny napján egy *Steple-Chasse*-t tartván, bőkezüleg pártolják: — általában a jobb lótenyésztés leghatályosabb rugóját csak a lóversenyben alapítottnak vélvén, köztörvény mellett egyedül csak telivér lovakat bocsátnak pályára; 's II-dik Károly idejétől kezdve felfogván e szabályok kitünő hasznát, hiszik, hogy a lovak nemesbítésére, 's az ebből a közjóra is kifolyó sikernek tekintetéből egyedül a telivérü ló legalkalmasb; ez birván legnagyobb erővel. Ekként 's egyéb czélszerü kezelés által a lovaknak mindennemü nemesb tulajdonai fejlődvén ki, inaikban erősödve, szóval: mindenkép tökéletesbülvén, lovaik mindinkább kitünőbb ivadékot fajzanak.

Megegyezvén ebben minden eszmélő ügybarát 's abban, hogy a nagyobb termetü ló nagyobb tért is halad a kisebb testünél; az angolok pályafutásra legnagyobb telivér egyéneket választanak, minők jelenleg bár melly éghajlati lovak közt is (engedelmet kérek, csak nem a nemesb arab lovaknál) legjelesbeknek tartatván, többek véleménye szerint néha az egyenlő párosodás által a tenyésztésre is legbecsesbekké válnak.

A lófajnemesbitésre tehát főleg beható tenyész-szabályokat nélkülözhetleneknek tartván az angolok, a lóverseny keletkeztekor már a vetélylovaknak nemzetségi lajstromait,

szorgalmasan feljegyezgeték; mik szerint ezek közül legjelesbe, következő három rendbeliek:

A *Herod-*, *Matshem-* 's *Eclipse* faj:

az I-ső faj *Darley* arab kanczától, 's *Beverly* méntől származik; 1689-dik évben hozatván Angliába;

a II-dik rokonság *Godolphin* arab méntől 's *Dodsvoith* afrikai kanczától mintegy 1748. évtől ered;

a IIIdik pedig *Eclipse*, Darley arab kanczától, melly 1705-ben Angliába szállítatott, veszi eredetét: ez utóbbi fajnak két legjelesb *Eclipse* 's *Childers* pályafutó ivadékit sebességgel ekkoráig egy ló sem haladta meg.

A versenyzők tulajdonosai hágatás, részint a pályafutásban alapított fogadások 's pályadíjak elnyerése által maguknak nagy pénzösszvegeket szerzettenek: mirenézve olvasni ajálható sok ujabb külnyelvü közleményeket; mikben a Britthonban meggyökerezett lóverseny története 's előmenetele körülményesen adatik elé.

Alap-igazság az, hogy a telivér lóban az elmetehetség is kitünő lévén, azt izmaiban, rugó erejében, de különös tartós leheletben is rendes idomitás által tökéletesbre kifejthetni: ennek szükségét átlátván az angolok, bizonyos pályaszabályokat alapitának, noha már a görögök is hosszas gyakorlattal elő készíték versenyre lovaikat. Minthogy tehát az angolok fenálló pálya intézeteiknél fogva sok ügybaráttól nemcsak legelsők-, de legügyesebbeknek is mondatnak; ezek módját, 's már egy különös tant magában foglaló szabályaikat röviden előjegyzendem.

Minden pályafutó másod-, harmadfü, vagy még korosabb ló tulajdon lovász (jokey) által dajkáltatván 's magán elrekesztett helyen szabadon járhatván, körülötte egész nap 's szüntelen forgolódván lovásza, általa nyáron gyenge vászonharával, keményebb időben pedig több pakróczczal letakarva tartatik: melly szalmában magasan állhatván, napjában kétszer is meghátaztatik lovászától; szigoru szabály szerint rendesen etetik, ápoltatik 's idomitatik; mit (training-nek) neveznek: belső szerek által kinszerítve megizzasztatik, külkenetekkel vállairól vagy faráról a felesleg hús leapasztatik: utóbbi fortélyokat sokan csak a dús gazdagok elámitására használván.

A pályára rendelt lovak egészen vászonharával (kivévén czombjaikat) letakartatván, tulajdon lovászaik által bizonyos idomár felvigyázása alatt reggel 's estve szabadon meghátaztatnak; zordon időben pedig (ha lehet) fedeles tanodában jártatnak meg.

Tavaszkor 3, télben pedig 5 óra felé tisztára kirostált zab etetet szolgálván a lovász lovának, nedves 's ganajos alját minduntalan kiválasztván előle elsöpri, ólát pedig (menynyire lehet) kiszellőzteti: azonközben a ló megevén abrakját, szalmacsutakkal előbb megdörzsöltetve megvakartatik 's lehetőleg megtisztíttatik: fél óra mulva teste ismét kevessé szalmával megdörzsöltetik, takarója reá rakatván, felnyergelve állásában kifelé fordíttatik: kis idő mulva felkantározva lovagjától megszállatik, 's rendelt helyen az egész osztály összegyül.

A versenyző lónak soha nem szabad ügetni; minélfogva eleinte lépésben, utóbb pedig vágtában növekedve a legsebesebben futtatva gyakoroltatik.

Megjegyzendő, hogy a hollandok minden nemzetek közt leginkább kedvelik a kemény ügetést 's e járatban nagy tökélylyel versenyeztetik lovaikat; miáltal közvetlenül nem a lófaj nemesbítésére törekszenek, hanem csak a korcsmárosok iparkodnak haszonlesésből e divatos gyakorlatot fentartani, t. i. az utazókat ekként lehető sebesen kitüzött czélukhoz vitetvén, magukat derekasan megfizettetik, egyetemben a pályaügető vendégeket a nyertessel együtt lakjaikba csődítvén (kinek jutalma többnyire csak ezüsttel befoglalt nyelü ostor szokott lenni), a többieket is önhasznukra jól meghuzzák 's ez alkalommal a külön-külön nézőket valamennyire költeni kinszerítik.

Midőn az e végre különforma *1) könnyü patkóval ellátott ló egyenes földön fél angol mértföldnyire, azaz: 433 pozsonyi ölnyi-, vagy 2765 bajor lábnyi távulságra vágva haladott, lovasától keményebben serkentetvén, még másik félmértföldön által folytatva meghajtatik, 's csak leghosszabb gyakorlatának vége felé lehető legsebesebb vágtában (brushing galop) többnyire valamelly dombnak (ha lehet) neki hajtatik.

*1) XVI. Tábl. 8.

Elérkezvén a kijelelt helyen mindnyájan a versfutók, 2—3 perczig megpihentetvén, nagy darab földön át lassan lépve visszavezettetnek; mialatt az idomár által kiszabott mértékből minden ló megitatik (egy korty vizzel sem lévén szabad adnia egyik- vagy másiknak többet, semmint neki rendelve lőn). Itatás után tüstént vágtában megindítva egy ideig, utóbb léptetve nagyobb távulságra, végre tőle kitelhető sebességgel futva hajtatik a ló; ujolag pihentetvén, 's így kimért idő szerint lépve vetélyfutását befejezvén haza hátaztatik: a reggeli, nem különben délutáni gyakorlat szokás szerint majd 4 óráig tartván.

Az ólába visszavezetett ló inasától egész testén, de legkivált czombjain keményen megdörzsöltetvén, lenyergeltetik 's szokott harájával letakartatik; miután megvakartatván lehető legtisztábbra megkeféltetik, hogy por, annál kevesebbé mocsok vagy nedves szőr ne látszassék testén; ujolag letakartatván, pihentetik; melly összes munka reggeli 9 óráig befejeztetve, az ól bezáratván, a ló kényekedve szerint nyugodni engedtetik.

E rendbeli gondviselés legalább egy hónapig folytatva figyelembe vétetik e folytonos gyakorlatnak a lóra mutatkozó minden behatása, felügyelve arra, valljon az ekkénti idomításban álló egyén lomha, érzéketlen, nehéz, szabad földön vidám 's vérszemü-e? 's mikép lehetne nem remélett baját megorvosolni, mellyet, ha az intézet igazgatója sikerrel pályára kiállítni remél, első hétben *hámozott kenyérrel, darált bab-'s zabbal*, változtatva egyik vagy másik szerrel tápláltat; alomját minden etetés után ujra megvetvén lovásza által, legmélyebb csendességben pihenteti, és saját tulajdonosát sem bocsátja hozzá. — Az utóbbi abrakolásnál a fenmaradott zab félre tisztítatván, mindig frissel kináltatik meg; rendesen ápoltatván, mindennap kétszer, de nem túlságosan megizzasztatik, a hó vége felé pedig hosszabban gyakoroltatik.

Több ló együtt pályáztatván, egyik másikát önkedvéből is megelőzni iparkodik: azonban felügyelni szükséges arra, hogy 10 vagy 14 nappal a versfutás előtt a vetélyló meg ne hajtassék egész pálya hosszant végig; hanem még előtte való napon is takarója alatt, a futtatás napján pedig nélküle futtatik, hogy a levegő puszta testét illetvén, azt iramló mozgásában szilárdítsa.

Másod hétben a pályaló fennebbi módon ápoltatván, már hosszabb ideig gyakoroltatik; mellynek utolsó 14 napban *friss tojás fehérével vegyített* 's napon jól megszárított *darált zab* adatik; mit könnyebben megemészthetvén, szabad 's tartósabb leheletet is nyer; azonban ez idő alatt tán rendesen nem ganéjozván *komlótalan sörbe* vegyített *tojás fehére* szolgáltatik neki, hogy vérforrósága megszünvén, teste több nedvet vegyen fel magába: utolsó hétben mindazáltal e szerek elmaradnak, 's mindennap elég *szénán* kivül futtatásnapig *árpa vízzel* kináltatik meg, hogy jobban emészthessen.

Remélhetvén illy módoni idomítás után a tulajdonos, hogy csikaja minden 2 percz alatt egy angol mértföldnyi tért sebes futva haladni fog, pályára kiállítja; ellenkező esetben, legkivált, ha már azelőtt nem felelt meg ohajtott kívánságnak, kiheréltetve más czélra alkalmaztatja.

A versenynap reggelén *fehér pirított kenyérrel* megrakott tarisznyát akasztanak a futónak fejébe, melly nyalánkságból ösztönül nyer kis adagot, a pályahelyre vezettetvén; hol a pályalovasok nyergestül megméretvén, legkivált arra fordíttatik figyelem; hogy fel ne háboritassék valamelly futó-ló: általában pedig, hogy idomitása első pillanatától fogva utolsóig meg ne zabáltassék, se meg ne koplaltassék.

Gyepen gyakorolván a versenyfutásra előkészítendő lovat, erre tulajdon lovásza szokott pályahelyen felül, kinek ügyességétől függ a futás szerencsés kimenetele: ez rövid kengyelekbe helyezvén lábait, felső czombjaival 's térdeivel a lovat szorosabban illetvén, heveder fölött helyezett seggcsontjaira nem ereszkedik le, sőt lába hegyeit inkább ló felé csavarván, sarkantyúit lova oldalától távoztatja; bal kezével, közönségesen mind két kézzel vékony tanzablán, vagy is csikóféken lovát vezetve, ezt végső perczben néha a legkegyetlenebb sarkantyú-döfések közt 's jobb kézzel alkalmazott kegyetlen ostorvágásokkal kitüzött czélig ösztönzi.

A tanzabla néha közönséges alakban használtatik, mellyre a ló egész testsúlyjával nehezkedik: ez eszköznek külrúdjai belső részén néhány hüvelknyi hosszu tüskék is alkalmaztatnak néha, hogy az oldalt kitörni akaró lónak lovásza könnyebben parancsolhasson; kinek igen csendesen ülni 's kengyeleibe felállni nem tanácsos; lovát csak végső perczben, 's heveder megett sarkantyúzván, ostorával annak egye-

dül bal vállát illetgeti, kivévén a czélhoz közelítve (ha szükséges), hátsó vékonyait érzékenyebben megvágja; szóval: a versfutónak lovasa nemcsak saját lova minden erkölcsét, hanem a vele futóknak is mindennémü tulajdonait is legszorosabb figyelembe vevén maga jeleit az idő 's pályatérnek minőségéhez képest alkalmaztatja: legparányibb alkalmat is önhasznára fordítván, legkivált elején minden szeleskedéstől gondosan ovakodik.

Sokan a pályafutás után lovaik lábait *bor-söprővel* megmosatják, vagy abba mártott ruhával beborítatják, vagy czombjait olly ruhával dörzsöltetik meg, melly előttei napon *salétrommal* habart *hügyban* beáztatva a napon megszáritatott. — Megdörzsöltetvén egész testén a ló, utóbb közönséges vízbe mártott ruhával letakartatik, melly (ha kétséges körülmények miatt jutalmát a birák nem határozták meg), $\frac{1}{4}$ óra mulva ismét a pályavonalt elfutni kénytelenítetik.

Végre a pályáról haza vezetett lovát lovásza, ennek szájába három *tojás-sárgájával*, kevés *sáfrán* 's három kalán *saláta olajjal* vegyített másfél messzely *tejet* beöntvén, egész testét szalmával jól el-eldörzsöli; a nyereg helyét pedig *hügy* 's *sóval* vegyített meleg *borral* szorgalmasan megmossa. Ezeken kivül *agát* 's *velenczei terpetin port*, utána *rozs kenyeret*, erre *árpa vizet*, végre annyi *zabot, szénát* szolgál kicsigázott 's közszánakozást gerjesztett, tán csatavesztett lovának, mennyire csak vágyát mutatja; lábait gyakran habart *hügyba salétrommal* megmosván, különös szorgalommal ismét dajkálva gondját viseli.

Ezekután ki az angolversenyszabályok titkaiba mélyebben beavattatni óhajt, ne sajnálja megvenni a pesti casinóban legalább egy pár évvel ez előtt 20 p. krajczárért megszerezhetett könyvecskét, „1827-ben Pozsonyban nyomatott magyarországi lópályáztatásnak törvényeiről szóló értekezést" — 's egyéb külnyelveken szerkesztett utmutatásokat.

Mi a lóversenyek hasznát illeti, ezeket Széchenyi István gróf (mint e honban annak érdemkoszorúzott alapítója) már annál fogva is ajálja, minthogy a vad ménesek nemesbitésére, a házi lónevelés emelésére 's telivér telepvény gyámolitására főleg eszközül szolgálnak.

Ez ügy több országban kormányilag is pártoltatván, honunkban a lóversenyt alapítóknak sok rendbeli fáradozásai magasz-

tas elismerése zálogául 's nemes ösztönül (ha nem csalatkozom még a pesti lóverseny első évében) felséges Királyunk egy drága 's gyönyörű serleget ajándékozni kegyeskedett.

Oroszhonban egy különös biztosság *Czarskoe-Selóban* a lófaj tökéletesbítésére lóversenyeket minden évben junius 18-tól 25-kig tartandókat kellőleg rendez.

Mind ezen vezér indokok mellett azonban legyen szabad igénytelen nézeteimet kijelenteni.

A lóversenynek honi lódolgunk elősegélésére kiható általános haszna eddigelé nem mutatkozott; mert hiszem, hogy egy országos jobb lónevelészhez (mint minden egyéb közérdek gyámolítására) egyéb kellék is kötve van, t. i erény, pénz, idő, 's főleg tudomány; ide értvén az áldott komoly hideg számolást is, mik csak összesen vezethetnek (haszonnal az igazság, jóval a dicső egybe olvadván) főleg e czélhoz is. — Azonban honunk jelen lóállapotja után itélve még e jelenkorban a hazánk viszonyaihoz átalában nem alkalmazható lóverseny körülható sikeréről még tökéletesen nem győződhetém meg; mert ha nem is ismétlem e munkám 152-dik lapjain igénytelen véleményemet, csak a nemes grófnak ugyanott felidézett *„Lóversenyről“* irt munkája 153-dik lapján olvasható állítását érintem, miszerint *„a lóverseny nem is való a szegény ember kezébe“*: — (pedig e jelen időben néhányat kivéve, az egész nemzet 's vele a haza is szegény); tehát csak annál fogva sem igen remélhetni a lóversenyekből a haza különféle szükségeinek megfelelő átalános eredményt, mert a nemes gróf feljebb említett munkája 53-dik lapján a futólovakról okoskodó Marmont marechalt megczáfolólag a többek közt még azt is vallja, *„hogy azon sokféle czélt tekintve, mellyet lóval ma elérni akarunk, közönséges használatra még sem mindegyike való;“* t. i. a futó (pálya) lovak közül. Továbbá azt mondja: *„hogy a futólovak tenyésztése felette kényes, 's nem sikerül még versenyi czéljára is egyenlő jóságban más fajtákhoz hasonlítva, hol néha egyik sem tökéletes maga nemében, mégis mindegyik haszonvehető, sőt minél inkább iparkodik a versenylovat nevelés 's idomítás által derekasabb kifejlésre 's nagyobb tökélyre birni tenyésztője, annál nagyobb tökélyre viszi néhányait ugyan, de viszont annál több szinte haszonvehetlen lovat is állit ki, miszerint untig is hemzseg Anglia póklábu, szarvas nyaku, minden hibák-*

kal elboritott nyomorékokkal, miből azonban nem az foly, hogy az angol szenvedelemmel cselekszik, ha mind ezen nehezség ellenére sem hagy fel az illyféle futó lovak tenyésztésével....., hanem éppen az ellenkező nyilvánul ki, t. i. hogy Angliában olly mesterségesen rendeződött el a tárgy, miképott mind e nehezség daczára is tenyészik..... a nemesb lovak törzs tartója, a telivér 's tb.

Ezen mély okoskodást elemezni nem szándékom, de igénytelenül csak azt huzom ki tehát: „hogy az Angliában tenyésztett telivér vagy sok haszonvehetlen 's nyomorék ivadékot is nemz; vagy pedig a pályáztatás által sok egyén elrontatik.

Minekutána honunk nyomorék béna lovakkal is bőven el van látva, 's a főkellék hiányán kivül ez ügy iránt (lóverseny) még általános közszenvedély sem mutatkozik, legkivált a szegényebb lótenyésztők közt; de nemzetünk jelen szellemi, sőt anyagi állapotja (ha csak a jó Isten ezt szent malasztjával áldva jobbra nem alakítandja át) sem reméltet ez ügybeni, olly ohajtott jobb sikert: igénytelen véleményem ismét csak oda terjed; hogy inkább épen tán annyi pénzbeli áldozatot sem igénylő, hazánk lótermetéhez is jobban simuló keleti nemes vérrel iparkodnánk honunk sajátságos lófaját nemesbíteni; ügyes tapintattal lassan-lassan nagyobb termetre tenyészteni; honunk jelen körülményei vezette modorban okszerüleg 's nem utánzási vágyból intézkedvén; hazánk szükségeinek 's egyéb körülményeinknek megfelelőbb nemes magsereget alapítva fentartani: egyúttal lovag iskolát (pedig legelőször is a hon középpontján) bár mennyi áldozat mellett is felállítani, hogy a különféle lókedvelő 's tenyésztő magát szükségéhez képest előbb tudományilag kiképezni alkalmat nyerhessen; de nem egyedül ocsmány nyereséget, hanem a hon javát 's nemzet jobb létét tüzvén ki magának ingerül 's dicső jutalmul: alapítassanak országszerte több kivánt eredményü ló — de lovagintézetek is, hogy ezek által is tudomány 's hideg (*okszerü*) számolás a hon minden szugaiba szivároghasson ki: Ekként fog fejlődhetni ohajtott siker, főleg ha a közjónak elősegélésére nagy 's kicsi, gazdag 's szegény a jóban, 's erényben versenyezend; de különösen, ha minden (csak egy-egy faluval biró) földes ur is keleti nemes vérü ménnel, vagy egyéb közép- 's szabályos termetü, izmos testü, szinte

nemes vérű más faju alkalmas csődörrel jobbágyainak legjelesb 7—8 kanczáit (de kérem alásan az ügy nevében! nem aranyokért, hanem legalább egy évtizeden át nagylelküleg) *ingyen* meghágatandja; 's fogadok, (bár a fogadásnak én sem vagyok nagy barátja) hogy minden annyira ajálott fogadás nélkül tiz év alatt magyar *lódolgunk* (Széchenyi István gróf szavaként), azaz: *honi ló-állapotunk* virágzóbbra fog emelkedni, 's másik és harmadik évtizedben bár melly országbeli lótenyésztéssel, ha nem is tökéletesen vetélkedhetnék, utóbb mégis minden szükségre 's pedig elég számmal kitünő lovakat állíthatand ki a magyar.

Igen is! kövessék honunk nemes keblü dús nagyjai, 's birtokosai! mélyen tisztelt felséges Királyunk magasztos, 's *atyai kegyteli* példáját; ki az ausztriai birodalom 's e honban a bábolna 's mezőhegyesi hadiló-tenyésztő intézetbeli ménekkel az ország több vidékein ingyeni hágatást legkegyelmesben kezeltet: — 's fogadom a helyett, hogy néha szerencsétlen kártyára, vagy nélkülözhető más hiuságra, vagy már sok családnak nyakát szegte fényüzésre 1000, 's több aranyt valaki koczkáztat, ezer meg ezer áldást aratand idővel még legkésőbb nemzedéke is: mire az illetőket 's átalában a hon java előmozdítására minden honpolgárt, hogy a haza őrnemtője buzdítson, lelkem mélyéből kivánom.

5. §. *A lovagjátékok átalában.*

A különféle nemzetek már őskorban kedvelt test-gyakorlatok által erősödve, különös gyorsasággal összekapcsolt ügyességet nyerni iparkodtanak, miszerint harczolásrai hajlamukat fentartanák.

Hajdani Görögországból (honnan mindennémü miveltség egész Európára elterjedt) származtathatni a jelenleg annyira divatos pályafutásokat; minők p. o. minden negyed évben Olympia (Pisa) városban tartatott pompás nemzeti mutatványokból eredtenek. Ezen többnyire öt napig folytatott nemzeti ünnepekben az athenai-, spartai-, eleuzi 's más sok népek részt vevének: kik közül sokan nemcsak gyalog *futamodtanak* vala; hanem *lóháton, kocsik-* vagy *ugrásokkal, dárdahajtással,* gyalog küzdéssel (Ringen) 's kézkaczolás-, ökölharczczal (Boxen, Faustkampf)

mulatták a nézőket; közülök a nyertesek olajbogyó-, vagy borostyánkoszorúval megajándékoztatva, e kitüntetésöket legnagyobb kincsnek becsülvén; diadalmi fénynyel honukba visszafogadtatva, neveik tiszteltetés végett kő-oszlopra felvésetének. —

A verseny kocsizás 25-dik; a lóvali futtatás pedig 35-dik olympiadesben már ismerve vala.

Midőn következőleg a görögökről minden miveltség a rómaiakra átszállott, továbbá a polgári törvény, 's jeles szabályaikkal az olympiai küzdések is ismerve lettek; ez utóbbiak csak mulató játékul rendeltetvén, az akkor még imádott pogány isteneiknek közönséges ünnepi alkalmával 's népnek egyéb mulató élvezetére az e végre pompásan készített körökben vitettenek végbe. E korszaktól fogva ama, a görögök alatt buzgóan gyámolított nemes intézkedések napról-napra mintegy homályba sülyedve elenyésztek; mindazáltal a rómaiaknál szokásba jött utóbb a *birkozás, gyalog küzdés*, (Ringen, athletes) különféle fegyverekkel; ember ember elleni vivás (Fechten, gladiatores), kik ezeken kivül a gyalog 's lovoni pályafutást is kedvelték; vadállatokkal is viaskodtanak (bestiarii), míg e gyengédtelen élvezetöket *Constantin* császár egyedül az állatokon elkövetett kinzó kegyetlenség megszüntetése végett végképen el nem törölteté.

A rómaiak 2-, 4- vagy 6 ló vonta kocsikon *igen gyorsan 's* lehető sebességgel a kitüzött czél körül, minden fenakadás vagy veszedelem nélkül a legügyesben megfordultanak: idővel e verseny kocsizásokkal hadi gyakorlatokat kapcsolván össze, ezekben a fejedelmek, főszemélyek 's nemesek is kitünő kedvvel tökéletesíték magukat: honnan utóbb a *bajnoki*, vagy *lovagjátékok* (Turniere), *futások*, (Lanzenrennen) *fej 's karika felszurások* (Kopf- und Ringrennen) 's a *lovakkali tánczok* (Pferdeballets) keletkeztenek.

E lovagjátékokat több irók tanusága szerint *Comnenus Manuel* keleti császár találta fel: eleinte csak *lófuttatás* 's rövid *lándsavetés* vala szokásban, 's különféle fordulások végett *tournois*-nak neveztettek; de legbizonyosabban a *trajáni* játékoktól származtathatnak, mellyeket a rómaiak (*Latiumnak* lakói) a latánok által *Ascanius Aeneasnak* fiától tanultak: sőt jelenleg a perzsáknál, törökök- 's több keleti nemzeteknél divatilag kedveltetnek.

Virgilnek bizonysága szerint, a latinok legelsőbben *Siciliában Anchizes* sírjánál pompás mozdulatok 's versenyfutások közt lovagjaik által mintegy szinlett csataviadalt vitettenek véghez.

Hajdan a szerecsenek is gyönyörködtenek effélékben 's igen ügyesek valának: ők vették szokásba az *összefont czifra betüket, emlék-jelmondatokat* (*devisen*), mellyekkel fegyvereiket 's lovaiknak takaróit kiékesíték: sokféle titkos értelmet tulajdonítottak a különböző szineknek; a feketét p. o. szomorúság-, a zöldet reménység-, a fehéret ártatlanság-, a veresett kegyetlenség jelképének magyarázták; 's minthogy a nőnem iránt nagy udvariasággal viseltettek, a jelenvolt szüzeket, kik a nyertes lovagoknak a jutalomdijakat kioszták, nemzeti tánczczal tisztelték meg.

E nemzettől felvett öltönynemüeket 's felfegyverkezésmódot a többi nemzetek is külön változatokban utánozván, p. a *góthok*, a *németek* sisakjaikat egy szárnyas sárkánynyal, *harpiákkal*, oroszlányfejjel, 's több efféle képekkel ékesíték ki; hogy minél rémitőbbeknek 's elbizakodottabbaknak látszathassanak: gémtollat, vagy forgót szúrván magas sisakjaikba (mit régi németek 's francziák czimerein észrevehetni): effélékkel vitézi-ünnepek avagy lovagjátékok alkalmával magukat a nem küzdőktől különböztették meg.

I-ső *Henrik* császár, Németországban 10-dik század körül szokásba vétette a lovagjátékokat; mikkel a nemességet felserkenteni czélzá: de minthogy az elkényesztetést kedvelte nemesség azokat utóbb kevesbé becsülte, 15-ik század vége felé elenyésztek.

E lovagjátékok által a nemzetek nemcsak a hadtudományban ügyesedtenek, hanem legkivált a mezőgazdák a lovakkali versenykocsizás 's futtatás által a lótenyésztésre, a lovazásbani gyakorlatra 's különösen lóidomitásra ösztönöztettek: ez okból következtethetni; hogy hajdan Olaszországban legnagyobb szorgalommal kedvelteték a lótenyésztés, hol még most is tartatnak nevezetesebb városokban különös egyházi mint polgári ünnepek alkalmával különféle pályafuttatások, p o. Florenczia-, Róma-, Milánó-, Verona-, Paduában 's több jeles helyeken; hol ezen a lovakkal, sőt szamarak- 's kocsikkali versenyezéseknek nem egyéb a czélja, hanem ama városok

körében lakó 's pompásan megjelenő népet 's idegeneket efféle látványokkal gyönyörködtetni.

Pauzaniás Görögországban tett utazásairól költött tudósitásai szerint, a szorgalmasabb 's jelesb lótenyésztők az *olympiai* játékok alkalmával megkülönböztettek.

Xenophon előadja ama lovag-gyakorlatokat, mellyeket ő *Athenában* tartatni ajálott, 's ezek használatára különös szabályokat szerkesztett: 11-dik századból maradtanak adatok mik szerint *Richard* angol király 1094-ben ezekre vonatkozó törvényt alapitott.

A *Caroussel*, melly noha ujabb időkben a régi lovagjátékok helyett divatossá lön, mindazáltal igen ritkán látható; nem egyéb, mint pompás zeneszóra műmozdulatokban, délczeg lépés 's vágtában, sőt sebes futásban is, végre: válogatott műjáratokban 's külön fegyverekkel jeles lovagok által végrehajtatott menetek 's gyakorlati mutatványok.

Láttam ugyan effélét a legpompásabb modorban, de hiteles kutfőből 's rajzok után ismerhetvén egyedül, mint ujabb időben az ausztriai hadseregnél legnevezetesebbet megemlitenem való örömömre válik; ki nemcsak *Estei Ferdinánd cs. kir. főherczeg* főhadvezér iránt, mint nemes huszár ezredének egykori tagja mély hálatiszteletet nevelek keblemben; hanem ezen cs. kir. nemes 3-dik számu huszárezrednek kedves emlékét is legbensőbb szivemben holtomig örömtelve hordandom.

Érintettem Caroussellel 1843-dik évben fentisztelt főherczeg ő Fenségét jelenleg lengyelországi hadi 's polgári kormányzó- mint 50 évi ezredtulajdonosának évnapját nevezett ezrede legfénylőbb pompával megünnepelni ohajtván, őt a tiszti kar választotta néhány egyén által Lembergből Sárospatakra kérve meghitta; ki a kitüzött napon szeretett ezrede kebelében az e végre pompásan elkészitett lótanodában megjelenvén, negyvenet meghaladó fő- 's altisztek, nem különben közvitézek az akkori még ezredbeli százados kapitány, jelenleg 1-ső fő-őrnagy, debreczeni-*Bárány János* úr, tökéletes szakértőnek, egykori tisztelt fegyvertársamnak jeles tapintatu igazgatása alatt 's pedig a birodalomnak minden részeiben tanyázó tábornokok, kar- 's főtisztek 's egyéb előkelő nemesek, szóval: különféle czimü 's minden egyéb rendü néhány százra terjedt vendégek jelenlétében közgyönyör élvezetre járták el a valóban mesterileg 's finom izléssel kigondolt mutatványo-

kat 's négyeseknek (Qvadrille) neveztetni szokott kisebb-nagyobb számu műmeneteket, melly öröm napot egy pompás, több száz személyre készített lakoma, 's este fényes tánczmulatság koszorúzott. Ó! de mély fájdalom foglalja el keblemet, hogy az ünnepélyben részt venni már szerencsés nem lehettem.

A carousselt a nemzetek a törökökkel kiállott számtalan hadaik miatt feltalálni kénytelenítvék 's ugyan egyes lovagjaik lándsával karika- vagy fejnek ügyes leszurásában, a fejnek hajtó dárdávali eltalálásában (*dárdatörés*, Lanzenbrechen), tüzelő fegyvernek alkalmas használatában, karddali gyors hadarázás 's szurásban magukat gyakorolták.

Midőn efféle lovagjátékok valamelly fejedelem, vagy főszemélyek előtt, pompás ünnepek alkalmával nyilt, vagy zárt 's fedett tanodában végbevitetnek; ekkor a lovagok többnyire több négyes (Qvadrille), vagy nagyobb számu osztályu tánczra felosztatnak; melly alkalommal a mutatvány igazgatója körülmények szerint hasznosat a jeles pompával összekötvén, változó képekben, fellengős műjáratokban finom izlésü tapintatát 's okszerü tudományát lehető legszembetünőbben tanusíthatja a nézőknek örömére: minőkben legkivált a nagyszerü bécsi cs. kir. udvari lovagtanodában az udvari lovagmesterek 's egyéb vendéglovagok, sőt fejedelmek megtiszteltetésére nagy urak is a legünnepélyesb modorban többször kitüntetik magukat.

Ide sorozhatók végre az ugynevezett lovakkali tánczok is (Pferdballets), mikben a műlovak zene után szinte ügyes lovárjaik által hátazva műtanilag járnak 's mozdulnak.

6. §. *A hölgylovazás.*

Elmondván fentebbi *soraimban* mindent, mi nemcsak lókedvelő- 's lovagnak, de lótartó 's mezőgazdáknak a lódologban elkerülhetlen szükséges, sőt lótulajdonos gazdanőknek is különféle tekintetből felette hasznos tudni, (kivévén a lótest-, boncz- 's lóorvostant, mellynek szinte alapos ismerete sok esetben tetemes kártól menti meg a figyelmes lótulajdonost) szétágazó tanainál fogva bár kissé terjedt munkámat e czikkel kedvesen befejezni szándékom, melly, remélem, különösen a lovazást kedvelő hölgyek előtt érdektelen nem leend; miről

minekelőtte értekezném, a hölgylovazás eredetéről is néhány szót említhetnem szabad legyen.

Az amazonokat, mint első nőlovagokat sokan onnan származtatják, hogy egyik melljök hiányában lótejjel nevelődtenek; mások (Amaz) zsidó szótól, melly *erős*-t jelent; honi íróink pedig *amaz-asszony* magyar szavaktól eredetöket vélik: ezek harczra született szittyai nők valának, elcinte a férfiakkal egyesülve, az ellenséggel összeütköztenek; de idővel körükből kiüzvén minden férfit (ezt mai világban már bajjal teendők), egy nevezetes birodalmat alakítának, mellyet egyikök különös törvények mellett igazgatott, egyedül női seregtől gyámolítva, különféle népeket ellenségileg megtámadván: ezt azonban sokan kétségbe vonván a fennebbi közlést inkább regének tartják; mint p. o. *amaseni-Strabo* I-ső századi iró, kivel e tekintetben kezet fog *Melissius* 's *Lamisas*, *Samius*; az ujabb történetirók közül pedig *Lancellotus* 's a hasonlíthatlan *Cellarius* e véleményben az elsővel megegyeznek.

Bölcsészeti tekintetből állításuk igaz lehet; mert alig képzelhetni egy a természettől már mindennélfogva a férfiaknál gyengébbeknek született nőktől alkotva rendezett 's általok kormányzott nagyobb köztársaságot, melly férfiak segítsége nélkül magát fentartani csak kevés ideig is volna képes; azonban ezek ellenére sokan még azt vitatják, hogy léteztek amazonok szittyai nemzetből származván; szittyákkal közösen minden ügyet, sőt hadat viselvén, együtt azokkal kormányozván országukat.

A *sauromaták*, szittyai nemzet egyik töredéke jeleskedett ekkép, mellynek hölgyei a férfiakkal együtt magukat fegyverben gyakorolták: ezt *Plinius* VI. köny. VII. fejezetében említi; nem különben *Hyppokrates*, *Platò* 's *Goropius Becanus* 16-dik századi irók Ezeknek ellenére *Petitus* azt vitatja: hogy az *amazonok* hazája olly zordon hideg vala, melly vad természetü nőket szülhetett; ezt bizonyítja *Aristoteles*, 's nemkülönben *Bodin*. Az első VII. könyv. VI. fejezetében mondja: hogy *Pontus* 's *Kaukaz* körül nyers, sőt még emberhúst evett vad nemzetek laktanak, sőt hogy *Lámia* nevü nő nemcsak saját, de más nők kisdedeit is megevé, 's ez szittya nő vala: *Tertullian* azt vitatja; hogy *Pontus* körül lakott nemzetek (*szittyák*) még szülőik holttetemeit is barmokkal együtt meglakomázták. Mind ez csak oda mutat, hogy igen is a szittyák-

tól származott *amazonok* nem olly gyengéd érzésüek, mint mai nőink, hanem mindenkép kemény férfias működésekre alkalmasak voltanak, legkivált kemény neveltetésök módja által női puhaságból egészen kivetkezvén, a férfiakkal harczolni merészkedtek. A többek közt *Atalanta*, *Jazonnak*-, 's *Camilla*, *Metab*, *Volskok* királyának leánya egyszerű kemény eledelekkel táplálva 's szígoruan nevelve a legerősb, legbátrabb férfiakat legyőzte; mellyekről *Aliam* 's *Virgil* említést tön. Általában az csak való, hogy a zordon tartományokban testalkotás-, hajlamok-, vad szokás, mindennemü erős foglalatosságokra nézve a férfi 's nőnem közt majd semmi különség nem található, 's ez ismét azt mutatja; hogy *amazonok* létezhettenek, sőt hihető: — kikről az is mondatik, hogy felette bölcsen kormányoztak 's bámulatos bátorsággal működtenek.

Bár hogyan tagadnák tehát bölcsészeti szempontból indulva sok irók az *amazonok* valahai létét, mindazáltal őket erősen megczáfolják mind azon irók, kiket *Freinsheimius*, *Curtius Q. Ruffus*-hozi értekezésében említ; p. o. *Nagy Sándor* Macedonia királyról — *Ammonius*, *Apollonius*, *Panathenaicus*, *Isidor*, *Bionius*, *Q. Calabri Callimach*, Alexandriai *Clemens*, Phrygiai *Dares*, *Dionysius Periegeta*, *Ephorus*, *Eustachus*, *Hellanicus*, *Homer*, *Menectates*, *Palephatus*, *Pausanias*, *Plutarchus*, *Pomponius Mela*, *Sallustius*, *Xenophon*'s még számtalan egyebek.

Curtius Q. Ruffus VI. könyvében Nagy *Sándor* királyról igy ir: *hyrcaniai* nemzetnek szomszédja vala az *amazon* nemzet, *Thermodonta* folyó közelében, *Themyscira* földjeit lakván; mellynek *Thalestris* királynéja, a Kaukaz hegy 's *Phasis* folyam közti nemzeteket kormányozá vala. Ez Nagy *Sándort* látni vágytól áthatva, elhagyá országát 's követe által nála bejelenteté magát őt meglátogatandó; kitől az eljövetelre szabadságot tüstént nyerve, egész nőseregét megállapodni parancsolván 's 300 nőtől kisérve a király elibe lovazva, ennek megszemlélésére, jobb kezében két lándsát tartván, lováról leugrott öt megüdvözlendő: öltönye bal mellét nem takarván, jobb melle térdig érő paizszsal födve vala, és igy nyilait könnyebben kilőheté. A király tehát közelítvén őt kivánsága felől tudakolá? kinek, hogy vele mulatandó lehessen, röviden válaszolá 's megigéré azt, hogy tőle születendő figyerme-

két neki mint méltó utódját visszaadandja: továbbá kérdeztetve: „volna-e kedve a királylyal katonáskodni?“ felelé, hogy országát minden őrködés nélkül odahagyván, visszatérni szándékozik. — 13 napi ottléte után *Thalestris* ugyan csak hazájába, *Nagy Sándor* pedig a *pártosok* felé indult, miután 's melly időtájban az amazon birodalomnak vége szakadni mondatik.

Továbbá némelly régi pénzekből is kitetszik, hogy az amazonok nem regekint hozatnak fel sok iró által; mellyeken *amazon* paizszsal, 's fejszével ellátott, érczbe vésett nőalakok láthatók; mikről *Patinus, Morellius* bővebben.

Létöknek valószinüségéről tehát nem kétkedhetni; sőt azt is tanusítják *Hippocrat, Herodot* 's *Platò*, hogy minden ügyeikben férfiakkal közösen intézkedtenek, 's országukat kormányozták: mi legnagyobb hitelességet érdemel: 's ime valamit ezzel országuk keletkeztéről is.

Valamint a külön országok különfélekép eredtenek 's élő példák szerint a kicsinyek utóbb nagygyá váltak, úgy az okozat is különböző, 's néha szerencse 's keserü viszontagságok közt változó: igy az *amazonok* országáról *Justinus philipicai* történetének II. könyv. IV. fejezetében azt jelenti; hogy az *amazonok* országa következőkép keletkezett.

A *szittyák* két fiatal királya *Ylin* 's *Scolopit* az országnagyok ravaszságai által számüzetvén, számtalan fiatalokat magukkal csődítve, *Cappadocia* határain *Thermodont* folyó környékein megtelepedtenek: a *themisseyri* földeket elfoglalván ott több éven át a körülbelőli népeket fosztogatván, ezek össze-esküvése által végre meggyilkoltattak. Nejeik sejdítvén a veszedelmet, fegyvert ragadva nem a hadat kerülvén, sőt hadat izenvén férfias erővel megőrizték határaikat; a házasságról lemondván, inkább szolgálni kivántak (a világ történetében legelsők) férfiak nélkül egy országot alapitván, mellyet külviharok ellen menten tartottanak, sőt a férfiakat megvetvén, hogy mások náloknál boldogabbak ne lennének, minden hon maradott férfit megöletvén, még a megöltek nejeiket is megboszulták a szomszéd népeknél. *Marpesia* 's *Lampedo* királyné tehát a sereget kétfelé osztván, megtámadta a szomszéd népeket 's hogy rémitő megjelenésöknek annál nagyobb hatása lenne, magukat *Mars* istentől szülötteknek hirelvén, *Europának* legnagyobb részét elfoglalva *Ázsiának* számtalan városait is birtokuk alá hajtották; hol *Ephe-*

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

sus és sok más városokat épitvén, sergöknek egy részét roppant nagy zsákmánynyal hazájokba vissza küldék.

A felette régi *arabs* iró *Prococki Eduard* fordítása szerint azt regéli, hogy az *amazonok* egy *Armeniában* megjelent 's végre csalóképen eltünt vén nőnek fondorkodásai által mintegy 800 szolgáló 's egyéb *muharai* szüzek az *ascenazi* tenger partjára semmi visszavonulást nem ajánlott rengeteg nagy erdőkön keresztül csalatván, kénytelenek valának szövetkezésbe lépni, 's egy köztársaságot képezvén, egyesitett erővel népeket legyőzni; városokat épiteni 's ama tenger déli 's éjszaki részét elfoglalni; a férfiakat körükből kizárván: azonban, ez puszta mese. Találtatik nyoma annak is, hogy nemcsak Ázsiában léteztenek, de Afrikában, sőt Amerikában is éltenek *amazonok*, kik *Thermodon* folyó körül *Euxin* tenger táján lakván, ennek éjszaki vidékein országukat terjeszték; mellyekről azonban *Petitus* iró hallgat.

Ekként lehető leghivebben az *amazonok* eredetét kifejtvén, hátra van megirnom; hogy az amazonok már *Dionisius*, *Hercules* és *Theseus* idejében éltenek; mi már majd a mesés istenek idejéig terjed; tehát a világ kezdetétől 1790ik év körül, vagyis Krisztus urunk születése előtt 2185-dik évben keletkezett az *amazonok* országa; midőn *Dionisius*, azaz: *Bachus Jupiternek Semele* nejétől született fia *Nimrod* hadseregét egész világon keresztül vezeté, már az *amazonok* ezzel hadra szálltanak (Bachart Phaleg. I. könyv. I. fejezet. 8. §. Diodor. a három Dionisiusról 3 könyv. utólsó fejezet). *Menalippa* 's Antiopiai *Hippolyta* két testvér 's királynők, az első *Herculestől*, emez Theseustól az amazonokkali hadban 1236 évben Kriszt. születése előtt elfogatván, elvezettettek. Justin. Phil. tört. II. könyv. 4. fej. szerint.

Penthesilea, *Otrerának* 's *Marsnak* leánya, *amazonok* királynéja, a *trójaiaknak* segitségére menvén, *Achilles* görög vezértől megöletett 1183-ban Krisztus születése előtt.

Az *atheniaiak* 's *lacedemoniak* közti háboru alatt az *amazonok* Ázsiába rohanván be, ezt pusztiták vala. 430-dik évben Krisztus születése előtt, *Orosius Eusebius* I. könyv. XXI. fejezete szerint.

Nagy *Sándor* macedoni király *Cappadóciát* elfoglalván, *Thalestris* amazon királynétól meglátogattatott 328-dik év körül: *Curt.* VI. könyv. V. fej.

Pompejusnak az albaniak fölött nyert győzedelmei alatt találtattak amazon öltönyök 's csizmák, de testre nem akadtanak, Krisztus születése előtt 66-dik évben. Ez időben *Kaukaz* vidékén laktanak szittya származású *amazonok*, kikről *Plutarch*, *Pompejus* életéről 2. könyv 512. old.; 's ezekből kivilághk (ha a nevezett irók az időszámolásban nem hibáztanak), hogy az *amazonok* uralkodása 2129 évig tartott, kik férjeikkel egyesülvén többnyire lótejjel nevelték gyermekeiket. *Eustachius* szerint gyikok 's tekenős békákkal 's más efféle állatokkal éltenek, 's csupán fegyverekkel, vadászattal gyakorolván magukat, megczáfolhatlan marad, hogy elsők valának, kik lóra ülvén, a lovazást nem mint mai hölgyeink mulatságul, hanem mint való mesterséget kedvelve üzték. A szegények részint *Hercules* győzelmei után, részint pedig *Thalestris* amazon királynénak Nagy *Sándor* királytól honába visszatértekor legkivált, 's egyéb viszontagos későbbi időkben kiirtatván, e világhirü nőlovagi nemzetség ivadéki még most is az oroszok által folytonosan ostromlott *Kaukaz* hegyvidékein lakó nemzedékek közt magyar lovagias szellemet lehelnek.

Éljenek kedves emlékezetünkben a lovagias szellemü szittya vérü *amazonok*; de nem azért, mert a férjfiakat gyülölték (ha igaz), hanem, mert ős eleinknek rokonai lévén, hozzánk őket is közelebb viszonyok csatolják: 's most *Kaukaz* vidékéről szellemileg édes honomba visszatérvén, a kitüzött tárgyat fejtendem ki.

Mindenek előtt megvallom, nem tartozom azok közé, kik a czélszerüen öltözött 's illedelmesen lovazó leány vagy asszonynak többnyire csak negédes mulatságból történni szokott e rendbéli foglalatosságát azon oknál fogva nem helyeslik, mert természeti tulajdonaival rendeltetésének ellenére visszás állapotba helyezve látszatik; hanem azért (bár büvös termetével 's többnyire úgy is fátyollal letakart bájoló képével a szokatlan nézőket elragadja), hogy eredeti bélyegéből valamennyire kivetkezve, néha kisérőinek vigyázatlansága 's végveszélyében kellő lélekéberségének hiánya miatt övéinek drága életét, vagy ép csontjait legkivált hölgynyeregben koczkáztatja; mint több e rendbeli szomorú példát elősorolhatnék: tehát inkább kivánnám; hogy vagy nagyobb biztosságuk kedvéért férfiak módjára lovaznának, vagy inkább kocsizva sétálnának: azonban a műlovagnőkre nézve fenemlített ellenemnek vélemé-

nyét pártolom, hogy t. i. a műlovár-hölgy (leány, bár asszony legyen), némelly mozdulatai által hölgyi viszonyaiból egészen kivetkezve, nemének legdicsőbb tulajdonától, a mindenkor kivánt szeméremtől eltérve, néha legvisszásb bajnokisággal tomboló paripáján körül száguldozva, a nézőket ugyan bámulásig elragadja; de mit a gondos szülék, vagy egyéb nevelők itt-ott a gyengéd koru fi, vagy leánykák szivében magasztast épiteni szerencsések valának, egyegy szembájoló mutatványnyal örök lelki nyugtalanságot bécsepegtetve idegen kezek lerontják, 's ez legkivált a köznép nevelésére vészteljesen hat: minélfogva nem ártana ez ügy körül az illetőknek kissé gondosabban intézkedni; legkivált azt nem engedni meg, hogy műlovagtársasági alig 3. éves gyermekek (ha nyergökhöz is kötve) szabadon iramló lovak hátán a legbensőbb szorongatásoknak elkerülhetlen jelei közt a nézők nagyobb részének lelki borzalmára, nyargalva minden perczben a legnagyobb veszélynek kitéve, ekként mulassák a nézőket: 's főleg jól megadóztatni kellene a társaságot, hogy a játszva, 's önmagát is mulattató módon gyűjtött temérdek pénzt az országból ki ne vigye.

Van azonban egy oldala a hölgy-lovazásnak, mellynélfogva nem kárhoztathatni ezt mint testi gyakorlást: de inkább csak zárt tanodában; hol kevesebb veszélynek tétetik ki az illető, bár hölgynyergen oldalasan is ülve vezesse lovát: minden esetre méltó; hogy a nőnem is ismerje közelebbről a lónak mint nélkülözhetlen házi állatnak kitünő 's természeténél fogva az embernek gyönyörködtetésére szolgáló tulajdonit. — De végre kedvező körülmények közt szükségesnek is tarthatni, p. o. városi elpuhult hölgyeink gyengélkedő egészségök szilárditására 's némelly finomabb 's gyengébb nőtestnek valamennyirei erősitésére: általában ez állat iránti okszerübb bátorság nyerésére, sőt rendkivüli esetekbeni mihez tartás végett tanácsos a hölgyeket is a lóhozi ovatos közelitésre szoktatni. —

Végre nem vitatván, hogy a nőnemnek ló körüli bátorsága hiányzanék (noha több jelenetek szemtanujának lenni szerencsés valék), két ujabb rendkivüli példát emliteni méltónak tartok p. o. *Victoria* angol királynő, *Miss Quentin* fiatal hölgyet nőlovászáúl fogadta, ki a *londoni fashionable* világ bámulatára egészen vad 's szilaj 5 lovat királynéja szá-

mára olly jelesül tanított be, hogy ez előbbi szilaj állatok most olly türelmesek 's szelídek, minők csak hölgyparipák szoktak lenni.

Mialatt *Londonban Miss Quentint* bámulják, *Párizsban Th.* kisasszony mint első legmerészebb nő-lovag vonta magára 1840-dik évben a köz figyelmet: a telet ott töltvén, általa felneveltetett magyar lovát olly ügyesen hátazta, hogy köz álmélkodást gerjeszte. Társalkodó 51 szám. Pest Junius 24-kén 1840.

Nem akarván, sőt illőnek sem vélvén a felől értekezni, hogy városi gazdag hölgyeinknél néha szenvedélylyé válik a lovazás, (falun nem ritkaság láthatni a nőket lovon haladni) hölgynyergeni szükséges bátorításukra némelly szabályok nélkülözhetlenek lévén, egyedül azt emlitem meg, hogy gyenge őz bőrből készített (tisztességgel mondván) nadrágot húzzanak fel. —

Néha a hölgyeknek minden tekintetben legajálhatóbb férfiak módjára lovazni, mind egészségök szilárdítására, mind pedig lovaiknak bátrabb 's hatályosabb vezethetésére nézve; mindazáltal divatosabb lévén a hölgyeknek saját nemü nyergökbeni illedelmesb sétalovazása, ez oknálfogva az utóbbi módról értekezendem.

7. §. A hölgy-paripának megválasztása 's kellő minősége.

Nincs nehezebb feladat, mint hölgy-paripát nem csak megválasztani, de kitanítni is; mert egyéb jámbor, kellemes mozdulatu, szép, biztos, ép, könnyü, erős 's jelesen idomított paripának elősorolt tulajdonin kivül legkivált szükséges, hogy a hölgy alatt szolgáló ember-észszel 's szivjósággal is birjon; miszerint néha magára hagyatva, minden veszélyt ön magától is elkerülvén, érdemetlen büntetést is türelmesen viseljen 's vakon engedelmeskedjék: melly kitünő tulajdonokat egy egyénben központosulva majd lehetlen feltalálni; ennél fogva tehát a hölgyparipának legfőbb kellékei közé tartozik:

I-ször: a *hölgyparipa* legalább tetszős testszabású, ha nem is kitünő szépségü, kis fejü, magasan kinőtt nyakú, lapos vállú, idomos czombu, középszerü nagyságu, egyenes

dereku, 's farkhordó; széles gömbölyü testü (hogy a nyereg állandóbban fekhessék), szóval: arányos termetü legyen.

II-szor: hiba volna hölgy alá 6 évnél fiatalabb, vagy 12 évnél korosabb paripát választani; azonban nemes vérü, teljes erejü 's ép lábú koros lónál inkább kivételt tehetni, melly a fiatal lónál mindig alkalmasabb hölgyek alá; illyen utóbb bár mennyire mutatkozzék is szelidnek, néha egy negédes ugrás által a szórakozott hölgyet illő tudomány, bátorság 's gyakorlat hiányában legnagyobb zavarba hozhatja; mit azonban egy mindennap használt öregebb paripától csak rendkivüli esetben tapasztalhatni.

III-szor: akármelly vadon felnőtt fajbeli ló legkevesbbé alkalmas hölgyek alá: az *angol* vérüek közül egyedül a vadászló (*hunter*) a franczia lovak közt alkalmasb a kisebb termetü *limosin*: kevésbbé a *norman* ló: legalkalmasb az első 's legnemesb franczia faj: 's minthogy való arab 's perzsa lovat mint legszelidíthetőbbet csak nagy áron 's nehezen szerezhetni meg, a nagytestü *holsteini, hannoverai, angol* vagy *keleti* vérrel nemesbített *porosz* lovat csak ritka kivétellel használhatván, az ismert lófajak közt átalában minden tekintetnél fogva hölgylovazásra legalkalmasbnak csak a közönséges *meklenburgi* ló ismertetik.

IV-szer: a hölgy-paripának nem szabad felette vérmes 's tüzesnek lenni; inkább csendesb mérsékményü legyen; ellenben a nagyon tunya lovat sem kell e czélra választani; mert az illyent szüntelen nógatni a hölgynek mulatságára nem válnék.

V-ször: legyen a hölgy-paripa tökéletes erejü, azonban rendes idomu 's tökéletes engedelmes; nehogy véletlen perczben hölgyét ellenható mozgásaival meglepvén megzavarja; szóval: a legerősb hölgy-paripa leggyengébbnek tessék lenni.

VI-szor: a hölgy-paripa mozgásai legyenek könnyüek, biztos 's kellemesek; lépése haladó; ügetése nem lélekrázó, 's vágtája rövid; fesztelen, könnyen 's legkivált biztosan forduljon.

VII-szer: a hölgyparipa szőrszinére nézve saját izlésü tárgy; legszebb az aranysakó, szürke, aranysárga 's világos pej, legkivált ha szép szerszámmal ékesítetik fel: nagy küljelek néha a legszebb lovat is elrútitják, kivévén a homlokán

lévő csillagot, vagy két kevéssé fehér lábat; 's ha vágott farku, ezt emelten kell hordania.

VIII-szor: végre a hölgy-paripa minden kitünő 's előfordult tulajdonain kivül nem csak műtanilag 's a szabadbani legbiztosabb használatra idomítva, hanem különös jámbor 's szelíd indulatú legyen.

8. §. *A hölgyparipának kantározása.*

A hölgyparipát pánczélforma gyenge áll-lánczczal ellátott igen könnyü zablával felkantározni ajálható; melly a hölgynek bár engedékeny-, azonban ritkán állhatósan tartott kacsója által tűrhető-kellemesen a ló szájszélére hasson.

Továbbá a hölgyparipára egy orrszegő-szíjat (Sprungriemen) is alkalmazván, azt okszerüen összeszedni kell; s minthogy a hölgyek inkább hosszú szárakkal szoktak lovazni, az e szíj hatása által korlátozva, rövidebben lépni 's minden mozgásaiban illő időmérletben, de biztosabban is fog haladni.

Ezen kivül még egy, a nyelvfék bal karikájába becsatolt vendégszíj ellenvégével a nyereg bal elő-karimájához olly rövidre köttetik, hogy a ló kénytelen legyen fejét valamenynyire balra tartani: minek az a különös haszna, hogy siető vagy ragadni induló lovát a hölgy (jobb nyelvfékszárát megragadván), vagy a jobbra lovagló gavallér bal kezében fogván az utóbb nevezett nyelvfékszárt, a balról szorosan kikötött vendégszárnak ellenhatván, 's ekként mintegy összemüködvén, egyik vagy másik azt könnyebben csillapítva, tartóztatva előbbi járásába visszaigazíthatja.

A kantárszíjaknak minő szinből készítetése mindenkinek kényekedvétől függvén, nem határozható meg: azonban a világos szinü szemre mindig kedvesebb mint a fekete bőrü. A homlokszíj leginkább a paripa fejét ékesítvén, teste szinéhez illőleg választassék.

A hölgynyereg- 's hevederekről

már II-dik rész 10-dik §-ben, 264 lapon emlités tétetett.

9. §. A hölgyparipának különös idomítása.

A hölgyparipának fő tulajdonai közé tartozik; hogy tábori szolgálatra tökéletesen kitanítva, felette engedelmes 's ügyes legyen; nehogy néha szórakozott hölgye által elaltatva ellenszegüljön. Vágtában igen könnyen kell fordulnia, 's szerfelett érzékeny szájúnak lennie nem szabad; nehogy nyughatatlan kézzel tartóztatván vagy megállítatván, egyensúlyját elvesztve, inkább előjére ereszkedvén hölgyét nyergéből kilökje. E kellékét a lónak legkivált okszerü termete, illő ereje 's mérsékménye fogja gyámolítni.

A hölgyparipának különös idomítása tehát (melly elébb már megszelídítve, ügyessé 's minden elékerülhető esetekben biztossá téve tökéletes táborilag kiképeztetett), következőkben öszpontosul:

I-ször: hogy hölgynyereg alatti vezettetésével egészen ismeretes lévén, a hölgyeknek szokott ruháitól, tollas kalapjaitól 's egyéb piperétől ne féljen. —

II-szor: a felülés 's leszállás alatt tökéletes csendesen kinyujtózva álljon; ez által a hölgynek e rendü működéseit könnyitvén. Többen (kik közt *Loizet Keresztély*) legkivált a felülés 's leszállás előtt a hölgyparipát letérdelni tanítják; de ez csak műlovaktól várható 's igen ritka jelenet. —

III-szor: hogy a hölgyparipa a nyelv- 's vesszőjelre egyedül, mint nógató eszközre tanítva legyen; minthogy a hölgy czombjaival nem serkentethetik, mint a férfiak alatt.

IV-szer: hogy a külső kantárszár hatására kizárólag engedelmesen forduljon; mi egyik fő tulajdona.

V-ször: hogy tüstént jobbra kivágjon, mihent hölgye jobb vállát vesszejével érinti; 's semmi esetre (bár hölgye akármi nyughatatlanúl is ül, vagy kantár-keze jeleit változtatja) járatát ne változtassa, míg hatályosan más nemü mozdulásra nem intetik;

VI-szor: hogy könnyen tartóztathatván szinte gyenge mozdulással 's halkkal meg is állapodjék; de főleg, hogy megfeszített szárak hatására hátra ne mászszon, vagy (távul légyen) még ágaskodjék.

VII-szer: hogy a néha csipkedő 's rezzentő szárak hatását türelmesen megállja; egyébiránt rendetlen 's bizonytalan je-

lekre is szoktatva, kivánt járatát mindjárt ne változtassa; sőt a legellenkezőbb jelek ellenére is mintegy bensőleg ösztönözve tán szórakozott hölgyének kivánságát megelőzőleg kitalálva teljesitse.

VIII-szor: hogy a hölgynek legnyúgtalanabb ülése, álhatatlan vezetése, vagy néha a segédjeleknek legügyetlenebb alkalmazása által sem zavartatván meg, mindent engedelmesen tűrvén, sőt legparányibb ellenkezés nélkül is kedves hát-vendégének kivánságát teljesitse.

IX-szer: hogy minden, a férfilovag alatt szokott czombjelek nélkül súlyegyenben 's ügyesen forduljon, a leggyengébb nyelv 's vesszőjelre a nélkül; hogy elébb farával kitörne.

X-szer: hogy minden tárgyhoz, minőt csak hölgye közelebbről megszemlélni vágy, bátran 's legcsekélyebb hátrálás nélkül biztosan közelitsen.

XI-szer: hogy megelőző engedelmességgel 's hizelgő tartással hölgyétől nevénél hiva 's hozzája szelíden közelítve, gyengéd kacsóiból a czukrot, kenyeret vagy egyebet csinján elfogadván; hölgyét, ha épen vágyainak más tárgya jelen nem volna, nyájasan meg is csókolja; szóval: bizonyítni- vagy tagadnia kell mindent, mikép azt hölgye kivánja: sőt előtte letérdelnie, ágaskodnia, uracsnéjának jelére lefeküdnie 's magát holtnak szinlenie is kell; hogy lehető legtökéletesb engedelmességét tanúsitsa: 's tehát végre

XII-szer: a hölgyparipának harapni, vágni, rúgni nem szabad; vagy más erkölcstelenségnek legtávulabb nyomát se gyanítassa; hanem egész valója átalakítatván, okszerü idomitása által minden képzelhető viszonyban alázatos, szelíd, engedelmes 's önmegtagadási indulatot tapasztaltasson.

10. §. A hölgynek paripájához közelítése.

Mielőtt a hölgy felülni, paripájáról leszállni 's ezt hátazni tanítatik, vele előbb ismerkednie, 's mintegy barátkozva magát vele ismertetnie kell. Az istállóban ritka hölgy keresvén fel kedvenczét, ajálható ezzel a szabadban kissé mulatnia, mellyhez soha szelesen, legkivált hátulról ne közeledjék, vesszejét illykor ne emelintse, vagy zsebkendőjét kezében ne tartsa, (mert a fehér szintől néha retteg a ló) 's ne hada-

rászszon. Illy módon halkkal hozzája menvén, édesden vont hangon 's úgy is már vele született nyájas tekintettel azt megszólitván, kis darab czukrot (de vigyázzon kérem! hogy gyenge kacsóját vagy ujacskáját egyúttal be ne kapja) lapos tenyerén nyujt neki, vagy legbiztosabban lovásza által szolgáltat; miként hozzá szokván a paripa, hölgyét utóbb távulról is megpillantván, már örömjelentve nyerítni fog 's feléje sietve nyalánkságát mintegy követelendi: ez által jobban jobban simulván hölgyéhez, ennek tollas kalapu szokatlan öltözetétől többé nem rémülend el; sőt mintegy enyelgő tetszését fogja mutatni. Szükséges ismerni a hölgynek legkivált paripája 's általában minden lónak gyengéit és rosz oldalait: bár melly lóhoz is tehát mindig elülről, oldalt közelítsen, de hátulról soha sem; *elülről* t. i. a váll 's heveder közt, és soha egyenesen feje előtt ne állapodjék meg; mert kedves uracsnéját orrával véletlenül könnyen fellökheti a negédes négylábu arszlán. Hasonló módon csendesen 's csinján (a mint közeledett) szinte távozzék paripájától: őt nyájas 's megelégült hangon nevénél megszólitván, neki kevés czukorral kedvez; mi által bátrabb 's hölgye iránt bizodalmasb leendvén, végre még utána is szaladand, tán mint kis ölebe. Ez a lovazásnak egyik kellemes élvezetü oldala jámborítja a lovat, 's ezt kedvencz tárgygyá teszi: 's ha a bájoló hölgy valóban a lóval társalgási foglalatosságban kedvét lelni mutatja, tanítója e közben, vagy utóbb sétafordulóiban is a hölgyet változó előadásokban kétszeres lelkesedéssel a lónak természet- történetével megismertetheti; a ló különféle fajtáiról, testi, lelki tulajdonairól beszélhet; termetét fejtegetheti; a ló ápolása-, tartása- 's idomitásáról, 's szóval mindenről; mi csak előtte érdekes lehet, okszerüleg előadva felvilágosíthatja.

11. §. Mit szükséges tudni a lovaghölgynek paripája kantározása 's nyergelése felől?

Szakértők előtt felesleg mondanom, hogy egy egészségét szilárditni akaró, vagy egyéb séta-lovaghölgynek nem szükséges alaposan ismerni 's betanulni a kantár-tant, 's mindent, mi ezzel elválaszthatlan kapcsolatban áll; hanem elég, ha a kantározásról, kellő jó nyergelés 's ezek ellenkező hatásáról

világos fogalma van: miket lovagmestere leginkább csak mulatólag iparkodjék előadni, nehogy e rendbeli hosszas lefoglalása által unatkoztassék.

Elég tudni a lovaghölgynek, hogy mellyek a kantár-, vagy nyelvfék-szárak; 's ezek mennyirei hatása milly befolyású a lóvezetésre? továbbá, hogy a nyereg a lóhát közepére kellő szorosan 's mozdulatlanul hevederrel lecsatolva legyen.

12. §. A hölgy lovára felülni 's leszállni tanittatik.

A nyájas tekintettel gyengéden lovát megszólító hölgy ehez közelítvén, balvállához lép; miközben lovásza 's már előbb is az egy lejtes helyre vezetett lovát jobb kezével kantárjának pofa szíjánál csendes állásban tartva, bal kezével a nyereg bal tábláját erősen lefelé húzza: ekkor a hölgynek jobbjáról álló mester veszszejét fogván, oktatja, „mikép kell felülnie". A hölgy balkezével megragadván a nyereg szarvát, jobb kezével a mellette álló mester vállára támaszkodik; vagy (mi legczélczerűbb) a nyereg hátsó karimáját megfogva, bal lábával a kengyelbe lépvén, jobbal, de nem ugrólag, testét meg lódítván, egyenes testtel a kengyelbe felemelkedik; midőn egyetemben egy nyolczad fordulással a ló feje felé csinján 's csendesen a nyeregre leülvén, jobb czombját a nyereg szarván áthelyezi, elhagyván ezt bal keze, jobb pedig forduló testét szabadon követve: minek megtörténte után ruháját rendbe szedi, nehogy lovazás közben figyelme elvonassék, vagy lova elrémítessék. Mesterétől veszszőjét átvevén, ezt jobb kezében hegyével felfelé 's lovának balfüle felé tartja; kantárszárait rendezi, t. i. a nyelvfék-szárakat ezzel választva, a kantárszárakat is egyelítve tartja; jobb kezével azonban az azokon lévő szorító szíjgombot hátra húzván, bal kisujját a kantárszárak közé helyezve, 's bal markát bezárva, hüvelykét lapjával a kantárszárakra fekteti; melly fogásokat ló nélkül is gyakorlatilag legkönnyebben megtanuland a hölgy. Utóbb a jobb nyelvfék-szárat is jobb kezével röviden fogja, míg érzi, hogy lova szájszélére eléggé hat: ezek után mind két kezét közel egymáshoz, mintegy 4 újjnyi magasra a nyereg előkápája fölött tartván, azzal nem bajlódik, miszerint a balkéznek körmei ég- vagy föld-felé álljanak.

Midőn a hölgy paripájáról leszáll, ismét egy lovász lejtben állván, azt mint a felülésnél alkalmazott kézfogásokkal csendes állóhelyben erősen tartja; ekkor a hölgy vesszőjét lovagtársának, vagy mesterének átadván, a jobb kezében fogott szárt kiejtvén, azzal a kantárszárak végét fogván erősen, balkezével a szorító szíjgombot kellő rövidre a ló nyaka felé visszacsúsztatja: ez megtörténvén, a hölgy jobban balra fordulva, keresztben a nyeregben ülvén, jobb czombját a nyeregszarvon visszaemelve, balczombjához helyezi; jobb kezével e szarvat megragadván, bal kezével a nyereg karimáját megmarkolva felemelkedik nyergéből 's visszafordulván nyomósabban a kengyelbe lépve csinján 's csendesen leszáll feligazodott felső testtel: értvén azt is, hogy elébb ruháit rendbe kell szednie, semmint végképen kiemelkedett nyergéből: melly földre ereszkedvén, lova felé fordulva ezt édesgető szavak közt dicsérvén 's jutalmazva czukorral, kissé simogatván elhagyja; lovásza pedig kivetvén áll-láncát, hevederét kellőleg tágabbra bocsátván, sétálva haza vezeti.

13. §. A hölgynek testaránya 's lován szükséges testtartása.

A hölgynyergeni ülésnek szabályai különbözvén a férfimódon ülés törvényétől, az elsőbbi alatt más fortélylyal is lelhetni fel a testarányt, más a kalmazás által tartatván a test; a hölgyekre nézve tehát következők szolgálhatnak sinórmértékül:

I-ször: a hölgy, terharánya elnyerésére mindig nyerge közepén ülvén, inkább lovának bal-előrésze felé kissé előre hajolva tartsa magát, a lónak jobbján a lábát foglaló szarv gyámolítván őt: de hogy bal felé előre hajló testét annál biztosabban terharányba helyezve tarthassa, bal czombját kissé erősebben kinyújtván, ez egyenesen tartott felső testének ellenterhül szolgál, nehogy hátra jobbra lebukjék.

II-szor: mi a hölgynek nyergében biztos tartását illeti, e végre jobb czombja átkarolván erősen a szarvat, ennek előkarimáját ugyanazon czombjának meghajlott térdével mintegy összecsatolva tartja; mit a férfilovazásnál a lovag szabályos jobb lábának tartása pótol: e közben a hölgy (bal-

czombja ellensúlyúl szolgálván) hajlott térddel lehető legjobban lovához szorítja balikráját: e két szabályban foglaltatik a hölgynek lova körüli biztos 's czombjai rendes működése.

De hogy erre 's minden e működéssel összeható fortélyokra valaki a hölgyet taníthassa; szükséges, hogy maga is ügyesen tudjon hölgynyeregben lovagolni.

Midőn a hölgy terharányát elveszti, ezt csak czombjainak összehangzó hatásával nyerendheti vissza; t. i. jobbczombját térdhajlásban a nyereg-szarvához növekedő erővel szorítja: Ez okból nem ajánlhatni eléggé, hogy a hölgynyereg minél szorosabban 's pedig három hevederrel a ló testére illesztessék; azonban, ha előbbi módon magát terharányba vissza nem helyezendheti, ekkor jobb keze kiejtvén a nyelvfék-szárt, megragadja a nyeregszarvat, egyetemben bal kezében fogott kantárszárakkal lovát csillapítja, vagy kellőkép megállítja, de soha e szárakat kezéből egészen nem bocsátja ki: mi által lova fölötti hatalma tökéletesen megszünne, 's azon perczben a kisérő arszlán a hölgy lovát jobb nyelvfékszáránál fogva tartóztatja; vagy szükségből, vagy végső esetben a lebukni hajlandó hölgyet támogatva visszahelyezi.

III-szor: a hölgy (ékes ülésére 's szabályos testtartására nézve) csak úgy viselendi magát, mint egyébkor, p. gyalog mentében, vagy tánczközben. Teste minden részeiben mindenfelé hajlékony legyen, 's szemét soha egyedül egy tárgyra ne szegezze. Feje mindenfelé könnyen fordulva, karjai nyugalmasan testhez szorítva, ehez alkarjai lehető gyöngén közelítve, illető tagjaival mindig fesztelenül működjék.

14. §. A hölgylovag kantárkeze, segéd- 's büntető jeleinek okszerü alkalmazása.

A hölgy előbb helyben álló csendes lovon tanítassék be, hogy előforduló esetekben ezeket czélszerüen használhassa; tehát

I-ször: hogy a szárak mindig kellőleg meghúzva hassanak 's e végre a hölgy ezeket rövidíteni 's ismét hosszabbra fogni tanítassék, illető tövében gömbölyített kezét testéhez közelítvén. Meg kell neki magyarázni; hogy a szárakat egy kormányevedzőhez hasonlíthatni, 's hogy lélekéberségét a hölgy semmi esetben ne veszítse el, nehogy ezen egyetlenegy

hatalmas eszközétől megfosztatván, rajta legszelidebb lova is kifoghasson.

II-szor: ki kell fejteni alaposan a szárak meghuzatása vagy hosszabbitása módját, 's ekkénti hatásukat.

III-szor: meg kell mutatni a hölgynek, miként szükséges neki kantárkacsóját különféle működésben mozditni, 's legkivált lovának tartóztatása közben, vagy megállításánál fordítni.

IV-szer: figyelmeztetni szükséges a hölgyet; hogy paripája többnyire kantárszárak ellen szokott hatni; ennélfogva tehát mennyire kell hogy ezt illő jelekkel kantárba izgatni 's mérsékményéhez képest nógatni, vagy tartóztatni; miszerint összeszedetten járjon: mi által a fél 's egész megállapodás-, vagy rövid tartóztatásról világos fogalmat nyerend.

V-ször: emlékeztetni kell arra, hogy bal hüvelykét lapjával mindenkor szoros érzékenyen kantárszáraira fektesse; nehogy kezét paripája megcsalván, szárai egyikét véletlenül meghosszabbitva, őt legnagyobb zavarba hozza: minélfogva ezeket időről időre, jobb kezével végét fogván, kiegyenlítenie 's balkezével illőleg megrövidítvén velök szabályszerüen működnie kell.

VI-szor: a fordulást eszközlő kézmozgást értelmesen meg kell mutatni a hölgynek annálinkább, minthogy ő czombjaival nem működhetvén, különösen a kantárnak külszárát kell használnia, nehogy paripája farát félre vesse. E fő ok oda vezérelje a mestert, hogy minekelőtte a hölgy paripáját megszállja, ő azt mindennap előbb röviden meghátazván, fordulásokban is gyakorolja.

VII-szer: a hölgy kantárszáraival sróf módoni működhetését felfogni-, 's megkülönböztetni-, a szárak rögtöni megfeszitését a csipkedő meghuzatásoktól, továbbá kezét tövében mindenfelé forgatni-, azt hátra testéhez húzni-. vagy körülmények szerint előrebocsátani-, vagy a fordulásoknál oldalra helyezni értelmesen tanitassék: ez alkalommal röviden a fél 's egész megállitás fortélya ismételve hozassék emlékezetébe.

VIII-szor: mondassék meg a hölgynek, hogy segéd- vagy büntető jelei paripájának mintegy hölgye akaratját tolmácsolják; ezeket tehát minduntalan változtatni nem ajánlható; különben ezeket kellő bizonyossággal nem értendi el; 's ennélfogva

IX-szer: a hölgy lovát bizonyos jutalmazó 's édesden hangoztatott szavakra szoktassa;

X-szer: felfogván a hölgy paripájának megállítására vagy fordítására tudni kellő jelek minőségét, őt a serkentő jeleknek okszerű alkalmazására is betanítni szükséges; minők következők: gyengébb, erősebb nyelvcsattanás, vagy vesszőnek e szerinti suhantása; mellyet egyedül lépés- vagy ügbeni nógatásra mozgat, vagy ezzel paripájának jobb vállát megcsapkodván vágtára inti.

XI-szer: tanítassék a hölgy, miként lehet, sőt kell lovát hátra-léptetése után ismét előre indítni; miként helyben jobbra, balra fordítni, mielőtt lovát hátazva megindítsa 's azt különféle járatokban vezesse.

XII-szer: noha a lovaghölgy ritkán jő olly esetbe, hogy paripáját oldalt léptetni kényteleníttessék, azonban bár őt mindig kisérendi egy-két arszlán, nem felesleg tudnia, minő jelekkel lehet a lovat oldalt léptetni; mi, rajta keresztül ülvén felette nehéz feladat: ha tehát lovát oldalt-jobbra át akarja léptetni, ekkor bal-czombját erősebben lovához nyomkodván, az indulásra jelt ad, egyetemben bal kezét jobbra helyezve a jobb kantárszárt valamennyire meghúzza, jobb-kezével pedig a nyelvfék jobb szárát megfogván, kitűzött vonalán lehető legegyenesben vezeti; azon közben csak annyira nógatván azt okszerü jeleivel, mennyire ellenhatólag az illetőkkel tartóztatja. Ha lovát balra oldalt a hölgy átléptetni szándékozik, ellenkezőleg működik a kantár-kéz; a bal kéz t. i. balra helyezve bal kantárszárral azt inti, minek ellenében jobb nyelvfék-szárral ellenműködve, farára kell hatnia, hogy ezt rögtön félre ne vesse; hevedere megé hegyével lefelé-tartott vesszőjével pedig néha-néha jelt adván, hátulját mintegy néha vesszőjével is balra menésre intett előjének utána serkengeti.

15. §. A hölgynek első oktatása, melly szerint lovaznia kell.

A lovagtanár a hölgyet jobbjáról kisérve, ennek paripáját futószáron mindenkor a tanodában nehány lépésig körül vezetve, utóbb ennek egyik csak félember-magasságra is be-

kerített oldalánál megállítván, a hölgyet egy ezen oldalfalon kivül alkalmazott zsámoly segitségével lovára felülteti; ki maga 's lova iránti szükséges bizodalom 's bátorsággal felfegyverkezve, szabályszerüen felülve, testét rendesen tartván, eleinte lovát csak lépésben vezetni tanítatik; minden legkisebb hibáinak megigazítására tüstént 's minden tekintet nélkül figyelmeztetvén: utóbb a szabályok szünteleni ismétlése után a négyszeg sarkaiban fordítandó ló hölgye által csendes rövid ügre indítatik: ezt tanárja jobbján kísérve, paripáját futószáron fogva figyelmesen vezeti, de tüstént tartóztatja, míg a terharányából kirázatott hölgy ebbe magát nem helyezendi viszsza; mellynek futószár nélküli vagy szabadbani lovazásra annál kevésbbé adassék engedelem, mig szabályszerüen ülni, lován súlyegyenben tartózkodni 's azt rendesen vezetni nem tudja; a bekövetkezhető veszélyt nem ismervén, bár mennyire kivánná is azt.

Ekként tehát még jó ideig gyakorolván a hölgyet, ezt mellesleg gyalog kiséri; lovát futószáron tartván, vele azt sarkokban 's egyebütt fordítatja; nagyobb, kisebb körön járatja, megállítja, hátráltatja, 's ismét útnak inditván, ezt mindig szabadabb vezetésére bizza: végre tehát látván a hölgynek szabályszerü vezetésében, illő ülés- 's testtartásban nyert előmenetelét, 's tapasztalván elég bátorságát felszabadítja lovát a futószároni vezettetéstől 's ezt szabadon hátazni engedi; mellyet (felülvén a lovagtanár is lovára), bal kezével jobb nyelvfék-száránál fogva vezet, saját lovát jobbjával kormányozván, a hölgyet tán elvesztett terharányának visszanyerésében gyámolítja; mire egyúttal az orrszeg-szíj 's jobb oldalróli vendégszíj nagy segitségül szolgál: kisérve a hölgyet, folytatván lóháton a négyszegbeni lovazást, ezt ismételve mindenben gyakorolja, s azt mit előbb futószáron vezetvén véghezvitt; növekedő ügyességét tapasztalván sebesebb mozdulásokban haladni inti, néha az ügetést vágtával felváltván; mire segitségül a lovagtanár saját vesszőjével hölgye lovát jobb vállánál megilletvén, ennek jobb nyelvfék-szárral segédjelt ad; 's ha végre hölgyének bátor biztos tartásáról meggyőződik, sebesebb járatokban fordulni engedi; rögtön megállapodni 's ismét sebes járatban p. o. ügy- vagy vágtában megindulni kéri, 's mind ezekben addig gyakoroltatja változtatva, mígcsak nyúgalmas szilárd ülést 's testtartást, testének

súlyegyenbeni helyzetét, ügyes vezetést, lovagias kedvet 's bátorságot eléggé nem tanusít: miknek nyilvános jeleit adván, szabad földre kilovaztatja.

16. §. A hölgynek szabadbani lovazása. *)

Mindenek előtt a hölgyet figyelmeztetni szükséges, hogy kettőztetett vigyázattal vezesse paripáját, csendes, 's nem hamarkodó *lépésben* tartsa együtt egész lovát; mert a ló hamar észrevevén kegyesének hanyag működését, valami nem vélt ijesztő tréfamozdulattal meglephetné: ez alkalomkor igen czélszerü a lovat néhányszor röviden megállitva, tüstént helyből előre csendes lépésbe meginditni, miszerint hátuljára nehezkedve annál könnyebben kiinduland szabadított előjével; szóval: a fordulásokat is többször ismételvén, mérsékelt mozdulásban kellő egész figyelmét lovára fordítsa; 's elegkényelmesb járatban a lovag legszigorubban megkivánhatja hölgyétől, hogy testét minél rendesebben helyezve tartsa.

Az ügetés, a lónak legkényelmetlenebb járata lévén, ritka hölgynek tetszik; általában a lovagnők inkább a vágtát kedvelik; mindazáltal szükséges erről is tudni ama hölgynek, ki (nem lehet tudni melly okból) kizárólag kedvenczét meghátazni ebben vágy. Az ügetésben tehát annál csendesebben ülve iparkodjék terharányát fentartani a szép lovaghölgy; kantáros keze ide 's tova ne biczegjen, alsó bal karcsontját nyúgalmasan testhez közel tartva 's derekát meghúzva, balczombját lovához lehető közel tartván lovának jobb oldalára hajolását minél szorosabban kerülje el; mi által legkönnyebben elveszti terharányát.

Legcsendesb 's lehető legrövidebb ügben kell a lovat meginditva a hölgygyel vezettetni, míg ez kantárkezének kellő állandóságát, rendithetlen súlyegyeni ülést, szóval: nyúgalmas ügyes vezetést nem mutat; mit figyelmes tanárja bizonyosan észreveend, 's a legnyájasban hölgyét bátorítván, minden előfordulható veszélyekre figyelmeztetvén, ovatossá teszi; nehogy kantárszárait elejtse, vagy terharányát vesztvén zavarodásba jőjön; hanem mindig kellő lélekéberséggel szedje össze magát: szoktassék utóbb ügetésből is lovát mindig rövidebben megállitni, arra legkivált figyelmeztetve; hogy felső testét elő-

*) XXI. Tábl.

re bukni ne engedje, hanem megszegett derekkal ezt szabályszerüleg tartván, rendesen ülve maradjon.

E rendbeli járattal kisebb nagyobb körben köttessenek egygyé mindenféle egyéb fordulatok, mindig lehető legrövidebben egy egy tárgyban, 's utóbb minél kevesebb intésekkel úntatván a hölgyet; minélfogva tanácsos leend, gyakran ügetésből lépésre lovát visszavezettetni, néha hosszabb ideig megállapodtatni; miközben mindig tanilag őt mulatni lehet. A bár még tökélyig nem nyert szabályszerü vezetése- 's ülésének daczára is engedtessék néha paripáját vágtában használni; ez által talán a lélekrázó ügbeli lökésekért kármentesitethetvén: minden esetre a terjedt iskolai oktatástól tartózkodjék lovagtanárja; mert ritka, magát lovazás által csak múlatni vágyó hölgy előtt leend kedves.

Azonban, ha a hölgynek paripája felette rázós s lökő mozdulattal üget, de talán önmagától ajálkozva inkább egyforma csendes, kellemes *vágtában* haladna a nélkül, hogy erre nógattatnék; ekkor egyedül nyelvfék jobb száránál a lovagtanártól vezettetve 's a vendég- 's orrszegszij által mérsékelve e rendbeli járatát szabályszerüen folytatni, 's illő ideig ebbeni haladásra szabadságot engedni tanácsosabb: míg a lovaghölgy keze- 's testének rendes tartásában, terharányi ülésében és szabályos vezetésben eléggé nem képződött ki; miután inkább 's csak utóbb taníthatja lovának ügbeni vezetésére őt eszmélő 's minden körülményeket okszerüen megfontoló lovagmestere.

A vágtatás (kivévén a lépést) a lónak ama járata mellyben a hölgy bájoló testtartással bámultathatja magát, 's mellyben rendes vezetésre kevesebb ügyesség kivántatik, nem is szükséges végetlenül küzdenie terharányának fentartására, mint p. o. ügetés közben: nem is olly fárasztó, szemsértő, szóval: illedelem elleni, mint az utóbbi járat.

A vágta-indulást eszközli a hölgy (mint fennebb mondám) következőleg: kantárszárait kissé megfeszítvén, míg észreveszi, hogy lova hátuljára ereszkedett, ennek jobb vállát (vesszőjével csinján jeladólag) minden fájdalom nélkül érintve, a mellesleg kisérő arszlán hölgy e lovát jobb nyelvfékszárnál fogva vágtára inti; mi közben ezt a hölgy balczombjával okszerüleg nógatván jelt ad.

Már vágtában megindult lovát a hölgy folyvást összeszedetten azon egy rendbeli jelekkel vezeti mozdulatában, 's mihent észreveszi, hogy zablára ereszkedik, tüstént vesszőjével nógatván jobb vállát illeti; vagy ha vágtában sietne, lassan, vagy szükséghez képest szárait megmeghúzva hamarkodó járatában mérsékli: ki lovának ezen 's másféle rendetlen mozdulatait legkivált kellő engedékeny kantár-kacsójának 's szabályos ülésének finom érzete által megkülönböztetendi: ha pedig a száraknak okszerü meghuzatása ellenére sem csillapíthatná lovát, ekkor a kísérő lovag megragadott jobb nyelvfék-szárral azt kellő erővel tartóztatja; mellynek ellenható társszára a bal oldali vendég-szárral összemunkálván segitségül szolgál; a hölgy pedig minél nyomósabban leülve lovát csillapítni igyekszik.

A rendesen idomított paripának jobb nyelvfék-szárát bár mikor 's hányszor, 's rögtön a hölgyet kisérő lovag megragadja; melly soha (ha csak rángató nyers fogásai által szájában nagy fájdalmat nem okozott) járatát nem olly hamar fogja változtatni, vagy farát félrevetni; mi ellen a vendégszár 's orrszeg-szij hatalmasan működik.

Gyakran a legcsendesebb hölgyparipák más ugráló 's nyúghatlan lovak társaságában felháborodnak, neki tüzesednek, de legkivált hazamentökben nyughatatlankodván sietnek, 's akkor a kisérő lovag kellő ovatosság végett mindig jobb nyelvfékszárnál fogva segíti vezetni lovát a hölgynek, hogy azt nagyobb hatalommal fékezhesse: ellenben, ha a ló a kantárszár ható nyomását elkerülvén inkább fejét jobban megszegvén, önmagától is csendesebben jár, mint kivántatik, ekkor a hölgy szárait valamennyire megbocsátván, azt vesszőjével okszerüleg gyorsabb mozdulásra nógatja.

LXI. Tab. A hölgy paripának soha nem szabad önmagától a jobb láboni vágtát balra változtatni; mert lovának illy önkénytes változó mozdulata szülte véletlen megrendítése által a hölgy megzavartathatván, súlygenéből is kilöketvén csak legnagyobb bajjal szedhetné magát rendbe; vagy végre kedvenczétől sérelmesen is elválhatna: mitől Isten mentsen minden hölgyet.

Ezeken kivül egy hölgy paripának csak mindig legrövidebb délczeg vágtában szabad haladni, 's ebben idomítva szilárdítassék olly annyira; hogy ezt még tökéletesen megbocsátott kantár-szárakkal se változtassa.

A lovoni sebes futtatás semmi esetre sem ajánlható a hölgyeknek annyi meg annyi előgördülhető bajok miatt.

17. §. A hölgynek sétalovazás közt mihez alkalmazása.

Sétalovazás közt paripáját a hölgy szakadatlanul nógató 's tartóztató jelek által összeszedetten ébren tartsa; nehogy figyelem nélküli vezettetését észrevévén, felbukásra, vagy elragadásra alkalmat, vagy egyéb gonosz ugrásokra szabadságet nyerjen. A hölgy maga jelelje ki utját lovának 's ne engedje, hogy arról csak egy hajszálnyit is önkényesen letérjen: ezzel vele hatalmát éreztetvén, szüntelen engedelmességben tartandja azt; jó eleve minden tárgyra élesen tekintve a netalán útjában rémítőleg előfordulhatót lehető távulról elkerüli: midőn kantárszárait valamennyire meghúzván, egyéb serkentő segédjeleivel azt okszerüen előbbre nógatja.

Ha a hölgy kénytelenitetnék kézen vezetett bármilly ló mellett paripáján haladni, ekkor különös ovatossággal (ha csak lehet) iparkodjék ama oldalon jó távul mellette ellovagolni, mellyen a mindig kellőleg félthetett lónak gyalog vezetője jár: hasonló vigyázattal kell lennie kocsiba fogott lovak körül is; nehogy véletlenül megrúgattassék, vagy ezek a kocsi ruddal paripáját fellökjék.

Minden ló ismert útján virgoncabb szokván lenni, a hölgy-paripa annyival nagyobb figyelmet igényel, mellyen sétálván a hölgy szétszórakozva ne legyen. sőt emlékezzék minő nagy gépet kell gyenge erejével kormányoznia.

Egyenetlen, rögös útakon, kavicsos, köves, sáros ösvényen, völgynek kettőztetett figyelemmel rövidített kantárszárak közt lassabban vezesse paripáját a hölgy; ki mindig magát veszélyeztetné, ha kisebb árkoknál, vizeknél, csatornáknál azt ugrásra nógatná: efféléken lovát keresztül gázoltassa, mindig hatalmában tartván, kantárkacsóját okszerüleg jobbra vagy balra forgassa; egyetemben a nyelvfék-szárt használván legkivált lépésben, hogy a ló bátran járjon, e kezét gyengén működtesse; nehogy (róla megfeledkezvén) a zablarúd egyforma keményen megfekve, vagy a szájszélt semmiképen sem illetve hatástalan maradjon.

Mielőtt a hölgy tökéletes rendesen tudná vezetni paripáját, neki ne engedtessék meg, hogy katonacsoporthoz, villogó, harsogó, dörgő tárgyakhoz, dobszóhoz 'stb. effélékhez lovazva közelítsen: ki az elejébe jövő 's kitérni nem akaró kocsit, vagy udvariatlan lovast lehető legtávulabb, kivált szoros helyeken ki nem kerülhetvén inkább megállapodjék; 's ekként azon esetben is alkalmaztassa magát félre állván, ha sebes nyargalók látszatnak őt hátulról megelőzni: mindenekre azonban az őt kisérő úrlovag jó eleve figyelmeztesse.

Ha a hölgy hosszabb idő óta nem lovazott volna, tanácsolható, sőt szükséges előbb is fedezett lótanodában a lovazásnak nélkülözhetlen ismereteiben két-, háromszor magát gyakorolnia; nehogy szabadbani hibás vezetése 's rendetlen segédjelei által lovát megzavarván, ő is kétségbe hozassék.

Valamint a mivelt világ a hölgytől kivánja, hogy minden alkalommal szelíd, nyájas, csak kevessé komoly, de soha türelmetlen ne legyen, ne tüzeskedjék, legkivált szeszélyt az őt környezőkkel ne éreztessen; ez erényeinek öszvege lévén: szinte mind e tulajdonok szükségesek a lovazásnál is; mert mi sem illetlenebb, sőt veszedelmesb a hölgyre nézve, mint ha kedvencz tátoskáját vesszőjével érzékenyen bünteti; melly, ha már hölgyét arra kinteti, nagyon is világosan tanúsítja, hogy hölgye várakozásának nem felel meg, 's ez oknál fogva valamelly keletkezhető veszély elkerülésére mással váltassék fel.

Mind azoknak jó elevei elháritásáról, miket az idő, szóval megfejthetlen körülmények 's a fenforgó helyzet előidézendhetnek, gondoskodjék a kisérő úrlovag ('s azért tizszer figyelmesb legyen); kinek viselete azon közben következőkben pontosítható össze.

18. §. A lovaghölgyet kisérő úrlovagnak kellő viselete.

A lovag, ki a hölgyet lovazás közben kiséri (ennek mindenben főfelügyelője lévén), kezére bizott bálványát mindenre jó eleve figyelmezteti, minek történni lehet, sőt kell lova vezetése körül; mit azonban már előbb ismernie szükséges vala, csakhogy alkalmazását inkább ő határozza meg, 's a

közelitő veszélyt soha igazi rémítő nágyságában ne tüntesse elő hölgyének, nehogy bátorságát elveszítse: szüntelen őrködnie kell hölgyének ülése, testtartása, vezetése 's paripája felett, és soha legcsekélyebb tárgy se kerülje el figyelmét, mellynek közel vagy távulléte hölgyét legkevesbbé megzavarhatná; vagy nyugtalanságot okozhatna; vagy még a czélba vett gyönyörsétát kedvetlenre változtathatná.

Mielőtt tehát a hölgy kedvenczére felül, a kisérő uracsvagy tán férjnek kötelessége szoros szemmel megvizsgálni paripájának nyergelését, kantározását; miknek milly rendbeni kellő létét itten nem ismétlendem: azonban soha hölgyének lovásza biztositásában ne nyúgodjék-, hanem mindent saját kezeivel tapogasson meg: lovagtanár hiányában maga előbb hátazza meg kevéssé hölgye lovát, hogy ekként össszeszedetten reá ülhessen a hölgy; de legkivált annál fogja is, hogy ismerhesse a kisérő lovag, valjon nem beteg, gyenge, fáradt, szeszélyes, akaratos vagy béna-e a hölgy lova? szóval: tudja meg előre, hogy ez milly tulajdonokkal biró legyen kellő jelek alkalmazása végett.

Miután a kisérő lovag saját lovát lovásza által oldalt távulabb, 's a hölgynek paripáját ennek tulajdon erős lovásza fennebb már érintett módon kantárjának jobb pofaszíjánál fogva illőcsendben tartatván, a hölgyet szokott udvariassággal paripájához vezeti, kantárszárait előkészíti, szóval: (mint feljebb említém) felülni segíti, 's ha szükséges, amazon-öltönyét, ülését, keze helyzetét rendezi, vesszőjét átadván, közelebb vezetett saját lovára felül; miközben illető lovásza a hölgy paripáját mindíg figyelmesen tartani intessék: a lovag azonban rendezett kantárszárait jobb kezébe fogván, csinján a hölgy jobbjára közelítve lovászát eltávolitja: hogy azonban az úrlovag is tökéletesen idomított lovon jelenjék meg, tudni való; nehogy saját ugráló lovával hölgyének szelíd paripáját nyúgtalanítsa; ekkor már inkább csak kisérőt, sem mint lovagtanárt képviselhetvén. Hasonló okból nem szabad a kisérő lovagnak legkisebb ugrásra is nógatni saját lovát, nehogy a mellső paripa is ingereltessék, vagy a közönségesen szórakozott hölgy reá tekintvén, paripájától kellő figyelmét elvonja. A kisérő saját lovát lehető legcsendesebben vezesse, hogy hölgye paripája is kivánt utját 's jaratát szabályszerüen végezze: lehető legközelebb a hölgy paripája mellett, jobb ke-

zével vezeti magáét; hogy szabad bal kezével minden perczben a hölgy paripáját (jobb nyelvfék-szárnál megragadván) fékezhesse 's a szép lovagnőt gyámolíthassa.

Midőn a hölgy paripája valamelly tárgy előtt meghökken, 's ezt a hölgy neki vezetni nem képes, ekkor azt a kisérő jobb nyelvfék-száránál tartva fél lóhosszra meghaladván előre nyomul; maga pedig azt lován, csendes hangon előre hivogatván, a hölgy egyszersmind segédjeleivel a féltett tárgynak neki bátorítja.

A nagy születésü 's tán már ügyes lovaghölgy iránti tiszteletből a kisérő lovag sétaközben fél lóhosszúnyira elmaradván, közel szorosan ahoz (egy perczig sem bocsátván ki figyelme alul ennek minden működését) készen marad, minden perczben előbbre sietvén, paripáját jobb nyelvfék-szárnál fogva megragadva illő engedelmességre inteni, vagy a keletkezett egyéb hibákat megorvosolni: minden esetre az úrlovag soha távulabb ne maradjon el, mert ez a mutatkozott bajnak megorvoslása végett előre tán rugtatni kényteleníttetvén, segítségével nem csak elkéshetnék, sőt előrugtatásával a hölgy lovát felháborítván, vagy megrémítvén hölgyének elragadására is ingerelhetné; melly szerencsétlen helyzetében soha ne kövesse az iramló hölgy paripát, hanem oldalról távulabb lehető legsebesebben eleibe kerültesse lovászát; kinek segítségével a ragadó paripát csillapítván, a tán kétségbe esett hölgyet is a való veszedelemtől megmenthetvén vigasztalandja.

Kisérés közben az úrlovag mindig csak hölgyének üléséről, lova vezetéséről (ha tőle félbe nem szakasztatnék), 's egyéb paripáját illetőkről beszéljen: azonban, ha már kivánt ügyességét mindenben tapasztalná, illedelemből is csendes hallgatva mellette, de bár melly nagy cziméhez képest is soha megette nem jártatja lovát; mert neki minden perczben megelőző, vagy legalább okszerü segitséget nyujtani kell, 's illy minőségben őt nem csak tanárjának vagy sétatársának, sőt nélkülözhetlen életbarátjának tekintendheti a lovaghölgy; kinek, ha műtani oldalát a lovaglásnak kedvelné, kisérő lovagja egyik, másik tárgyról változva sok érdekest mondhat; eszméleti mint művészileg, iskolai mint gyakorlatilag mindent kifejtvén: mire azonban az érintett úrlovag mindendenkép kivánt alapos ismeretekkel birjon, eszmélő, sőt tanilag kiképzett lovag legyen; ember- 's világismerettel kellő ta-

pasztalást is egybekapcsolva, nyájas előadásban mulattassa szép hölgyét: ha pedig a lovaglásnak tudományos részéről a hölgy tudnivágyat nem mutatna, ekkor egyedül a legszükségesb észrevételekre 's közönséges szabályokra figyelmeztesse őt. Hasonló szempontból indulván ki, ne kívánja, hogy hölgye paripáját mindig összeszedetten vezesse; vagy hogy hébehóba előjén meg ne állítsa; vagy hogy szüntelen kellő érzékenységben tartsa lova száját; mit a legügyesebb lovaghölgy is alig leend képes hosszabb ideig tanúsítni.

Hogy tehát a hölgyparipa érzékeny szájú, rendesen helyezve, összeszedetten 's tökéletes jámbor 's engedelmes legyen, nagyon ajálható, „azt minden másod nap legalább egy lovagtanár, vagy ennek hiányában egy ügyes lovag által megjáratni"; különben e szabályszerü meghátaztatásának elhanyagolása által a legfinomabbul idomított paripa is szétjárván, hölgye alatt ennek néha a kellő engedelmességet is megtagadandja.

Sétaközben olly tárgyak kerülhetvén elő, mellyek a hölgyet könnyen megúntatják, ezeket lehető leghamarább félre 's eltávolítni intézkedik kísérő lovagja; ki ezen idő alatt iránta csak szemfüllel legyen, sőt a leggondosabban előre mindenre figyelmezzen; hogy szép hölgye valamelly kellemetlen helyzetbe ne kerüljön.

Midőn a hölgy paripájáról leszállni szándékozik, kisérő lovagja saját lovát bár kinek is hamar átadván, azt szorgalmazza, hogy a hölgy kissé emeltebb hely-, vagy e végre külön zsámoly előtt megállítván paripáját, ezt fennebb többször említett módon lovásza által keményen tartatván, róla minden kellő előkészületek mellett csinján leszállhasson, előbb tőle vesszőjét átvevén; ha épen semmi emelt helyen megnem állapodhatott: a hölgyet saját tenyerébe lépetvén, tán magas paripájáról leszállhatását könnyíti; azon közben a hölgy jobb kezével úrlovagjának bal vállára támaszkodván; vagy ellenkező fogásokkal, ha az úrlovag a leszálló hölgyet a ló vállai irányában fogadja.

Valamint a hölgylovazás szabályai terjedelmesben előadathatnának, nem különben a kisérő úrlovagok kötelességeit is bővebben lehetne kifejteni; úgy hinni akarom, hogy olly vakmerő nem leend valaki (ki nem lévén maga is szabályszerüen kiképezve rendes ügyes lovaggá), egy szinte tán csak tanuló lovaghölgyet szabadbani lovazásban kiséni ajánlkozzék.

Nem lévén tehát korántsem szándékom egy mű-, vagy tanárlovagot oktatni e sorok által, vagy szobatudósok számára valamit írni; czélom egyedül az, hogy lovazást kedvelő honi hölgyeinknek, sőt az őket séta közben kísérő, de szabályszerüen ki nem képzett lovagoknak egy kis figyelmeztető értekezéssel szolgáljak: szivlélekből kívánván, hogy minden úrlovag szerencsésen 's teljes megelégedetten haza kisérhesse szép hölgyét. —

Végre azt is ohajtom „engedje a mindenható Isten, hogy ama lovagias szellem kedves honleányainkról legkésőbb nemzedékeinknek harczias kebeleibe kiolthatlanul átszálljon, melly évezredek előtt élt szittya vérü ős nénikéink, a világhirü lovagnőkről (amazonok) dicső örökségül keleti vérünkbe átszivárgott.“ —

Nyomat. Trattner-Károlyi betüivel, 1845.

T. cz. előfizetők:

Almásy Móricz gróf (zsadányi és törökszentmiklósi), cs. kir. val. b t. tan. 's magyar kir. udv. kincstári alelnök.
Ambrozy György báró (sedéni).
Baldácsy Antal báró (véghvezekéni).
Baldácsy bárónő, született báró Hunyady Anna, csillagkeresztes hölgy.
Baldacci Emanuel báró, cs. kir. alezredes, 's dalmátországi kormánysegéd.
Barra N. özvegye 's Stein könyvárusok Kolosvárott.
Batthyány István gróf id.
Batthyány Kazmér gróf.
Brudern Lajos báró.
Budjács Imre (mikusoczi), Temes kerületi orsz. albiztos.
Capdebo István id. (baratházi), Temes megyei táblabiró.
Csányi Elek, Zala megyei tb.
Csányi László, „ „ „
Császár Nep. János.
Csekonics János (zsomboki 's janovai).
Cziráky János gróf, cs. kir. aranykulcsos 's kir. táb. báró.
Dessevffy Béla (csetneki 's tárkői), Temes megyei aljegyző.
Dessevffy Ferencz gróf (csetneki 's tárkői).
Dessevffy Gyula gróf (csetneki 's tárkői), cs. kir. aranykulcsos.
Dőry Lajos (jobbaházi) tbb.
Dőry Pál (jobbaházi) tbb.
Eggenberger Józs. 's fia, könyvárusok, Pesten.
Eötvös Pál, m. k. udv. kincstári tanácsnok.
Fejér Benjámin, kir. ügyigazgatósági ügyvéd.
Fejér Pál, pályavégzett bölcselő.
Ferenczy János, kir. alap, ügyész.
Festetics Ágoston, cs. kir. aranykulcsos.
Földváry Lajos, cs. kir. lovas főhadnagy.
Forgács Antal gróf (ghémesi 's gácsi).
Grosser János, ájtatos tan. rendi kormányzó.
Hartleben C. A. 's Altenburger könyvárusok, Pesten.
Horhi-Horhy Antal, váltó- 's közügyvéd.
Horváth János (zalabéri), cs. kir. aranykulcsos.
Horváth Ede (zalabéri).

Horváth Vilmos (zalabéri)
Hosszu Illés, Krassó megyei biztos.
Hunyady József gróf, cs. kir. aranykulcsos.
Hunyady Lajos tbb.
Jankovics Antal (pribéri), cs. kir. aranykulcsos.
Jankovics József (pribérdi 's vachini).
Jász és Kún kerületek
Inkey Ede (palini), cs. kir. aranykulcsos 's kapitány.
Inkey Gáspár (palini)
Inkey János („)
Inkey Kázmér („)
Inkey Sándor („)
Inkey Zsigmond (palini).
Kapy Gábor (kapivári), pázmáni papnövendek int. tanulm. felügyelő.
Kéthelyi Ferencz, Zala megyei szolgabiró.
Kiss Ernő (eleméri 's ittebei), cs. kir. 2-ik huszár ezredi parancsnok ezredes.
Kiss Miklós (ittebei), Temes megyei tbb.
Kiss Pál (nemeskéri), cs. kir. aranykulcsos, egész magyar tengerpartvidéki kir. kormányzó.
Luzsénszky József báró, cs. kir. fh. Károly dsid. ezr. hadnagy.
Mártonfy Dénes, buda ker. orsz. albiztos.
Melczer János, cs. kir. aranykulcsos és Temes kerületi orsz. főbiztos.
Nádasdy Jozefa grófkisasszony csillagkeresztes hölgy.
Nádasdy Leopold gróf, cs. kir. aranykulcsos 's főispány.
Nádasdy Paulai Ferencz, cs. k. vál. b. t. tan. 's kalocsai érsek.
Nádasdy Tamás gróf, cs. kir. aranykulcsos.
Nádosy János, nádor huszár ezr. kapitány.
Nyári Antal báró, cs. kir. aranykulcsos és kir. táb. báró.
Orczy Lajos báró.
Ordódy Flórián, váltó tsz. ülnök.
Orosz József, nádor huszár ezr. őrmester.
Palásty Victor, cs. kir. aranykulcsos.
Palini urodalom.
Puteány József báró.
Ráder Alajos.
Radics István, nádor huszár ezredi hadnagy.
Rainer József, nádor huszár ezredi őrnagy.
Rajky Zsigmond.
Révay György báró árva megyei főispány.
Richter Alajos, premontréi jászói prépost.
Schvaiger Philibert, könyvárus, Győrött.
Semsey Lajos, cs. kir. aranykulcsos.
Sennyei Károly báró özvegye, született gróf Nádasdy Erzsébet, csillagkeresztes hölgy.
Skublics József, cs. kir. kapitány.
Sluha József.
Smideg Kálmán gróf.

Stahremberg István gróf, nádor huszár ezr. főhadnagy.
Szaniszló Ferencz, czímzetes püspök, 's m. k. htt. tanácsos.
Széchen Miklós gróf, cs. k. v. b. t. tan., m. kir. udv. kincstári elnök.
Széchenyi István gróf, cs. kir. val. b. tit. tanácsos 's orsz. középp. bizotmány elnöke.
Szekrényesy Endre, Pest város kapitánya.
Székely huszár ezred.
Szigeti Pál, nádor huszár ezredi őrnagy.
Sümegy Ferencz, Zala megyei főbiró.
Tárnok Alajos.
Teleky Ádám gróf (széki), nádor husz. ezr. parancsnok 's ezredes.
Tersztyánszky Imre, czimzetes püspök, hétszem. táb. bíró.
Tersztyánszky Sándor, kir. tanácsos és kir. táb. ülnök.
Vay Miklós báró, cs. kir. v. b. t. tan., koronaőr és Magyarországon tart. bizt. főigazgató.
Varga Ignácz, Temes megyei tbb.
Vécsey Károly gróf, cs. kir. 2-sod husz. ezr. főőrnagy.
Venkheim Victor báró.
Vida Teréz, Döry Imrenő.
Vigyázó Antal, több megyei tbb.
Virágh Gida. nádor huszár ezr. hadnagy.
Vodjaner Samu.
Zerdahelyi József (nyitra zerdahelyi) cs. kir. aranykulcsos, 's nagyszombati kir. tvszék elnöke.
Zichy Alfred gróf.
Zichy Ferencz gróf.
Zichy Pál gróf.
Zieger Antal, nád. huszár ezr. őrnagy.
Zlamal Vilmos orvostanár, orsz. baromorv. int. igazgató.
Zuber Antal (nánhegyesi) orsz. bizt. tisztb. albiztos.
Zuber József (nánhegyesi), k. táblai ügyvéd.

Javítandók:

lapon	soron	helyett	javítva
28.	1.	tövisnyújtványaik	tövisnyujtványai
40.	16.	mind	mint
41.	15.	visszi	viszi
42.	40.	leereszgedésénél	leereszkedésénél
44.	6.	merendíti	megrendíti
49.	33.	minhogy	minthogy
84.	3.	cak	csak
91.	26.	minhogy	minthogy
100.	2.	kviül	kivül
100.	20.	gazdáik	gazdái
105.	12.	nereg	nyereg
105.	17.	tenésztettek	tenyésztettek
114.	14.	János	József
137.	26.	lehetetne	lehetne
141.	28.	ményesekkel	ménesekkel
142.	25.	fejér	fehér
142.	34.	éjjen	éjen
178.	27.	kesztjüben	keztyüben
180.	39.	legcsekélylyebbé	legcsekélyebbé
186.	28.	bemetzések	bemetszések
188.	10.	megkárosítson	megkárosítsa
193.	12.	nyagyobb	nagyobb
208.	4.	növeztessenek	növesztessenek
208.	20.	szükséges	szükséges
222.	31.	ho	hosz-
227.	31.	tápláltakké	tápláltaké
230.	10.	vetvék	veték
233.	1.	örmény, perzsa	Örmény, Perzsa
236.	33.	legyőzzön	legyőzze
238.	1.	elmellőzik	elmellőznek
243.	33.	bistosítandók	biztosítandók
253.	15.	éresztetését	éreztetését
255.	1.	eltévestheti	eltéveszheti
261.	13.	fekhet	fekhetik
264.	5.	mesterségesbben	mesterségesebben
276.	30.	kantérkezének	kantárkezének
282.	18.	egyébb	egyéb
291.	6.	összvesen	öszvesen
292.	9.	osztorjellel	ostorjellel
293.	26.	átcsuztatja	átcsusztatja
297.	34.	súlegyenet	súlyegyenét
315.	22.	zaba-támozatnak	zabla-támozatnak
334.	5.	kantárkkéz	kantárkéz.

M. KIR. TESTŐRSÉG 104 sz. KÖNYVTÁRA

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Lelt. 1895-1955

Alistáli's padányi-Mátyus Nep. János által készített

LÓTUDOMÁNY

czimü munkát felvilágositó 20. tábla.

A M. NEMZ. MUZEUM
KÖNYVTÁRÁBÓL
A M. KIR. TESTÖRSÉGNEK
KIADATOTT

PESTEN.
1845.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

1.

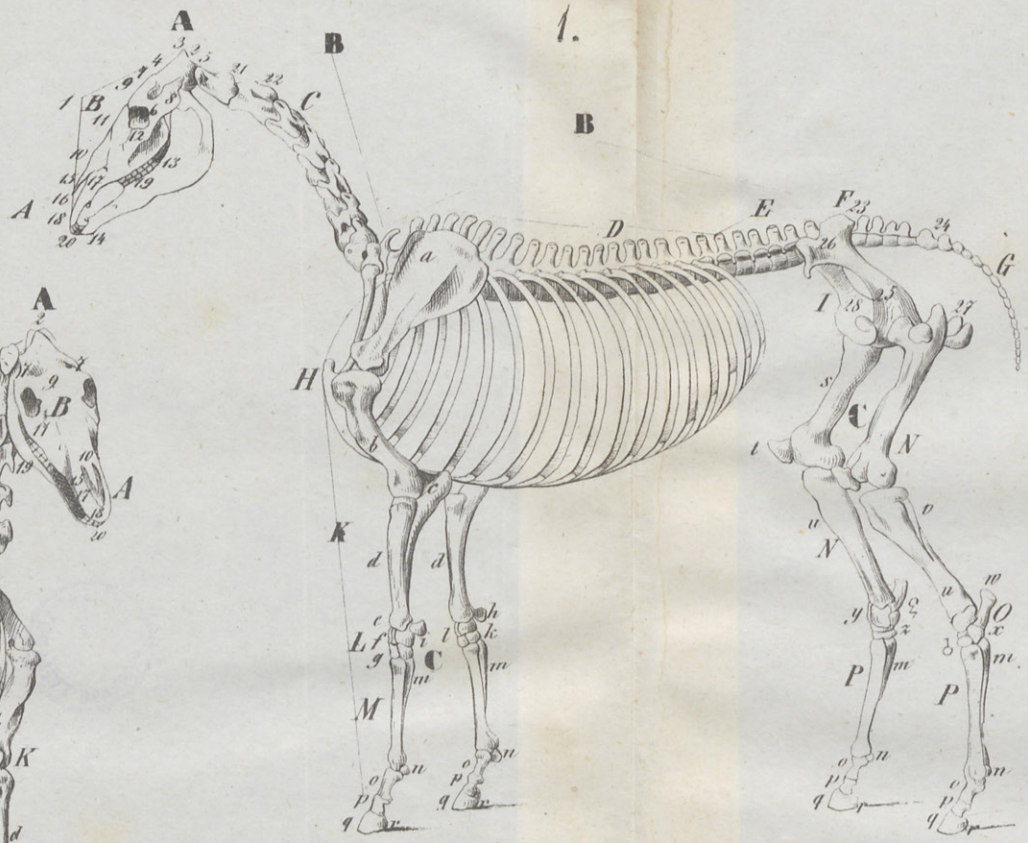

2.

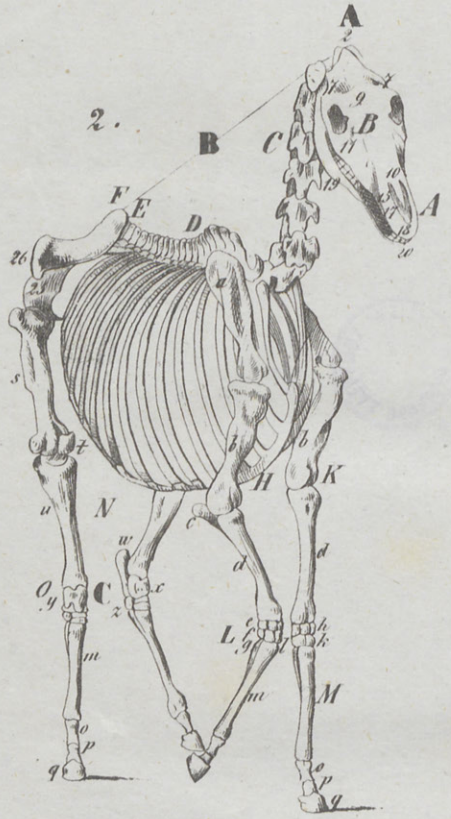

3.

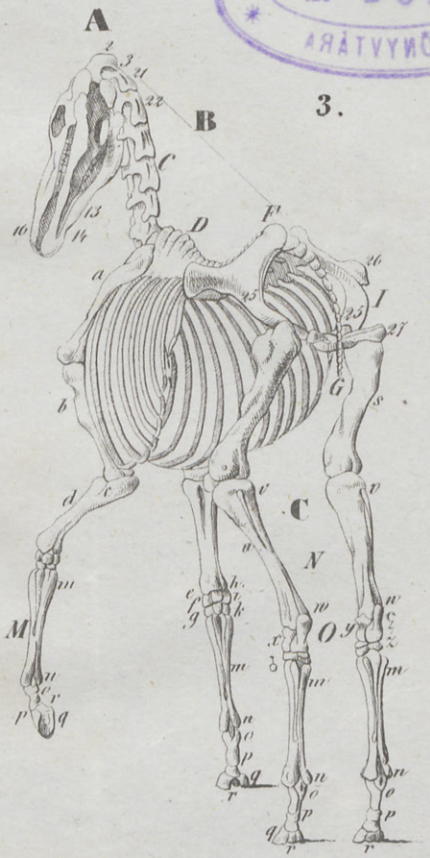

4.

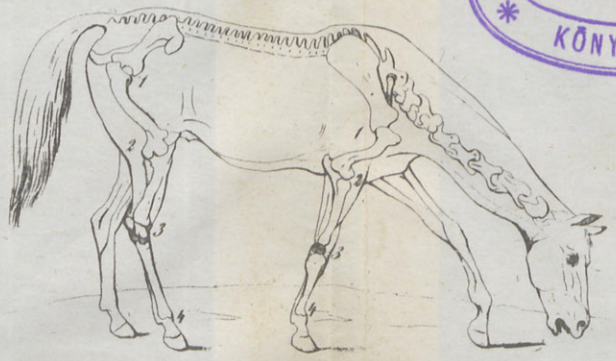

M. KIR. TESTŐRSÉG 104 SZ. KÖNYVTÁRA

M. KIR. TESTŐRSÉG ..... SZ. KÖNYVTÁRA

Nyomt. Grimm V.

V

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

M. KIR. TESTŐRSÉG
.....sz.
KÖNYVTÁRA

2.

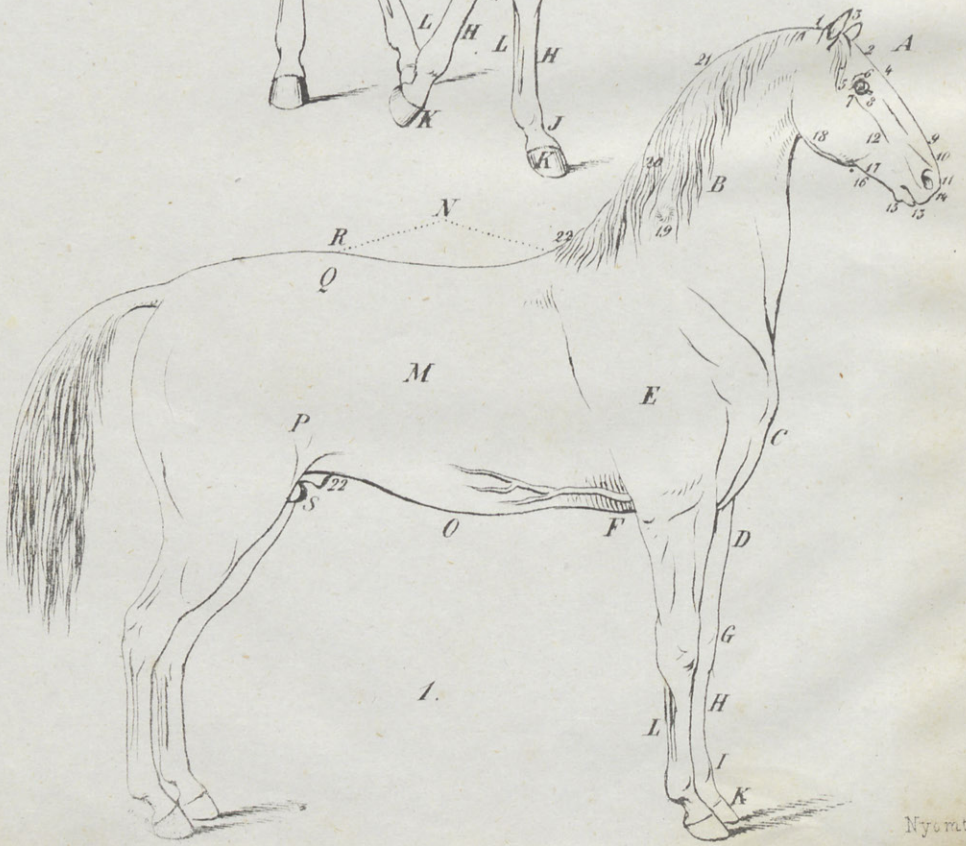

1.

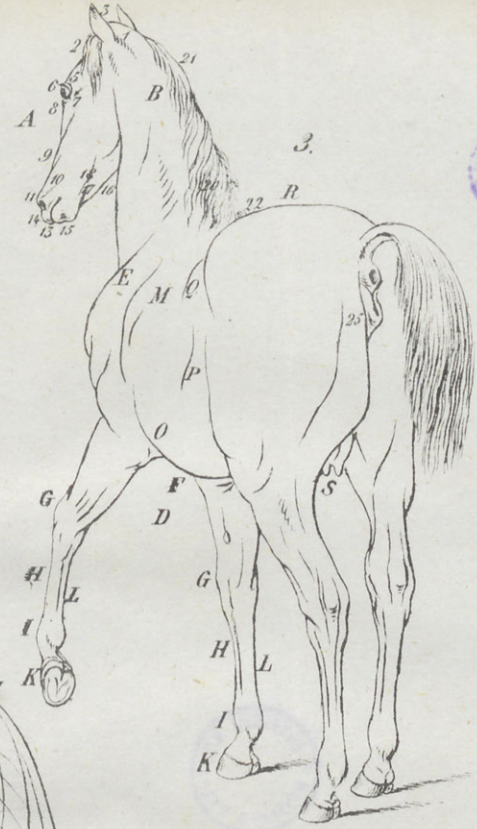

3.

4.

M. KIR. TESTŐRSÉG
1064
KÖNYVTÁR

Nyomt. Walzel A. F.

M. KIR. TESTÖRSÉG
104 SZ.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

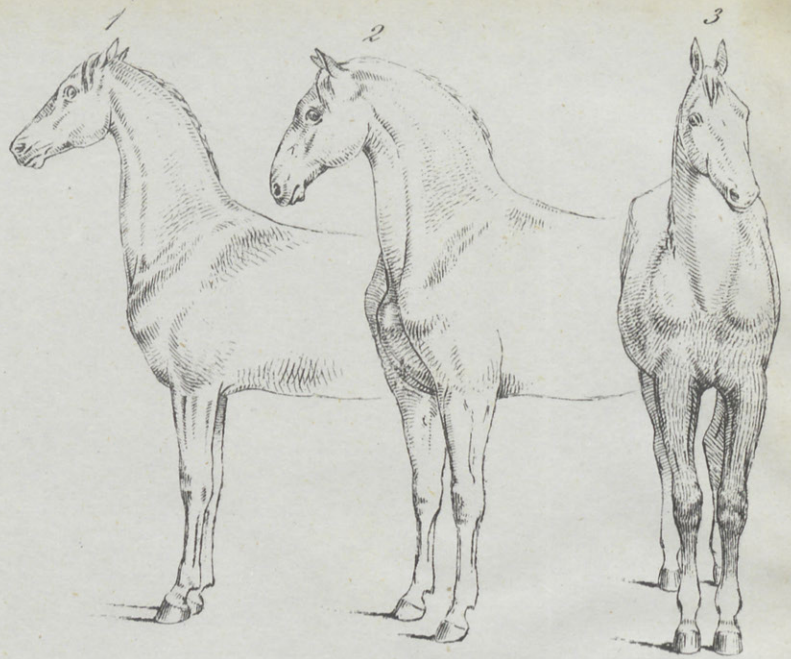

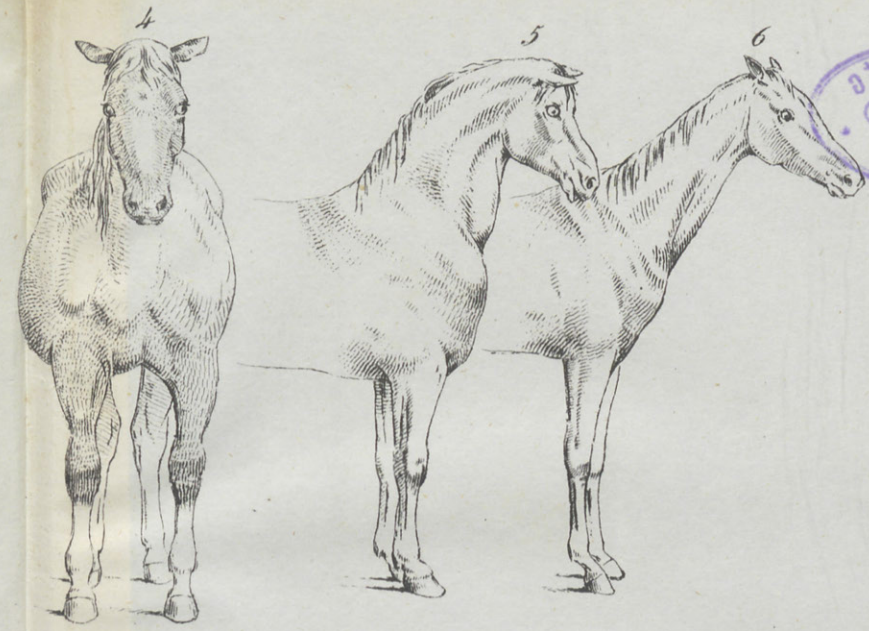

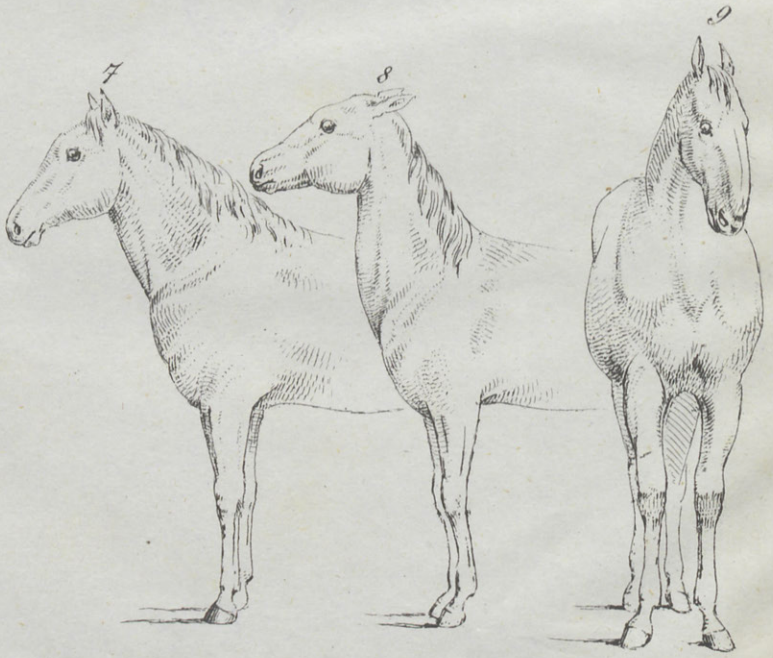

M. KIR. TESTÖRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

A

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

DEBRECEN

ÚSTŘEDNÍ KONVIKTNÍ KNIHOVNA V PRAZE

M. KIR. TESTORSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

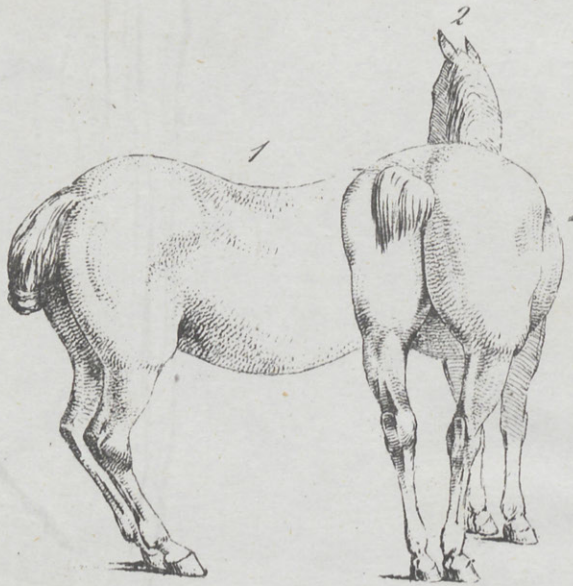

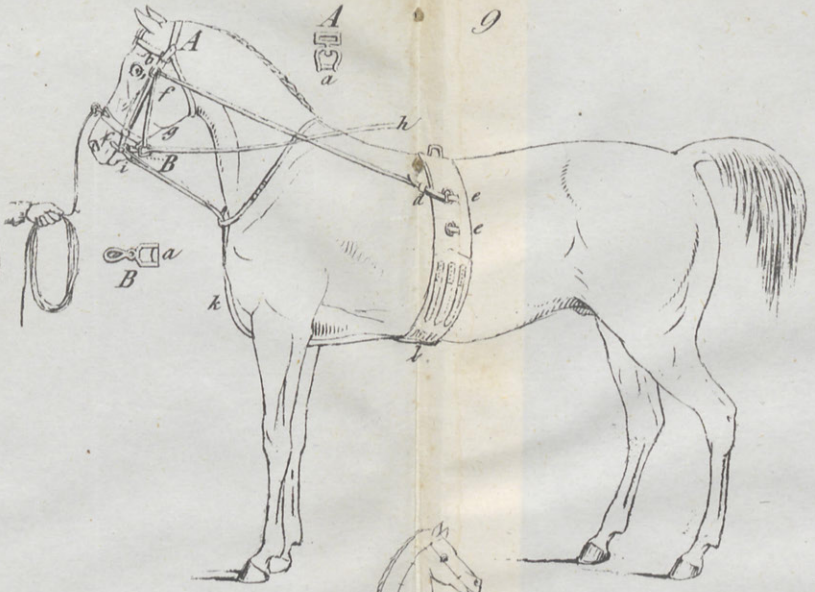

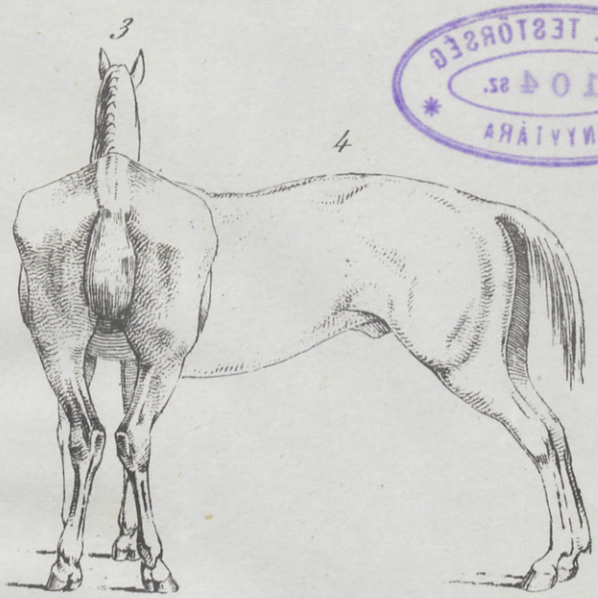

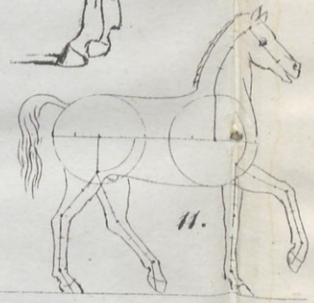

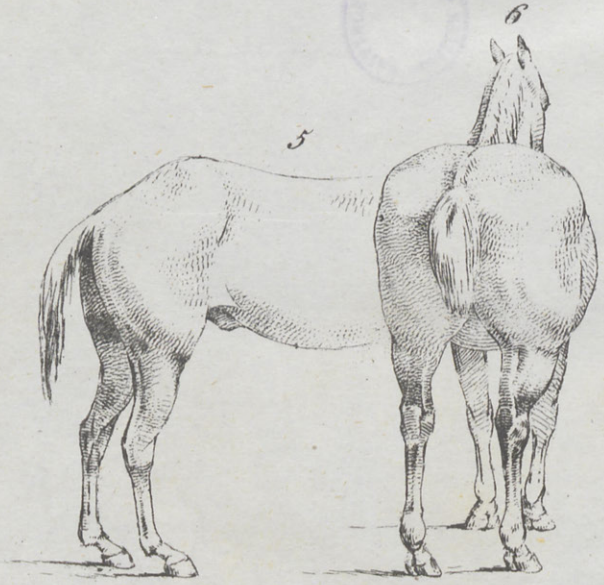

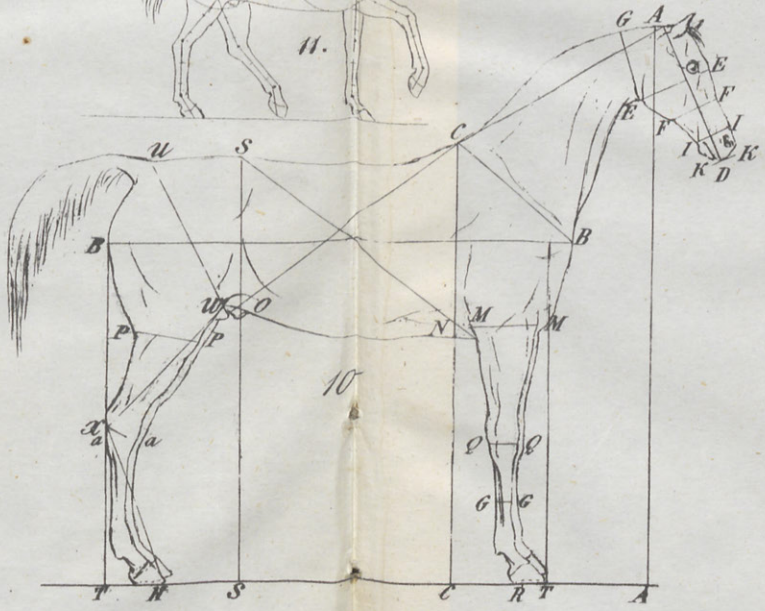

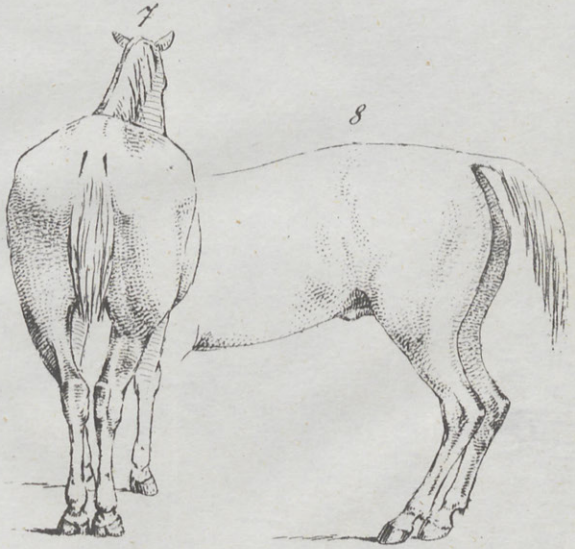

Nyomt. Grimm-V.

V

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

M. KIR. TESTÖRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

D

C

E

A

B

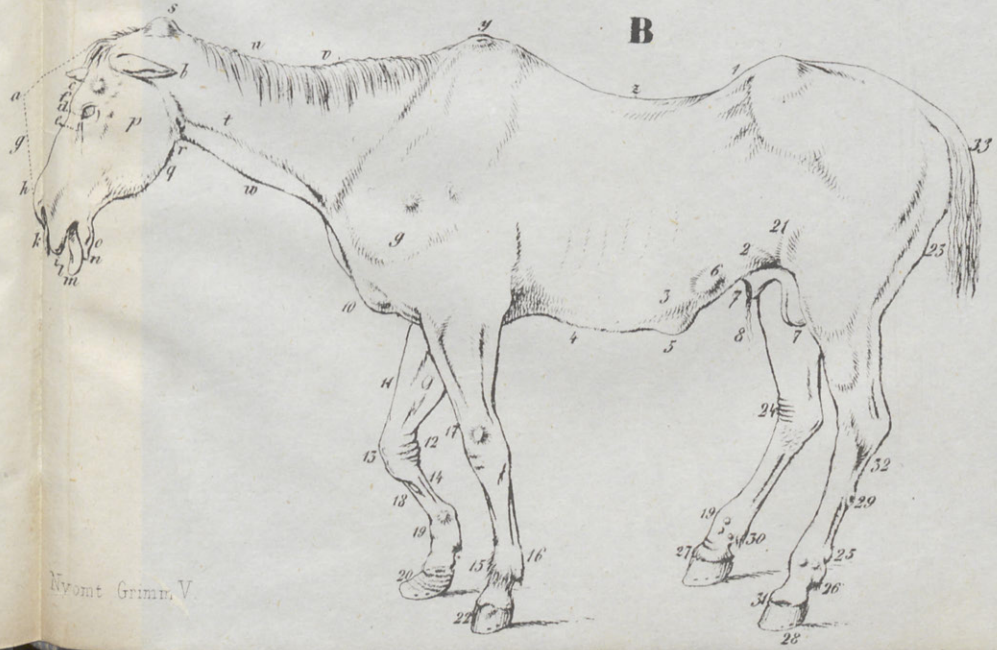

Nyomt Grimm V.

V

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

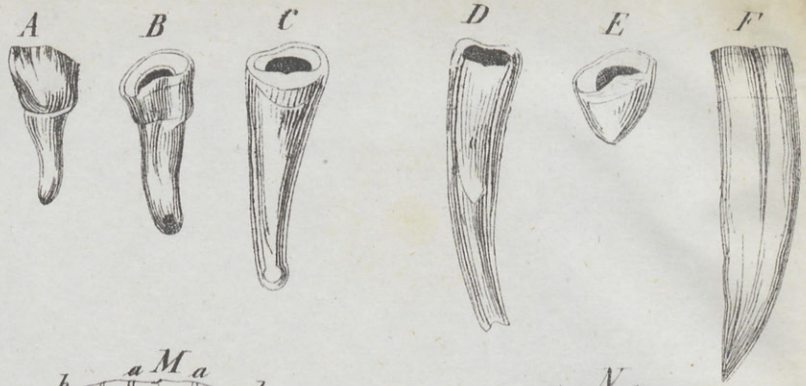

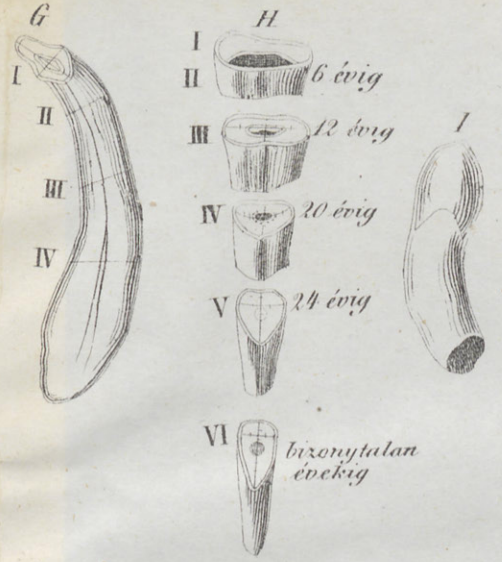

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

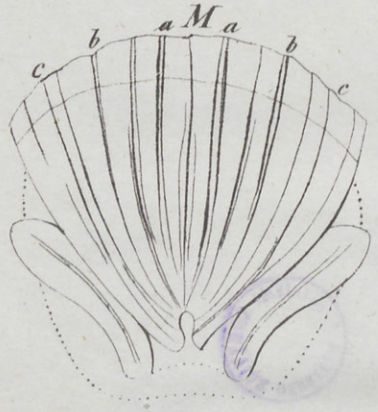

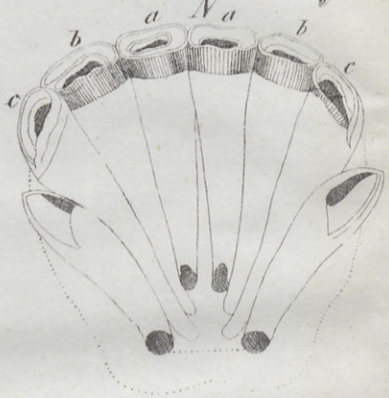

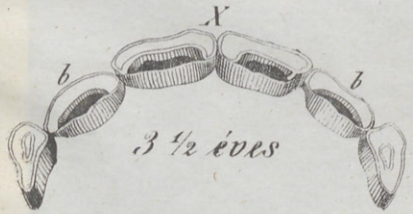

Nyomat. Grimm V.

V
M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA
DEBRECZEN EGYETEMI KÖNYVTÁR

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

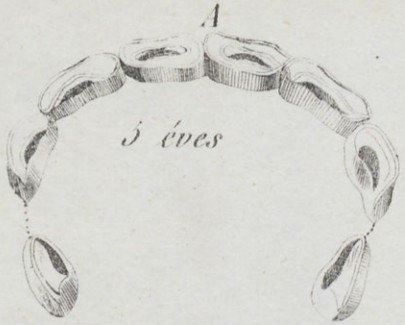

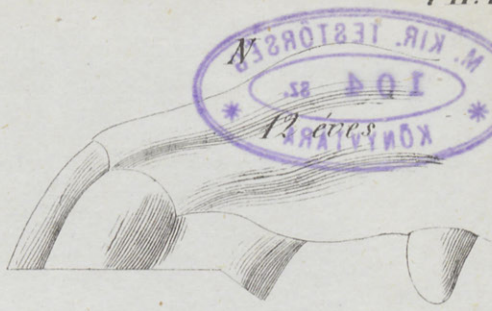

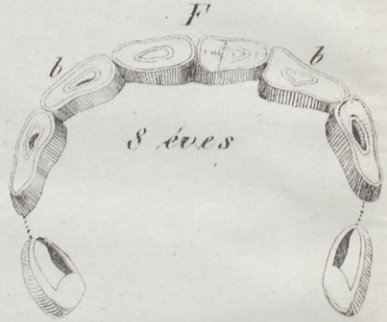

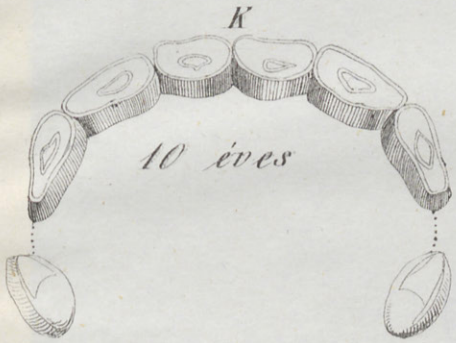

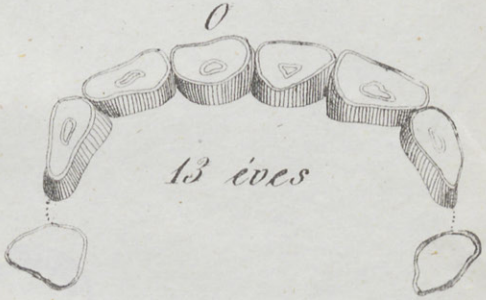

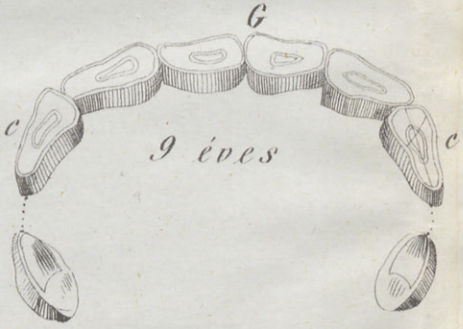

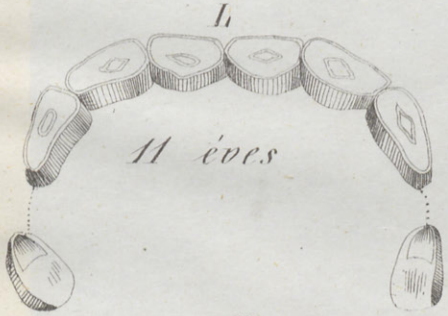

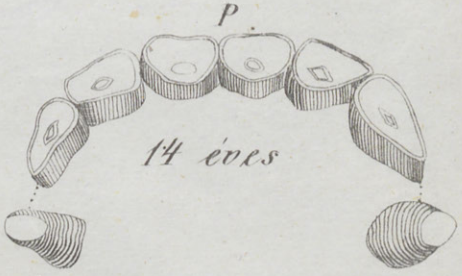

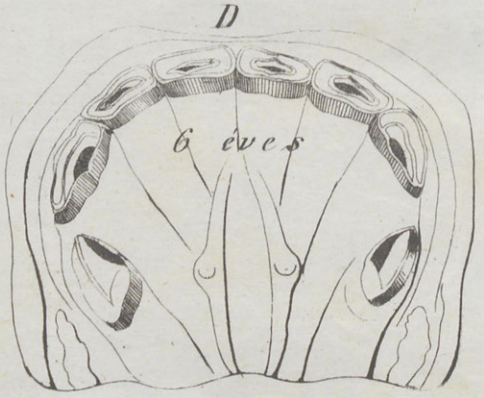

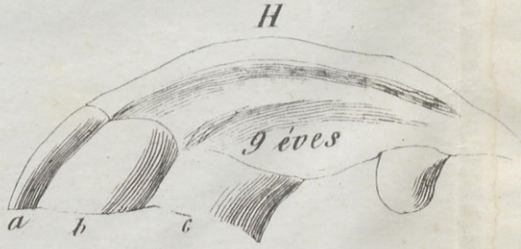

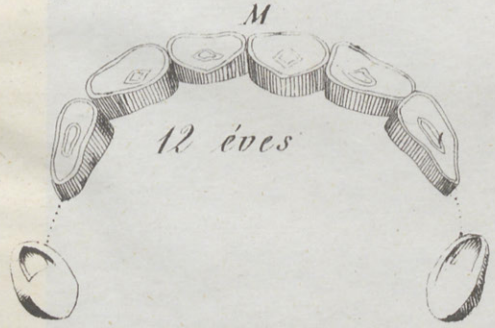

M. KIR. TESTŐRSÉG
104
KÖNYVTÁRA

Nyomt. Grimm V

V
M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA
EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

EGYETEMI KONYVTAR DEBRECEN

A

16 éves

F

19 éves

L

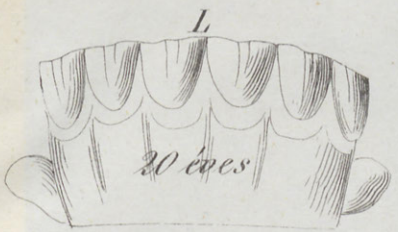

20 éves

Q

24 éves

M. KIR. TESTŐRSÉG
KÖNYVTÁRA
104 sz.

B

16 éves

G

19 éves

M

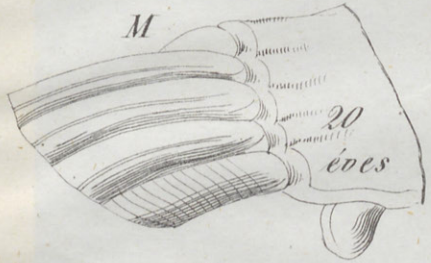

20 éves

R

25 éves

C

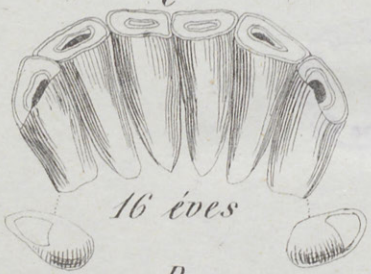

16 éves

H

20 éves

N

21 éves

S

26 éves

D

17 éves

I

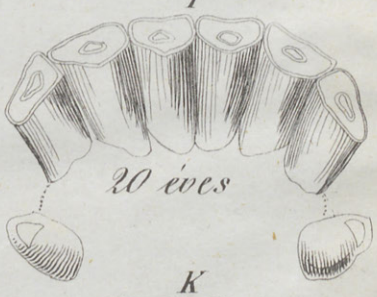

20 éves

O

22 éves

T

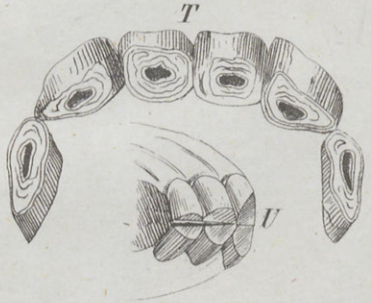

U

E

18 éves

K

20 éves

P

23 éves

V

X

V.

Nyomt. Grimm V.

V
M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR
DEBRECEN

DEBRECEN EGYETEMI KÖNYVTÁR

M. KIR. TESTŐRSÉG
1874
KÖNYVTÁRA

IX. Táb.

Első szemle,

mellyből nyilvánul a lónak (elletésétől fogva) Iső időszaki, azaz: csikó-fogai megjelenése, pót-fogai áttörése, s ezekkel a csikó-fogak felváltása az elő- s hátsó áll-csontban.

áttörés s váltás ideje	harapó csikó	harapó ló	mellső csikó	mellső ló	szélső csikó	szélső ló	alsó agyarak	felső agyarak	Iső csikó	IIik csikó	IIIik csikó	Iső pótoló	IIik pótoló	IIIik pótoló	Iső maradó	IIik maradó	IIIik maradó
	metsző-fogak						agyarak		zápfogak								
Kis idővel elletés előtt									4	4							
8–12 nappal " után	4								4	4							
3 héttel " "	4		4						4	4	4						
6 hónappal " "	4		4		4				4	4	4						
1 évvel " "	4		4		4				4	4	4				4		
1½ vagy 2 évvel " "	4		4		4				4	4	4				4	4	
2 " 2½ " " "	4		4		4					4	4	4			4	4	
2½ " 3 " " "		4	4		4						4	4	4		4	4	
3 " 3½ " " "		4	4		4							4	4	4	4	4	
3½ " 4 " " "		4		4	4		2					4	4	4	4	4	
4 " 4½ " " "		4		4	4		2	2				4	4	4	4	4	
4½ " 5 " " "		4		4		4	2	2				4	4	4	4	4	4

A 4-es szám a kijelelt idő alatti változást, a 4es pedig a már megelőzött változást jelenti; általában a keleti s spanyolfaju lovaknál kisebbre fejlődnek ki legkiválóbb a lófogak.

Második szemle,

X. Táb.

melly mutatja mind két áll-csontban a metsző-fogak ráglapjain történni szokott külön alaku változásokat 8-czad évtől 26-kig, s még ezen felül.

lókor	alsó harapó metsző-fogak	felső harapó metsző-fogak	alsó mellső metsző-fogak	felső mellső metsző-fogak	alsó szélső metsző-fogak	felső szélső metsző-fogak
8-dik évben	peteforma	félgödrü	peteforma	teltgödrü	peteforma	szélén
9 " "	gömbölyödnek	peteforma	peteforma	félgödrü	peteforma	teltgödrü
10 " "	gömbölyödnek	peteforma	gömbölyödnek	peteforma	peteforma	félgödrü
11 " "	gömbölyü	peteforma	gömbölyödnek	peteforma	gömbölyödnek	peteforma
12 " "	gömbölyü	gömbölyödnek	gömbölyü	peteforma	gömbölyödnek	peteforma
13 " "	gömbölyü	gömbölyödnek	gömbölyü	gömbölyödnek	gömbölyü	peteforma
14 " "	háromszegüekké	gömbölyü	gömbölyü	gömbölyödnek	gömbölyü	gömbölyödnek
15 " "	háromszegüekké	gömbölyü	háromszegüekké	gömbölyü	gömbölyü	gömbölyödnek
16 " "	háromszegü	gömbölyü	háromszegüekké	gömbölyü	háromszegüekké	gömbölyü
17 " "	háromszegü	háromszegüekké	háromszegü	gömbölyü	háromszegüekké	gömbölyü
18 " "	háromszegü	háromszegüekké	háromszegü	háromszegüekké	háromszegü	gömbölyü
19 " "	kétszegüekké	háromszegü	háromszegü	háromszegüekké	háromszegü	háromszegüekké
20 " "	kétszegüekké	háromszegü	kétszegüekké	háromszegü	háromszegü	háromszegüekké
21 " "	kétszegü	háromszegü	kétszegüekké	háromszegü	kétszegüekké	háromszegü
22 " "	kétszegü	kétszegüekké	kétszegü	háromszegü	kétszegüekké	háromszegü
23 " "	kétszegü	kétszegüekké	kétszegü	kétszegüekké	kétszegü	háromszegü
24 " "	kétszegü	kétszegü	kétszegü	kétszegüekké	kétszegü	kétszegüekké
25 " "	kétszegü	kétszegü	kétszegü	kétszegü	kétszegü	kétszegüekké
26 " "	kétszegü	kétszegü	kétszegü	kétszegü	kétszegü	kétszegü

E' szavak: **gömbölyödnek, három-** vagy **kétszegüekké** jelentik, hogy az illető fogak azon alakra változnak; ezek pedig: peteforma, gömbölyü, két- vagy három-szegü, s fél vagy teltgödrü, hogy már efféle idomokra kiképezvék.

Nyomt Wálzel A. P. Pesten

V
M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

TUDOMÁNYEGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Különféle szőrszinek:

1. hó-szürke
2. tejfény-szürke
3. ezüst-szürke
4. közönséges roh
5. tündöklő roh
6. korom-roh
7. sült roh v. fekete
8. almás fekete
9. egér-fakó
10. őz-fakó
11. világos fakó
12. arany-fakó
13. sötét fakó
14. világos zsufa
15. barna zsufa
16. egér-zsufa
17. rókás sárga
18. arany-sárga
19. szeny-sárga
20. szeg-sárga
21. tajt-sárga
22. gesztenye-pej
23. meggy-pej
24. arany-pej
25. fecske-hasú
26. sötét pej
27. öz-pej
28. fekete deres
29. almás szürke
30. légy-, pisztráng-szürke
31. piros deres
32. méz-szürke
33. csuka-szürke
34. barna-, fekete bonta
35. sárga-, barna-, fekete tigris.

Nyomt. Walzel A. F. Pesten.

V
M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTARA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Különféle ménesek 's fajak bélyegei.

az 1828 dik évi jegyzék szerint.

M. KIR. TESTŐRSÉG 1064 KÖNYVTÁRA

Mének-es

L	Lipitzai	Cs. kir. katonai Ust. cs. udvari
H	Kopitsányi	
K	Kladrubi	
B	„ mének-bal	
	pofáján	
F	„jobbhátsó czombján	
C	„ kanczák bal pofáján	
M	Mezőhegyesi	
B	Bábolnai	
R	Radóczi	
B	Biberi	
O	Ossiachi	
N	Némositzi	

	A magyar lovak	
	többnyire tulajdonosaik	
	nevei első betüjével	
	bélyegeztetnek	
O	Hercz. Eszterházy	
	G. Hunyadi Józs.	
	Her. Trautmansdorf	
C	„ Colloredo	

Erdélyországi

CK	Erdélyi
BA	G. Bethlem Ád.
BA	„ „ „
BF	„ „ Far.
B	„ „ Pál.
BP	„ „ Pál.
B	„ „ Sán.
AB	„ „ „

	G. Bethlem Gerg.	
	„ „ Kár.	
	„ „ Fer.	
	„ „ György	
	„ „ Dán.	
	„ „ Im.	
	„ „ El.	
	„ „ Józs. Özv.	
	„ „ „ „	
	„ „ Pét.	
	„ „ „	
	„ „ „	
	„ „ Lász.	
	B. Bornemisza Józs.	
	„ „ „	
	„ „ Leo.	
	Lam Zocilay grófné	
	G. Beldi Ven.	
	„ „ „	
	Beldi István	
	B. Bánfy Dán.	
	„ „ György	
	„ „ Ád.	
	„ „ Fark.	
	„ „ Józs.	
	„ „ „	
	„ „ Fer.	
	G. „ „	
	„ „ Pál.	
	„ „ „	

BE	B. Bánfy El.	
BB	„ Brukenthal Ká.	
BB	„ „ Józs.	
B	Papp óláh püsp.	
BB	Berzenczi Ján.	
AB	Bardutz Ád.	
AB	Bartock Ád.	
CS	Csernatony Ant.	
K	Katona Zsig.	
CS	Cserey Fark	
JD	J. „ Dániel	
B	B. „ „	
K	Fosztó Pál	
FE	G. Eszterházy N. Imén	
E	„ „ „ „	
AE	„ „ kancz	
A	„ „ „	
F	Fekete Sám.	
GF	G. Gyulai Ferinė	
GB	G. Haller Ján.	
GJ	G. „ Józs.	
GG	„ „ Gáb.	
GA	„ „ Ant.	
GA	„ „ „	
GL	„ „ Laj.	
GL	„ „ Lász.	
GS	„ „ Ján özv.	
GH	„ „ „ „	
M	Maru Józs.	
GL	„ „ Lász.	
MP	Macskási Pál	

PD	Horvath Dán.	
K	„ Kár.	
FS	„ Zsigm.	
HF	Henter Fark.	
H	B. Huszár Józs.	
JB	B. „ Barb.	
BM	B. Jósika Józ. Mik.	
J	„ „ Józs.	
$	Inczédi Sám Öz.	
KF	G. Kemény Far.	
BK	„ „ Kár.	
SV	„ „ Sám.	
BK	B. „ Lász.	
K	„ „ „	
BJ	„ „ „	
K	„ „ „	
K	„ Korniss Ign.	
EK	„ „ özv.	
KG	Kendeffy Józs.	
KVI	Kabos Mih.	
GGG	G. Teleky Láz. Józs.	
GL	„ Láz. Lász.	
MK	„ Mikó Kár.	
M	„ „ Ist.	
MK	„ Mikes Zsig.	
MS	„ „ Ján özv.	
M	Maru Józs.	
ML	„ „ Lász.	
MP	Macskási Pál	

M	G. Nemes Ád.	
N	B. Naláczy Józs.	
N	Nagy Lázár	
R	G. Rédey Lász.	
R	„ „ „	
D	Daniel Elek	
R	G. Rédey Fer.	
R	„ „ Ád.	
R	Radák Ezr. had.	
K	G. Kerstiky Fer.	
B	B. Szentkereszty	
BE	„ „ „	
M	G. Teleky Mih.	
SZ	Szoboszlóy Józs.	
BP	Széplaky özv.	
SD	„ „ Dán.	
T	G. Teleky Lász.	
TJ	„ „ Ján.	
F	„ „ Sám.	
FS	„ „ „	
FF	„ „ Fer.	
GM	„ „ Mih.	
M	„ „ „	
T	„ „ Józs. özv.	
E	„ „ Im.	
GTK	„ Toldalagy Lá. öz.	
T	B. Toroczkay Pál	
B	„ „ Ján.	
U	Ujfalvi Ist.	
U	Ugron Ján.	

W	G. Wass Mikl.	
WT	„ „ Tam.	
W	„ „ Sam. özv.	
W	B. Wesselényi Józs.	
W	„ „ Fark.	
VI	„ „ Ist.	
	„ „ Mikl.	
D	Vér Dániel	
V	Nádphal Dán.	

Lengyel ménesek

E	Bablikovsky
B	Bavarovsky
B	Brunievsky
I	Csatorynsky Her.
DI	Dvernicky
D	Dvonkovsky
D	Dzieduszky
H	Hegdel
K	Kycky
KO	Kozabrocky
K	Komarovsky
K	Konarsky
K	Krupinsky
L	Lubomirsky Hercz.
L	Leviczky
M	Montky
ML	Mlinsky
M	Malczevsky
P	Piglovsky
R	Romanovsky

SZ	Szeptycky
TS	Symanovsky
J	Szuanisky
JJ	Szypiovsky
Z	Szeremsky
T	Tochtovsky
GG	Starzynsky
W	Werenkó
Z	Zembrovsky
F	Domini Brstzka

Bukovinai mének.

Φ	Galenka
W	Wasilko idösb
IB	„ „ Miklós
IW	„ „ István
GM	Mekranisky Dem.
GL	Gojan Dem.
M	Ivanitza Wittan
K	Rheus.

Galliczianai, muszka és mold. mének.

H	Asdamaky
ZA	Agobsievitz Kaj.
Z	Agopsovitz
ZI	„ „ Valer
AX	Argiri
XL	Antonovitz
	Andreas
	Andreaszy

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

M. KIR. TESTŐRSÉG 104 sz.

Gallicziai, orosz 's mold.ménesek

- Antonassy
- Bogdan ifjabb B.B.
- „ idösb
- Bogdanovicz Mih.
- „ „ Gergely
- „ „ Lázár
- „ „ Péter
- Oroszeniez
- Balléssy
- Baliz
- Lari Bulkovnick
- Balahaza
- Baronez
- Baricz
- Ballyca
- Kyrstie Horodnisky
- Czerall
- Czerkes
- Czerkasy
- Daydy Majorka
- Dominzky
- Delar
- Dominic Birozna
- Demetri
- Danileskul
- Hárdasz
- Fenny
- Iillia
- Kaman
- Kapry

- Karaudszy
- Kimonikoszy
- Kostaky török faj
- Kirek hetman
- Kantakusyn Herc.
- Kreczuniak
- Kitzny
- Kutloguly
- Kokier
- Katrynick
- Kalugier
- Kaprier
- Kalmuky Herez.
- Kanano
- Kirreskul
- Kyka
- Laszarovitz
- Lukaszka
- „ „
- Mukul
- Miló
- Moruszy Herez.
- Nigrotz Kyrsie
- Pireskul
- Passa Kassa
- Paszkan
- Patiszy
- Pucilla
- Pallady
- Petul

- Poharnik
- Petrovitz
- Passokás
- Purunkul
- Pittul
- Palez
- Rosznovan
- Schadbey
- Skobriny
- Sturza
- Stefánaky Gergc.
- Seizeskul
- Sansutty
- Oprea
- Signitzer
- Schatrun
- Miloloi
- Tschuhura
- Pietrovicz
- Theodorevicz
- Bana Illi.
- Czékovsky Kaj.
- Pallady
- Lesarevicz
- Maier
- Tavergott
- Balisch
- Dipi
- Katardschi
- Kumanikus

Gaspár

Cheol

Kiciaki

Pitul

Bogdan Jumbovits

Turso

Milo

Kodreskidics

Demetrovics

Stizei

Oroszországi.

Orosz ménesek

Buriano

Kiudo Const.

Demitro Kap.

Makuth Cáj.

Hudiputkov Kap.

Koczul Kap.

Iwaky Bisoczky

Mikolaiovicz

Flori

Tumanor

Kis-oroszországi

G.Rossumovsky Kár.

Apostoleru

Orlov Cé

Sándor Király

G.Rossumovsky Bor

Szorbau-ban

G.Basinon Urm.ban

Kozák bélyegek

G.Gudovits tábornok

Tsischelnisán

Nicolajeri tart.osztályban

Perzsa faj mének

Sadar

Bitscha

Schach Sawan

Dobrino

kanczák

Cserkesz bélyegék

Schaloch

Tram

Dudaruk

Lau

Aslankir

Kassai

Bekhan

Missost

a'hegyéli leg jobb

Kanczák

Cserkesz turkomani's egyéb határoskörnyékek bélyegei

Egyiptomi lovak bélyegei

czombon

polán

szügyen

fülmirigyeknél

polán, és lapoczkán

hason

csüdön, és bokán

hátsó czombon

rállon, vagy ágyékon

felső elő's hátsó czombon

Keleti tartományokban levő franques-faj

Syriai haleb-faj

Keletindiai hindu-faj

nyilván Bengáliából eredő

Palaestinai Dávid-faj.

Nyugáti faj.

Kis ázsiai syriai-faj.

Egyiptomi-faj

Macedoniai, thessaliaifaj

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

V

EGYETEMI KÖNYVTÁR
DEBRECEN

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

2.

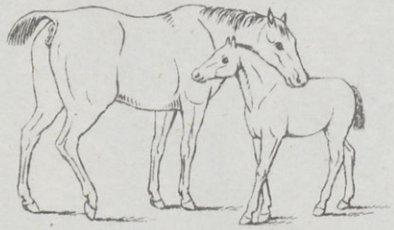

5.

8.

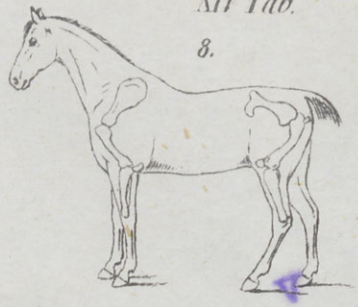

M. KIR. TESTŐRSÉ
1004 sz.
KÖNYVTÁRA

1.

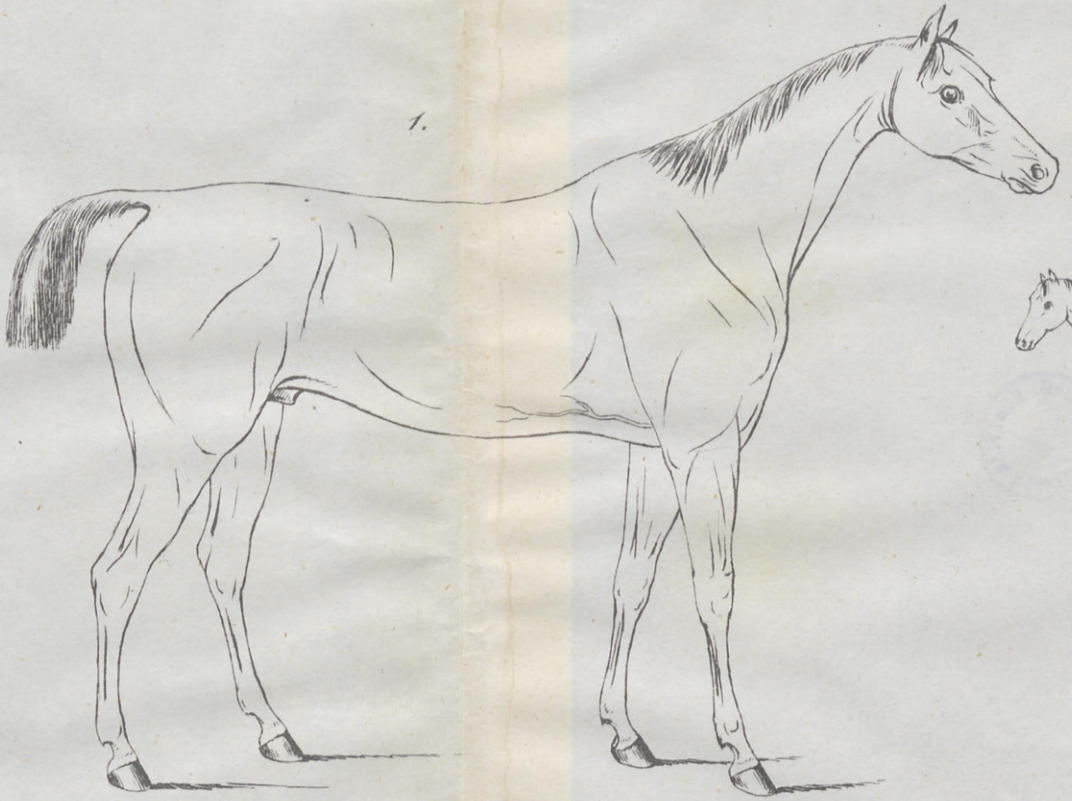

3.

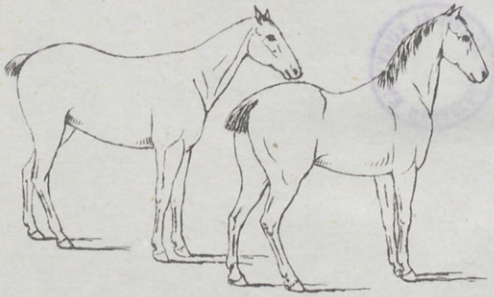

9.

10.

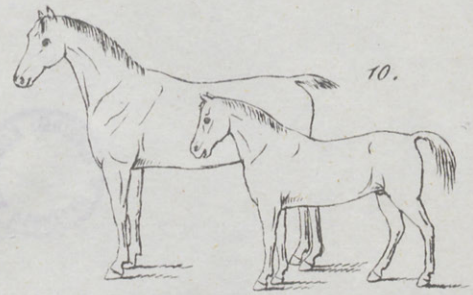

4.

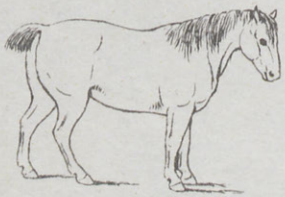

6.

7.

11.

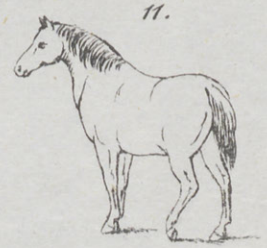

Nyom. Walzel A. F.

V

M. KIR. TESTÖRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

V.
M. KIR. TESTÖRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

Nyomt. Grimm V.

V

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

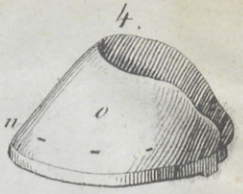

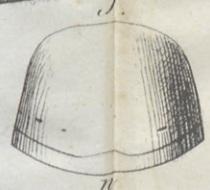

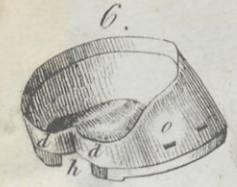

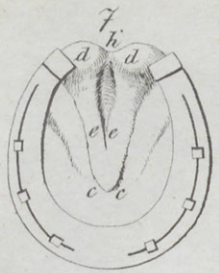

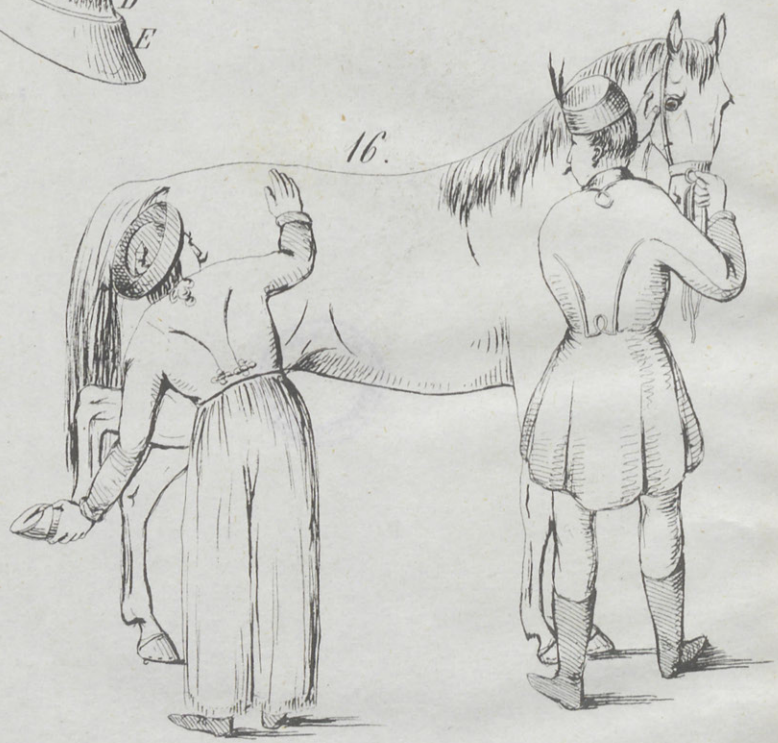

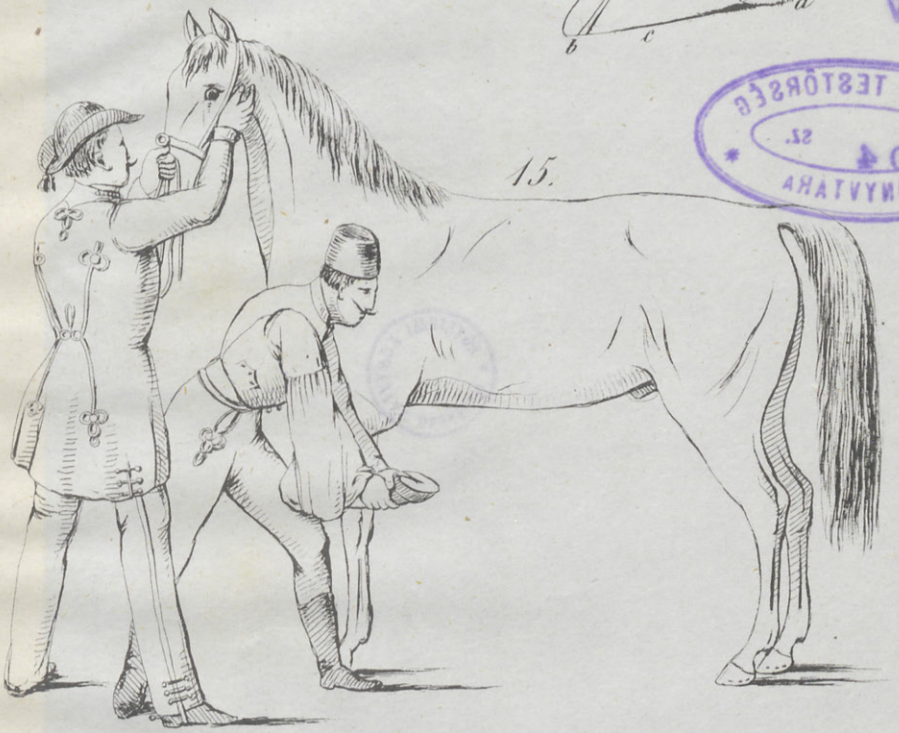

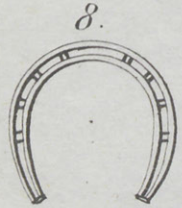

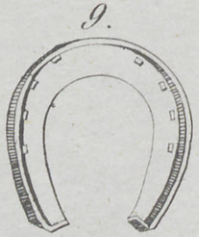

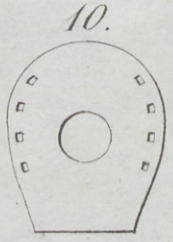

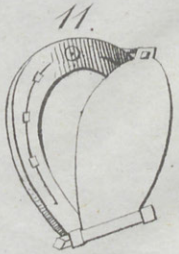

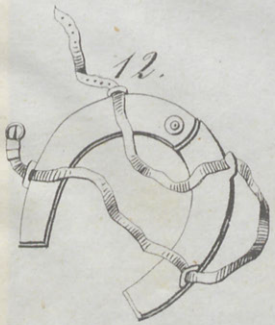

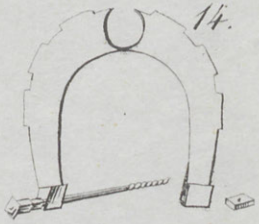

M. KIR. TESTÖRSÉG
KÖNYVTÁRA

V

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 SZ.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

M. KIR. TESTŐRSÉG
KÖNYVTÁRA
V.
304 I. sz.

Nyomt Walzel F. A

V

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

Nyom. Walzel A. F.

V

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

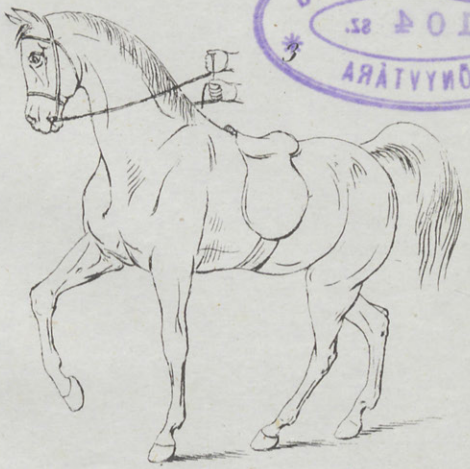

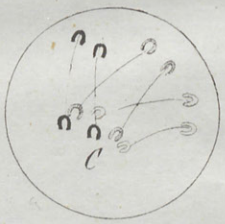

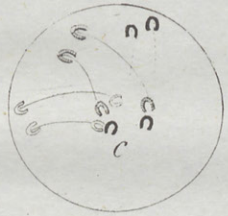

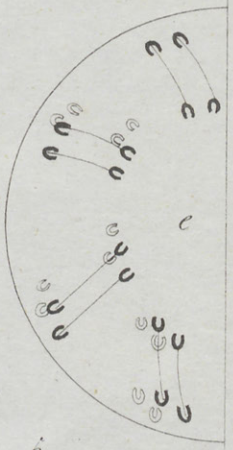

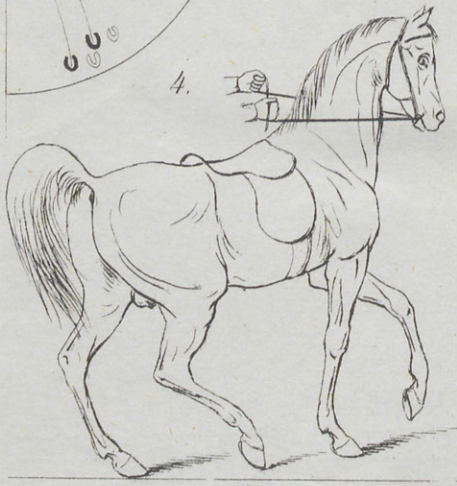

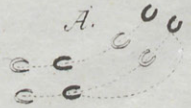

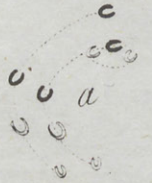

Nyom. Wálzel A. F.

V
M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

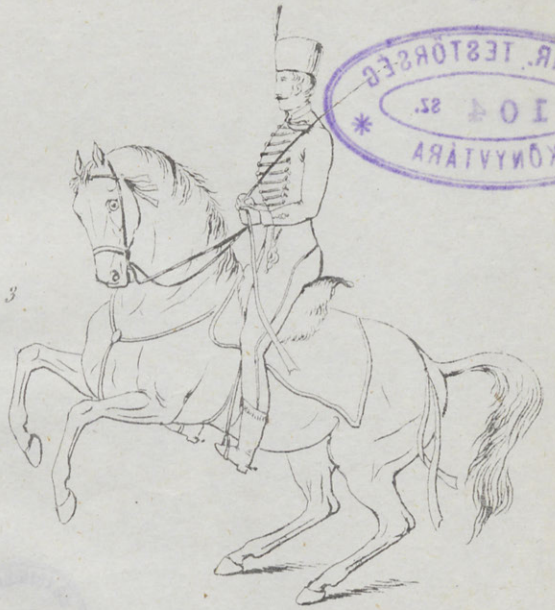

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

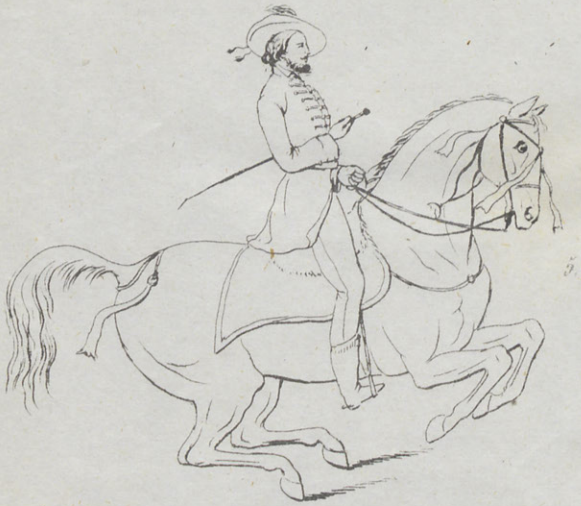

Nyomt. Walzel A. F.

V

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA

V

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

M. KIR. TESTŐRSÉG
104 sz.
KÖNYVTÁRA
V

Nyomt. Walzel A. F.

DEBRECEN EGYETEMI KÖNYVTÁR

778404

779464

779403